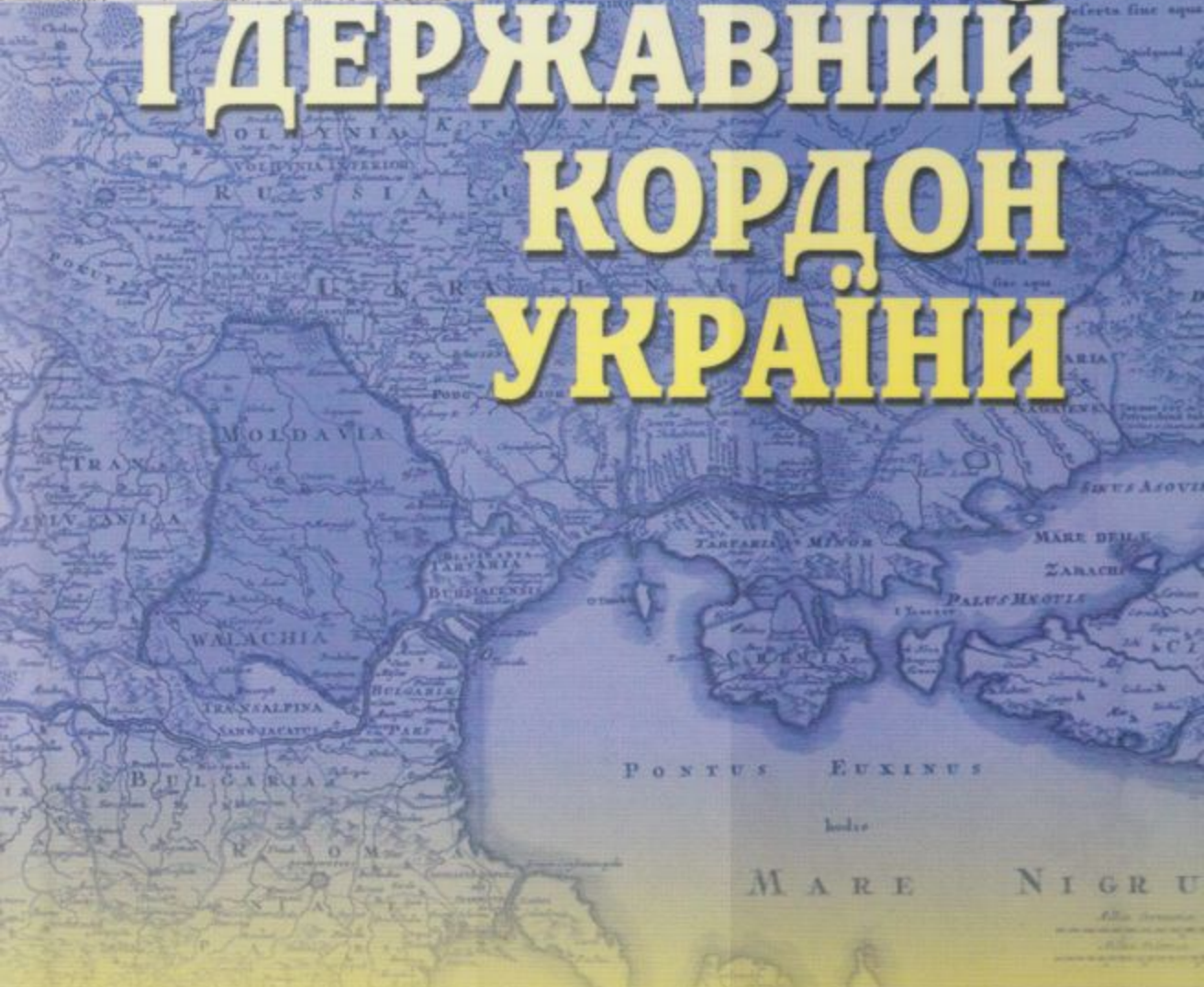

Володимир Сергійчук

ЕТНІЧНІ МЕЖІ І ДЕРЖАВНИЙ КОРДОН УКРАЇНИ

Володимир Сергійчук

**ЕТНІЧНІ
МЕЖІ
І ДЕРЖАВНИЙ
КОРДОН
УКРАЇНИ**

СКАНУВАННЯ
ANDRIYDM

ПП Сергійчук М. І.
Київ – 2008

ББК. 63.5 (4 Укр.)

С-32

ISBN 978-966-2911-24-4

Сергійчук Володимир.

С-32 Етнічні межі і державний кордон України. Вид. 3-є, доповнене. — К.: ПП Сергійчук М. І., 2008. — 560 с.

На великому архівному матеріалі доктор історичних наук Володимир Сергійчук досліджує, як століттями царська, а потім більшовицька Росія, панська Польща, Австро-Угорська монархія, боярська Румунія здійснювали експансію щодо України, загарбували її історичні землі, нищили культуру, душу, мову. І сьогодні окремі політичні сили наших сусідів, розраховуючи на економічні і політичні труднощі в Україні, прагнуть ставити перед нею територіальні претензії.

Книга розрахована на широкий загал студентів, викладачів, дипломатів, усіх тих, хто прагне бачити Україну багатою, великою, могутньою, повноправним членом європейської та світової спільноти народів.

ББК. 63.5 (4 Укр.)

© Сергійчук В. І., 2008

© Черненко М. П., художнє оформлення, 2008

© ПП Сергійчук М. І., 2008

ISBN 978-966-2911-24-4

ВСТУП

Наша молода держава, підписавши Гельсінські угоди, свято дотримується принципу збереження післявоєнного устрою в Європі, цілісності територій і непорушності кордонів. У цьому, як відомо, запорука стабільності й миру.

Однак одразу ж після проголошення Україною Акта про державну незалежність певні політичні сили наших північних сусідів почали висувати територіальні претензії, намагаючись переглянути існуючі кордони, втручаючись у внутрішні справи чужої для них країни. Скажімо, досі Москвою не відмінено провокаційного рішення колишньої Верховної Ради РРФСР про російський статус Севастополя. Більше того, мер російської столиці Юрій Лужков оголошує Севастополь одинадцятю префектурою Москви.

Як не прикро, але одним з головних натхненників нинішніх російських експансіоністів донедавна виступав Нобелівський лауреат Олександр Солженіцин — той, хто ще вчора, перебуваючи на одних тюремних нарах сталінських гулагів разом з українськими націоналістами, підтримував їхню боротьбу за незалежну державу нашого народу, а в останні роки свого життя "ничтоже сумняшеса": "Подавляя в 1919-м Украину, Ленин в утешение ее самолюбия, прирезал к ней несколько русских областей, никогда в истории не входивших в Украину: восточные и южные территории нынешней Украины. В 1954-м Хрущев, произвольным капризом сатрапа, "подарил" Украине еще и Крым" (Известия (Москва). — 1994. — 4 травня).

Подібну політику сповідував ще один російський антисталініст — професор Дмитро Волкогонов. Зокрема, жалкуючи за розвалом Радянського Союзу, він пояснював це не історичною закономірністю, а прорахунками Леніна. Бо той, мовляв, вдався до творення національно-територіальних одиниць замість губерній: "Под видом "интернационализма" и внешне именно в этой форме завершается процесс разрушения уникальных основ государства — губерний, способ-

ных до минимума ослабить национальные противоречия. Исторический пример США с их огромной многонациональностью показывает, что именно Штаты позволили возникнуть *американскому народу*. Советский народ "как новая историческая общность", что было торжественно провозглашено, не возник. События после августа 1991 года это подтвердили. Как только появились условия для действия центробежных националистических сил, союз, созданный Лениным и его соратниками, в одночасье рухнул. Межнациональные связи образований в виде республик оказались значительно более слабыми, нежели они были бы при наличии губерний. Ленинская система, возникнув, имела в своем фундаменте органические, раковые слабости.

Ленин следовал марксистской схеме, а не историческому опыту российской государственности" (*Волкогонов Д. Семь вождей.* — М., 1995. — Т. 1. — С. 128, 129).

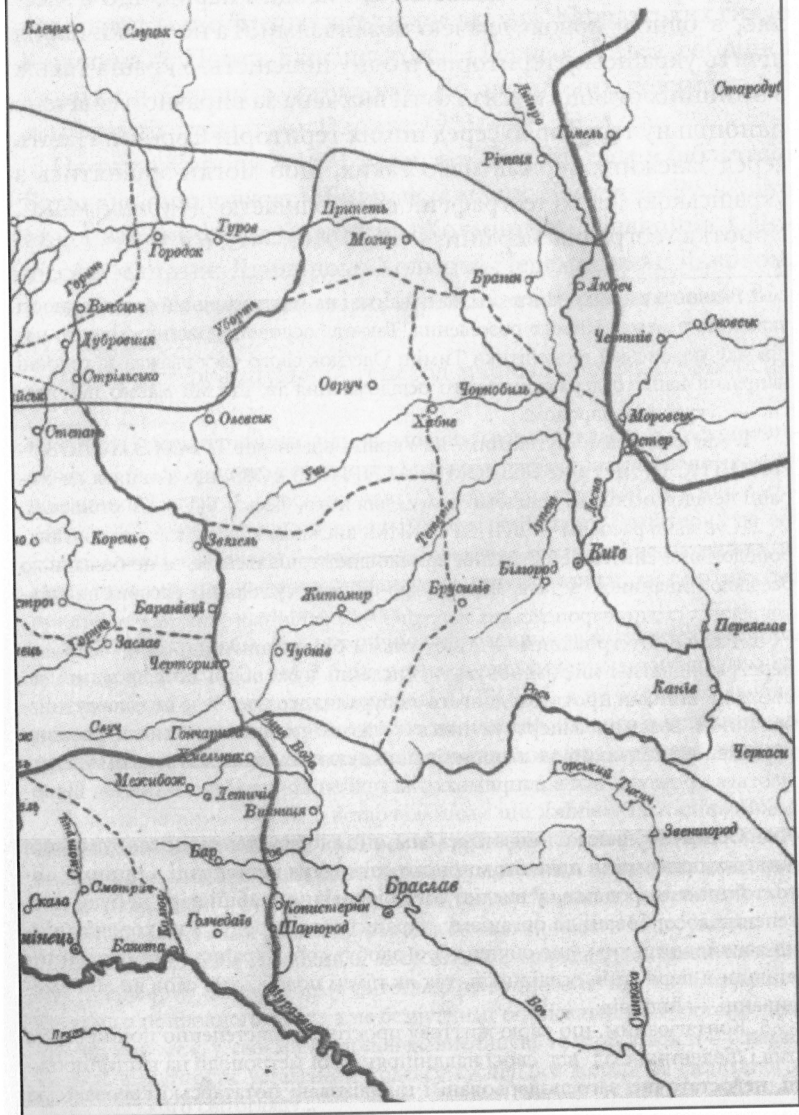
Є спроби зазіхати на нашу територію і з боку окремих політиків інших сусідів України. Ось чому виникає потреба дати повну відповідь на всі питання, які постають як перед громадянами незалежної України, так і перед кожним, хто хоче справді розібратися в проблемі формування етнічної території Українського народу та історії встановлення державного кордону України з усіма сусідами.

За цих умов ми мусимо вказати, що за державним кордоном України внаслідок різних причин залишилися території, які освоювали й посідають донині українці суцільним етнографічним масивом, особливо в сільській місцевості. Критерієм для такого означення може бути передусім мова старшого покоління корінного населення, культурно-побутові, етнологічні прикмети, форми побуту, в окремих випадках і релігія.

Саме з цього виходили відомі дослідники Д. Багалій, С. Рудницький, С. Томашівський, М. Кордуба, В. Геринович, Т. Олесюк, В. Кубійович, Л. Нідерле, Є. Карський, Ф. Максименко, Ф. Заставний та інші, визначаючи межі етнічного розселення українців протягом тривалого історичного періоду.

УКРАЇНСЬКІ ЗЕМЛІ

в складі Польсько-литовської держави
перед 1569 роком.

Один з них — академік Степан Рудницький — ось так писав про це ще 1910 року: "Ми, українці, земля, де живемо, зветься Україна, чи вона під Російською державою, чи під Австрійською, чи під Угорщиною. Бо хоч і ділять її кордони, хоч розірвана вона на шматки, але ж один народ, що її заселяє, з одною мовою, вдачею та звичаями. Та не тільки народ лічить українську територію в одну цілісність. Україна також з нинішніх оглядів мусить бути вважана за виразно зазначену одноцільну територію серед інших територій Європи. Навіть серед залежних держав мало таких, щоб могли зрівнятися з українською такою географічною особливістю" (*Рудницький С. Коротка географія України. — К., 1910. — С. 6.*)*

* Важливо в цьому контексті наголосити і на територіальній автохтонності українців в межах їхнього розселення. Так-от, основоположник східного напрямку української геополітики Тиміш Олесюк свого часу вважав за головні напрямні нашого державницького свідомлення те, що ми маємо пам'ятати, — українці є народом:

1. Автохтонним, "тузейшим" на Україні від звише ТРЬОХ З ПОЛОВИНОЮ ТИСЯЧ ЛІТ, а не БЕЗДОМНИМ ПРИБЛУДОЮ, що з'явився на Україні невідомо звідки, невідомо чому і для чого, десь у XIV—XV століттях.

2. Суцільно расовим — ДИНАРСЬКИМ, вислідом кількатисячолітньої антропологічної синтези субстратної арменоїдної трипільської, а не безладною расовою мішаниною з татарами чи угро-фінами, суспільних расових викидків різних східно-європейських народів в часі останнього півтисячоліття.

3. Расово інтегрованим — з потужним біологічним ядром — здібним перетравлювати і виеліміновувати численні чужородні домішки, що до нього прилипали протягом довгого та бурхливого життя, а не каламутним розчином взаємно заперечуючихся і взаємно винищуючихся расових первнів, які під впливом сторонніх порядкуючих чинників з часом усерегуються і розлучаються в напрямках сил притягаючих (Московщина, Польща, Угорщина, Румунія).

4. Осельчим, а не колонізаторським, що здобув і тепер ще здобуває собі життєву просторінь шляхом мирного співжиття і співпраці з іншими автохтонними народами, у висліді чого біологічно слабші народи були поступово абсорбовані до організму українського народу, а не колонізаційно-завойовницьким, що силою зброї здобув собі Українську землю, винищивши її первісних осельників, так як німці полабських слов'ян або американці — індіанців...

5. Контагіозним, що свою життєву просторінь поступово поширює на схід і південний схід від своєї надніпрянської метрополії на пустопорожні, недостатньо загосподаровані і цивілізовані потатарські євроазійські

Треба наголосити, що і світ здавна чітко вирізняв межі українського розселення. Наприклад, 1540 року французький посол у Венеції Пелісьє, інформуючи свого короля про події в Туреччині, часто згадував славнозвісну султаншу Роксолану, зазначаючи при цьому її українське походження і підкреслюючи, що "мешкають ці руські від Карпатських гір до Борістена й Понта Евксінського" (*Борщак І. Ідея соборної України в Європі в минулому. По невиданих документах і стародавніх працях. — Париж, 1923. — С. 5*).

На карті Європи з 1571 року, яка зберігається в бібліотеці Ватикану, продовжує І. Борщак, є напис "Руссія — Русь", що покриває нинішню Галичину, Холмщину, Підляшшя і Полісся з містами: Любліном, Холмом, Перемишлем, Львовом, Коломиєю, а кордоном між Польщею та Руссю показано Віслу (там само. — С. 13).

1820 року французький генерал маркіз Габріель де Кабель-

простори, а не метастазним, що, як зловіщий рак, появляється в різних частинах світу, у різних народів під впливом грабіжницької економічної й політичної експансії великодержав... Українські метастази останньої половини XIX віку і першої половини XX віку до Західної Гемісфери і до Австралії мусять вважатися за явища патологічні, викликані надзвичайно несприятливими для українського народу економічними та політичними причинами на метропольних землях.

6. Осіло-хліборобським, органічно і нерозривно зв'язаним із своєю прадідівською ЗЕМЛЕЮ, що її безпереривно культивує з найбільшим нап'яттям своїх фізичних сил і душевної ЛЮБОВИ, а не бродячим здобичником, що, як степове перекотиполе, не маючи жадного закріплення корінням у ґрунті, безцільно котиться за змінними вітрами історії у всі сторони чужої, нелюбленої ЗЕМЛІ, на "отхожіє промисли"...

7. Автаркичним — самовистарчальним, що у своєму лісостепу може і вміє вповні задовольнити свої всі потреби для заможного і щасливого життя. Він є споконвічним господарем чорноземлі, а не недбалим ледарем, що в своїй тайзі і тундрі нідіє, споживаючи "клюкву і морошку", а за "хлебушком" преться до інших народів прохати, красти і грабувати...

8. Благочестивим і людяним, із суспільною мораллю, опертою на давно вже усталеному всенародному світогляді соняшного оптимізму і приятного до всього природного світу, а не безпутним "богоискателем" і "богоносцем", що не має меж у своєму людиноненависництві та жорстокості — висліді повної відсутності усталеного кодексу суспільної моралі та релігійного і філософського світогляду...

но у своїй праці щодо українців визнавав, що "численна нація ця простягається від кордонів Орловщини до меж Угорщини і займає, майже без жадної мішанини, Херсонщину, Харківщину, частини Курщини й Вороніжчини, всю Полтавщину, Черниговщину, Київщину, Поділля, Волинь, частину Мінщини, більшу частину Галичини — і все це населення без жадної різниці в звичаях і норовах..." (там само. — С. 19). А для професора Коллеж де Франс Роберта українці — це "нація в 13 мільйонів мешканців, яка починається від Кубані і кінчається в Карпатах, від Одеси й Криму до Галичини. Вона простягається через Буковину аж до Північної Угорщини на комітати Мармарош, Унг і Берг... межують вони з валахами й уграми і є справжніми європейцями — в протилежність московцям, які монгольського походження, а вони походять від адриатичної групи народів" (там само. — С. 20).

"Істнує одна українська нація від Чорного моря до земель корони св. Стефана (Угорщина) з одною мовою і одного походження" — це слова видатного італійського історика Чезаре Канту (там само. — С. 20).

Наприкінці ХІХ ст. великий учений Елізе Реклю в своїй монументальній географії розміщує українську націю від Дону й Кубані аж до Вісли, Сяну й Карпат. Він, до речі, обурю-

9. Вільнолюбним — козацьким, що на протязі всього свого історичного життя був рішений обороняти свою людську гідність, волю і добробут від численних ворожих агресорів, а не безчестним холопським, що легко і охоче підлягає всякій насильницькій владі — татарській, царській, комісарській, а узявши випадково волю, негайно ж обертає її у свавілля і неволю...

10. Євгенічно-елітарним та побутово-етікальним, що високо цінить в людині її душевні й фізичні якості, яко успадковані нею від предків "доброго роду", і вміє висловити свою пошану до гідності людини у шляхетній мові й поведінці, а не егалітарно-простяцьким, що у своїй расовій несформованості не має ustalених критеріїв для оцінки фізично-психічних якостей людини та не має пошани до її генетичних первнів (сексуальна розв'язаність, снохачество, матерщина, амікашонство).

11. Альтруїстично-учинним у всякій суспільній потребі, з добре усвідомленим власним інтересом у ній, без перекладання тягару і небезпеки суспільної акції на чужі плечі, а не егоїстичним паразитом, що живиться виключно потом і кров'ю інших народів". (З оригіналу в родинному архіві Т. Олесюка в Лос-Анджелесі).

вався, що московські панслависти претендують на Галичину й Угорську Україну (там само. — С. 26).

На відмінність українського народу від росіян і поляків, вказує в своїй праці про соціалізм один з його вождів і комунар Бенуа Мальо, розміщуючи наш етнос на території "сучасної Великої України, Галичини, Буковини й Карпатської України" (там само. — С. 26).

Такого погляду дотримувався і ще один французький учений — де Бей, котрий додатково до цього відводив місця українського розселення й на Кубані (там само. — С. 26).

Природно, що значення соборної Української Держави для розвитку всієї Європи почали усвідомлювати ще більше в ході Першої світової війни. Відомий учений-географ, професор А. Пенк ось так тоді написав про Україну та українців: "Само ім'я пригадує роллю, яку відігравав цей край в часах наступу азійських народів на Європу. Він був границею європейства, а українці були сторожами європейської цивілізації. Що вони могли встоятися проти тих наступів, завдячують це своїй хоробрості й землі...

Карпати й Полісся, Дністер й Донець, а також Чорне море — це природні границі України. Зрештою, українці продісталися ще й поза ту границю аж по Волгу й півніжжя Кавказу" (Вільне слово (Зальцведель). — 1917. — 14 липня).

У своїй фундаментальній праці "Земля та її народи" німецький вчений Фрідріх фон Гельвальд твердить, що розселення українців "зовсім не обмежується басейном Дніпра, а йде далеко на захід у басейн Вісли й переходить за Буг, а на сході займає частину Донецького басейну; ця область розселення українського народу перейшла за горішній Дін, а по той бік Азовського моря поширилась до Кубані й на Кавказ..." (цит. за: Наше слово (Берестя). — 1943. — 24 вересня).

І Всеукраїнський національний конгрес, скликаний Центральною Радою в квітні 1917 року, заявляє про право нашого народу творити власну державність на всіх етнічних землях українців. А після цього Українська Національна Рада Петрограда, що була своєрідним дипломатичним представництвом

вом Центральної Ради в столиці Російської імперії, подає до Тимчасового Уряду проект про об'єднання українських територій в соборну автономію: Київська, Подільська, Волинська, Полтавська, Чернігівська, Харківська, Херсонська, Катеринославська губернії, прилеглі частини Таврійської, Воронежської, Курської, Бесарабської (Центральний державний архів вищих органів влади та управління України — ЦДАВОВУ: Фонд 1115. — Опис 1. — Справа 45. — Аркуш 25).

У цьому документі зазначається й таке: "Факультативне Київський з'їзд намітив і Кубанську область у зв'язку із заявленими в цьому смислі на з'їзді побажаннями з боку місцевих представників. Точні кордони Української області, згідно переважання українського населення, мають бути визначені обласним комісаром за згодою з Центр. Укр. Радою" (там само. — Арк. 25)

Це прагнення, підтримане резолюціями українських громад по всій території Російської імперії, знайшло своє вираження в ось таких рядках Третього Універсалу Центральної Ради, яким 20 листопада 1917 року проголошувалося утворення української держави: "До території Української Народної Республіки належать землі, заселені в більшості українцями: Київщина, Поділля, Волинь, Чернігівщина, Полтавщина, Харківщина, Катеринославщина, Херсонщина, Таврія (без Криму). Остаточне визначення границь Української Народної Республіки, як щодо прилучених частин Курщини, Холмщини, Вороніжчини, так і сумежних губерній і областей, де більшість населення українська, має бути встановлене по згоді організованої волі народів" (Чотири Універсали. — К. — 1990. — С. 10).

Саме в таких межах і обстоювали українські дипломати територію УНР на мирних переговорах у Бересті наприкінці 1917—лютому 1918 року. Однак втілити в життя розмежування за етнографічним принципом, що відповідало нормам міжнародного права, українським дипломатам було дуже важко, враховуючи постійну окупацію нашої етнічної території чужими військами, а пізніше й повної втрати її Урядом УНР.

Проте справжні українські патріоти ніколи не мирилися з

розшматуванням етнічного тіла нашого народу, вони постійно добивалися возз'єднання всіх українських земель у єдиний державний організм. Так, уже в квітні 1923 року на сторінках харківських "Вістей" В. Мазуренко ставив питання про повернення УСРР Калитвенського басейну з Донщини, оскільки про це йшлося в численних зверненнях тамтешнього населення (Вісті ВУЦВК. — 1923. — 28 квітня).

Один з відомих більшовиків Микола Скрипник висував перед Москвою вимогу "прилучити до української території: Вороніжську, Курську, Чорноморську, Озівську, Кубанську області і підпорядкувати ці землі урядові УСРР" (ЦДАВОВУ: Ф. 3833. — Оп. 1. — Спр. 197. — Арк. 56).

А найбільш послідовні борці за Українську Самостійну Соборну Державу — українські націоналісти — взагалі ніколи й не думали про те, аби поступитися комусь навіть п'яддю рідної землі. З цією метою вони в роки Другої світової війни витворили Українську Повстанську Армію, яка довгі роки змагалася зі зброєю в руках за право нашого народу бути господарем на власній етнічній території.

Пропоноване дослідження, в якому використані праці багатьох згаданих науковців, матеріали нещодавно відкритих спецхранів Центрального державного архіву громадських об'єднань України (ЦДАГОУ) і Центрального державного архіву вищих органів влади державного управління України та інших архівних установ значною мірою мають дати відповідь на поставлені питання.

ДОКУМЕНТИ

Пояснювальна записка про державні межі України

1918 рік

Державні межі Української Народньої Республіки

Пояснююча записка

Всяка держава має свою територію в певних межах. Бувають, одначе, часи, коли ці межі тимчасово застаються невиясненими, а через те точно не установленими. Нині після великої війни й утворення нових держав, а разом розбиття на часті держав, майже ні одна держава поки що не має своїх точно окреслених і твердо установлених меж. Їх достаточо має утворити майбутній Мировий Конгрес Народів.

Україна уявляє собою суверенну демократичну республіку по двох основах: історично-юридичній на підставі державного самовизначення українського народу, згідно з принципами Декларацій президента Вільсона, але ж як і багато иньших держав, поки що не має твердо окреслених і установлених меж. Питання про них остаточно має бути вирішеним на Мировім Конгресі, на яким українськи представники повинні прибути з своєю заявою про державні межі Української Народньої Республіки.

В 1654 році Україна була суверенною народньою республікою й злучилася унією з Московією, що перейняла від неї після того ім'я Руси й Росії, зосталася на Переяславських умовах 1654 року про унію з самостійною державою, зв'язуючись тільки особою одного спільного царя, Україна тоді пійшла тільки під спільного царя, а більше ні під кого не йшла й ніякої влади великоруського народу або втручання його в життя українського народу не приймала і не визнавала.

Коли сталася Револуція 1917 року і не стало царя з його владою над Україною, то вона стала ні під ким й по праву вернулася в своє попереднє державне правове становище, то й знову стала, як і була в 1654 році, суверенною народньою республікою. Претензії великоруських імперіалістів, централістів та асіміляторів на владу над Українським Народом ні в

чим не оснований і виникають тільки з егоїстичних мотивів да бажання коштами життя й розвитку Української народности піднести великоруську народність і імперіалістичні — великоруську державність. Так само ні чим не оснований й їх проект вирішити долю України на загальноросійських установчих зборах, бо як Московщина, позбавившись царя та його влади, відносно державних прав народу вернулася в стан 1613 року, коли обрала собі царя й передала йому верхову нараду, так й Україна, позбавившись царя та його влади, відносно державних прав народу вернулася в стан 1654 року, коли вийшла під владу царя, спільного з Московщиною. Як великоруський, так і Український народ, кожен зокрема, повинен мати своє народне зібрання, на якому кожен народ вирішатиме вільно сам за себе.

Перенесення ж питання про Україну на загальноросійській установчі збори має сховану ціль поработити Український нарід й позбавити його волі вирішити самостійно питання за себе, бо Великоросів майже в (так в оригіналі — В. С.) рази більше Українців і таким чином на спільнім зібранні голос Українського Народу завше і неодмінно буде подавлений значною більшістю великоруського народу, який натурально рішатиме все на свою користь й як йому вигідніше. Таким чином, вийшло б, що свою долю не вирішував би Український народ, а Великороси, яки все вирішали б за нього своєю більшістю, чим позбавили б Український народ всякої свободи і утворили б над ним свою опеку й владу з фактичним позбавленням політичних прав.

Через це Український нарід, вважаючи за собою право на свою державність та своє державне правове самовизначення, зараз же по революції прийнявся за підготовку організації, а потім й за організацію свойового державного апарату, щоб утворити свою владу, яка б виконувала на Україні державні функції в сфері законодавства, урядовання, служби. Після боротьби на сім ґрунті з початку з тимчасовим а потім з большевицьким російським урядом Україна утворила з 813 вибраних уповноважених свою Центральну Раду як найви-

щий тимчасовий державний орган з установними й законодавчими правами, і, коли все найголовніше з державного апарату було підготовлено і організовано, то Центральна Рада 7-го Ноября 1917 року проголосила Україну в її дальнійшій існуванні самостійною народньою республікою, вказавши на тім акті (III Універсал) межі Української Держави.

Се був офіціальний акт народнього політичного самоозначення який уявляв собою кристалізацію національної свідомости, через що його радо привітали скрізь по Україні постановами городів, земств, селян, військових частин й різних громадських організацій.

По обставинах того часу Центральна Рада міркувала, що колишня Російська імперія повинна негайно перетворитися в Федерацію держав, а через те в тім же акті 7-го ноября зазначала се й кликала російські народи до самовизначення й створення Федерації. Вона остільки вірила в можливість сього, що й територію України зазначила з огляду на майбутню федерацію, через що накреслила її в межах вужчих за розселення Українського народу, але ж, стоячи на етнографічному принципі визначення меж, зауважила, що дійсні межі при остаточнім розмежуванні земель повинні бути установлені згодою заінтересованих держав, можуть бути й поширеними.

Територія Української Народньої Республіки в Універсалі 7-го Ноября 1917 р. назначена по принципі більшости Українського населення так: Київщина, Поділля, Волинь, Чернігівщина, Полтавщина, Харківщина, Катеринославщина, Херсонщина, Таврія (без Криму), а щодо частин Курщини, Холмщини, Вороніжчини й сумежних губерній та областей, де більшисть населення українська, то в сіх місцях остаточного вирішення меж Української Народньої Республіки мало бути установлені по згоді урядів.

Російський Совітський Уряд погодився з сим актом й 4-го Декабря опублікованім в його офіціальнім органі "Соб. Узакон и распоряж." од 19 декабря 1917 р. ч. 6, визнав Україну самостійною Народньою Республікою.

Далі обставини існування і внутрішнього життя бувш.

Російської імперії так перемінилися, що вона розпалася на незалежні одна од другої частини, які ніяк не можна було покликати не тільки до утворення федеративного уряду, а взагалі до якогось єднання. Думку про федерацію треба було вже одкинути. А через це Центральна Рада, все-таки не зрікаючись ідеї про федерацію народів, залишала думку про утворення Російської федерації й 9 січня 1918 р. проголосила Україну Народньою Республіканською Державою.

Сі два акти народнього національно-політичного самоозначення українського народу відбудували стару Українську Державу на нових підставах з новими межами, які цілком відповідають декларації президента Вільсона. Наслідками сього була повна організація Українського Державного апарату з усіма функціями державної влади, утворення міжнародних відносин і зв'язків України як суб'єкта міжнародного права й установлення з Української державности факту, який з свого боку вже сам по собі творить для Українського народу право на своє суверенне державне існування.

Цілком зрозуміло, що межі суверенної держави не можуть бути такими, як і межі держави, яка уявляє собою федеральну частину союзного цілого. Український народ імперіалістичних й захватних завдань не має. На його думку, межі Української суверенної держави повинні бути визначеними й окресленими на підставі етнографічного принципу з поправками, яких вимагають суверенність держави, географічні, економічні, комунікаційні, історичні і т. п. умови. Руслу річок, колії залізниць, гори й долини простираються не відповідно племенним розселенням. Багато заводів й фабрик строїться так, що завод чи фабрика стоїть в районі розселення одної народности, яка обслуговує його, а землі, без якої завод не міг би працювати, лежить в районі другої народности, яка обробляє ту землю. Не можна провадити межі так, що дві станції залізної дороги стоять в одній державі, одна в другій, три в третій. Так само справа стоїть й з річками. Не зручно межу провадити й так, що вона розріже село на часті, а то й деякі будинки. Не можна одрізати іноплеменне населення од

того цілого, з яким воно історично зрослося в один організм і має одно право, один уклад життя, однакові земельні й інші відносини, давні торговельні, промислові і сільськогосподарські зв'язки й т. п. Такому населенню в іноплеменній для нього державі повинні бути забезпечені всі права меншости на їх національні життя. Се відноситься наприклад, до Пиньщини, заселеної людністю українсько-білоруською переходового типу, до 4-х повітів Чернігивщини, заселених один великоруськими розкольниками, а 3 білорусами. Ся країна історично зрослася з Україною і уявляє частину її. За часів гетьмана Богдана Хмельницького вона була під владою полковника Івана Нечая. З другого боку, на східній межі України деякі місцевости залюднені Українцями майже на 70 процентів, але ж відділення їх з Донщини касувало б всяку можливість Донщині існувати окремою державою. Безперечно, для основного етнографічного принципу державного розмежування треба додати корективи по вимогам вишеуказаних умов, що відповідає цілком декларації президента Вільсона.

За часів навалу на Україну азіятів 1240 р. західна частина Галичини з частиною Волині та Буковини врятувалися од того лиха настільки, що за Данила Романовича перетворилася в окреме королівство. Одначе суверенною державою Галицькі землі довго бути не судилося, і після всяких перепетій вона стала частиною Австро-Угорської імперії. Коли ся імперія розвалилася і не стало влади цісаря, Галичина з усіма її етнографічно-територіальними частинами стала вільною землею, як землі польська, чеська, угорська, інші. Галицький нарід на підставах історико-юридичних і самовизначення проголосив себе Західною Народною Республікою й організував для того потрібний державний апарат. Дальшим актом народів Східної й Західної України обидві вони, як єдиноплеменний Український Нарід, злучився в одну суверенну Українську Державу й виступають, як така, у внутрішньому житті й в міжнародних зносинах як один суб'єкт міжнародного права. Таким чином, нині межі цілощинної Укра-

їни повинні охоплювати й землі бувшої Австро-Угорської імперії, залюднені Українським народом.

Нема що й казати, що сі державні межі можна висказати тільки ідеально. В натурі вони повинні бути прокладеними особливими мішаними комісіями, які будуть утворені заінтересованими урядами. Комісіям треба надати буде уповноваження поступатися од ідеальної лінії в той чи інший бік, керуючись етнографічним принципом як основою і коректуючи його вимогами політичними, економічними, географічними, комуникаційними і т. п. на підставі в той же час вимог міжнародної справедливости, панування якої тільки й зможе забезпечити народам вільне, спокійне життя.

Безперечно, що в справі території і меж Української Народньої Республіки виникає питання про Крим, який III Універсалом 7-го ноября 1917 р. не було зараховано до України. Але ж сталося через те, що тоді Україна вважалася частиною майбутньої Російської Федерації, як й Крим теж мав бути федеративною частиною, і як така має обслуговувати Україну, як і Україна Крим. Нині, коли Україна уявляє з себе суверенну державу, Крим і Кубань з Чорноморщиною можуть уявляти з собою тільки федеративні частини України. Кубань і Чорноморщина в сим змислі вже виявили свою волю цілком виразно як краї, населені переважно людьми українського племені. Щодо Криму, то в різні часи він заявив в себе різно, але ж думка про федеративний чи автономний зв'язок теж виявлена.

По статистичним даним 1915 р. в Криму, що займав площу 22243 кв. верств, або 2357000 десятин землі, проживає разом з приїзжими, яких дуже багато, 650 тисяч людности, з якої 325 тисяч, тобто 50 відсотків чи половина, проживає в городах. Такий процент виходить через величезну кількість приїзжих на якийсь час, бо середне число горожан для всієї бувшої Росії доходить тільки до 14%.

З цієї людности в Криму Татари і взагалі магометане трохи збільше 200 000, тобто 31%. Українців 21%, Німців 5 і пів %, Руських, в яких зачислені майже і всі приїзжі 29%, і т. п.

Таким чином, абсолютної більшості не має ні одна народність, а відносні Татари з Турками (Татар 25 і пів, а Турків 5 і пів %) потом йдуть Українці, бо т. зв. руських як рубрику, що містить в собі проїзжих людей і людей всяких народностей, які по подданству вважають себе Руськими, в обрахунок брати не можна. Але же невелика кількість татар (170000 душ) не може уявляти себе, як державний елемент нічого осередку (далі — незрозуміле слово. — В. С.) і зміцнюючого. Що ж до майже такої ж самої кількості Українців, то вони собою зв'язують Крим з Україною. Розуміється, татари й иньши численні народности, не будши державними, повинні мати повне забезпечення своїх національних й релігійних прав.

Крим самостійного фінансового і економічного життя не має і не може мати, майже все воно іде в найтіснішому зв'язку з Україною. Коли б той зв'язок було порвано, то, володіючи узьким Керч-Єнекальським проливом, Крим замикав би вихід всій торгівлі Українського вугільного, хлібного і горнопромислового району, що вимагало б збудування особливих залізничних доріг для виходу в море. Ці залізниці об'ятували б Україну, а за все те транзитне значиння Кримських портів пропало б, і вони вмерли б. Доволі вказати на те, що за 1911 р. через ті порти перейшло звише 50 мільонів пудів хліба. Таким чином, як Крим потрібен Україні, так і Україна потрібна Криму. Економічна залежність Криму від України яскраво проявляється ще в тім, що робітниками в Криму на полях, по садах, виноградниках і табачних плантаціях служать майже виключно заробітчани з України. Крим Керчен-Єнекальським проливом, через який спроектовано збудувати міст і залізницю, віддаляє Україну од Чорноморщини й Кубаньщини, які по тій будові матимуть через Крим безпосередній зв'язок з Україною.

До України повинні належати також Хотинський, Аккерманський і Ізмаїльський повіти, в яких більшість населення українська, а щодо молдавської людности, то її там зовсім мало.

Цей етнично-територіальний принцип розмежування

народів касує як всяку можливість захватів і імперіалізму, покладено в основу вищепоказаних меж Української Народньої Республіки з вищезазначеними корективами, під вимогами яких межа місьцями трохи ухиляється то в один, то в другий бік. Сей принцип покладено в основу декларації президента, а через те і нижчевказані межі України відповідають вимогам декларації.

Копія. Машинопис.

ЦДАВОВУ: Ф. 3696. — Оп. 1. — Спр. 56. — Арк. 18—24.

Протокол засідання Малої Ради щодо Закону про земельний поділ України

6 березня 1918 року

ПРОТОКОЛ

засідання Малої Ради 6 березня 1918 року на перегонах Чернорудка, Бровки, Попельня, Кожанка, Хвастов.

Присутні: М. Грушевський, Чечель, Ісаєвич, Баклаженко, Щаля, Мшанецький, Степаненко, Гаврищук, Любченко, Кушнір, Латецький, Блонський, Бондар.

Головує М. Грушевський.

Порядок денний: 1) Закон про поділ України на землі. Законопроект внесено фракцією С.-Р. (соціалістів-революціонерів. — В. С.).

Центральна Рада ухвалила:

§ 1. Поділ України на губернії і уїзди касується.

§ 2. Українська Народня Республіка розділяється на такі землі: 1) Підляшшя, центр Бересть; 2) Волинь, центр Луцьк; 3) Погорина, центр Рівне; 4) Болохівська земля, центр Житомир; 5) Деревська земля, центр Іскоростень; 6) Дреговицька земля, центр Мозир; 7) Київ з околицею (приблизно по 20—30 верств); 8) Пороссе, центр Біла Церква; 9) Черкащина, центр Черкаси; 10) Побоже, центр Умань; 11) Поділля, центр Кам'янець; 12) Брацлавщина, центр Вінниця; 13) Подністров'є, центр Могилів; 14) Помор'є, центр Миколаїв; 15) Одеса з околицею; 16) Низ, центр Єлизавет; 17) Січа, центр Катери-

нослав; 18) Запорожжє, центр Бердянськ; 19) Нове Запорожжє, центр Херсон; 20) Азовська земля, центр Маріуполь; 21) Стверщина, центр Стародуб; 22) Чернігівщина, центр Чернігів; 23) Переяславщина, центр Прилуки; 24) Посем'є, центр Конотоп; 25) Посуле, центр Ромен; 26) Самара, центр Кременчук; 27) Полтавщина, центр Полтава; 28) Слобідщина, центр Суми; 29) Харків з сумежними околицями; 30) Донеччина, центр Слов'янськ; 31) Подон'є, центр Острогожськ; 32) Половецька земля, центр Бахмут.

§ 3. Остаточним розмежуванням Української Народньої Республіки з сусідніми державами число земель може бути змінено.

Оригінал. Машинопис.

ЦДАВОВУ: Ф. 1064. — Оп. 1. — Спр. 9. — Арк. 12—12 зв.

Державні межі України, запропоновані комісією під головуванням С. Шелухина

1918 рік

Межі України, вироблені Комісією під головуванням

С. Шелухіна за гетьмана Скоропадського

Визначення державних меж Української Народної Республіки

На підставі етнографічного принципу, з потрібними до його корективами, і основ народного самовизначення, проголошених у декларації Президента Вільсона, Уряд Української Народньої Республіки, залишаючи остаточне вирішення питання про межі Міжнародному Конгресові Миру, державними межами України вважає:

НА ПІВНІЧ: починаючи із заходу по лінії: Сарнаки, Мельник, Високо-Литовськ, Каменець-Литовськ, Пружани, Вигоновське озеро, далі (в межах Минської губ.) по р. Шарі, на Любашево, М. Круговичі, Локтиші, Чепелі, Погост, далі на Урічча, Пасеки, Глуск, Борову, Нові Степи, далі (в межах Могильовської губ.) на річку Дніпро (4 версти вище Жлобина на Рагіни, Шепетовичі, по річці Сож до річки Бєсїди, далі на Святське, звідти по адміністративній границі Чернигов-

ської губ. до Красного Рогу, потім на Семенець, Трубчевськ, по р. Нерусі, по р. Сіву до р. Тари на Алешковичи, Орлію, далі (в межах Курської губ.) на схід на Амонь, Ст. Софронову, р. Свапу й по р. Свапі та Сеймові до Глушкова, звідти на південь на Касторку та Медвінку і на схід до р. Сейма, на Гущино, Лук'янівку, Ст. Оскол та Петропавлівське (Обухівку), потім (у межах Вороніжчини) на Шаталівку, Ріп'євку, Колбину до р. Дону (вище Коротояка), потім по р. Дону на Ліски, Маслівку, Шостаково, Нижній Кислий, Козлівку, Бутурлінівку, Васильєве (Водяне), Банну і до східньої межі Вороніжчини.

НА СХІД: Східна межа залежить од того, що уявлятиме з себе Донщина. 7 августа 1918 року Україна і Донщина утворили між собою договір як 2 суверенні Держави. По сьому договору межа між Українською Народньою Республікою і Всевеликого Війська Донського показана, починаючи од вищевказаного кінцевого пункту за Банною (у східній межі Вороніжської губ.), по останній адміністративній межі, що відділяє Україну од колишньої області Війська Донського, а саме між останньою і Катеринославською, Харківською та Вороніжською губ., з тим, що Маріуполь належить Україні і що на схід од нього буде прирізане до його площі землі на кілька верст, потрібну для города, таможні, складів, порту і прикордонних умов життя города. Але коли Донщина, в якій при вищезгаданій межі українського населення майже стільки ж, скільки донського козачого, не матиме свого самостійного державного існування, при якому права Українців були забезпеченими, а ввійде в Російську Державу, як адміністративна частина її і вибуде з союзу з Україною як Держава, то в такім разі через переміну матеріальних умов на підставі яких складався договір 7-го августа 1918 р., і східня межа Української Народньої Республіки вже не від Республіки Всевеликого Війська Донського, а від Донської Области, повинна йти по етнографичній лінії більшости Українського осілого населення, з деякими поправками. В такім разі східною границею України буде лінія: починаючи від вищевказаного пункту на півночі (за Банною на межі Во-

роніжчини) на південь, а саме на Гарячий, Краснопілля, Круглий Абазів, Березнячі, Казанську, Мигулинську, Красноярський, Провальський, Віжинський, Макієвку, Степанівку, Большинську, Калитвенську, Дубовий, Погорілів, Уст-Білокалитвинську, далі, опустившись трохи на південь, повертає на захід на Богданів, Каменську, Гундоровську, звідти спускається на південь на Дар'євський, Кутейники, Грушевську, Ростов, а звідти спускається трохи на схід од Новобатайського та Ільїнки до р. Кугай, звідси повертає на захід на Кашавську Катериновку і Ельськ. Ся межа реставрує стару площу України, од якої годів за 30 до сього одрізано було запоріжські землі з Таганрогською Округою й прилучено до Донської Области, щоб там не жили євреї, яким пробувати на Донщині заборонено.

НА ПІВДЕНЬ: лінія од Новоселиці, по старій межі з Румунією, включаючи до України весь Хотинський повіт, по лінії Атаки на Дністрі, далі по р. Дністру (Сороки, Вад-Рашков, Дубосари, Грігоріанів) до г. Бендери, звідти до меж Акерманського повіту, який із Ізмаїльським повітом належать Україні, нарешті, йдуть Чорне і Азовське моря, що омивають Україну з Півдня, включаючи до неї Крим.

НА ЗАХІД: починаючи з Сарнак, межа йде по лінії: Межиріччя, Радин, Пугачів, Красностав, Щебрешин, Білгорай, Тарноград, од якого йде на південний захід і переходить на лівий бік Сану до Лежайська, далі йде по Переворськ, Канчугу, Монастир, Явірник, Динів, Домараф, Коросно, Жмигород по при Горлиці і Грибів на Корову Руську, Навойову, попід Старий Санч до Шляхтової на Білу і Чорну Воду та Яворки через Пінини аж до Угорської границі; від Шляхтової межа йде в південнім напрямі на захід від с. Великого, Липника, а звідці звертається на південний схід в напрямі до Любляв (Любовні); на північній схід від Старої Любовні йде в південнім напрямі до Якубян, далі до Ходермарк (Гедерморка), а звідці на південний схід до Торисок і Подпрога, потім на північ до Ольшавиці, Штельобаха, опісля вигнутим на північ півкругом до Сабилева і Жайківців, звідці півкругом на північ від

Бартерельда (Бардієва) до Зборова, потім східним берегом р. Яруги й Топли до Петков (Петківців), через Волову (Валків), Брештов (Берестів), Дедатон (Дедачовці), Машкоч (Машковці), Сина (Снини) до Валашковець, Поруби, Хлівище, Хуньківці (Гоньківці), Котош, через Гуту та Онаковці до Ужгороду (Унгвар), Котергени (Коріткани), Прукша, Батан, Загон, Батич, Барьбово, Ремету, Квасово, Кумнату, Егреш, Карачфальву, Сирму, Гимлівці, Вилатин, Вишково, Буштино, Урмезово, Ремету, Тересву, Довгополе, В. Апшу, Михову, В. Гуну, Красне, Руськово (Грельшо-Висшо) до Вишова, далі до Кирлібаби, звідки межа переходить на Буковину і йде на Руську Молдавицю, Виків, Сторожинець, Чернівців, загинається півкругом до Радівців, йде на М. Серет, Глибоке, Боян і Новоселицю.

До України належить також Кубаньщина та Чорноморщина в їх етнографічних межах.

Копія. Машинопис.

ЦДАВОВУ: Ф. 3696. — Оп. 1. — Спр. 178. — Арк. 37—38.

Пояснювальна записка професора Й. Пеленського в справі етнічних кордонів українців

Березень 1919 року

**Пояснююча записка в справі етнографічних границь
суцільної української території**

Вироблений гетьманською Комісією проект накреслення границь Української Держави, а тепер об'єднаної Української Народньої Республіки, виказав у деяких місцях доволі значні хиби. Тимчасом справа означення границь своєї власної етнографічної території, то є справа знайомости себе самого з усіма діалектичними, обичайовими та побутовими прикметами, а також культурно-економічними нахилами, є настільки важливою для Української Народньої Республіки в сучасности й будучности, що пропустити їх на мапі України, значило би звузити та обкромити самохіть свою власну територію.

Після ревізії цієї мапи, дорученої підписаному новою Комісією, котра відбувала свої засідання у м. Вінниці в місяцях

лютім і в перших днях березня 1919 р., виявилось, що: мапа допускає не раз дуже вузькі та глибокі врзи, неможливі в добросусідньому відношенні обох заінтересованих держав. Околиці деякі, а то й цілі повіти пропущено на тій мапі та полишено їх поза межами України, хоч народ татошній ніякий інший, а український за такий науковими повагами признаний. Адже клясичним прикладом переочення своєї власної етнографічної полоси, являється хоч би лист одного учителя з околиць Більська, в котрім прохає він підняти крик в Києві, що українську людність і землю залишено Литві, котрої там на сто верст кругом ніхто не бачить ("Нова Рада" у вересні або жовтні 1918 р.).

Уважаючи згадану мапу подекуди за незгідну з дійсним станом етнографічним в декотрих полосах граничних, прийшлося з вище наведених мотивів впровадити там необхідні поправки.

Поправки, вже пороблені, намічені є на мапі синьою лінією, одмінно від червоної, котрою обведені кругом границі української етнографічної маси.

Щодо точки 1) треба було поправити намічену границю на Угорщині, то є в Землі Закарпатській, де межа етнографічна представляє взагалі чималу трудність і потребує формацій на місцях. Задля її вірного встановлення саме на Буковині і в Бесарабії, а також в околицях північно-західніх і східніх.

Земля Закарпатська. На Угорщині, де українські назви поперекручувано на мадярські, зроблено поправку в тій частині межі, що від Ужгорода до Барбово. Тому замість: Ужгород, Радвану, Дравці, Кетергени, Гетьфарк, Глубока, Комарівці, Лучка, Гаронда, Ключарки, Підгород, Госвігів, Чоп, Батю, Мукачів, на Кандешів, Лала — поправлено:

Ужгород, Кетергени, Прукша, Батян, Загон, Гаронд, Барбово.

Заразом приходиться ствердити, що якимсь дивним недоглядом поза межами України оставлено українську уніятську епархію пряшівську, котрої приналежність до української етнографічної території виказано основними студіями етнографа Гнатюка, а також Петрова, Соболевського і других.

Примітка: Поза границями лишаються також змодернізовані українці, котрих причислено до нової греко-католицької єпархії в Гайду-Дароха.

Буковина. На Буковині треба було обрізати на користь України вузький, але довгий язик румунський, котрий на мапі сягає майже аж до самих Черновець. Тому замість лінії: Віків, Старожинець, Чернівці, Радівці, Глибока, Боян — направлено межу ось як: Віків, Радівці, Глибока, Боян.

Бесарабія. В границях Бесарабії закралася знов неточність, будь-то би весь повіт Ізмаїльський, здебільшого болгарський, причислено до України. Тимчасом з більшим правом могли би бути включені до України частини повітів: Сорокського та Белецького.

Галичина. В Галичині, пересунути треба було граничну лінію на Захід, а тягнути в межі України частини виключених повітів. Поминаючи вже цю обставину, що колись вся земля на Захід від Сяну аж по Вислок була споконвічною цариною українського племені й волостю князів стола перемиського та простягалася ще далі на Захід по річку Вислоку, а може й Дунаєць, на що вказує лінія лемків з неуправною землею в горах, то все ж таки ще й тепер етнографічна межа українська сягає далі на Захід, чим вказано в проекті. Замість лінії: Білгорай, Лежайськ, Ярославль, Радимно, Дутецько, Сянік, Риманів, Дукля, Жмигород — пересунено в тому боці границю України від Лежайська — на схід попід Переворськ, через Манастирь, Канчугу, Явірник, Домараж, Коросна, Жмигород, звідкіля етнографічна лінія біжить далі на південь попід Ясло, Сторожі, Грибів, Новий Санч. Також на самім заході продовжено границю від с. Шляхтови аж до натуральної границі, котру творить Дунаєць від міста Щавниці по гору "Три Корони" і "Червоний кляштор". Цей високий і вузький просмик скелистий річки Дунайця з численними порогами і водопадами звється від пінистої гриви річної "Пінінами" (рієніну). Гора "Три Корони" по угорським боці являється ще й по нинішній час природним стовпом, граничним між словаками, ляхами й руснаками.

Примітка: З уваги на цю обставину, що міста: Ясло, Горлиці, Загіряни, Грибів, Новий і Старий Санч являються головними, а навіть самотніми торговицями галицької Лемківщини, зв'язаної з ними усім своїм еством економічним, тому міста з так зв. залізницею "транзверзальною" повинні увійти в склад української території.

Підляшше й Поліссє. Врешті, не можна не зазначити великого непорозуміння, яке закралося при накреслюванні наших етнографічних меж від північного заходу й півночі. Межу ту витягнуто простою лінією на сотнях верств, немов у незвідній країні. Поза межами України залишено одну з помітніших пам'яток української мови — волость заблудівську в повіті білостоцькій, так звану Королівщину, зложена з 42 сіл, говір котрих найславніші філологи того роду, що Житецький, Потебня, Михальчук, Соболевський і другі брали за вихідну точку при своїх дослідках історії української мови тому, що мова тих сіл лишилася найбільш архаїчною. Назву з найбільш авторитетним дослідником говірок Росії академіком Соболевським — якого о прихильність до українства ніяк не можна посуджувати, поминено повіти Більський, Пружанський та частини Слонімського і Волковиського, а разом з тим місто Зельву ("Опыт русской диалектологии", Випуск 1. Наречие великорусское й белорусское, 1897"). Проти такого вилучення не забракло навіть протестів з боку тамошньої людности, чого доказом є лист (згаданий учитель з Підляшшя).

Поза межами України остається через те і Пуца Біловежська — найкраща оздоба українського Полісся. Пропущення всіх тих і других повітів західної Холмщини (Радинський, частина Красноставського, Замостського і Білгорайського), а відтак повіту Більського в Гродненській губернії, не можна об'яснити інакше, як тою обставиною, що рубрики польські та католицькі змішувались, тобто не визнавалося на далі (за прикладом царської Росії) існування українців римо-католицької віри.

Сіверщина. Поминено також давню сіверську волость —

Карачевську, місто Брянськ, що своїм життям економічним тягнуть до України, а не Великої Росії, причім з боку етнографічного лишають за Україною право не менше, чим за Московщиною або Білорусью. Взагалі при наскресленні границь України включені тільки простори з чистою мовою українською, а виділено всі вельми характеристичні її говори й діалекти, та з боку учених, за Українцями признані, залишаючи їх на користь північних сусідів України.

В справі західньої полоси Орловської губернії з повітами напівукраїнськими коло Брянська й Карачева, і ще двома другими — Сівським та Трубчевським — вкупі з прилеглими повітами Глухівським і Новгород-Сіверським Чернігівської губернії, висловлюється "Рускій філологіческий Вестник" 1884 року, даючи говірки всіх тих повітів за одну діалектологічну цілість. Цей погляд наводить також академик Соболевський.

Далі ж в губернії Курській опинився поза межами України город Вільгов (Льгов), котрого повіт до половину безумовно український. Також пропущено Старооскольський повіт.

Слобожанщина. Що ж тикається губернії Вороніжської, то належалося б встановити границю, подану перший раз на мировій конференції між українською а великорусською (советскою) владами в Києві.

Донщина. В Донській окрузі цілком або в значній частині повинні бути включені в межі України відділи: Міуський, Донецький, Черкаський та Перший Донський.

Північно-Західна Кубанщина. На північній Кавказі Україна повинна включати західні частини Ставропольської губернії, Терської округи й всю Кубанську округу, в якій російський т. зв. лінійський елемент грає цілком підрядну роль, уявляючи з себе тільки острова серед української маси, посуненої аж по середущий хребет Кавказу. За Кавказьким хребтом в межі України має входити уся Чорноморська губернія та сухумський відділ, себто південно-східною межею України є річка Інгур, поза котрою починається етнографічна частина Грузії.

Примітка: Сучасний момент дозволив грузинам захопити

ж лиш правий берег Інгура, але також і Очимирі, Сухум, Дранди, Сочи, себто краї, які лежать далеко за межами етнографічної посілості Мінгрелії.

При таких межах залишаються ще поза територіями України відірвані великі острови української людности в губерніях, як Саратовській, Астраханській, Самарській, Оренбурзькій, Уфімській, не рахуючи українських кольоній Сибіру, Туркестану, Далекого Сходу та Закавказзя, людність котрих приблизно виносить около 6 мільонів людности. Коли ж з природи ріки землі ті залишити мусяться поза межами України, головним же чином за Росією, то взамін за них прислуговує право України дістати від Росії ті частки пограничної полоси, які буде необхідно влучити в обсяг України з поглядів економічних або стратегічних.

Проф. Д.-р Йосип Пеленський.

Вінниця — Каменець-Подільський, у березні 1919.

Оригінал. Рукопис.

ЦДАВОВУ: Ф. 3696. — Оп. 1. — Спр. 178. — Арк. 1—3.

СХІД

Серед мільйонів українців, які проживають сьогодні за межами своєї Батьківщини, значна частина мешкає в східних районах Слобожанщини, що входить до складу Курської, Белгородської та Воронежської областей Російської Федерації. Позбавлення можливості вчити своїх дітей рідною мовою в школах, відсутність місцевих українських газет і журналів, радіомовлення, закладів культури, вузів спричинилось до майже суцільного зросійщення населення цих регіонів. Це — результат успішного трансформування великодержавної політики російського царизму в так звану ленінську національну політику на практиці. І цей процес, на жаль, торкнувся не лише слобідських українців на Курщині, Белгородщині, Вороніжчині.

Думку М. Грушевського про те, що українська історія розвинулася на нинішній території українського народу, що під натиском орд зі сходу гнулася, а згодом розширювалася, але залишалася незмінною на своїй основній території, межуючій з російським, польським і білоруським народами, Микола Андрусяк поправляє: "...державні організми на Сході Європи все-таки мали рішальний вплив на формування всіх трьох східньо-слов'янських народів і на визначення їх теперішніх етнічних меж. Бачимо це на прикладі сіверян, дреговичів і кривичів. Не вся територія колишніх українських сіверян входить у склад сьогочасної української національної території: її волості над верхнім Сеймом (Курськ) змосковщені внаслідок опанування їх Московщиною на переломі п'ятнадцятого і шістнадцятого століть, а її волості над середньою Десною, що в сімнадцятому і вісімнадцятому століттях творили український козацький Стародубський полк, є на шляху обмосковлення, тому що не входять у межі сьогочасної Української Советської Соціалістичної Республіки" (Андрусяк М. Іван Франко та історичні концепції Михайла Грушевського// Записки Наукового Товариства імені Шев-

ченка. — Нью-Йорк — Париж — Торонто, 1967. — С. 104).

М. Андрусяк вважає, що до автохтонної української етнічної території на сході необхідно віднести і відомі з літописів "України" — княжі уділи у верхів'ях Оки під протекторатом Витовта з початку XIV століття, які в 1487—1500 роках завоював московський правитель Іван III. Саме на цих землях — на території колишніх чернігово-сіверських "Україн" аж по Рязань — на початку XVII століття вибухнуло селянське повстання під проводом Івана Болотникова. А запорожці на чолі з отаманом, що назвався ім'ям популярного в староруських билинах богатиря Іллі Муромця, допомагали повстанцям, що "також вказує на існування серед українських козаків свідомости національної єдності із ще цілком не змосковщеним у тому часі населенням в чернігівсько-сіверських "Українах" в області верхньої Оки" (Андрусяк М. Іван Франко та історичні концепції Михайла Грушевського// Записки Наукового Товариства імені Шевченка. — Нью-Йорк — Париж — Торонто, 1967. — С. 104).

Усе це змушує повернутися до історичних фактів, що стосуються освоєння Дикого Поля в межах Слобожанщини. Що передусім треба зауважити? Звичайно, варто нагадати, що тут розселялися предки українців — сіверяни. Курщина, скажімо, ще за князя Олега підпорядковувалася Києву, виплачуючи йому данину (ЦДАВОВУ: Ф. 2607. — Оп. 1. — Спр/44. — Арк. 18 зв.).

А коли йдеться про пізніші часи, на які припадає освоєння запустілої після нашестя степової орди землі, то необхідно зазначити те, що першопрохідцем у цих місцях був український князь Дмитро Іванович Вишневецький, котрий уже 1559 року поставив тут заслін безкарним грабіжницьким походам кримської орди на землі Московської держави. Разом з козаками-запорожцями "месяца февраля отпустил царь и великий князь воеводу своего князя Дмитрия Ивановича Вишневецкого на Донец, а велел ему приходити на Крымские улусы, суд а по-Делав..." (Полное собрание Русских летописей. — М., 1965. — Т. XIII. — С. 315).

І саме тут, на території майбутньої Слобожанщини, відбуваються його перші сутички з ордою: "Побил крымцов на Яйдаре близко Азова; было их полтретьяста человек, а хотели йти под казанские места войною... Да шел Мишка Черкашенин ко князю Дмитрею же и побил крымцев вверх Донца Северского й четырех языков крымских ко государю прислал" (там само. — С. 318).

Використання українського козацтва на цих землях в інтересах Москви відбувається і пізніше. Так, 1582 року царською грамотою дозволяється відпустити з Путивля в поле 45 черкас, тобто козаків (*Багaley Д.* Очерки из истории колонизации степной окраины Московского государства. — М., 1887. — С. 149).

1589 року прийшли на Донець запорожці на чолі з отаманом Матвієм Федоровичем (там само. — С. 149). Тоді ж тут діяли черкаські отамани Яків Лисий, Агей Мартинович (там само. — С. 150). А 1593 року "велено черкасам запорожским гетману Криштопу Косицкому і всем атаманам і черкасам бить на Донце на шляхах і за царем итти... промишляти" проти кримських татар (там само. — С. 151).

Тобто вже в другій половині XVI ст. українське козацтво бере фактично діяльну участь не тільки в захисті Дикого поля від татарських набігів, а й в освоєнні цієї території, створюючи тут спершу тимчасові укріплення, які потім перетворюватимуться в постійні пункти колонізації. Зокрема, 1599 року Валуйки заселяють "лутчими черкасами", котрі вже прижилися в Осколі (*Багaley Д.* Материалы для колонизации и быта Харьковской и отчасти Курской й Воронежской губерний. — Харьков, 1890. — С. 1).

Москва продовжувала регулярно виплачувати жалування українським козакам, бо на цей час південні рубежі держави продовжували залишатися по суті мало захищеними. Звичайно, не могли забезпечити повністю оборону кордонів і ті поселення на межі Дикого поля, в яких переважали вихідці з України. У зв'язку з цим московський уряд послав своїх представників до Черкас за допомогою проти очікуваного походу кримської орди. І треба сказати, що українське козацтво відгукнулося — з розповідей московських посланців довідуємо-

ся: "...В городе Черкасах были и сказывали де им запорожские черкасы Иван Иржищевский с товарищи, что в нынешнем де государь во 144-м (1636 — В. С.) перед Благовещенье днем пошло де их запорожских казаков из литовских городов к Белугороду под татарский шлях о дву конь тысячи з две для тово ведома де им учинилось от их сторож, что татаровя де идут в Москву государство войной многие люди" (Центральный державний архів древніх актів Росії: Ф. Розрядний приказ. — Белгородський стіл. — Стовець 64. — Арк. 295).

Переселенцям, крім боротьби з татарами, доручалося також не допускати проходу "воровських людей", котрі приводилися польськими прикордонними шляхтичами. Так, у квітні 1640 року чугуївські козаки на чолі з Яцьком Остриницею побили розбійників шляхтича Русановича з Балаклєї (Інститут історії України НАНУ: Наук, архів. — Оп. 4. — Спр. 6. — Арк. 4).

Важливу роль відігравали українці і в забезпеченні московської армії боєприпасами, зокрема селітрою, яка необхідна була для виготовлення пороху. В грудні 1633 року Михайло Федорович видав спеціальну грамоту, якою белгородському воеводі П. Пожарському доручалося "бирючем прокликать в торговие дни не по один день: которые белгородцы і черкасы умеют варить селитру, а те б нам послужили в Белгороде, и в Белгородском уезде и на Чугуеве для селитряного варенья места отыскивали, и ты о тех людей допросил подлинно, в которых местах й далеколь от Белгорода и от Чугуева кому селитру варить, и как кому где для селитряного варенья строятся, и как кому в котором месте от воинских людей оберегаться, и по колько пуд селитры, кто с какой варницы в нашу казну учнет давать, и в какову цену, и с которого срока кто в которых местах учнет варить селитру?" (Акты Московского государства. — СПб., 1894. — Т. II. — С. 100).

Заклики залучати українців до виготовлення селітри зустрічаємо в документах і пізніше. Так, 1647 року це доручалося брянському воеводі Звенигородському (Державна публічна бібліотека Росії в Санкт-Петербурзі: Рук. відділ: Ф. 532. — Спр. 755. — Арк. 1).

Крім тих переселенців, які перейшли з гетьманом Яцьком Остряницею за польський рубіж, з початком 1640 року до Чугуєва з'являється ще 46 українських родин, і місцевий воєвода П. Щетинін їм "указал служити государеву службу" (Центральний архів древніх актів Росії: Ф. Розрядний приказ. — Помісний стіл. — Стовп 21. — Арк. 322).

Ця служба, звичайно, передусім передбачала охорону від татар. І такі дії українців на чолі з гетьманом Яцьком Остряницею та сотниками Гаврилом Розою, Онопрієм Пановим, Богданом Матюшенком, Прокопом Безпанцевим, Дем'яном Бутом, Гаврилом Гавронським та Іваном Службистовим бачимо в останні дні травня 1640 року: "на Муравской Сокме на Вилках" зійшлися вони з п'ятьма тисячами кримських татар, котрі поверталися з Московщини, і побили їх у кривавому бою (там само: Посольський приказ. — ЗРП. — Кн. 63. — Арк. 255, 256).

Значна кількість українських козаків переходила на царську службу вже після того, як вони побували на Дону. Так, у листопаді 1640 року до Валуйок прибули Григорій Семенюк та Мартьяненко з чотирма козаками, котрі перед цим "служили четыре годы в Озове" (там само: Ф. Розрядний приказ. — Белгородський стіл. — Стовп. 140 — Арк. 734).

Тоді ж до Чугуєва прибули 20 черкас, котрі до цього перебували на турецькій каторзі (там само. — Стовп. 133. — Арк. 76).

З таких бувалих воїнів царський уряд намагався формувати стрілецькі частини. Є відомості про взяття 1647 року на цю службу в Москву 34 валуйських черкас на чолі з отаманом Лук'яном Степановим, котрі перед цим були на Дону (там само. — Стовп. 231. — Арк. 278).

Про кількість українських козаків, які стояли на охороні південних рубежів Московської держави, за 1647 рік маємо такі дані. В Усерді їх було: отаман — 1, осавул — 1, десятників і рядових — 184 чоловіки; в Яблонові і на Корочі: отаман — 1, осавул — 1, сотників — 4, десятників і рядових — 453; в Курську: отаманів — 4, сотників — 9, осавулів — 6, рядових — 267; у Воронежі: отаманів — 4, сотників — 3, осавулів — 2, рядових — 166. Усього 1116 чоловік (там само. — Стовп. 140. — Арк. 481—484).

1644 року у Валуйках їх налічувалося 79 чоловік (там само. — Стовп. 168. — Арк. 188).

Важливо наголосити й те, що на нових землях козаки намагалися зберігати свої порядки і військові звичаї. Зокрема, за ними залишалось право вибору своєї старшини. Так, кромські українці обрали собі за отамана в 1640 році Лук'яна Филипова. Правда, без дозволу царя місцевий воєвода навіть боявся прийняти в нього відставку (там само. — Стовп. 140. — Арк. 446).

Царський уряд розселяв і тих козаків, котрі вже раніше поселялися на неосвоєних землях. Так, у січні 1640 року воронезькому воєводі Вельямінову доручалося дати 140 "воронезьким черкасам наше хлебное жалованье всем на лицо с порукою, что им в селе в Костенках на вечное житье строитца и указную свою землю пахать и хлеб сеять" (там само. — Приказний стіл. — Стовп. 129. — Арк. 347).

Такі дії царської адміністрації не завжди знаходили підтримку українських козаків. Скажімо, коли чугуєвський воєвода П. Щетинін вибирав "ис черкас на осмотре в станичную службу", то говорили "сотники Гаврила Россоха на сотник Онопрей Попов з большим шюмом, что я (Щетинін — В. С.) у них выбираю в станицу добрых людей, а их разрозниваю волю... нас черкас в станицы пишешь неволею, мы де неволю служить не охочи" (там само: Ф. Розрядний приказ. — Белгородський стіл. — Стовп. 133. — Арк. 233).

1647 року в "прибавку казачьему войску" на Дон, зокрема з Оскола, прибули: "Олешка Иванов Мошкин, Мишка Яковлев Черкашенин, Левка Михайлов сын Черкашенин, Ивашко Прокофьев сын Черкашенин, Лукашка Абрамов сын Черкашенин, Васько Селуянов сын Кривопасов, Ивашко Васильев сын Капустки, Макарко Родионов сын Кривонос...". З Путивля дісталися: "Ондрюшка Черниговец, Куприн Черкасов". Крім того, були й "черкасы без записей: десятник Лазарь Жилев, Савинко Затолокин, Молофей Затолокин, Антонко Лобынцов, Иван Зеленский...". Жалування дано 80 черкасам по 3 карбованці, а 20 — по 4 (Русская историческая библиотека. — СПб., 1909. — Т. 26. — С. 594—648).

Уже цей перелік прізвищ з російських документів дає підставу говорити про те, хто ж насправді заселяв Слобожанщину.

Треба сказати, що в багатьох випадках для московських воевод було несподіванкою розселення українських ухадників на тих землях, які вони вважали неосвоєними. Так, коли 1646 року князь Хилков приїхав в урочище Валки, щоб оглянути, де краще збудувати новий город, до нього з'явилося кілька українців-пасічників, що жили по своїх посіlostях на Мжі й інших річках. Вони розповіли, що в згаданій місцевості, тобто поблизу Валок, таких пасік буде з 150 і що на кожній з них живе, як правило, по 5—6 чоловік (Сборник Харьковского историко-филологического общества. — Т. 16. — С. 27).

Проведене московськими урядниками слідство засвідчило, що в навколишній місцевості "литовские люди" побудували пасіки на річках Братениці, Рабині, Мерлу, Мерчику — всього більш як триста (Овчаренко Є. Земельна власність у Слобідській Україні XVII—XVIII ст. // Записки історико-філологічного відділу ВУАН. — К., 1927. — Кн. XI. — С. 7, 6).

І як тільки "черкасів" спробували виселити — вони пригрозили, взявшись до зброї: "...и городу Можевскому и караульному не стоятъ" (Акты, относящиеся к истории Южной и Западной Руси. — СПб., 1861. — Т. III. — С. 182).

Невдоволення українського населення умовами Зборівського договору 1649 року викликало нову хвилю його еміграції в межі Московської держави, де були готові до цього. Більше того, закликаючи українське козацтво заселяти Дике Поле, московський уряд намагався при цьому розпорозувати його, аби компактне військо не стало якоюсь небезпечною силою у внутрішніх відносинах його держави. Вже, скажімо, 1649 року прикордонним воеводам рекомендувалося козаків одружених і сімейних відсилати невеликими партіями на службу в "українські" міста від кримської сторони, а одиноких відправляти на Дон, а з боку Литви (тобто України. — В. С.) нікого не лишати, щоб не було "ссоры".

Після Берестецької битви інструкція була такою: розсилати емігрантів на постійне життя невеликими партіями, а

коли б приходили великими групами — висилати на Волгу, до Симбірська й інших міст, а в прикордонній смузі не лишати. Більше того, цар пропонував тоді гетьманові, замість прийняття під свою оборону й подання допомоги в боротьбі проти Речі Посполитої, перейти з усім Військом Запорозьким на московську територію й оселитися на Дону поряд з Військом Донським (*Грушевський М.* Історія України-Руси. — Т. IX. — С. 1226).

Але Москві не завжди вдавалося розпорозувати українське козацтво, бо бачимо, як компактно оселилися чернігівські козаки 1652 року на берегах Тихої Сосни, утворюючи таким чином Острогозький полк. Подібне було із заселенням усієї Слобідської України, де утворюються з українського козацтва Сумський, Охтирський, Харківський та Ізюмський полки (*Багалій Д.* Історія Слобідської України. — Харків, 1918. — С. 26).

Процес переселення на неосвоєні землі Дикого Поля особливо набуває великого розмаху після Переяславської ради. У березні 1654 року на заклик прикордонної адміністрації в містечко Чернавськ прибули "будники черкасы по отписке Григорья Караулова — сто человек с женами и з детьми, да которых в росписи имян нет и тех, государь, будников объявилось на смотре сорок восемь человек" (там само. — С. 26—35).

Запрошуючи "лутчих людей", тобто кваліфікованих спеціалістів, московська адміністрація вимагала від них, аби вони переходили на нове місце "со всем, что у них есть — с лошадыми и с коровы" (ЦДАДА Росії: Ф. Розрядний приказ. — Додатковий відділ. — Стовп. 2. — Арк. 91).

Наголошуємо, що Богдан Хмельницький, і особливо це проявляється в останні роки його життя, був противником переходу козацтва на службу до московського царя. Так, навесні 1656 року він навіть збирався, за словами І. Виговського, йти на Слобожанщину, аби тих "козаків, що порозходилися з козацьких городів та оселилися понад Пслон... половину вирубати, а решту взяти з собою: з того йому ще прибуде військо — з тисяч десять або й більше" (*Грушевський М.* Історія України-Руси. — Т. IX. — С. 1213).

Протягом тривалого часу українське козацтво, як бачимо, відіграло важливу роль не тільки в обороні південних рубежів Московської держави, а й в освоєнні для неї нових територій. Саме завдяки українському козацтву свої кордони від Путивля, де вони були в середині XVI ст., Москва змогла просунути до середини XVII ст. на південь аж до Вольностей Війська Запорозького.

Хто освоював Слобожанщину, переконливо свідчить перепис Харкова 1655 року: тоді тут мешкало 587 сімей — і всі козацькі (Альбовський Е. Харьковские козаки. Вторая половина XVII ст. — СПб., 1914. — С. 237—247).

І коли в період "Руїни" царська адміністрація починає посправжньому колонізувати Лівобережну Україну, розриваючи тісні відносини Гетьманщини із Слобожанщиною, то козацька старшина прагне протистояти цьому процесові досить своєрідними методами — починає скуповувати землі, захоплені тут московськими людьми. Так, землі Славгородка закупив 1686 року охтирський полковник Іван Перехрест. Землі Пушкарського біля Краснопілля придбав у дітей боярських сумський полковник Герасим Кондратьєв. Землі самого Краснопілля купили в дітей боярських козаки-українці, що поступово заселяли місто. До козацьких рук переходять тоді землі Охтирки, Недригайлова тощо (Овчаренко Є. Вказ. праця. — С. 62).

Українська колонізація прикордонних земель Московської держави, заселених колись "черкасами", посилюється з початком гетьманування Івана Мазепи. Підтримуємо думку професора Олександра Оглоблина, що це була свідомо колонізація гетьмана та його однодумців — у Путивльському, Рильському, Севському та Козельському повітах шляхом "пожалувань", "скупки", "заїмок" тощо, тільки Мазепа мав 49 сіл, селищ і слобід, в яких налічувалося 5136 селянських і 968 дворів так званих "вольних черкас" (Оглоблин В. Гетьман Іван Мазепа та його доба. — Нью-Йорк, 1960. — С. 64).

Треба сказати, що цю політику Мазепи досить швидко зрозумів Петро I, а тому все робив, аби перешкодити еко-

номічному зближенню Слобожанщини з Лівобережною Україною, не допустити нової хвилі українців на неосвоєні землі.

Так, коли, повертаючись з другого Азовського походу, під час стоянки на річці Білій князь Б. Куракін висловив Петру I своє захоплення навколишньою місцевістю, то у відповідь на це цар сказав: "Дарю тебе, как свояку, и сыну твоему Александру, как крестнику, все это место, которому после ты сам определишь границы" (Восемнадцатый век. Исторический сборник. — М., 1909. — Т. II. — С. 487).

Сам князь заснував тут лише слободу Білокуракіно, а вже його син — хрещеник Петра I — проявив більше енергії в справі колонізації дарованої землі. Він перевіз багато селян з Вороніжчини, Чернігівщини, Київщини, Полтавщини, котрих оселив у незайманому степу (*Савков К. Селяни українських вотчин кн. Куракіних наприкінці XVIII ст. // Записки ІФВ ВУАН. — К., 1928. — Кн. XIX. — С. 132*).

До речі, зовсім не випадково, що тут, на Старобільщині, й надалі українці переважали. Так, за даними 1920 року, з 174.359 жителів Старобільського повіту 155.000 становили саме українці (ЦДАВОВУ: Ф. 5. — Оп. 2. — Спр. 331. — Арк. 9).

Про те, що Мазепа мав широкі плани щодо Слобожанщини, свідчать хоча б слова Петра I після Полтавської битви 1709 року: український гетьман повинен бути "великим князем і мати під своєю владою козаків донських, запорозьких і Волинь, і всі козацькі роди, що по цій стороні Волги". До речі, спробою поширити гетьманський "регімент" на Слобідську Україну Мазепа займався ще 1680—81 року за дорученням І. Самойловича. Однак і тоді, і пізніше московський уряд рішуче відмовився передати слобідські козацькі полки під владу гетьмана (*Оглоблин О. Вказ. праця. — С. 17*).

Щоправда, у XVIII ст. всі міста, крім Оскола, були підпорядковані Києву. Зокрема, до Київської губернії були віднесені Белгород, Брянськ, Трубчевськ, Курськ, Сівськ, Путивль, Рильськ, Лівни, Карачев, Орел, Кроми, Новосіль, Короча, Белев, Мценськ, Старий Оскол, Обоянь, Хотмижськ, Карпів,

Яблунів (Клочков М. Население России при Петре Великом по переписям того времени. — СПб., 1911. — Т. I. — С. 50, 51).

Зрештою, в 40-х роках XVIII ст. слобідські полки формально звітують канцелярії Гетьманщини, що засвідчує в січні 1742 р. "Генеральная Перечневая табель Малоросійских й Слободских полков..." про присягу Єлизаветі. З цього документа, зокрема, довідуємося, що в найбільшому слобідському полку — Острогозькому — великоросіян "рядових і разного звання людей" 444. У той же час українців — 2242 особи (Національна бібліотека України імені В. Вернадського — НБУ//Інститут Рукописів : Ф. 1. — Спр. 57938. — Арк. 1).

А відомий російський астроном Яків Брюс на підготовленій ним 1699 року мапі українські землі зобразив від Смоленська до Дону, включно з Острогозьким і Воронежським полками (Люта Т. Україна на старожитних мапах // Пам'ятки України. — 1996. — Ч. 2. — С. 64).

Авторитетний російський дослідник Олександр Клаус у своїй фундаментальній праці "Наши колонии. Опыты и материалы по истории й статистике иностранной колонизации в России" (СПб., 1869. Вып. 1. — С. 4, 5) змушений був заявити: "Нынешняя Харьковская и южная часть Воронежской губернии входили в состав особого наместничества, переименованного в 1796 году в Слободскую Украину. Здесь, в слободах, по системе Дона и Донца, водворялись казаки — выходцы из Заднепровской, в это время польской Украины. Русское оседлое население было весьма редкое даже в большей части нынешней Саратовской губернии. Оно ограничивалось главнейше правым берегом Волги и отчасти линиям побочных рек, впадающих в нее и Дон...".

Мабуть, саме таке співвідношення населення Слобожанщини спричинилось до більш-менш стійкого балансу українців. Тут аж до кінця XIX ст. (перепис 1897 року це свідчив) з 2.492.316 жителів Харківської губернії українців було 2.099.411. У Воронежській губернії з 1.967.054 вони становили майже половину — 854.093, у Курській — 523.277 із загальної кількості 1.604.515. В Острогозькому повіті, скажімо, тоді

мешкало 90 відсотків українців, Богучарському — 80, Бірюченському — 70, Грайворонському — 60.

Згідно з цим переписом рідною мовою українську визнали в Білгородському повіті 18.373 чоловіків і 18.629 жінок, Грайворонському відповідно 52.337 і 52.169, Корочанському — 26.684 і 27.874, Новооскольському — 40.921 і 39.593, Путивльському — 41.974 і 44.235, Рильському — 25.063 і 25.862, Суджанському — 36.285 і 35.726. Абсолютна перевага українства виявилася в Грайворонському, Новооскольському й Путивльському повітах (Первая всеобщая перепись населения Российской империи 1897 г. Курская губерния. — М., 1904. — Т. XX. — С. 102).

Тож цілком закономірним є той факт, що після Лютневої революції 1917 року на цих землях починається процес широких державотворчих українських змагань.

Скажімо, 25 травня 1917 року в Острогозькому відбувся перший український з'їзд повіту, на який прибули представники 15 волостей, товариства "Просвіта", що існувало тут з 1916 року, кооперативів тощо. На з'їзді, за свідченням А. Животка, було ухвалено:

1. Зв'язатися з Харковом, як центром усієї Слобожанщини.

2. Негайно приступити до підготовки українізації народних шкіл шляхом організації курсів, впливу на земство тощо.

3. Признати український жовто-блакитний прапор та ін.". Тоді ж було обрано Українську повітову Раду, якій доручалося втілювати намічене в життя. А на другий день відбувся маніфестаційний похід містом, у якому взяла участь велика кількість мешканців Острогозька.

Пізніше, 26 серпня, спільно з делегатами Валуйківського повіту, в Острогозьку відбувається Національний з'їзд цих двох українських регіонів. На ньому ухвалюється таке звернення до Тимчасового уряду та Української Центральної Ради: "Заслухавши доповідь про організацію крайового органу влади на Україні лише для п'яти губерній, Український з'їзд частини Вороніжчини і селянський з'їзд Острогозького повіту на Вороніжчині, визнаючи себе українцями, робить заяву

Центральній Раді і Російському Тимчасовому Правительству, що поділення України і непризнання Слобожанщини є шлях контрреволюційний, протестує і домагається, аби українська частина Слобожанщини була прилучена до автономної України". Так свідчила місцева преса.

Уже перший день надзвичайної сесії земського зібрання, 17 грудня 1917 року, був повністю присвячений питанню про приєднання Валуйківського повіту до України. Можливість і навіть необхідність цього приєднання ніким не заперечувалась, бо, як повідомлялося в місцевій пресі, "в силу ряду етнографічних, економічних і територіальних причин заперечувати тяжіння частини Валуйського повіту до України не доводиться". Розбіжності виникали лише в питанні, якими способами здійснювати це приєднання. Частина гласних і представники Центральної Ради, спираючись на Закон Тимчасового Уряду, що дозволяв земському зібранню самостійно, без опиту населення, визначати приналежність повіту до того чи іншого державного цілого, пропонували негайно ж, шляхом опиту гласних і ухваленням відповідної постанови, вирішити це питання і про її прийняття повідомити Українську Центральну Раду.

Інша, більша частина гласних, вважаючи, що земське зібрання не вправі бути виразником волі народу в питанні приєднання і думаючи, що розв'язання цієї проблеми зібранням є посяганням на волю народу, пропонували остаточне вирішення її передати на плебісцит.

Після гарячих дискусій було запропоновано дві резолюції:

"1) Заслухавши доповідь Управи про приєднання Валуйського повіту до Української Народної Республіки, Валуйське земське зібрання надзвичайної сесії 17 грудня 1917 року з метою забезпечення нормального плину життя повіту (аж до остаточного розв'язання національного питання Всеросійськими Установчими зборами) визнало бажаним приєднання Валуйського повіту до Української Народної Республіки, про що клопотатися перед Центральною Радою".

Більшістю голосів було ухвалено другу резолюцію: "В

громадянській війні між Українською Центральною Радою і радою народних комісарів Валуйський повіт повинен зайняти позицію нейтралітету. Єдина війна, в якій повіт може взяти участь, буде війна на захист Всеросійських установчих зборів. Питання про приєднання Валуйського повіту до України має бути вирішене шляхом організованого опиту (плебісциту) всього населення повіту" (Валуйская народная земская газета. — 1917. — 21 грудня). .

Остаточним строком проведення плебісциту земське зібрання визначило 20 лютого 1918 року. У випадку, якщо в опитуванні візьме участь менше половини населення, то його належало повторити через два тижні (там само).

Але вступ більшовицьких військ унеможливив проведення плебісциту, хоч питання про приєднання цих територій до України продовжувало залишатися на порядку денному.

Необхідно зазначити, що про свою кровну спорідненість з Україною заявляли і моряки Чорноморського флоту — вихідці зі Східної Слобожанщини. Так, 15 грудня 1917 року окружна флотська комісія по виборах до Українських Установчих Зборів зверталася до всіх військових частин і заводського комітету Севастопольського порту надати списки громадян-військово-вслужбовців, які проживали раніше на території Грайворонського, Путивльського та Новооскольського повітів Курської губернії та Острогозького, Валуйського, Бірюцького та Богучарського — Воронежської (Російський державний архів військово-морського флоту: Ф. 183. — Оп. 1. — Спр. 22. — Арк. 1 — 8).

Процес українізації Вороніжчини, Курщини особливо посилювався після того, як влітку 1918 року українська делегація оголосила свої пропозиції про розмежування з РСФРР: зокрема, На території Курської губернії від Онешковичів — Орлі на схід на Амон, Софронівку, річку Свапу, а далі нею і Сеймом до Глушкова, на Гущино, Лук'янівку, Старий Оскол і Петропавлівське. В межах Воронежської губернії: на Шаталівку, Ріпівку, Колбино до Дону поверх Коротояку, далі Доном на Ліски, Маслівку, потім Шестаково, Нижню Кислю, Коз-

лівку, Бутурлинівку, Васиївку (Водяне), Банну і до східного кордону Воронежської губернії, де вже починалася територія Війська Донського (*Дорошенко Д.* Ілюстрована історія України. 1917—1923. — Ужгород, 1930. і Т. II. — С. 168, 169).

Ще більше посилюється цей процес з прийняттям 2 липня 1918 року Закону про громадянство в Українській Державі. Українські консули на території радянської Росії були буквально завалені проханнями про видачу українських паспортів, усі маршрутні поїзди з Росії до України були переповнені пасажирами, що вирішили повернутися на землю батьків (там само. — С. 161).

Однак російська делегація не приймала цієї пропозиції. Переговори, які затяглися аж до осені 1918 року, як і слід було чекати, провалилися, оскільки, визнавав Християн Раковський пізніше, Ленін пояснював йому, що "більшовики мусять вести переговори з Україною, бо до того зобов'язалися в Берестейському договорі. Однак переговорів не треба трактувати поважно, бо все воно переходове та проминаюче" (Діло (Львів). — 1925. — Ч. 27).

А тим часом уряд Радянської Росії, як доповідав голова української делегації С. Шелухін, "послав по прикордонному району узброєних агітаторів та ватаги червоної армії з кулеметами і, погрожуючи шляхом терору, став вимагати голосувати за Росію й під владу Совітського уряду. Неслухняних били, розстрілювали, сажали по тюрмах, залякували погрозами" (ЦДАВОВУ: Ф. 3766. — Оп. 3. — Спр. 7. — Арк. 3).

Зрештою, це і призвело до того, що переговори в жовтні були припинені. Тодішній міністр закордонних справ Української Держави Дмитро Дорошенко так згодом оцінив ставлення Москви до українсько-російських переговорів: більшовики, мовляв, дивилися "на справу заключення миру з Україною, як на комедію, котру треба по змозі затягти, щоб подивитись, що з цього всього вийде, і вже по тому використати ситуацію для себе вповне" (*Дорошенко Д.* Мої спомини про недавнє минуле. — Мюнхен, 1969. — С. 292).

Визначений Берестейським договором кордон на Слобо-

жанщині не зміг утвердитися й тому, що більшовики, ввійшовши в переговори з Німецькою Радою в Харкові на початку грудня 1918 року, добилися того, що окупаційна армія почала поступово відходити, пускаючи червоноармійські підрозділи скрізь, де це їм було потрібно.

Як підкреслювалося на III з'їзді КП(б)У в березні 1919 року, "німецькі війська, які стримували кордони, відступаючи по троху, очищали кордон, даючи можливість просуватися нашим (більшовицьким — В. С.) військам" (ЦДАГОУ: Ф. 1. — Оп. 1. — Спр. 15. — Арк. 16).

На такий крок більшовиків штовхало розуміння того, "що революція на Україні не може перемогти самостійно, і відновлення радянської влади на Україні може відбутися тільки шляхом втручання російської радянської федеративної республіки, точно так же, як це відновлення радянської влади може зараз відбутися на Дону" (там само. — Арк. 27).

Але бажання українського населення, що опинилося поза межами державного кордону України, про приєднання до неї, виразно проявлялося і пізніше. Так, 1920 року за входження до України однозначно висловилися з'їзди Рад Коров'яківської та Кульбаківської волостей Рильського повіту Курської губернії, Нововознесенської, Успенської, Грайворонської волостей Путивльського повіту та багатьох інших (там само: Ф. 5. — Оп. 1. — Спр. 320. — Арк. 39, 321, 13, 53).

Виявлені документи 1920 року свідчать, що спільною постановою Новооскольського, Корочанського та Белгородського повітових виконкомів, на території яких мешкало майже 650 тисяч чоловік, зазначалося: "Ще в 1917—1918 роках місцеве населення одностайно висловилося на користь приєднання до Харківської губернії і тільки німецька окупація України перервала подальше здійснення цього народного бажання" (там само. — Спр. 320. — Арк. 39).

Однак тоді це питання не вирішувалося. Його знову порушив уряд радянської України в 1922 році. Враховуючи те, що й тоді в Курській і Воронежській губерніях мешкало понад 1.704 тисячі українців, пропонувалося прикордонні райони їх

Из двух горнаселений, расположенных в полосе сплошного украинского расселения, город Острогожск расселен в преобладающем количестве украинцами /74,1%/, а пос. Юртина Лиски - русскими /украинцев 9,9%/.

Россошанский уезд сплошь населен украинцами, являясь редким примером этнографической однородности, почти не наблюдаемой в таком виде даже и в пределах УССР.

Волости:	Все население.	Процент украинцев:	
		По народности.	По родному яз.
Белгородская.....	20.917	99,2%	98,8%
Ольховатская.....	44.744	98,6%	98,6%
Миха Иловская.....	40.000	98,2%	97,8%
Подгоренская.....	45.402	97,6%	94,6%
Россошанская.....	40.800	95,8%	95,6%
Ровеньская.....	42.909	94,7%	94,3%
Павловская.....	33.990	71,0%	70,5%
Ново-Калитвянская	34.912	68,0%	66,9%

Центр уезда гор.Россошь, насчитывающий 16.270 жителей, также населен почти исключительно украинцами: последних здесь - 13.942 души обоего пола или 85,5%. Большое количество украинцев проживает и в пос. Юртина Павловске /36,8%/.

Богучарский уезд представляет продолжение украинского массива. Во всем уезде из 12 волостей лишь две заселены в преобладающем количестве русскими, причем одна из них - Верхне-Мамонская заселена исключительно русскими украинцев - 0,2%/. в другой же Монастырищенской процент украинцев довольно высок / 38,3%/.

передати до УСРР. Для розгляду представленого проекту Союзний ЦВК створив паритетну комісію, до складу якої ввійшли по два представники від УСРР, РСФРР та БСРР, очолювану головою ЦВК Білорусії Червяковим. Однак досягти згоди з делегацією РСФРР не вдалося, бо її члени всіляко перешкоджали прийняттю проекту УСРР. У своїй доповідній Політбюро ЦК КП(б)У член Союзної паритетної комісії від України А. Буценко писав: "Перш за все, це було помітно по поведінці представників РСФРР на засіданні Союзної Паритетної комісії, як то: явне небажання розглядати проект УСРР, зухвальний тон, демонстративне залишення представниками Курської і Воронізької губерній залу засідань, посилення на недостатню підготовку до розгляду проекту УСРР, в той же час як представники РСФРР мали на руках цілком опрацьовані Курським і Воронізьким губвиконкомом доповідні записки..." (ЦДАВОВУ: Ф. 1. — Оп. 3. — Спр. 2524. — Арк. 12 зв.).

І лише рішенням Політбюро ЦК РКП(б) до складу України в межах Слобожанщини передано Криничанську волость Суджанського повіту і південну частину Муромської волості Курської губернії, а також Троїцьку волость і частину Уразівської волості Валуйківського повіту Воронежської губернії (там само. — Арк. 11).

Звичайно, це не могло справедливо вирішити питання про розмежування, яке спиралося б на етнографічний принцип та економічну доцільність. І тому ЦК КП(б)У у травні 1927 року знову ставить питання про передачу УСРР території РСФРР, де компактно проживало українське населення (ЦДАГОУ: Ф. 1. — Оп. 20. — Спр. 1813. — Арк. 32). Проте численні звернення українського уряду не дали результату. Ніхто в Москві не звертав уваги і ось на таку заяву, яку підписали на загальних зборах мешканці іншого, Красноярського району Валуйківського повіту від 25 січня 1925 року: "Ніхто нас не запитував про бажання до України чи Московщини, а судьбу нашу вирішували о прилученні до України руськи різних руських губерній, котрі скрізь служать по учредженнях, і вони стараються, щоб к Московщині приєднатися, і так вирішили.

Ми, громадяни, просимо о визволенні нас від Московщини і прилученні до рідної матері — України... Хай наші діти будуть вільними Українцями. Хай вони розвиваються на своїй рідній мові" (*Сергійчук В. Українці в імперії. — К., 1992. — С. 31*).

Уже тоді місцева російська адміністрація всіляко перешкоджала процесові українізації на Слобожанщині. Так, у березні 1925 року Президія Всеросійського ЦВК запропонувала Курському губвиконкому перевести в районах з українським населенням школи на українську мову, а також тамтешні лікнепи та хати-читальні, українізувати школи селянської молоді, організувати педтехнікуми для підготовки вчителів-українців, відкрити в бібліотеках відділи української книжки, виділити по одному району в повітах з переважним українським населенням для негайного переведення в них на українську мову діловодства та всього радянського адміністративного і судового апарату тощо. Чотири рази звертався Відділ Національностей ЦВК і Секретаріату Всеросійського ЦВК до губвиконкому щодо вжиття заходів, а відповіді так і не дістав. Тільки через рік вона надійшла з Курська до Москви: "Робота серед нацменів просувається вперед, розроблено перспективний план роботи в справі українізації на 3-річний період" (там само. — С. 32).

Але не робилося майже нічого. І тому нарком освіти України М. Скрипник змушений був констатувати: "У серпні 1925 року в Курській губернії з 844 лікпунктів, 82 хат-читалень, 19 бібліотек не було жодної української. У 1926 році українізованих хат-читалень було 1, а лікпунктів — всього 2.

У Грайворонським повіті, де українців за мовою 95 відсотків, лише в 4 школах першого ступеня українізовано першу групу. Там також є лише одна українська хата-читальня, при тім знята з бюджету, і тільки в одному педтехнікумі українська мова викладається як предмет, а всі інші предмети — російською мовою. Як обговорювалось питання про українізацію шкіл в цьому повіті? Президія ЦВК після значної дискусії щодо заходів українізації ухвалила: "...без корінного ламання та наявності витрат колосальних сум, що далеко

перевершують фонд зарплати, а він і без отого має домінуюче значення в бюджеті, цих заходів зробити не можна".

У бібліотеках немає української книжки, у школах майже зовсім немає українських підручників. У Білгородському повіті українізовані школи не могли в 1927 році працювати, бо не було коштів на придбання українських підручників. У Воронежській губернії картина така сама, хоча там українських шкіл у кілька разів більше, як на Курщині, а проте і ця кількість, безумовно, недостатня. Посилання на відсутність учителів та підручників, безумовно, не виправдовують наявного стану. У Воронежським робфаці викладання української мови, як одного з предметів, уже в 1927/28 році припинилося, і робфак знову не міг давати потрібних кадрів учителів з українського населення для дальшої праці в українських школах губернії. На Курщині утворено в Грайвороні Український педагогічний технікум у 1925/28 році, але негайно ж по організації такого технікуму припинено викладання української мови та українознавства, те ж саме в Белгородським і Суджанським повітах, а вся українізація Грайворонського технікуму була зведена до того, щоб у нім викладали українську мову як український предмет" (там само. — С. 32, 33).

Аби заспокоїти ЦК КП(б)У та українське населення Східної Слобожанщини, їм з Москви пообіцяли і почали дещо робити для розвитку рідної культури та освіти. Ця робота посилилася наприкінці 20-х років. Наприклад, якщо в 1927 році на території зазначених областей, які тоді об'єднувалися в Центрально-Чорноземну, нараховувалось 468 початкових шкіл, то вже в 1931 — 1378. На цю дату шкіл неповно-середніх та фабрично-заводських українізували вже 51, у 8 українських педтехнікумах навчалось тисячу студентів, у Воронежському державному університеті готували викладачів української мови та літератури.

Крім того, в 1931 році в Східній Слобожанщині видавалося 13 районних газет українською мовою, зокрема: "Шлях комуні" (Алексеевка), "Ленінським шляхом" (Калач), "Прапор комуні" (Кантемирівка), "Без межі" (Коренева), "Колгоспна

будова" (Михайлівка), "Промінь комуни" (Павлівськ), а також обласна "За письменність колективіста" (Воронеж).

Широкі плани намічалися в справі українізації і на майбутнє. Цей процес мав захопити Богучарський сільськогосподарський технікум, Калачівський зоотехнічний, Кантемирівський яешноптахарський, Корочанський сільськогосподарський, Острогозький ветеринарний, Росошанський птахопромисловий, Росошанський медичний, Богучарський радгоспуч, Павлівську й Острогозьку радпартшколи, Павлівський робфак, Павлівську школу ФЗН, з 1932 року мав відкритися Белгородський український агропедінститут...

Повній українізації підлягали 26 районів, де українське населення становило абсолютну більшість, а там, де його було менше половини, — Белгородський, Беловський, Большетроїцький, Борисоглібський, Валуйський, Весело-Лопатинський, Верхньомамонський, Воронцовський, Єлань-Коленовський, Кореневський, Коротояцький, Лискинський, Корочанський, Лосівський, Новохоперський, Новооскольський, Пісківський, Прохорівський, Ріп'івський, Скороднянський, Старооскольський, Суджанський, Томарівський, Талівський, Уразівський, Шебекинський — частково (Культурное строительство ЦЧО. — Воронеж, 1931. — С. 226—229).

Подібні плани склалися до того часу, поки дозволяла Москва. Але після того, як 15 грудня 1932 року ЦК ВКП(б) і Раднарком СРСР ухвалили постанову про припинення українізації Центрально-Чорноземної області, Казахстану, Поволжя, Далекого Сходу, засоби масової інформації негайно переводилися скрізь з української на російську мову, а з 1 вересня 1933 року діти українців за межами УСРР уже прийшли не в українські школи (ЦДАГОУ: Ф. 1. — Оп. 2а. — Спр. 5282. — Арк. 4).

Як почувалися після того українці там, свідчить хоч такий ось документ:

"Украинский отдел по делам национальностей доводит до сведения, что в воскресенье 27-го октября была закрыта Украинская Воронежская Громада. Послужило закрытием Ука

БЮЛЛЕТЕНЬ

Воронежского Губернского Исполнительного Комитета
Советов Р. К. и К. Д.

№ 8.

Август 1926 год.

№ 8

От редакции.

Редакционная коллегия Бюллетеня просит читателей Бюллетеня, особенно волостолкомы и сельсоветы высказаться по следующим вопросам:

1) попадает-ли Бюллетень своевременно по адресу;

2) соответствует-ли Бюллетень своему назначению;

3) понятен-ли язык печатающегося в Бюллетене материала;

4) какие отделы Бюллетеня необходимо расширить и какие упразднить;

5) на что необходимо обратить внимание, чтобы Бюллетень стал действительно необходимым для каждого советского работника в губернии;

6) достаточен-ли срок выхода Бюллетеня один раз в месяц.

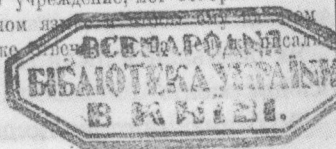
Все ответы на заданные вопросы и все другие пожелания, направленные на улучшение Бюллетеня, будут внимательно рассмотрены и приняты Редакцией во внимание.

Об украинизации низового аппарата в Воронежской губернии.

Одним из основных положений Советской власти является равенство прав всех национальностей как в управлении, так и в возможности развития всех сторон общественной и культурной жизни. «За гражданами РСФСР, говорится в ст. 13 Конституции РСФСР 1925 года, признается право свободного пользования родным языком на съездах, в управлении и общественной жизни. Национальным меньшинствам обеспечивается право обучения на родном языке в школе».

Это значит, что если на определенной территории (в уезде или волости) среди преобладающей национальности которой в РСФСР являются великороссы имеются места, населенные другой национальностью, то это население имеет право на то, чтобы в школах детей учили на том языке, на котором они говорят дома; чтобы гражданин, приходя в сельсовет или в другое сельское советское учреждение, мог говорить на своем родном языке.

Державна Публічна
БІБЛІОТЕКА УРСР
ІНВ. 154630

занной Громады, как вредная организация для Советской власти.

При обыске и рассмотрении документов обнаружена агитационная литература право-эсеровская, Киевской Центральной Рады, а также портреты профессора Грушевского и других врагов Советской власти. Члены указанной громады были монархисты, правые эсеры, а также пана ясновельможного Скоропадского, консул г. Ярославль, активный работник и организатор этой шайки, др. под этим. Указанным отделом была громада конфискована как литература, а также деньги 1565 руб. 82 коп. Прошу обратить серьезное внимание Советской власти на такие организации подобно громаде и др. Я считаю, в свободной стране всего мира, как Россия, недопустимы такие организации, замаскированные под видом культурно-просветительской цели, также под национальным флагом. Это есть враги Советской власти, это есть враги, предатели рабоче-крестьянской Революции, это есть враги социализма.

Зав. Укр. отделом Москаленко" (Цит. за: *Сергійчук В. Українці в імперії.* — С. 33).

І коли серед українців з'являлися ось такі, як Москаленко, то чи ж треба дивуватися, чому наш етнос не мав своїх прав на батьківській землі в Слобожанщині.

Однак, незважаючи на духовний і фізичний геноцид, українство продовжує проявлятися у вказаному регіоні аж донині. Російські дослідники змушені визнати, що й досі в таких районах Курщини, як Суджанський, Обоянський, Глушковський, Льговський, Хомутовський, Рильський і Коренівський вкорінені українські традиції весільного ритуалу (*Ларина Л. Лексические украинизмы в курском свадебном обряде// Материалы для изучения сельских поселений России. Доклады и сообщения третьей научно-практической конференции "Центральночерноземная деревня: история и современность". Воронеж, декабрь 1994 г. — М., 1994. — Часть I. Язык и культура.* — С. 15—17).

Подібне і на Донщині, котра прилягає на сході до держав-

ного кордону України. Початок стійкого заселення нижньодонських степів покладено 1570 року, коли п'ять тисяч запорожців, повертаючись з походу на Астрахань, зупинилися неподалік турецької фортеці Азова і заснували там поселення Черкаськ. Ця місцевість їм уже була добре відома, бо наприкінці 50-х—початку 60-х років XVI ст. українські козаки під проводом князя Вишневецького пробували взяти штурмом Азов. Сліди князя Вишневецького збереглися і в місцевостях нинішньої Ростовської області, де протікає Сіверський Донець, — в пам'ять про першого організатора Запорозької Січі його ім'я носять донські хутори: Верхній Вишневецький і Нижній Вишневецький (там само. — С. 69).*

Але важливо наголосити, що всі свої українські традиції запорожці повністю переносять на береги Дону. Скажімо, свою нову столицю — Черкаськ вони розбудовують за таким же планом, як і Запорозька Січ. За зразком останньої, яка була на той час на Хортиці, запорожці обрали для облаштування свого центру на Дону Лисячий острів. Крім того, як і в Запорозькій Січі, всередині укріплення розміщувалися курені, так і тут "в самому нутре города находилось шесть станиц" — перша і друга Черкаські, Середня, Павлівська, Прибилянська і Дурнівська. Інші потім влаштувалися поза межами укріплення. Але найголовніше те, що спочатку їхній устрій і побут зовсім не відрізнявся від звичаїв дніпровських низовиків.**

З часом донському козацтву, на відміну від запорозького, було дозволено одружуватися. Здійснюючи набіги на турків, та-

* Найперше поселення донських козаків якраз пов'язується з приходом на Дон козацьких відділів українського князя Дмитра Вишневецького. До речі, навіть російські автори вважають, що вперше про це українське поселення на Дону — Черкаськ — згадується в літописах із часів царювання Івана Грозного. Зокрема, М. Лаврський цитує такий документ: "Прийшли з-за Дніпра черкаси на Дон з князем Вишневецьким і, поселившись там, Черкаське побудували" (*Лаврский Н. Черкасск и его старина.* — М., 1917. — С. 10).

** За словами Олександра Рігельмана, "донские казаки от украинских черкасских казаков действительно свое начало возымели на Дону" (цит. за: Щербина Ф. *История Кубанского казачьего войска.* — Екатеринодар, 1910. — Т. I. — С. 461).

тар, кумиків, черкесів тощо, донці забирали в полон велику кількість жінок. Вони з ними сходилися, відтак почався процес творення нового покоління донського козацтва, яке вбирало в себе, природно, риси тих народів, кров яких тепер також текла і в його жилах. До речі, навіть під час так званого Азовського сидіння донського козацтва в 1642 році серед 1400 озброєних чоловіків було також 800 хоробрих жінок (*Щербина Ф. История Кубанского казачьего войска. — Екатеринодар, 1910. — Т. I. — С. 464.*)

Отже, уже в другій половині XVI ст. українське козацтво бере фактично діяльну участь не тільки в захисті Дикого поля від татарських набігів, а й в освоєнні цієї території, особливо в пониззі Дону ("а живут не в одном месте"), зводячи тут спершу тимчасові укріплення, які потім перетворюватимуться в постійні пункти колонізації. Але необхідно наголосити, що в пониззі Дону головною колонізаційною силою стало саме українське козацтво, яке заснувало найдавніші козацькі укріплення: Нижні Роздори, Верхні Роздори, Черкаський, Манич. І саме низовики перебрали на себе роль "головного війська" Дону. Вихідці з рязанського пограниччя Московської держави спільно з тюркськими елементами освоювали Середнє Подання (Українське козацтво. Мала енциклопедія. — С. 137).

Незважаючи на спроби Москви повністю підпорядкувати собі те українське козацтво, яке осіло на Дону, воно, будучи в кровному зв'язку із запорожцями, постійно перебувало в тісному контакті зі своїми побратимами на Дніпрі, здійснюючи регулярно спільні походи проти турків і татар. Скажімо, навесні 1621 року відбувся спільний похід 1300 донців і 400 запорожців "за Чорне море" на місто Різу. Навесні 1625 року, як відомо, під Трапезундом промишляли 10 тисяч запорожців і 2 тисячі донців. А навесні 1627 року запорожці і донці "на море ходили и города турского воевали; и приходили близко к самому Царягорода; многие города взяли; села и деревни пожгли, а людей побили; и с Азовом воевались" (Воссоединение Украины с Россией. Документы и материалы в трех томах. — М., 1953. — Т. I. — С. 74).

Саме такі регулярні вилазки запорожців спільно з донцями завдавали значної шкоди Туреччині, поступово зміцнюючи

позиції Московської держави в Північному Причорномор'ї. І провідну роль у подальшому формуванні Донського козацького війська продовжували відігравати саме українські козаки, про що є велика кількість архівних документів. Зокрема, запорозький старшина Олексій Шафран свідчив з цього приводу в Посольському Приказі Московської держави в 1626 році: "...Живет де он, Олеша, на Дону 18 лет; а иные его товарищи живут по 5-ти и по 6-ти; а всех де их на Дону есть с 1000 человек. А в Запорогах де донских казаков также много: мало не в полы того, сколько их. Только живут переходя: они ходят на Дон, а з Дону казаки к ним, и живут сколько где хто хочет. А повелось де у них то с донскими казаками изстари, что меж себя сходятця и живут вместе в одних куренях" (там само. — С. 70).

Важливим свідченням у розповіді Олексія Шафрана є те, що запорозькі козаки, перебравшись на Дон, продовжували мати за свій релігійний центр Київ, куди вони постійно приїжджали, щоб матеріально підтримувати українську православну церкву: "А з Дону де он поехал был с товарищи в Киев для того, что в Киеве не бывал давно. А се они оброчники {хотели} обложить в Киеве соборной церкви образы и кадило устроить серебряно, и их отпустили войском и серебра с ними на тот оклад послали 10 фунтов" (там само. — С. 70).

Поповнення донського козацтва за рахунок українців продовжується і в наступні роки. Так, донський військовий отаман Михайло Татарин свідчив у Москві 1638 року, що "всех де донских атаманов и казаков ныне будет з 10 000 человек, опричь запорозских черкас. А запорозских черкас у них в Азове и на Дону з 10 000 человек; и ныне к ним в Азов запорозские черкасы идут безпрестанно многие люди" (там само. — С. 203).

На підтвердження цього Татарин додав: коли "они, Михайло с товарищи, шли из Азова к государю... на Донце де на Северском встретили они запорожских черкас, человек с 50, идут рекою Донцом в стругах на низ, а берегом гонят черкасы ж 5 человек лошадей з 12, а сказали им, что они идут к ним в Азов (там само. — С. 204).

Зрозуміло, що царський уряд намагався не допустити власне

українського впливу на розвиток Донського козацького війська, тому московські дипломати допитувалися в представників його старшини, чи не ведуть самостійницької політики запорожці, перебуваючи на Дону. На уточнююче запитання з цього приводу Михайло Татарин сказав: "от запорожских Черкас никакова дурна и роздратья не чают, и во всем де они им по ся места были послушны" (там само. — С. 204).

Щоправда, військовий отаман Татарин також зазначив, що 1638 року була спроба частини запорожців відособитися від донців: "...в филипов пост тех запорожских черкас атаман Матьяш учал было бунтовать, и Войска было слушать не учили, и учили у них прошать города в Азове особного и наряду, и хотел было он владеть и жить особно. И они де, атаманы и казаки, поговоря между себя, за то того черкаского атамана Матьяша убили поленьем до смерти и вкинули в Дон. И после де того запорожские черкасы им во всем послушны по-прежнему; а будет де они вперед похотять владеть собою, и им де Войском молчать не будут, и с ними управятца" (там само. — С. 204).

З огляду на українське походження і постійне бойове побратимство із запорожцями донці завжди намагалися бути у вирі подій на Наддніпрянщині, особливо ж, коли це стосувалося боротьби проти польської шляхти. У розпал козацько-селянського повстання в 1638 році, наприклад, московські інформатори доносили, що "з Дону де казаки запорожские пришли к ним же, запорожским казаком, в сход" (там само. — С. 214).

Тож не дивно, коли поставала потреба підтримати донців, то запорожці завжди готові були прийти на виручку. Наприклад, коли у тому ж 1638 році турки заповіли похід на володіння донців, то українське козацтво одразу ж відгукнулося: "И ныне де в Азове и во всех казачьих городкех казаков и запорожских черкас добре много" (там само. — С. 218).

Чимало додалося українців на Дону і під час так званого "Азовського сидіння" в 1641 році, "которые пришли к ним же из Литвы и из Запорог черкасы" (там само. — С. 328).

Наприкінці 1637 року, наприклад, на проживання до Азова

прибуло 700 запорожців, у березні 1638 до них приєдналося ще 2500 (Из истории Дона. — С. 24).

Про те, що важливою передумовою творення Війська Донського, хоч воно вже й пішло "за жалованье" на службу до московського царя, і далі залишалося українське козацтво, свідчить той факт, що провідниками донців найчастіше тоді обиралися представники Запорожжя. Скажімо, 1640 року посаду військового отамана обіймає колишній запорозький старшина Гунька Черкашенін (там само. — С. 311).

Богдан Хмельницький також враховував українські корені низового донського козацтва, коли піднімав народні маси на війну проти Речі Посполитої: на випадок невдачі він сподівався знайти притулок саме в середовищі цих побратимів запорожців — "когда мне будет очень тяжело — пойду на Дон" (Восоединение Украины с Россией. — М., 1954. — Т. II. — С. 70).

На початку великого повстання 1648 року гетьман відправив своїх послів на Дон з метою заручитися підтримкою Війська Донського. Однак його Круг відмовив українському козацтву в збройному виступі, посилаючись на відсутність дозволу царя. Водночас окремі донці могли самостійно йти в Україну на допомогу Хмельницькому: "Да гетман же и Войско Запороское посылали послов своїх на Дон х козаком Михайла Войтова с товарищи и писали к ним, чтоб они, донские козаки, шли к ним помагать на ляхов, так же, как и они им помогают. И донские козаки к Запороскому войску на помочь быти хотели. А которые люди Запороского Войска и Белой Руси были на Дону и те з Дону к гетману пришли, а достальные хотели быть з донскими козаки" (там само. — С. 160).

Окремі збройні відділи донців справді з'явилися в армії Богдана Хмельницького, але це не була та підмога, яка могла б замінити татарську кінноту. Більше того, коли кримські татари були в поході проти Польщі разом з козаками, донці, не послухавшись гетьманської просьби, спустошили Крим, що викликало великий гнів хана. Така позиція єдиновірного православного московського царя, зрозуміло, викликала негативну реакцію українського суспільства. Гетьман Хмельницький

змушений був різко виговорювати московському послові Григорію Неронову: "И он, гетман, на донских казаков крымскому царю помочь учинить хочет, чтоб донских казаков впредь не было для того, что те донские казаки делают, забыв бога и православную христианскую веру, помочи им не учинили, а крымского царя с ним, гетманом, ссаривают, чтоб им крымский царь впредь помоч не чинил. Да и царское величество помочи им ратными людьми не подал и за христианскую веру не вступился. А будет де царское величество ево, гетмана, и Запорожского Войска не пожалует, а учнет за тех донских казаков стоять и вспоможенья им чинить, и он де будет и царского величества на украинные города с крымским царем вместе наступать. И говорил такие речи сердито гораздо" (там само. — С. 270).

До речі, не дозволив московський цар прийти донцям з організованою допомогою і наступного, 1649 року, хоч знову на Дону побували українські послы. Це, а також відмова донців утриматися від походів проти кримських татар, які в той час були союзниками Хмельницького, означало, що за вісімдесят років з початку служби московському цареві українська духовність у середовищі донців змінила орієнтири, втративши зв'язок з долею колись рідного їм народу. Зрештою, Москві вдалося, повністю підпорядкувавши собі Військо Донське, розірвати той живий зв'язок, що міг викликати зовом предків це вишколене на українських традиціях військо з берегів Дону на береги Дніпра. Він, щоправда, проявився тоді, коли Богдан Хмельницький відрядив свій корпус на допомогу кримському ханові в його поході проти донців — до українського гетьмана одразу ж прибули посланці з Дону, прохаючи зупинити цю акцію. Зрештою, Богдан Хмельницький схилився до цього, оскільки не хотів проливати й української крові: "что на Дану в казачьих городках с козаком вместе живут черкасов много запорожских козаков" (там само. — С. 332).

Заборонивши донцям іти допомагати своїм кровним братам по зброї, а колись і по духу, московський цар улітку 1649 року розіслав своїм прикордонним воеводам грамоти, якими санкціонував приймати всіх українців, які захочуть переселитися

під його опіку, у тому числі й на Дон: "И которые похотят итти на Дон... отпускать их и давать им прохожие грамоты, а в прохожих памятях писать, что те черкасы отпущены на Дон по твоему государеву указу, и воеводы в городех пропускали на Дон без задержанья" (там само. — С. 227).

Тобто в Москві тоді намагалися відтягнути живу силу з України, зміцнюючи нею ті свої форпости, які вже були створені на межі Дикого поля і в пониззі Дону насамперед українським козацтвом. Отже, замість дієвої збройної допомоги в період національної революції в середині XVII століття московський цар, навпаки, збільшував за рахунок українського населення свої окраїнні території, в тому числі й у пониззях Дону.

Після Переяславської ради 1654 року московський цар уже намагався повністю контролювати дії всіх козацьких формувань, тому Військо Донське остаточно втратило автономію, тим паче в контактах із представниками Української держави. Руїна, що призвела до обезлюднення Правобережної України, насамперед підштовхнула частину її населення до переселення на Дон. Тож і в подальшому українське козацтво продовжувало освоювати територію сучасної Ростовської області Росії. Скажімо, сюди поширювалися межі Кальміуської паланки Війська Запорозького.

А коли після взяття за участю українського козацтва турецької фортеці Азов московський цар Петро I розпочав колонізацію азовського узбережжя, де засновується стратегічне місто Таганрог, то на звільнені османами землі спрямовуються переселенські потоки з України. Поряд з організованими переселенцями з'являється значна маса й неорганізованих. Вихідцями із Запорожжя, скажімо, були самовільно засновані поблизу Таганрога три великі поселення: Миколаївка, Покровське і Троїцьке. Раніше у такий же спосіб вони заснували Кагальник у гирлі Дону (Дон и степное Предкавказье. Заселение и хозяйство. — Ростов, 1977. — С. 37).

Українські колонізаційні процеси поширилися і далі до Дону, особливо вони посилюються з початком XVIII століття. В одному з досліджень щодо заснування Новочеркаська як від-

тепер нової столиці Війська Донського на правому, високому березі річки, що весною під час повені часто заливала Черкаськ, наголошується, що "занимаемые оконечности этого города еще в XVIII стол. были заняты старшинскими хуторами, населенными малороссами" (Сулин И. Материалы к истории заселения Черкасского округа. — Новочеркасск, 1909. — С. 2).

Те саме можна сказати і про заселення територій, які були підпорядковані станиці Гнилівській. Наприклад, під 1747 роком там згадується "поселение малороссиян на Гнилой рыбачьей тоне" (там само. — С. 18).

Навколишні хутори також, як правило, населені на той час були українцями. Наприклад, у Недвиговському в 1801 році нараховувалося "дворов 117, мужс. пола 316 и женск. пола 276 душ малороссиян" (там само. — С. 21).

Такі хутори станиці Єлисаветовської, як Усть-Койсугський, Сенявський, Рогожинський, Ханженківський, Дюжиківський, Лук'янівський, Семенівський також були заселені українцями (там само. — С. 23—26).

При заснуванні Ростова в населених пунктах, які приписувалися до фортеці Дмитрія Ростовського, її будівничий Олександр Рігельман нарахував 50 дворів українських біля неї самої, в селі Кам'яний Брід — 4, у Вуetskайському стані — 162 (усього — 247), Вроговському — 4, Гнилівському — 104 (усього — 161) (Ведомость и географическое описание крепости святого Дмитрия Ростовского с принадлежащими и прикосновенными к ней местами. — Ростов на Дону, б/д. — С. 16—18).

Але якщо в 1763 році було приписано до Ростовської фортеці 551 українця, то через 5 років їх уже було тут майже 3000 (Дон и степное Предкавказье. Заселение и хозяйство. — Ростов, 1977/ — С. 37).

За даними четвертої ревізії Російської імперії на Дону і в Приазов'ї проживало 26.758 вихідців з України, а під час проведення п'ятої їхня кількість збільшилася вже до 58 тисяч. За період з 1778 по 1796 рік тільки поблизу Таганрога українці заснували 55 слобід і хуторів (там само. — С. 38).

Зрозуміло, що таке постійне колонізаційне спрямування

українців на Донщину збільшувало їхню загальну кількість у цьому регіоні. Багато з них, незважаючи на відсутність рідної школи, зросійщинецьку роль московської православної церкви, продовжували зберігати вірність українству, материнській мові. Згідно з переписом 1897 року в Донській області 365.821 чоловік і 352.618 жінок назвали рідною мовою українську (Первая всеобщая перепись населения Российской империи 1897 г. — Область Войска Донского. СПб, 1905. — С. 82).

І якщо в Черкаському, Донецькому, 1-му і 2-му Донських, Усть-Медведицькому та Хоперському округах переважали кількісно великороси, то в Ростовському, Сальському і Таганрозькому абсолютну більшість становили ті, хто визнав за рідну мову українську (відповідно чоловіків і жінок: 58998 і 56931; 11.792 і 10088; 127796 і 122186) (там само. — С. 84—98).

Але ця українська людність не була вже основою тих славетних козацьких формувань, які прийшли на Дон із Запорожжя. Це вже був розкозачений український елемент, який поступово розпорошувався в конгломераті різних народів, які Російська імперія перемішувала на території Війська Донського. Відтак на Дону більшість козаків розмовляла по-російськи. Новопоселенці-українці по станицях, наслідуючи старожилів-козаків, також намагалися швиденько позбутися "хахлацької" мови. У Донській області було досить великих міст, у яких панівна російська мова реп'яхом чіплялася до кожного малороса. Всякі Панченки, Ярошенки, Литвиненки, Пустовойти та їм подібні, як виражається О. Болотенко, залюбки цвенькали по-московському, підкреслюючи свою руськість, мешкаючи в Ростові-на-Дону.

У подальшому українське козацтво продовжує освоювати територію сучасної Ростовської області Росії. Скажімо, сюди поширювалися межі кальміуської паланки Війська Запорозького. У першій половині ХІХ ст. запорожці, котрі повернулися з Туреччини, розселяються вздовж Азовського моря від Бердянська до Єйска. Згодом ці регіони входять до складу Катеринославської губернії. 1883 року Олександр ІІІ вольовим рішенням передає українські землі на схід від Маріуполя

й Луганська Війську Донському (ЦДАВОВУ: Ф. 3766. — Оп. 1. — Спр. 186. — Арк. 105).

Але після Лютневої революції 1917 року українське населення Донщини потягнулося до возз'єднання з батьківщиною. Численні збори, конференції висловлювалися за те, щоб жити спільно з братами-українцями. Все це враховувалося і під час підписання Берестейської угоди в лютому 1918 року, якою до складу Української Народної Республіки включалися Ростовський, Таганрозький і Шахтинський округи. В них після вигнання за допомогою німців більшовиків урядували комісари УНР.

Але розгортання процесу національного відродження на Північному Кавказі лякало російських шовіністів. Особливо їх стривожила ситуація в частині колишньої Катеринославської губернії, яку 1883 року цар Олександр III всупереч волі місцевого українського населення, аби "позбавити права жити там жидам і не видавати про се обмеження нового закону, прилучив сей округ до Донщини, де жидам жити заборонено" (цит. за: Сергійчук В. Неусвідомлення України. Ставлення світу до української державності: погляд у 1917—1921 роки з аналізом сьогодення. — Львів, 2002. — С. 191).

Місцеве українське населення Таганрозького і Ростовського округів ставило питання про повернення цих територій до складу України, висилаючи свої депутації до Центральної Ради в Києві. Зрозуміло, що це аж ніяк не входило в плани реакційних російських політиків, які опинилися восени 1917 року на Дону. Агресивність поборників відновлення монархії, млявість місцевих українців, що організувалися в "Комітет" і "Просвіту", які навіть не спромоглися на доладне приміщення, де можна було б зібратися, невдача з українізацією 187-го полку, солдати якого після більшовицького перевороту в Петрограді взагалі розійшлися, була на руку Отаману війська Донського, який увів свої частини на територію, підвладну Центральній Раді, і 2 листопада 1917 року видав постанову, що обмежувала в правах, загрожувала повним розладом промисловості й транспорту Донбасу. Багато українців

почали звертатися до Центральної Ради по допомогу. Переговори генерального секретаря праці вже проголошеної на той час УНР Порша з членом Військового уряду Дону Поляковим не заспокоїли українське населення. Воно знову ставить питання про приєднання до України. Скажімо, українці міста Дмитрівська на Донщині, зібрані на загальних зборах "Українською громадою" 19 листопада, просили "Центральну Раду в Києві порозумітися або безпосередньо з казацькою Республікою на Доні, або за посередництвом Ради Народів у Києві, щоби при установленні границь автономних республік, що увійдуть в склад Федеративної Росії, наша Таганрозька округа О(бласті) В(ійська) Д(онського) назад була прилучена до Катеринославщини, а разом з нею ввійшла в склад Української Народної Республіки,* бо тільки тоді не буде насильства над нашими національними чувствами (поділу України в межах Федеративної Росії); а се утворює шлях до мирного співжиття народів і улекшить боротьбу покривджених суспільних класів за соціалізм" (ЦДАВОВУ: Ф. 1115. — Оп. 1. — Спр. 47. — Арк. 5).

* З приводу цього згодом буде підготовлено окремий меморандум: "Населення городів Таганрога і Ростова не примирилось с указанным искусственным включением их в Донскую Область, всегда чувствовало себя ея пасынком и не оставляло мысль о выходе из подчинения Новочеркаску путем восстановления прежнего положения или создания новой губернии - Приазовской — с Ростовом во главе. Население уездов и Таганрогского Округа в особенности, как состоящее из малороссов, всегда враждебно относилось к чуждому им казачьему духу. Окружные Начальники своими административными талантами только способствовали обострению этого отношения. Питалось оно в значительной степени и тем, что в виду отрицательного отношения казачества к Земству, огромный Таганрогский Округ, насчитывающий почти миллионное население, был лишен благ Земского Самоуправления, почти не имел больниц, школ, дорог, мостов и в этом отношении находился в самом жалком и беспомощном состоянии. После изгнания большевиков из Таганрога и его Округа, когда в связи с политическими событиями и образованием самостоятельной Украины явилась возможность без преувеличения, что подавляющее большинство населения стало мечтать о таком присоединении к родственному ему по крови государству. В этом присоединении видели залог экономического и культурного процветания края, а также обезпечение участия населения в строительстве государственной жизни. На Дону

На таку саму позицію стали 80 делегатів від волосних комітетів, робітничих, українських культурно-просвітних і політичних організацій Таганрозького округу, які на початку грудня 1917 року віддали за подібну резолюцію 78 голосів (Інститут рукописів Національної Бібліотеки України імені В. Вернадського: Ф. XI. — Спр. 3305. — Арк. 2 зв.).

І це незважаючи на те, що в серпні 1917 року на "Государственном Совещании" в Москві Донський отаман генерал Каледін від імені 12 козацьких військ між іншим заявив: "Россия должна быть единой, всяким сепаратным стремлениям должен быть поставлен предел в самом зародыше".

Наприкінці квітня 1918 року армія Денікіна прибула на Дон і розташувалася в станицях Єгорлицькій та Мечетинській. У цей час німці вже зайняли Ростов, Аксай і станицю Ольгинську, відділяючись від армії Денікіна лише станицею Кагальницькою. Чутки про підхід німецьких військ на Кубані й Дону спричинили стихійні протибільшовицькі повстання козаків, 6 станиць Таманського півострова самі вигнали прихильників Леніна і попросили допомоги, бодай амуніцією, у німців. У мінераловодській групі повстали козаки під проводом військового старшини Андрія Шкуро, що називав себе Шкуро.

же это строительство будет находится исключительно в руках казачьего круга, состоящего из представителей казачьих станиц, совершенно чуждых населению Таганрога и Округа.

К сожаленію, говорить о своей Украинской орієнтації нікто в этих местах открыто не решается, в виду крайне шовинистической позиции, занятой в этом вопросе Доном. И всякое открытое выступление в этом смысле в будущем, при отходе Таганрога к Новочеркасску, может иметь за собою для выступавших весьма тягостныя последствия — вплоть до высылки из пределов Области. И население молчит. Это молчаніе весьма характерно. Все прекрасно понимают, что открытое выступление с орієнтаціей на Дон никаких репрессивных мер в будущем со стороны Украины, ни при каких обстоятельствах, повлечь за собою не может. Между тем, ни одна общественная группа с такой орієнтаціей не выступает. Не дает ли это обстоятельство права предположить, что охотников орієнтироваться на Дон среди организованных общественных групп, вообще, не имеется" (ЦДАВОВУ: Ф. 3766. — Оп. 1. — Спр. 186. — Арк. 105).

На Дону, який був ближче до німецько-більшовицького фронту, щоденно вибухали все нові й нові повстання козаків. Спочатку, до речі, тамтешні повстанці пробували творити місцеву владу, але швидко дійшло до відновлення центральної влади для всього Війська Донського*. 28 квітня 1918 року в станиці Старочеркаській зійшовся "Круг спасенія Дона", що обрав Військовим Отаманом генерала Краснова й ухвалив Конституцію незалежної, суверенної держави: "Всевеликого Войська Донського". Фактично ж отаман Краснов через "самостійність" Дону прямував до творення "Єдиної Росії" з певною модернізацією її, як він сам про це напише пізніше у спогадах.

А гетьман Скоропадський у середині 1918 року поступився вказаними територіями Війську Донському, сподіваючись на його підтримку в антибільшовицькій боротьбі. Проте це була велика помилка, що виявилось дуже швидко.

До речі, з виступу головного отамана Війська Донського на кругу 30 серпня 1918 року можна судити, що до цього рішення гетьмана Скоропадського підштовхнув німецький уряд, оскільки перед ним Дон брав зобов'язання не підняти зброї проти Берліна, якщо той допоможе "в єднанні нас самостійною державою і прилученні до Донщини Таганрозької та Донської округ" (Відродження. — 1918. — Ч. 126).

Активний учасник підписання цього договору — міністр закордонних справ Української Держави Д. Дорошенко вищезазначений крок свого Уряду пояснював таким чином:

* Відступаючи в обозі червоногвардійських підрозділів перед натиском німецько-українських військ навесні 1918 року, українські більшовики, що опинилися вже в Таганрозі, раптом згадали про права українців Донщини. Їм навіть вдалося виторгувати на якийсь час у Леніна право творити на заселених українцями землях Таганрозького і Ростовського повітів "самостійну радянську Українську Народну Республіку". Але через кілька днів більшовицький нарком у справах національностей Сталін у розмові з головою так званого Центрального виконавчого комітету рад України Володимиром Затонським усе поставив на свої місце: "Достаточно поиграли в правительство и Республику. Кажется, хватило, пора бросить игру" (ЦДАГОУ: Ф. 1. — Оп. 2. — Спр. 170. — Арк. 6).

"Ми вважали, що мати українську іреденту на Дону і тим, перш за все, розбудити національну українську свідомість серед зовсім несвідомого тоді там українського населення — буде краще, ніж мати в себе донську і тим самим російську іреденту... Погоджуючись на те, що промисловий Таганрізький район залишався за донськими козаками, ми виговорили, що господарське життя цього району повинно підпорядковуватись центральному промислому органу в Харкові" (Дорошенко Д. Мої спомини про недавнє минуле. — С. 293).

У листі до нього посол Української Держави в Болгарії О. Шульгин також вважав, що "комбінація з Доном не погана. Я з Вами цілком погоджуюся. Краще мати доброго сусіда, ніж лишній шматок землі" (ЦДАВОВУ: Ф. 3766. — Оп. 3. — Спр. 2. — Арк. 11 зв.).

Зрештою, для тодішніх українських політиків загроза впливу Москви над Північним Кавказом переважала територіальний інтерес. Так, МЗС України 8 серпня 1918 року стверджував: "Не менш важною, коли не важнішою, це донська справа, а радше справа Південно-Східного союзу: Донщина, Кубанщина, Чорноморщина, Астраханщина, Підкавказзя, лежать на межах культурних країн з країнами некультурними (природними). Іменно ці землі лежать на великому шляху з Європи до Центральної Азії: до Персії і Туркестану, до земель, природні багатства котрих великі, але ще й досі не використані.

Віддавати ці землі під безпосередній політичний вплив Московщини було б рівнозначним із замкненням собі в майбутньому дверей до Центрально-Азійського Сезаму" (там само: Ф. 3696. — Оп. 2. — Спр. 15. — Арк. 24).

Довідавшись про цю попередню згоду, Український Національний Союз ухвалив резолюцію, в якій заявив, що "українське громадянство та народ ніколи не примиряться з фактом відокремлення та поневолення українського народу на Донщині" (Робітничка газета (Київ). — 1918. — 6 вересня).

"Це ми вплинули на Україну, — заявив Раковський кореспонденту газети "Донской край". — Приблизно четверта частина наших засідань мирної конференції була присвячена

питанню про Донецький басейн. Ми наполягли на тому, що ці округи — російські землі, а Україна на них не має прав. Адже Україна тільки тоді визнала Донську республіку, коли побачила, що ми підтримуємо Дон..." (цит. за: Часовой (Новочеркасск). — 1918. — 28 августа).

Водночас треба зазначити, що уряд Леніна не визнавав за Україною права на особливу угоду з Доном і наполягав "на своїй участі у визначенні державної межі України не тільки з півночі, але й з сходу і з півдня" (там само: Ф. 3766. — Оп. 2. — Спр. 14а. — Арк. 1).

Цей висновок Українська мирова делегація визнала "за цілком безпідставний і бачила в нім неможливі до полагання логичні суперечности" (там само. — Арк. 1).

При цьому, зокрема, підкреслювалося: "...Поки Донщина, Крим, Кавказ тощо формувалися по типу совітських республік та держались зв'язку з центральною владою совітської федерації, доти в цих країнах мав силу суверенітет Совітської республіки і доти Російська делегація мала право говорити з Українською делегацією про межі, що відділяють Україну від тих земель.

Що коли Донщина відокремилась від Совітської Республіки як суверенна держава, на території якої скасувалася влада робочих і селянських совітів, то разом з тим зникли всякі розумні підстави для продовження переговорів України з Росією про межі з боку Донщини, бо вже там Совітська влада перестала бути сусідом України" (там само. — Арк. 2).

Крім того, з боку України було зроблено й таку заяву на підтримку державності донського козацтва: "Українська Мирова Делегація знайшла, що Всевелике Військо Донське, організувавши всі елементи суверенної Держави, об'явило себе суверенною республікою Всевеликого Війська Донського.

Українська Держава, признаючи за народами право на самовизначення і вважаючи на факти, 8 августа 1918 року визнала Республіку Всевеликого Війська Донського за суверенну Державу і склала з нею як суб'єктом міжнародного права договір про обопільні державні межі" (НБУ//ІР: Ф. XI. — Спр. 2480. — Арк. 1).

Договором між УСРР і РРФСР від 28 грудня 1920 року Таганрозький і Шахтинський округи поверталися Україні, в зв'язку з чим вона мала відмовитися від чотирьох північних повітів Чернігівської губернії (ЦДАВОВУ: Ф. 4. — Оп. 1. — Спр. 628. — Арк. 108).

Ось чому значна частина сучасної Донщини після війни 1920 року перебувала в складі України, зокрема Шахтинський і Таганрозький округи, але не Ростовський.

Тоді ж уряд УСРР порушив питання про приєднання до України суміжних районів РРФСР, де проживали компактно українці. Однак реакція російської сторони виявилася досить своєрідною: в Ростові почали кампанію — як у пресі, так і усну — за перехід Таганрозького і Шахтинського округів до Північно-Кавказького краю. Члени Південно-Східного крайкому РКП(б) Мікоян, Ейсмонт, Колотилів підготували навіть спеціальну записку, яку Сталін розпорядився розіслати всім членам і кандидатам у члени ЦК і президії ЦКК. У ній свідомо фальсифікувалися як історичні аспекти проблеми, так і кількість українців у цьому регіоні. Зокрема, вказувалося, що в Таганрозькому окрузі за переписом 1923 року їх усього третина, хоч насправді ця цифра становила в шести районах від 51 відсотка до 92 (ЦДАГОУ: Ф. 1. — Оп. 20. — Арк. 70—72, 78).

Зрештою, російськими більшовиками в основу розмежування було взято не національну ознаку, а вказівку Леніна, що "соціалізм не може бути побудований на адміністративному економічному поділові, встановленому в минулому, і що, нарешті, час узятися за створення "доцільно побудованих адміністративних економічних районів" (там само. — Арк. 72).

Розмежування відбулося за таким рішенням: до Російської Федеративної Республіки відійшли нижчезазначені частини території Української Соціалістичної Республіки:

"а) Федорівський, Миколаївський (з м. Таганрогом), Матвієво-Курганський, Советинський, Голодаївський райони й східна частина Катерининського району Таганрозької округи на Донеччині;

б) Глибочинський, Ленінський, Кам'янський, Усть-Калит-

венський, Владимирський, Сулинський, Шахтинський (з м. Шахти) райони і частини території Сорокинського й Олексіївського районів Шахтинської округи на Донеччині".

Лінія кордону визначилася в зв'язку з цим так:

"Сорокинський район рікою Північним Дінцем розділяється на дві частини, з них північна — до РРФСР, а південна лишається в межах УСРР, далі кордон іде по ріці Північний Донець аж до впадіння в неї ріки В. Кам'янки. Станція Гундаревська в установлених межах землекористування відходить до РСФРР з тим, що, встановлюючи заоколишній кордон землекористування ст. Гундаревської, Рудні не входять у внутрішню смугу й лишаються за УСРР. Далі кордон іде по р. Кам'янци з тим, що хутори Н. Шеверів і Площаково відходить до РСФРР, а хутори Власово і Королево не лишаються за УСРР з тим, що землекористування всіх цих хуторів лишається без зміни до переведення землевпорядкуючих робіт. Далі кордон іде між землекористуваннями радгоспу "Червона Могила" (колишне Провалля) і хутором Ковалево, Платово й Гуково, звідти іде по межі С. Криничній (колишне Бірюково), займаючи хутір Добридень, себто по кордону Шарапівського району.

Далі, проходячи по території Олексіївського району й залишаючи в межах УСРР землекористування ст. Остахової й хуторів Н.-Єфремівського, Н.-Олександрівського й Н. Тузловського, кордон доходить до Таганрозької округи й, проходячи по старому округовому кордону Шахтинської й Таганрозької округ на протязі 5-х верств, іде в напрямку річки Тузлов по районних кордонах між Голодаївським і Дмитрівським районами до ріки Міус. Далі кордон іде по ріці Міус по кордонах землекористування між селами Маринівкою, Григорівкою й Голодаївкою так, що с. Голодаївка відходить до РСФРР.

Проходячи далі по кордону землекористування німецьких колоній Бушлерівки, Марієнгам, Густав Фелод, з тим, що ці колонії відходять до РСФРР, кордон іде по Амвросіївському районваному кордону до річки Середній Єланчик. Далі кор-

дон установлюється по землекористуваннях села Покрова-Кирилівки, хх. Катеринівського, Слюсарєво до балки Грузький Єланчик, залишаючи північно-західну частину Катерининського району в межах УСРР. Далі кордон іде по балці Грузький Єланчик аж до кордону Маріупольської округи" (ЦДАВОВУ: Ф. 1. — Оп. 2. — Спр. 3145. — Арк. 146, 147).

УСРР змогла в тих умовах вимагати тільки такого.

11 листопада 1925 року на засіданні Великої Президії ВУЦВК було ухвалено звернутися до Союзної Ради Національностей з проханням "утворити спеціальну комісію для розгляду тих численних заяв, які надходять від українського селянства й робітництва, що мешкають на терені РСФРР у суміжних з УСРР районах, вважаючи необхідним, аби представники УСРР, що увіходять до складу Ради Національностей, взяли участь у роботі цієї комісії" (там само. — Арк. 175).

Ще один документ: "Заслухавши інформацію представників ВУЦВК в Паритетній комісії щодо вирішення спірних питань у встановленні кордонів між УСРР і Північно-Кавказьким краєм, Мала Президія ВУЦВКу 15 грудня 1925 року постановила:

"Доручити представникам ВУЦВК, щоб на черговому засіданні Паритетної комісії вони обстоювали питання про передачу УСРР лікарні Гордона, яка мусить обслуговувати пролетаріят Донбасу.

Маючи на увазі домагання населення й місцевої влади станції Чертково щодо приєднання їх до Старобільської округи, настоювати в Комісії по районуванню при ЦВК СРСР та приєднання цієї території до меж УСРР.

Доручити представникам ВУЦВКу обстоювати питання про перенесення Морського технікуму з Таганрога до Маріуполя" (там само. — Арк. 181).

На підставі Постанови РНК УСРР від 1/ХІІ-25 р. секретаріатові ЦАТК в терміновому порядку доручалося проробити й внести на розгляд комісії питання щодо приєднання станції Чертково й суміжної з нею території Мілеровської округи Північно-Кавказького краю, а також проект щодо врегулювання

кордону на підставі клопотань від українського населення зазначеної території (там само. — Спр. 3152. — Арк. 216).

7 вересня 1925 року ЦАТК при ВУЦВКу винесла таке рішення: "Визнати, що існуючий державний кордон поміж УСРР й Північно-Кавказькою країною РСФРР в районі ст. Чертково (Південно-Східна залізниця) цілком штучний, розподіляючи одноцільну в економічному та етнографічному відношенні територію, яка тяготеє до х. Мілового Старобільської округи, викликає тим самим ненормальні явища, які дискредитують місцеві органи влади перед населенням. А тому просити Президію ВУЦВКу підняти перед ЦВК СРСР клопотання про приєднання Леоно-Калитвенської волості Північно-Кавказької країни РСФРР до складу Стрільцівського району Старобільської округи УСРР" (там само. — Арк. 249).

Та на це в Москві не зважили. І не допомогло пізніше звернення до Політбюро ЦК ВКП(б) керівників УРСР навіть за участю Лазаря Кагановича, котрий у другій половині 20-х років був Генеральним секретарем ЦК КП(б)У (ЦДАГОУ: Ф. 1. — Оп. 20. — Спр. 1813. — Арк. 32).

А коли під час зустрічі з українськими письменниками в лютому 1929 року Сталіна запитали: "Чому до України не приєднують декілька повітів Курської та Воронежської губерній?", той відповів: "Для нас кордони в межах СРСР не мають значіння, питання це стояло кілька років, але ми до нього ставимося дуже обережно. Західня буржуазія в своїй пресі і так натякає, що ми дуже часто міняємо кордони" (Вісті ВУЦВК. — 1929. — 23 лютого.).

Тобто в двадцятих роках ХХ ст. уряд УСРР нічого не добився, навпаки, на південному сході Україна втратила ще два округи — Таганрозький і Шахтинський.

Зрозуміло, національного фактору при такому зміні кордону російські більшовики не враховували. У той же час, коли взяти до уваги перепис населення 1926 року, то тільки в центрах сільських рад Таганрозького округу українське населення було в абсолютній більшості: Голодаївка (5.536 мешканців, 5.130 українців), Денисово-Олексіївка (645, 637),

Лисогорка (2.067, 2.050), Мілерово (1.093, 1.077), Новоспасівка (1.015, 1.009), Російське (830 росіян), Кам'янотузлівське (199, 287), Ясинівка (296, 291), Олександрівка (2.067, 1.737), Олексіївка (2.116, 1.971), Анастасіївка (3.248, 3.162), Великий Кірсан (1.965, 1.929), Демидівський (212, 192), Кам'яноандріанівський (432, 423), Латонівка (2.040, 2.007), Матвій Курган (3.001, 2.651), Миліть-Куракино (1.884, 1.858), Новоселівка (652, 647), Новомиколаївка (405, 391), Петровське (556, 490), Полтавське (304, 286), Ряжене (1.286, 1.236), Відрубне (269, 258), Велика Неклинівка (1.023, 1.023), Варенівка (2.735, 2.699), Веселе (485, 479), Іванівка (1.141, 1.112), Лакедемонівка (2.057, 2.027), Лотошниківське (164, 162), Мар'ївка (1.018, 999), Мокросарматське (469, 464), Миколаївка (5.266, 5.188), Нікольський (280, росіян 192, українців 88), Новобесергенівка (739, 722), Носове (1.664, 1.579), Відраденський (260, 255), Покровське (7.093, 6.651), Самбек (2.742, 2.720), Троїцьке (5.360, 5.284), Великокрепіно (4.540, 4.331), Виділ (443, 443), Генеральський міст (1.797, 1.724), Камишівка (296, росіян 271, українців 25), Каршино-Іванівське (292, 282), Каршино-Аненське (586, 580), Красносілля (146, 146), Петровське (938, 878), Платово-Іванівка (858, 842), Совет (973, 854), Васильєво-Ханженівка (967, 958), Весело-Вознесенське (3.788, 3.689), Григор'ївка (1.125, 1.103), Катеринівка (2.248, 2.178), Єфремівка (1.351, 1.347), Мало-Кирсанівське (2.412, 2.412), Наталівка (2.438, 2.390), Федорівка (3.087, 2.712).

Що стосується Шахтинсько-Донецького округу, то тут у Вешенському, Казанському, Мешковському, Тарасовському було мало українців, але вже у Кашарському, Криворізькому, Леоно-Калитвенському, Мальчевсько-Полненському вони переважали.

ДОКУМЕНТИ

Грамота Посольського приказу Московської держави білгородському воєводі Федору Хилкову про видачу грошового забезпечення 50 українцям, які відправлялися на Дон

25 травня 1646 року

От царя и великого князя Алексея Михайловича всеа Руси в Белгород стольнику и воеводе нашему князю Федору Ондреевичю Хилкову.

В нынешнем 154-м году майя в 20 день писали еси к нам, что майя в 10 день пришли в Белгород из литовские стороны из городка Олешни черкасы Тимошка Пушкарь с товарищи 50 человек служить нам, великому государю. И как к тебе ся наша грамота придет, и ты б тех черкас, Тимошку Пушкаря с товарищи 50 человек, принял и отпустил бы еси их на Дон, а нашего жалованья дал им по 2 рубли человеку из белгородцких доходов. А будет доходов нет, и ты б им дал свои деньги или, где заняв, да им дал, а те деньги тебе, или у ково займешь, отдадут на Москве. А которого числа тех черкас на Дон отпустил и из белгородцких ли доходов, или свои, или у ково заняв, им деньги дашь, и ты об том отписал к нам к Москве, а отписку велел отдать в Посольском приказе диаком нашим думному Григорью Львову да Алмазу Иванову.

Писан на Москве лета 7154-го майя в 25 день.

Воссоединение Украины с Россией. — М., 1953. — Т. I. — С. 424, 425.

Резолюція зборів української громади Дмитрівки про приєднання Таганрозького повіту до України

19 листопада 1917 року

Резолюція в справі прилучення Таганрозької округи на Донщині до Української Народної Республіки, ухвалена на загальних зборах тов. "Українська громада" в Дмитрівці Області Війська Донського, дня 19 листопада 1917 року.
З огляду на то, що

1). Наша місцевість місто Дмитрівськ Таганрозької округи О. В. Д. знаходиться на території, в котрій корінне населення є української національності;

2). Що та територія раніше належала до Катеринославщини, а тільки недавно прилучена до Области донського війська царською самоволею, щоби легше було панувати царському урядові над робучим народом,

Ми, українці міста Дмитрівська на Донщині, зібрані на загальних зборах тов. "Українська громада" дня 19 листопада в салі больничної каси, просимо Центральну Раду в Києві порозумітися або безпосередньо з казацькою Республікою на Доні, або за посередництвом Ради Народів у Києві, щоби при установленні границь автономних республік, що увійдуть в склад Федеративної Росії, наша Таганрозька округа О. В. Д. назад була прилучена до Катеринославщини а разом з нею ввійшла в склад Української Народної Республіки; бо тільки тоді не буде насильства над нашими національними чувствами (поділу України в межах Федеративної Росії); а се утворює шлях до мирного співжиття народів і улекшить боротьбу покривджених суспільних класів за соціалізм.

За Раду тов. "Українська громада" в Дмитрівці

Голова зборів Щербак

Писар підпис

Члени Ради: 5 підписів.

Копія. Машинопис.

ЦДАВОВУ: Ф. 1115. — Оп. 1. — Спр. 47. — Арк. 5.

Протокол окружного з'їзду української громади в Таганрозі про приєднання до України

3—6 грудня 1917 року

Протокіл

окружного з'їзду 3 грудня с/р в Таганрозі

Засідання з'їзду починає[ть]ся о першій годині в полудне в поме[шканні] Таганрозької Української Громади. Число делегатів від волостних (ко)мітетів, робітничих українських культурно-просвітних і політичних організацій 80.

В Президіум засідання вибрані: Тов. Шевченко Юлія, Шмигуль, Завгородний, Леся Мартиненко і Дулеба Остап.

Президіум пропонує порядок денний, котрий цілком приймає[ть]ся:

- 1) Доклад з міст.
- 2) Український рух, Укр. Цент, рада і Секретаріат.
- 3) Доклад про відлученіє Таганрогщини.
- 4) Українські Установчі збори.
- 5) Таганрозька Окружна Рада і її завдання.
- 6) Вибір члена Центради.
- 7) Відношеніє до Окр. Таганрозької Управи.
- 8) Вибір членів Ради.

Засідання відкриває голова Таганрозької Громади Тов. Пастернак. Тов. Пастернак вітає з'їзд, дякуючи за численну участь в засіданні і закликає до рішучої боротьби з темнотою і несвідомістю.

Тов-ка Шевченко вітає з'їзд як член Центр. Ради і в своїй промові виясняє границі поміж Українською і Російською демократією.

Тов. Завгородний вітає з'їзд іменем Укр. соц. дем. партії і указує на се, що вона стояла на сторожі прав Українського Народ а так до, як і в часі революції.

Тов. Товмачів вітає з'їзд іменем партії Українських Соц. рев. і виясняє ріжницю mezi Укр. і Рос. партією соц. рев.

1. Доклади з міст

Від Троїцко-Харциської волости докладає тов. Павленко. В докладі представляє велику національну несвідомість своєї волости і закликає негайно дати освіту селянам.

Від села Григорієвкі Миколаївської вол. тов. Завгородний відчитує приговор сільського сходу, в котрому населення домагає(ть)ся негайного прилучення до України.

Від Амбросівської волости Тов. Удовиченко. Закликає селян взятись за діло прилучення з більшою рішучістю.

Від Самарської вол. докладчик представляє тяжке положенніє селян... (з)находять потребу прилучення, але не знають куди (звертатися).

Представник Пастухівського рудника від своєї організації висловлює [по]станову за прилученніє.

Представник Троїцької слободи указує на брак національної свідомости, однак слобода виражає за прилученіє.

2. Про Український Рух, Центраду і Секретаріат

Докладчик представляє життя України до Хмельницького і пояснює Переяславський Трактат, демократичний устрій України в контрасті російському імперіалізму, в якому то стани находилась тоді Московщина. Представляє висшість Української культури і просвіти. Об'ясняє на підставі переписі 1897 року як затемнила Московщина український народ. Згадує про Шевченка і його діяльність, послі переходить до окупації Галичини і об'ясняє політику і відношення Московщини до Галичини. Відтак рисує часи революції і засновання Центради, її діяльність і політику, перший і другий універсал, доходить до повстання большевиків і їх відношення до Центради і про третій універсал.

3) Про відлучення Таганрогщини від України

В докладі поданий історичний факт 1883 року — царський указ, на основі якого відірвано від України Таганрогську округу, і характеризовані наслідки царського деспотизму на Україні.

Відкриваються дебати з приводу першого і другого докладу.

Тов. Завгородний говорить про початкову роботу соц. дем. партії і про відреченніє від нас нашої буржуазії. Далі порушує справу большевितського руху і зазначає, що Укр. демократія працювала з російською демократією до того часу, доки тут не повстав цілковитий розлад. Далі іти з частиною демократії, якою являються большевики, Укр. демократія іти не може, бо вони ведуть до загибелі всю російську демократію і всі здобутки революції.

Тов. Удовиченко вияснює положеніє селян, котрі бажають прилучення, однак бояться виступити отверто, мають на увазі узброєну силу козаків, вияснює положеніє селянства, котрому військовий круг дає у себе місто лиш з дорадчим голосом.

Тов. Лобуренко вияснює брак інтелігентних сил у нас тим, що частина наших робітників працює в російських партіях.

Тов. Гец пропонує з'їздові негайно винести резолюції про прилучення до України, вияснює сучасний мент і насильства козаків.

Тов. Павленко указує на наше щасливе положення, що всю визвольну роботу веде у нас пролетаріат власними силами.

Тов. Левшин доповнює доклад про відлучення Таганрозької округи і доводить, що єдність помежи нами і рос. демократією вже зірвано по тій причині, що рос. демократія йде против нас походом скрайно шовіністичним.

Тов. Тесленко закликає до організації і праці над освідомленням селян, щоб не було подібних непорозумінь, яке мало місце в Чистяківській волості, де для населення було зовсім байдужим чи прилучитись до України, чи зістати від владою козацтва.

Тов. Дулеба зазначав, що поміж демократією українською і російською не може бути взагалі нічого спільного, і ми приневолені держати себе від них осторонь, так як їх політика веде до загибелі.

Тов. Клименко доказує, що у нас є доволі гарних сил, треба лише взятись за роботу і закликає до організації.

Тов. Удовиченко говорить про незорганізоване земство, котре не виявляє зовсім волі селянства.

Тов. Максимов піддержує товарища Левшина і говорить про відбувшися з'їзд 10 падолиста, де піднімали українці питання про прилучення, але голова з'їзду не дав селянам змоги висказатись.

Тов. Кацай іменем своєї волости висказується за прилучення.

Тов. Пушкарев пропонує припинити дебати і винести Відповідні резолюції. Предложення приймається.

Радою з'їзду предложено резолюцію, котру поставлено на голосування. За резолюцію голосів — 78, повздержалось — 2, против — ніхто.

"Піднімається питання про скликання повного з'їзду, на котрий мають прибути селяни з постановами за прилучення. Справу сю поручають т. в. о.

4) Доклад Т-ки Шевченко про Українські Установчі збори

Т-ка Шевченко вияснює значінне Укр. Уст. Зборів і закликає селян до енергічної праці.

Тов. Удовиченко закликає селян як найсильнішу підпору (на) Укр. установчих зборах.

Тов. Завгородний взиває до праці.

5) Доклад Т-ша Шмигуля "Т(аганрозька) О(кружна) Рада і її діяльність"

Поясня про початки і заснування Т. О. Ради і її дальші задачі і потребу її існування, говорить про необхідні средства для удержання і прохає проект здобуття коштів.

Вноситься пропозиція збирати гроші на волостних сходах, організаціях, а також жертвувати волостними радами і організаціями.

6) Вибір члена в Центральну Раду

Одноголосно вибраний тов. Пастернак.

7) Відношення до Окружної управи

По короткій дебаті винесено резолюцію: українізувати земства, Окруж. Таг. управу.

8) Вибір окружної Таганрозької Ради

Запропоновано від волостей по одному чоловіку: вибрано 20 чоловік від волостей, 7 від організацій.

З'їзд закінчив промовою тов. Пастернак, в котрій закликає селян на сільських і волостних сходах виносити постанови за прилученіє і надсилати до Т. О. Р.

6 грудня 1917 року.

Спільними силами составляли протокол засідання окружного з'їзду Мартиненко (підпис нерозбірливий).

Оригінал. Машинопис.

НБУ//ІР: Фонд ХІ. — Спр. 3305. — Арк. 1—2 зв.

Телеграма мешканців Обояні Курської губернії до Голови делегації Української Держави С. Шелухина про примус російських властей відмовлятися від приєднання до України
1918 рік

Телеграмма

Киев Господину Председателю Мирной конференции Украинской Державы Шелухину

Белгорода 758 45 17 20 15

Беженцы Обояни Курской губернии живущие Белгороде имеют точные сведения что Советская власть Обояни принудительно с угрозами составляет приговоры о нежелании присоединяться к Украине. Считаю необходимым Вас известить и просить считать эти приговоры насильственными.

Біженці гор. Обояні.

З оригіналом згідно: За секретаря (підпис нерозбірливий)

Копія. Машинопис.

НБУ//Р: — Ф. XI. — Спр. 2502. — Арк. 1.

**Звернення мешканців Обояні та Обоянського повіту до
гетьмана П. Скоропадського з проханням узяти їх під юрисдикцію України**

19 травня 1918 року

Ясновельможному гетьману всея України
представників від міста Обоянь і Обоянського повіту:
місцевого голови Мик. Сіньчі,
земельського голови Мик. Яньшіна,
волостн. старости Никифора Яковліва
і керовничого старшинства
Обоянського Олексія Скрипченка

ПРОХАННЄ

Державний Батько наш!

Згідно з мапами України наш Обоянський повіт, як заселений дійсними українцями і лежачий на південь від річки Сейму, що кладе на Курщині етнографічний кордон меж нами і москалями, належить бути приєднаним до Материнської Держави, під владною і щирою Руку Вашу.

Два рази вже займало наше місто військо 1-го і 41-го германських корпусів с допомогою Обоянського старшинства і громадян, але ж 29-го квітня, після 20 годин боротьби з нами, місто Обоянь знову захоплено большевицькими бандами.

Побито і порізано у місті багато українців, щодень дістаємо нові вістки о казнях наших братів... Ми усі чекаємо у Білгороді, коли буде можливо вернутись До рідного краю. Скоро не маємо і на хліб щодень; усе наше майно страчено у боротьбі. Прибігаємо тепер до Вас і до броні Вашої. Не отдавайте, Батько, нас і родини наші на поглиз і на погибель.

Нашою кровію заплачено нами за право жити під Рукою Вашою, то і буде мета наша перед Ясними Очима Вашими.

Громадський договір наш має пан Міністр Справ Закордонних; тепер домагаємо Державного Слова Вашого, як буде нам Бог допомагати.

Олекса Скрипченко, Микола Сінча, Никанор Яковлів,
у Києві,
19-го травня 1918 року.

Оригінал. Машинопис.

ЦДАВОВУ: Ф. 2607. — Оп. 1. — Спр. 44. — Арк. 23.

**Звернення представників Корочанського повіту до Голови
Делегації Української Держави С. Шелухина про приєднання
до України**

23 червня 1918 року

Его Превосходительству

Господину Председателю Делегации Украинской Державы по ведению мирных переговоров с Делегацией Российской Советской Республики Корочанской Делегации по вопросу о присоединении к Украинской Державе.

Город Короча и уезд включены в территорию Украинской Державы, но по настоящее время находятся в руках Российской Советской власти, творящей в городах и уездах массовые убийства и грабежи и расхищающей народное достояние.

Ввиду того, что край наш не оккупирован — с одной стороны и начаты мирные переговоры с Великороссией — с другой стороны, население крайне встревожено возможностью изменения границ Украинской Державы, и богатства города и уезда, заключающиеся в миллионах пудов хлеба,

фруктов, масляних продуктів, сир'я і в культурних господарствах, маслобійних і сахарних заводів, підвергнувшись разгрому, в Советських руках будуть приведені до остаточного знищення. А тому делегація має честь просити заступництва Вашого превосходительства:

1) О закріпленні міста Корочи і уезда за Української Державою і

2) о можливо скорішій окупації їх правительством України.

Члени Корочанської Делегації (підписи)

23.VI-18.

Оригінал. Машинопис.

ЦДАВОВУ: Ф. 2607. — Оп. 1. — Спр. 44. — Арк. 7—7 зв.

Звернення мешканців слободи Бутурлинівки Воронежської губернії до Голови Української Делегації з проханням приєднати їх до України

24 червня 1918 року

Пану Голові Української мирної делегації

Я перейшов через большевицький фронт з метою просити прилучити сл. Бутурлинівку Воронежск. губ. Бобровського повіту до України. Громадянин названої слободи родом українці, зв'язані історією і інтересами з Україною, не раз звертались до мене як українському старшині, висказуючи своє бажання приєднатися до України, та й прохали мене, щоб я звернувся у Києві до кого слід з їх бажаннями.

Про це присудили громади вони мені не могли дати, позаяк в Бутурлинівці верховоде совіт і панує червона гвардія.

Громадянин сл. Бутурлинівка і півсотенний 5 Українського полку
гет. Полуботька Ф. Головач

24.VI-18

Оригінал. Рукопис.

ЦДАВОВУ: Ф. 2607. — Оп. 1. — Спр. 43. — Арк. 4.

Пам'ятна записка землевласників Валуйківського та Острогозького повітів і Харківського союзу хліборобів до міністра внутрішніх справ Української Держави з проханням приєднати українські повіти Курської та Воронежської губерній

10 липня 1918 року

Господину Міністру внутрішніх дел
Семена Андреевича Блинова, Льва Сергеевича Милькевича и
Александра Алексеевича Голостепова, уполномоченных от
Валуйского союза сельских хазяев, от Валуйского О-ва
взаимного кредита, от Валуйского торгово-промышленного
Союза, от Харьковского Союза Хлеборобов и
от землевладельцев Острогожского уезда

Памятная записка

Неоднократные депутации, ходатайствовавшие о присоединении к Украине юго-восточной части Курской губ. и южных уездов Воронежской губ., достаточно подробно обосновывали свои ходатайства историческими, этнографическими соображениями и, кроме того, указывали на экономическое значение области, богатой подсолнечным маслом, которого нет в других районах Украины.

В настоящее время мы уполномочены ходатайствовать о немедленном очищении от большевиков этих уездов, подлежащих присоединению к Украине.

Большевистские банды, именующие себя войсками Российской социалистической республики, с особым усердием и жестокостью грабят население уездов, исторически, этнографически и экономически тяготеющих к Украине, не надеясь удержать эти уезды в своих руках. Грабежами и насилиями, доходящими до массовых расстрелов и самых возмутительных издевательств, подвергаются местности (например, Мандрово и Никитовка Валуйского уезда, Россошь Острогожского уезда и др.), занятые было германо-украинскими войсками, а затем оставленными ими при отходе назад на условленную демаркационную линию. В таком же положении находится и нейтральная зона, так как большевики со-

вершено не считаются с заключаемыми их уполномоченными перемириями и хозяйничают в нейтральной зоне как у себя дома, делая иногда набеги даже на местности, находящиеся уже в украинских руках, как это неоднократно повторялось на фронте, проходящем через Валуйский и Бирюченский уезды в конце июля.

Промедление в очищении от большевиков уездов, о которых идет речь, угрожает Украинской Державе тем, что значительная часть урожая погибнет из-за ненормальных условий уборки, собранное же будет вывезено большевиками на север и вместо богатого хлебом и маслом края, Украина получит разоренный, нуждающийся в пособиях на прокормление населения и восстановления хозяйства.

Замедление в изгнании большевиков из окраинных частей Слободской Украины, обратный отход украино-германских войск на демаркационную линию и безнаказанность постоянных нарушений со стороны большевиков условий перемирий смущает население прифронтовой полосы, которому большевики усиленно внушают мысль о слабости, имеющейся в распоряжении Украины военной силы. В результате даже и в местностях, уже находящихся в распоряжении Украины, жизнь никак не может наладиться, спешные сельскохозяйственные работы протекают в очень неблагоприятных условиях, восстановление же права и порядка очень затруднительно.

Поэтому мы ходатайствуем о скорейшем присоединении к Украине и об очищении от большевиков, находящихся еще в их власти части Валуйского уезда, уездов Бирюченского и Острогожского, а также и остальных, подлежащих присоединению к Украине уездов Воронежской губ. и Новооскольского уезда Курской губ.

10. VII-1918 г.

Підписи.

Оригінал. Машинопис.

ЦДАВОВУ: Ф. 2607. — Оп. 1. — Спр. 43. — Арк. 22—22 зв.

Меморіал про необхідність повернення Україні Таганрозького і Ростовського округів, переданих 1883 року Війську Донському

1918 рік

Меморіал

В 1883 году Государственный Совет большинством всех голосов против двух постановил отклонить проект Военного Министра о присоединении г.г. Таганрога и Ростова с уездами к области Войска Донского. Однако Александр III утвердил мнение меньшинства: указанные города были отторгнуты от Екатер. губ. и присоединены к чуждой им по экономическому, бытовому и этнографическому укладам Области.

Население городов Таганрога и Ростова не примирилось с указанным искусственным включением их в Донскую Область, всегда чувствовало себя ее пасынком и не оставляло мысль о выходе из подчинения Новочеркаску путем восстановления прежнего положения или создания новой губернии — Приазовской — с Ростовом во главе. Население уездов и Таганрогского Округа в особенности, как состоящее из малороссов, всегда враждебно относилось к чуждому им казачьему духу. Окружные Начальники своими административными талантами только способствовали обострению этого отношения. Питалось оно в значительной степени и тем, что в виду отрицательного отношения казачества к Земству, огромный Таганрогский Округ, насчитывающий почти миллионное население, был лишен благ Земского Самоуправления, почти не имел больниц, школ, дорог, мостов и в этом отношении находился в самом жалком и беспомощном состоянии. После изгнания большевиков из Таганрога и его Округа, когда в связи с политическими событиями и образованием самостоятельной Украины, явилась возможность без преувеличения, что подавляющее большинство населения стало мечтать о таком присоединении к родственному ему по крови государству. В этом присоединении видели залог экономического и культурного процветания края, а также обеспечение участия населения в строительстве государственной жизни. На Дону

же это строительство будет находиться исключительно в руках казачьего круга, состоящего из представителей казачьих станиц, совершенно чуждых населению Таганрога и Округа.

К сожалению, говорить о своей Украинской ориентации никто в этих местах открыто не решается, в виду крайне шовинистической позиции, занятой в этом вопросе Доном. И всякое открытое выступление в этом смысле в будущем, при отходе Таганрога к Новочеркаску, может иметь за собою для выступавших весьма тягостные последствия — вплоть до высылки из пределов Области. И население молчит. Это молчание весьма характерно. Все прекрасно понимают, что открытое выступление с ориентацией на Дон никаких репрессивных мер в будущем со стороны Украины, ни при каких обстоятельствах, повлечь за собою не может. Между тем, ни одна общественная группа с такой ориентацией не выступает. Не дает ли это обстоятельство права предположить, что охотников ориентироваться на Дон среди организованных общественных групп, вообще, не имеется.

К глубокому огорчению всех искренних друзей Украины разрешение вопроса о присоединении Таганрога и Округа к Украине затянулось. Рядом с этим Германское Командование издало распоряжение, по которому эта территория временно объявлена независимой и от Дона, и от Украины.

Последствия такого положения вещей оказались весьма плачевными для Таганрога с Округом.

1) Прежде всего прекратился приток денежных средств в Таганрогское Отделение Государственного Банка. Ни Киев, ни Новочеркасск не считали нужным подкреплять его кассу, в виду неопределенного политического положения г. Таганрога.

Запасы денежных знаков в Государственном Банке ничтожны, и он лишен возможности обслуживать нужды местной торговли и промышленности, городского самоуправления и частных лиц. Этим создается катастрофическое положение для города. Так, между прочим, Городское Самоуправление, имея кредиты в банках, лишено возможности вести в надлежащем масштабе продовольственную кампанию, всегда

наталкиваясь на невозможность получать по представляемым чекам наличные деньги в Государственном Банке. Грозность этого явления не требует комментариев.

2) В таком же положении очутилось и Государственное Казначейство. Последнее и в нормальное время не покрывало своих платежей местными поступлениями и всегда получало подкрепления из центра. Теперь же Казначейство находится накануне прекращения выдачи денег местным Правительственным учреждениям. Кроме того, в Казначействе не открыты кредиты для удовлетворения целого ряда государственных нужд, так как некому ни открывать их, ни выслать на удовлетворение таковых денег.

Так, не выплачиваются пайки семьям, убитых или находящихся в плену солдат с 1-го января 1918 года. Городское Самоуправление постоянно осаждается толпами женщин, но бессильно для них что либо сделать. Остались без средств беженские организации и целый ряд средних учебных заведений, эвакуированных в Таганрог из разных мест Западной России, на содержание коих отпускались раньше средства из центров. Теперь никаких средств для этой цели не имеется, а между тем, на содержание этих учреждений потребны сотни тысяч рублей в год. Есть беженские приюты, где десятки детей, раздеты, босы и буквально голодают. И если никакая Центральная власть не пожелает прийти городу на помощь, все эти учреждения будут закрыты, и на улицу будут выброшены сотни больных и голодных женщин, детей, учащихся, педагогов и т. п. Не имеет средств для содержания мировых учреждений Съезд Мировых Судей и т. д. Этот перечень бедственных явлений, порожденных отсутствием центральной власти и притока от нее средств, можно было бы продолжить до бесконечности.

3) Крайне обострились продовольственные затруднения города Таганрога. Уже много недель стоят без дела городские хлебопекарни за отсутствием зерна и муки. Правда, городу удалось купить в Мариуполе значительную партию зерна, но ... к великому недоумению всего населения, так тяготеющего к

Украине, Украинскія власти запретили вывоз этого хлеба в Таганрог. Благодаря такой политике город лишен возможности закупать необходимые ему продукты в Екатеринославской губ., откуда, в критическую минуту, часто удавалось получать поддержку.

Другим ударом явилось уничтоженіе выданных уже Таганрогу нарядов на десять вагонов сахара и отказ Державного Банка оплатить перевод Таганрогскаго Отделенія Государственного Банка приблизительно на 800.000 рублей, переведенных с большим трудом Таганрог. Город. Самоуправленіем для оплаты сахара.

Для того, чтобы не довести Таганрога и его Округа до катастрофы следовало бы:

1) По возможности скорее разрешить вопрос о присоединеніи Таганрога и его Округа к тому или другому государственному образованию. Присоединеніе их к Украине вызовет, несомненно, удовлетвореніе огромной массы населенія.

2) Впредь до разрешенія указанного вопроса Украинское Правительство должно установить свободный товарообмен с Таганрогом и его Округом, трактуя их как часть Украины. Занимающие эту территорію германскія войска, конечно, не будут препятствовать ввозу и вывозу товаров. Сверх того, Украинское Правительство должно принять на себя заботу о подкрепленіи средств Таганрогскаго Отделенія Государственного Банка, заботу о содержаніи всех государственных учреждений Таганрога и его Округа, а также учреждений общественных, содержавшихся ранее Центральной Властью (беженскіе и пр.).

Этот шаг Украинскаго Правительства будет иметь большое политическое значеніе. Во-первых, он покажет, что ему близки и дороги нужды населенія, являющагося частью великой Украинской націи. Он укрепит еще более симпатіи і тяготеніе этого населенія к Украине. Во-вторых, в процессе переговоров с Доном, он даст лишній аргумент в пользу Украины, так как Дон фактически оставил в финансовом отношеніи Таганрог и Округ на произвол судьбы и обрек их

на катастрофу. Украина же не могла примириться с тяжелым положением родственного ей по крови населения и, невзирая на не выясненность политического положения, приняла на себя заботу о таковом. Устанавливается, таким образом, определенное фактическое положение Украины в Таганроге и его Округе, с которым нельзя будет не считаться.

Копія. Машинопис.

ЦДАВОВУ: Ф. 3766. — Оп. 1. — Спр. 186. — Арк. 105, 106.

Попередня угода про розмежування між Українською Державою і Всевеликим Військом Донським

7 серпня 1918 року

Предварительное соглашение

Киев, 1918 года, августа 7 дня.

Уполномоченные правительств двух независимых государств — Украинского и Всевеликого Войска Донского — заключили настоящее предварительное соглашение в следующем:

1. Границы, разделяющие названные государства, определяются последней административной границей, отделявшей Украину от прежней области Войска Донского, т. е. между последней и Екатеринославской, Харьковской и Воронежской губерниями, причем в районе Мариуполя, который остается за Украиной, стороны признают необходимым отвод на восток площади земли, необходимой в целях обеспечения единства административно-хозяйственного управления города и порта с их окрестностями, для чего должна быть образована в кратчайший срок согласительная комиссия.

2. Оба договаривающиеся Государства, установив в пункте 1-м сего соглашения свои взаимные границы, признают взаимно свою независимость и суверенитет.

3. На границе названных Держав они имеют право устраивать свои таможи.

4. По стратегическим соображениям Донскими войсками временно занимается ж. д. линия Чертково—Лиски и Лиски —

Поворино, впредь до прекращения угрозы с севера неприкосновенности территорий Украины и Всевеликого Войска Донского.

5. На территории Всевеликого Войска Донского Украинская народность пользуется всеми правами в области языка, школы, культуры наравне со всеми прочими гражданами, а политическими правами наравне со всеми гражданами неказачьего сословия. Такие же права предоставляются на Украине Донским уроженцам.

6. Оба договаривающиеся Государства обязуются не заключать впредь договоров с другими государствами и вооруженными организациями, направленных во вред интересов друг друга.

7. Обе договаривающиеся стороны обязуются в кратчайший срок заключить особое соглашение:

а) О свободном транзите; б) О товарообмене; в) О таможенных отношениях; г) О финансовых взаимоотношениях; д) О железнодорожной и почтово-телеграфной конвенциях; е) О смешанных комиссиях по регулированию вопросов, касающихся Донецкого бассейна в целях сохранения хозяйственного единства такового.

8. При этом Всевеликое Войско Донское обязуется принять все меры к обеспечению Донецкого бассейна продовольствием и смазочными материалами, а Украина к снабжению лесом и металлическими изделиями.

Для урегулирования вопросов, указанных в пунктах 7 и 8 Учреждаются особые смешанные комиссии.

Копія. Машинопис.

ЦДАВОВУ: Ф. 3696. — Оп. 1. — Спр. 193. — Арк. 2—2 зв.

Національний склад населення Старобільського повіту за переписом 1920 року

ТАБЛИЦА
национального состава Старобельского уезда
(перепись 1920 г.)

Волости	Общее количество	Украинцы	Русские	Немцы	Евреи	Прочие
Н. Астраханская	10865	10844	7	-	14	-
Евсугская	10236	9273	939	1	-	-
Павловская	9358	9357	1	-	-	-
Пантюхинская	5145	5089	-	-	-	56
Беловодская	18860	16108	148	-	-	2604
Шульгинская	15966	15332	8	-	-	616
Старобельская	21308	18103	1577	-	-	1628
Белолуцкая	10664	10663	31	-	-	-
Танюшевская	8915	8426	247	-	-	242
Штормовская	2402	-	2391	-	-	11
Н. Айдарская	950	-	938	-	-	12
Н. Бобровская	10644	8341	934	-	- /	1360
Жостовская	13391	10270	1584	-	-	1538
Просьянская	3795	3731	10	-	-	54
Марковская	11615	9974	1155	5	-	480
Курячевская	5696	5539	14	-	-	143
Кризская	6737	6401	62	-	-	274
Н. Белянская	7822	7579	62	2	-	179

Оригінал. Машинопис.

ЦДАВОВУ: Ф. 5. — Оп. 2. — Спр. 331. — Арк. 9.

Лист секретаря ЦК КП(б)у Е. Квірінга секретареві ЦК РКП В. Молотову з протестом щодо агітації в Шахтинському і Таганрозькому округах за передачу їх Росії

Квітень 1924 року

ЦК РКП тов. Молотову

Препровождая при сем сообщение Донецкого Губкома № 436/с от 2/ГУ-24 г., ЦК КП(б)У просит указать Донобкому, что кампания за присоединение Таганрогского и Шахтинского округов к Ростову вносит разложение в работу Таганрогского и Шахтинского округов, создает нарядженную обстановку — почему до решения компетентных органов прекратить кампанию.

Секретарь ЦККПУ (Э. Квириг)

Копія. Машинопис.

ЦДАГОУ: Ф. 1. — Оп. 20. — Спр. 1813. — Арк. 65.

Лист Донецького обкому до ЦК КП(б)У щодо пропагандистської кампанії в Таганрозі про передачу його до Росії
2 квітня 1924 року
Секретариату Ц. К. К. П. (б)У

В Ростове снова началась кампания — как печатная, так и устная — за переход Таганрогского и Шахтинского округов к Ростову, при этом широко распространены слухи, что административно-хозяйственные центры Украины, якобы "уже стали их поддерживать". Об этом за последнее время очень много говорят и в Таганроге, где с нескрываемым удовольствием у одних, с тревогой у других ставится этот вопрос вплоть до партийных и рабочих собраний.

Губкомом посылается Тагорганизации разъяснительное письмо, но одновременно с этим мы считаем необходимым поставить вопрос перед ЦККПУ о решительном прекращении дезорганизующих разговоров, очевидно, санкционируемых ростовскими парторганами.

За секретаря Донецгубкома
(підпис нерозбірливий)

2/IV-1924 № 435/с

РЕЗОЛЮЦІЯ: просити ростовських товаришів не піднімати кампанію в пресі без ЦК РКП.

Квірінг

Копія. Машинопис.

ЦДАГОУ: Ф. 1. — Оп. 20. — Спр. 1813. — Арк. 64.

Протокол засідання Політбюро ЦК КП(б)у щодо передачі Таганрога і Шахтинського округів до Росії

18 квітня 1924 року

Протокол № 73

засідання Політбюро Ц.К.К.П.(б)У. от 18 апреля 1924 г

Присутствовали члены Политбюро тт. Петровский, Кви-ринг, Чубарь, Угаров, канд. в ПБ — Затонский, члены ЦК: Кузнецов, Булат, Логинов, Шумский, Корнюшин, члены Президиума ЦКК — Макар и Затон.

Слушали: 1. Предложение Югостокбюро ЦК РКП о при-

соединении города Таганрога и Шахтинского округа к Донской области (Присутст. т.т. Ворошилов, Позерн, Патрикеев и Хронин).

Постановили: Для предварительной разработки вопроса создать комиссию в составе т.т. Полоза (председатель), Буценко, Черлюнчакевича и других представителей Югостокбюро.

Секретарь ЦК КПУ Э. Квиринг.

Оригінал. Машинопис.

ЦДАГОУ: Ф. 1. — Оп. 6. — Спр. 48. — Арк. 66.

Витяг з протоколу засідання бюро Донецького губкому КП(б)У з проханням до ЦК РКП(б) переглянути питання щодо передачі Росії Шахтинського і Таганрозького округів

19 липня 1924 року

Выписка из протокола № 37

заседания бюро Донецкого Губкома от 19/VII-24 г.

СЛУШАЛИ: 1. Информация т. Рухимовича о передаче Шахтинского и Таганрогского округов к Ростову (решение Политбюро ЦК РКП).

ПОСТАНОВИЛИ: В связи с тем, что решение это поставило под угрозу существование Донбасса и идет вразрез с плановой постановкой основной командной высоты, Бюро Губкома категорически требует пересмотреть этот вопрос, согласовав с представителями Донбасса. В случае отрицательного решения настаивать на пересмотре такого принципиального вопроса на Пленуме ЦК РКП. По данному вопросу с материалами выехать в Москву одному из членов Бюро Губкома.

Верно: Секретарь Орграспредела ЦК (подпись).

Копія. Машинопис.

ЦДАГОУ: Ф. 1. — Оп. 20. — Спр. 1813. — Арк. 69.

Цілком таємний циркуляр Південно-Східного крайкому РКП членам і кандидатам у члени ЦК РКП і членам ЦКК з рекомендацією не брати до уваги аргументів українських властей, які виступають проти передачі Шахтинського і Таганрозького округів Росії

17 серпня 1924 року

Пролетарии всех стран, соединяйтесь!

СТРОГО СЕКРЕТНО.

Российская Коммунистическая Партия (большевиков)

ЦЕНТРАЛЬНЫЙ КОМИТЕТ

Отдел _____

№ 1043/с.

"17" августа 1924 г.

Членам и кандидатам ЦК и Президиума ЦКК

Тов. Квириргу

По поручению т. Сталина посылается Вам для ознакомления записка Юго-Восткрайкома по вопросу о присоединении Шахтинского и Таганрогского округов к Юго-Востоку (на 2 листах).

Пом. Секретаря ЦК П. Мехлис

СОВ. СЕКРЕТНО.

Членам и кандидатам ЦК и ЦКК.

Еще давно возбужден вопрос о крайней необходимости передачи частей Шахтинского и Таганрогского Округов от Украины (Таганрогский, Белокалитвенский, Екатерининский и Александро-Грушевский районы) к Юго-Востоку, отторгнутых от Донской области в 1920 году.

Особенно остро этот вопрос стал перед Юго-Востоком, когда было приступлено к проведению районирования края, когда стало ясно, что у нас без этого не получится целостной, экономически оформленной области.

После тщательной подготовки вопроса в крае, предварительных переговоров Юго-Востока с Украиной и пленумом Донецкого Губкома, которые решительно высказались против передачи Юго-Востоку указанных районов, по нашему ходатайству постановлением Политбюро вопрос был передан на разработку Специальной комиссии под председатель-

ством тов. Цурюпы, После чего Политбюро на заседании от 11 июля единогласно постановило признать желательным передачу Юго-Востоку Александро-Грушевского и Таганрогского районов с тем, чтобы сократить при этом территорию с преобладающим украинским населением. На основании этого решения Юго-Восточные краевые органы взялись за пересмотр предъявленных ранее границ и, как то обозначено на прилагаемой карте, сократили территорию с первоначально предполагаемым населением в 470.000 до 370.000, не подымая никакой кампании среди населения края, а также в отходящих районах.

Однако по директиве Украинского ЦК члены ЦК КПУ и местные организации Донбасса подняли большую шумиху вокруг постановления Политбюро ЦК и поставили этот вопрос на обсуждение всех местных организаций, начиная от Бахмута, Луганска и т. д., и вынося резолюции протеста против решения Политбюро, и даже опубликовывая эти резолюции на страницах печати, создавая тем самым общественное мнение против постановления ЦК РКП. В резолюциях, попавших на страницы печати, и других украинских материалах мы не нашли ни одного нового довода, который не фигурировал бы на заседании Политбюро ЦК и был там упущен.

По поручению Юго-Восточного Крайкома мы, нижеподписавшиеся, этой запиской желая ввести в курс вопроса членов и кандидатов ЦК и ЦКК, сообщаем следующее.

Проведя в данное время экономическое районирование Юго-Востока, мы все же не создали экономически целостной и вполне законченной единицы. Причиной тому служат три фактора: во-первых, не создан в составе края такой округ, который бы явился промышленным ядром и рабочим кулаком Юго-Востока, обеспечивающим пролетарскую руководящую линию в типичной сельско-хозяйственной области с компактной массой казацкого населения (Кубанские, Черноморские, Терские и Донские казаки); во-вторых, Северо-Западная часть края (Донецкий и Морозовский Округа б. Дон. Области) не районированы, и край не округлен как целост-

ная область, что невозможно сделать без города Каменска, куда тяготекют указанные два округа; и в-третьих, в отношении топливного хозяйства и энергетики край также остается необеспеченным.

Устранение этих препятствий и окончательное оформление целостной экономической области, правильно построенной, достигается лишь при условии присоединения к Юго-Востоку частей Шахтинского и Таганрогского округов Донецкой губернии, что дает Юго-Востоку еще новых 30.000 рабочих, сосредоточенных в основном ядре края. Тогда бы как раз мы достигли основной своей цели и получили крестьянский край, замкнутый в рабочее влияние (Александро-Грушевск, Таганрог, Ростов, Грозный, Новороссийск, Краснодар). Состав Александро-Грушевских и Таганрогских рабочих имеет исключительную ценность для Юго-Востока еще и потому, что на протяжении всей гражданской войны он составлял главную опору Советской власти в борьбе с казачеством.

История расчленения. Расчленение Донской области и присоединение частей ее к вновь создаваемой, расчленения в то время Царицынской губернии, с одной стороны, и Александро-Грушевского и Таганрогского районов Украине, с другой, носило спешный характер во время военной обстановки без достаточного учета всех моментов экономического тяготения и вызывалось временными политическими соображениями, потерявшими свое значение в данный момент, а именно:

а) "рассказачить" Дон и тем ослабить гнездо белогвардейской опоры,

б) объединить весь Донецкий угольный бассейн в единую угольную губернию по производственному главкистскому, в то время, признаку.

Рассказачивание. Рассмотрим насколько существенны теперь те причины, которые в 1920 г. легли в основу расчленения Донской области, а также те доводы, которые выставляются ныне украинцами против решения Политбюро ЦК.

Вряд ли теперь на седьмом году существования Советской

власти можно говорить о борьбе с казачьей опасностью путем механического расчленения. Наоборот, проведенное сейчас районирование Юго-Востока, объединившее в одну целую единицу казачий Дон, Кубань и Терек, как бы вносит один из элементов примирения казачества с Советской властью. То, что не удавалось Каледину, Деникину и другим — говорит казачество — объединить нас, прекрасно выполнено Советской властью". Здесь, как бы на лицо своеобразный "национальный признак" Юго-Восточной области и, конечно, присоединение спорных территорий с 370.000 населения, в том числе казаков, вряд ли в состоянии создать "казачий" вопрос в состоявшемся уже объединении казачества Юго-Восточного края с населением свыше 7.000.000 человек. Наоборот, это с одной стороны удовлетворяет своеобразное "национальное" стремление казачества, а с другой стороны усиливает рабочим Таганрога и Александро-Грушевска пролетарскую базу края.

Национальный момент. Переходя к вопросу о национальных признаках присоединяемых территорий, надо указать, что как общее правило в пограничных линиях неизбежно существует национальная пестрота. Где бы не провести пограничную линию Украины с Юго-Востоком, украинский элемент обязательно будет иметь место, ибо на Юго-Востоке имеется (по переписи 1920 г. недостаточно полной) в общем украинцев 11%, из коих по Ставрополью 29%, по Кубани 14%, Тереку 14,6%, Черноморью 6,9% и Дону 22,1%. В отдельности мы имеем в спорных территориях украинское население по Александро-Грушевскому району примерно 20—25%, что никак не дает право Украине настаивать здесь на национальном признаке; что же касается Таганрога, то в последний момент, согласно постановления Политбюро ЦК сузить отходящую к Юго-Востоку территорию с украинским населением, нами намечена такая граница, по которой в Таганрогском районе вместе с городом Таганрогом присоединяется к Юго-Востоку 210.000 человек (перепись 1923 г.), из которых украинцев около 70—80.000, что и составляет около одной трети в Таганрогском районе, а если считать

совместно с Александро-Грушевским районом, то из 370.000 общего населения, украинцев будет около 120.000 человек, т. е. меньше 30%. Таким образом, совершенно несомненное экономическое тяготение указанных районов к Юго-Востоку нисколько не противоречит национальному моменту и не создает никаких политических осложнений для большинства населения отходящих районов, а наоборот, правильно разрешает национальный вопрос, ибо этот вопрос существует также и для великорусской национальности.

Угольное хозяйство. Одной из основных причин разделения Донской области в 1920 г. и единственным теперь аргументом украинцев против постановления Политбюро ЦК о передаче Александро-Грушевского района Юго-Востоку — это неделимость Донецкого бассейна как единого угольного хозяйства. В настоящее время это единство давно уже нарушено, поскольку угольное хозяйство Донецкого бассейна расчленено и управляется 4 крупными государственными хозорганами (НКПС, Донуголь, Химуголь, Югосталь) независимыми друг от друга, не считая мелкой кустарной добычи и аренды частных лиц. Кроме того, поскольку Донуголь является организацией не украинской, а союзной, поскольку он может работать и на Юго-Востоке также как на Украине. Причем совершенно невозможно связывать вопросы определения границ между республиками, рассчитанные на долгие годы, с теми или иными формами управления промышленности, которые часто меняются. Если даже, в связи с передачей угольных районов, возникает вопрос о разделении Донугля, то ничего страшного в этом нет для того, чтобы отвергнуть постановление Политбюро ЦК, без проведения которого невозможно правильное устройство Юго-Восточного края, тем более, что компетентный, больше всех заинтересованный в вопросах управления промышленностью тов. Дзержинский, при обсуждении в Политбюро этого вопроса доказывал, что при настоящих условиях сохранение единства Донбасса не является уж столь необходимым — наоборот, создание двух угольных районов может вызвать и усиление

производительности и удешевление продукции и даст возможность их взаимной проверки. Блестящим подтверждением этому служит тот факт, что вынужденное прекращение Донскими организациями аренды шахт Донбасса, из-за неприемлимости условий в прошлом году, сразу подняло цены угля на рынках Юго-Востока в 2—3 раза, доведя его до уровня цен нефти, и вместе с тем создало в Боковохрустальском районе, благодаря невывозу угля на Юго-Восток, громадные запасы, обесценивающиеся отлежания. Присоединение Александро-Грушевского района к Юго-Востоку, как наиболее заинтересованному в потреблении добычи угля этого района, безусловно устранит эту ненормальность.

Экономическое тяготение. Переходя к вопросу об экономическом тяготении Александро-Грушевского и Таганрогского районов к Юго-Востоку, мы можем указать на следующее:

а) Таганрогский порт на 9/10 обслуживает нужды Юго-Востока и в то же время не представляет для Украины никакой ценности при наличии у нее портов Мариупольского, Одесского, Николаевского и Бердянского;

б) Таганрогский рейд составляет одно целое с портами Ростов и Ейск в смысле портового управления, гирлового канала и землечерпательных работ для создания глубокого морского канала;

в) Таганрогская обрабатывающая промышленность (кожевенная и маслобойная) питается сырьем и управляется Юго-Востоком, а металлургическая снабжает Юго-Восток металлом для выделки сельскохозяйственных машин, труб для транспорта и т. п.;

г) единственный довод украинцев против передачи Таганрога, что он является хлебной базой для Донбасса, настолько несерьезен, что на нем не стоит останавливаться;

д) Александро-Грушевский уголь на 70% потребляется на Юго-Востоке для транспорта, местных заводов, отопления городских домов, крестьянского потребления и пр.;

е) энергетическая связь с Ростовом Белокалитвенской и Ал.-Грушевской станций, которые должны обслуживать по

плану Гозлро Юго-Восток, постройка которых не включена в пятилетний план Украины, как не имеющая для нее никакого значения, и без которых Ростовский округ лишается всяких хозяйственных перспектив;

ж) подъездной путь к Ростову по шлюзованному Донцу обслуживает исключительно (85%) Екатерининский район как район кустарной добычи угля и могущий стать вместе с тем энергетической базой для электрификации окружающих сельских районов;

з) железнодорожная линия Таганрог—Ростов связывает эти два города в единое целое, для удобства управления которой еще до районирования Юго-Востока возбужден вопрос НКПС-ом о передаче ее Северо-Кавказским дорогам, т. е. Юго-Востоку;

и) неразрывная торговля и кредитная связь этих районов с Ростовом. Даже представители бахмутских организаций сносятся с этими районами через Ростов и никакое запрещение, как то имело место по Хлебопродукту, не может заставить районы Александро-Грушевский и Таганрогский обращаться не к Ростову, а к Бахмуту.

Отношение украинцев. Лучшим доказательством связи спорных районов с Юго-Востоком и правоты нашей точки зрения служат мнения и решения украинских работников:

1) Тов. Петровский и тов. Скрыпник на заседании Политбюро заявляли: первый о том, что можно передать Юго-Востоку Таганрог, но оставить Александро-Грушевск, а второй — отдать Александро-Грушевск, но оставить Таганрог. Мотивы: в первом случае неделимость Донбасса, во втором — национальное соображение.

2) Президиум Укр. Госплана (протокол 22/V-22 г.) постановил: "считать необходимым дополнительно разработать вопрос о возможности передачи Юго-восточной области узкой полосой по Донцу с Белой Калитвой". "В отношении Таганрога Укр. Госплан считает, что Юго-восточная область имеет ряд серьезных оснований претендовать на Таганрог и сельскохозяйственную часть Таганрогского округа в силу старых торговых связей Та-

ганрога с Ростовым, а также в силу общности сельскохозяйственной структуры Таганрогского района с Юго-восточной областью".

3) Украинская комиссия по районированию постановила: "что же касается присоединения к Юго-восточной области города Таганрога и земледельческой части округа, комиссия признает факт экономического тяготения и тесной связи Таганрога с Ростовом, особенно сказывающейся в пользовании таганрогским рейдом для перегрузки грузов на океанские суда".

4) В трудах Укр. Госплана по районированию читаем: о Шахтинском округе — "округ этот присоединен к Донецкой губернии для объединения со всем Донецким бассейном его антрацитовая часть, несмотря на значительное тяготение и историческую связь с Донской областью", о Таганроге — "промышленность развита лишь в Северной части, захватывающей часть каменноугольных залежей и в окружном центре города Таганрога, очень важном порте на Азовском море, рейд которого обслуживает еще Ростовский и Ейский порты".

Отношение Госплана СССР. Кавказская секция Госплана СССР на основании подробной разработки вопроса в Госплане постановила:

"Александро-Грушевский, Екатерининский, Каменский районы Донецкой губернии, таганрогский порт, город Таганрог и тяготеющая к городу Таганрогу часть Таганрогского округа представляет единое хозяйственное целое с ростовским районом". Решение это целиком поддерживается тов. Крижановским, довольно много работавшим над этим вопросом.

Протест украинцев против решения Политбюро ЦК является ударом по экономическому районированию Юго-Востока и ни в коем случае Центральный Комитет не может идти по этому пути, ибо такие колебания на первых же порах районирования могут повести к срыву величайшей важности реформы районирования, целесообразной перестройки старого административного деления сообразно экономическим признакам. Не надо забывать, какое значение вопросу районирования придавал 12 парт. съезд, а до него тов. Ленин. Еще в

1922 г. на Пленуме ЦК 17/V, где тов. Рыков выступал с докладом по районированию, первоначальный проект которого был составлен профессором Александровым, украинские товарищи тогда выступали вообще против районирования и создания экономически целостных областей в республике, опасаясь, что экономическое районирование может привести к пересмотру границ республик, построенных по национальному признаку.

Заключение. Тогда тов. Ленин со всей своей решимостью выступил в поддержку тов. Рыкова и против украинцев заявляя, что социализм не может быть построен на административном экономическом делении, установленном в старину, и что, наконец, пора взяться за создание целесообразно построенных административных экономических районов, что и было принято подавляющим большинством ЦК.

От имени Юго-Восточного Краевого Комитета, члены бюро Крайкома: Микоян, Эйсмонт, Колотиллов.

Копія. Машинопис.

ЦДАГОУ: Ф. 1. — Оп. 20. — Спр. 1813. — Арк. 70—72.

Лист М. Мазяренка до Голови Раднаркому УСРР В. Чубаря стосовно байдужого споглядання українського уряду на незабезпечення національних прав українців у Росії

21 вересня 1924 року

21 сентября, 24 г.

Тов. Чубарь, если можете, то пожалуйста, ответьте мне, просто интересующему человеку, из каких соображений присоединены Шахтинский и Таганрогский районы к Юго-Восточной области. Нельзя ли было присоединить южные земли Юго-Восточной области к УССР, население подавляющее большинство которых являются украинцы, на которых Украина имеет больше прав, чем Р.С.Ф.С.Р.

Скажите, почему уезды Курской, Воронежской губерний, населенные украинцами, тесно соприкасающиеся с Украиной, не присоединены к последней? Почему в восточной и южной Украине спокойно продолжается обрусение украинского народа?

Заметьте, что в акте присоединения Шахтинского и Таганрогского районов украинский народ еще раз видит над собой издевательство. Если Вы не хотите знать правильных границ, то украинский народ Вам напомним правильные границы. На севере и на востоке, включая Кубанскую область, должны быть отданы Украине все земли, население которых перетягивают украинцы. Возглавляемое Вами украинское правительство (Украинский сфатул церий) глоткой матушки Москвы кричит во все горло (губа не дура: "украинцев в Польше обижают") и ни капли слова о тех 7 млн. украинцев, находящихся в Р.С.Ф.С.Р.

Скажите, что сделано в защиту последних? Ответьте в уважаемой Вами харьковской газете. Я думаю, что Вы ответите, а если не захотите — как хотите. Я на переломе. Все зависит — ответите или не ответите, и какой будет ваш ответ, насколько удовлетворит меня. Я бывший красноармеец, честно прослужил добровольцем в Красной Армии 4^{1/2} года, сын крестьянина, располагающего 3-мя десятинами земли. Будет зависеть от Вашего ответа, перейти мне в лагерь непримеримых ваших врагов или нет.

М. Мазяренко

РЕЗОЛЮЦИЯ: т. Медведеву. Прошу разослать чл. П/Б

Чубарь

Оригінал. Рукопис.

ЦДАГОУ: Ф. 1. — Оп. 20. — Спр. 1813. — Арк. 73, 74.

Лист Голови Комісії з урегулюванню кордонів між УСРР і РРФСР О. Червякова в Политбюро ЦК РКП(б) щодо конфліктів між республіками і список волостей Курської та Воронежської губерній, що мають перейти до України за національною ознакою

30 листопада 1924 року

КОПИЯ

В Политбюро ЦК РКП(б).

Сущность вопроса. Вношу на разрешение Политбюро те разногласия, которые выявились во время работ Комиссии по урегулированию границ между РСФСР и УССР.

Разногласия эти заключаются в том, что 1) представители РСФСР опротестовывают в ЦК решения Комиссии, в силу которых к УССР присоединяется часть Курской и Воронежской губерний; 2) представители УССР опротестовывают те решения Комиссии, в силу которых отклонено ходатайство УССР о присоединении к ней другой части Курской и Воронежской губерний, другими словами — УССР наметила свой проект урегулирования границ. Удовлетворена УССР только частично, но против и этого частичного решения протестует РСФСР.

Образование Комиссии ЦИК СССР. Подробно вопрос заключается в следующем. Президиум ЦИК СССР летом текущего года образовал Комиссию под моим председательством в составе двух представителей УССР и двух представителей РСФСР для урегулирования границ между УССР и РСФСР.

Что нужно было разуметь под формулировкой "урегулирование", указаний не было, и потому на первом же заседании Комиссии 1-го июля с. г. было заслушано заявление представителей УССР, которые в лице т.т. ПОЛОЗА и БУЦЕНКО указали, что они понимают под урегулированием "ГЕНЕРАЛЬНОЕ ИСПРАВЛЕНИЕ ГРАНИЦ" на основе "момента экономического удобства и момента национального в смысле удобства действий госаппарата".

Принципы, лежащие в основу регулирования границ. Комиссия, обсудив вопрос "О принципах», долженствующих лечь в основу урегулирования границ, единогласно постановила:

в основу урегулирования границ между УССР и РСФСР положить *признак этнографический в смысле присоединения к данной республике непосредственно прилегающей к ней территории, заселенной в абсолютном или относительном большинстве населения национальности данной республики.*

Заявка УССР. В процессе работ Комиссии было установлено, что границы между УССР и РСФСР подлежат, по заявлению представителей УССР, урегулированию путем включения в состав УССР части территории РСФСР, а именно:

1) **Гомельской губ.** — одна волость Новозыбковского уезда;

2) от **Брянской** губ. — 11-ть сел по Севскому и Трубчевскому уездам;

- 3) от **Курской** губ. — а) 10 волостей Путивльского,
б) 7-мь волостей Рыльского уезда,
в) 7-мь волостей Суджанского уезда,
г) 15-ть волост. Грайворонского у.,
д) 1 волость Обоянского уезда,
е) 14 волост. Белгородского (цел(иком)),
ж) Корочанский у. (тоже целиком),
з) 8 волост. Н. Оскольского уезда;

4) от **Воронежской** губернии:

- а) Валуйский уезд,
б) Острогожский у. (южн. часть),
в) Россошанский уезд,
г) Богучарский уезд,
д) Павловский уезд (с.-з. и юг.-зап. части),
е) Калачевский уезд (часть).

Согласно этой заявки, в состав УССР подлежало присоединению 32 500 кв. верств с населением 1 096 600 человек, из которых 65% украинцев и 35% великороссов.

Эти заявки УССР базировались на двух признаках:

а) этнографическом, ибо по большинству перечисленных территорий украинцы составляют абсолютное большинство населения;

б) экономическом, ибо в уездах Белгородском и Валуйском украинское население в меньшинстве и к постановке вопроса с включением этих уездов в состав УССР послужил исключительно признак экономический.

Мнение РСФСР. С другой стороны, представители РСФСР с самого начала работ указывали, что в пограничных районах Курской и Воронежской губерний наблюдается резкое выражение чрезполосицы расселения украинцев и великороссов и считали необходимым положить в основу не только этнографические, но и такие признаки: экономика, удобства администрирования, политический признак.

Стоя на этой точке зрения, представители РСФСР считали

возможным ПРОИЗВЕСТИ ЛИШЬ ЧАСТИЧНЫЕ ИСПРАВЛЕНИЯ ГРАНИЦ, СВОДЯЩИЕСЯ К СЛЕДУЮЩЕМУ:

1) от **Гомельской** губ. — 1 волость Новозыбковского у. (совпадает с заявкой УССР);

2) от **Брянской** губ. — 11 сел по Севскому у(езду) (тоже);

3) от **Курской** губ. — а) 11 волостей Путивльского у. (совпадает с заявкой УССР), б) по остальным уездам произвести лишь небольшие выпрямления границ в пределах не больше волости;

4) от **Воронежской** губ. — тоже небольшое выпрямление в Валуйском уезде.

По этому предложению следовало всего включить в состав УССР территорию с населением до 236 000 человек, из коих украинцев 53,5%, великороссов 45,5%.

Как получалось в Комиссии большинство. Таким образом представители УССР и РСФСР, приняв, как указывалось выше, единогласно принципы, долженствовавшие лечь в основу урегулирования границ, различно толковали применение этих принципов, и это определило весь ход работы Комиссии.

Все предложения, которые имели целью удовлетворению заявок УССР, поддерживались представителями УССР и наоборот. Ту же самую позицию занимали и представители РСФСР. А так как моя позиция, занятая мною после изучения всех материалов, не совпадала с мнением одной и другой стороны, то понятно, что решения Комиссии есть мои предложения, поддерживаемые одной из сторон, но одновременно опротестованные другой стороной.

Решение Комиссии. Для разрешения всех вопросов Комиссия получила вполне исчерпывающий материал от Курского, Воронежского Губисполкомов, ЦСУ Украины и РСФСР. Для выверки этих материалов была образована техническая подкомиссия в составе т.т. Егорова (СССР), Троицкого (РСФСР) и Вдовиченко (УССР). Подкомиссия, выверив представленный материал, составила доклад, а Комиссия, найдя его вполне исчерпывающим, на основе данного доклада выносила свои решения. **Решения Комиссии свелись к следующему:**

1) **Гомельская и Брянская губ.** Единогласно разрешен вопрос о включении в состав УССР незначительных территорий Гомельской и Брянской губерний, главным образом в целях выпрямления границ и без нарушения этнографического и экономического признаков;

2) **Курская губерния** — а) Путивльский уезд включить в состав УССР (единогласно),

б) Рыльский у. — 7 волостей, на которые претендует УССР (Глушковская, Кобыльская, Кульбакинская, Сниготьская, Сухановская, Тоткинская и Коровякинская волости) населены в большинстве украинцами (62%); но принимая во внимание то, что обслуживание этих волостей из Рыльска значительно удобнее, нежели из Сумы и что Комиссия на первом своем заседании установила, что в отношении к этим единицам, следует принимать также во внимание административное удобство — ходатайство УССР отклонено (Опротестов. УССР),

в) Суджанский уезд — включить в состав УССР одну волость — Криниченская, а все остальные волости: Гонтаровская, Замостянская, Миропольская, Ново-Ивановская, Улановская, хотя и населены в большинстве украинцами (70% и выше) по тем же причинам, что в Рыльском уезде, оставить в пределах Курской губернии. (Опротестовано представителями УССР),

г) Грайворонский уезд — включить в состав УССР, за исключением Бутовской волости. Мотивы следующие: население в большинстве украинское — по уезду украинцев 64,5%, в южной части 70, 90%. Сельское хозяйство однотипно с таковыми северные части Харьковской губернии.

Экономическая связь с Харьковом (Опротестовано представителями РСФСР),

д) Обоянский уезд — Пенская волость, **ОСТАВИТЬ В ПРЕДЕЛАХ РСФСР.**

е) Белгородский уезд. Весь уезд в границах 1920-го года — **ВКЛЮЧИТЬ В СОСТАВ УССР.**

Мотивы. Город Белгород находится в 80 верстах от Харькова, и это безусловно определяет его абсолютную экономическую связь с Харьковом и УССР.

Таким образом, главенствующую роль играет экономический признак. Он настолько силен, что приходится пренебречь тем, что уезд имеет большинство великоруссов. Кроме того, Белгородский уезд хозяйственно теснейшим образом связан с Грайворонским, который тоже включается в состав УССР. Представители УССР заявили, что Белгородский уезд будет существовать, как русский район, с сохранением русского языка во всех учреждениях (Опротестовано представителями РСФСР),

ж) Корочанский уезд. ПРИСОЕДИНИТЬ К УССР следующие волости: Нехлюдовскую, Кунинскую, Зимовскую и Нечаевскую.

Мотивы двоякого порядка: во-первых — часть волостей имеет большинство украинского населения. Во-вторых, нужно было иметь в виду необходимость учитывать границу с волостями Новооскольского уезда, с включением в состав УССР (Опротестовано представителями РСФСР),

е) Новооскольский уезд. ПРИСОЕДИНИТЬ К УССР волости: б. Троицкую, Булановскую, Слоновскую, как имеющие большинство украинского населения (Опротестовано представителями РСФСР);

3) Воронежская губерния.

а) Валуйский уезд. — ПРИСОЕДИНИТЬ К УССР.

Мотивы. Население на 54% украинское. Экономическая связь УССР весьма значительная. В административном отношении управление уездом из Харькова удобнее, нежели из Воронежа (Опротестовано представителями РСФСР),

б) Острогожский, Россошанский, Богучарский, Павловский и Калачевский уезды ОСТАВИТЬ В ПРЕДЕЛАХ ВОРОНЕЖСКОЙ ГУБЕРНИИ (РСФСР), несмотря на то, что в этих уездах украинцы составляют огромное большинство.

Мотивы. Пути сообщения теснейшим образом связывают эти уезды с Воронежем. В то же время их связь с Украиной крайне неудобна. Хозяйственно также существует тесная связь этих уездов с остальной частью Воронежской губернии развитие промышленности которой базируется на переработке

продуктов сельского хозяйства этих уездов, кооперативное обслуживание населения идет из Харькова. Представитель Воронежского Губкома (секретарь тов. Быкин) и председатель Губисполкома заявили, что весь район выделяется, как Украинский, с введением украинского языка в учреждениях, школы и проч. И таким образом, есть полная гарантия того, что культурные и иные интересы населения будут удовлетворяться полностью (Опротестовано представителями УССР).

Таким образом, постановлено включить в состав УССР территорию с населением 901.000 человек, из коих украинцы составляют 53%.

Неосновательность протестов УССР и РСФСР. Из вышеизложенного видно, что все решения Комиссии находятся в полном и соответствии с принципами, установленными ею на первом заседании (см. § 3).

В основу решений, как отправной момент, взят признак этнографический, и на его основе сделаны поправки в зависимости от ярко выраженного экономического тяготения или момент административного.

Так, по Рыльскому и Суджанскому уездам, где вопрос идет о незначительных территориях, исходя из требований более удобного администрирования, подкреплены явным экономическим тяготением, вопрос разрешен вопреки национальному признаку. В разрешении вопроса о Грайворонском уезде весьма существенную роль сыграл национальный признак.

По Белгородскому уезду пришлось национальный момент подчинить ярко выраженному экономическому тяготению.

В вопросе о Валуйском уезде очень удачно совпал комбинированный метод, когда необходимость присоединения к УССР на основе национального большинства подкрепились также признаками экономическими.

Во всех остальных случаях по Воронежской губернии также имело место решение, когда на основе ярко выраженного национального признака, после изучения вопроса пришлось первенствующее место дать признаку экономическому.

Иначе строить работу — обозначало вместо объективного разрешения вопросов, встать на путь тенденционный, неправильный, непоследовательный и вредный.

ПРОТЕСТЫ ПРЕДСТАВИТЕЛЕЙ УССР НЕОСНОВАТЕЛЬНЫ.

Главное их требование о включении уездов Воронежской губернии ставит вопрос о пересмотре основного принципа, который был установлен на первом заседании Комиссии, ибо это требование базируется на придании исключительного значения признаку национальному, **ОТЧЕГО КОМИССИЯ ОТКАЗАЛАСЬ.** Да и сами представители УССР очевидно думали иначе, когда ставили и разрешали вопрос о Белгородском и Валуйском уездах, в которых нет украинского большинства.

Все заявки УССР могут быть удовлетворены только в одном случае, а именно: если будет признано, что Комиссия в начале работ стала на ложный путь, установила неверные принципы и вынесла неудачные решения. Тогда, положив в основу признак национальный, как главенствующий, придется пересмотреть всю работу Комиссии, подчинив все решения исключительно национальному признаку. Но тогда получится не урегулирование границ, а их запутывание, получится ряд весьма и весьма сложных решений, которые, пожалуй, будут не весьма радостны населению спорных территорий.

ПРОТЕСТЫ И ОСОБЫЕ МНЕНИЯ ПРЕДСТАВИТЕЛЕЙ РСФСР ТАКЖЕ НЕОСНОВАТЕЛЬНЫ, ибо они, вопреки украинским, никаких принципиальных обоснований не имеют. Если удовлетворить эти протесты, то тогда лучше пересмотреть вопрос в сторону объединения в состав УССР всех территорий, имеющих украинское большинство. Это будет и принципиально, и политично. А то размахнутся об урегулировании границ так, что в заграничной прессе поднялся по этому вопросу шум, а кончить выправлением границы в пределах одной—двух волостей, оставив без всяких мотивов (политических, а не хозяйственных, построенных на благополучии одной губернии) в РСФСР, на границе

УССР территории со сплошным украинским населением свыше одного миллиона человек — выходит и не политично, да и не совсем хозяйственно.

Выводы. Вношу на основании вышеизложенного следующие предложения:

1. Принципы, положенные в основу работ Комиссии по урегулированию границ между УССР и РСФСР, считать правильными.

2. Решение большинства Комиссии утвердить.

3. Ходатайство и протесты УССР и РСФСР, как неосновательные, отклонить.

4. Предложить фракции Президиума ЦИК СССР оформить решение Комиссии в Советском порядке.

5. Предложить Воронежскому Губкому принять меры к безотлагательному выделению украинских административных единиц на территориях с большинством украинского населения.

6. Предложить ЦК КПУ(б) осуществить четкую политику по организации русских административных единиц в присоединенных районах с большинством русского населения.

Председатель Комиссии по урегулированию границ между УССР и РСФСР (А. Г. Червяков)

30/XI-24 г.

Верно: (Г. Пенкеля)

Копия верна:

**СПИСОК УЕЗДОВ И В НИХ ВОЛОСТЕЙ, КОТОРЫЕ
ДОЛЖНЫ ПЕРЕЙТИ К УКРАИНЕ от КУРСКОЙ И
ВОРОНЕЖСКОЙ ГУБЕРНИЙ, СОГЛАСНО ПРОЭКТУ,
ПРЕДСТАВЛЕННОМУ УССР**

ПРИМЕЧАНИЕ 1-ое: — Для Курской губернии взято Административное деление 1920 года, для Воронежской — на 1-ое мая 1924 года. Национальный состав, по данным Курского и Воронежского губстатбюро и Ц.С.У. Р.С.Ф.С.Р.

ПРИМЕЧАНИЕ 2-ое: — % украинцев, проставленный возле названия уезда, является средним для перечисленных волостей.

I. ПУТИВЛЬСКИЙ УЕЗД.

% 66,1.

- + 1) Козачевская — 99,1
- + 2) Грузчанская — 61,4
- + 3) Попово-Слободская — 99,4
- + 4) Успенская — 98,5
- + 5) Н.-Воскресен. — 84,8
- + 6) Николаевская — 99,6
- + 7) Клепальская — 82,3
- + 8) Глушецкая — 42,3
- + 9) Бурьинская — 80,6
- + 10) Пригородская — 19,1
- + 11) Н.-Гончаровская — 0,0

II. РЫЛЬСКИЙ УЕЗД.

% 97,1.

- 1) Теткинская — 97,4
- 2) Коровякинская — 95,8
- 3) Сухиновская — 99,4
- 4) Глушковская — 98,7
- 5) Кобашьская — 98,8
- 6) Кульбакинская — 99,5
- 7) Снягостанская — 94,1

III. СУДЖАНСКИЙ УЕЗД.

% 80,0

- 1) Н.-Ивановская — 83,4
- 2) Замостянская — 98,5
- 3) Миропольская — 99,2
- 4) Криниченская — 100,0
- 5) Гонтаровская — 76,5
- 6) Беловская (1/2) — 28,5
- 7) Уланковская (1/2) — 25,7

IV. ГРАЙВОРОНСКИЙ УЕЗД.

% 70,1

- 1) Александровская — 83,2

2) Борисовская — 99,0

3) Высоковская — 99,9

4) Половчанская — 69,4

5) Грайворонская — 89,9

6) Стригуновская — 58,7

7) Дорогощанская — 17,5

8) Ивано-Лисичанская — 99,5

9) Головчанская — 14,5

10) Вязовская — 82,7

11) Украина-Яружс. — 98,0

+12) Ракитянская — 91,7

+13) Дмитриевская — 97,0

+14) Крюковская — 31,5

+15) Солдатская — 0,4

+16) Казаче-Лисичанская — 20,2

ПРИМЕЧАНИЕ: Бертовская волость (17), остается за Курской губ.

V. БЕЛГОРОДСКИЙ УЕЗД.

% 30,6.

+1) Бессоновская — 60,0

+2) Толоканская — 57,0

+3) Николаевская — 42,2

+4) Муромская — 42,4

+5) Шебекинская — 37,2

+6) Тамаровская — 95,1

+7) Волховецкая — 0,5

+8) Пушкинская — 34,8

+9) Висловская — 37,9

+10) Сабажинская — 27,7

+11) Мелиховская — 2,6

+12) Старо-Городская — 0,7

+13) Масловская — 9,8

+14) Карповская — 0,3

VI. КОРОЧАНСКИЙ УЕЗД.

% 36,6.

ПРИМЕЧАНИЕ: Волости, которые должны быть присоединены к УССР, согласно постановлению Союзной Комиссии, отмечены знаком (+).

- +1) Неклюдовская — 57,8
 - +2) Купянская — 0,0
 - +3) Зиновеньковская — 77,0
 - +4) Нечаевская — 33,5
- VII. НОВО-ОСКОЛЬСКИЙ УЕЗД.

% 57,4.

- +1) Троицкая — 60,8
- +2) Булаковская — 72,6
- +3) Слоновская — 68,2
- +4) Серебрянская — 0,0

VIII. ВАЛУЙСКИЙ УЕЗД.

%54,9.

- +1) Борисовская — 95,6
- +2) Ст.-Ивановская — 43,0
- +3) Волоконовская — 92,3
- +4) Успенская — 71,8
- +5) Палатовская — 11,4
- +6) Ливенская — 97,0
- +7) Погромская — 35,9
- +8) Казацкая — 4,7
- +9) Казинская — 32,0
- +10) Посоновская — 15,0
- +11) Никитовская — 63,2
- +12) Малакеевская — 91,9
- +13) Бело-Колодезная — 21,7
- +14) Николаевская — 88,6
- +15) Уразовская — 31,4
- +16) Вейделовская — 74,3
- +17) Троицкая — 93,4

IX. ОСТРОГОЖСКИЙ УЕЗД.

% 80,1

- ?1) Верхо-Сосенская —
- ?2) Буденовская —

- 3) Иловская —
- ?4) Щербаковская — 0,2
- 5) Алексеевская — 90,3
- 6) Гезевская — 78,9
- 7) Ойниковская — 99,7
- 8) Ольшанская — 29,5
- 9) Шубинская — 43,2
- 10) Н.-Сотинская — 96,7
- 11) Карпенковская — 99,7
- 12) Каменская — 98,0
- 13) Лисянская — 77,7
- 14) Лушновская — 97,0
- 15) Колыбельская — 98,2
- 16) Рыбинская — 88,0

X. РОССОШАНСКИЙ УЕЗД.

%97,2.

- ?1) Шелякинская —
- 2) Харьковская —
- 3) Айдарская —
- 4) Ровенская —
- 5) Всесвятская —
- 6) Лизиковская —
- 7) Ольховская —
- 8) Караяшниковская —
- 9) Гончарская —
- 10) Россошанская —
- 11) Подгоринская —
- 12) Сагуновская —
- 13) Белогорская —
- 14) Евстратовская —
- 15) Ст.-Калитвинская —
- 16) Н.-Калитвинская —

ПРИМЕЧАНИЯ: По волостям, отмеченным знаком (?), очевидно, должно пройти выравнивание границы, согласно постановлению Союзной Комиссии.

Во всех волостях, где отсутствуют показатели, украинцев более, чем 90%.

ХІ. ПАВЛОВСКИЙ УЕЗД.

%51,3.

- 1) Лосевская — 90,2
 - 2) Буйловская — 56,2
 - 3) Гороховская — 0,1
 - 4) Верхне-Мамонская — 0,0
 - 5) Воронцовская — 99,9
 - 6) Петровская — 99,4
 - 7) Журавская — 54,1
 - 8) Нижне-Мамонская — 0,1
 - 9) Гнилушеченская — 0,0
- ХІІ. БОГУЧАРСКИЙ УЕЗД.

%84,1

- 1) Н.-Волянская —
- 2) Куликовская —
- 3) Митрофановская —
- 4) Кантемировская —
- 5) Бычковская —
- 6) Муриковск. укр. более 80%

- 7) Дьячевская укр. более 90%
 - 8) Зелинская -" -" 65%
 - 9) Твердохлебовская -" -" 65%
 - 10) Таловская -" -" 80%
 - 11) Монахинская -" -" 31,9%
- ХІІІ. КАЛАЧЕВСКИЙ УЕЗД.

% 78,3.

- 1) Березовский —
- 2) Воробьевская — укр.
- 3) Н.-Меноватская — более
- 4) Ст.-Меноватская — 50%
- 5) Петровская —
- 6) Ст.-Кривушанс. —
- 7) Березянская — 16,5%
- 8) Красн. Заг. — 48,1%
- 9) Николаевская — 18,2%
- 10) Подгоренская — укр.
- 11) Малинская — более
- 12) Ново-Кривушенская — 50%

Копія. Машинопис.

ЦДАГОУ: Ф. 1. — Оп. 20. — Спр. 1813. — Арк. 101—106.

**Матеріали про врегулювання кордонів між УСРР і РРФСР
1925 рік**

" " января

ВУЦИК — т. Буценко.

При сем препровождаем материал по урегулированию границ между УССР и РСФСР с резолюцией т. КВИРИНГА — "На рассмотрение нашей Комиссии. Квиринг".

Зав. бюро секретариата (КАПЛАН)

Зав. канцелярией (НЕЖДАНОВ)

ПН/2

ПРИМЕЧАНИЕ: Три волости — Шестоковская, Ливенская, Книловская, остаются за Воронежской губ.

I. МАТЕРИАЛЫ ПО ВОПРОСУ О ПРИСОЕДИНЕНИИ ГРАЙВОРОНСКОГО УЕЗДА КУРСКОЙ ГУБ. к. У.С.С.Р.

8. Выписка из журнала заседаний Президиума Грайворонского уездного Исполкома от 29 марта 1923 года за № 17 о присоединении Грайворонского уезда к Харьковской губернии и Ходатайство уездного Отдела Управления того уезда о том же.

14. Выписка из протокола заседания Грайворонской волостной беспартийной конференции от 8 марта 1924 г. по вопросу о перечислении Грайворонской волости к Харьковской губернии на том основании, что население волости и даже уезда состоит преимущественно из украинцев, которые имеют большое тяготение к Украине. Кроме того, большие удобства представляет для населения близкое расстояние губернского и столичного Центра, т. е. Харькова. Грайворон от Харькова находится на расстоянии 70 верст. Курск на расстоянии 250 верст. Земля Грайворонских крестьян смежна и вклиняется в Харьковщину. В политическом отношении присоединение Грайворонской области к Харькову представляет широкие возможности для всех крестьян и рабочих, без всяких затрат на поездки, посещать в любое время года центральные учреждения Харькова или Украины по всем судебным, административным, просветительным, политическим в проч. делам, что оправдывает широкую связь масс крестьянства с центром Украины, а также представляет возможность всем учреждениям иметь прямое сообщение с Харьковскими властями в отношении споров, а также получения от Центрального Правительства распоряжений и всевозможной литературы.

Вопрос о присоединении Грайворонской волости и уезда к Украине тянется с 1918 года и до сих пор почему-то не разрешен в положительном смысле. Высшим советским органам власти необходимо в положительном смысле удовлетворить желание рабочих и крестьянских масс, в связи с чем, ходатайствуем еще раз о причислении Грайворонского уезда и волости к Украине, в частности к Харьковской губернии. Просьба к ЦИКу поставить этот вопрос на Грайворонской беспартий-

ной Конференции с сообщением, что рабоче-крестьянские массы требуют присоединения к Украине еще с 1918 года. Население не допускает мысли, чтобы власти не удовлетворили его ходатайства.

17. Отношение Грайворонского уездного Отдела Управления в Харьковский Губотдел Управления с приложением копии протокола Административной Комиссии и выписки постановления Президиума УИК'а, утвержденного Пленумом УИК'а, для сведения и соответствующего ходатайства о присоединении Грайворонского уезда к Харьковской губернии.

23. Отношение Отдела Управления при Наркомвнуделе РСФСР от 5-го августа 1920 г. в Наркомвнудел УССР с сообщением о том, что присоединение к Черниговской губ. Казачанской и Грузчанской волостей Путивльского уезда и Грайворонской волости Грайворонского уезда Курской губ. может быть произведено только после окончания Всероссийской переписи, т. е. не ранее октября 1920 года.

II. МАТЕРИАЛЫ ПО ВОПРОСУ О ПРИСОЕДИНЕНИИ ВАЛУЙСКОГО, РОССОШАНСКОГО, БОГУЧАРСКОГО И ЮЖНЫХ ЧАСТЕЙ ПАВЛОГРАДСКОГО, КАЛАЧЕВСКОГО И ОСТРОГОЖСКОГО УЕЗДОВ К УССР.

1. Резолюция Общего Собрания учителей и курсантов губернских украинских курсов в г. Воронеже от 15-го августа 1924 г. (на укр. языке) о необходимости поддержания требований ВУЦИК'а о присоединении Валуйского, Россошанского, Богучарского и частей Павловского, Калачевского и Острогожского уездов к УССР.

2. Резолюция Общего Собрания членов и кандидатов Украинского клуба имени Т. Г. Шевченко в Воронеже от 3-го августа 1924 г. о присоединении к Украине южной части Воронежской губернии (по докладу тов. Павленко). В резолюции подчеркнуты следующие моменты: а) что население этой части губернии целиком украинское и на протяжении 2,5 веков сохранило все свои национальные особенности, как то: язык, быт и не смешалось с соседними россиянами; б) почва, климат, сельское хозяйство и территория аналогичны со

степной частью Украины; в) для культурного развития украинского населения данной территории необходимо соединение с национально-культурным центром — с Харьковом; г) настало время выправить грехи царского правительства, прививавшего массам мысль о великодержавии. В заключение указано на необходимость немедленного присоединения Валуйского, Россошанского и Богучарского уездов целиком и Павловского, Калачевского и Острогожского, в частях, заселенных украинцами, до УССР. Кроме того, указано на необходимость распространения указанных выше идей между крестьянством означенных уездов, а также освещения этих вопросов на страницах украинской печати (резолуция на украинском языке).

3. Протокол Общего Собрания членов и кандидатов Украинского Клуба имени тов. (так у документі. — В. С.) Шевченко от 6-го Декабря 1924 г. о присоединении к резолюции, принятой членами клуба имени Тараса Шевченко от 3-го августа и резолюции учительства от 15-го августа 1924 года с добавлением, что все указанное в предыдущих резолюциях достижимо лишь в случае присоединения к УССР..... "Правильно было отмечена тов. Буценко в газете "Вісті" № 248 от 30-го октября о том, что перевес большинства украинцев в означенной части губернии, желание всего населения о присоединении к Украине, все эти факты прямо говорят о необходимости влития нашей части украинцев в украинскую пролетарскую республику. Поручаем сделать Председателю Клуба тов. Сопляку в ЦИКе СССР и Заместителю Председателя Клуба тов. Павленко в Территориальной Комиссии ВУЦИКа — заявление о нашем желании присоединиться к требованиям Украинской Республики о Присоединении украинской части населения Воронежской губернии к Украине.

4. Записка-запрос гр. Лаптиева по вопросу о присоединении Россошанского уезда к УССР и сообщение о том, что по всем волостям уезда население голосует за присоединение к УССР.

5. Сообщение крестьянина села Волоколовки Воронеж-

ской губ. Валуйского уезда, Лымарева Павла Павловича о том, что в Валуйском уезде представители местных властей пугают крестьянство большими налогами в случае присоединения их к Украине. Резолюции крестьян о присоединении к Украине задерживаются и отменяются.

6. Письмо уполномоченного от крестьян села Вейделевки Валуйского уезда Воронежской губернии с препровождением выписки из протокола общего собрания крестьян того же села от 2-го декабря 1924 г. с ходатайством о присоединении Валуйского, Острогожского, Россошанского и Богучарского уездов к УССР и просьба о высылке от ВУЦИКа представителя для соответствующего опроса населения.

7. Письмо крестьян слободы Подгорной Россошанского уезда Воронежской губернии Зобуги и Шульгина о высылке листовок на украинском языке для населения, а также сообщение о неправильном голосовании на районном съезде в слободе Подгорной 4-го декабря 1924 г. За присоединение к Украине насчитывалось 53 голоса, засчитано лишь 33, за присоединение к РСФСР засчитано 49, — было подано лишь 27. Просьба избавить украинское население от насилия со стороны русских.

15. Отношение Украинского Клуба имени Тараса Шевченко в гор. Воронеже от 15-го августа 1924 г. за № 171 в редакцию газеты "Вісті ВУЦВКу" с препровождением резолюции от собрания курсантов Воронежских Губернских Украинских Курсов от 15 августа 1924 г. о присоединении Валуйского, Россошанского, Богучарского и частей Павловского, Калачевского и Острогожского уездов к УССР. Русотяпская редакция местной газеты "Воронежская Коммуна" напечатать такую отказалась.

III. МАТЕРИАЛЫ ПО ВОПРОСУ О ПРИСОЕДИНЕНИИ КАЗАЧАНСКОЙ ВОЛОСТИ ПУТИВЛЬСКОГО УЕЗДА КУРСКОЙ ГУБ. К УССР.

18. Отношение Конотопского Отдела Управления на имя Курского Губисполкома и Наркомвнудела РСФСР о скорейшем разрешении вопроса о присоединения к УССР Казачан-

ской и Грузчанской волостей Путивльского уезда и с указанием на то, что сообщение с Путивлем вследствие разлива рек прекращается на несколько месяцев весной. Сообщение остается только с Конотопом.

20. Копия телеграммы Конотопского уездного Отдела Управления Наркомвнуделу УССР с просьбой о сообщении результатов ходатайства о присоединении к Конотопскому уезду Черниговской губернии Казачанской и Грузчанской волостей Курской губернии, так как задержка разрешения этого вопроса вызывает недовольство со стороны населения этих волостей. От разрешения этого вопроса зависит успех производственной разверстки.

21. Отношение Губернского Отдела Управления Черниговщины Конотопскому уездному Отделу Управления по вопросу о ходатайстве Казачанской волости Путивльского уезда Курской губ. о присоединении ее к территории Конотопского уезда. Губотдел сообщает, что принимая во внимание географическое положение данной волости, а также и экономическое тяготение ее к Конотопу, который является фактически экономическим центром Казачанской волости, он считает целесообразным и желательным присоединение указанной волости к Конотопу.

22. Отношение Курского Губисполкома Конотопскому Отделу Управления. Сообщается, что вопрос присоединения волостей Курской губ. к Черниговской губ. может быть разрешен лишь Москвой и Харьковом, куда и следует направить материалы.

23. Отношение Отдела Управления при Наркомвнуделе РСФСР от 5-го августа 1920 г. в Наркомвнудел УССР с сообщением о том, что присоединение к Черниговской губ. Казачанской и Грузчанской волостей Путивльского уезда и Грайворонской волости Грайворонского уезда Курской губ. может быть произведено только после окончания Всероссийской переписи, т. е. не ранее октября 1920 года.

24. Копия отношения Отдела Управления НКВД от 10-го августа 1920 г. Казачанскому Волостному Исполнительному

Комитету. Подтверждается получение от тов. Бережного материалов по вопросу присоединения Казачанской волости к Конотопскому. Сообщение, что присоединение этой волости может быть произведено только по окончании Всероссийской переписи, т. е. не раньше октября м-ца 1920 года.

25. Копия телеграммы НКВД РСФСР от 8-го октября 1920 г. Конотопскому исполкому.

В ответ на телеграмму сообщает, что вопрос о присоединении Казачанской и Грузчанской волостей Путивльского уезда Курской губ. к Конотопскому уезду Черниговской губ. задерживается в виду неполучения заключения по этому вопросу Курского Губисполкома.

26. Копия отношения Путивльского Уисполкома от 2-го ноября 1920 г. Казачанскому Волисполкому.

Сообщение, что вопрос остается открытым, согласно резолюции Председателя Путивльского Уисполкома, впредь до окончания Всероссийской переписи.

27. Копия отношения Курского Губисполкома от 8-го ноября 1920 г. Председателю Путивльского Уисполкома. Предлагается немедленно выполнить предписание Отделов Управления за №№ 444, 13639, 1038 от 31-го августа, 18-го сентября и 12-го октября с. г. по высылке необходимых материалов по вопросу присоединения Грузчанской и Казачанской волостей Конотопскому уезду.

Прибыли ходоки, направляющиеся в центр с жалобой на вас, Указывающей, что дело их приняло затяжной характер и что требуемые материалы по вопросу о присоединении указанных волостей давно представлено Вам. Ставится на вид такое халатное отношение к делу и приказывается немедленно выполнить предписание Губернского Отдела Управления. Председатель Губисполкома.

28. Копия отношения Отдела Управления Конотопского Уисполкома Курскому Губисполкому, копия Москва, НКВнудел.

Более 8-ми месяцев продолжается волокита по разрешению вопроса о присоединении к Конотопскому уезду Казачанской и Грузчанской волостей. Неоднократно ездили ходо-

ки этих волостей в Курский Губисполком, в Харьков, в НКВД, Черниговский Губисполком, Путивльский Уисполком и все безрезультатно. НКВД Украины своим сообщением от 7-го сентября за № 1406 доводит до сведения, что вопрос присоединения указанных волостей задерживается до 1-го октября — времени окончания Всероссийской переписи, перепись уже закончена, но вопрос присоединения этих волостей до сих пор не разрешен. НКВД РСФСР своим отношением за № 1976 сообщает, что вопрос окончательного разрешения задерживается Курским Губисполкомом, Курский Губисполком ссылается на Путивльский Уисполком, требуя заключения последнего. Ходоки ездили в Путивльский Уисполком, там получили неопределенный ответ со ссылкой, что вопрос будет окончательно выяснен к 17 ноября. Ходоки ездили вторично 18-го ноября и не получили никакого ответа. Конотопский Отдел Управления на свой телефонный запрос у Путивльского Уисполкома получил ответ, что Казачанская и Грузчанская волости не будут присоединены до окончания переписи. Создается впечатление что Путивльский Уисполком из чисто местнических соображений задерживает свое заключение по этому вопросу. Этот вопрос является крайне большим для жителей этих волостей. Об этом прекрасно свидетельствуют бесчисленные ходоки в центр, но их ходатайства из-за бумажной волокиты до сего времени не разрешены и вызывают недовольство населения. Географическое положение этих волостей, ставящее их в невозможные условия во время половодья Сейма, отрывают их от уездного центра Путивля. Дальность расстояния Путивля от этих волостей делает невозможным регулярную связь с этими волостями. Конотоп отстоит от этих волостей на расстоянии 12-ти верст, кроме того, экономически они тяготеют к нему. Фактически издавна Конотоп является для них экономическим центром — все эти факты свидетельствуют о целесообразности присоединения к Конотопскому уезду этих волостей.

40. Протокол заседания Казачанского Волостного крестьянского Съезда Путивльского уезда Курской губ. от 25-го марта 1920 года.

Постановление Съезда ходатайствовать перед Конотопским уездным Исполкомом о присоединении их со всеми сельскими советами и селами к Конотопскому уезду.

Мотивы присоединения — весенний разлив реки Сейма, экономическое и географическое положение, политическая и национальная особенности за присоединение к УССР с приложением анкеты Казачанской волости.

41. Протокол заседания Административной Комиссии Путивльского Уисполкома по выделению территориальных границ волостей Путивльского уезда 1-го февраля 1921 года. Заслушав доклад тов. Преображенского и прочитав переписку Казачанского и Грузчанского волостных Исполкомов, Комиссия принципиально не возражает против выделения в Конотопский уезд Казачанской и Грузчанской волостей, но с условием, чтобы последние выполнили государственную продрозверстку, причитающуюся с них по нарядам Упродкома в течение февраля месяца с. г. По выполнению разверстки выделение их произведено в марте м-це. Находящиеся в районе Грузчанской волости заготовительные конторы со всеми заготовительными продуктами и штатом служащих должны перейти к Путивльскому уезду.

42. Отношение Конотопского Уисполкома Курскому Губисполкому. Москва — Наркомвнудел. Копия Председателю ЦИКа тов. Калинину 1/III-21 г.

В продолжение года тянется бумажная волокита о выделении Казачанской и Грузчанской волостей и присоединении их к Конотопскому уезду. Неоднократные ходки целыми делегациями ездили в Путивль, Харьков, в НКВД Украины, и все безрезультатно.

Канцелярщина и чиновничий бюрократизм погубили живое дело. НКВД ссылается на заключение Курского Губисполкома. Курский Губисполком ссылается на Путивльский Уисполком. Последний все время дипломатически уклоняется от заключений по этому вопросу. Наконец, дипломатический вопрос нашел причины отказа в выделении. Вся эта волокита только озлобила население против центральной власти. Некоторые даже потеряли веру в возможность отде-

ления. Подобный чиновничий бюрократизм безусловно прес-тупен. Необходимо разрешить вопрос об этом выделении, дабы прекратить вереницы ходоков и недовольство жителей.

43. Копия телеграммы председателя Административного Отдела ЦИК'а РСФСР Курскому Губисполкому 27-го января 1921 года.

Срочно разработайте административное отделение волостей. Третий раз предлагается рассмотреть переход Казачанской и Грузчанской волостей к Конотопскому уезду, в противном случае вопрос будет решен без вашего ответа.

44. Копия отношения Административно-территориальной Комиссии Курского ГИК'а Заведующему Путивльским Уездным Отделом Управления. Для разбора дела о выделении волостей на заседании губернской Административной Комиссии представить план Путивльского уезда с особенно точным нанесением знаков в предполагаемых выделении районах.

45. Отношение Отдела Управления Черниговского Губисполкома. Москва, НКВД. 30-го апреля 1920 г. Ходатайство о присоединении Грузчанской и Казачанской волостей к Конотопскому уезду. Мотивировка — ссылка на все постановления волостных и сельских советов.

46. Отношение НКВД РСФСР в НКВД УССР. Август, 1920 г.

На Вашу телеграмму от 8/VII с. г. по вопросу о присоединении к Черниговской губернии Казачанской и Грузчанской волостей Путивльского уезда сообщаем, что присоединение этих волостей может быть произведено только после Всероссийской переписи, не ранее октября этого года.

47. Проект постановления ВЦИК'а РСФСР. Март, 1921 год.

ВЦИК постановляет предложить ЦИК'у Украины волости Путивльского уезда Курской губ. Грузчанскую и Казачанскую перечислить, согласно ходатайства населения этих волостей, в состав Конотопского уезда Черниговской губернии.

48. Отношение Управления Делами НКВД РСФСР Председателю ВЦИК'а тов. Калинину 30/III-21 г. с препровождением проекта постановления о присоединении Грузчанской и Казачанской волостей в Украине.

49. Копия отношения Административного Отдела НКВД Конотопскому Уисполкому 18-го апреля 1921 года.

Сообщение, что перечисление Грузчанской и Казачанской волостей к Конотопскому уезду требует заключение Курского Губисполкома.

50. Выписка из протокола заседания Президиума Путивльского Уисполкома 24-го марта 1921 г.

Слушали: постановление Уездной Административной Комиссии об отделении Казачанской и Грузчанской волостей из Путивльского уезда и присоединения их к Конотопскому уезду.

Постановлено: постановление Уездной Административной Комиссии утвердить.

51. Протокол заседания Курской губернской Административной Комиссии 4-го апреля 21 года по вопросу о выделении Казачанской и Грузчанской волостей из состава Путивльского уезда и присоединении к Конотопскому.

Постановлено: Постановление Путивльской Уездной Административной Комиссии утвердить и представить доклад на утверждение Президиума Губисполкома.

52. Доклад Курской Губернской Административной Комиссии о выделении Грузчанской и Казачанской волостей из состава Путивльского уезда 4-го апреля 1921 года.

Рассмотрев ходатайства гр.гр. Грузчанской и Казачанской волостей и Административной Комиссии Путивльского Уисполкома и заслушав доклады заинтересованных учреждений, высказался единогласно не противиться выделению из состава Курской губ. вышеозначенных волостей. Комиссия полагает, что препятствий к удовлетворению возбужденных ходатайств не встречается.

Мотивировка следующая — вышеуказанные волости издавна имеют тяготение к Конотопскому уезду в силу того, что они отстоят вдвое ближе к Конотопу, чем к своему уездному центру Путивлю. Проезд в Конотоп ничем не преграждается в то время, как при проезде в Путивль необходимо преодолевать большие препятствия и переправляться через реку

Сейм. Неимение Мостов и хорошей дороги мешает связи этих волостей большую часть года. Выделение вышеуказанных волостей с 221 промышленным заведением и предприятиями, из которых 11 только лишь располагают техническими двигателями и в свою очередь из которых одно только крупное — Сахарный завод, не представляет чувствительной потери для Курской губернии. Отделение вышеуказанных волостей не нарушает планомерного предположения работы ни в уездном, ни в губернском масштабе, а посему: Административный Отдел не находит никаких обоснованных причин для отказа возбужденных ходатайств.

53. Отношение Курского Отдела Управления в Президиум ГИКа с препровождением тех материалов, касающихся выделения Грузчанской и Казачанской волостей, 5-го апреля 1921 года.

54. Выписка из журнала заседания Президиума Курского ГИКа по вопросу о выделении Грузчанской и Казачанской Волостей из состава Путивльского уезда 6-го апреля 1921 года.

В ходатайстве о передаче Черниговской губ. означенных волостей отказать.

Сообщить о настоящем постановлении НКВД РСФСР. Указать Губернской Админ. Комиссии на ее ненормальное отношение к делу, т. к. 2 эти волости по экономической мощности равны $\frac{3}{4}$ всего Путивльского уезда, и их выделение ослабит весь уезд.

55. Удостоверение от Президиума Казачанского волостного Исполкома Путивльского уезда гр. с. Вочечок Королевскому с Уполномочием навести справки в НКВД РСФСР по вопросу, в каком положении находится дело ходатайства гр.гр. Казачанской волости о присоединении ее к Конотопскому уезду, 11-го 1922 года.

56. Копия телеграммы Зам. Наркомвнудела Курскому Губисполкому. Срочно сообщите, утверждено ли заключение Губернской Административной Комиссии о целесообразности передачи Грузчанской и Казачанской волостей Конотопскому уезду. Вопрос тянется 3 года.

57. Копия отношения Административной Комиссии ВЦИК'а РСФСР Казачанскому Волисполкому с сообщением, что перечисление Казачанской волости к Конотопскому уезду будет рассматриваться на заседании Административной Комиссии ВЦИК'а после предполагаемой конференции Республик, на которой будет установлена возможность изменения границ между РСФСР и УССР.

58. Заявление уполномоченного Казачанской волости гр. Королевского в Административную Комиссию при Президиуме ВЦИК'а с ходатайством о скорейшем разрешении вопроса присоединения Казачанской и Грузчанской волостей к Конотопскому уезду с ссылкой на многочисленные постановления Сельсходов и волостных советов об этом.

59. Выписка из протокола заседания Курской Губернской Административной Комиссии от 19-го июня 1922 года об отмене постановления ГАК от 4-го апреля 1922 года по вопросу о перечислении Грузчанской и Казачанской волостей из Путивльско-го уезда к Конотопскому уезду.

Нецелесообразное постановление прежнего состава Губернской Административной Комиссии от 4-го апреля 1922 года о перечислении Грузчанской и Казачанской волостей Путивльского уезда к Конотопскому уезду — отменить и поставить об этом в известность Административную Комиссию ВЦИК'а.

61. План Казачанской волости.

62. 2-й экземпляр плана Казачанской волости.

IV. МАТЕРИАЛЫ ПО ВОПРОСУ О ПРИСОЕДИНЕНИИ ГРУЗЧАНСКОЙ ВОЛОСТИ ПУТИВЛЬСКОГО УЕЗДА КУРСКОЙ ГУБ. К УССР

18. (Копия вже наведеного вище документа. — В. С.).

19. Отношение Черниговского Губисполкома по вопросу о присоединении Грузчанской волости Путивльского уезда к УССР. Принимая во внимание, что Грузчанская волость всецело подчинена Конотопу в экономическом отношении, а также то, что она по своему положению находится на значительном расстоянии от своего уездного центра — Путивля,

связь с которым во время разлива реки Сейм совсем прерывается. Между тем связь с Конотопом существует всегда. Идя на встречу желаниям населения, Волисполком со своей стороны поддерживает ходатайство о присоединении указанной волости к Конотопскому уезду Черниговской губернии.

20. (Копія вже наведеного вище документа. — В. С.).

22. (Копія вже наведеного вище документа. — В. С.).

23. (Копія вже наведеного вище документа. — В. С.).

25. Копия телеграммы НКВД РСФСР от 8-го октября 1920 г. Конотопскому Уисполкому.

26. В ответ на телеграмму сообщает, что вопрос о присоединении Казачанской и Грузчанской волостей Путивльско-го уезда Курской губернии к Конотопскому уезду Черниговской губ. задерживается, в виду неполучения заключения по этому вопросу Курского Губисполкома.

27. (Копія вже наведеного вище документа. — В. С.).

28. (Копія вже наведеного вище документа. — В. С.).

29. Копия отношения Отдела Управления Путивльского Уисполкома в Уисполком с приложением копии протокола Общего собрания Грузчанского Волостного Совета и протоколов сельских сходов Грузчанской волости.

Их ходатайства о присоединении Грузчанской волости к Конотопскому уезду Черниговской губ.

30. Протокол Общего Собрания Грузчанского волостного со-та от 20-го марта 1920 г. Заслушано постановление сельских советов: Грузного, Землянка, Терновка, Ракитного, Дубровного, Салтыковного, Вязовой, Дубинки и Чмелевки о присоединении их к Конотопскому уезду.

Мотивировка следующая:

Все население сел и деревень Грузчанской волости отстает от Путивля в недалеком расстоянии. Не имеется трактовой дороги, по которой можно было бы ездить и иметь сношение с Путивлем. Имеется путь, по которому можно ездить только лишь в известный период и время года — в зимнюю пору. Весенний разлив реки Сейма ставит население Грузчанской волости в положение совершенно отрезанное от Путивля и

ездить приходится окружным путем через Бурынь, т. е. за 40 с лишним верст.

Гор. Конотоп отстает от всех деревень на самое большое расстояние в 25 верст. Имеется хорошая грунтовая дорога, по которой можно ездить во всякое время года. Население этой волости по национальности украинцы. Образ жизни, обычаи, нравы — украинские. Просьба всех сельскоходов ходатайствовать перед кем следует о присоединении всей Грузчанской волости к Конотопскому уезду. Постановлено избрать уполномоченного от волостного совета на предмет ходатайства об этом на основании вышеуказанных данных.

На собрание явился представитель Партии левых эсеров-боротьбистов тов. Сердюк, который выступил и ознакомил собрание с задачами своей партии и приглашал всех товарищей вступить в партию, т. к., говорил он, власть находится в руках трудящегося народа — крестьян и рабочих и теперь необходимо присоединиться к какой-либо партии — к партии большевиков-коммунистов или же к партии левых эсеров, т. к. только эти партии могут держать в своих руках власть и строго следить за тем, чтобы в партии не попадались элементы, эксплуатирующие трудовое население. Между беспартийными могут быть всякие темные элементы, которые вредят советской власти и подрывают авторитет ее в лице народа. Далее Сердюк высказался, что комиссаров и чиновничество нужно уничтожить, т. к. некоторые из них при появлении на каком-нибудь собрании позволяют себе в первую голову показывать револьвер, чем и наводят страх на массы и этим самым подрывают авторитет советской власти. После него выступил тов. Деменин, левый эсер, и спросил Сердюка, что он понимает под словом "уничтожить комиссаров", в каком это смысле — бить или убивать. Тов. Сердюк пояснил, что он высказался немного непонятно и слово "уничтожить комиссаров" — это просто устранить отдельных личностей, которые состоят на должности комиссаров и позволяют себе, не понимая основных задач советской власти, возбуждать население своими вызывающими поступками. После этого

выступил тов. Деменин и разъяснил, что эти 2 партии, т. е. партия коммунистов-большевиков и левых эсеров, а также и интеллигенция — это есть три брата, которые всецело стоят за трудовой народ.

31. Протокол Грузчанского сельского общества Грузчанской волости.

Заслушан доклад по наболевшему вопросу о присоединении села к Конотопскому уезду. Село наше, по преданию стариков и по типу, нравам и обычаям народа, представляет из себя часть "щирой, старой Украины". Старая рухнувшая царская власть в былое время при размежевании государства на губернии, нашу местность оторвала от родного края и присоединила к Курской губернии, Путивльскому уезду, чем и поставлено в весьма тягостное положение. Гор. Путивль отстоит от нас на 30 верст, дорога к нему, как зимой, так и летом, чрезвычайно плоха. Шоссейной дороги на Путивль нет вовсе. Трактовая дорога от села Гвинтовой проведена лугом причем проезд по этой дороге возможен только зимой. Во время весеннего разлива Сейма переправа в Путивль возможна только при помощи баркасов, что сопряжено с большими трудностями и риском для жизни. Имея в виду все вышеизложенное, постановили в срочном порядке просить свой волостной Комитет ходатайствовать о присоединении села к Конотопскому уезду.

32. Протокол Землянского сельского схода Грузчанской волости.

В постановлении по вопросу о присоединении села к Конотопскому уезду указываются те же мотивы, что и в первых протоколах, и такое же ходатайство.

33. Протокол Терновского сельсовета Грузчанской волости. В постановлении по вопросу о присоединении села к Конотопскому уезду указываются те же мотивы, что в первых протоколах, и такое же ходатайство.

34. Протокол Ракитянского сельсовета Грузчанской волости. Тоже самое с указанием, что расстояние от города Путивля равняется 45-ти верстам.

35. Протокол Дубровского сельсовета Грузчанской волости. Тоже самое.

36. Протокол Салтыковского сельсовета Грузчанской волости. Мотивы присоединения те же самые, с указанием, что во время весеннего разлива в течение целого месяца за всякими справками приходится ездить в Путивль, что отражается на жизни села. Протокол Вязевского сельсовета Грузчанской волости о присоединении к УССР.

Мотивировка — расстояние в 45 верст от Путивля, который расположен по другую сторону реки Сейм. Все неудобства, указанные и в остальных протоколах являются для Вязевского села великим препятствием для того, чтобы быть участниками во всех народных и общественных организациях великой Советской Социалистической Республики. Село Вязевское по географическому положению находится в 10-ти верстах от г. Конотопа. С давних времен село Вязевское имеет экономическое тяготение к Конотопу. По историческим данным население с. Вязевское принадлежит к Украине, почему и стремиться быть верными сынами Украинской Советской Социалистической Республики. Мы свободу добыли своей кровью. Мы дали отпор нашим врагам, поэтому находим, что необходимо нас безотлагательно причислить к Украине.

38. Протокол Дубинского сельсовета Грузчанской волости о присоединении к Конотопскому уезду. Мотивировка та же самая.

39. Протокол Чмелевского сельсовета Грузчанской волости.

О присоединении к Конотопскому уезду. Мотивировка та же самая.

41. (Копія вже наведеного вище документа. — В. С.).

42. (Копія вже наведеного вище документа. — В. С.).

43. (Копія вже наведеного вище документа. — В. С.).

44. (Копія вже наведеного вище документа. — В. С.).

45. (Копія вже наведеного вище документа. — В. С.).

46. (Копія вже наведеного вище документа. — В. С.).

47. (Копія вже наведеного вище документа. — В. С.).

48. (Копія вже наведеного вище документа. — В. С.).

49. (Копія вже наведеного вище документа. — В. С.).

51. (Копія вже наведеного вище документа. — В. С.).
52. (Копія вже наведеного вище документа. — В. С.).
53. (Копія вже наведеного вище документа. — В. С.).
54. (Копія вже наведеного вище документа. — В. С.).
56. (Копія вже наведеного вище документа. — В. С.).
58. (Копія вже наведеного вище документа. — В. С.).
59. (Копія вже наведеного вище документа. — В. С.).
60. План Грузчанской волости.

V. МАТЕРИАЛЫ ПО ВОПРОСУ О ПРИСОЕДИНЕНИИ ЧАСТИ БЕЛГОРОДСКОГО УЕЗДА К УССР.

9. Постановление заседания Журавлевского сельсовета первого Общества Лаконской волости Белгородского уезда Курской губ. от 28-го января 1922 года о присоединении 1-го Общества села Журавлевки к Харьковской губернии в виду того, что оно находится от города Харькова на расстоянии лишь 38 верст, от Курска же на расстоянии 200-х верст, а также в виду того, что половина населения занимается промыслом в городе Харькове. Между прочим, доводится до сведения, что общество имеет 163 дес. земли, которой владеет уже 40 лет.

10. Протокол 3-го Общества Журавлевского Сельсовета, Белгородского уезда, Курской губернии о присоединении к Харьковской губ. Мотивы аналогичны с заявлением первого Общества. Земли имеется 3.220 дес.

16. Отношение Белгородского уездного Исполкома от 14/IV-23 г. в Харьковский Губотдел Управления по вопросу о присоединении Белгородского уезда Харьковской губернии и с сообщением, что уездный Исполком вполне разделяет мнение Губернского Отдела Управления, изложенное в отношении за № 2221, и принципиально согласен на присоединение такого уезда к Харьковской губернии.

VI. МАТЕРИАЛЫ ПО ВОПРОСУ ОБ ОТДЕЛЕНИИ ОТ УССР ШАХТИНСКОГО ОКРУГА К ЮГО-ВОСТОКУ РСФСР

11. Выписка из протокола Сессии Шахтинского Окрисполкома 1, 2, 3 и 4-го июня 1924 года, по вопросу о присоединении Шахтинского Округа к Ростову. Сессия Окрисполкома подтвердила постановление Президиума Окрика об отрица-

тельном отношении к присоединению Шахтинского округа, в частности каменноугольного района к юго-востоку по следующим соображениям, а) Доводы о тяготении и экономической зависимости района к юго-востоку основаны, главным образом, на данных дореволюционных и совершенно игнорируют те, громадной политической важности и экономического значения факторы, которые внесены в область организации промышленности, управления ею, снабжения и распределения, актом национализации крупной промышленности, б) Отрыв промышленного округа Донбасса, в том числе такого крупного, как Власово-Грушевский с числом рабочих до 40.000 чел. и с миллионно-производственной программой, принесет ущерб всей системе управления государственной каменноугольной промышленностью и урегулированию вопросов снабжения государственных потребителей, каковыми являются железные дороги, сахарная и другая промышленность УССР и внесет путаницу и сумятицу в условия труда и оплату его по всему Донбассу, в) Отрыв Шахтинского округа с его горным районом от Донбасса с точки зрения интересов единого продвижения нецелесообразен, т. к. объединение рабочих-горняков, рабочих Донбасса в одну мощную организацию доказано свою жизненность и практичность, г) Интересы развития классового самосознания рабочих масс не в пользу присоединения к Ростову, т. к. работа в условиях объединения с партийными, советскими профессиональными организациями Донбасса и более благоприятна и лучше обеспечивается, д) О настоящем постановлении довести до сведения ВЦИК'а, ВУЦИК'а, Донецкого ГИК'а и повременно просить о вызове представителя Шахтинского округа при решении этого вопроса.

12. Выписка из резолюции 4 Шахтинского окружного Съезда Советов по докладу о деятельности Шахтинского Окружного Исполкома, § 4 с подтверждением решения Сессии Окрисполкома о полной нецелесообразности и вредности присоединения Шахтинского округа к Донской области. Съезд категорически настаивает перед губернией о принятии решительных мер к прекращению

всяких попыток Донской области поднимать этот вопрос в центре.

VII. О СТАРОБЕЛЬСКОМ УЕЗДЕ

13. Отношение Старобельского Окрисполкома от 24 апреля 1924 г. с копией отношения Донского Окрисполкома от 3/У 1924 г. № 14/26 и с сообщением, что передача территории, указанной в этом отношении (отношения не имеется при деле) невозможна по двум главным причинам:

недопустимость удаления Старобельского округа от линии дороги на расстоянии 30 верст, что лишает возможность производить заготовительные операции на станции Чертоково. б) На территории указанного района расположен один из конных заводов Беловодской группы, отделение его от группы недопустимо (Окрисполком может представить по данному вопросу более обширные материалы).

Копія. Машинопис.

ЦДАГОУ: Ф. 1. — Оп. 20. — Спр. 1984. — Арк. 8—31.

Рішення сходу слободи Заолешенки Курської губернії щодо приєднання її до України

**22 лютого 1925 року
КОПИЯ**

Приговор

1925 года февраля 22 дня, мы граждане слободы Заолешенки, имеющей в своем составе более 5.000 населения, собравшись на общий сход сего числа и выслушав доклад т. БАРАНЦОВА Р. Н. о собрании членов РКП(б), членов РЛКСМ, членов профсоюзных организаций и крестьянства, состоявшегося в Народном доме в г. Судже 20 сего февраля при участии представителя ЦК РКП(б) т. МОЛОТОВА по освещению лозунга ЦКРКП(б) "ЛИЦОМ К ДЕРЕВНЕ" и на вопрос после доклада такового "в каком положении находится вопрос в центре об урегулировании границ между РСФСР и УССР и куда причислен быв. Суджанский уезд, т. МОЛОТОВ ответил, что границы уже установлены и Суджанский уезд отошел РСФСР, постановили:

Имея природное национальное и этнографическое тяготение

ние к Украине, а также экономическое тяготение к центру Украины — Харькову и в частности гор. Сумам, а отнюдь не к городам РСФСР, в частности к теперешнему уездному городу Льгову и губернскому Курску. Кроме того, имея в своем составе 100% украинского населения, которое издавна имеет украинский быт и обычаи, доказывающих историческую принадлежность к Украине, в целях осуществления заветов ЛЕНИНА на самоопределение народов, подтвержденное XIII партийным Съездом РКП(б) и неоднократно на то указания печатной прессе вождей рабочих и крестьян в настоящее время, особенно ярко выразившемся на последнем Всероссийском Учительском Съезде, в целях поднятия культурного уровня народа малых национальностей, Общий Сход ходатайствует о присоединении слоб. Заолешенки к УССР и тем облегчить экономическую и административную связь с таковой.

Мы, граждане слоб. Заолешенки, надеемся, что наш голос — голос народа будет услышан центром, и последний, как исполнитель воли народных масс крестьянства, станет лицом к деревне, пойдет нам навстречу и выяснит этот вопрос через своего уполномоченного путем плебисцита в населения бывшего нашего Суджанского уезда о его воле присоединения, — тем убедиться в законности нашего ходатайства.

Осмелимся оговориться, что категорический отказ в нашем ходатайстве и вообще молчание по затронутому вопросу или просто навязывание сверху своих соображений в смысле установления границ без согласия на то заинтересованного населения данной местности, вредно и недоверчиво отзовется на престиже и доверии населения Центральной Власти Советов, нарушающих права на самоопределение.

За Председателя Схода — (подпись)

Секретарь — (подпись)

Граждане слоб. Заолешенки:

С подлинным верно:

Следует 433 подписи.

Копія. Машинопис.

ЦДАГОУ: Ф. 1. — О п. 20. — Спр. 1984. — Арк. 39, 40.

Рішення Політбюро ЦК КП(б)У про надіслання доповідної записки до ЦК ВКП(б) про врегулювання державного кордону між УСРР і РРФСР

19 травня 1928 року

ЦІЛКОМ ТАЄМНО

Комуністична партія (б-в) України

ЦЕНТРАЛЬНИЙ КОМІТЕТ

Харків, вул. Карла Лібкнехта, ч. 64, комутатор ч. 9-11

Ч. ПБ(31)5

19 мая 1928 р.

ВИТЯГ

з протоколу ч. 31 засідання Політбюро ЦК КП(б)У
від 18.V.28 р.

СЛУХАЛИ:

Проект докладной записки в ЦК ВКП(б) по вопросу о границах.

УХВАЛИЛИ:

Поручить т.т. Кагановичу, Чубарю и Скрыпнику окончательно отредактировать докладную записку ЦК ВКП(б) о границах.

Секретарь Каганович.

В ЦК ВКП(б)

ДОКЛАДНАЯ ЗАПИСКА

Об урегулировании государственной границы
между УССР и РСФСР

Поднятый ЦК КП(б)У в 1924 году вопрос об урегулировании границ между УССР и РСФСР нашел пока что частичное разрешение, ограничившись включением в состав УССР лишь города Путивля и нескольких волостей Курской, Воронежской и Брянской губерний, причем, наряду с этим, в состав РСФСР было передано почти полностью два округа (Таганрогский и Шахтинский), т. е. в результате указанной работы пока что мы имеем такие цифры:

Присоединено к УССР:
Территор. с 278.081 жит.

Передано в РСФСР:
Территор. с 478.009 жит.

Таким образом, до настоящего времени в непосредственно прилегающей к УССР территории РСФСР осталось украинского населения свыше 2 000.000, которое расположено компактными массами в Курской, Воронежской губерниях и Северо-Кавказском Крае. Означенное обстоятельство произошло благодаря тому, что при установлении границ между УССР и РСФСР не был положен в основу этнографический принцип по причинам, вполне понятным: гражданская война, договор с немцами и т. п.

Вопрос определения границы расселения украинской национальности строится на этнографии данной территории. Так, по данным переписи 1926 года мы имеем:

По Курской губернии из общего количества населения в 2.906.060 жителей украинцев насчитывается 554.654 или 19,1 процента, а по отдельным админ.-тер. единицам, как видно из нижеприведенной таблицы, этот процент значительно повышается, переходя по некоторым в преобладающий:

Наименование узлов	Всего населения	В том числе украинцев	% украинцев
Южная группа 1. Белгородский	563.240	150.132	26,7 %
2. Грайворонский	332.821	184.689	55,5 %
3. Старо-Оскольский	371.864	101.718	25,5 %
ИТОГО:	1.267.925	436.539	34,4 %
Северная группа 4. Курский	665.262	14.790	2,2 %
5. Львовский	414.406	37.256	9,0 %
6. Рыльский	282.558	61.971	21,9 %
7. Щигровский	276.209	4.098	1,5 %
ИТОГО:	1.638.435	118.115	7,2 %
ВСЕГО:	2.906.360	554.654	19,1 %

Причем из общего количества 33 волостей с преобладающим свыше 50 %) украинским населением имеется 8 волостей, как например, можно указать на Больше-Троицкую — 83,8 процента, Грайворонскую — 86,2 процента, Красно-Яружскую — 88,3 процента.

По Воронежской губернии из общего количества населения

3.308.023 жителей украинцев насчитывается 1.078.552 или 32,6 процента, причем по отдельным уездам эта цифра доходит до 89,6 процента (Россошанский уезд). Так, например:

Наименование уездов		Всего населения	В том числе украинцев	% украинцев
Южная группа	1. Богучарский	328.498	239.424	72,9 %
	2. Валуйский	291.503	155.173	53,2 %
	3. Острогожский	426.235	217.360	51,0 %
	4. Россошанский	326.277	292.274	89,6 %
	ИТОГО:	1.372.513	904.231	66,0%
Северная группа	5. Воронежский	648.819	15.511	2,4 %
	6. Бобровский	353.858	76.093	21,5 %
	7. Нижнедевицкий	305.568	3.131	1,0 %
	8. Новохоперский	264.620	75.494	28,5 %
	9. Усманский	362.645	4.092	1,1 %
	ИТОГО:	1.935.510	174.321	9,0 %
	ВСЕГО:	3.308.023	1.078.552	32,3 %

Из общего количества 38 волостей по Южной группе с преобладающим (более 50 %) количеством украинцев мы имеем 31 волость, причем половина из них населена украинской национальностью на 3/4 и более от общего количества населения.

По Северо-Кавказскому Краю из общего количества населения по трем округам, находящимся в непосредственном соседстве с УССР в 1.183.480 жителей, украинцев насчитывается 468.977 или 39,6 процента. По отдельным же округам этот процент составляет:

Наименование округов		Всего населения	В том числе украинцев	% украинцев
1.	Донецкий	374,710	206.520	55,1 %
2.	Шахтинско- Донецкий	540.376	70.786	13,1 %
3.	Таганрогский	268.394	191.771	71,5 %
	ИТОГО:	1.183.480	468.977	39,6 %

Из общего количества 21 района по 9-ти районам украинцы составляют более 75 % .

Наряду с этим необходимо отметить, что украинское население означенной территории весьма живо интересуется вопросом присоединения к УССР, о чем свидетельствуют ходатайства, поступающие на имя ВУЦИКа как от целых селений и волостей, так и от групп отдельных граждан, причем были случаи, что за подобного рода ходатайствам ходяки подвергались репрессиям со стороны местных властей.

Если обратиться к признакам экономического характера, то последние ни в коей мере не идут вразрез с интересами этнографии и даже наоборот целесообразность установления государственных границ по границе расселения украинской национальности подтверждается последними в полной мере. Так, часть территории Курской губернии РСФСР, подлежащая по первому проекту Украинского Правительства включению в состав УССР, резко отличается от остальной части губернии по структуре сельского хозяйства и промышленности и имеет, как видно из нижеприведенных данных, несомненно, гораздо больше общих черт с приграничными округами УССР.

В то время, как Южная часть Курской губернии в почвенном отношении представляет собой тучный чернозем, имеет большую плотность населения и благоприятные климатические условия, северная часть губернии представляет собой менее благоприятный район серых лесных суглинков с меньшей плотностью населения:

ПЛОТНОСТЬ НАСЕЛЕНИЯ:

КУРСКАЯ ГУБЕРНИЯ

(по данным Курского

Статбюро на 1926 г.)

ОКРУГА УССР

(по данным на 1927 г.)

Щигровский — 61 душ на кв. клм.

Ст. Оскольский — 61

Льговский — 62

Курский — 69

Белгородский — 75

Рыльский — 76

Грайворонский — 85

Глуховский — 65 душ на кв. клм.

Сумской — 87

Харьковский — 100

Вышеприведенные данные говорят за полное сходство по плотности населения приграничных округов УССР с прилегающей к ним южной частью территорий Курской губернии. Так, при средней плотности населения по Курской губернии равной 77 душам на 1 кв. километр, вся северная часть этой губернии имеет плотность ниже указанной нормы.

Одним из характерных моментов хозяйственной общности подлежащей присоединению части территории Курской губернии с соседними округами УССР, говорящим в то же время за полную разнородность в этом отношении указанной территории с остальной (северной) частью Курской губернии, является распределение посевной площади по главнейшим культурам. Так, например, посевы пшеницы являются одной из главнейших культур южной части Курской губернии, достигают 20,4 процента (Грайворонский уезд), в то время, как в северной части процент посевной площади указанной культуры совершенно ничтожный.

Аналогичную картину мы наблюдаем и в отношении посева овса, который, являясь одной из главнейших культур северных уездов Курской губернии, достигая 16,2 процента (Курский уезд), в то время, как в южных уездах губернии посев овса едва достигает 7 процентов (Грайворонский уезд). Таким образом, в этом отношении южная часть Курской губернии, является как бы естественным продолжением смежной территории УССР. Другой главнейшей и характерной для южной части Курской губернии (чертой), доказывающей сельскохозяйственную общность с приграничными округами УССР является посев сахарной свеклы, которая составляет главный массив по этим округам, имея свое продолжение в южных частях Курской губ., где достигает 4,6 процента (Грайворонский уезд) и почти совершенно отсутствует в северных ее частях. Так, по Харьковскому округу посев сахарной свеклы доходит до 7,2 процента, а по южным уездам Курской губернии, как уже было указано выше, немногим меньше этого — 4,6 процента.

Целесообразность включения южных уездов Курской губ. в состав УССР подтверждается данными по линии сахарной про-

мышленности. Так, из общего числа 23, в этих уездах расположено 12 сахарных заводов. Включение их в сферу административно-хозяйственного управления Украинского Центра не только не нарушит правильной функциональности этих заводов, но наоборот, как видно, из данного в свое время заключения Сахаротрестом и доклада проф. Арциховского, присоединение это вполне целесообразно и создает естественный Сумской свеклосахарный район. Указанное обстоятельство логически вытекает из того положения, в котором находится в настоящее время заводы Курской губернии. Так, по их расположению, производственной структуре и по рентабельности (урожай свеклы, выход сахара и т. п.) эти заводы разбиваются на две группы: Южная, как находящаяся в более благоприятных условиях, сходственна с группой соседних заводов Украины, образуя с ней однородный сахаропроизводящий район.

Группы заводов	Суточная производ. в берк.	% жел. дор. свеклы.	Сбор с десятины	
			свеклы в берк.	сахара
Северная	1.812	11,8	81,8	109
Южная	4.471	33,8	123,0	170
Украинская группа	3.416	33,5	127,0	175

Отсутствие, как было указано выше, в достаточном количестве посевов свеклы в Курской губернии вызвало необходимость снабжения заводов каждой группы жел.- дорожной свеклой, причем территорией, снабжающей эти заводы сырьем, является УССР, что еще более усугубляет связь Южной группы заводов Курской губ. с Украинской группой.

Годы произ- водства	Колич. ж. д. свеклы (вагоны)	том числе по группам						% ж. д. свеклы ко всей нагрузке
		Северной	Южной	Украинской	Ваг	%%	Ваг	
1923—24	10.109	230	0,3	4390	45,4	5489	54,3	51,2
1924—25	11.108	1135	10,8	4141	37,3	5832	52,5	51,2

Экономическая однородность и тяготение южной части

Курской губ. в равной мере подтверждаются и другими доказательствами, как, например, данными о грузообороте. Так, в частности, по гор. Белгороду мы имеем:

Годы	Отправлено (в тоннах)			Прибыло (в тоннах)			Всего прибыло и отправление
	ВСЕГО	Из них в направл.		ВСЕГО	Из них в направл.		
		РСФСР	УССР		РСФСР	УССР	
1922—23	71.550	20.705	50.845	92.795	4.668	88.127	164.345
1923—24	79.380	28.387	50.993	98.889	9.255	89.634	178.269
1924—25	114.642	47.564	67.078	119.612	10.858	108.754	234.254
1925—26	116.330	32.659	83.671	137.340	14.791	122.549	253.670

Переходя далее к вопросам экономического порядка по Воронежской губ., необходимо констатировать также полную однородность как с сельскохозяйственным, так и промышленных отношениях (юж)ной губернии с соседними округами УССР и, наоборот, резкое отличие от северной части указанной губернии.

Площадь посева пшеницы в южных уездах Воронежской и в прилегающих округах УССР достигает 25 процентов (Россошанский — 35,8 процента) и, тем самым, резко отличается от северной части Воронежской губернии, где указанный процент колеблется от 0 до 10 процентов.

То же самое наблюдается и по культуре ячменя: в то время, как площадь посева последнего в смежных частях территории Воронежской губ. и приграничных округах УССР превышает 10 процентов, в северной части Воронежской губ. площадь посева ячменя достигает 3,5 процента. Как раз обратную картину, еще более подтверждающую правильность ранее сделанных выводов по разнородной южной и северной частей Воронежской губернии, можно наблюдать, проследив распространение посева овса. Так, занимая второстепенное место на юге Воронежской губернии и смежных округах УССР, где площадь посева овса едва достигает 3 процентов, последний на севере является главнейшей культурой, площадь посева достигает до 20 процентов (Усманский уезд).

Что же касается степени развития животноводства в Воронежской губернии, то и здесь необходимо отметить резкое различие между северными и южными уездами губернии с одной стороны, и полную однородность последних (южных) со смежными округами УССР. Так, в частности, количество крупного рогатого скота на сто хозяйств в южных уездах Воронежской губернии и в смежных с ними округах Украины значительно, колеблясь от 66 до 79 голов, в то время, как в северных уездах Воронежской губернии, не превышает 63 голов.

В отношении промышленности Воронежской губернии, необходимо отметить, что последняя главным образом заключается в маслобойных предприятиях и расположена исключительно на юге губернии, т. е. в местности, наиболее благоприятной для заготовки сырья — посева масляничных семян (подсолнуха).

Наличие посевов подсолнуха в Воронежской губернии обуславливает значительное развитие здесь производства масла, однако, из этого ни в коем случае нельзя делать вывода, что культура подсолнуха и маслобойная промышленность являются исключительно принадлежащими к Воронежской губернии, что существенно отличало бы ее от смежных территорий. Наоборот, резко отличаясь от северной части губернии, южные уезды последней имеют много общего с соприкасающимися частями территории УССР. Так, площадь посева подсолнуха в смежных округах УССР, в количестве 13,6 процента, мало отличаясь от средней по губернской — 12,0 процента, весьма близка к средней по смежным в УССР уездам Воронежской губернии — 15,5 процента.

Значительный рост за последнее десятилетие культуры масляничных семян на Украине, в частности по Старобельскому округу площадь посева подсолнуха достигает 15 процентов дает возможность предполагать, что центр тяжести заготовки сырья и производства масла будет лежать в УССР, где имеются все данные почвенного и климатического характера для успешного развития последнего.

Таким образом, южные уезды Воронежской губернии,

заселенные в преобладающем количестве украинцами, также более родственны в хозяйственно-экономическом отношении с соседними округами УССР, нежели, как было отмечено выше, с северной частью губернии.

В отношении Северо-Кавказского Края РСФСР необходимо, прежде всего оговорится, что недостаточно проявленное до сего времени со стороны УССР стремление к разрешению вопроса о границах, имело своей причиной отсутствие более или менее достоверных данных об этнографии, смежных с УССР округов и районов Сев. Кав. Края.

Не говоря о полной однородности хозяйственно-экономической структуры смежных округов УССР и Сев. Кав. Края РСФСР, необходимо остановить свое внимание на той хозяйственной коллизии, которая создана с момента установления существующей государственной границы и требует, в связи с этим, скорейшего разрешения.

Так, необходимо присоединение к УССР Донецкого округа, помимо этнографического момента, подтверждается, с одной стороны, создавшимся положением со станц. Чертково, в виду отрыва последней от Беловодского хлеботоргового района, охватывающего одну треть Старобельского и часть Луганского округов УССР — явление совершенно недопустимое как с хозяйственно-экономической, так и с политической точки зрения, а с другой стороны экономической однородностью Донецкого округа с восточным углом УССР, благодаря каменноугольным залежам в бассейне реки Калитвы, делающим этот округ как бы естественным продолжением Донецкого угольного бассейна.

Аналогичную картину мы наблюдаем и по Донецко-Шахтинскому округу, отторжение которого от УССР совершенно искусственно делит хозяйственно-целостную единицу — Донбасс — между двумя республиками, что, конечно, не может не отражаться на оперативном управлении промпредприятий. Наряду с этим, возвращение Украине Таганрогского округа, насчитывающего в настоящих его границах всего лишь 257 тысяч жителей, т. е. 37 процентов от украинского округа, даст возможность, во-первых, путем изменения

его границ, поднять хозяйство и экономику как города Таганрога, так и округа в целом, — а во-вторых, выпрямить в этом месте государственную границу, врезавшуюся узким и длинным клином в территорию УССР.

Как вывод из всего вышесказанного, необходимо сказать, что проведение государственной границы между УССР и РСФСР по этнографическому принципу вполне совпадает с сельскохозяйственными и экономическими районами.

По степени обслуживания в культурно-социальном отношении украинского населения как нацменьшинства, могут дать полную картину материалы по обследованию этого вопроса ВЦИКом, явившиеся предметом специального обсуждения фракции ВЦИК, которая констатировала явное нарушение и грубое извращение национальной политики по отношению к украинскому населению в Курской и Воронежской губерниях, не говоря уже о Северо-Кавказском Крае, где украинское население самым настоящим образом руссифицируется.

А посему, учитывая, что в настоящее время предполагается приступить к созданию центральной черноземной области, в состав которой, наряду с другими, войдут также Курская и Воронежская губернии и что в этих губерниях должна быть проведена полная перекройка существующей админтерсистемы, а также, что территория, находящаяся в непосредственном соседстве с УССР и заселенная украинцами, вполне безболезненно может быть включена в состав УССР, ЦК КП(б)У просит ЦК ВКП(б) вынести по этому вопросу соответствующее принципиальное решение с тем, чтобы вопрос установления на основе этнографических данных точных границ между УССР и РСФСР был передан по советской линии в специально-созданную для этого смешанную комиссию с предоставлением последней двухмесячного срока для проведения возложенной на нее задачи.

Секретарь ЦК КП(б)У 26/IV.

Копія. Машинопис.

ЦДАГОУ: Ф.1. — Оп. 20. — Спр. 1813. — Арк. 32—37.

Українська освітня справа на Східній Слобожанщині

1931 рік

Назва району	Колич. укр. нас. в %	Колич. шкіл 1 ст.	Колич. дітей, охв. преп. на языкє укр.	Колич. уч. раб. в укр. школах	Колич. ШКМ и изб-ФЗС	Колич. читален	Примечание
1. Алексеевский							
2. Богучарский	78,1	55	6361	137	2	7	
3. Борисовский	70,3	37	5229	112	1	4	
4. Буденновский	56,6	30	2500	63	-	1	В Буденновском ШК укр. язык введен как предмет
5. Бутурлиновский	58,7	41	5990	99	1	3	
6. Вейделевский	63	27	5896	59	-	2	ШКМ укр. язык введен как предмет
7. Вел. Михайловский	53,5	22	1944	30	-	2	ШКМ укр. язык введен как предмет
8. Волоконовский	65	50	4600	114	1	3	
9. Воробьевский	61,2	26	2500	54	1	2	
10. Глушковский	63,8	23	2400	59	1	2	
11. Грайворонский	97,5	66	5896	134	1	4	
13. Каменский	99	46	3449	91	1	3	ШКМ частично украинизирована
14. Кантемировский	81,9	50	5000	114	3	4	
15. Михайловский	97	43	4096	92	1	7	
16. Никитовский	55,7	27	2105	48	-	1	
17. Новокалитвенский	80,5	23	2260	50	1	6	
18. Ольховатский	92	61	5000	115	4	15	
19. Острогожский	70,6	30	3200	72	1	5	
20. Павловский	79	43	5495	91	3	10	
21. Петропавловский	87	50	3444	90	1	5	ШКМ частично украинизирована
22. Подгоренский	93,4	47	4076	92	1	5	
23. Ракитянский	58	30	4800	113	-	3	
24. Ровенский	94,8	53	4180	98	1	4	
25. Россошанский	92,5	60	4950	109	4	24	ШКМ укр. язык введен как предмет
26. Чернянский	57	516	1077	26	1	2	
ИТОГО		1050	105627	2275	34138		

Культурное строительство ЦЧО. Справочно-статистический материал и общая характеристика состояния народного образования. — Воронеж, 1931. — С. 229.

Циркуляр про рішення ЦК ВКП(б) і РНК СРСР щодо припинення українізації на Далекому Сході, в Казахстані, Середній Азії, Центрально-Чорноземній області та інших регіонах

15 грудня 1932 року

Харьков ЦККП(б)У

Нац. ЦК, крайкомам и обкомам, председателям СНК, край и облысполкомов.

Сообщается постановление ЦК ВКП(б) и СНК СССР от 15 декабря 1932 года:

"ЦК ВКП(б) и СНК СССР решительно осуждают выступления и предложения, исходящие от отдельных украинских товарищей, (об) обязательной украинизации целого ряда районов СССР (например, в ДВК, Казахстане, Средней Азии, ЦЧО и т. д.).

Подобные выступления могут только играть на руку тем буржуазно-националистическим элементам, которые, будучи изгнаны из Украины как вредные элементы, проникают во вновь украинизированные районы и ведут там разлагающую работу.

Поручить крайкому и крайисполкому ДВК, обкому и облысполкому ЦЧО, Казахстанскому крайкому и СНК немедленно приостановить дальнейшую украинизацию в районах, перевести все украинизированные газеты, печать и издания на русский язык и к осени 1933 года подготовить переход школ и преподавания на русский язык.

Секретарь ЦК ВКП(б) — Сталин

Председатель СНК СССР — Молотов

Верно: (підпис нерозбірливий)

Копія. Машинопис.

ЦДАГОУ: Ф.1. — Оп. 2а. — Спр. 5282. — Арк. 4.

ПІВДЕННИЙ СХІД

На Південь від Донщини українська етнічна територія охоплює великі степові простори Північного Кавказу. Родючі землі цього регіону — Ставропілля, Кубань та Чорноморщина, або так званий Малиновий Клин — почали заселятися, в основному, наприкінці XVIII століття запорозькими козаками.

25 серпня (за старим стилем) 1792 року чорноморці пристали до Тмутаракані. Тут і виникло перше поселення запорожців, яке пізніше розростеться в станицю Таманську.*

На Кубань прийшли із старшиною 17201 козак, не враховуючи жінок та дітей. Спочатку обрали місця для осель, а потім уже жеребом призначено, кому й де саме селитися. Розташовуючись, чорноморці поділилися на 40 куренів, з яких потім створили 5 округ. 38 куреням дали старі запорозькі назви: Батуринський, Брюховецький, Васюринський, Верхне-Стеблівський, Дінський, Дядьківський, Джереліївський, Дерев'янківський, Іванівський, Іркліївський, Канівський, Кальніболотський, Кисляківський, Корсунський, Коренівський, Крилівський, Кущівський, Леушківський, Мишастівський, Медведівський, Менський, Нижче-Стеблівський, Незамаєвський, Пашківський, Переяславський, Пластунівський, Платніровський, Полтавський, Поповичевський, Рогівський, Сергіївський, Тимашівський, Титарівський, Уманський, Шкуринський та Щербинівський. Два нові курені назвали: Березанський та Катеринівський.

1794 року на Карасунському куті Кубані, де отаборився кіш, заснували місто Катеринодар. Спроби чорноморського козацтва відстояти свою назву цього поселення — Нова Січ, не дали позитивного результату.

Так, через вісім століть праправнуки київських князів,

* 1911 року там, де вийшли на берег нові "ізгої" з рідного краю, їхні нащадки збудували мистецький пам'ятник: на невеличкій скелі бронзова постаць запорозького козака з прапором.

наголошує О. Болотенко, знову заселили колишню Тмутаракань. Їхнє розселення зайняло значно ширші простори, ніж були межі колишнього руського князівства. Підсилювані постійно новими переселенцями з України, козаки на сході дійшли до ріки Єї, а в Ставропольщині — до річки Манич. На півдні вони не тільки перейшли річку Кубань, а й дісталися до гір Кавказу. У 1802 році, наприклад, на Бейсугу в межах Старої лінії було поселено 350 малоросійських козаків з Воронезької і 41 — з Полтавської губерній. 1803 року на Кубань перебралися 3277 малоросів-козаків так званого Катеринославського козацького війська, які заснували станиці: Темижбецьку, Казанську, Ладозьку і Тифліську, створивши Кавказький полк. У 1805 році на Лінію переселяються з того ж Катеринославського війська ще 229 малоросійських козаків" (*Щербина Ф. История Кубанского казачьего войска. — Екатеринодар, 1910. — Т. I. — С. 188*).

Українські козаки заснували також і багато інших станиць на Кубані з російськими назвами: Калузька, Рязанська, Тверська, Пензенська тощо (*Болотенко О. Відповідь моїм опонентам // Кубанський край (Торонто). — 1951. — Ч. 3. — С. 11, 12*).

Ось так, з нехоті цариці Катерини II до нащадків запорожців, з її бажання позбутися їх з непокірної України, як наголошує О. Болотенко, з'явилася можливість не тільки знову опанувати прастарі українські землі, а й поширити їх на Північний Кавказ.

У першій половині XIX ст. запорожці, котрі повернулися з Туреччини, розселяються вздовж Азовського моря від Бердянська до Єйська. Згодом ці регіони входять до складу Катеринославської губернії.

Треба наголосити, що на Кубань чорноморці принесли й деякі прикмети давнього січового ладу: Військову Раду, виборного кошового отамана та виборну військову старшину, свій суд, правда, дуже обмежений, своє духовенство, свої форми землеволодіння. Порядкувало військом, відповідно до "Порядка Общей Пользы", своєрідної військової конституції, "Войсковое Правительство": кошовий отаман, військо-

вий суддя та військовий писар. До речі, цей документ був укладений 1794 року першим кошовим отаманом Чорноморського війська на Кубані Чепігою, військовим суддею Головатим та військовим писарем Котляревським.

Щоправда, на новому місці не довго були недоторканими козацькі права та привілеї. Харко Чепіга був першим і останнім виборним кошовим. Після його смерті Чорноморське військо більше не обирає кошового, а російський уряд призначає на цю посаду Антона Головатого. Її в 1797 році взагалі скасовують — відтепер російський уряд призначає "наказних" отаманів, які були лояльними до політики Москви.* Тоді ж наступник Катерини II — її син Павло I скасував посади військового судді й військового писаря, утворив для управління Військової Канцелярію (ще пізніше — "Войсковое Правление").

У 1830-х роках, у зв'язку із загостренням обстановки на Кавказі, російське самодержавство знову вирішує використати українців як гарматне м'ясо у своїх експансіоністських планах у цьому регіоні. Для вибудувань нових укріплених ліній необхідно було змобілізувати нові військові контингенти. Резерв для їх укомплектування царська влада бачила насамперед у середовищі української суспільності, яка жила мріями про повернення козацьких вольностей. Відтак у 1831—1834 роках відновлюється переселенський потік українських козаків на Північний Кавказ, де вони мають воювати з горцями. Тих, хто вже відбув свою повинність, власті змушують залишатися на постійне прожиття в передгір'ях Кавказу, вдаючись навіть до примусу. Наприклад, два полки українських козаків (з Полтавщини й Чернігівщини) додому не відпустили, а поселили їх у Терщині в районі Владикавказу. Для нежонатих у 1834 році примусово привезено з України 500 дівчат, з котрими вони й побралися.

* Від 1855 року наказні отамани підбиралися виключно з чужих кубанцям росіян, Військова Рада не скликалася, про неї вже навіть не згадує й "Порядок Общей Пользы" (Кубанський край (Торонто). — 1958. — Ч. 1. — С. 13).

Процес українського наповнення теренів Північного Кавказу триває і в наступному десятиріччі. У 1846—1847 роках з Дону на Сунжу та Лабу перевезено 715 козацьких родин. Наступного року в Кубанський полк записалося для поселення на лінію 202 чоловіки й 161 жінка з "малороссов", 1849 — ще 250 українських родин, а в 1858 — 310 душ. Крім урядового, тобто добровільного й примусового переселення, сюди, як і на Чорноморію, тікали масово з України кріпаки.

Лінія поповнювалася також поголовним приписуванням у козаки цілого ряду сіл Ставропольської губернії зі зміною їх назви на станиці. Так, 1833 року утворено станиці: Новотроїцьку, Новоолександрівську, Росшеватську, Успенську, Новодонецьку, Новомалоросійську, Архангельську, Іллінську, Дмитрівську, Сенгіліївську, Каменобродську, Новомаріївську, Рождественську та Староарміївську. Року 1840 ще 36 ставропольських сіл переіменовано в козацькі станиці. У них також було багато українців, що потрапили сюди в першій половині XVIII століття.

На той час Катеринодар був переважно українським містом, про що свідчать записи наглядача місцевого парафіяльного училища Василя Золотаренка: "В Катеринодаре всего 3600 домов, жителей более 10 тысяч. Сии последние суть казаки-малороссияне. Господствующий язык — малороссийский. Обычай в Краснодаре общие малороссам".

Аби не допустити творення тут однонаціонального українського елементу, царська влада всіляко заохочувала переселення на Лінію різних етносів. Зокрема, тоді чимало прибуло людей з Дону, особливо старовірів, що тікали від царської та патріаршої влади. Наприклад, у 1858 році для заснування станиць Спокійної, Підгірної, Удобної, Передової, Исправної й Сторожевої переселено 639 родин "анапців" (з походження українців), 570 родин старолінійців, 200 родин донських і 200 малоросійських козаків.

Перевага українців у колонізації Північного Кавказу, особливо на північ від річки Кубані, однак, проявлялася досить виразно, а це непокоїло царське самодержавство, яке праг-

нуло якомога швидше знівелювати в місцях нового оселення українського козацтва його звичаєві традиції та духовність. Саме здійснення цього завдання викликало рішення царських властей реорганізувати українське за національним складом Чорноморське козацьке військо в змішане Кубанське, включивши до його складу частини колишнього Кавказького лінійного козацького війська, яке формувалося з донців. Про такий намір свідчить лист головнокомандувача на Кавказі князя Барятинського до тодішнього військового міністра Російської імперії Мілютіна: "В Черноморском войске, состоящем из малороссов и хранящем предания Запорожской Сечи, их отдельность принимает вид национальности и выражается нерасположением к инородцам, которых казаки недружелюбно называют москалями. Слияние Черноморского войска с Кавказским Линейным может действовать против этого, но чтоб это слияние проникло в самый быт казаков" (цит. за: Герасименко Б. Украинская культура на Кубани (машинопис)).

Як бачимо, план передбачав перемішати чорноморців з лінійцями, щоб остаточно знищити українську національну свідомість, по суті, на всіх теренах Північного Кавказу, тим паче, що чорноморців змушували переселитися за Кубань, де їх очікували збройні сутички з горцями. Спроби чорноморців випросити шляхом компромісів і поступок для збереження хоча б у назві пам'яті про Запорозьку Січ успіхів не мали: російському шовінізму не терпілося здійснити свою мрію про нищення всього українського.

Втілення таких мрій у життя не забарилося: 19 листопада 1860 року до Чорноморського війська приєднано західну частину Лінії (6 бригад) з наданням цілому війську нової назви: "Кубанське козацьке військо". При цьому порядок адміністрації, який був у чорноморців, поширено і на лінійців. Із західної частини Лінійного війська створено маленьке "Терське козацьке військо", а деяка частина з нього приєднана до Ставропольщини з наверненням козаків у селян.

У відповідь на це 1861 року вибухнув бунт у станицях

Щербинівській і Конелівській. Його підтримали й інші козаки, а також старшина. Повсталі "вимагали повернення назви Чорноморського війська, недоторканості чорноморської території, відміни переселення, а якщо все-таки будуть переселяти — відкласти переселення до кінця війни, і не переселяти станиці, а тільки окремі родини з станиць" (Козацьке слово (Краснодар). — 1992. — Ч. 1).

На жаль, тодішній наказний отаман Яків Кухаренко став на бік російського уряду проти своїх же козаків, відтак на землі адигів розпочали переселяти чорноморські родини: "Багато-вікові степовики, чорноморці, виявились безпомічними в налагодженні господарства в лісовій зоні лівобережжя Кубані і берега Чорного моря. Знову масові смерті..." (там само).

Мабуть, саме тоді, після штучного перемішування чорноморців з лінійцями, настав психологічний злам українців Кубані. Так, дозволяли купувати садиби і землі у власність не тільки переселенцям за Кубань, а й тим, хто прибував на Північний Кавказ. Але прискореними темпами відбувалося зросійщення, будь-які спроби пробудження національної свідомості рішуче присікалися, а відтак історична пам'ять, козацькі ідеали поступово затуманювалися.

До 1910 року на Кубані нараховувалося 236 станиць. Хоч кожна з них, як пише О. Панченко, "уявляла з себе нібито маленьку землеробно-військову республіку, самостійну в своєму внутрішньому житті, але з приспаною українською культурно-національною свідомістю, з високими урядовцями й офіцерськими чинами, наставленими царським урядом" (Панченко О. Розгром українського відродження Кубані. — С. 32).

Але цей український регіон тримався за своє материнське: за переписом 1897 року "малорусская народность преобладает в Кубанской области. Коренное казачье население преимущественно говорит на малорусском языке (Ейский отдел — 93,6 %, Темрюкский отдел — 92,3 %, Екатеринодарский — 57,6% і т. д.) (Население Кубанской области. — Екатеринодар, 1906. — С. 570).

Ось як описує очевидець на початку ХХ століття побут та звичаї кубанців: "Кубанщина — переважно український край. Більша частина козаків вийшла із Запоріжжя, і тільки за Кубанню починається якась мішанина, бо там приписано до війська кілька тисяч селян, донських та азовських козаків і миколаївських солдатів. Кубанські козаки, колишні запорожці, до цього часу зветься чорноморцями, відрізняючись навіть найменням од козаків-лінійців, переселенців з Донщини та Московщини. Вони не забули рідної мови, рідних пісень, рідних звичаїв, тільки одіж чужу наділи та через військову службу багато дечого чужого навчилися. На правому березі Кубані, аж до Лаби, а саме в Катеринодарському, Єйському і почасти Кавказькому відділах, по всіх станицях лунає українська мова, панують українські звичаї, пісні, приказки, навіть українські вбрання. Тільки козаки, що відбувають службу, носять ту ж одіж, що й горяни, себто, бешмет, або жупан тонкого сукна, а в будень кубовий, поверх його черкеску, той же жупан, тільки без коміра із вирізом на грудях, а на голові папаху або високу шапку-кучму. Жінки ходять у тому ж вбранні, що й на Україні. Дома козаки нічим не відрізняються від селян-хліборобів: вони працюють на полі і дома, ходять під хуру. В свято молодь гуляє на майдані або на вулиці, співають пісень, яких знає кожна українська дівчина. Де-не-де взимку збираються навіть на вечорниці, а по весні виспівують скрізь веснянки.

Отже, військова служба додала нового до життя кубанців. Молодь задалегідь привчається до неї і часто на майдані показує свою умілість: тут юнаки бігають наввипередки верхи, стоячи в сідлі, хапають на бігу з землі шапку, стрибають на землю, а потім знову на коня і т. п.

По відділах Кавказькому, Баталпашинському, Лабинському и почасти Майкопському живуть уже козаки-лінійці. Це край змосковщений, бо там співають московські пісні, вживається московська мова, навіть одіж на козачках московська, тільки мужчини носять той же бешмет і ту ж черкеску, що й чорноморці. Отже, й по цих відділах багато українців-

селян, що живуть понад Кубанню, а ще більше українців чужогородніх, що їх багато в кожному селі, в кожній станиці.

Ці переселенці не дають щезнути українській мові навіть по тих кутках Кубанщини, де живуть козаки-лінійці та горяни. Тим-то українець почуває себе рідним на Кубані: він знайде тут своїх земляків, побаче рідні звичаї, рідну одіж, почує рідні пісні, думки, казки, приказки. Правда, чужа московська школа і солдатські муштри разом з фабриками та заводами калічать мову в кубанського вкраїнця, додають до його звичаїв багато чужого, нерідного, але ж до якого часу кубанський селянин, вертаючись з солдатів або з фабрики до себе на село, забуває московську науку для своєї батьківщини, бо старі люди, а надто жінки та дітвора, не знають іншої мови, як українська, не співають інших пісень, не розказують інших казок, як українських" (*Сергійчук В.* Вказ. праця. — С. 56—58).

3 початку ХХ століття на Північному Кавказі починають виникати українські організації на зразок Русько-Української "Просвіти" в Катеринодарі. Усвідомлюючи свій кровний зв'язок з матір'ю-Україною, значна частина тутешнього населення прагне в 1917 році возз'єднатися з нею на федеративних засадах. Наприклад, зібрання жителів села Успенки 2 травня 1917 року одностайно ухвалило відкрити філію Армавірської "Просвіти", вітати і підтримувати усіма засобами Українську Центральну Раду як виразника волі та бажань українського народу (ЦДАВОВУ: Ф. 1115. — Оп. 1. — Спр. 12. — Арк. 2).

Відкриваючи Кубанський Військовий з'їзд у жовтні 1917 року, його голова Микола Рябовіл звернувся до козаків-росіян: "Братья казаки-линейцы!

Я уверен, что вы не осудите, а поймете сердцами вашими те чувства, какие наполняют душу мою... да разве только мою? Души всех казаков-черноморцев в настоящую минуту... разрешите приветствовать послов матери-Украины языком отцов, дедов и прадедов наших...

(Крики: просимо, просимо).

Дорогі гості! Мачуха-доля одірвала дідів наших запорожців от матернього лона і закинула їх на Кубань. Більше ста літ

жили ми тут сиротами по степах, по плавнях, по горах без материнського догляду.

Царі робили все, щоб вибити з голов наших, з душ наших пам'ять про Україну і любов до матері. Царі хотіли зробити з нас душогубів, хотіли, щоб ми, коли прийде той слушний час, час визволення України — своїми руками задавили ту волю, щоб ми шашки свої полоскали в крові матері (голоси з місць: "Не діждали б! Не діждали б!").

Та не діждали вони б цього ніколи!

Не діждали б, бо хоч душі наші царі понівечили, та не вбили... І ми — діти — руки на матір не підняли б!

Та минула лиха години. І прийшла воля, і ми ожили.

Ожили, і як вірні діти матері своєї ідемо тими шляхами, якими указала вона. Ідемо туди, де зарить уже любов між людьми, де жде і нас вільний союз вільних народів... (оплески). "Ідемо, і нас не звертають на свої стежки ні централісти всяких проб, ні авантюристи всяких марок, ні спасителі отечества од волі... Не завернуть, бо нам з ними не по дорозі..." (Наука і суспільство. — 1993. — № 1 — С. 29).

Четвертого січня 1918 року загальні збори представників 29 зареєстрованих організацій Новоросійська ухвалили таку резолюцію: "Ми, представники політичних, національних, громадських, професійних організацій м. Новоросійська, зібравшись по заклику Чорноморської Української Ради... задля всебічного обговорення прийшли до такого висновку: беручи до уваги, що українська демократія зробила до того почин проголошенням Української Народної Республіки й оголошення III Універсалу, під яким ми цілковито підписуємося, що Чорноморська губернія економічно, етнографічно, культурно і навіть географічно неминуче тягне до України, постановили: а) просити Українську Центральну Раду про приєднання і включення Нашого Краю в Українську Народню Республіку; б) запропонувати на обговорення для підтримки цю резолюцію в найкоротшому часі Губернському з'їздові представників Чорноморської губ.; в) довести про ці рішення до відома Кубанський Військовий Уряд, який

безсумнівно поділяє велику думку об'єднання в одну цілу й міцну державу, прийняв би подібне питання і відносно спорідненого і близького нам Кубанського Краю; г) просити Генеральний Секретаріат УНР взяти на увагу цю резолюцію, не відмовити нам в допомозі та підтримці... д) доручити Чорноморській Раді надіслати копії резолюції Українській Центральній Раді, Генеральному Секретаріатові, Кубанському Військовому Урядові, Кубанській Законодавчій Раді... і всім, кому буде потрібно" (*Сулятицький П.* Нариси з історії революції на Кубані // Український інститут громадознавства в Празі. — Прага, 1925. — Т. I. — С. 132).

Лінію на злуку з єдинокрівним кубанським козацтвом підтримував і український уряд. Так, Рада Народних Міністрів УНР, обговорюючи 14 лютого 1918 року питання про укладення миру з Радянською Росією в Бересті (Бресті), підготувала такий проект: "Сторони, що умовляються, визначають такі границі... включаючи частину Кубані, частину Ростовського округу, Таганрозький округ, Чорноморську і Ставропільську губернії..." (ЦДАВОВУ: Ф. 1064. — Оп.1. — Спр. 5. — Арк. 25 зв.).

Цю лінію продовжував і уряд гетьмана Скоропадського. Влаштувавши 3 червня 1918 року прийом на честь офіційної делегації Кубанського краю, останній сказав: "Я дуже радий, що в особі вас, кубанські козаки, можу вітати нащадків славного запорозького війська, котрі у своїй невпинній боротьбі за волю України примушені були з бурхливого Дніпра перейти до Кавказьких гір, де все-таки, не дивлячися на різні перешкоди життя, лишилися вірними синами рідної неньки-України. З огляду на це я сподіваюсь, що й тепер славні кубанці підуть разом з молодією Українською Державою, щоб здійснити ті гарячі мрії, котрі являлись керівничою зіркою для наших батьків" (*Наука і суспільство.* — 1993. — № 1. — С. 29).

Перебуваючи проїздом у Ростові-на-Дону, делегація Кубанської області на чолі з відомим громадським діячем Чорномор'я Левицьким заявила, що мета поїздки до Києва — "ведення переговорів з Українським урядом про приєднання Кубані до України" (*Волна (Керч),* 1918. — 3 липня).

Українці мали подати військову допомогу Кубані. В другій половині жовтня 1918 року кубанський крайовий уряд послав до Києва делегацію для укладення договору про "якнайтісніше зближення" з Україною, зокрема про воєнну конвенцію.

Неофіційно йшлося і про умови державного об'єднання України і Кубані. Того ж року, в середині листопада, між ними було підписано угоди про взаємні банківські операції, залізничну конвенцію, мореплавство, поштово-телеграфні, торговельні, консульські стосунки.

Справді, "на Кубань гетьманський уряд дивився як на частину української землі, яка раніше чи пізніше має бути прилученою до України, або як автономний край, або хоча б на федеративних основах... Покійний Рябовіл (на прийомі в Скоропадського — В. С.) відповів, що Кубань хоче жити в цілковитому єднанні з Україною...

Настрої кубанських діячів-українців цілком відповідали нашим планам. На Кубані велася агітація за приєднання до України, і наше міністерство закордонних справ піддержувало цю агітацію морально і матеріально" (*Дорошенко Д.* Мої спомини про недавнє минуле. — С. 294).

Ми домовились, з українськими делегатами Кубані, пише далі Д. Дорошенко, що з України буде вислано на допомогу дивізію генерала Натієва, з чим погодився і гетьман. Тим часом на Кубані вибухнуло б повстання і за його допомогою можна було б очистити край від більшовиків. Йшлося про те, аби випередити білогвардійців генерала Алексеєва, захопити Катеринодар, і тоді вже проголосити приєднання Кубані до України. На цю пропозицію погодилися й німці. "Але справа розбилася через саботаж, чи вірніше зраду одного з високих урядовців українського міністерства війни: очевидячки, бувши в стосунках з Алексеєвим і сприяючи його інтересам, цей пан умисне затягав цілу справу, не вважаючи на виразні накази Гетьмана й військового міністра, зволікав під різними про-тектами початок операції, а тим часом Алексеєв швиденько вирушив у похід, захопив Катеринодар і скорим маршем посувався до Новоросійська. Тоді німці заявили, що вже пізно, і

що вони не можуть допустити збройної сутички між українцями й добровольцями: вони, як звичайно, у відносинах до нас вели подвійну гру в цілій цій історії, окрім українського генерала з німецьким прізвиськом, правдоподібно, брали участь німецькі військові кола, що почали якусь особливу політику загравання з армією російських добровольців" (*Дорошенко Д. Мої спомини про недавнє минуле.* — С. 295).

Та мрії про остаточне об'єднання Кубані з Україною були поховані наступом Добровольчої армії генерала Денікіна. Наприкінці січня 1919 року його вояки захопили в Донбасі посланця України до Катеринодара — полковника Боржинського, який саме повертався до Києва, і розстріляли за "зраду єдиній і неділимій Росії" (*Наука і суспільство.* — 1993, № 1. — С. 29, 30).

Чому ж те козацтво, яке ще не забуло, що воно вийшло з дніпровських країв, прадіди якого колись стояли на сторожі рідної землі, захищали волю всього нашого народу, не піднялося дружно за возз'єднання зі своєю матір'ю-Україною?

Головною причиною цього, на наш погляд, стало те, що нащадки запорожців на Північному Кавказі, насамперед їхні провідники, після лютого 1917 року почали шукати способів захисту своїх так званих козачих прав у пореволюційній Росії, а не згадали про своє етнічне коріння. Крім того, поборникам "єдиної і неділимой" вдалося втягнути в процес реставрації імперії й козацьку збройну силу, в тому числі й нащадків запорожців.

Але представники України не втрачали надії на зближення в майбутньому, хоч і там з'явилися настрої самостійного розвитку. Після того, як у лютому 1919 року в Одесі підписується спільний меморандум України, Дону, Кубані та Білорусі (ЦДАВОВУ: Ф. 3766. — Оп. 1. — Спр. 146. — Арк. 17—20), на мирових переговорах у Парижі делегація УНР всіляко підтримувала Кубань. Зокрема, радник української делегації Шелухин зазначив 24 жовтня 1919 року: "Моїми заходами я досяг того, що представники Кубані увійшли в склад союзу і остання нота проти імперіалістів і за необхідність визнання нових держав, в тім числі України і Кубані. Мало того, цю

ноту було доручено скласти мені і представнику Кубані" (там само: Ф. 3696. — Оп. 1. — Спр. 196. — Арк. 32).

Що стосується входження Кубані до складу України, то всі українські політичні сили виступали за добровільне волевиявлення. Скажімо, члени Головної Ради Української партії соціалістів-федералістів, що перебували за кордоном, на своїй конференції 28—31 травня 1920 року у Відні ухвалили: "Питання про долю рідних наших земель Кубані повинно вирішити саме населення цих українських земель під контролем Ліги народів та за допомогою Європейських держав" (Воля. — 1920. — 12 червня — С. 313).

У квітні 1920 року в Тифлісі відбувалися переговори між Кубанською Надзвичайною місією в Закавказзі й Українською Дипломатичною місією на Кавказі "для встановлення тісних зв'язків між Україною та Кубанню в обопільних інтересах обох держав".

Однак за вказівкою заступника голови Кубанського крайового уряду Білашова підписання цього договору, в якому кубанці представляли себе самостійними від України, відкладалося (ЦДАВОВУ: Ф. 3696. — Оп. 3. — Спр. 49. — Арк. 112—114 зв.).

Очевидно, тут відіграла особливу роль тенденція серед деяких старшинських чинів Кубані, так званої окремішності тамтешнього населення: "Ми не українці і не росіяни, ми — кубанці".

Проте, як зазначав Голова Української Дипломатичної місії на Кавказі Іван Красковський, "тенденції до відокремлення Кубані від України живуть тільки серед козакомансько-русофільських елементів Кубані, народ же Кубані — українці і горці — воліють до повного з'єднання з Україною". Так, заступник голови Кубанської Крайової Ради, представник кубанських горців Султан Шахін-Гірей, "людина дуже популярна як на Кубані, так і серед всіх горців і абхазців", офіційно заявив Кубанському Правительству в Тифлісі, що не може повністю підписати декларації його із заявою про кубанську самостійність, тому що "тільки повне єднання з Україною

відповідає справжнім інтересам Кубані і Кубанських горців зокрема" (там само).

Пояснення цього треба шукати в тому, наголошував той же Красковський, що "горське населення Кавказу, яке научене гірким досвідом останніх подій на Кубані, не вірить в політичну силу і твердість напрямку політики самостійної Кубані і бажає, як це мені заявив колишній міністр закордонних справ Горської Республіки і один з сучасних (1921 р. — В. С.) відповідних керівників горської політики Гайдар Бамат, тісного військового політичного союзу безпосередньо з Україною з умовою тільки, щоб Україна дала можливість горцям виходу до Чорного моря з Туапсе, що з свого боку рахую не тільки зовсім законним, і корисним для України, тому що таким способом горці ще іще зв'яжуться з Україною" (там само. — Арк. 170—171 зв.).

Зрозуміло, що більшовицька окупація не дала можливості здійснити тоді плани про з'єднання Малинового Клину з Україною. Уряд Леніна не тільки цього не бажав, а й узагалі "заборонив діяльність українських лівих політичних партій на Кубані. То тільки на словах більшовики проголошували право на самовизначення. Щоправда, спочатку вони вдавали, що підтримують національне відродження українців Кубані. Ось слова з офіційного документа, де мовиться, зокрема, про заходи щодо українізації на Північному Кавказі: "За два роки до денікінських днів у деяких округах краю, особливо на Кубані, було чимало українських шкіл. Але коли Денікін узяв владу до своїх рук, зразу ж було страчено чотирьох козаків-учителів за українізацію шкіл і т. ін. (Денікінці підступно вбили і славного українського патріота Кубані М. С. Рябовола — В. С.).

Після такого вчинку Денікіна з українцями український рух на Північному Кавказі було ліквідовано, загнано в підпілля. Українські школи скасовано, а також бібліотеки палили та різними іншими заходами знищували.

Отак Денікін вирішував національне питання — мотузками та нагаями. З приходом Радянської влади українці знову почали ворушитися, почали будувати школи і т. ін., але треба

сказати, що взагалі хлібороби та учительство спочатку до української роботи ставилися нерішуче, позаяк несвідомі люди боялися того, аби Радянська влада не поступила так, як Денікін.

І тільки після XII з'їзду РКП(б) робота по лінії освіти поширилась. Але, на жаль, до цього року (1926-го) не було керівного Центру, і тому робота мала великі хиби. Розгорталася стихійно, і через це було чимало різних непорозумінь. У цей час, коли при окружних комітетах РКП є українські секції, а також утворено крайове українське бюро при Північно-Кавказькому крайкомі партії, робота приймає доцільно плановий характер.

...Організовано в Краснодарі українську газету Союзу пролетарських та селянських письменників "СУМ" і т. ін. Намічено організувати лікнепів — 162, кутків при хатах-читальнях — 101.

Зараз кілька слів про ставлення самого населення до українізації. Є чимала частина хліборобів, які цілком розуміють, що навчати дітей на рідній мові легше, ніж на будь-якій іншій. Наприклад, в одній станиці Кубанської округи на загальних зборах разом з радою ухвалили перевести навчання в школі на рідну українську мову, а потім зняли вивіску Станради, затерли написане на російській, написали на українській мові, така-то Станрада.

Друга частина населення ставиться до української школи неохоче через те, що у станичних радах і інших установах діловодство ведеться російською.

На шкільній роботі дуже відбивається непристосованість до Кубані українських підручників, особливо для молодших груп.

Крім того, взагалі роботу серед українців на Північному Кавказі дуже гальмує відсутність гарних партійних та освітніх робітників. За останній рік кілька десятків учителів приїхали з України, але їх не досить" (ЦДАВОВУ: Ф. 1. — Оп. 2. — Спр. 3146. — Арк. — 15—18).

У цьому документі, підготовленому завідуючим Українсь-

ким відділом Північно-Кавказького Крайкому ВКП(б) Феодосієм Чапалою (в 30-х роках розстріляно ОДПУ за український націоналізм), не згадується, на жаль, що в боротьбі проти українців Малинового Клину методами Денікіна послуговувалися й більшовики. Так, 9 вересня 1918 року, захопивши Туапсе, вони заарештували активного члена місцевої Української громади Данила Міщенка. Його вивели до моря і там штрикали шаблями в живіт, розрубали обличчя й перетяли горло. Саме помешкання Української громади і драматичного гуртка було зруйноване: стіни обдерто, декорації знищено, меблі розтрощено. Громада розпалася, а відтак в місті замгло й українське життя.

У подібному становищі опинилися українські громади в станицях Тимашівська, Слов'янська та інших (Чорноморець. — 1918. — Ч. 6).

Однак більшовицька влада не змогла ні тоді, ні в 20-х роках спрямувати розвиток української духовності на Північному Кавказі в бажане для неї русло. Такі постаті українського національного відродження, як Микола Міхновський, котрий опинився в той час на Кубані, продовжували боротися за краще майбутнє рідного народу. Той, кого з початку ХХ ст. називали батьком українського націоналізму, вчителюючи до 1924 року в станиці Полтавській, "чулим і одночасно твердим, переконливим і одночасно наказуючим голосом закликав... студентів віддати всі сили ідеї національного відродження... Затаївши віддих, з напруженою увагою слухали студенти ці віщі слова, які падали, немов життєдайна волога, на засохлий родючий ґрунт" (Визначні постаті Визвольної боротьби України. — Стрий, 1992. — С. 81).

Будучи завідуючим педтехнікумом у станиці Полтавській, Міхновський послідовно проводив курс на повну українізацію цього навчального закладу, чим до краю загострив свої відносини з місцевими російськими шовіністами. Наприклад, 18 квітня 1923 року інспектор Слов'янського районного відділу національних меншин Чекуров у виступі перед викладачами й студентським активом заявив, що Кубань не нале-

жить Україні, а Росії, а українська освіта "викличе національну свідомість українських мас, а вона у свою чергу підніме їх на боротьбу, а та приведе до крові. Тому краще відмовитися від української освіти й злитися з російською культурою, а українську мову закинути" (Турченко Ф. Микола Міхновський на Кубані // Пам'ятки України. — 2005. — Ч. 3—4. — С. 103).

Незважаючи на обурення присутніх викладачів і студентів виступом Чекурова, той наступного дня поставив питання про припинення українізації шкіл на засідання місцевої станичної ради. Її голова Жадьков ось так змальовував жахливу перспективу, яка чекає прихильників українізації: "1) Буде поданий поїзд і всіх викладачів-українців вивезуть туди, куди раніше возили нас; 2) Українізація призведе до того, що привезуть гармати для розгрому Полтавської станиці; 3) Може, я й піду, але я зроблю все, щоб врятувати країну від небезпечної українізації" (там само. — С. 103, 104).

Масові прояви духовного відродження українства Північного Кавказу, як і хвиля козацьких повстань на початку 20-х років, змусили більшовицьку владу йти на певні поступки щодо розвитку національної культури. І досить швидко російські більшовики переконалися, що українське населення цього регіону повірило в багатообіцяючі гасла про право вчитися рідною мовою, висувати на керівні пости місцевих вихідців... Про це, зокрема, засвідчили порівняльні дані переписів 1920 і 1923 років, які однозначно ствердили про повернення українців Північного Кавказу до рідного народу. Особливо характерними ці показники були по містах указанного регіону. Скажімо, в Катеринодарі 1920 року до українства призналися 17.261 українець, а через два роки - вже 48.037. У документах обох вказаних переписів до росіян призналося менше від загальної кількості українців — відповідно 12.897 і 40.

Ще більш вражаюча картина з поверненням до українства в інших містах Кубані: в Новоросійську (127 і 10.275), Єйську (32 і 12.431), Темрюку (46 і 7.314), Анапі (1.649 і 5.054), Туапсе (17 і 1.820), Сочі (110 і 1.351), Армавірі (363 і 12.318),

Кропоткіні (154 і 10.287), станиці Тихорецькій (8 і 4.805).

Якщо ж підсумувати дані в цілому по містах Кубансько-Чорноморської області, то виявиться: в 1920 році в них призналися до українства лише 33. 312 жителів (6,5 відсотка до загальної кількості населення), а в 1923 таких уже було 155.215 (32,2) (*Макаренко П.* З життя на Кубані під комуністичною владою (1920—1926 рр.). — С. 92).

Особливо промовистими на користь українства були дані перепису 1926 року. У цілому по Кубані тоді нараховувалося 915.450 українців, а на Північному Кавказі — 3.106.852. А в заснованих запорозькими козаками-переселенцями населених пунктах українство залишалося переважаючим етносом: станиця Батуринська нараховувала тоді 7.086 жителів, з яких 5.034 були українцями, Березанська (відповідно 10.885, 9.297), Брюховецька (12.466, 9.698), Васюринська (10.443, 9.142), Вищестеблівська (3.251, 2.400), Дінська (12.525, 10.316), Дядьківська (7.324, 6.665), Іванівська (14.209, 12.983), Іркліївська (6.473, 5.884), Канівська (17.248, 13.878), Кальніболотська (10.998, 8.606), Катерининська (13.391, 11.824), Кисляківська (13.112, 11.416), Конелівська (8.712, 7.824), Коренівська (15.548, 9.313), Крилівська (9.427, 8.146), Кушівська (11.865, 9.364), Медведівська (18.146, 15.222), Незамаївська (12.133, 10.150), Пашківська (18.000, 14.166), Переяславська (8.781, 7.552), Пластунівська (12.375, 10.528), Платнирівська (13.925, 11.628), Полтавська (14.306, 10.985), Поповичівська (10.715, 7.762), Рогівська (12.475, 10.806), Сергіївська (4.714, 4.127), Стародерев'янківська (7.230, 6.529), Староджерелівська (5.413, 5.158), Старокорсунська (12.273, 10.477), Старолеушківська (6.521, 5.857), Староменська (22.604, 19.736), Старомишастівська (9.826, 8.171), Старонижчестеблівська (12.273, 11.356), Старотитарівська (9536, 8.552), Старощербинівська (17.001, 14.453), Тимашевська (12.112, 8.961), Уманська (20.727, 17.008 українців), Шкуринська (9.749, 8.864),

Це свідчило про одне: якою жорстокою й надзвичайно кривавою не була в 1918—1921 роках боротьба з білогвардій

КУВАНСКИЙ Округ также принадлежит к полосе сплошного украинского населения. Из 17 районов мы имеем лишь 3 района где украинцы составляют меньшинство.

Районы:	Все население	Процент украинцев.	
		По народности.	По родному языку.
Темрюжский.....	50.719	87,0%	41,8%
Уманский.....	41.742	85,2%	79,4%
Каневский.....	54.413	84,6%	84,8%
Краснодарский.....	123.027	83,9%	79,3%
Павловский.....	72.962	83,6%	74,0%
Брюховецкий.....	82.594	82,8%	83,7%
Медведевский.....	70.474	81,5%	78,6%
Приморско-Ахтарский	29.064	81,4%	73,9%
Абинский.....	58.946	74,6%	73,6%
Поповичевский.....	78.245	74,4%	68,3%
Славянский.....	130.991	69,1%	52,1%
Горяче-Ключевский.	27.429	66,1%	55,6%
Кореновский.....	117.326	65,0%	50,9%
Северский.....	66.452	63,5%	49,1%
Тихорецкий.....	113.209	37,8%	32,6%
Ново-Покровский...	72.393	26,5%	20,2%
Усть-Лабинский....	88.148	23,2%	1,6%

Из 5 городских поселений лишь в г. Приморско-Ахтарске украинцы составляют преобладающее большинство / 64,2%/, в остальных же городах процент украинцев также достаточно велик. Так, например, в г. Краснодаре - 30,0%, в г. Горячая Ключ - 27,2%, в г. Темрюке 26,4% и в г. Тихорецке - 19,6%.

следует
ДОНСКО-АХТАРСКИЙ лишь наполовину населен украинцами. Так, из 8 районов - 4 района с преобладающим украинским

цями й більшовиками, як вони не гальмували українізацію на Кубані, але не змогли припинити цього природного процесу.* Однак зрозумівши, що українізація набуває дедалі більш стихійного розвитку, більшовики вирішують узяти цей процес до своїх рук, аби зовсім не втратити контроль над ним.

Навесні 1925 року в Краснодарі відбулася перша крайова українська партійна нарада, яка, по суті, поклала початок організованої роботи серед українського населення Північного Кавказу передусім на Кубані. Тоді ж було порушено питання про те, аби безплатний додаток "Советский станичник" почав поволі українізуватися. Але цьому процесові перешкождали не хто інший, як зросійщені інтелігенти з числа українців, котрі перелякалися українізації. Це вони заявили, що не можна "хахляцькою мовою портити газету". Більше того, чулися голоси і такого спрямування, як "Долой хакляцьку газету, потому что украинцев нету". Але тоді обізвалися справжні

* У листі до Микити Шаповала від 15 лютого 1926 року один з визначних кубанських діячів Кіндрат Плохий писав: "увесь Північний Кавказ, степовий, за винятком гірської частини, заселений, головним чином, українцями. В інтересах всього українського народу є перетворити всю цю величезну етнічно українську масу на свідомих громадян-українців. Аванпостом при поширенні української культури і українських впливів на Північний Кавказ є місто Катеринодар, зокрема, і Кубань взагалі. Через те Кубань треба посилити українською свідомою інтелігенцією з Великої України та Галичини, бо нашої місцевої кубанської української інтелігенції ще довго не буде вистачати для праці навіть на одній Кубані. Я також казав Вам про те, яку величезну роллю буде відігравати Кубань в боротьбі України за свою незалежність. Тому треба, щоб Велика Україна та Галичина допомогли нам своїми інтелігентними українськими силами. Треба, щоб Кубань одвідували українські вчені, письменники, журналісти, політичні й громадські діячі, кооператори й муніципальні робітники, різні артисти і т. п. з Великої України та галичини. Частина їх повинна б назавжди оселитися на Кубані, а частина, хто не може, повинна тимчасово приїздити для короткочасової праці, як, наприклад, для читання публічних лекцій, для концертів, театральних вистав і т. п... Коли нам коли-небудь пощастить повернутися додому, у свій рідний край, на Кубань, то я, К. П., буду належати до тих українців, які будуть мати з Вами, М. Ю., персонально і з Вашою групівкою контакт і постійні зв'язки і спільну працю..." (ЦДАВОВУ: Ф. 3563. — Оп. 1. — Спр. 254. — Арк. 2).

кубанські хлібороби, що зразу написали до газети, відверто заявивши: "Що ми — росіяни, це ви, інтелігенти, брешете, бо ми — українці й українська газета не тільки по мові, а й по духу зрозуміла нам. Нам краще вивчати сотню—дві незрозумілих нових українських слів, ніж вивчати російську мову".

До цієї основної думки стали приєднуватись хлібороби багатьох станиць, і українство Кубані взяло гору. Більше того, це поставило гостро питання перед українською секцією крайкому ВКП(б) про створення окремої української газети, яка б обслуговувала усіх українців Північного Кавказу.

І з 1926 року такий часопис — "Червона газета" — побачив світ. Починала газета з одного працівника і 35 примірників платного тиражу. Через рік вона, будучи на той час першою і єдиною українською газетою в РСФРР, вже мала сталий редакційний апарат і понад 200 сільських кореспондентів. Вона й виховала свого читача, здобувши авторитет і повагу серед широких українських мас Північного Кавказу, котрі до цього не мали можливості знайомитися з рідним друкованим словом (Вісті ВУЦВК. — 1927. — 16 квітня).

Північнокавказький крайком більшовицької партії змушений був у листопаді 1926 року ухвалити спеціальну постанову щодо українізації: "Визнати за потрібне скласти комісію для вивчення справи з переведенням діловодства радапарату на українську мову. Доручити Крайбюро українських партсекцій організувати в Ростові українську газету для обслуговування всіх округ краю. Там, де переважає українське населення, вести роботу серед КСМ, безпартійної молоді і жінок переважно рідною мовою. Вжити заходи до українізації піонерроботи. Зав. хат. читальнями в станицях, де більшість населення становлять українці, повинні використовувати українську мову. В округах і районах треба зробити перехід до викладання в школах рідною українською мовою населення, школи українізувати тоді, коли є на те згода батьків учнів" (Цит. за: Тризуб. — 1926. — Ч. 19. — С. 16).

Усе це впливало на свідомість кубанських українців, спонукало їх до тісного зв'язку з батьківською землею через

приєднання у формі автономії. Мовляв, "чого нам під Москвою перебувати? Взяли б і приєдналися до України. Тут же зовсім близенько, Озівське море — і Україна. Волимо під Україну, але з однією умовою, аби Кубань не обернулася в звичайну округу. Ну, коли хочете, на засадах федерації, навіть, правильніше, конфедерації, на це свідоме козацтво піде" (там само. — 1927. — 3 травня).

За даними Кубанського окружного відділу народної освіти в 1925 році україномовного населення тут налічувалося 900 тисяч чоловік. Серед жителів Краснодару 50 тисяч — третина — розмовляли українською. Відповідно була кількість українських шкіл I ступеня — 150, з 14 тисячами учнів і 320 вчителів. Наприкінці двадцятих на Кубані загалом налічувалося 240 українських шкіл. В станиці Полтавській діяв Український педтехнікум, де навчалося 300 студентів.

Ще влітку 1920 року, завдяки енергійним заходам українського професора О. Багрія з Самари в Катеринодарі створюється Кубанський університет, кістяк викладацького складу якого становили вихідці з України. Пізніше з нього виділився медичний інститут, де в середині двадцятих вчилася понад 1000 студентів, половина з них — "козацькі діти", тобто українці.

Перша на Кубані українська газета — "Чорноморець" — виходила з 1917 року в Новоросійську за редакцією Олеса Досвітнього. Пізніше в Катеринодарі з'являється орган Кубанської крайової Ради "Кубанський край".

У двадцяті роки українське слово несла також художня самодіяльність. Зокрема, хорові гуртки виконували українські пісні і, як висловлювалося місцеве чиновництво, "жили переважно старим і "малоросійським" репертуаром". Тож не дивно, що запрошений у березні 1926 року до Краснодару — виступити на II з'їзді Рад Кубані — хор Сергіївської станиці прикрасив свій концерт піснею "Ще не вмерла Україна" (ЦДАВОВУ: Ф. 1. — Оп. 2. — Спр. 3146. — Арк. 19).

У Кубанському окрузі працювало на той час понад 300 українських шкіл, 53 гуртки української мови, а в самому Краснодарі останніх — 30. На українському відділі робітфаку

навчалось близько сотні осіб, українському відділенні педтехнікуму — 70, у педтехнікумі станиці Полтавської — 300 і на українському відділенні Кубанської радпартшколи — 60. Кубанський радіоцентр 40 відсотків своїх програм транслював українською мовою. Проте станом на середину 1930 року жоден з 12 визначених для українізації районів не виконав свого завдання. Станичні ради, які вели діловодство українською мовою, були поодинокими. Усі хати-читальні тих районів, що українізувалися, одержували газети і літературу рідною для місцевого населення мовою в дуже обмеженій кількості. Масова робота тут здійснювалася, як правило, російською. Формально ставилися до українізації різні окружні організації. Наприклад, поштовики заявляли, що немає команди зверху (Вісті ВУЦВК. — 1930. — 20 липня).

Уже з кінця 1929 року, тобто з початком колективізації, місцева преса регулярно реєструвала випадки відмови працівників освіти послуговуватися українською. "На русском языке лучше заниматься, он более нужен" (ст. Канівська); "украинизация это ненужная для нас роскошь" (ст. Спокійна). У станиці Раєвській місцева влада не виділяла школі належних коштів через те, що вона була українізована. У станиці Староцерби-нівській завідувач школи агітував проти утворення в школі 5 українського класу. У станицях Новоменській і Мінгрельській начальство відмовляло, незважаючи на вимоги батьків і учнів, в українізації старших класів школи.

У станиці Андріївській звільняли з посад учителів, які володіли українською мовою, а призначали таких, що нею не послуговувалися. У школі села Ново-Кубанського на другий рік навчання перейшли з української мови на російську, всупереч волі місцевого населення.

По всьому краї уперто не виконувалися розпорядження відповідної влади про те, що по школах, де українців не менше 30%, мусить викладатися українознавство. Ще рік тому Наркомос зробив розпорядження, щоб на всіх відділах Кубанського педінституту вчили українській мови, але місцева влада так цього і не виконала.

Подібне ж творилося і на інших ділянках місцевого життя. У станицях Новомишастівській відмовилися поповнювати бібліотеку українськими книжками, в Краснодарі центральна бібліотека імені Пушкіна, яка щомісяця безплатно діставала українські книжки, просто стала ховати їх. По хатах-читальнях, ігноруючи бажання відвідувачів, відмовлялися передплачувати українські часописи, а місцями агітували навіть проти приватної передплати їх.

У станиці Кореньовській не бажали розмовляти з населенням українською мовою, а в станраді Новомишастівський голова виконкому не приймав заяв, писаних українською мовою, і т. д., і т. д. (Тризуб. — 1929. — Ч. 42. — С. 9).

Та все-ж дезросійщення краю здійснювалася силами самого населення, що далі, то все глибше й ширше, і люди поза начальством самі собі давали раду. На відсутність українських театру та клубів населення Кубані відповіло організацією численних українських аматорських груп, хорів, оркестрів. Майже в кожній станиці існував драматичний гурток; в Краснодарі їх налічувалося близько 10.

Між іншим, помітне надзвичайне зацікавлення бандурою. Було створено кілька гуртків бандуристів, а при Краснодарській консерваторії організували клас гри на цьому інструменті. Один з таких гуртків протягом 8 місяців у 1928 році дав по станицях і селах краю з великим успіхом понад 200 концертів.

Відсутність українських бібліотек компенсувалась зростом купівлі української книжки, часто-густо в складчину (там само).

Дуже захопилася українізацією молодь. У станиці Полтавській студенти педтехнікуму організували український лікпункт і пропустили через нього близько 600 неграмотних, у цьому напрямі працювали у багатьох станицях старші учні місцевих шкіл; вони ж організували стінні українські газети та групи сількорів і скрізь, де тільки провадилася національно-культурна праця, брали в ній найдіяльнішу участь (там само).

За ухвалою крайової влади в липні 1931 року в Краснодарі почав організовуватися Північно-Кавказький Український, науково-дослідний інститут. Через півроку він уже приступив

до виконання планових тем з чотирьох напрямів — економіки, історії та етнографії, літератури та мистецтва, мовно-культурного будівництва.

Результати праці 5 штатних і 21 позаштатного науковців за I квартал 1932 року, наприклад, були підсумовані в першому збірнику, до якого, зокрема, увійшли статті: "Нариси історіографії Кубанщини", "Мова крайової газети", "Мова районних українських газет", "Місто Краснодар — як осередок пролетарської культури українських районів Північного Кавказу" тощо (Вісті. — 1932. — 15 червня).

Одну з бригад вказаного інституту відрядили до станиці Полтавської з метою вивчення досвіду українізації партійного та радянського апарату, щоб поширити його в інших українських районах. Лінгвістична експедиція мовно-культурного сектору мала за завдання протягом 2 і 3 кварталів 1932 року дослідити межі поширення української мови на Північному Кавказі.

Крім того, науковий колектив інституту готував підручники з української мови і літератури, суспільствознавства.

Крайові власті подбали і про матеріальну базу українського наукового закладу. Йому передали Краснодарський історичний Темрюцький і Таманський музеї, допомогли придбати бібліотеку, в якій нараховувалося 8 тисяч книг (там само).

З неволі, пише П. Сулятицький — пішов московський уряд і компартія на українізацію Кубані, і зараз вони самі добре не знають, як їм далі бути в цьому "проклятому питанні": не допомагати українізації, поборювати її — зле, помагати — лихо, а зовсім не звертати на неї уваги, то ще гірше. Раніше говорилося, що українізація — це, власне, лише метода підходу партії до мас і є частиною їх геніального винаходу класової національної політики. А тепер чуємо, що українізація — стихійний процес і що вона "не тільки метода підходу партії до трудових хліборобських мас, вона ставиться ширше, її потрібно використати як методу прискорення культурного розвитку українського населення краю" ("Червона газета". — 1929. — Ч. 13).

Спочатку твердили, що українізацією цікавляться лише

незаможні, то головним чином не козаки, т. з. іногородні, а тепер із жахом констатують, що стихія заливає і куркулів-козаків, і буржуїв-іногородніх, і їх обвинувачується в усіх гріхах українського шовінізму і націоналізму. Не вільні від тих обвинувачень і середняки. Це все загрожує перспективами об'єднання населення, а кому від такого об'єднання буде лихо, цього доводити не треба. Через те зараз уже лунають заклики "активно провадити жорстоку боротьбу з класовим ворогом, хоч би він був тричі українцем" (там само).

1929 року, продовжував П. Сулятицький, надзвичайно жваво і піднесено пройшли Шевченківські дні. Не було станиці, не було села, взагалі скільки-небудь залюдненого пункту, де б урочисто не святкувалися ці дні, збираючи на концерти, вистави, реферати, академії сотні і тисячі люду. Не обійшлося, звичайно, без інцидентів. Наприклад, в Павловській, коли при перших згуках "Заповіту" весь зал піднялися, секретар партосередку, голова стансовіту, секретар нарсуду і члени райвиконкому, не скинувши шапок, на вимогу присутніх встати, відповідали: "Вы — украинцы, ну и стойте"...

Подаючи цей факт, "Червона Газета" глибокодумно і багатозначно додала від себе: "отакі чудаки".

Уже тоді в практику увійшли нічні виклики професорів і учителів-українців, начеплювання різноманітних ярликів, інкримінування безглузких звинувачень. Але повних обертів цей процес набирає 1932 року, коли ЦК ВКП(б) і РНК СРСР ухвалили постанову "Про припинення українізації".

Підписана Сталіним і Молотовим ухвала вимагала "негайно перевести на Північному Кавказі діловодство радянських і кооперативних органів "українських" районів, а також усі існуючі газети і журнали з української мови на російську як більш зрозумілу для кубанців, підготувати і до осені перевести викладання у школах на російську мову" (Терещенко О. Українське відродження на дні Росії // Схід (Донецьк). — 1998. — № 6. — С. 70).

Крайком і крайвиконком зобов'язували "терміново перевирити і поліпшити склад працівників шкіл в "українських" ра-

йонах". Одразу ж було припинено діяльність видавництв "Червоний прапор" і "Радянський станичник", Краснодарська філія Державного видавництва України з її представництвами на Кубані, Північному Кавказі зупинила розповсюдження української літератури і української періодики. Відтак місцеве населення змушене було читати лише російськомовні видання.

Успіхові зросійщення сприяли заходи на зразок тих, що практикувалися тоді в гітлерівській Німеччині: українські школи та культурно-освітні установи повсюдно ліквідовувалися, у людних місцях палили українські книжки з хат-читальень: тих, хто поширював українське слово, знищували або висилали до сибірських концтаборів, — така доля спіткала, зокрема, півтори тисячі вчителів.

Великих втрат українське населення Кубані зазнало під час Голодомору, що набрав розмаху вслід за насильницькою колективізацією селянських господарств. Загони Червоної армії та ОДПУ оточували щільним кільцем козацькі станиці, не випускаючи з них людей — тобто прирікали їх на вимирання, оскільки хліб і худобу задалегідь було забрано.

Внаслідок таких заходів більшовицької влади половину українського козацтва Кубані заморили голодною смертю. Населення національно найсвідоміших станиць поголовно вивезли до Сибіру, вселивши на козацькі обійстя, здебільшого, ветеранів Червоної армії й ОДПУ. Знищували навіть назви станиць — їх змінювали, аби ніхто і здогадатися не міг, що тут жили нащадки українського козацтва. Так, станицю Полтавську почали іменувати Красноармійською, Уманську — Ленінградською (там само. — С. 71).

Крім того, десятки тисяч кубанських українців були закатовані в підвалах місцевих відділів ОДПУ-НКВС.

Усе це боляче вдарило по українській людині Кубані, спричинивши занепад національного життя на довгі роки.

Власне, до Малинового Клину слід віднести і українські поселення Північного Кавказу на території Терського козацького війська. Як ставилося тутешнє козацтво до України,

свідчить лист голови Великого його кола Губорева з Владикавказу 16 листопада 1920 року, звернений до уряду УНР: "Терское и Кубанское войска тесно связаны с Украиной кровным родством. Многия станицы Терского войска еще только с 1864 г. переселены из Черниговщины и Полтавщины.

Теперь наше искренное желание сблизиться с родной Украиной и поддерживать друг друга" (ЦДАВОВУ: Ф. 1429. — Оп. 2. — Спр. 35. — Арк. 74—74 зв.).

Крім Малинового Клину — суцільної етнічної території на Північному Кавказі, слід згадати і про окремі оазиси українців у цьому регіоні. Зокрема, такий район, як Мугань у Закавказзі. Там у 1917—1920 роках проживало близько 20 тисяч українців.

В Абхазії наші співвітчизники тоді жили в таких суціль українських селах: Спасівка, Стара Чернігівка, Нова Чернігівка, Полтавка, Володимирівка, Петропавлівка, Бомбори, Веселе, Іванівка, Олексіївка. В сусідстві з іншими етносами у великій кількості населяли українці Бакланівку, Дранди, Миколаївку, Псхулати; жили українці в інших населених пунктах, зокрема в Сухумі, Гудауті, Гаграх. До речі, 105 родин з цих місць свого часу зареєструвалися як громадяни Української Народної Республіки... (ЦДАВОВУ: Ф. 3696. — Оп. 3. — Спр. 50. — Арк. 16).

Властиво український етнографічний кордон на Північному Кавказі прибережною смугою підходить аж під Сухум-Кале. В другій половині XIX ст. це узбережжя заселили родини запорожців, що повернулися з Туреччини в 1808 році, та згодом із Задунайської Січі в 1852. Вони, до речі, були засновниками Анапи, Новоросійського, Естонського, Володимирського, Анастасьєвського, Туапсе, Геленджика, Пластунського, Сочі, Адлера, Пиленкова, Гагр, монастирів у Новому Афоні та "Дандри" (Іванис В. Кубанщина в концепції Північного Кавказу// Нові дні (Торонто). — 1968. — Ч. 216. — С. 4, 5).

Відродження української національної самосвідомості тут,

як і творення державності на Кубані, Чорноморщині, Терщині, звичайно, прискорило б у майбутньому зближення Малинового Клину з Україною. Цього не могли допустити великодержавні російські шовіністи — як білого, так і червоного забарвлення. Вони нищили все українське весь час. Лише в останні роки тут починає відроджуватися український дух. Зокрема, для координації діяльності українських організацій Кубані утворено Чорноморську Козацьку Раду, яку очолив головний отаман Пилипенко. Сучасне кубанське козацтво прагне мати добрі зв'язки з матір'ю-Україною.

ДОКУМЕНТИ

Ухвала козаків куреня Старонижчестеблівського на підтримку самостійного від російських властей розвитку Кубані
1918 рік

Ухвала козаків куреня Старонижчестеблівського
1918 года месяца августа 30 дня.

Ми, ніжеподписавшиися, козаки курия Староньжчестеблівского, Таманского отдела Кубанской области, сего дня зібрались на свою збирню, перший раз після пропажи москальської власті і при посередничестві всіх наших нидавно зібраних, батька атамана Пытра Ньколаевича Одарушки, мы мали казачу мову в тым, що мы, козакі, потомкі прежних запорожцив, по своєму слабоумію или недохвату в нации, ни так давно изминыли були своїй ридній Кубани, далі волю и власть проклятому Москалю таку, якою сами владили, памятуя, що и вин, наш брат по нашому Государству, також буде з нами вмисти робыты и жыты на Кубани на пользу всего козацтва, ну Наша думка гныла и плода з неи доброго ны вышло.

Проклятий москаль волю и власть козачу штыками соби в руки захватыв, здавыв нас як мух в лыщетку, и хозяйство все наше розорив. Москаль дав нам понять, як нада було батькив начальство почитать, москаль уразумів нас, як трудно досталась козацтву Кубань, грызя наших предкив, москаль дав нам понять, що биз віры и дисципліны жизнь погана и опасна, пувыртатысь до своих порядкив, нам казакам вже було низко ны выдно и гибыль козацтву була на чоку.

Ну пословиця ны вмірае, що Бог не без мылости, козакчины без щастя, ти наши батьки пани, поручани нами, розорени нами, є люди учені, не допустили заблудившихся нас, козакив, ихних покорних дитей до погибели, стали на опалцатки перед тою чернотою, сибирякамы и каторжанами, з якими ми побраталысь, и вивили ти батьки пани нас з москальської ныволи.

Знов побачивши мы Божый свит на Кубани, пропущенный в наши очи Кубанок казачьими панами, ми дужэ радувались цему щастю, радувались дужче, чым мала дытына, побачивши красне яичко, здыхнули своею грудью так, як здыхали ранше, знов мы, козаки весело зашывылились по своих стыпах, а то же було, не тилькы по степу не усыдыш, а даже и опасно було из балагану носа показати, бо скрізь мотаюця нови наши браты и нас штыкамы и тюрмою награждають, в нас свободный труд и волю отнимають, последню рубашенку знимають, конячку и коровку отнимають и расплата за те, штык и тюрма. Побачыв це спасеніе, мы козаки Кубани, сегодня на свой рады вси дружно закрычали: Ура. И спасыби Вам, наши спасытыли Кубани, пани гиниралы и весь начальствующий состав, в особенности рыдному батьку, батьку Полковнику Филимонову, Батьку Бычу и всей Ради, зібранній намы раньше и бызнывинно намы же Вас загрязнывшими, шлэм Вам, наши батькы, выльнэ спасыби, од нас и дитей наших и нызыкый козацький поклин, за Вашу щирость, за спасеніе нас и наших имущыств. За прежню ошыбку просим простыть як заблудшым сынам, даем козачэ слово, що довіку — до гробу ны дамо козацтво в ниволю, ны дамо своим батькам панам измины по служби николи, даем слово иты дорогою, дэ йшли наши прэдки, од Вас, наши батькы, всыгди порядку и жыдати, волю и власть Вашу, по приміру предкив, щиро выполняты.

На всяки "клычи" Вас, батькы, мы станем горою и стиною выполняты Вашу волю, щоб зкрыпыты нашу казачу свободу.

Ище раскажым громадою, прости нас, помогай Вам Бог дальши спасаты Кубань, нам управляты и батькивский порядок давати нам.

Просым нашего атамана, цэй прыговор послаты нашому Батьку рыдному козакови Полковнику и Війсковому Атаману Филимонову, щоб знав вин, батько, що мы, чисто розкажани его диты, обіщаємось довіку — до гробу быть покирными дитьмы его, и защытныкамы рыдного края — славной

Кубани. Ура краевому Правительству. Да здравствует на Кубани единое казачество. Для чего прокладаем свои руки, кто грамотный. Подлинный за надлежащѣмы подписями.

Черноморская Россия. — 1918. — Ч. 16.

Повідомлення про з'їзд українців Чорноморщини
30 липня 1917 року

З'їзд українців Чорноморії

Чорноморська Українська Рада в Новоросійську видала до населення Чорноморії відозву, в якій закликає його пристати до України. В цій справі Чорноморська Рада в Новоросійську скликає на 30 липня з'їзд українських громадських діячів та представників української людності Чорноморської губернії.

На з'їзді мають взяти участь: по два діячі від кожної української політичної або громадсько-просвітньої організації Чорноморщини; по одному делегату-українцю від кожного села або заселеної хуторами місцевости, по одному представнику-українцю від кубанських козаків та інших родів військових, існуючих в Новоросійську, а також українських професійних товариств, п'ять представників від Чорноморської Ради і організаційне Бюро З'їзда.

ПРОГРАМА З'ЇЗДА:

1) про сучасне становище української справи. Доклад про: а) історія українського руху, б) потреба Українізації школи, в) Українська Центральна Рада і Генеральний Секретаріат, г) участь україн. революційних партій: соціалістів-революціонерів, соціал-демократів, соціалістів-федералістів і др., д) приєднання до України Чорноморської губернії.

2. Урочисте оголошення Універсалів Центральної Ради.

3. Резолюції з приводу їх і питання про оподаткування.

4. Оголошення привітань.

5. Справоздання українських організацій на Чорноморщині про життя і діяльність.

6. Доклади делегатів з місць про те, скільки і де по Чер-

номорській губ. проживає української людности, а також інших націй.

Увага. Бажано б вислухати од делегатів якнайдокладніше відомости по цьому питанню.

7. Організація української людности Черноморської губ. на національно-політичнім принципі, обговорення статусів і прохання про права інших народів, які живуть на українській території.

Вістник Українського Військового Генерального Комітету. — 1917. — 20 липня.

**Газетна публікація про українську справу на Чорноморщині
18 жовтня 1918 року**

ЧОРНОМОРЩИНА Й УКРАЇНА

У Києві саме перебуває делегація від Чорноморської української ради, яка робить старання, щоби Чорноморщину прилучити до України. Чорноморщина, давня російська чорноморська губернія, простягається на побережжю Чорного моря між рікою Кубаню а кавказькими горами. Населене Чорноморщини в значній части українське, а процент його виносить 68—79. Се є переважно середнє і дрібне селянство та робітництво. Чорноморські українці мають свої школи, учителів і 15 кооперативних союзів. Політично вони є організовані в Чорноморській Українській Раді, якої місцем осідки є Новоросійськ. У.Ч.Р. видає свій орган "Чорноморський українець".

Так само, як Україна, потерпіла і Чорноморщина від большевицької заверухи. Большевицькі банди, се є повертаючі з турецького фронту російські війська і розбитки бувшої російської чорноморської фльоти, а також ріжна російська збиранина з цілої Росії, безпощадно нищили, що є українське. Лиш проминула большевицька повіль, а над Чорноморщиною зависла знов чужа темна сила. Є се російська добровольча армія, яку організує російський генерал Денікін і полковник де Роберті. До армії сеї зтягаються кубанські,

донські і терські козаки, давні російські офіцери, невдоволені з теперішнього режиму українці, київські чорносотенці, що давніше групувалися коло "Кіевлянина". Добровольчу армію морально і матеріально підпомагали навіть деякі теперішні українські міністри з русофільського табору. Ся російська добровольча армія поставила собі за ціль знищити українську державу, з якої хоче прогнати німців і відбудувати давню російську імперію до спілки з військами Антанти, що находяться на Мурманщині і які подвигаються зі Сибіру.

Делегація Української Чорноморської Ради просить українське правительство і німецькі політичні і військові влади, щоби вони вислали свою флоту до Новоросійська, Геленджика і Туапсе і висадила хоч би незначний десант на Чорноморщині. В сей спосіб припинити дальшу організацію російської добровольчої армії, освободити від гнету і вбийств українське населене і поможеся до злуки Чорноморщини з Україною.

Ми не сумніваємося, що українське правительство згодиться на сі пропозиції Української Чорноморської Ради як в інтересах українського населення Чорноморщини, так і для забезпечення полуднево-східних границь української держави.

Надіємось, що передовсім домагання Чорноморщини попре всіма силами Український Національний Союз.

Українське слово (Львів). — 1918. — 18 жовтня.

Лист делегації Української Чорноморської Ради до міністра закордонних справ Української держави з проханням узяти під захист українське населення Чорноморщини
28 жовтня 1918 року

Лист делегації Української Чорноморської Ради до міністра закордонних справ Української держави
Делегація Української Чорноморської Ради має за честь повідомить Вас про арешт всього складу президіуму Ради: Че-

па, Лук'яненко, Резникова, Петляра і Шевцова за привітну телеграму Українським Установчим зборам у Львові, яку послала 19 жовтня делегація Ради з Київа.

Виходячи з того положення, що Чорноморська Рада увесь час обслуговувала не лише українське населення на Чорноморщині, але й українських громадян — біженців з теперішньої державної української території, яких лише в Новоросійську перебувало за літні місяці десятками тисяч, допомагаючи їм перебраться до рідних осель, для чого була складена спеціальна угода, підписана з одного боку представниками Чорноморської Ради, а з другого — представниками німецького командування на Чорному морі, допомагаючи переїхати навіть таким людям, які займають зараз і займали видні пости в українських міністерствах, — виходячи з усіх цих міркувань, делегація Української Чорноморської Ради просить Вас, пане міністре, вжити заходів:

1. Аби президіум Чорноморської Ради був негайно визволений з-під арешта.

2. Аби Українська Чорноморська Рада, складена з представників усіх українських національних, просвітних, економічних, професійних і політичних організацій усіх округ Чорноморщини: Новоросійської, Геленджикської, Туапсинської і Сочинської, була офіційно визнана українським урядом, яко представницький орган усього українського населення Чорноморщини.

3. Аби передать президіуму Чорноморської Ради обов'язок представництва українського уряду, які фактично він виконував з першого дня існування Чорноморської Ради по день арешту.

Негайність останнього диктується катастрофічним становищем українських громадян — біженців, які щоденно сотнями ідуть через Новоросійськ на Україну, жадаючи від Чорноморської Ради матеріальної допомоги, національних пашпортів, пропусків на пароплави і заходів для безплатного проїзду до берегів Української держави.

Справка: телеграма Чорноморської Ради під №№ 82 і 83 на

Ваше ім'я з Новочеркеська: 2001.71 13.10. 12.42 і 2002.78 13.10. 12.43.

Делегація Української Чорноморської Ради:

С. Чалий, О. Товаренко, Клименко, О. Рибак.

Жовтня 28 1918 р. у Києві.

Відродження. — 1918. — Ч. 171.

Звернення кубанських організацій до Уряду УНР з проханням поставити до відома світову громадськість щодо нелегітимності російських діячів представляти інтереси Кубані

22 лютого 1919 року

Копія

Меморандум до Високої Директорії
Української Народної Республіки

Під виглядом боротьби з більшовиками і ніби для цілі її Добровольча Армія на чолі з Деникиним та Філімоновим поволі утворила власну гегемонію у всіх галузях громадського, політичного і національного життя Кубані і Чорноморщини.

Та гегемонія спричинилася до того, що на Кубань і Чорноморщину почали з'їздитися всі чорносотенні і реакційні діячі бувшої царської Росії з самими алчними централістично-імперіалістичними апетитами й намірами і поволі, де тільки можна, почали захоплювати державно-політичну владу в свої руки, прикриваючись вищезазначеними цілями боротьби з більшовиками; таким чином питоме населення Кубані і Чорноморщини було поставлено в такі штучні рамки політичного, громадського і національного життя, що абсолютно не мало змоги виявити навіть в найменшій мірі свою волю і національно-політичні змагання.

Наслідком цього була сама брутальна політична спекуляція зайшлих російських царських экс-міністрів і інших російських реакційних діячів в імені Кубані і Чорноморщини та їх національно-державних інтересів.

Яскравим прикладом такої політичної фальсифікації і насильства є делегування для захисту національно-державних

інтересів Кубані та Чорноморщини на Мирову конференцію до Парижу царського міністра Сазонова, який абсолютно є ворог національно-державних інтересів зазначених країв.

Рішуче протестуючи проти такого злочинного наміру затемнити перед Західною Європою дійсні національно-політичні намагання Кубані й Чорноморщини, звертаємось до високої Директорії Української Народної Республіки з проханням обов'язково довести наш протест до відому Урядів Держав Згоди і народів всього світу.

Кубанська Громада, Чорноморська Рада
і Об'єднані організації українських соціальних
революціонерів й соціальних Демократів Кубані

22 лютого 1919 року

м. Вінниця

З оригіналом згідно:

Діловод загального відділу канцелярії Директорії УНР
(підпис нерозбірливий)

Машинопис.

ЦДАВОВУ: Ф. 1429. — Оп.1. — Спр.1. — Арк. 59—59 зв.

Звернення Ради Сухумської Української Громади до Голови Української Дипломатичної місії на Кавказі про допомогу місцевим українцям

3 січня 1920 року

Копія

До голови Української Дипломатичної Місії на Кавказі
Рада Сухумської Української Громади

Січня 3 1920 р.

№26 Сухумі

нал. 327

Довожу до Вашого відома, що в Абхазії українці живуть по таких селах, суто українських, як Спасівка і Нова Чернігівка, Полтавка, Володимирівка, Петропавлівка, Бомбори, Веселе та Парнаут (Іванівка та Олексіївка) і в суміш з іншими націями: Бакланівка, Дранди, Псхулати, Миколаївка; живуть українці й по інших селах, але в незначному числі; чимало живе по міс-

тах: Сухумі, Гудаутах та Гаграх. Вказати, саме скільки живе українців у Абхазії неможливо: бо української статистики немає, а російська, навіть революційного часу, залічує українців до москалів ("русских"). Окрім того, за час революції багато українців виселилося з Абхазії. В 1917 році членів Громади які внесли членську вкладку, було тільки 50, а в 1918 — 103. Але на зборах Громади багато бувало таких, які членські вкладки не внесли: на читаннях бувало іноді до 200 чоловік, а на звичайних зборах — 20—30, у 1918. Більшість мійські громадяне.

Зареєстровано підданих Української Народної Республіки 105 родин, які складаються із 255 осіб.

Короткий обрахунок грошей, потрібних на відновлення діяльності Громади, мною був надісланий 15 грудня. Гадаючи, що обрахунок Вами не одержаний, додаю до цього копію.

Голова Громади (підпис нерозбірливий)

Оригінал. Машинопис.

ЦДАВОВУ: Ф. 3696. — Оп. 3. — Спр. 50. — Арк. 16.

Протокол спільного засідання Кубанської Надзвичайної Місії в Закавказзі та Української Дипломатичної Місії на Кавказі щодо підписання рівноправного договору

29 квітня 1920 року

Протокол

спільного зібрання Кубанської Надзвичайної Місії в Закавказзі і Української Дипломатичної Місії на Кавказі

29 квітня 1920 року

На зібранні присутніми були: Іван Петрович Тимошенко, Председатель Кубанської Місії, Председатель Кубанської Краєвої Ради; Члени Місії: Григорій Сафронович Голуб, Володимир Ігнатович Ледомський, Іван Васильович Івасюк — Члени Кубанського Краєвого Правительства: Ігнат Архипович Білий, Старший Секретар Кубанської Краєвої Ради, і Олександр Максимович Гордієнко — Депутати Кубанської Краєвої і Законодавчої Рад.

Іван Ігнатович Красковський, Голова Української Дипльо-

матичної Місії на Кавказі; Микола Мусійович Чеховський, Голова Української Військової Місії на Кавказі; Андрій Овратович Петренко, Представник Лівобережного Революційного Комітету, і Андрій Бенедиктович Тишкевич, Секретар Української Дипломатичної Місії.

Головою зібрання обібран І. І. Красковський, Секретарями: А. В. Тишкевич і А. М. Гордієнко.

Зібрання відчиняється о 5 год. вечера.

Голова зібрання в своїй промові зазначає, що на попередніх зібраннях, які відбулися 23 і 27 квітня, обговорювалось питання про заключення договору між двох братерських народів України і Кубані, були складені окремі проекти договорів, котрі обговорювались, як в комісіях Місій, так і в самих Місіях зокрема, і прийшли до порозуміння на тексті проекта договору, котрий буде сьогоднішньому зібранню доложен.

Але раніш, чим приступити до обговорювання тексту договору, Голова зібрання І. І. Красковський зазначає, що Українська Дипломатична Місія на Кавказі не має особистого доручення від Правительства У.Н.Р. на підпис договору, а зокрема він, Красковський, має доручення від Міністерства Закордонних Справ У.Н.Р. від 8 лютого 1919 року за № 925 вийти в зносини з Правительством Кубані задля встановлення тісних зв'язків між Україною та Кубанью в обох інтересах обох держав. Але, приймаючи на увагу ті надзвичайні події на Україні та Кубані, а теж в сусідніх Державах, Українська Дипломатична Місія на Кавказі найшла можливим договір з Правительством Кубанського Краю підписати і текст його надіслати до Правительства У.Н.Р. на затвердження.

Позаяк договір цей має стати з часом відомим широким верствам Українського та Кубанського народу, який в цей момент бореться за свою національну незалежність і демократичний порядок, договір цей може бути заключений тільки між демократичною Україною і демократичним Правительством Кубані, яке порвало всі зв'язки з командуванням Добровольчої армії і яке не допустить до можливості згоди або співробітництва з реакцією.

Після того був прочитай текст договору по пунктах і прийнятий зібранням під заголовком: "Договір між Правительством Української Народної Республіки і Правительством Кубанського Краю" такого змісту:

Надзвичайна Місія Кубанського Краєвого Правительства в складі: Івана Петровича Тимошенка, Предсідателя Місії, Предсідателя Кубанської Краєвої Ради; Члени Місії: Григорія Сафроновича Голуба, Володимира Ігнатовича Ледомського, Івана Васильовича Івасюка — Членів Кубанського Краєвого Правительства; Ігната Архиповича Білого — Старшого Секретаря Кубанської Краєвої Ради, і Олександра Максимовича Гордієнка — Депутатів Кубанської Краєвої і Законодавчої Рад і Дипльоматичної Місії Української Народної Республіки на Кавказі в складі: Івана Ігнатовича Красковського, Голови Місії; Миколи Мусійовича Чеховського, Предсідателя Військової Делегації; Андрія Оврамовича Петренка, Представника Лівобережного Революційного Комітету, і Андрія Бенедиктовича Тишкевича, Секретаря Місії.

Виходячи з непорушного переконання єдності історичної долі і спільності завдань і інтересів братерських народів України і Кубані в їх боротьбі за національне визволення і політичну незалежність, маючи на меті спільну оборону демократично-республіканського устрою України і Кубані і рішуче відкидаючи будь-яке співробітництво реакційних централістичних сил у державнім життю обох народів і участь їх в верховнім командуванні народними — республіканськими арміями — визнали необхідним скласти договір братерського єднання на слідуючих підставах:

1. Правительство Української Народної Республіки і Правительство Кубанського Краю взаємно визнають Українську Народну Республіку і Кубанський Край політично незалежними і суверенними державами.

2. Сторони, що складають договір, обов'язуються взаємно всіма озброєними силами і військовими засобами спільно відстоювати національну незалежність і територіальну недоторканість України і Кубані і якомога підтримувати один од-

ного у військовому, політичному і фінансовому відношеннях.

3. Військові частини одної з сторін, які складають договір, можуть переходити на територію другої не інакше як по проханню, або за згодою цієї сторони. Війська одної сторони, які перебувають на території другої, підлягають цій останній.

4. Сторони, що складають договір, визнають всі ті договори і умови, які ухвалені Правительствами Української Народної Республіки і Кубанського Краю до моменту підписання отього договору; нові ж договори і умови обов'язуються складати лише за обопільною згодою.

5. Маючи на меті встановлення найтісніших економічних та фінансових взаємовідносин між Україною і Кубанню, сторони, що складають договір, мають по цім питанням в найближчому часі скласти окремі умови.

Отцей договір належить затвердженню у порядку, встановленим конституціями обох країн, які його складають.

Договір цей складен у двох примірниках у місті Тифлісі двадцять дев'ятого квітня 1920 року.

Договір підписали:

З боку Кубані:

З боку України:

Далі по пропозиції Голови зібрання І. І. Красковського зібрання постановило, що договір цей не може бути опублікованим раніш, як буде затвержен Правительством У.Н.Р. До того часу зміст договору може бути переказаним лише офіційним особам конфіденційно.

Текст договору має бути написаним паралельно на Українській та Російській мовах.

В доповнення до договору має бути прикладена Кубанською Місією нота, в якій пояснюються події на Кубані і розрив з Добармією.

П. Білий в своїй промові зазначає, що до договору повинні бути приложені ноти, як з боку Кубанської, так і з боку Української Місії. Білого підтримує п. Голуб.

І. І. Красковський, зупиняючись на промовах п.п. Білого і Голуба, зазначає, що це питання про обмін нотами зовсім нове, що при обговоренні тексту договору 27 квітня було ви-

рішено, що Кубанська Місія до договору додає ноту, в котрій виявляє напрямок своєї політичної діяльності з історичним начерком подій на Кубані і остаточним розривом з Добрармією. Що ж торкається справ Української Народної Республіки, то він рахує, що напрямок політики У.Н.Р. цілком ясний, що її боротьба на протязі 3 років з чужинцями за Самостійну і Незалежну Українську Народну Республіку і суверенність Українського народу всім ясна, а тому ноти з боку Української місії, яка б була приложена до договору, не являється потрібним, що ж торкається ноти по справі підписання договору і ратифікації його з боку уряду У.Н.Р., то така нота чи то з боку Уряду, чи то з боку Української Дипломатичної Місії на Кавказі безумовно можлива.

П. Петренко зазначає, позаяк текст договору дуже короткий і не вміщає в себе вираженої волі демократії Кубанського Краю, відносно як внутрішнього устрою, а саме головне — це історичного очерка подій на Кубані і розрива з Добрармією, а також відносин до останнього наказу Ген. Врангеля, а тому Декларація необхідна при договорі для пояснення широкого кола громадянства України, котре опісля походу Кубанської армії на Україну і тих вчинків і тих бешкетів, котрі вона чинила особисто під командуванням Ген. Шкуро, котрий не поніс за це відповідальної кари, а навпаки ще і зараз командує Кубанською армією в Сочинській Окрузі, дивляться на Кубанських Козаків яко на своїх ворогів, і це необхідно спростувати Деклярацією демократичного Кубанського уряду.

Обговорювання цього питання переноситься на завтра, 30 квітня, о 6 годині вечора.

(Продовження зібрання 29 квітня).

На зібранні присутніми були ті ж, що на зібранні 29 квітня. Головою обібрано І. П. Тимошенка, Секретарі: А. Б. Тишкевич і А. М. Гордієнко. Зібрання відкривається о 6 год. вечора.

Голова зібрання І. П. Тимошенко повідомляє, що договір ще не переписан начисто і тому не може бути зараз підписаним. Далі він зазначає, що одержання ноти від Української Місії необхідно в зв'язку з останніми подіями. Грузія поста-

новила боротися з більшовиками силою зброї; це питання має бути вирішено сьогодні в установчих зборах остаточно. Грузія не пропускає через свою територію Кубанське військо. Відносини до росіян взагалі зовсім негативні, вони лічат і правих, і лівих своїми ворогами. Вони допомагають Кубанцям, але тільки фінансово і то дуже тяжко (дають 15.000.000 руб.). Відносини щодо паралельної боротьби Кубанців в Сочі з більшовиками у них негативне, радять евакуїруватися звідти. Антанта ставить на перше місце Врангеля і обіцяє допомогти Кубанцям, як вони помиряться з ним. Маються три виходи з цього положення: 1) їхати до Криму до Врангеля, але туди ніхто їхати не хоче; 2) миритися з більшовиками і йти з ними разом проти Криму і 3) евакуїруватися до якоїсь дружної держави, там одпочити й знов почати боротьбу з більшовиками. Евакуїрувати треба біля 10.000 чол. і Правителство. Евакуація ця дуже трудна, бо англійці не хочуть випустити зі своїх рук. Як не вдасться евакуїруватися, то козаки перейдуть до більшовиків для того, щоб боротися з ними як повстанці, або щоб стати на їх бік. Для Місії бажано було б евакуїруватися на Україну. Ця справа може протягнутися тиждень, але треба спішити, бо немає харчів. Можна було одержати від французів допомогу, але для того необхідно мати договір з Україною, бо евакуація можлива тільки на Україну. Нота від Української Місії необхідна не тільки для того, щоб її показати французам, але і того, щоб козаки повірили, що справді Україна їх приймає, що повинно бути зазначено в ноті.

І. І. Красковський пропонує перш поговорити про ноту Кубанців, а потім про евакуацію і ноту Української Місії. Пропозиція приймається.

Г. С. Голуб пропонує доручити комусь виробити текст ноти, і потім затвердити її на зібранні. Пропозиція приймається, це доручається І. А. Білому, а Українська Місія дає свого представника А. А. Петренка.

І. І. Красковський зазначає, що він як Голова Української Дипломатичної Місії на Кавказі є дуже рад, що Кубанці

вирішили евакуїруватися на Україну. Він радіє теж і від України, що вона може допомогти в цей тяжкий момент Кубанцям, котрі їй так близькі. Кубанці, котри поїдуть на Україну, можуть бути певними, що там їх спіткають з великою радістю, як братів, а також, що Кубанська армія буде допомогою для України в боротьбі з ворогами її незалежності, котра тепер ведеться з все більшою силою, з надією і повною вірою в успіх, до котрого прямують тепер всі сили українського народу.

В 6 год. 45 хв. І. П. Тимошенко був викликай до прямого дроту з Гагр і передав головування І. І. Красковському.

В. І. Ледомський в своїй промові висловив подяку Українській Місії від імени Кубанської Місії за те, що Україна готова прийняти в ті тяжкі часи до себе Кубанську армію і дати їй теплий куток, де би вона могла залікувати свої тяжкі рани. Вони, Кубанці, були в цьому переконани і для того звернулися до Представників України в своїй тяжкій справі.

М. М. Чеховський яко Голова Української Військової Місії щиро витає Кубанців за їдну тільки думку їхати на Україну, там їх спіткають з великою радістю, але все ж він хоче, щоб Правительство У.Н.Р. було зарання повідомлено, щоб могло приготувитись до їх прийому як слід.

Зібрання закривається в 8 год. вечора.

1 травня 1920 року. (Продовження зібрання 30 квітня).

Голова Кубанської Надзвичайної Місії І. П. Тимошенко інформує: вчора 30 квітня він, балакавши по прямому дроту Гагри—Тифліс з заступником Голови Краєвого Правительства Білашовим, з'ясував йому, що в Тифлісі проміж Кубанською і Українською Місією складений договір двох братських народів, на що одержав вказівки, аби договір не був підписан до приїзду до Тифлісу Члена Правительства Ланко з особистими дорученнями і інформацією про події і справи Кубанські. Ці вказівки Білашова І. П. Тимошенко пояснює такими справами: 1) з Криму прибув до Сочі Голова Кубанського Правительства д. Іваніс, який мав безпосередні балачки з представниками Директорії У.Н.Р. в Криму, і що напев-

но їм, Іванісом, підписан якийсь договір; 2) се те, що Краєвим Правительством Кубані дані особисті уповноваження в Царгород дд. Макаренку і Безкровному до Уряду У.Н.Р. і Польщі і 3) се той слух, що нібито скільки днів тому назад до Сочі прибув парусник з представниками У.Н.Р. Маючи на увазі все сказане, п. Тимошенко пропонує з підписом договору почекати декілька днів, але, маючи на увазі те, що договір з Україною або вже підписаний в Криму, або буде підписаний чи то на Україні, чи то в Тифлісі, а тому, рахуючи Україну яко дружествену державу, звертається до Голови Української Дипломатичної Місії п. Красковського з пропозицією завтра ж, 2 травня, спільно з ним, Тимошенком, виступити перед місцевою Французькою Місією по справам Кубані.

І. І. Красковський висловив свій жаль, що праця Надзвичайної Місії Кубані в Закавказзі з працею Кубанського Правительства не координована і зазначив, що з огляду на останню заяву п. Тимошенка він, на жаль, виступити разом з ним перед Французькою Місією по справам Кубані при сучасних обставинах не находить можливим.

Зібрання закрилося в 9 год. вечора.

Оригінал. Машинопис.

ЦДАВОВУ: Ф. 3696. — Оп. 3. — Спр. 39. — Арк. 41—45.

Звернення представника Терського козацького війська Н. Губорева до посла УНР в Будапешті про бажання зблизитися з Україною

16 листопада 1920 року

Представителю Украинской Народной Республики

в Вене или Будапеште

от Председателя Большого Войскового Круга Терского

Козачьего Войска Н. Губорева

Милостивый государь! Господин Посланник!

Приветствую Вас как Представителя братской Украины и обращаюсь к Вам с настоящим письмом как доказательством нашего искреннего чувства.

После развала Добровольческой Армии Деникина, одной из главных причин которого было нетактичное отношение к интересам Украины и казачих войск, особенно Терского и Кубанского, по отношению к нам, казакам, проводилось все время вмешательство в бытовой уклад нашей вольной казачей жизни и желание нас эксплуатировать. Все это не могло, конечно, заслужить расположение казаков и вызвало нежелание воевать под начальством Деникина и его генералов.

Терское и Кубанское Войска тесно связаны с Украиной кровным родством. Многие станицы Терского Войска еще только с 1864 г. переселены из Черниговщины и Полтавщины.

Теперь наше искреннее желание сблизиться с родной Украиной и поддерживать друг друга. В настоящее время, благодаря ошибкам командования Добровольческой Армии, мы поставлены в очень тяжелое положение и должны вести борьбу с большевиками у родных станиц.

Мы радостно приветствуем освобождение правобережной Украины от большевиков и уверены, что скоро вся Украина будет совершенно очищена. Мы также надеемся с Божьей помощью своими силами сбросить большевиков и очистить наши области. По постановлению Войскового Круга посылается полковник Николай Петрович Долинский, член Большого Войскового Круга, к тому же уроженец Черниговщины и потомок выселенных на Терек казаков. Ему поручено приветствовать братскую Украину в лице ее Представителей и всячески помогать Командованию Отамана пана Петлюры в борьбе за независимость и вольность Украинской Народной Республики.

В свою очередь просим оказать полковнику Долинскому нужную поддержку. Конечно, Войско будет глубоко благодарно и не останется в долгу.

Прошу принять уверения в полном уважении и преданности.

16.11.1920.

г. Владикавказ

Н. Губорев

За точний підпис з оригіналом відповідає: Секретар
Надзвичайної Дипломатичної Місії У.Н.Р. в Угорщині
В. Суховецький.

Копія. Машинопис.

ЦДАВОВУ: Ф. 1429. — Оп. 2. — Спр. 35. — Арк. 74—74 зв.

Лист Голови Української Дипломатичної Місії на Кавказі
І. Красковського до міністра закордонних справ УНР щодо
можливостей об'єднання Кубані з Україною

15 січня 1921 року

Голова Дипломатичної Місії на Кавказі

15 січня 1921 р.

№328 м. Тарнів

До Пана Міністра Закордонних Справ У.Н.Р.

Згідно Вашого доручення маю честь представити при
цьому на Вашу увагу мої міркування на лист Заступника
голови Кубанської Республіки п. Івана Макаренко до Пана
Головного Отамана У.Н.Р.

Витаючи думку п. Макаренка про спільне єдине державне
життя України і Кубані, разом з тим рахую потрібним під-
креслити, що ідея державної відокремленості Кубані ста-
виться і підтримується головним чином козакоманськими
елементами Кубані, народня ж маса, в переважній більшості
українська, природно, бажає повного об'єднання Кубані з
Україною, також як невелика кількість великоросів — ліней-
ців тягне рішуче до Росії. Горці Кубані — Черкеси, як це офі-
ційно заявив їх представник, Заступник Голови Кубанської
Краєвої Ради Султан Нахін Гірей, ідеї окремої Кубані тепер не
підтримують і стоять за єдину Україну з включенням до неї
Кубані.

Що торкається окремих пунктів то:

1. Військове питання. Для справжнього здійснення цього
питання необхідна єдність Головного Командування, на чолі
з Головним Отаманом У.Н.Р., ім'я якого на Кубані попу-
лярно.

II. Міжнародні відносини. 1. а) Для реального об'єднання праці в справах закордонної політики було б корисно перебування органу керуючого закордонними справами Кубані в місці перебування Міністерства Закордонних Справ У.Н.Р.;

б) Закордонні дипломатичні представництва У.Н.Р. існують зорганізовані майже у всіх великих центрах Європи, Америки і Близького Сходу (Царгород, Тифліс). Кубань не має ні зорганізованих дипломатичних представництв, ні відповідних можливостей зараз їх зорганізувати, а тому, з ідеї єдності дипломатичних представництв України і Кубані логічно витікає необхідність формального доручення Кубанським Урядом права представництва Кубані вже існуючим Посольством і Місіям У.Н.Р. з можливістю включення в їх склад яко радників по Кубанським справам представників Кубані.

2. а) Кавказькі Республіки дійсно бажають з'єднатися в одну Кавказьку Федерацію, але по політичному досвіду, дипломатичному хисту політичних діячів та по міжнародному положенню роля зібрати Кавказькі Держави могли би належати скоріше Грузії, ніж Кубані; однак загальне сучасне політичне становище Кавказу і роля, яку починає тепер там відігравати мусульманство (рух Кемаль Паші і національне відродження мусульманства) роблять це об'єднання в ближчому часі дуже проблематичним, а для самої Кубані майже неможливим, більш паперово декларативним, ніж життєво реальним;

б) Кубань дійсно служить мостом між Великою Україною та Кавказом, форпостом української національної ідеї на Сході, і ця її роля дуже відповідна і цінна, але тим самим Кубань ні в якому разі не може грати на Кавказі власної центральної і відповідальної ролі, тому що кавказькі народи шляхом важких переживань останніх років переконались в тому, що в великій боротьбі з північним централізмом Росії їх не може захистити і зорганізувати сама Кубань, а тільки ціла Велика Україна в тісному зв'язку безпосередньо з самими кавказькими народами;

в) "Козачі Країни", як вже себе виявили досі, не дуже бажають боротьби з імперіалізмом Росії, а деякі з них, як, наприклад, Терек, тільки опираючись на Москву, гадають утримати

свої великі козацькі привілеї. Ідея "розмосковлення" коза-
чих країн зв'язана з їх "розкозаченням", а до того ще далеко.

III. Во внутрішньому державному життю Україна і Кубань
різняються між собою і тому внутрішній державний устрій не
може бути однаковий, але повинен носити цілком демокра-
тичний характер. Що ж торкається фінансової і економічної
політики, то її цілковите об'єднання не тільки на зовні, але і
внутрі дійсно являється рішуче необхідним вже зараз, і для того
тепер же необхідно утворення Україно-Кубанської фінансово-
економічної Палати, яка б занялась конкретним вирішенням
цього питання на ґрунті повної єдності Кубані з Україною.

Голова Місії Красковський

З оригіналом згідно: Начальник Канцелярії Міністра
(підпис нерозбірливий)

Машинопис.

ЦДАВОВУ: Ф. 1429. — Оп. 2. — Спр. 35. — Арк. 19, 20.

**Інструкція міністра закордонних справ УНР А. Ніковського
Голові Дипломатичної Місії УНР у Празі щодо контактів з
представниками Кубані**

**Березень 1921 року
КОПІЯ
ТАЄМНО**

У.Н.Р.

**Міністерство Закордонних Справ.
Департамент Чуж. Зносин.**

" " березня 1921.

Ч.....

Тарнів.

**Панові Голові Дипломатичної
Місії У. Н. Р. в Празі**

Спільність історичної долі, національних завдань, як рівно
ж спільність інтересів Української Народньої Республіки та
Кубані в боротьбі за політичне визволення і державну неза-
лежність, були все ідейною базою щиро глибокої прихиль-
ности Уряду У.Н.Р. до державних змагань Кубаньщини.

Стоючи на ґрунті етнографічної єдності українського народу, Уряд У.Н.Р. повинен вважати Кубань при повному збереженню її державної незалежності, експонентом української політики на південному Сході.

Денікинська, а потім Врангелівська акція на побережжю Чорного моря залишила чимало негативних наслідків щодо сконсолідованості кубанського громадянства і його Уряду.

Зрозуміло, що відсутність повної внутрішньої організованості і консолідації сил мусить відбитися дуже шкідливо на міждержавному становищі Кубані як державної одиниці.

Останні відомості принесли підтвердження, що поміж членами Уряду Кубані завелись межюсобиці більш особистого характеру.

Це приневолює Уряд У.Н.Р., при захованню всієї його доброзичливості для Кубані, ставитися до поодиноких членів її Уряду з повною обережністю та певного рода вичікуванням.

Для ілюстрації вищенаведеного Міністерство дозволяє собі відповідно резолюції Пана Голови Директорії, Головного Отамана, — переслати Вам, Вельмишановний Пане, копію статті із журналу "Воля Росії" від 9/III.1921. ч. 148 під з. "Братьям Кубанцам".

Крім зазначеного, Міністерство має честь переслати Вам, Вельмишановний Пане, до відома копію, отриманого ним від Голови Кубанського Уряду п. Іваніса письма від дня 21/III — 1921. ч. 151, в якому цей останній повідомляє Уряд У.Н.Р., що п. Іван Макаренко являється тільки Членом Краєвої Законодавчої Ради Кубані — і ні в якому разі не має уповноваження від Уряду Кубанської Народньої Республіки на закордонне представництво цього Уряду.

Подаючи вищезазначене до Вашого, Вельмишановний Пане, відома, Міністерство має честь зазначити, що Уряд У.Н.Р., маючи на цілі переведення в життя так важкої для свобідного національного та державного розвитку Української Народньої Республіки ідеї Причорноморського Союзу, вважає доцільним заключити (крім відомого Вам договору з Кубанню від дня 7/VIII—1920) також конвенції і договори як військового, так і

політичного характеру з іншими державами: Грузією, Доном, Тереком і и. Великою перешкодою для зреалізування зазначеної цілі являється роз'єднання керуючих Кубанських політичних груп. Тому Міністерство вважає необхідним просити Вас, Вельмишановний Пане, щоби Ви, в спосіб, який вважатимете відповідним, звернули увагу керуючих Кубанських кол на цю, в своїх наслідках далекойдучу шкоду, яка виникає для міждержавного становища Кубані як державної одиниці, із-за браку консолідації сил та однолінійності політичного напрямку її державних керманічів. Уряд У.Н.Р. мусить в державному інтересі обох Республік рішучо настоювати на повній консолідації принайменше українських, це є кубанських сил і встановлення одного політичного напрямку.

Про Ваші, Вельмишановний Пане, в тому напрямкові зроблені кроки Міністерство прохає повідомити його детально — в негайному порядку.

Прийміть, Вельмишановний Пане, запевнення в моїй високій до Вас пошані

Міністр Закордонних Справ Ніковський (в. р.)

Директор Департаменту Чужоземних Зносин

За згідність з оригіналом: В. о. Начальника

Дипломатичного Відділу (підпис нерозбірливий)

Машинопис.

ЦДАВОВУ: Ф. 1429. — Оп. 2. — Спр. 35. — Арк. 27, 28.

Лист групи українських громадян до Всеукраїнського ЦВК з протестом проти зросійщення Кубані

1927 рік

КОПІЯ

До Всеукраїнського Ц. В. Й. К.

Від 14-ти українських громадян

Заява

Зачитавши статтю тов. Лісового "Кубань" (див. Хар. "Вісті" за м.м. Травень і Червень 1927 р.) про стан українців в Північній Кавказі, ми були надзвичайно вражені, що такий ана-

хронізм, як русифікація українців на терені Радсоюзу (на X-ому році Жовтн. Револуції) зумів собі відбороти право на існування. Ми не тільки були вражені цим, але й глибоко обурилися і після спільної наради вирішили вимагати від укр. уряду, щоб він взяв на себе ініціативу негайної ліквідації цього ганебного явища в роб. селянській державі. Ми дуже дивуємося, що уряд РСФСР не спромігся забезпечити право укр. нацменшости на Північному Кавказі, але поскільки такий факт є, то ми вважали б не тільки за ненормальне, але й за шкідливе, коли б уряд УСРР не вмiшався в цю справу і своїм авторитетним словом не поклав край всяким хитанням щодо цілковитого розв'язання українського нац. питання в РСФСР.

Але цілковите розв'язання укр. нац. питання зовсім не полягає тільки в тому, щоб надати українським робітникам і селянам в РСФСР культурно-освітньої автономії. Ми иншого виходу не бачимо, як приєднати до УСРР ті округи РСФСР, в яких українці складають більшість населення. А такі округи, як відомо, є південні Курщина і Вороніжчина, Західна Донщина і Кубань з Черноморщиною. Мало ваги в тому, що вони за царату входили в склад центрально-російських губернь і північно-кавказських областей. Для нас досить того, що в них українці складають більшість населення (абсолютну чи відносну — нема ріжниць), і всі вони мешкають з кордонами УСРР (Кубань межує морем). В жодному разі справу приєднання цих земель до УСРР не припустимо відволікати, бо саботаж її є чи не єдиною плямою на всій нацполітиці Радвлади і важким тягарем лежить на сумлінні українського роб. селянського уряду. Ми наперед суворо засуджуємо всякі півзаходи, бо вони не тільки не розв'яжуть нацпитання у вищевказаних районах, але ще й ускладнять його. Ініціативу порушення цієї справи повинен взяти на себе уряд УСРР, бо уряд РСФСР до цього часу такої ані на макове зерно не виявив. І це тим більш неминує, що на сучасний укр. уряд випала велика історична місія: зібрати всі землі, заселені українським робітничо-селянським народом, і утворити під червоним прапором велику соборну УСРР. Це одно з його

найголовніших завдань, від якого він не може і не повинен відмовлятися, бо він є урядом в першу чергу українських робітників і селян. Щоправда, завдання це важке і складне, бо вимагає рішучих і енергійних заходів, бо на шляху його стоять багато "старих" перешкод, а головне, бо потребує великої віданности до свого трудового народу і свідомости його майбутнього.

Але вразі, коли український уряд відмовився від цього невідкладного завдання, то українське радянське суспільство розглядало таке поведження свого уряду як капітуляцію його перед наступаючим російським націоналізмом. Ми глибоко переконані, що висловлюємо думку всього свідомого українського рад. суспільства, яке 1) твердо і остаточно перейнялося ідеями ленінізму, 2) бере найактивнішу участь у відбудовчому процесі в робітничо-селянській державі, 3) чолом поляже за здобутки Жовтневої Революції і 4) не дозволить вчинити замах на ці здобутки або перекручувати зміст їх, чиею б рукою або разом це не було заповідано.

(14-ть підписей)

При цьому прикладається листа до всесоюзного ЦВК (рада національностей), в якому докладно висвітлюється думку українського радянського суспільства на вищезачеплене нами питання.

Після ознайомлення зо змістом його ласкаво просимо переслати його по призначенню.

Машинопис.

ЦДАГОУ: Ф. 1. — Оп. 20, — Спр. 2455. — Арк. 137, 138.

Циркуляр Й. Сталіна ЦК КП(в)У щодо репресій на Кубані за невиконання хлібозаготівель

5 листопада 1932 року

МОСКВЫ

Пять адресов Четыре копии серия "Г»

Харьков. ЦК КП(б)У КОСИОРУ, МОЛОТОВУ, ЧУБАРЮ, ЗАТОНСКОМУ И ХАРЬКОВСКОМУ, ЧЕРНИГОВСКОМУ,

КИЕВСКОМУ, ВИННИЦКОМУ, ДНЕПРОПЕТРОВСКОМУ, СТАЛИНСКОМУ, ОДЕССКОМУ ОБКОМАМ КП(б)У.

Только Харьков Передается для сведения ЦК КП(б)У и Секретарям Обкомов Украины решение Севкавказрайкома, принятое по директиве ЦК ВКП(б) о хлебозаготовках и сева на Кубани и решение ЦК и ЦКК ВКП(б) о чистке сельских парторганизаций на Северном Кавказе.

Секретарь ЦК И. Сталин.

1. Решение Северо-Кавказского Крайкоме, совместно с представителями ЦК ВКП (б) Кагановичем, Микояном, Шкирятовым, Гамарником, Ягодой, Косаревым, Черновым и Юркиным по вопросу о ходе хлебозаготовок и сева по районам Кубани.

Ввиду особо позорного провала плана хлебозаготовок и озимого сева на Кубани, поставить перед парторганизациями в районах Кубани боевую задачу — сломить саботаж хлебозаготовок и сева, организованного кулацким контрреволюционным элементом, уничтожить сопротивление части сельских коммунистов, ставших фактическими проводниками саботажа, и ликвидировать несовместимую со званием члена партии пассивность и примиренчество к саботажникам, обеспечить быстрое нарастание темпов, полное и безусловное выполнение плана сева и хлебозаготовок, тем самым добиваясь сплочения партийных рядов и укрепления колхозов.

Крайком постановляет:

1) За явный срыв плана по севу и хлебозаготовкам занести на черную доску станицы: Новорождественскую (Тихорецкого района), Медведовскую (Тимашевского района), Тимиргоевскую (Курганинского района).

В отношении станиц, занесенных на черную доску, применить следующее:

а) Немедленное прекращение подвоза товаров и полное прекращение кооперативной и государственной торговли на месте и вывоз из кооперативных лавок всех наличных товаров.

б) Полное запрещение колхозной торговли как для колхозов, колхозников, так и единоличников.

в) Прекращение всякого рода кредитования и досрочное взыскание кредитов и других финансовых обязательств.

г) Проверку и очистку колхозных, кооперативных и государственных аппаратов органами РКИ от всякого рода чуждых и враждебных элементов.

д) Изъятие органами ОГПУ контрреволюционных элементов, организаторов саботажа хлебозаготовок и сева.

Предупредить жителей станиц, занесенных на черную доску, что в случае продолжения саботажа сева и хлебозаготовок краевыми организациями будет поставлен перед правительством вопрос о выселении из пределов края в северные области и заселении этих станиц добросовестными колхозниками, работающими в условиях малоземелья и на неудобных землях в других краях.

2) В качестве последнего предупреждения в отношении наиболее позорно проваливающихся сев и хлебозаготовки районов: Невыномысского, Славянского, Усть-Лабинского, Бруховецкого, Старо-Менского, Кущевского, Павловского, Кропоткинского, Ново-Александровского и Лабинского, — полностью прекратить завоз товаров в кооперативные и государственные лавки этих районов, а в отношении Ейского, Краснодарского, Кургановского, Кореновского, Отрадинского, Каневского, Тихорецкого, Армавирского, Тимашевского и Ново-Покровского не только прекратить завоз, но и вывезти также товары со складов Райпотребсоюза и товарных баз промышленности и кооперации, освобождающиеся в результате этих мероприятий товары направить в другие сельские районы края, успешно выполнившие планы сева и выполняющие планы хлебозаготовок.

3/а) В отношении единоличников, отказывающихся от земли и сева, — лишить их также усадебной земли.

б) Просить правительство о выселении этих единоличников за пределы края в северные области, передавая их орудия производства с тяглом колхозам и переселяя на их место колхозников из малоземельных областей.

в) В отношении злостно невыполняющих план хлебозаготовок применить взыскания по статье 61.

г) В отношении единоличников, препятствующих или срывающих проведение декрета об использовании лошадей единоличных крестьян, применять меры административного и судебного порядка как за противодействия декрету правительства, подвергая их лишению свободы по статье 61.

4) Ввиду того, что декрет об охране общественной собственности проводится в крае крайне неудовлетворительно, при пассивности со стороны партийных организаций и формально-бумажном отношении суда и прокуратуры, в результате чего расхитители колхозного и государственного имущества в большинстве своем остаются безнаказанными:

а) Предложить Крайпрокуратуре и Крайсуду в ускоренном порядке рассмотреть все дела по расхищению колхозного и государственного имущества, применив к виновным все меры суровых наказаний, предусмотренных декретом, с тем, чтобы в пятидневный срок было рассмотрено не менее двадцати дел с публикацией приговоров в печати.

б) Обязать Прокуратуру и органы КК РКИ в десятидневный срок проверить выполнение приговоров, вынесенных с момента издания декрета "Об охране имущества государственных предприятий, колхозов и кооперации и укреплении общественной (социалистической) собственности";

в) привлекать к суду как расхитителей государственного и общественного имущества также кладовщиков, бухгалтеров, завхозов и весовщиков, скрывающих от учета и составляющих ложные учетные данные, преследующие цель облегчения воровства и расхищения.

5) Крупнейшей ошибкой парторганизации Крайком считает отсутствие работы с колхозным активом, и в особенности, формальный подход к его подбору и сплочению; Крайком обязывает Райкомы и сельские парторганизации отобрать в актив действительно лучших колхозников, показавших себя в борьбе за укрепление колхозов против кулака и его агентуры, отобрать близких партии людей, умеющих защищать интересы рабоче-крестьянского государства, и вести с ними систематическую Работу, политически закаляя их в борьбе с антиобщественными элементами.

Крайком обязывает Райкомы развернуть широкую политическую работу среди колхозных масс для сплочения их вокруг проведения настоящего постановления и успешного завершения хлебозаготовительного и посевного планов.

б) Обязать Райкомы покончить с примиренческим отношением к вопиющим антибольшевистским поступкам части коммунистов, прямым образом сомкнувшихся с кулацкими организаторами контрреволюционного саботажа, ставших рупором классового врага в рядах партии, тем самым ставших на путь измены партии и принять решительные меры борьбы с ними как с предателями рабочего класса.

Утвержденная ЦК и ЦКК чистка парторганизации по краю и начинающаяся в первую очередь со станиц и районов, проявивших себя наиболее позорно по севу и хлебозаготовкам, должна стать в центре партийной работы района, должна очистить партию от всех вышеуказанных элементов и проходить как политическая кампания, мобилизующая организацию на борьбу за выполнение плана сева и хлебозаготовок и организационно-хозяйственное укрепление колхозов.

Крайком предупреждает, что в дальнейшем не допустит снисходительного отношения, разлагающего партдисциплину в вопросах выполнения плана хлебозаготовок и сева, будет принимать меры вплоть до исключения из партии руководящих работников.

2. Постановление ЦК и Президиума ЦКК от 4 ноября о проведении чистки сельских парторганизаций северокавказского края.

В целях укрепления сельских парторганизаций, поднятия боеспособности их рядов и мобилизации парторганизации и широких трудящихся масс на выполнение стоящих перед партией задач (хозяйственное укрепление колхозов — выполнение хлебозаготовок, сева и так далее) признать необходимым провести чистку сельских партийных организаций Северного Кавказа, в первую очередь районов Кубани. Чистка должна освободить партию от людей, чуждых делу коммунизма, проводящих кулацкую политику, разложившихся, не способных проводить

политику партії в деревне. Вычищенных выслать как политически опасных. Чистка должна помочь выдвижению новых кадров из числа наиболее преданных партии колхозников, ударников и сплотить вокруг партии широкие колхозные массы за укрепление колхозов против кулака.

Утвердить комиссию по чистке в составе товарищей:

Шкирятова (председатель), Новоселова, Горшина, Ивницкого и Христенко.

3.XI-32 р.

Копія. Машинопис.

ЦДАГОУ: Ф. 1. — Оп. 1. — Спр. 2189. — Арк. 78—82.

Звернення Головної Команди УПА до кубанських козаків підтримати національно-визвольну боротьбу українського народу
Липень 1943 року

КУБАНЦІ, ПОТОМКИ ЗАПОРОЖСЬКИХ КОЗАКІВ!

В цілій Україні розгоряється революційна боротьба проти імперіалістичних наїздників — Берліна і Москви. Увесь великий український нарід від Тиси аж по Кавказ встає до визвольної боротьби за Самостійну Соборну Українську Державу. Вас, сини Української Кубані, загнала імперіалістична війна в жорстоке німецьке рабство. Поганець знущається над Вами, ображає вашу українську козацьку честь, заставляє до каторжної праці, а то й вимагає не раз стати до братовбивчої боротьби з українськими повстанцями. Були такі випадки, коли кати намагалися надсилати козацькі відділи до паління сіл і стріляння населення, а поставка козаків відібрала охоту повторити такі проби. Однак і далі, хоч в менших розмірах, ворог хоче використовувати вас проти нас — ваших братів. Не раз уживає до поліційної служби, не раз посилає до боротьби з відділами Української Повстанчої Армії.

Браття козаки!

Не піднімайте зброї до братовбивчої війни. Оберніть її проти ваших гнобителів, гітлерівських та московських імперіалістів, переходьте зі зброєю в руках в ряди Української Повстанчої Армії.

Українська Повстанча Армія бореться за Самостійну Соборну Українську Державу, за свободу народів і свободу людини, за успішні національні держави поневолених імперіалістами народів. Включіть себе в священну боротьбу за батьківщину, за право людини до чесного, гідного життя. Вас кличе наш народ, кличуть до боротьби ваші батьки й матері, брати й сестри, пригноблені кровавим імперіалізмом. Вислухайте їх просьби, відомстіть їх терпіння!

Помстіть попалені й поруйновані ваші станиці, постріляні родини.

Цілим великим нашим народом вставаймо до знищення кровавого марева над Україною.

Вставаймо до боротьби за Самостійну Соборну Українську Державу.

Хай живе Самостійна Соборна Українська Держава!

За Українську самостійну державу!

Хай живе свобода народам — свобода людині! Хай живе революція поневолених народів! Геть з імперіалістами!

Слава Україні! Героям слава!

Постій, липень 1943 р.

Головна команда Української Повстанчої Армії.

Листівка.

ЦДАГОУ: Ф. 1. — Оп. 70. — Спр. 237. — Арк. 8.

Звернення секції кубанського козацтва революційного комітету поневолених народів до всіх кубанців із закликом підтримати боротьбу за самостійну Україну, за вільну Кубань

Липень 1944 року

За Українську
самостійну державу!

Воля народам!
Воля людині!

КУБАНЦІ!

Славні правнуки запорозьких козаків!

Наших прадідів — хоробрих лицарів України — вигубили білі московські царі. Запорозьку Січ з наказу цариці Катерини — зруйновано дощенту. Білі московські царі боялися

козачої України, ненавиділи захисників українського народу —
войовничих запорожців.

Як царів Романових не стало, то об'явився цар Ленін і цар Ста-
лін, а замість білих князів вилупилися більшовицькі князі Ка-
гановичі. Більшовицькі царі і царята ще сильніше затягли петлю
на шиї кубанських козаків. Більшовицькі кати не дали нам
автономії у 1918 році, а вірних синів Кубані криваво звоювали.

Нашу багату Кубань більшовицькі вироди столочили брудними
чобітьми, ограбили її, рознесли наші станиці. Кремлівські крово-
пивці нагаями заганяли кубанців у кріпацькі колгоспи, тисячами
стріляли їх, кидали в тюрми, засиляли в сибірські тундри.

Браття козаки!

Поки живе Сталін, поки панує більшовицький терор —
нам не буде життя! Вільна Кубань разом з вільною Незалеж-
ною Україною буде тоді, як зникне з лиця землі більшо-
вицька гідра. Український народ вже почав криваву боротьбу
за свою незалежність. Український народ зродив Українську
Повстанчу Армію, яка почала війну з гітлерівськими і ста-
лінськими окупантами. Прилучайтеся до нашої Української
Повстанчої Армії! Творіть свої бойові козачі загони!

Жодні окупанти не дадуть нам волі. Ми самі прорубаємо
собі шлях до життя. Нам допоможуть у боротьбі всі народи, що
їх гноблять більшовицькі душогуби.

Ми боремось за самостійну Україну, за вільну Кубань!

Ми підтримуємо святу боротьбу за незалежний Дон, за
вільні Держави народів Кавказу, за незалежну Росію на ро-
сійських землях, за незалежні держави всіх народів Азії!

Смерть кривавому Сталінові!

Смерть гітлерівським і сталінським окупантам!

Геть більшовицький режим!

Хай живе Вільна Кубань!

Хай живе самостійна Україна!

Липень 1944 р. Революційний комітет поневолених народів
Секція кубанського козацтва

Листівка.

ЦДАВОВУ: Ф. 3533. — Оп. 1. — Спр. 197. — Арк. 104, 105.

ПІВДЕНЬ

Колонізаційний поступ наших пращурів у Причорномор'ї відбувався вже за часів Київської Русі. Але такий процес був перерваний розпадом цієї першої української держави. Щоправда, її спадкоємиця — Галицько-Волинське князівство — в певні періоди свого існування мала вихід до Чорного моря від Дунаю до Дніпра. Однак це було тимчасовим явищем, і освоєння причорноморських та приазовських степів українцями по-справжньому починається лише в добу козацтва. Запорозька Січ, укріпившись на дніпровських островах, рік у рік розширювала свій вплив на навколишню місцевість, поволі обсаджуючи степ зимівниками та хуторами, що, власне, були прообразом нинішніх фермерських господарств.

Багато з цих козаків пізніше перебралися до новозаснованих царською владою міст на півдні України, зокрема, в Херсон і Миколаїв, де взяли на себе чи не основний тягар у суднобудуванні.

Але переселення в Херсон 47 казенних родин з Петербурга і 500 козаків з України не могло розв'язати проблеми робочої сили, тому адміністрація широко залучала до суднобудування місцевих жителів (*Дружинина Е. Экономические последствия выхода России на Черное море //Из истории общественных движений и международных отношений. — М., 1957. — С. 99, 100*). Скажімо, поіменний реєстр переселених до Херсона з навколишньої місцевості засвідчує, який етнос складав основу нових міст (НБУ//ІР: Ф. XIV. — Спр. 6047. — Арк. 1).

До речі, подібне було і з формуванням Чорноморського флоту. Так, за повідомленням князя Потьомкіна від 19 липня 1788 року, Чорноморська ескадра тоді складалася з "200 менших гребних суден у кожному по 60 запорожців... Цими суднами керують запорожці, котрих тепер є 20 000, на чолі з їх отаманом Сидором Білим" (Цит. за: В. Січинський. Крим. Історичний нарис. — Нью-Йорк, 1954. — С. 19).

Цілком закономірно, що наприкінці XVIII століття на

півдні України переважну більшість становлять українці — 71,5 відсотка від усього населення. І це в той час, коли Запорозька Січ уже була розгромлена, і значна кількість козаків помандрувала за Дунай, а на їхні вольності вселяли етноси з усієї Європи.

Ще більше змінилась ситуація, коли із завойованого Росією Криму почали виселяти місцевих татар, греків... За даними Я. Бойко та Н. Данилової, від кінця XVIII століття до 1851 року на південь України перебралося додатково близько мільйона осіб.

Цей процес продовжував посилюватись у пореформені часи. Як свідчить статистика, у 1861—1897 роках на півдні оселялися переважно українці. Так, серед 11 944 переселенців до Маріупольського повіту Катеринославської губернії абсолютну більшість — 8764 особи — становили мігранти з Полтавщини, Київщини, Чернігівщини та інших українських земель. В Олександрівському повіті цієї ж губернії вихідців з інших регіонів України налічувалося 6871, при загальній кількості переселенців 11 341 чоловік. Зауважимо, що, крім того, в містах тодішньої Катеринославщини оселилося ще 31205 осіб з Київщини, Поділля, Чернігівщини, Харківщини, Волині і Полтавщини.

З цих українських регіонів йшов потік переселенців також до Таврійської губернії. Скажімо, серед 28 914 чоловік, що оселилися в 1861—1897 роках у Мелітопольському повіті, волинян було 132, киян — 3012, подолян — 647, полтавців — 7238, харків'ян — 2410, чернігівців — 3465, тобто загалом близько 17 тисяч. Така ж ситуація спостерігалася в Бердянському, Дніпровському повітах Таврії. Більшість переселенців прибувало сюди з Полтавської губернії.

Що ж до Херсонщини, то тут оселялися переважно вихідці з Київщини і Поділля. Зокрема, серед 24712 переселенців, що прибули до Херсонського повіту, киян було 7490 осіб, подолян — 1886, полтавців — 7611, чернігівців — 2254; в Одеському повіті відповідно — 2743, 1303, 799, 360; в Ананьївському — 462, 11 303, 306 і 832, Тираспільському — 1108, 3615, 148

і 287. Тут, як і вище, звісно, не враховано українського населення, що переселилося з Воронежської, Курської та інших губерній (Наука і суспільство. — 1993. — № 3—4. — С. 10, 11).

За даними Всеросійського перепису 1897 року, населення Південної України за національною ознакою визначилося так (у відсотках):

	Бесараб. губернія	Херсон, губернія	Таврій. губернія	Катеринос. губернія
Українці	19,6	53,5	42,2	68,9
Росіяни	8,2	21,1	27,9	17,3
Білоруси	-	0,8	0,7	0,7
Поляки	0,3	1,1	0,7	0,6
Болгари	5,3	0,9	2,8	-
Молдавани	47,6	5,4	0,2	0,4
Німці	3,1	4,5	5,4	3,8
Греки	-	0,3	1,3	2,3
Вірмени	-	0,1	0,6	-
Євреї	11,8	11,8	3,8	4,7
Караїми	-	0,1	0,6	-
Гагаузи і турки	2,9	-	0,2	0,3
Татари кримські	-	0,1	13,0	0,8
Інші народності	1,2	0,3	0,6	0,2

І це незважаючи на те, що у вказаний регіон на роздані царським урядом своїм вельможам землі Вольностей Запорозьких з великоросійських губерній намагалися переселити побільше кріпаків, закликати іноземців із Західної Європи. Наприклад, тільки в межі Херсонського повіту на той час вселилися вихідці з 22 губерній Російської імперії (Могилянський Н. Прошлое и настоящее Новороссии. — Одесса, 1919. — С. 9).

Перепис 1897 року засвідчив, що українці цілковито переважають інші етноси в південних районах України. Так, в Олександрівському повіті (нині — Запоріжжя) проживало 224 122 українці, Маріупольському — 117 206, Дніпровському — 156151, Херсонському — 323 627, Тираспільському — 80 049. Лише в Одеському повіті українці за чисельністю посідали в той час третє місце (133 474), поступившись росі-

янам (228 436) і євреям (134 020) (Наука і суспільство. — 1993. — № 3-4. — С. 11).

Отож, Центральна Рада мала всі підстави заявити влітку 1917 року про необхідність включення Катеринославської, Херсонської і материкової частини Таврійської губернії до складу української автономії. Щойно Тимчасовий уряд спробував відмовити в цьому, як з грізною пересторогою виступили моряки-чорноморці: Вольності Війська Запорозького, заявили вони, мають належати українцям. Такий статус цих земель закріплюється в Третньому Універсалі Центральної Ради, яким проголошено Українську Народну Республіку.

Громадянська війна внесла значні зміни в життя півдня України. Внаслідок воєнного лихоліття, голодомору 1921—1923 років сталися зміни і в етнічному складі населення. Однак українці, як і раніше, лишалися основною етнічною групою. Дані 1926 року виразно характеризують етнічну ситуацію на Півдні України. Так, навіть у сільських районах із змішаним складом населення більшість, як правило, становили українці. Перепис засвідчив, що сільське українське населення в південних округах сягало (в процентному відношенні): в Маріупольському — 61, Мелітопольському — 60, Запорізькому — 84, Криворізькому — 90,5, Херсонському — 83,5, Миколаївському — 70,9, Одеському — 54 відсотки. Що ж до міського населення, яке на той час було менш чисельним, аніж сільське, то тут здебільшого переважали росіяни: у Маріуполі вони склали 53 відсотки від загальної кількості жителів, у Херсоні — 41, Миколаєві — 49, Запоріжжі — 37, Одесі — 45. А проте не всюди: в деяких містах більшість становили українці, скажімо, в Кривому Розі (71 відсоток), Мелітополі — (38,5) (*Кльований Л.* Географічний атлас України. — К., 1928. — С. 11).

Великих втрат зазнало сільське населення цього регіону під час голодомору 1932—1933 років. На місце померлих від голоду в південні області України вселяли, як правило, вихідців з-за меж України. Наприклад, у Старокоранський район Донеччини переселялося 350 сімей Івановської області Росій-

ської Федерації. Із Західної області (тепер — Смоленщина) у Велико-Токмацький район тодішньої Дніпропетровської області прибуло 500 сімей, у Мелітопольський — 500, Михайлівський — 300, Люксембурзький — 300, Нижньосірогозький — 550, Якимівський — 600, Білозерський — 500, Васильківський — 300. У південні райони тодішньої Одещини влада перекидала сім'ї з Білорусі: в Каховський — 400, Снігурівський — 400 (ЦДАВОУ: Ф. 1. — Оп. 20. — Спр. 2417. — Арк. 78—80).

У перші дні війни з півдня України було вивезено на схід в основному всіх німців, яким потім протягом десятків років не дозволяли повертатися сюди на постійне місце проживання. Після війни кількість працездатного населення тут зменшилася в сільській місцевості майже вдвічі. Постало питання про переселення сюди з Житомирської, Чернігівської та Вінницької областей 8600 сімей.

Особливо великим був наплив у зруйновані міста всіх бажаних з різних кінців Радянського Союзу. Крім спеціалістів військово-промислового комплексу, які прибували за рознарядкою, в Україні знайшла пристановище велика кількість офіцерів-відставників після хрущовського скорочення армії, котрі відмовлялися повертатися в свої родинні місця, а прагнули залишитися в Україні, де, мовляв, і клімат добрий, і забезпечення краще, ніж у Росії.

Крім того, передвоєнні і воєнні втрати до певної міри були компенсовані в 1944—1946 роках, коли на південь насильно депортували українців Польщі: у Донецьку область — 12 490 осіб, Запорізьку — 34 242, Дніпропетровську — 23 088, Херсонську — 16 982, Миколаївську — 14 612, Одеську — 25 945 (там само. — Оп. 23. — Спр. 4356. — Арк. 32).

Процес переселення українців з північних областей на південь продовжувався і в наступні роки. Відтак вони й нині становлять тут основну групу населення, хоча їх значною мірою вже зросійщено.

Коли йдеться про південні етнічні межі українського розселення, особливий інтерес викликає питання щодо Кримсь-

кого півострова, штучно роздуге в останні роки політиками антиукраїнського спрямування.

Наші пращури з'явилися в Криму ще за часів Київської Русі. Але особливого розмаху приплив українців до Криму набуває в XVI—XVII століттях, коли вони щороку поповнювали невольницькі ринки Євпаторії, Феодосії та Карасубазара. За свідченням турецького мандрівника Евлія Челебі, який користувався переписом Кримського ханства 1666 року, в той час на 187 тисяч кримських татар і 20 тисяч вільних греків, вірменів, караїмів та євреїв припадало 920 тисяч невольників, здебільшого українців.

Перепис півострова 1666 року є надзвичайно важливим джерелом до вивчення проблеми творення українського Криму. Перебуваючи тоді в хана, Евлія Челебі став свідком збирання данини, що супроводжувалася переписом жителів. Ось тоді й виявилось, що в усіх 24 округах на півострові "ясиру козацького там чотирикратне по сто тисяч" (*Челеби Э. Книга путешествий. Походы с татарами и путешествие по Крыму (1641—1667). — Симферополь, 1996. — С. 172).*

Від такого повідомлення, мабуть, сам Челебі був приголомшений, але він змушений визнати це: "Справді, хай хоч камінь трісне, але в Криму немає війська більше, ніж вісімдесят сім тисяч, а, крім війська, є ще сто тисяч прихильників Пророка, але ясиру козацького вони мають чотирикратно по сто тисяч" (там само. — С. 172).

Його, правда, як одновірця кримських татар непокоїть те, що "якби все-таки — хай помилує Аллах — така кількість невірних і своєвільних козаків повстала б, то весь півострів Кримський переревернули б уверх ногами. Але завдяки благословенням, які від чудес Мухамеда Мустафи (тобто, Аллаха — В. С.) спадають, бунтувати вони не здатні зовсім" (там само. — С. 172).

Данину від ста тисяч кримських татар і чотирьохсот тисяч лпорозьких козаків, продовжує Челебі, дарував хан своїм мурзам і воїнам. А ще від трьохсот тисяч полоняників збір ішов на інші витрати бюджету Кримського ханства. І серед

останньої групи ясиру Челебі конкретно вказує на сто двадцять тисяч невільниць, називаючи їх у турецькій мові "дівками", тобто українськими дівчатами. А крім них, рахує ще двісті тисяч українських хлопців (там само. — С. 172).

Таким чином, Евлія Челебі чітко вказує принаймні на 720 тисяч українського населення в Криму за ханським переписом 1666 року.

Яка ж подальша доля цього українського етносу в Криму? Доводиться з гіркотою визнавати, що тероризоване постійними набігами запорожців, особливо на чолі з безрозсудним Сіркою у 70-і роки XVII ст., котрий нищив усіх, хто не хотів повертатися в Україну, вони почали масово переходити в магометанську віру й розчинилися в мусульманському світі.

Іншого характеру була політика гетьмана І. Мазепи, котрий, враховуючи ослаблення Туреччини і упадок Кримського ханства, прямував до опанування узбережжя Чорного моря і Криму як заповітної мрії багатьох поколінь українських патріотів, починаючи зі старокняжих часів. Мазепа переводив фортифікацію Чорноморського побережжя та розширення корабельного будівництва. Його і Голіцина походи 1687 і 1689 років, здобуття Кизикермену та інших турецьких фортець у долішньому Дніпрі в 1695 і Азова в 1696 та похід 1697—1698 років на Перекоп, сильно загрозили і ослабили становище кримських татар. "Eugoraeische Fama", цей важливий щорічник, що був висловом думки поважних хроністів і достойників при королівських дворах Європи, за 1704 рік писав про ці походи: хоч московський полководець Голіцин мав там 50 000 людей, "то він все-таки дав сабе намовити турками і французами на нечувану зраду", тоді як "все це хитрий Мазепа добре доглянув і своїм дипломатичним хистом порізнив цього Голіцина з його людьми і випер його з краю" (Цит. за: Січинський В. Крим. — С. 18).

Під час турецької війни 1735—1738 років, крім 50 000 українського сухопутного війська, брали участь у війні і українські козаки, під час облоги Козлова (Євпаторії), Балаклави і Кафи обслуговуючи "російський флот". У 1736 році

при здобутті Бахчисараю було 16000 гетьманського війська і 4000 запорожців.

Здобуття цілого українського Причорномор'я і Криму наприкінці XVIII ст. було заслугою головно українського війська, тоді як московські частини йшли переважно слідами наших козаків.

Після ліквідації Запорозької Січі Російська імперія, передбачаючи війну з Туреччиною, мусила в 1776 році наново організувати чисто українське військо з українською старшиною і запорозьким укладом. У 1784 році створено Бузьке козацьке військо, згодом назване Славним Чорноморським військом, під проводом військового судді полковника Антона Головатого. Власне, заслугою цього війська було здобуття сильних твердинь, побудованих французькими і голландськими інженерами на острові Березані, в Очакові і Кінбурні, Гаджибеї (Одеса) і взагалі цілого Чорноморського побережжя й Криму в 1783—1790 роках.

У 1774 році було проголошено "незалежність" Криму, а фактично відділення від Туреччини, а в 1783 р. "приєднання" Криму до Російської імперії. Перші кораблі в "Ахтіарській" затоці коло Херсонесу як першої військової бази Російської імперії склалися винятково з Дніпровської і Азовської флотилій під керівництвом запорожців. У 1789 році Чорноморський флот у Севастополі, що складався з 4 великих та більшої кількості менших кораблів, теж обслуговувався колишніми запорожцями. Офіційна реляція Потьомкіна від 19 липня 1788 подає, що при здобутті Чорноморського узбережжя Чорноморський флот складався "з 200 менших гребних суден, в кожному по 60 запорожців"... І далі... "цими суднами керують запорожці, котрих тепер є 20000 на чолі з їх отаманом Сидором Білим". У 1789 цей флот запорожців цілком розбив турецький флот під Кінбурном і Херсоном, і так остаточно і назавжди відтято від Туреччини ціле українське Чорноморське узбережжя і Крим (там само. — С. 18, 19).

Як відомо, Катерина II об'явила про включення Криму до складу Росії 8 квітня 1783 року. В царському маніфесті "О

принятти полуострова Крымского, острова Тамани и всей Кубанской стороны под Российскую державу" з цього приводу зазначалося: "Решилися мы взять под державу Нашу полуостров Крымский, остров Тамань и всю Кубанскую сторону" (ПСЗ. — Т. XXI. — С. 898).

Але до того часу, поки Григорій Потьомкін не повідомив про присягу кримських татар, у Петербурзі дипломатично мовчали про майбутній статус півострова. Лише після того, як від генерал-губернатора Новоросійського надійшла депеша "о вступление в подданство наше крымских жителей и прочих народов татарских", Катерина II написала: "Мы препоручаем Вам (Потьомкіну. — В. С.) подтвердить сим верным нашим подданным вновь уверения о неприменной Нашей к ним милости и благоволения" (там само. — С. 985).

Включивши в адміністративно-господарський організм Південної України, яку в Петербурзі на той час іменували вже Малоросією, Крим і Кубань, у російській столиці спочатку не дуже зайнялися заселенням півострова. 14 серпня 1783 року Катерина II розпорядилася "о переводе калмыков на крымскую степь" (там само. — С. 993), а через місяць було підписано рішення про переселення ногайських орд в Приуралля (там само. — С. 993).

Однак самостійне адміністративне й господарське існування колишнього ханства під імперською короною як Область Таврійська виявилось неможливим. Про самостійне існування в такому ж статусі самого тільки півострова також не доводилося розводитися. А тому фактично з перших днів підкорення Потьомкін змушений розглядати його як невід'ємну частину свого генерал-губернаторства, що обіймає, наголошуємо на цьому, весь південь і схід України. Зрештою, це було продовженням політики створення на колишніх запорозьких землях сильного адміністративно-територіального організму. Так, коли після Кючук-Кайнарджійського договору кримські фортеці Керч і Єнікале відійшли від ханських володінь, то вони були включені до складу Азовської губернії, яка існувала на українських етнічних

територіях (*Новицкий Я.* Описание границ и городов бывшей Азовской губернии (1775—1783). — Александровск, 1910. — С. 23).

Офіційне рішення про включення Криму до складу південно-східного українського адміністративно-територіального організму з'являється лише 2 лютого 1784 року. Того дня указом Катерини II "область Таврическая... покуда умножение населения и разных нужных заведений подадут удобность устроить губернию, препоручаем оную в управление Нашему Генералу Екатеринославскому й Таврическому Генерал-Губернатору князю Потемкину... Что же касается Кубанской стороны, она по удобности имеет вступить в составление Кавказской губернии" (ПСЗ — Т.ХХІ. — С. 18).

І саме він як генерал-губернатор Катеринославський і Таврійський одержує повноваження не лише поділити підпорядковану йому новостворену область на 7 повітів (Сімферопольський, Левкопольський, Євпаторійський, Перекопський, Дніпровський, Мелітопольський і Фанагорійський), а й потурбуватися про "устройство новых укреплений по границам Екатеринославской губернии".

У її межі імператриця включає однозначно і Крим: "...7-е. Перекоп, оставляя как он есть, а только с нужным поправлением; 8-е. Евпаторию или Козлов, небольшое укрепление, от которого содержат батарею у Сербулата, как одних только мест, для приставания судам, в том краю удобным; 9-е. Крепость большую Севастополь, где ныне Ахтияр и где должно быть Адмиралтейство, верфь для первого ранга кораблей, порт и военное селение; 10. Балаклаву, исправя как она есть и содержа стражу ея поселенными тут греческими войсками; 11. Феодосию или Кафу, поправя замки и снабдя их артиллериею; 12. Вместо Керчи и Еникаля, сильную крепость под именем Боспор у Павловского редута, при входе в Боспор Киммерический; 13. Фанагорию, довольно сильное укрепление на острове Тамани; 14. Блокгауз у Еничи, где переезд на Арбатскую стрелку; 15. Ейское укрепление, приведа оное в доброе состояние" (там само. — С. 22).

Свідченням того, що Крим з самого початку його приєднання до Російської імперії не виділявся з південно-українського господарського організму є указ Катерини II про вільну торгівлю в чорноморських містах від 22 лютого 1784 року: "Сей город (Херсон. — В. С.), а с ним вместе и лежащие в Таврической области приморские города наши, Севастополь, известный до сего времени под названием Ахт-Яр, одаренный превосходною морскою пристанью, и Феодосию, инако Кафою именуемой, в рассуждении выгоды их повелеваем открыть для всех народов, в дружбе с Империею Нашою пребывающих, в пользу торговли их с нашими подданными" (там само. — С. 50).

А запорожці стають чи не головною збройною силою для захисту новопридбаних земель, що іменуються тепер Таврійською областю. Під назвою Війська вірних чорноморських козаків вони не тільки розташовуються по території Кримського ханства на північ і захід від Перекопу, а й висуваються на головний рубіж оборони від можливих нападів турецької армії — на Кубань.

За вірну службу чорноморці одержували підвищення по службі. Зокрема, 1795 року підпоручиками стали прапорщики Лозинський і Філонович, поручиками — полкові старшини Навроцький, Тихівський і Соколовський, а капітаном — поручик Єзучевський (Известия Таврической ученой архивной комиссии. — 1896. — № 24. — С. 4, 8).

Навіть ті, хто звільнявся з війська за станом здоров'я, одержували вищі чини. Того року з цього приводу укази видавалися прапорщину Павлу Чернявському, поручику Федору Гладкому, полковому старшині Мусію Чорному, підполковникові Захару Сутику, капітану Павлу Реуцові, поручикам Степану Гончару, Андрію Чернявському, Кирилу Латі, Юхиму Макаренку і прапорщину Василю Шипотиннику (там само. — С. 11, 13).

Але поряд з обороною нових територій поставало не менш гостро питання про їхнє освоєння. Особливо це стосувалося Кримського півострова, звідки масово почали емігрувати та-

тари, що призвело майже до його обезлюднення. Так, за приблизними підрахунками в 1784 році на півострові залишалося трохи більше 55 тисяч чоловіків магометанського і іудейського віросповідання. Понад 30 тисяч християн було виведено Росією з Криму ще до його завоювання (*Секиринский С.* К вопросу о заселении Крыма в конце XVIII века// *Известия Крымского педагогического института.* — Симферополь, 1956. — Т. XXII. — С. 74).

Звичайно, коли татарські промисли в Криму почали згоратися в зв'язку з еміграцією до Туреччини, то українське козацтво, котре добре орієнтувалося в економічних можливостях півострова, намагалося зайняти звільнені місця. В першу чергу, це стосувалося видобутку солі. Документи під 1785 роком засвідчують, що тільки бунчукові товариші Марченко і Паскевич доставили кримської солі в резервні склади російської армії на суму 21.949 рублів (*Записки Одесского общества истории и древностей.* — Т. XII. — С. 320).

Те, що багато запорожців уже розселилося в колишньому Кримському ханстві, свідчить і ордер капітана Харитона Чепіги отаману Андрію Білому від 27 листопада 1787 року, яким доручалося згідно з розпорядженням Григорія Потьомкіна "следовать Таврической области в разные места для приглашения бывших запорожцев в конную и пешую службу в волонтеры" (*Сборник исторических материалов по истории Кубанского казачьего войска.* — СПб., 1896. — Т. III. — С. 5).

Документи пізнішого часу підтверджують розселення на півострові запорожців. Так, у царській грамоті Війську Чорноморському від 1 липня 1792 року, зокрема, Таврійському губернатору приписувалося "иметь попечение об отыскании и доставлений старшинам войска Черноморского справедливо и законно принадлежащего имения, буде где оно в прежних их жилищах задержано, равным способом затребовать ему для причисления тех старых и казаков с их семейством, которые действительно прежде служили в военном звании в Запорожье и по разрушению Сечи поселясь в разных местах, удерживаются там против их воли" (там само. — С. 734).

Однак царський уряд аж ніяк не прагнув масового заселення українцями Криму, оскільки це могло призвести в майбутньому до поступової колонізації ними всього півострова з утвердженням національно-визвольних ідей. Тому з самого початку приєднання Криму князь Потьомкін звернув увагу на заселення цього регіону "русскими выходцами с целью укрепления за Россией и обрусения присоединенных областей" (Изв. ТУАК. — № 7. — С. 91).

Одним з найпростіших способів заселення Таврії було залицення тут звільнених у відставку солдат. Останні виключалися з полків, забезпечувалися амуніцією, грошовим жалуванням, провіантом і під командою спеціально виділених для цього офіцерів направлялися у відведені для них місця поселення. За розпорядженням Потьомкіна в 1784 році було звільнено у відставку й розселено в Таврії 511 нижніх чинів (*Секиринский С. К* вопросу о заселении... — С. 75).

Такий процес одержав розвиток і в наступні роки. Зокрема, 1787 Потьомкін розпорядився відправити на поселення в Таврію всіх призначених у відставку "за разными неспособностями" 411 солдат розташованого на Дону Кубанського корпусу (там само. — С. 75).

Для того, щоб примусово поселені солдати закріплювалися на нових місцях, царська адміністрація взялася допомагати їм в обзаведенні сім'ями. Вже в 1786 році в Таврію було переселено шість партій жінок загальною кількістю 1497, більшість яких доводилися дружинами відставних солдат. Як правило, вони були вихідцями з центральних великоросійських губерній. Саме вони й поклали початок російським поселенням в Таврії як на півострові, так і на її материковому терені (там само. — С. 76, 77).

До речі, виведення жінок до Таврії стало для окремої категорії підприємливих людей і вигідною комерцією, яка захочувалася тим же Потьомкіним. Так, 1785 року він хвалив свого підлеглого Каховського за те, що той пообіцяв єврею Шмулю Ільевичу "за каждую приведенную в Тавриду девку по пяти рублев" (ЗООИД. — Т. XII. — С. 317).

Однак розрахунок на закріплення відставних військових не виправдався — 1793 року по всій Таврійській області їх залишалось тільки 591 (*Секиринский С. К* вопросу о заселении... — С. 78).

Незвичні природно-кліматичні умови для багатьох, побутова невлаштованість, як правило, служили підставою для втечі з Криму. Щоб зупинити цей негативний для влади процес, адміністрація вдалася до суворого контролю за Перекопським перешийком, що нібито мало викоринити дезертирство: місцевий гарнізон був посилений до батальйону в 1797 році (ЗОИИД. — Т. XII. — С. 65, 66).

Також не давало відчутного результату переселення кріпаків російських поміщиків. 1793 року в Криму нараховувалося всього 266 "российских крепостных" (*Скальковский А.* Хронологическое обозрение истории Новороссийского края. — Одесса, 1838. — Ч. 1. — С. 221).

На думку Потьомкіна, найбільш придатними для цього на перших порах були розкольники: "С одной стороны слепая, доходящая до фанатизма, привязанность раскольников к вере, ручалась, повидимому, за их такую же привязанность к обычаям и ко всему русскому" (там само. — С. 90).

19 квітня 1787 року Потьомкін повідомив правителя Таврії Каховського, що "заштатные церковники ныне к Вам отправляются для поселения в области, Вам вверенной, около четырех тысяч душ" (там само. — С. 5.).

Генерал-губернатор вимагав "принять нужные меры и старание о приготовлении им в Таврической степи удобных и выгодных для жилищ угодий и хлебопашества мест, и все нужные к построению домов вещи по указаному положению для таковых назначенные, туда доставить казенным коштом, снабдя и домостроительными орудиями; а по прибытию их туды приложить свое старание о действительном и порядочном оных поселении с доставлением им всех предписанных выгод и пособий, каковые мною обещаны сим поселенцам" (там само. — С. 5).

Для поселення в Таврію тоді прибуло з В'ятської губернії

251 особа церковників, Казанської — 40, Ярославської — 151, Пензенської — 1288, Рязанської — 897, Тамбовської — 249, Смоленської — 104, Псковської — 27, Воронежської і Харківської — 326. Усього — 3233. Крім того, передбачалося пізніше переселити й тих 1122 представників цього стану, котрі не з'явилися до відправлення (там само. — № 24. — С. 6).

І того ж таки року в Криму було розселено близько 4 тисяч церковників (там само. — Арк. 56).

Проте всі ці заходи не давали бажаного результату. За підрахунками С. Секиринського, "российские переселенцы" наприкінці XVIII ст. склали трохи більше 13 відсотків сільського населення всієї Таврійської області (*Секиринский С. К вопросу о заселении... — С. 86*).

Найбільш витривалими виявилися українці. Крім хліборобства, багатьох з них залучили до робіт на соляних промислах, переробки смушків, будівництва кораблів у Севастополі. Французький інженер Мармон, який 1834 року побував на півострові, так закінчує свій опис Керчі: "З усіх утіх, які ми мали, я був особливо зворушений козацькою піснею, і найчудовіші голоси співали сумні, меланхолійні пісні, сповнені солодкої мелодії" (*Січинський В. Крим. — С. 21, 22*).

За статистичними даними 1897 року, в Криму мешкало 63 тисячі українців; зокрема в Перекопському повіті українське населення становило 22 відсотки, Євпаторійському — 21, Керченському — 16, Севастопольському — 13, Феодосійському — 12 (там само. — С. 24).

Однак серйозний аналіз результатів тогорічного перепису дає вагомий підстави засумніватися в достовірності даних щодо українського населення Криму. Так, у Сімферополі зафіксовано 3399 осіб нашого етносу (Первая Всеобщая перепись населения Российской империи 1897 г. Таврическая губерния. — СПб., 1904. — С. 94). Водночас у цій книзі повідомляється, що вихідців з таких українських губерній, як Волинська, Катеринославська, Київська, Подільська, Полтавська, Харківська, Херсонська та Чернігівська нараховується в Сімферополі 6314 (там само. — С. 44). Не можна не брати до

уваги й те, що значна кількість українців оселилася в цьому місті, перебравшись до нього з Бесарабської, Воронезької, Гродненської, Курської губерній та Обласі Війська Донського — вихідців з цих регіонів записано 1936 (там само. — С. 44).

Звичайно, залишалися в Сімферополі й ті українці, котрі тут народилися, і вже рахувалися місцевими.

Подібну картину можна спостерігати і в Севастополі. Українців тут зафіксовано лише 7322 особи, в той же час, коли уже постійних жителів, народжених за межами Таврії в Україні, значиться 13182 (там само. — С. 47, 94). А чимало українців, безумовно, було серед тих 3041 мешканця, хто народився на Донщині, Вороніжчині, Курщині, в Бесарабії (там само. — С. 47).

Але особливо відвертим є факт викривлення даних щодо українського населення в Балаклаві. В той час, як перепис вказує лише на 17 українців, вихідців лише з чисто українських губерній нараховується 76 (там само. — С. 47, 94).

До речі, факт ігнорування українців під час раніших переписів на півострові визнавався кримською більшовицькою владою в 20-х роках. Так, вказуючи на цю помилку в "Памятной книге Таврической губернии на 1889 год", вона, зокрема, наголошувала, що цим виражалася "повною мірою політика великодержавного шовінізму колишньої царської Росії, яка намагалася стерти національні грані українського народу, а тому в даний час (у 20-і роки ХХ ст. — В. С.) важко простежити, коли і як колонізувався півострів за рахунок українців. Ця трудність ускладнюється ще й тим, що Крим стикувався як сухопутним, так і морським кордоном з Україною, і частина території колишнього Новоросійського краю нині вийшли до складу Української СРР, а частина — Кримської АСРР. Це означає, що переселення українців до Криму в деяких моментах залишається непоміченим" (Державний архів Автономної Республіки Крим: Ф. Р-137. — Оп. 6. — Спр. 42. — Арк. 1 зв.).

Справді, підмічена кримськими більшовиками обставина при уважному розгляді може дати роз'яснення щодо кількості "українців, які переселялися на півострів з материкових повітів — Бердянського, Дніпровського та Мелітопольського —

Таврійської губернії і яких, особливо в містах, записували, як правило, великоросами. У Перекопському повіті, наприклад, у 1897 році вихідців з інших повітів Таврії було 13 277 осіб, у Сімферопольському — 2017 (Первая Всеобщая перепись... С. 40).

Лютнева революція остаточно пробудила національну свідомість кримських українців. Уже в березні 1917 року вони починають об'єднуватися в різні національні організації, зокрема, в Сімферополі та Севастополі. Українська громада Севастополя значною мірою складалася з моряків Чорноморського флоту. Саме вона ініціювала процес національного відродження серед екіпажів бойових кораблів. Коли 4 липня 1917 року жителі Севастополя вийшли зустрічати дредноут "Воля", то серед натовпу на Приморському бульварі особливо виділялися члени українських організацій, що прибули з великою кількістю синьо-жовтих прапорів, які відтоді широко входять у життя міста.

Українці Севастополя все гучніше заявляють про себе, особливо ж коли йдеться про захист прав України. Коли Тимчасовий Уряд зробив спробу обмежити автономію України лише п'ятьма губерніями — Волинською, Подільською, Київською, Чернігівською і Полтавською, — це викликало протест українців в усіх регіонах Російської імперії. Особливо ж рішуче виступили моряки Чорноморського флоту, котрий, як і вся Таврійська губернія, включно Крим, опинився поза межами України. Ось як реагували на це в Севастополі: "Загальні збори воїнів-українців Чорноморського флоту і гарнізону, а також робітників і громадян міста Севастополя, обговоривши інструкцію Тимчасового Російського уряду Українському Генеральному Секретаріату від 4 серпня цього року, найрішучішим чином протестують проти форми і змісту цієї інструкції і вимагають:

- 1) Затвердити Тимчасовим Урядом повністю статут Українського Генерального Секретаріату, схваленого і затвердженого представниками всього українського народу в особі Центральної Ради.

- 2) Обов'язкового визнання генеральних Секретаріатів —

- а) з військових справ,
- б) юстиції,
- в) шляхів сполучення,
- г) пошт і телеграфу.

3) Визнання Українського Генерального Військового Комітету правомірним військовим органом.

4) Введення при штабі командуючого Чорноморським флотом посади Генерального Комісара з Українських військових справ на основі угоди Тимчасового Уряду з Центральною Радою в Києві 7-го липня 1917 року.

5) Визнання Чорноморського Українського Військового Комітету військово-адміністративним органом з питань що стосуються воїнів-українців Чорноморського флоту і гарнізону м. Севастополя.

6) Вважаючи виключення зі складу Автономної України губерній — Катеринославської (орлиного гнізда запорожців), Харківської, Херсонської і метерикової частини Таврійської, суцільно населених українцями, також, що не піддається поясненням і незаконним відторгненням однієї частини українського народу від іншої, — збори вимагають включення поіменованих губерній до складу Автономної України.

7) Стурбовані все більш посилюваним у Києві контрреволюційним рухом і відкритою діяльністю темних сил, українці — воїни Чорноморського флоту і гарнізону м. Севастополя категорично заявляють, що у випадку будь-якого насильства над Центральною Радою вони всі до одної особи із зброєю в руках грудьми виступлять на захист її, не зупиняться перед жертвами для улюбленої звільненої України.

8) Збори чекають від Тимчасового уряду задоволення всіх категоричних вимог Центральної Ради.

Севастополь. Серпня 8 дня 1917 року" ... (Російський державний архів військово-морського флоту в Петербурзі: Ф. 183. — Оп. 1. — Спр. 49. — Арк. 74, 75).

У резолюції Третього Військового українського з'їзду, що відкрився у Києві 20 жовтня 1917 року, зазначалося: "Зважаючи на те, що Чорноморський флот має в своєму складі 80

відсотків українців і знаходиться в територіальних водах України, з'їзд постановляє, щоби Морська Генеральна рада негайно приступила до українізації Чорноморського флоту і вжила для цього таких заходів:

1) коли кінчиться осіння кампанія Балтійського флоту і розпочнеться зимня кампанія, під час якої оперативна діяльність флоту припиняється, було вжито заходів, щоби всі українці Балтійського флоту під час зимової кампанії були переведені в Чорноморський флот.

2) Чорноморський флот повинен від цієї пори поповнюватися тільки українцями" (Нова Рада. — 1917. — Ч. XI).

Чорноморський Український Військовий Комітет зі свого боку вимагав, щоб імперська військова адміністрація поважала як представницькі органи українців узагалі, так і їхні права зокрема. У телеграмі від 25 жовтня 1917 року він ставив перед військовим і морським міністрами умови: негайно припинити слідство над Генеральним Секретаріатом, звільнити вищих офіцерів і комісарів Тимчасового уряду, які призначалися на флот без відома Генерального Секретаріату і Чорноморського Українського Військового Комітету; в разі невиконання цих та ряду інших вимог українці-чорноморці відмовлялися виконувати розпорядження Тимчасового уряду (РДАВМФ: Ф. 183. — Оп. 1. — Спр. 46. — Арк. 69).

У цій ситуації командуючий флотом адмірал Немітц змушений був 29 жовтня 1917 року сам звернутися до морського міністра: "Внаслідок загострення й ускладнення українського питання в Чорноморському флоті вважаю за доцільне призначити українського комісара з точно вказаними повноваженнями, затвердженими Центральним урядом" (там само. — Арк. 70).

Про широку українізацію Чорноморського флоту свідчать численні факти. Ось деякі з них. У листопаді 1917 року проходив Всечорноморський з'їзд. Коли на ньому зачитали привітання Центральної Ради, делегати встали і тричі з натхненням проголосили: "Слава! Слава! Слава!". Тоді ж ухвалили послати до Києва на підтримку Центральної Ради 600 озброєних моряків та 17 делегатів від флоту (там само. — Спр. 38. — Арк. 4 зв.).

25 листопада Український Військовий Комітет Чорноморського флоту організував офіційне святкування на честь проголошення Третім Універсалом Української Народної Республіки. На всіх кораблях були урочисто підняті синьо-жовті прапори.

У зв'язку з цим вельми цікаво розгорнулися події на крейсері "Память Меркурия", про що свідчить спеціальна інформація на адресу Центрофлоту Чорного моря: "Судовий комітет сообщает, что сего 12 ноября (ст. стиль — В. С.) команда крейсера "Память Меркурия", в присутствии представителей от Киевской Центральной Рады — товарищ Величко, представителя Центрофлота — Шелестун и от Исполнительного Комитета т. Александрова и др., обсуждая острый и спорный вопрос о подъеме на гафеле украинского флага, пришли к взаимному соглашению и единогласно постановили:

1) Ввиду праздника провозглашения Украинской Народной Республики, национальный украинский флаг, поднятый на гафеле в 8 час. утра 12-го сего ноября, должен быть до вечера.

2) 13-го сего ноября на крейсере никакого флага не поднимать.

3) В ультимативной форме предъявить Центрофлоту решение вопроса об украинизации крейсера в течении пяти дней, т. е. с 12-го по 17-е сего ноября.

4) Если же вопрос об украинизации крейсера будет не разрешен, то команда приступит к исполнению такого своим решением от 11-го с/г за № 122, т. е.:

а) украинцы крейсера подымут свой национальный флаг на гафеле;

б) великороссы и несочувствующие подъему украинского флага в числе около 200 человек съедут в экипаж или же какой-либо корабль по указанию правительственного органа" (там само: Ф. 608. — Оп. 1. — Спр. 70. — Арк. 43).

Коли уряд Леніна оголосив Центральній Раді надуманий ультиматум, а по тому послав в Україну орду Муравйова, екіпаж крейсера "Память Меркурия", що перебував під синьо-жовтим прапором на Одеському рейді, 26 січня 1918 року, протестуючи проти більшовицької окупації, послав в ефір

таку радіограму: "Ми з високо піднятим українським прапором, обстоюючи інтереси експлуатованого народу не тільки українського, але і всього світу, вимагаємо негайного скликання Всеукраїнського з'їзду військових, робітничих і селянських депутатів".

Через три дні, перебуваючи на севастопольському рейді, моряки цього корабля заявили: "Ми, українці, вирвали владу у саботажників, гордо будемо стояти зі своїм прапором і захищати весь експлуатований трудовий народ усіх національностей і ввremo з гордістю за вірність і братство".

Щоправда, треба відзначити, процес входження Чорноморського флоту, як і всього Криму, в сферу впливу України від лютого 1918 року ініціювався Центральною Радою, урядом УНР. Так, 14 лютого 1918 року на засіданні Ради Народних Міністрів УНР було визначено за можливе погодитися про укладання миру з Радянською Росією за умови, що "Крим остається під впливом України" і "Весь флот (також і торговельний) на Чорному морі належить тільки Україні" (ЦДАВОВУ: Ф. 1064. — Оп. 1. — Спр. 5. — Арк. 25 зв.).

А таку позицію Центральна Рада почала виробляти вже з початку 1918 року, коли керівник її морського відомства Дмитро Антонович, повернувшись з Одеси, Херсона та Миколаєва, де зустрівся з моряками-українцями, котрих тоді на Чорноморському флоті було понад сімдесят відсотків, заявив: "Україна... без Криму... не має ні одної бухти, де міг би стояти військовий флот, бо такою бухтою є тільки Севастополь... без Севастополя ні про яку флоту на Чорному морі говорити не приходиться" (ЦДАВОВУ: Ф. 3956. — Оп. 2. — Спр. 28. — Арк. 5 зв.).

Саме після цього було ухвалено закон про морський флот УНР, і з того часу, маючи підтримку від самих чорноморців, українська влада вже не відмовлялася від Криму.

І це, очевидно, вплинуло також на настрої кримськотатарського населення, яке спочатку насторожено ставилося до української держави. Однак після того, як більшовики показали себе в Криму на початку 1918 року, воно змінило своє

ставлення до можливого входження півострова до складу України.

У квітні 1918 року, коли українське військо разом з німцями було під Катеринославом, туди приїхала делегація від кримських татар. Вони заявили "про готовність прилучитися до української держави, коли запевниться їм національно-культурні права".

Назустріч українському війську до Сімферополя приїхали делегації від багатьох міст Криму, які заявили, "що нетерпляче чекають українців, бо їм обридла більшовицька вакханалія". Делегація Севастополя в складі 64 чоловік підтвердила: "Севастополь здається без бою, коли його братимуть українські війська". А представники Керчі, розповіли, що в них "приховані від більшовиків великі запаси хліба, тютюну і риби та інших товарів, і все це з охотою відправляють в Україну, якщо українці займуть це місто" (Відродження. — 1918. — Ч. 7.)

У ті дні українські політики ось так обґрунтовують необхідність приєднання Кримського півострова до України: "Кількість людности і простір татарської національної території є того рода, що кримсько-татарська нація не може бути здібною до утворення самостійної державної організації і мусить опертись о якусь сильнішу державу, забезпечивши собі всю ширину національних прав і повноту національного розвою.

Такою державою може бути тільки Українська, з якою Кримський півострів зв'язаний якнайтісніше територіально і географічно. Кримські татари, яким Україна не може заперечити прав на національне самовизначення, можуть бути спокійні, що Українська держава зробить з кримської національної території державний організм, зв'язаний з Україною в тісну федерацію.

До такої федерації мається, опріч політичних, також чисто економічні передумови. Україна — країна хлібна із великими промисловими можливостями в майбутності, — кримський південь — це Рів'єра, кліматичні станції, виноградні і фруктові сади, які одначе без українських виробів промислу обійтися не зможуть. Державний симбіоз кримських татар і укра-

їнців подиктований самою природою, і ми думаємо, що ці резони, як найбільш переконуючі, візьмуть під увагу татарські політики і дійдуть для добра рідної країни — до вигідного для українців і себе порозуміння» (Відродження. — 1918. — 23 квітня).

Звичайно, це не входило в плани більшовицької Москви. І на початку 1918 року керівник кримських більшовиків О. Слуцький послав телеграму в РНК РСФРР з проханням підтвердити, що "Крим до України не відходить". У відповідь на це Сталін телеграфував, що чутки про відхід Криму до України не мають підстав, що "за документом німецького уряду, який є в нас, ні німці, ні Київ на Крим не претендують, беруть тільки материкову частину Таврійської губернії" (Цит. за: Зарубин А., Зарубин В. Без победителей. Из истории гражданской войны в Крыму. — Симферополь, 1997. — С. 97).

Ще в лютому 1918-го, коли владу в Криму, і, зокрема, в Севастополі, на короткий час захопили більшовики, вони і слухати не хотіли про те, що Україні має належати якась частка Чорноморського флоту. Відомий діяч радянського Морського відомства Федір Раскольников передав із Москви членам Центрофлоту Чорного моря таку директиву Ради Народних Комісарів радянської Росії: "Черноморский флот составляет достояние всей Федеративной Российской Республики, за исключением Украины, которая составляет самостоятельное государство, и ни один корабль Черноморского флота не может ходить под украинским флагом" (РДА ВМФ: Ф. 183. — Оп. 1. — Спр. 89. — Арк. 194).

Але командуючий Чорноморським флотом адмірал Саблін, незважаючи на "реверанс" більшовицького уряду, який призначив його Начальником Морських Сил Чорного моря з надзвичайними повноваженнями, вирішив спочатку з'ясувати ставлення моряків-чорноморців до українізації. Одержавши позитивну відповідь, він надіслав 29 квітня 1918 року до Києва телеграму, у якій заявив про перехід Чорноморського флоту під юрисдикцію Української Народної Республіки. Того ж дня, о шістнадцятій годині, за сигналом з флагмансь-

кого корабля "Георгий Победоносец" на Чорноморському флоті були підняті синьо-жовті українські прапори.

Ось чому, враховуючи і українізацію Чорноморського флоту, і бажання кримських татар і взагалі кримського населення, а також лояльність до цього турецьких властей, про що засвідчував посол УНР із Стамбулу, уряд гетьмана Скоропадського, що саме прийшов до влади, ставить питання про включення півострова до складу України. Зокрема, на засідання Ради Міністрів 7 травня 1918 року, де розглядалося питання про державний кордон, особливо зверталася увага на необхідність приєднання Криму. Заслухавши при цьому текст заяви гетьмана Павла Скоропадського про його переговори з німецьким послом і про його намір послати останньому лист від свого імені, в якому підтверджувалась би необхідність приєднання Криму до України, було схвалено таку акцію" (ЦДАВОВУ: Ф. 1064. — Оп. 1. — Спр. 6. — Арк. 6 зв.).

До речі, тоді ж було ухвалено рішення доручити окремим міністрам розробити документи, які могли б послужити підтвердженням економічної необхідності приєднання Криму до України (там само. — Спр. 8. — Арк. 2).

У листі до німецького посла Мума Уряд Української Держави, зокрема, зазначив:

"При зложившихся відносинах, коли види, що були в 1917 році в місяці падолисті на устрій Всеросійської Федеративної Республіки, куди повинна була ввійти і майбутня Кримська Республіка, цілковито розпалися, і тепер Правительство Української Держави примушено в найбільш рішучий спосіб обстоювати на захованню в складі Української Держави цілого Кримського півострова, не кажучи вже про північну частину Таврійської губ. До сего примушують зовсім очевидні і ясні міркування про стратегічну і економічну конечність. При тім ся точка погляду вповні правомірна.

Правительство Української держави на підтвердження власне представленого має честь пояснити, що воно зовсім не посягає на які-небудь святі національні права населення на Кримським півострові, бо цілком сумніву не підлягаючі

статистичні дані вказують, що в 1897 році при всенародній переписи населення Російської імперії в 5-ти повітах Таврійської губ. на Кримському півострові з числа всього населення в 556 592 душ, осіб, що вказали на татарську і турецьку мову як на свою рідну, було 186 081. З сеї цифри належить відрахувати 5609 караїмів і 3312 євреїв. Татарське населення, отже, включивши сюди теж маленьку горстку турецького населення, яке претендує на утворення незалежної Кримської, а іменно Татарської Республіки, складає всього тільки 32% всього населення на Кримському півострові. Рівнож по одиноким повітам се процентове відношення ніде не доходить до цифри над 33%. Т. ч. решта населення, яке Українська Держава обов'язана по всій справедливості і природним правам переняти після розпаду Російської Імперії під свою владу і охорону, повинна би при умові признання Музулманської Кримської Республіки підчинитися цілком явній меншості Музулманського світу на Кримському півострові, що європейською дипломатією все уважалося зовсім недопустимим.

На таке невідповідне розв'язання стільки серйозного національного питання Правительство Української Держави вважає за можливе увідомити Вас о своїм намірі, що оно має відносно другої організації влади на Кримському півострові, йти широко назустріч побажанням населення сеї території, направленим до отримання політичної автономії, в якій цілком і розробляється потрібний проект" (там само: Ф. 3766. — Оп. 1. — Спр. 132. — Арк. 12—15).

З цього приводу в Міністерстві закордонних справ Української Держави було скликано спеціальну нараду, на якій кримську проблему обговорювали відомі професори — Богаєвський, Кістяківський, Ейхельман, міністр Василенко, колишній генеральний секретар справ міжнародних Шульгин, отаман Сливінський, а також Галіп, Суровцева, Суховерський, Ткаченко та Оренчук.

Обговоривши повідомлення з місць, до речі, тоді було одержано повідомлення від урядовця українського Якіма

Христича про висловлювання німецького генерала Коша щодо створення для себе "другої Ніцци" (там само. — Арк. 16), нарада висловила за приєднання Криму до України. Зокрема, професор Богаєвський сказав з цього приводу так: "Питання Криму для України має значення її дальшого самостійного політично-економічного існування. Крим дає домінацію над північним Чорним морем, охорону чи безпеку українським портам. Керченський пролив готов відіграти роль другого Босфора. Політика німецька, що стремить до помочі повстанню нових держав на розвалинах Росії, згідно до утворення буферних держав на сході, повинна взяти це під увагу, щоб в нових державах мати вірних та справді самостійних союзників. Без Криму Україна буде відкинена на схід і північ в обняття Москви і в кождім евентуальнім непорозумінню може відіграти роль Італії. Без Бесарабії і Холмщини організм може існувати, но не без Криму. Самостійність в такому випадку ілюзарична. Щодо народностей, що заселяють Крим, то принцип самовизначення націй мусить мати розумні границі, неможливо ж штучно розділяти комплекти географічно-економічні одиниці. О анексії мови бути не може, так як Україна тепер доперва в стадії повстання, отже з даних околиць і з Криму може повстати нова держава Україна. Щодо націй, що замешкають цю територію, то може бути вироблена вже після цього спеціальна норма автономії чи навіть федерації. Пока видвигати федерації неможливо, так як це бажання одностороннє, а таке поставлення справи тепер буде означати фактичний відказ від Криму" (там само. — Арк. 2—6 зв.).

Але в цей час німецьке командування все більше і більше схиляється до варіанту, який не поставив би Крим у повну залежність від України, не кажучи вже про включення півострова до її складу. За повідомленням полковника Химича, в травні 1918 року до Криму приїжджав з Берліна міністр колоній, через якого кримські німці просили імператора Вільгельма взяти їх під свій захист (НБУ//ІР: Ф. XI. — Спр. 3318. — Арк. 1).

У зв'язку з цим у Криму циркулювали слухи: "1) Про анексію Криму Німеччиною (німецька колонія), 2) Про анексію тільки прибережної смуги південного берега й повернення іншої частини України, 3) Про утворення татарської держави з німецьким управлінням і економічними інтересами" (там само. — Арк. 2).

Крім того, в повідомленні полковника Химича зазначалося, що "міські самоуправи і земства, обрані на широких соціалістичних началах, незадовільно справляються із своїми завданнями. Основою для їхньої діяльності служать більшовицькі розпорядження і накази німців" (там само. — Арк. 2).

У цьому документі також повідомляється, що "німці, очищують Севастополь від присутності українського елемента, потроху виселяють його, відправляючи на Україну" (там само. — Арк. 3).

А на початку червня 1918 року німецьке командування вирішило передати владу в Криму російському генералові Сулькевичу, котрий видав розпорядження, щоб місцеві власті "ні в які зносини з Урядом України не вступали" (ЦДАВОВУ: Ф. 3766. — Оп. 1. — Спр. 132. — Арк. 27 зв.).

Гетьман Скоропадський пробував через німців вплинути на ситуацію в Криму, тим паче, що губернський з'їзд землевласників та хліборобів Таврії 12 червня 1918 року, ознайомившись з позицією Уряду Української Держави, підтримав приєднання Криму до України. Зокрема, голова з'їзду Закерів дав до Києва таку телеграму: "Горячо приветствуем этот шаг правительства" (там само. — Спр. 186. — Арк. 38).

Однак Кримський крайовий уряд на чолі з генералом Сулейманом Сулькевичем, котрий був проросійськи настроєним, за словами Д. Дорошенка, "з свого боку почав боротися з "українською пропагандою", почав переслідувати українофільські газети, потім відмовився приймати офіційльні телеграми й папери українською мовою. Тоді довелося вжити репресій з нашого боку. Досить було проголосити економічну блокаду півострова. Я настояв в Раді Міністрів на проголошенні "митної війни" з Кримом; було спинено всякий това-

ровий рух і морську комунікацію за виїмкою того, що йшло на потреби німецьких залог у Криму. Наближався збір урожаю овочів, що того року випав дуже гарний. Кримські садоводи потребували шельвок на ящики, для овочів, дров для сушки, стружок, опилок для упакування; все те привозилось, звичайно, з України, але довіз був спинений. Потребували також цукру для консервування овочів, дров для сушки — і цього всього теж не було. Нарешті треба було для населення хліба. За пару тижнів ціни на всі продукти в Криму страшенно підскочили. Урожай почав гнити без консервування, становище садівників робилось катастрофічним. Німці вже наперед закупили багато овочів, свіжих і сушених, і тепер уже це гинulo. Морем везти було не можна, бо ніякі кримські овочі не виносили довгої перевозки морем і потім нової перегрузки на залізниці. Німці звернулися до нас з нотою, прохаючи зняти блокаду. Ми відповіли, що не можемо цього зробити. Тоді вони звернулися до нас вдруге, мотивуючи своє прохання тяжким становищем кримської людности. Від нас була відповідь, що українське правительтво взяло на себе зобов'язання щодо постачання продуктів до Німеччини, але відносно Криму такого зобов'язання ми не брали на себе; ми готові піти назустріч інтересам кримського населення, однак це залежить цілком від кримського правительтва, яке досі не хотіло порозумітися з нами. Німці більше до нас не зверталися, а уряд ген. Сулькевича мусів капітулювати: від нього прийшла до нас телеграма, що він готовий почати переговори про форму державного об'єднання з Україною" (*Дорошенко Д.* Мої спомини про недавнє минуле. — С. 301, 302).

До такого кроку уряд Сулькевича примусили не тільки німці, а й з'їзд власників садів Криму, який звернувся до Києва й Сімферополя з проханням знайти порозуміння (Відродження. — 1918. — Ч. 131).

У політичних колах Криму це рішення також уже визрівало. Як згадував один з відомих місцевих діячів — князь В. Оболенський, "за такого стану справ наші думки невільно стали спрямовуватися до України".

На початку жовтня 1918 року, продовжує він, "ці думки в колах, близьких до Губернської земської управи, вже остаточно визріли. Нам усе ясніше і ясніше здавалося, що, приєднавшись до великої України, Криму буде легше потім ввійти до складу Росії, а залишаючись маленькою самостійною державою, він ризикує, на випадок перемоги австро-угорців, бути зовсім від неї відторгнутим (Оболенский В. Крым при немцах //Крымский архив. — 1996. — № 2. — С. 24).

При губернській управі було скликано нараду голів повітових управ і міських голів Криму, на якій розглядалися пропозиції щодо об'єднання з Україною, висунуті князем В. Оболенським. Незважаючи на вкрай різношерстний у політичному відношенні склад нашої наради, пише він, "у питанні поставленому Управою на обговорення, розбіжностей не було ніяких" (там само. — С. 24).

Дізнавшись про рішення влади Криму вступити з урядом України в переговори про умови з'єднання, а також враховуючи важке становище тамтешного населення, яке не могло в умовах митної війни реалізувати врожай фруктів і винограду, за дозволом гетьмана Скоропадського Рада Міністрів Української Держави 18 вересня 1918 року постановила: "1) Тимчасово припинити митну війну за умови негайної присилки представниками Криму в Київ уповноважених ними осіб для відкриття вищезгаданих переговорів.

2) Просити Міністра фінансів зняти митний огляд вантажів, що направлялися в Крим з Києва.

3) Переговори з представниками Криму після їх прибуття до Києва про умови злиття Криму з Україною вести безпосередньо міністрам зацікавлених відомств, не передовіряючи своїх повноважень іншим особам.

4) Про тимчасове припинення митної війни повідомити по телеграфу" (ЦДАВОВУ: Ф. 1064. — Оп. 1. — Спр. 11. — Арк. 62).

І коли на засіданні Ради Міністрів Української Держави 23 вересня 1918 року тимчасово виконуючий обов'язки голови М. Василенко повідомив про одержання телеграми від

голови Ради Міністрів Криму про виїзд делегації, то було ухвалено рішення: "Послати ген. Сулькевичу телеграму з вказівкою того, що делегація повинна мати повноваження для обговорення не тільки економічних, але й політичних питань" (ЦДАВОВУ: Ф. 1064. — Оп. 1. — Спр. 11. — Арк. 59 зв.).

У відповідь на це генерал Сулькевич надіслав до гетьмана 26 вересня 1918 року телеграму, в якій повідомляв, що уповноважує свою делегацію "вести з уповноваженими Вашої світлості переговори про врегулювання економічних і фінансових питань, що стосуються Криму й України, про умови політичного з'єднання Криму з Україною та про інші питання, що зачіпаються таким з'єднанням і вказаних в інструкції, якою я забезпечив названу делегацію.

Сенатору Ахматовичу надано право спільно з членами Делегації підписувати від імені Кримського Крайового Уряду всі угоди, договори та інші акти, які будуть вироблені Кримським і Українським Уповноваженими" (там само. — Спр. 7. — Арк. 10).

На доповнення до своєї постанови від 18 вересня Рада Міністрів Української Держави уповноважила 8 жовтня 1918 року для переговорів з Кримом щодо з'єднання останнього з Україною Голову Ради Міністрів Федора Лизогуба, міністра закордонних справ Дмитра Дорошенка, міністра внутрішніх справ Ігоря Кістяківського, міністра фінансів Антона Ржепецького, військового міністра генерального бунчужного Олександра Рогозу з "наданням їм права на підписання актів і договорів з усіх питань політичного, фінансового, економічного та адміністративного характеру" (там само. — Арк. 10).

На засіданні делегацій, що відбулося 9 жовтня 1918 року, було зачитано українську Декларацію, в якій викладалися принципи Кримської крайової конституції. Нею передбачалося, що до спільних повноважень повинні належати: глава держави, військо, монетарна система і фінанси, залізничний транспорт, пошта, державний сенат і закордонне представництво (Відродження. — 1918. — 11 жовтня).

На засіданні 10 жовтня Кримська делегація не прийняла

вказаних принципів крайової конституції, при цьому сенатор Ахматович заявив: "Проект з'єднання, представлений вами, є проект поневолення" (ЦДАВОВУ: Ф. 3766. — Оп. 1. — Спр. 132. — Арк. 50 зв.).

У відповідь на це Лизогуб вказав, що "існуючий Уряд Криму не має повноважень укладати договори. Цим підриваються не тільки Ваші повноваження, але й повноваження Вашого Уряду і заявляє, що Український Уряд завжди радий бачити в себе повноважних представників від повноважного Уряду" (там само. — Арк. 50 зв., 51).

Зрештою, на засіданні 12 жовтня Кримська делегація погодилася розглядати пропозиції гетьманського уряду, але випросила місяць терміну на розгляд проекту Курултаєм півострова. Ми пішли на це, згадував Д. Дорошенко, "бо були певні в прихильному полагодженні справи (про це нишком заявляли і делегати від національностей, що приїхали до Києва), тим часом німці погодилися передати нам Чорноморську флоту з Севастополем, і на кількох торпедовцях і канонірських суднах уперве замаяв український кармазинський стяг. Тим самим до нас переходила фактична влада над Кримом" (Дорошенко Д. Мої спомини про недавнє минуле. С. 303).

Треба додати, що жваво обговорював питання про приєднання Криму до України з'їзд борошномелів Таврії, який відкрив 16 жовтня 1918 року. При цьому гостро висловлювалося незадоволення діями свого уряду на переговорах у Києві.

Тоді ж місцеві підприємці почали розробляти проект відкриття в Криму відділення Українського банку (Відродження. — 1918. — Ч. 162).

А 18 жовтня 1918 року робітничий з'їзд у Сімферополі ухвалив постанову про приєднання Криму до України. Через три дні про таке ж рішення заявляє велелюдне зібрання української громади Севастополя (там само. — Чч. 164, 165).

Але в той же час, користуючись погіршенням справ у німців і цілком можливим залишенням ними півострова, прихильники "единой и неделимой России", всупереч досягну-

тим домовленостям у Києві, таємно пішли на інший шлях: голова губернської управи В. Оболенський скликав її членів на засідання, на якому, як він пише, "вона прийняла на себе рішення виняткової відповідальності: звернутися від військового земства до генерала Денікіна з проханням зайняти своїми військами Крим негайно після виходу німців" (Оболенский В. Крым при немцах. — С. 25).

Цим, зрозуміло, всі зусилля гетьмана Павла Скоропадського щодо приєднання Криму до України були зведені нанівець.

Зрештою, патологічна ненависть великодержавних шовіністів до українства дорого обійшлася і для російського народу. Вона погубила не тільки українську державу, а й спробу відродити Росію, яка невдовзі опинилась у руках більшовиків.

Останні ж, остаточно заволодівши Кримом у 1920 році, оголосили його складовою частиною РРФСР: цілковито знехтувавши тутешнє українство. (Більше того, більшовики забажали було приєднати ще й десять волостей Херсонщини). Відтак українське життя на півострові майже завмерло — не було бодай однієї української школи. А проте імперські наміри сягали ще далі: згідно з планом союзного розселення народів, до Криму в 20—30 роки мали переселитися 86 тисяч чоловік, насамперед росіян. Водночас майже два мільйони українців відправлялися до Поволжя, Уралу, Сибіру, Далекого Сходу.

Згідно з переписом 1926 року, серед сільського населення Криму налічувалося 51 436 українців. Щодо чисельності вони посідали третє місце після татар (146 717) і росіян (131 802). Решту селян склали німці (40 160), болгар (10 916), греки (9103) та представники інших народів. Найменше наших співвітчизників було у південних районах Криму, здавна освоєних татарами. В такому суто татарському районі, як Судацький, українців налічувалося всього 505 осіб; у Бахчисарайському їх мешкало 674; в Карасубазарському — 895 (тут, до речі, були населені пункти, де вони становили більшість,

скажімо, Джемрек, Султан-Сарай, Мусабіє, Урус-Ходжі); 1015 українців проживало в Севастопольському — районі масового розселення татар, 1698 — в Ялтинському.

Українці мешкали переважно в степових районах Криму. В Керченському їх проживало 12 294 — майже стільки, скільки й росіян — 12 822. В 69 населених пунктах району українці становили більшість. До власне українських поселень у той час належали Бакси, Джарджава, Катерлез, Мескечі, Новомиколаївка, Старий Карантин, Остабань, Паша-Салин і багато інших населених пунктів.

Другим, за чисельністю українців був Джанкойський район, тут їх мешкало 11 433. Українське обличчя зберігали Армянськ, Біюк-Кият, Воронцовка, Ішунь, Новоіванівка, Тархан, Кула та ще близько ста поселень.

Населених пунктів з переважно українським населенням чимало нараховувалося також у Євпаторійському і Сімферопольському районах, де чисельність українців становила відповідно 10 601 і 10 076 осіб. Окремими невеликими групами проживали наші співвітчизники у Феодосійському — загалом 2245 осіб.

Але і результати цього перепису, як і 1897 року, можемо поставити під сумнів щодо справжньої кількості українців, оскільки політика кримських більшовиків одразу після остаточного захоплення влади в 1920 році не відрізнялася від царської стосовно нашого етносу. Так, навіть "статистичне управління Криму, публікуючи в 1922 році попередні результати перепису, не виділило українців як окремої нації, а віднесло їх до російського населення" (ДААРК: Ф. Р-137. — Оп. 6. — 42. — Арк. 1 зв.).

Підстави для сумнівів дають і офіційні матеріали перепису 1926 року. Зокрема, в них вказується, що всього українців у Криму нараховується 77 123 особи, у тому числі німецьких — 214 (Всесоюзная перепись населения 1926 года. — М., 1930. — Т. 39. — С. 19). Але там же є посилання й на те, що вихідців з України нараховується 72 289 (там само. — С. 34, 35).

А якщо дати сюди переселенців з Кубані, Слобожанщини,

Донщини, тоді прибували масово на півострів в організованому порядку — хіба не знайшлося серед них чимало тих, у кого в жилах українська кров?

Українське життя, яке тривалий час перебувало в занепаді (у 20—30-і роки були надто кволі спроби його оживити), починає відроджуватися лише з літа 1941 року, коли в окупований гітлерівцями Крим увійшли похідні групи українських націоналістів. Вони, зокрема, створили в Сімферополі "Бюро допомоги українському населенню", що діяло при місцевій управі, а також комісію, яка виправляла в паспортах дані про національність тутешніх жителів — з росіян на українців. (За короткий час було виправлено близько 4 тисяч паспортів). Із звіту ОУН випливає, що саме націоналісти підготували ґрунт для заснування Українського Національного Комітету в Криму, який мав стати організатором українського життя на півострові. Крім бандерівців, тут активно діяли також мельниківці, котрих налічувалося близько півтора десятка, — зокрема Ярослав Савка та Борис Суховерський.

Але здійснити задуми щодо широкого українського руху не вдалося. На літо 1942 року бандерівці втратили Романа Бардаківського з Самбірщини, Степана Ванкевича з Тернопільщини, львів'янина Михайла Лобака (ЦДАВОВУ: Ф. 3833. — Оп. 1. — Спр. 20. — Арк. 27).

На час звільнення півострова від гітлерівських загарбників тут залишалось 615 тисяч жителів, що становило трохи більше від довоєнного рівня — 1.127 тисяч (ДААРК: Ф. Р-3287. — Оп. 2. — Спр. 2221. — Арк. 1).

І за таких умов з Криму починається насильницьке переселення корінних його мешканців: 13 травня тут одержали вказівку з Москви підготуватися до суцільної депортації кримських татар. Через три дні з її планом ознайомили районних керівників, а ввечері 17 травня — місцевих, тобто тоді, коли виселення вже практично почалося (там само. — Арк. 9).

За один день було відправлено за межі півострова 187.859 представників цього етносу: 18.983 з міст і 168.876 з сільської місцевості. В результаті цієї акції припинив своє існування

421 колгосп — третина всіх колективних господарств (там само. — Арк. 3, 4).

А тому станом на 1 червня 1944 року в Криму вже залишалося тільки 420 тисяч мешканців (там само. — Арк. 1).

Загальні втрати сільського населення автономної республіки, враховуючи евакуацію 83 єврейських колгоспів (близько 20 тисяч осіб) і виселення 121 німецького колгоспу (близько 40 тисяч), сягнули 170.594 осіб (там само. — Арк. 3).

Ухвалюючи постанови № 5859сс від 10 травня про депортацію татар і № 5984сс від 2 червня 1944 року про виселення так званих німецьких посібників з числа кримських греків, вірмен і болгар, Державний Комітет Оборони СРСР не передбачив одразу, хто і коли має зайняти місце виселених. Природно, в Москві розуміли: компенсувати дефіцит робочої сили в сільському господарстві за рахунок переселення на півострів 511 політемігрантів-іспанців з Узбекистану, Киргизстану, Горького та Кірова, що передбачалося розпорядженням РНК СРСР № 11618 від 29 травня 1944 року (ДААРК: Ф. 652. — Оп. 24. — Спр. 23. — Арк. 12), а також розраховувати на повернення всіх евакуйованих — марна справа. Тим паче, що, повернувшись з евакуації, сільське населення в багатьох випадках подалося до міста. Особливо це стосувалося Фрайдорфського району, заселеному до війни в основному за рахунок євреїв. Тут фактично 8 колгоспів, 2 радгоспи, 2 МТС узагалі не мали робочої сили (там само: Ф.Р-3287. — Оп. 2. — Спр. 1255. — Арк. 37).

Відомий радянський розвідник-терорист Павло Судоплатов у своїх мемуарах відкриває таємницю сталінських планів заселення післявоєнного Криму. Виявляється, існував проект створення "кримської Каліфорнії", що підтримувався американськими євреями. У Кремлі розраховували витягнути знову з них гроші на відбудову зруйнованого війною господарства через створення єврейської республіки на півострові. В червні 1944 року Сталін обговорював це питання з президентом американської торговельної палати Еріком Джонстоном, котрий, намалювавши перед комуністичним вождем рай-

дужну картину, обіцяв виділити СРСР після війни довгострокові кредити. Проект створення єврейської соціалістичної республіки в Криму, пише Судоплатов, відкрито обговорювався в Москві не тільки серед єврейського населення, а й у вищих ешелонах влади (*Судоплатов П.* Спецоперації. Лубянка і Кремль. 1930—1950 годы. — М., 1998. — С. 469).

Але оскільки на цих переговорах виявилось, що Америка могла дати кошти тільки після закінчення війни, а до того часу — можна було залишати кинутими напризволяще землю й житло майже 230 тисяч депортованих, то до цього питання в Москві змушені були повернутися спеціально: 12 серпня 1944 року Державний Комітет Оборони СРСР постановою № 6372с "Про переселення колгоспників у райони Криму" передбачив збільшити кількість мешканців півострова на 17 тисяч сільських родин (51 тисяча осіб) "з метою якомога швидшого освоєння родючих земель, садів і виноградників Криму". У розвиток цього рішення 18 серпня 1944 року Рада Народних Комісарів Кримської АРСР і обком ВКП(б) намітили конкретний план переміщення майбутніх переселенців. Так, передбачалося, що до Ялтинського району прибуде 1000 родин з Ростовської області, до Алуштинського — 2500 з Ставропольського та Краснодарського країв, Старокримського — 1300 з Курської та Ростовської областей, Карасубазарського — 2700 з Тамбовської та Курської, Бахчисарайського — 2000 з Орловської та Брянської, Балаклавського — 2000 з Воронежської і Куйбишевського — 3000 з України (ДААРК: Ф. 1. — Оп. 1. — Спр. 2217. — Арк. 147 зв.).

Доповідаючи Москві про підготовку до виконання згаданої постанови, заступник Голови Ради Народних Комісарів УРСР Старченко та секретар ЦК КП(б)У Д. Коротченко водночас відзначали: "Враховуючи, що в Куйбишевському районі, куди має переселитися з України 3000 господарств колгоспників, навантаження на одного працездатного буде надзвичайно низьким, оскільки вся площа орної землі і садів може бути повністю і легко освоєна не більш, як 1500 колгоспними сім'ями, а також виходячи з малої забезпеченості

житловими спорудами в районі, Раднарком УРСР і ЦК КП(б)У просять зменшити план переселення з України в Куйбишевський район на 1500 колгоспних сімей, надавши їм для розселення весь цей район (ЦДАВОВУ: Ф. 1. — Оп. 23. — Спр. 1318. — Арк. 8).

Київські власті пояснювали свої мотиви тим, що посівні площі Куйбишевського району в 1941 році становили всього 3130 гектарів, а для українських хліборобів, котрі звикли до виробництва поряд з технічними культурами, в основному зернових, картоплі та городини, така обмеженість ріллі, її надзвичайна розкиданість невеликими шматками по гірських схилах створить незвичні і важкі умови в господарській діяльності (там само. — Арк. 4).

Однак план переселення до Криму Москва не зменшила, хоча й сама Україна, спустошена гітлерівською окупацією, відчувала гостру нестачу робочих рук, особливо в південних регіонах.

А тому з Києва змушені були спустити на місця план: Вінницька область мала відправити 600 господарств, Кам'янець-Подільська — 600, Житомирська — 500, Київська — 400, Чернігівська — 350, Сумська — 350, Полтавська — 200 (там само. — Арк. 2).

Це завдання Україна перевиконала: до Криму переселено 3023 сім'ї, в яких нараховувалося 10379 осіб, у тому числі 6260 працездатних (там само. — Спр. 1320. — Арк. 117).

До речі, серед них було 45 голів колгоспів, 35 — голів сільських рад, 44 учителів, 5 лікарів, 4 механіки, 11 агрономів, 6 зоотехніків (там само. — Арк. 114).

Але коли вони прибули на місце, то справді не всім було куди вселитися, про що попереджували київські власті Москву. І тоді 700 українських родин, які не змогли розміститися в Куйбишевському районі, перекидають в інші райони півострова невеликими групами (ДААРК: Ф. 652. — Оп. 24. — Спр. 27. — Арк. 70).

Остаточне розселення прибулих до Криму в 1944 році виглядає по південних районах таким чином:

Алуштинський — 2.349 родин з Краснодарського краю,
Балаклавський — 2.015 Воронежської області,
Бахчисарайський — 2.146 Брянської та Орловської,
Білогірський — 1.156 Курської і Тамбовської,
Куйбишевський — 2.349 Української РСР,
Старокримський — 1.268 Ростовської, Тамбовської та
Курської,
Ялтинський — 935 Ростовської (там само. — Арк. 9).

Що стосується степових районів півострова, то переселенці були розподілені в них ось так:

Азовський — 162 родини з Житомирської області,
Джанкойський — 27 Кам'янець-Подільської та Київської,
Євпаторійський — 150 Кам'янець-Подільської та Київської,
Зуйський — 212 Ростовської, Київської та Вінницької,
Кіровський — 428 Тамбовської,
Октябрський — 57 Вінницької та Київської,
Приморський — 204 Тамбовської,
Симферопольський — 216 Вінницької,
Советський — 180 Тамбовської (там само. — Арк. 9).

Аналіз документів про переселення до Криму в 1944 році, дає підстави вважати, що в цей регіон тоді було переселено не 9000 українців, як це може здаватися на перший погляд. Навіть побіжне ознайомлення з регіонами Російської Федерації, звідки направляли до Криму переселенців, дає підставу стверджувати, що серед них також мала бути значна маса українського населення, зокрема з Кубані, Ставропілля, Вороніжчини (там само: Ф. 1. — Оп. 1. — Спр. 2217. — Арк. 147 зв.).

Протягом п'яти наступних років організованого переселення до Криму не відбувалося. Правда, з тих 3500 сімей, що стихійно були на півострів з вересня 1944 по серпень 1949 року, тисячу одержали статус переселенців. Але із загальної кількості 18040 їх станом на 1 серпня 1949 року залишилося в Криму лише 8.173, інші повернулися в рідні місця (ЦДАВОВУ: Ф. 126. — Оп. 1. — Спр. 273. — Арк. 9 зв.).

У 1946 вибуло 5.818 родин, 1947 — 3.114, 1948 — 950, 1949 — 286, 1950 — 794 (там само. — Арк. 8).

Процес переселення на півострів відновився 1949 року, але УРСР до нього не залучалася. Щоправда, траплялися й стихійні переселення українських селян на півострів, які не могли відчутно вплинути на поліпшення справ.

Украї критичне становище, що склалося тут й продовжувалося загострюватися, особливо в сільськогосподарському виробництві, змусило Москву повернутися до переселення сюди українських селян. І на 1950 рік УРСР доводиться план забезпечити відправлення туди тисячі родин — по триста з Вінницької і Сумської і по двісті — з Кам'янець-Подільської і Київської. Агітаційну роботу в зв'язку з цим почали вести з перших днів нового року. Скажімо, станом на середину січня в Дрогобицькій області вже було подано 25 заяв (там само. — Спр. 84. — Арк. 11).

Але з ідеологічних мотивів, очевидно, західні області УРСР для переселення на півострів були відхилені, оскільки в подальшому бачимо, що цей процес пов'язувався з східними, які більшовицькою владою вважалися більш "благонадійними". Станом на 3 липня 1950 року до Криму вже було переселено 972 українські родини: 200 — з Кам'янець-Подільської, 292 — Вінницької, 184 — Київської та 296 — Сумської (там само. — Спр. 273. — Арк. 3).

А регіони Російської Федерації дали такий континент: Владимирська область — 304 родини, Горьковська — 291, Пензенська — 513, Московська — 205, Ставропольський край — 94, Краснодарський — 100, Чувашська АРСР — 106 (там само. — Арк. 92).

Однак, як і в перші повоєнні роки, кримська влада не вживала дійових заходів для створення нормальних умов життя й праці переселенців, а тому чимало їх покидали півострів, повертаючись в рідні місця. У зв'язку з цим Начальник Головного переселенського управління при Раді Міністрів СРСР С. Черьомушкін, звертаючи 9 березня 1951 року увагу свого підлеглого в Києві на те, що багато сімей, переселених до Криму в 1950 році, покинули півострів, пропонував ужити заходів по виявленню таких та організації серед них "роз'яс-

нювальної роботи щодо повернення в райони вселення" (там само: Ф. 4626. — Оп. 1. — Спр. 105. — Арк. 4).

Справді, далеко не всі українські переселенці закріплювалися в Криму. Але порівняно з російськими вони ставили менше вимог щодо влаштування на новому місці, що не так дратувало високе начальство. Скажімо, нелегко було членові Політбюро ЦК ВКП(б) Микиті Хрущову задовольнити запити своїх земляків з Курської області, котрі, вирішивши всим колгоспом переселитися до Криму, просили порадити там район з "життєвими умовами, вода, рослинність і т. д.", а також "надати нам Вашу допомогу в справі забезпечення нашого колгоспу на новому місці проживання" (ЦДАГОУ: Ф. 1. — Оп. 24. — Спр. 990. — Арк. 39).

Переконавшись, що українські колгоспники в своїй масі працюють добросовісно, Москва не тільки намагалася відтепер закріпити їх на півострові, а й збільшує УРСР завдання з переселення в Крим. На 1951 рік воно вже становило 1200 родин, а було виконано на 97 відсотків (там само — Спр. 866. — Арк. 173).

Зокрема, Вінницька область дала 754 родини переселенців і Сумська — 428 (ЦДАВОВУ: Ф. 4626.— Оп. 1.— Спр. 273.— Арк. 3).

Більше тоді прибуло з РРФСР: Владимирської області — 300, Воронежської — 799, Рязанської — 510 (там само. — Арк. 93).

Наступного року УРСР одержує план переселення до Криму вже в кількості 1400 родин. Станом на 11 листопада 1952 року на півострів з України відправили 1549 сімей, тобто значно перевиконали доведене завдання (ЦДАГОУ: Ф. 1. — Оп. 24. — Спр. 1716. — Арк. 3).

Скажімо, з Житомирської області в повному складі переїхали колгосп імені Комінтерну і бригада колгоспу "За урожай" Довбиського району (119 господарств) та колгосп імені Держинського Чуднівського району (76 господарств) (там само. — Спр. 2077. — Арк. 51).

Річний план був перевиконаний — до Криму з областей УРСР переселили 1426 колгоспних родин: Чернігівської — 452, Сумської — 434, Житомирської — 215, Хмельницької — 229, Київської — 246 (ЦДАВОВУ: Ф. 4626. — Оп. 1. — Спр. 273. — Арк. 93).

Це вже майже наблизилося до показника РРФСР, звідки того року переїхало 308 родин з Курської області, 447 — Воронежської, 252 — Рязанської, 202 — Московської, 102 — Ростовської (там само. — Арк. 93).

А 1953 вперше до Криму прибуло більше організованих переселенців з України, ніж з Росії. Так, Воронежська (320), Курська (309) і Рязанська (375) області відправили на півострів 1004 родини, тоді як Сумська (617) і Чернігівська (518) 1135 (там само. — Арк. 94).

А всього з України зафіксували переселенськими того року 1285 родин (там само. — Арк. 3).

За 1944 і 1950—1953 роки з України до Криму було відправлено 7903 родини при плані 7800. З Вінницької області переїхало 1.657, Житомирської — 715, Київської — 838, Сумської — 2.128, Хмельницької — 1.037, Чернігівської — 1.328 і Полтавської — 200 (там само. — Арк. 3).

Питома вага українських переселенців серед тих, хто переїжджав на постійне місце проживання до Криму, весь час стала. Якщо в 1944 році частка переселенців з УРСР становила менше п'ятої частини, то на початку 50-х років це співвідношення, як бачимо, почало змінюватися на користь України.

Однак, збільшуючи контингент переселенців на півострів, московські й кримські власті продовжували мало робити для його нормального облаштування. Навіть не було організовано як слід праці тих глав і членів родин переселенців, які наперед приїжджали будувати собі будинки. Так, уже згадуваний С. Черьомушкін інформував 5 січня 1953 року РРФСР, що до Кримської області в жовтні—грудні 1952 року було направлено 1254 таких осіб. Однак, потинявшись декілька днів без діла, вони всі покинули півострів, оскільки "Кримсільбуд" не завозить на будівельні майданчики необхідну кількість лісу та інших будівельних матеріалів, не організовує використання на спорудженні будинків прибулих глав сімейства" (ДААРК: Ф.Р-3287. — Оп. 2. — Спр. 1260. — Арк. 65, 66).

У важкому становищі опинилися й переселенці попередніх літ, особливо ті, хто переїхав до Криму в 1944—1946 роках. У

зв'язку з несприятливими обставинами, писали керівники області П. Титов і Д. Полянський до Голови Ради Міністрів СРСР Г. Маленкова в 1953 році, "вони не мали можливості своєчасно розрахуватися з державою за взяту позику" (там само. — Арк. 86).

Так, голова колгоспу імені Жданова Судацького району Старокожев у своєму листі на ім'я Маленкова 24 вересня 1953 року писав: "Переселенці 1944 року виїжджають у різні сторони через те, що саме житло (колишнє татарське — В. С.) не має того, що влаштовує російську людину, а відновити його неможливо, оскільки не спускається позика грішми, а також і будматеріалами" (там само — Спр. 1262. — Арк. 56).

Справа полягала в тому, що колгоспники, які переселилися до Криму в 1944 році, були поселені в глинобитні татарські будівлі із земляними дахами. Через невміння доглядати за ними вони, природно, розвалювалися. Не було в них також і російської печі. Сучасних будинків, зручних для переселенців, споруджували дуже мало. Наприклад, офіційним документом від 22 жовтня 1953 року засвідчено, що трест № 38 із 100 будинків, які він мав звести в колгоспах імені Кірова та імені Дороніна Балаклавського району, не здав жодного. Такі ж невтішні результати були і на рахунку будівельників багатьох інших підрядних організацій, яким постановою обкому партії та облвиконкому доручалося спорудити ще 290 будинків у різних районах області (там само. — Спр. 1261. — Арк. 58).

Але, крім невлаштування з житлом, на відтік переселенців впливали й інші причини. У звіті начальника переселенського відділу Кримського облвиконкому М. Пузакіна за 1953 рік вказується, що "основна причина — низьке матеріальне забезпечення колгоспів виходу і колгоспів вселення, наявність недоліків у господарському влаштуванні переселенців і формально-бюрократичне ставлення на місцях до потреб приїжджих" (ЦДАВОВУ: Ф. 4626. — Оп. 1. — Спр. 274. — Арк. 65).

Наприклад, з колгоспу імені Сталіна Судацького району в 1953 році виїхало 30 родин переселенців, оскільки тут не

тільки не розраховувалися з людьми за їхню працю сповна, але й не створили належних побутових умов. Правління своєчасно не вжило заходів щодо забезпечення господарств своїх колгоспників кормами для тварин, в результаті ті продали домашню худобу й виїхали за межі Криму (там само. — Арк. 66).

Найбільш масовим був виїзд з Судацького, Алуштинського, Старокримського і Балаклавського районів (там само. — Арк. 65).

Уже згадуваний М. Пузакін засвідчує, що в 1950 році Крим залишило 1256 родин переселенців (вселилося тоді на півострів 3049), у 1951 — 849 (3.039), 1952 — 475 (2.979), 1953 — 491 (2.910) (там само. — Арк. 109, 108, 107, 106).

Така ситуація, звичайно, не могла не вплинути на сільське господарство півострова. Воно ніяк не могло досягнути передвоєнних показників.

А промисловість?

Якщо звертатися до довідкової радянської літератури, то скрізь однозначно прочитаємо, що трудящі Криму, як і всього Радянського Союзу, за післявоєнну п'ятирічку (1946—1950) відбудували зруйноване війною народне господарство. Радянська енциклопедія історії України, наприклад, пише: "За роки четвертої п'ятирічки (1946—1950) ліквідовано наслідки руйнувань, заподіяних нім.- фашист. загарбниками г-ву області. Всю промисловість перебудовано на новій, вищій тех. основі" (РЕІУ. — К., 1970. — Т. 2. — С. 512).

Через три роки в такому ж дусі намагається переконати слухачів Вищої партійної школи при ЦК КП України і лектор І. Яценко. Однак, назвавши обсяги планових капіталовкладень у цьому секторі народного господарства за вказаний період — 2886,9 мільйона карбованців, він не каже, скільки ж було виділено і фактично освоєно (*Яценко И.* Крымская партийная организация в борьбе за восстановление и дальнейшее развитие промышленности (1944—1950 гг.). — К., 1973. — С. 11).

Замість конкретних даних оратор дає розрізнені показники, що не відповідають на це питання. Лектор заповнює час викладками про розгортання "організаційно-політичної

роботи партійною організацією Криму по мобілізації трудящих на виконання завдань п'ятирічки", "стахановського руху", "мобілізації юнаків і дівчат" тощо (там само. — С. 11—20).

Але, оскільки питання не знімається, то, зрештою, І. Яценко визнає, що в 1949 році обсяг промислового виробництва становив у Криму лише 56,9 відсотка довоєнного рівня, а в консервній, тютюновій, виноробній та ряду інших галузей не перевищує 30—35 процентів досягнутого в 1940 (там само. — С. 20).

Можливо, в 1950 та наступних роках відставання подолане, а відтак Крим з того часу позбувся наслідків страшного лихоліття?

Зовсім ні. І саме це змусило Москву запропонувати Україні прийняти Крим у 1954 році. Аби Україна його поставила на ноги...

Найбільші російські "патріоти" сьогодні вже не заявляють на весь світ про те, що Крим нібито незаконно був переданий Україні в 1954 році. Але вони продовжують говорити про "російський статус Севастополя". Мер Москви добалакався до того, що, мовляв, в "Україні Росію бояться як вогню. Бояться тому, що украли в нас територію" (Крымская правда. — 1999. — 5 лютого).

На жаль, значною мірою підігривають подібні заяви несолідні публікації, що з'являються в московській пресі вже не один рік. Зокрема, грішить цим "Российская газета", з сторінок якої дипломовані юристи намагаються довести, що місто взагалі не могло передаватися Україні, оскільки "постанова Президії Верховної Ради СРСР не стосувалася Севастополя і його статусу, бо місто з 1948 року до складу Кримської області не входило, було суб'єктом Російської Федерації і підпорядковувалося напряму Москві" (Российская газета. — 1996. — 24 жовтня).

Таку заяву зробив начальник кафедри Військової академії Генштабу Російської Федерації, доктор історичних наук, професор, генерал-лейтенант Олег Золотарьов, коментуючи публікацію Указу Президії Верховної Ради РРФСР від 29 жовтня 1948 року про виділення Севастополя "в самостійний адміні-

стративно-господарський центр з своїм особливим бюджетом і віднесення до категорії міст республіканського підпорядкування".

Якщо це справді так, тобто Севастополь з 1948 року став суб'єктом Російської Федерації, то слова генерала Золотарьова має ствердити Конституція РРФСР. Але в її тексті того часу не тільки Севастополя, але й інших міст, у тому числі Москви та Ленінграда, не згадується як суб'єкта державного устрою. Стаття 14-а, зокрема, гласить: "Російська Радянська Федеративна Соціалістична Республіка складається з країв...; областей... Костромської, Кримської, Куйбишевської...; автономних радянських соціалістичних республік...; автономних областей..." (Конституція (Основной Закон) РСФСР. — М., 1952. — С. 7).

Отже, Основний Закон РРФСР від 1937 року і 27 травня 1949 року не передбачав адміністративно-господарського центру як суб'єкта державного устрою, а лише таку адміністративно-територіальну одиницю, як край, область, автономна республіка, автономна область. А тому Закон про доповнення до статті 14-ої Конституції РРФСР, ухвалений 27 травня 1949 року, передбачав надання такого статусу новоствореній Амурській області, яка виділялася з Хабаровського краю (Заседание Верховного Совета РСФСР 2-го созыва. Третья сессия (24—27 мая 1949 г.) — М., 1949. — С. 240).

Севастополь, як і всі названі міста республіканського підпорядкування, виділяється лише окремим рядком у Законі про бюджет РРФСР на 1949 рік (там само. — С. 232).

Через це в довіднику адміністративно-територіального поділу РРФСР Амурська область, як і всі суб'єкти РРФСР, представлена з своєю територією, а Севастополь поряд з іншими містам республіканського підпорядкування — Сочі, Горький, Куйбишев, Ленінград, Молотов, Москва, Новосибірськ, Омськ, Ростов-на-Дону, Саратов, Свердловськ, Сталінград, Челябінськ, Казань — територіально не виділений (РСФСР. Административно-территориальное деление на 1 октября 1950 года. — М., 1950. — С. IV—VI, 172).

На той час, як бачимо, жодне місто Росії не було суб'єктом її державного устрою, а тому Севастополь залишався складовою частиною Кримської області, хоч і виділявся серед інших міст півострова — Симферополя, Ялти, Керчі, Феодосії, Євпаторії та Алушти — як адміністративно-господарський центр республіканського підпорядкування.

На відміну від генерала Золотарьова адвокат Борис Кузнецов розуміє, що адміністративно-господарський центр не міг бути суб'єктом державного устрою за Конституцією РРФСР 1937 року, а тому цей автор, не посилаючись ні на які законодавчі акти, самовільно подає Севастополь як "самостійну адміністративно-територіальну одиницю, що входила раніше до складу РРФСР" (Российская газета. — 1996. — 14 листопада).

Чи й справді з 1948 року Севастополь перестав бути складовою частиною Кримської області?

Сьогодні, як ми щодня переконаємося, цього дуже хотілося б комусь у наших сусідів, але документи засвідчують зовсім інше. Так, після відвідин Сталіним 8 жовтня 1948 року Севастополя ухвалюється рішення російських властей про виокремлення міста в республіканське підпорядкування. Указ Президії Верховної Ради РРФСР від 29 жовтня 1948 року звучить ось таким чином: "Виділити місто Севастополь в самостійний адміністративно-господарський центр з своїм особливим бюджетом і віднести його до категорії міст республіканського підпорядкування" (Державний архів Севастополя — ДАС: Ф. Р-79. — Опис. 2. — Справа 103. — Арк. 229).

Неважко переконатися: цей указ не передбачає виділення Севастополя в суб'єкт державного устрою РРФСР, оскільки не йдеться в ньому про його наступне законодавче закріплення, що вимагається в подібних випадках. Скажімо, коли 28 липня 1948 року вже згадувана Амурська область виділяється із складу Хабаровського краю в самостійну область РРФСР, то постанова з цього приводу вимагає затвердження навіть Верховною Радою СРСР (Сборник Законов РСФСР и Указов Президиума Верховного Совета РСФСР. 1946—1954 г.г. — М., 1955. — С. 98).

А тому, виділяючи Амурську область в суб'єкт РРФСР,

тобто постійну адміністративно-територіальну одиницю, її Верховна Рада 27 травня 1949 року статтю 14-у Конституції РРФСР після слова "областей" доповнює словом "Амурської" (там само — С. 25).

До речі, таким же законодавчим шляхом відбувається утворення і ліквідація в складі РРФСР (з наступним затвердженням Президією Верховної Ради СРСР) у ті ж роки Казанської, Чистопольської і Бугульминської областей Татарської АРСР, Уфимської і Стерлітамацької Башкирської АРСР (там само. — С. 100—102).

Що ж стосується Севастополя, то виділення його в самостійний адміністративно-господарський центр, природно, не потягнуло за собою внесення змін в Конституцію РРФСР, оскільки він і після 29 жовтня 1948 року залишився в складі Кримської області як суб'єкта РРФСР.

І це засвідчує ухвалена того ж дня постанова № 1082 Ради Міністрів РРФСР: "У зв'язку з виділенням міста Севастополя в самостійний адміністративно-господарський центр і віднесенням його до категорії міст республіканського підпорядкування Рада Міністрів РРФСР постановляє:

1. Zobov'язати Міністерство фінансів РРФСР і Кримський облвиконком виділити бюджет міста Севастополя з бюджету Кримської області на 1948 рік і не пізніше 20 листопада 1948 року представити його на затвердження Ради Міністрів РРФСР.

2. Zobov'язати Держплан РРФСР спільно з міністерствами і відомствами РРФСР і Кримським облвиконкомом у межах планів господарського і культурного будівництва і планів матеріально-технічного постачання Кримської області на 1948 рік виділити план господарського і культурного будівництва і план матеріально-технічного постачання міста Севастополя і представити до 20 листопада 1948 року на затвердження Ради Міністрів РРФСР.

3. Zobov'язати Держплан РРФСР, Міністерство фінансів РРФСР, міністерства і відомства РРФСР в подальшому виділяти місто Севастополь у державному плані і державному бюджеті

окремим рядком" (ДАС: Ф. Р-79. — Оп. 2. — Спр. 103. — Арк. 221).

Але цей акт означав фактично лише те, що відтепер Севастополь одержуватиме гроші з Москви напряму, а не через Сімферополь, як було до того, і Кримський облвиконком уже не міг формально контролювати радянську і господарську роботу в цьому місті. До речі, голова Севастопольської міськради Філіпов, виступаючи 29 січня 1949 року на міській партійній конференції, з цього приводу сказав дослівно так: "В связи с выделением Севастополя в республиканское подчинение ответственность исполкома возрастает. Сейчас, если можно так сказать, мы теряем няньку в лице Облисполкома" (ДААРК: Ф. 35. — Оп. 1. — Спр. 385. — Арк. 45).

Зрештою, і в Москві не вважали, що Севастополь виокремлений з Кримської області. Наприклад, постанова Ради Міністрів РРФСР від 18 грудня 1948 року про затвердження титульного списку середніх шкіл Кримської області включає до нього й севастопольські навчальні заклади такого типу — жіночі №№ 4 і 16, чоловічі № 19 і № 38 (ДАС: Ф. 90. — Оп. 1. — Спр. 67. — Арк. 2).

І той зв'язок, який засвідчує про єдність місцевого самоврядування Севастополя з Кримом, не розривався виділенням міста в категорію республіканського підпорядкування. Державна влада Російської Федерації і не думала, і не могла цього робити. А тому Севастополь не одержав повної самостійності від Сімферополя, залишаючись під його владною десницею в багатьох аспектах єдиного адміністративно-територіального устрою. Скажімо, якби Севастополь був виділений в окрему адміністративно-територіальну одиницю, то від нього не було б потреби обирати народних засідателів Кримського обласного суду. А документи засвідчують, що 6 січня 1951 року Кримська обласна Рада обирає таких 8 від цього міста (ДААРК: Ф. Р-3287. — Оп. 2. — Спр. 845. — Арк. 213, 214).

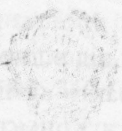
Крім того, в роботі цієї сесії Кримської обласної Ради беруть участь обрані до неї депутати від Севастополя. Вони, природно, як і представники інших регіонів Криму, обирають керівництво, формують постійні комісії. Народний

Секретариат
Городского Совета
Трудающих
В.И. Филиппову

29/10/48

АРХИВНАЯ КОПИЯ

g. 2

229

УКАЗ ПРЕЗИДИУМА ВЕРХОВНОГО СОВЕТА РСФСР

О выделении города Севастополя
в самостоятельный административно-
хозяйственный центр

Выделить город Севастополь в самостоятельный административно-
хозяйственный центр со своим особым бюджетом и отнести его к
категории городов республиканского подчинения.

Председатель Президиума
Верховного Совета РСФСР - И. ВЛАСОВ

Секретарь Президиума
Верховного Совета РСФСР
(П. Бахмуров)

П. Бахмуров

Москва, 29 октября 1948 года

д. № 761/2

4/10/48

обранець від міста-героя Никорін, наприклад, очолює комісію Кримської обласної Ради з культурно-просвітньої роботи (там само. — Арк. 140 зв.).

То ж чи можна говорити про те, що Севастополь живе окремих державним життям від рідного йому Криму?

Особливо ж промовисті факти адміністративно-територіальної єдності Севастополя з Кримською областю виявляються вже в перший день відкриття першої сесії третього скликання Кримської обласної Ради депутатів трудящих 28 лютого 1953 року. Того дня депутат П. Титов, виступаючи також від імені депутатів, обраних у Севастополі, вносить пропозицію обрати головою обласної Ради Дмитра Полянського (там само. — Оп. 2. — Спр. 1154. — Арк. 182).

Тоді ж заступником голови виконкому Кримської обласної Ради депутатів трудящих обирається Гаврило Пономаренко, депутат від Сталінського виборчого округу № 110 Севастополя (там само. — Арк. 90).

Серед членів постійних комісій Кримської обласної Ради бачимо таких депутатів, обраних у Севастополі, як прокурор Кримської області Микола Хламов, начальник обласного управління зв'язку Віктор Гончаренко (там само. — Арк. 14, 15).

І якби Севастополь був справді виокремлений повністю з Кримської області, то хіба змовчав би обласний прокурор Хламов, обираючись від зовсім відділеної від Криму адміністративно-територіальної одиниці? Він змушений був би протестувати. Однак такого прокурорського протесту ніде не зафіксовано.

Між іншим, не знайдеться ніякого прокурорського протесту і на такий, здавалось би прецедент: ще коли Крим перебував у складі Росії, тільки-но обраний першим секретарем обкому партії вже згаданий Полянський погоджується на обрання головою Кримської обласної Ради Михайла Кузьменка, котрий не був її депутатом. Тоді останнього в авральному порядку обирають депутатом Кримської обласної Ради, від виборчого округу № 112 Севастополя. А потім, як кажуть, уже справа техніки, щоб прибулий з-за меж Криму Кузьменко очолив

місцевий облвиконком (там само. — Спр. 1291. — Арк. 97).

Нове видання Великої Радянської Енциклопедії тоді також не виділяє Севастополь в окрему адміністративно-територіальну одиницю: "У Кримській області 14 міст: Сімферополь, Севастополь, Керч, Євпаторія, Феодосія, Ялта..." (Большая Советская Энциклопедия. М., 1953. — Т. 23. — С. 551).

Як бачимо, ще в період перебування Кримської області в складі РРФСР ніхто в Москві, Сімферополі, Севастополі не сприймав окремий адміністративно-територіальний статус цього міста й повне його виділення з Кримської області. Інша справа, що Севастополь як військова база Чорноморського флоту виділявся в самостійний адміністративно-господарський центр, але не адміністративно-територіальну одиницю РРФСР. І це не підняло його до рангу суб'єкта РРФСР, через що місто не виділяється окремим рядком в Конституції цієї республіки, залишаючись складовою частиною Кримської області.

І саме в такому його статусі — окремого адміністративно-господарського центру в складі Кримської області як суб'єкта РРФСР — останньою він передається 1954 року Україні. Якби це було не так, то голова Севастопольської міськради Сергій Сосницький не запрошувався б до Кремля на церемонію затвердження Указом Президії Верховної Ради СРСР цієї події.

Одразу ж після цього Москвою вносяться зміни в статтю і у Конституції РРФСР: "У зв'язку з передачею Кримської області із складу РРФСР до складу Української РСР... викласти статтю 14-у Конституції РРФСР відповідно до статті 22 Конституції СРСР таким чином..." (Заседание Верховного Совета РСФСР 3-го созыва. Пятая сессия (31 мая — 2 июня 1954 г.). Стен, отчет. — 1954. — С. 220).

У переліку суб'єктів РРФСР Кримська область уже не значиться. Вона вже фігурує серед суб'єктів УРСР, оскільки Верховною Радою Української РСР на черговій сесії внесено зміни до Конституції. А Севастополь виділяється окремим рядком у Законі про бюджет УРСР на 1954 рік (Засідання Верховної

Ради Української РСР (шоста сесія) 16—17 червня 1954 р. Стен. звіт. С., 1954. — С. 118). Тодішній союзний адміністративно-територіальний довідник вказує на приналежність Севастополя Кримській області в складі Української РСР (СССР. Адміністративно-територіальное деление союзных республик на 1 марта 1954 года. — 1954. — С. 208, 209).

Ні Кримська область, ні Севастополь не значаться в подібному довіднику, виданому дещо пізніше російськими властями (РСФСР. Адміністративно-територіальное деление на 1 января 1955 года. — М.: Вид-во "Известия Советов депутатов трудящихся СССР", 1955).

А в зібранні законів, указів Президії Верховної Ради і постанов уряду РРФСР за 1948—1953 роки, згодом укладеному Міністерством юстиції РРФСР, згадки про Севастополь (як і Кримську область) супроводжуються уточненнями про передачу до складу Української РСР Указом Президії Верховної Ради СРСР від 19 лютого 1954 року і посиланням на змінену Конституцію РРФСР після цієї дати (Хронологическое собрание Законов, Указов Президиума Верховного Совета и Постановлений Правительства РСФСР. 1948—1953. — М., 1958. — С. 8, 39, 570, 571).

Про те, що Севастополь був переданий Україні в складі Кримської області засвідчить пізніше і найавторитетніша радянська енциклопедія: "Сучасний Севастополь — один із значних індустріальних центрів Кримської області" (Большая Советская Энциклопедия. — М., 1976. — Т. 23. — С. 105).

Достеменно знаючи про факт передачі Севастополя в складі Кримської області до Української РСР, Сосницький на сесії обласної Ради 24 березня 1954 року говорив дослівно таке: "У зв'язку з передачею нашої області і міста в Україну, вносимо до Радянського уряду пропозицію і прохання, щоб у найближчі 2 роки вирішити невідкладні завдання в Севастополі" (ДАС: Ф: Р-79. — Оп. 2. — Спр. 419. — Арк. 91, 92).

У доповіді Сосницького на сесії Севастопольської міської Ради 14 травня 1954 року також чітко вказувалося на приналежність міста Україні: "У нашій республіці все ширше роз-

гортається змагання на честь 300-річчя воз'єднання України з Росією. В цьому змаганні активну участь беруть трудящі Севастополя. Як і всі трудящі Української Республіки, вони кожного дня добиваються нових трудових перемог" (там само. — Арк. 127).

І саме так розуміють це всі в Севастополі, одразу визнаючи себе українською територією. Наприклад, у передовій статті газети "Слава Севастополя" під назвою "Державний бюджет Української РСР", зокрема, вказувалося: "В поточному році перед нашою республікою стоять великі завдання по дальшому розвитку соціалістичної промисловості, сільського господарства, житлового будівництва, транспорту, розширення товарообігу і ще більшому піднесенню матеріального і культурного рівня життя трудящих. У вирішенні цих завдань важлива роль належить Державному бюджету Української РСР" (Слава Севастополя. — 1954. — 19 червня).

А далі газета подає розподіл бюджету по регіонах України, де після Києва значиться Севастополь.

І якраз у цьому головним чином була відмінність Севастополя від інших міст Криму — він, як і в період з 1948 по 1954 рік, стає окремою одиницею у господарському житті України. Але, як і в складі Росії, Севастополь залишається зв'язаним з Кримом спільним місцевим самоврядуванням.

Під час виборів до Кримської обласної Ради депутатів трудящих у 1955 році від Севастополя обирається 14 депутатів. А членом обласної виборчої комісії був представник Севастопольської міської організації Добровільного товариства сприяння армії, авіації та флоту Олександр Іщенко (ЦДАГОУ: Ф. 1. — Оп. 52. — Спр. 5001. — Арк. 9).

А 4 лютого 1956 року бюро Кримського обкому КП України рекомендує свого нового першого секретаря Василя Комяхова кандидатом у депутати обласної Ради по Корабельному виборчому округу № 98 Севастополя (там само. — Оп. 53. — Спр. 138, — Арк. 46).

Якщо заглянемо в статистичний довідник "Народное хозяйство Крымской области" (Сімферополь, 1957), то в розділі

"Адміністративно-територіальний поділ", серед інших міст області станом на 1 липня 1957 року побачимо і Севастополь (С. 19).

Хоча в названій книзі в багатьох статистичних таблицях це місто подано окремо й підкреслюється його виділення в республіканське підпорядкування з 1948 року, однак у різних довідкових матеріалах дані по Севастополю включаються в загальні показники по Кримській області (там само. — С. 211—221, 236, 239, 241, 242, 247, 248, 251, 252, 255, 256, 265, 267—270, 272).

І тільки Конституцією УРСР 1978 року Севастополь виділяється в складі нашої республіки в суб'єкт УРСР, оскільки там вперше з'являється ось такий запис: "Містами республіканського підпорядкування в Українській РСР є Київ і Севастополь" (Конституція (Основний закон) УРСР. — К., 1986. — С. 23).

Такий вид суб'єкта державного устрою — місто республіканського підпорядкування — з'являється тоді і в Конституції РРФСР, але там до цієї категорії віднесені лише Москва та Ленінград (Конституція (Основной закон) РСФСР. — М., 1979. — С. 22).

І те, що місто сьогодні перебуває в складі України згідно з міжнародно-правовими актами, засвідчують не лише результати Всеукраїнського референдуму 1 грудня 1991 року в Севастополі на підтримку Акта про державну незалежність України, а й Конституція Російської Федерації, ухвалена всенародним голосуванням 12 грудня 1993 року. Стаття 65, яка визначає суб'єктів федеративного устрою, містами федерального значення називає Москву і Санкт-Петербург (Конституція Российской Федерации, принятая всенародным голосованием 12 декабря 1993 г. — М., 1993. — С. 24).

Про українське місто Севастополь там, природно, не згадується, бо він у 1954 році був переданий за ініціативою РРФСР разом з Кримською областю Українській РСР.

Що дала для півострова його передача до складу України говорив на пленумі Кримського промислового обкому КП України 9 липня 1963 року його перший секретар М. Суркін.

Зокрема, він визнавав: "Випуск валової продукції промисловості області збільшився за десять років у 3,4 рази. Капітальні вкладення в народне господарство за цей час зросли майже в три рази і склали понад 1,5 мільярда карбованців. До ладу діючих увійшло 76 крупних промислових об'єктів.

За останнє десятиліття в містах і робітничих селищах введено будинків загальною площею понад 2,8 млн квадратних метрів. Виросло 78 нових шкіл на 37.550 місць, на 11,5 тисячі збільшилася кількість місць у дитячих садках і яслях. Приблизно на 1,5 мільйона зросла кількість відпочиваючих на курортах Криму.

Помітних успіхів досягло за минуле десятиліття сільськогосподарське виробництво області. Валове виробництво м'яса нині становить 160 відсотків до 1953 року, виробництво молока зросло більш як у два рази, винограду — в 14 разів. Площі під садами розширились у 3 рази, а під виноградниками — в 9 разів.

А як вирости люди! Якщо в 1953 році в нас нараховувалося 12 тисяч спеціалістів з вищою освітою, то минулого року їх було вже понад 30 тисяч осіб, збільшилась більш як у два рази кількість спеціалістів із середньою освітою і становить нині 46 тисяч чоловік (ЦДАГОУ: Ф. 1. — Оп. 53. — Спр. 3037. — Арк. 3, 4).

І от коли йдеться про людей, то треба підкреслити, що саме Україна поділилася ними з новою своєю областю, саме вони стали тим кістяком, що взяв на себе відродження спустошеного війною півострова, хоч у цей час великої кількості робочих рук потребували й південні області республіки. З приєднанням Криму до УРСР її керівники добиваються від союзних властей зняття з республіки плану переселення до Кокчетавської і Кустанайської областей Казахстану. Відтепер ці переселенські потоки спрямовуються Україною до Криму. Скажімо, вже в 1955 році з Київської області сюди переїжджають 150 родин, з Сумської — 591, Черкаської — 258, а з Вінницької — 500 (ЦДАВОВУ: Ф. 4626. — Оп. 3. — Спр. 1. — Арк. 1,31, 39, 60).

Як і одразу після війни, з 1954 року до Криму не спрямову-

вали жителів західних областей УРСР. Але з 1957 року починається масове переселення до Криму вихідців з цього регіону. Так, планом того року передбачалося відправити на півострів з Волинської області 600 родин, Рівненської — 100, Дрогобицької — 600, Станіславської — 950, Львівської — 300, Тернопільської — 1150 і Чернівецької — 500 (там само. — Спр. 51. — Арк. 49).

Обговоренню цієї проблеми було присвячено спеціальну нараду в Сімферополі 7—8 травня 1957 року, на якій уряд УРСР висунув конкретні напрямки роботи щодо організованого переселення й своєчасного забезпечення житлом переселенців. Тодішній Голова Ради Міністрів УРСР Т. Кальченко затвердив протокол цієї наради, яким передбачалося "посилити подання допомоги в будівництві житла для переселенців та відповідальність тресту "Кримсільбуд" за виконання договірних зобов'язань перед колгоспами з тим, щоб до 15 червня ц. р. розпочати спорудження в колгоспах господарським та підрядним способом усіх будинків для переселенців згідно плану" (там само. — Спр. 45. — Арк. 5).

Як результат, станом на 1 січня 1958 року до Криму прибула 6101 сім'я з плану 6000 (ЦДАВОВУ: Ф. 4626. — Оп. 3. — Спр. 52. — Арк. 5).

І якщо за 1950—1954 роки з України до Криму переїхало 24.968 родин, то в 1955—1957 — вже 39.878. Зокрема, в сільській місцевості на півострові вони розселилися таким чином: Ялта — 1.063, Азовський район — 1.326, Балаклавський — 2.871, Бахчисарайський — 3.576, Білогірський — 4.022, Євпаторійський — 1.035, Зуйський — 3.995, Красноперекопський — 1.885, Куйбишевський — 1.100, Октябрський — 2.464, Приморський — 2.460, Сакський — 1.359, Симферопольський — 1.572, Советський — 1.151, Судацький — 1.850, Чорноморський — 1.356 (ДААРК: Ф. 3026. — Оп. 4. — Спр. 516. — Арк. 20).

Уживаючи відповідних заходів щодо облаштування переселенців на півострові, владі УРСР вдалося і в наступних роках добиватися стабільності цього процесу. І це давало підставу планувати на першу семирічку (1959—1965) пересе-

лення до Криму з областей УРСР 50 тисяч родин (там само. — Спр. 152. — Арк. 94).

Одним з джерел поповнення кримського українства на початку 60-х років стало переселення на півострів цілих сіл, що потрапляли в зону затоплення Київського водосховища. Наприклад, у повному складі переселявся в Октябрський район Криму колгосп імені Ватутіна Чорнобильського району Київської області. Тоді ж багато жителів Вищедубечанського і Чорнобильського районів Київської та Остерського і Михайло-Коцюбинського — Чернігівської, населені пункти яких мали йти під воду, одержали пропозиції переїхати до Кримської області (там само. — Спр. 178. — Арк. 52).

У зв'язку з цим голова колгоспу імені Крупської Азовського району Черфас просив Раду Міністрів УРСР доприселити один з таких населених пунктів Придніпров'я в його господарство (там само. — Арк. 520).

Така увага українського уряду до забезпечення кримських сіл робочою силою дала відчутні результати: за переписом 1970 року в них проживало 361,5 тисячі осіб — на 113 тисяч більше в порівняно до перепису 1959 року (ЦДАВОВУ: Ф. 4626. — Оп. 3. Спр. 851. — Арк. 54).

Це був єдиний приклад такого різкого збільшення сільського населення в Україні. За винятком Закарпатської, де сільське населення за вказаний період зросло на 28 тисяч осіб, усі інші регіони України дали від'ємний результат, а в цілому в республіці ця група жителів скоротилася більш як на 2 мільйони (там само. — Арк. 54).

Україна для Криму зробила дуже багато. Крим же для України і досі не відповів повагою до її культури, в першу чергу, можливості вільно навчатися рідною мовою українським дітям...

ДОКУМЕНТИ

Поіменний список українців, котрі першими заселяли територію Херсона 1779—1780 роки

Ведомость, учиненная о переселившихся Херсонской провинции и уезда жителей в городе Херсоне, а кто именно значит под сим октября 1779 года

Речки Веревичной

Степан Шкура

товарищ его Тимофей Лях

работники его

Сафрон Белазор

Денис Кияница

Иван Ленивой

Федор Белоград

Павло Чайка

Моисей Багмаченко

Влас Кунпан

Речки Высуни

Кирило Половой

(оной переселица будущей

780 году весны)

работники

Яков Кравец

Трофим Товстоног

Кирило Топчин

Павло Тапитот

Яков Швидкой

Данко Скакун

Василей Шулга

Иван Мастистон

Кирило Гебань

Матвей Кирилов

Дмитрий Кирилов

Федор Криворукой

Иван Касиянов

Филипп Таран

Яков Нотка

Иван Гаркуша

Устья речки Ингульца

Леонтий Даладаненко

товарищи его

Сава Мофагенко

Семен Горной

Яков Безносой

товарищи его

Иван Сухой

Павло Майданник

работник Дмитрей Таран

Острова Можовки

Василий Журавка

работники

Алексей Смеин

Степан Белой

Жительствующие при

городе Херсоне

Данило Гудим

товарищи его

Николай Плохой

Федор Гезнин

Иван Таран

Петро Овчар (оной переселит-

ся будущей 780 года весной)

Степан Резник

Семен Письменной

а поелику в городе учреждение еще купечеству и мещанам нет, то и остаются в прежнем звании по учреждении ж оного намерение имеют записатца мещанами.

Секретарь Яков Живоглядов

Оригінал. Рукопис.

НБУ//Р: Ф. XIV. — Спр. 6047. — Арк. 1.

План російського завоювання Криму з використанням українського козацтва

1778 рік

Разсуждения одного Российского Патриота
о бывших с татарами делах и войнах и о способах,
служащих к прекращению навсегда.

И ежели бы небо не сжалилось над Россиею, и не произвело в свет мудраго и храбраго Государя Царя Ивана Васильевича, то может быть, чтоб и поныне еще принуждены были Татарам давать дань.

Из чего довольно видимо есть, сколь нужно принять добрые меры противу сих наших вечных неприятелей, дабы единойжды навсегда привести себя от них в безопасность, и тем доставить отечеству своему надежной покой, к чему ныне кажется найудобнейшее есть время и случай, особливо судя ныняшнее политическое Европы состояние и нашу над Татарами поверхность, но прежде нежели на Крым что либо предпринято будет, надлежит учинить следующее распоряжение и приготовление.

1-е.

Укрепить, сколько можно лутче, крепости Керчь и Яникал, и учинить их безопасными от всякого внезапного от Татар и от Турок нападения, а и того бы полезнее, есть ли бы хотя одна из оных крепостей долгую осаду выдержать могла, как то мы видим пример, что Аглицкая крепость Гибралтар, хотя и на Гишпанском берегу находится, но нимало не страшится всех оных Монархии сил. Наши в Крыму крепости конечно требуют толикаго укрепления, судя по тамошнему неприятелю.

2-е.

Но как в случае с Турками войны, со стороны моря Турецкой флот может возпрепятствовать нам оныя крепости сикурствовать, и для того необходимо нужно употребить все способы, чтоб заблаговременно себе присвоить каким бы то образом ни было, крепосцу Арабат называемую, и посадить в нее наш гарнизон, дабы посредством оныя наши военные команды во всякое время в Керч и в Яникал сухим путем проходить могли, почти совсем минуя Крым, без его вышеупомянутые в Крыму наши крепости всегдашней от неприятеля опасности будут подвержены, а притом и проезд наших курьеров не был бы подвержен толиким гибельным приключениям и как езда на Ор Каны через целый Крым, де многие из них уже и умерщвлены были.

3-е.

Постараться употребить все политические средства ко введению между разными татарскими поколениями междуусобные распри и несогласия, как то между крымцами, ногайцами, буджаками, едисанами, ембулуками и протчими кубанскими народами, и чрез то разделить на разные частные владения, к чему многие и различные способы найдитися могут, а сие весьма не мало послужить может к наискорейшему и легчайшему Крыма завоеванию.

4-е.

Заготовить, кроме обыкновенного провианта, довольно число всякого хлеба немолотого в Таганроге, и в крепости Петровской, Никитинской, Александровской и в бывшей Запорожской Сечи, особливо в Керчи и Яникале, и всякого рода лесов, годных на строение крестьянских домов, такого довольно число всяких инструментов, потребных в доме крестьянском, как то сох или плугов, кос, серпов, топоров, заступов, лопат и прочих, необходимо нужных на первой случай вещей. Для перевозу всего того, когда потребно будет в Крым, а не тогда посылать по разным местам все означенные вещи сыскивать, когда уже в них необходимая нужда настоять будет; ибо благоразумная политика требует все

будущее наперед предусматривать, и в разсуждении того брать свои надлежащие меры.

5-е.

Когда все выше объявленное будет в готовности, тогда послать в Крым как сухим путем, так и водою, столько войска, сколько онаго потребно будет для завоевания онаго, и как скоро оной будет весь покорен Российской власти (а сие можно учинить в одну кампанию, разумея над предводительством хорошего генерала), тогда надлежит живущим в Крыму татарам объявить, что которые из них пожелают быть в вечном Российском подданстве, те могут остаться на прежних своих жилищах, а прочим дать волю выехать вон из Крыма, и переселиться, куды кто пожелает.

6-е.

Покоря таким образом Крым, надлежит оставить там на вечное поселение для защиты сего полуострова 20.000 пехоты и 10.000 конницы, взяв с пехотных полков по батальону, а с конных по одной роте, как при Петре Великом Низовой корпус таковым образом составлен и под команду генерала Левашова оставлен в Персии, к чему употребить и те Латмитские полки, кои и ныне для охранения Украинской линии находятся, ибо оная тогда уже и совсем не нужна будет. Всех оставшихся в Крыму солдат и драгун ежели можно поженить, чтоб со временем их сыновья отцовские места заступать могли.

7-е.

Для наибольшего же населения Крыма, природными Российскими людьми, надлежит взять из Государственных волостей и монастырских деревень в число рекрут на первой случай 10.000 человек хлебопашцев, и поселить оных в Крыму во удобных местах, но чтобы для них дома и все нужное к тому уже к приходу их готово было, и обучить оных хотя несколько ружием владеть, дабы в случае нужды все они против неприятеля с пользою употреблены быть могли. И быть бы им завсегда волными государственными крестьянами. Сколко ж бы ни велико было число переселенцев из России в Крым, но оно может за ничто почитаться в сравнении того,

что Татары у нас по ныне народу перетаскали к себе в разные времена, разными образы, да и ныне кто отвечать за них может, чтоб они и впредь таких же столь вредных своих набегов в России чинить не стали, чему весьма нужно зделать единойды конец, а сие покорением Крыма конечно прекращено быть может, как то и завоеванием. Казаки прекращены были навсегда толикие бесчисленные бедствия и разорения помянутыми казанскими татарами, до того России причиняемые, о чем находится из многих местях в Российской истории столь жалостное и плачевное воспоминание.

8-е.

Потом спросить волницу из Донских казаков и из Малороссиян, кто в Крыму жить пожелает, где отвести им такие удобные места для хлебопашества или для рыбной ловли, куда, конечно, довольно охотников найтится может.

9-е.

Сверх того можно дозволить селиться в Крыму протчим вольным христианским народам, как-то грекам, армянам, волохам и булгарам, то можно смело сказать, что в самое короткое время весь Крым зделается христианской и вечно Российской.

Но как положение Крыма находится между 46 и 44-м градусом северных широты, следовательно и климат там должен быть такой же теплый и приятной, какой находится в большей части Италии, или в полуденных провинциях Франции, в разсуждении чего без сумнения можно надеятся, что со временем многие и знатные люди из России охотно там поселиться захотят, по крайней мере для препровождения там при старости лет остатки своей жизни в сноснейшем ик удовлетвительнейшем климате.

10-е.

Крым назвать прежним его именем, Херсониею, а город Кафу Феодосиею, и в память того, что в нем Великий князь Владимир восприял святое крещение, построить в его имя великолепный храм Божий. Государю же, покорившему Крым, на приуготованной в сем городе нарочно великолепной

площади, поставити в честь і пам'ять медною оточену статую з приличною надписом, і назвати ону площадь по перемозі по прикладу як і в Парижі такава площадь знаходиться, де поставлена статуя в честь королю Людовіку Четвертому — на десять, і сверх того на вічну ону Государю пам'ять установити во всем государстве годовою церковною празником і всенародне торжество.

11-е.

Учиня Крым подвластним, Россия будет почти со всех сторон ограждена морями и великими реками, следовательно и совсем безопасно от неприятельских, особливо от татарских, внезапных набегов, и чрез то зделается наисильнейшею и наиболее благополучнейшею в свете имперією, и прямо может наслаждаться мирными и благо отищным житием, и тогда то можно будет о России сказать, что она достигла до такого же благополучия, в каком был Израиль в царство Соломонова, и о чем святое писание говорит тако: и Соломон бы начальствуя и во всех от реки земли Филистинские даже до предел Египетских (А Россия от моря Балтийского до Босфора Киммерийского — додаток у рукописі) и от Фапсы реки, даже до Газы (примітка в рукописі: от реки Днепра, даже до Камчатки) и мир бы ему ото всех стран окрестных и живых у Июда Израиль безпечно кждо под виноградом своим и под смоковницею своего ядуще и пиющие и веселящися во вся дни живота Соломона.

Молодь України. — 1992. — 25 березня.

Лист посла УНР в Туреччині М. Левітського до міністра закордонних справ України щодо згоди Османської імперії на перехід Криму під юрисдикцію УНР за умови надання місцевим татарам автономії

29 квітня 1918 року

Пану Міністру Справ Закордонних

Маю честь повідомити Вас про справу з кримським питанням і про вжиті мною заходи з приводу сього.

В турецькій пресі як до мого приїзду, так і до сього часу

ведеться агітація за утворення окремої незалежної Кримської Республіки із мусульманського населення. Одні часописи приєднують Крим до Туреччини, а другі мріють про протекторат Туреччини над незалежним Кримом.

Від початку приїзду у мого секретаря перебували кореспонденти усіх газет і одержували інформації в справі Криму, але ні один не умістив у своїх статтях, що Україна рахує Крим своєю складовою частиною, боцімто Україна зовсім окремо стоїть від Криму і ним не цікавиться. Одночасно з моїм приїздом прибув сюди представник розігнаного більшовиками уряду Крима — Джафер Сеїд Бей або Ахмедов (призвище по-російськи), який називає себе міністром справ військових і закордонних — хлопець 21 року, про нього меж іншим мені сказав Великий Візір: "Це нещасна людина, за ним більшовики ганялись по усьому Криму".

Сей міністр був прийнятий міністрами і Вел. Візіром, більш усього з ним носилось тут так зване "кримське благодійне товариство", яке благодійність розуміє у політичному сенсі, воно давало реферати в справі Криму, улаштувало "чашку чаю" і взагалі усюди тріщало про кримських нещасних братів. Усі інформації виходили від сього хлопця, який між іншим зтверджував, начебто Центр. Рада двічі признала незалежність Криму. Маючи доручення від Уряду зробити в сім ділі відповідні офіціальні заяви, я через 2 дні після першого візиту попросив ділової аудієнції у Великого Візіра.

Перед аудієнцією я отримав деякі інформації від "язиків", що у військових колах багато балакають про експедицію на Крим, що хтять зайняти Крим під виглядом допомоги проти більшовиків, щоб потім, залишившись, провести необхідне самоозначення мусульман.

В той же день у мене був болгарський посол, який теж передав сю чутку, але в м'яких виразах, хоча він, крім сього, передав свою балачку з міністр. закорд. спр. Нессімі Беєм такого змісту: Ніссімі Бей: "...на усім Кримським півострові 400 000 людей населення, а мусульман усього там 200 000, яка може бути держава?, не стоїть і підіймати се питання".

24-го я прибув до Великого Візіра, котрий досить по-

товариські мене зустрів, і ми почали балачку. З початку я подав коротку інформацію про відношення Укр. Центр. Ради за весь час до мусульманського населення Криму, зауваживши, що ним ні разу не підіймалось питання про повну незалежність і самостійність Криму.

Потім я офіційно заявив, що наш Уряд дивиться на Крим як на частину Укр. Народ. Респ., в котрій мусульманському населенню повинні бути забезпечені всі його національні права. На се В. Візір запитав мене, як увести се забезпечення, чи то буде повна автономна одиниця у федеративнім зв'язку з Укр. Народ. Респ., чи се окрема провінція з широким місцевим самоурядуванням. Я відповів, що про федерацію немає тут балачки, так як мусульмане не посідають компактною масою і досить перемішані з нашим населенням, в більшості повітів мають значну меншість і тільки в 1-му Ялтінськ. мають більшість (68%), завдяки чому не можуть бути виділені в окрему цілком територіальну одиницю і тому тут лише може йти балачка про гарантії національної свободи, але в яких юридичних формах се виллється, я зараз сказати не можу, се питання в найближчій часі буде вирішено в порозумінню з національним кримським совітом, який збереться після очищення Криму від большевиків. Тоді він каже: "Виходить що Ви свободу мусульманам даєте?". "О, безумовно!", — на се я йому відповів. Після я його запитав, як уряд турец. ставиться до тої агітації, яка зараз ведеться у пресі — а саме, про прилучення або про протекторат над Кримом, щоби сю відповідь передати своєму урядові.

Вел. Візір відповів: "Запевняю Вас, що ми про все це і не думали і не думаєм, до нас звернулись одновірці за військовою допомогою проти большевиків, ми в свій час дали приказ одному нашому полку, який був на румунським фронті вирушити в купі з австрійськими частинами, і в сій допомозі ми ніяких політичних намірів не мали і просимо Вас не дивитись на сю допомогу як на політичну якусь акцію, нас лише може цікавити питання, чи не будуть з національного боку утиснуті наші одновірці, і коли Ви кажете про забезпечення національної свободи, то на сім справа кінчається".

Після цієї розмови він наприкінці сказав, дуже буду радий і прошу Вас, коли трапляється необхідність, заїхати до мене, і ми завше швидко зійдемося по різним питанням, бо я, як Вам відомо, завше був прихильником до українського народу, ще за тих часів, коли про се тільки за кордоном вільно було говорити. На сім розмова скінчилась.

Зі свого боку я прохаю сповістити мене, чи Крим уже очищений від большевиків і яке там військо, німецьке, чи турецьке і австрійське. Треба сказати, що австрійці проти того, аби Крим мав проект спільно з Туреччиною. Через 2 дні після балачки моєї в часописах з'явились статті, тон їх трохи змінився, там починають згадувати про заінтересованість України і Німеччини в Криму.

Але під впливом інформацій з Джофер Беєм пишуть, що Україна признала незалежність Криму, але більше не пишуть про протекторат Туреччини, надії на забезпечення вільного життя в Криму покладають уже на німців, які як союзники повинні допомогти їх одновірцям.

Рознеслись чутки, що президент згаданого "благодійного товариства" подав до дімісії. По моїм відомостям, учора Джофер Бей знову був у В. Візіра.

Нині з'явилось інтерв'ю Джофер Беєм, я прикладаю його при цьому. Прикл. № 3, а також прикладаю № 1 для відома. Крім того, при цьому прикладаю виписку зі статті газети "Le Soir", яка торкається Бесарабії, і прохаю надіслати мені відповідні інформації про фактичний стан річей у Бесарабії, а саме: а) яку територію окупували румунські війська; б) чи буде наш представник у Букарешті, або чи не призначено місце і час для конференції про укладання умов розмежування з Румунією; в) як німці ставляться до окупації.

Прикл. № 2

Тимчасовий посол при Оттоманській державі
Микола Левітський

Оригінал. Рукопис.

ЦДАВОВУ: Ф. 3766. — Оп. 1. — Спр. 132. — Арк. 21—23.

Звіт урядовця Я. Христича до Міністерства закордонних справ Української Держави про поїздку до Криму

15 травня 1918 року

Пану Міністру закордонних справ

Христича Якіма Гнатовича

Звіт по справам Крима

Згідно наказу Міністра Справ Внутрішніх від 15 квітня біжучого року мені було запропоновано негайно виїхати до Криму (Сімферопіль) і заснувати там філію Інформаційного бюро М.В.С., на обов'язку якого лежало інформувати населення Криму з політикою Українського Правительства, нашими законами і взагалі вести там працю щодо зближення Криму до України.

В той час, коли я прибув до Сімферополя (25-го квітня) розпочались переговори між Українським Правительством і вищим Германським командуванням з приводу откликання наших військ з Кримського півострова. Наслідком переговорів Запорожська бригада атамана Натієва 27 квітня виступила до Мелітополя.

По виході наших військ з півострова наша колонія в Сімферополі в особі різних українських організацій запропонувала мені звернутись до атамана Натієва з пропозицією утворити в Криму до повного вияснення нашого політичного тут стану Комісаріат по справам громадян нашої Держави. На цю пропозицію атаман Натієв дав згоду і уповноважив мене бути тимчасово, до затвердження Правительством, комісаром (наказ від 27 квітня № 546).

При вступі німецького війська до Сімферополя від германської комендатури було видано оголошення до населення, в якому зазначено, що німецьке військо прийшло в Крим задля того, щоби визволити край від більшовицької анархії, встановити лад і спокій. "Под зашитою нашого ружья, сказано в відозві, должна возстановиться фабричная и торговoproмышленная жизнь края, а политическая свободно разрешаться". На запитання делегації від громадських інституцій міста Сімферополя у германського коменданта було сказано:

для германських властей приємлива всяка конструкція влади краю, аби вона виходила від відповідальних організацій.

Попереднього (1-го) Татарського Парламенту як такого нема, позаяк більшовики розпорошили всі організації, і багато видних діячів-членів парламенту виїхало за кордон. Наприклад, п. Ахмет Сейдаметов та другі зараз в Константинополі. Замість парламенту існує тільки бюро.

Щодо цього питання, то оскільки мені довелось говорити з політичними діячами Криму як татарськими так і другими, можна зробити висновок, що більшість, особливо кляси торговельні, робітничі та городяни, незалежно від національності, стоять на ґрунті Української орієнтації, друга, менша частина, головним робом татарське духовенство, стоять за турецьку орієнтацію. Німецької — зовсім немає.

Всі кола населення Криму зараз стоять на однім погляді — для вияснення політичного стану Криму, треба негайно скликати Кримські Установчі Збори, до того вся влада має належати виключно місцевим самоврядуванням.

В справі Комісаріату я мав 2-го травня візит до Германського Командуючого ген. Коша, який мене ознайомив про новий склад кабінету і форму правління. Відношення до нової влади саме найкраще.

З одного розговору я довідався, як ген. Кош на запитання однієї особи, що німці гадають зробити в Криму, сказав: "другу Ніццу".

За той недовгий час перебування в Криму, з моїх переговорів з політиками краю я виніс таке враження, що коли буде наша добра воля і не втратимо моменту підготувати "Общественное мнение", то коли зберуться Кримські Установчі Збори, можна бути упевненим — край забажає федерировать з Україною.

15-го травня 1918 року.

Я. Христинч.

Оригінал. Машинопис.

ЦДАВОВУ: Ф. 3766. — Оп. 1. — Спр. 132. — Арк. 16, 17.

Протокол наради в МЗС Української Держави щодо Криму
16 травня 1918 року

Протокол № 11

наради в Міністерстві Закордонних Справ,

що відбулася 16 травня 1918р. о 1 г. дня

в справі вирішення питань про Таврію та Крим.

Присутні: проф. Богаєвський, бувш. секр. міжн. справ
О. Я. Шульгін, проф. І. Кістяківський, проф. Ейхельман, міністр
М. П. Василенко, атаман Слівінський, п.п. Галіп, Суворцева,
Суховерський, Ткаченко, Оренчук.

П. Суворцева читає матеріали, що надійшли до Міністерства
Закордонних Справ в справі Таврії та Криму.

1) Телеграма полк. Химича з Мелітополя, вх. № 3892, про
розмову з німецьким генералом Кошем.

2) Телеграма п. Каркентіна, члена Центральної Ради з Бердянська,
вх. № 3552, о наказі генерала Коха з 17/IV.

3) Розмова по прямому проводу між полк. Мишковським і
атаманом Натієвим, вх. № 3708, о генер. Коху.

4) Письмо від Військового Міністерства, вх. № 3891, про
генерала Коха протест.

5) Протест організації Шуру проти намірів України занять
Кримський півострів.

Дискусія:

ПРОФЕСОР КІСТЯКІВСЬКИЙ: Протест Шуру дипломатичного
значення мати не може, позаяк зложений він ніякою державною
владою, а більш приватними особами чи навіть організаціями.
Питання Криму для України має значення її дальшого
самостійного політично-економічного існування. Крим дає
домінацію над північним Чорним морем, охорону чи безпеку
українським портам. Керченський пролив готов відіграти роль
другого Босфора. Політика німецька, що стремить до помочі
повстанню нових держав на розвалинах Росії, зглядно до
утворення буферних держав на сході, повинна взяти це під
увагу, щоб в нових державах мати вірних та справді
самостійних союзників. Без Криму Україна буде відкинена
на схід і північ в обняття Москви і в кождім евенту-

альнім непорозумінню може відіграти роль Італії. Без Бесарабії і Холмщини організм може існувати, но не без Криму. Самостійність в такому випадку ілюзарична. Що до народностей, що заселяють Крим, то принцип самовизначення націй мусить мати розумні границі, неможливо ж штучно розділяти комплектні географічно-економічні одиниці. О анексії мови бути не може, так як Україна тепер доперва в стадії повстання, отже з даних околиць і з Криму може повстати нова держава Україна. Щодо націй, що замешкають цю територію, то може бути вироблена вже після цього спеціальна норма автономії чи навіть федерації. Пока видвигати федерації не можливо, так як це бажання одностороннє, а таке поставлення справи тепер буде означати фактичний відказ від Криму.

М. П. ВАСИЛЕНКО: Великою перешкодою в тому являється III універсал о самостійности та відказу від ненаших територій.

Д-р ГАЛПІ: В III універсалі остаточною ціллю була федерація всіх областей в Росію, де Крим входив би як її складова частина. Тепер відносини зовсім змінилися. Україна самостійна, а Крим тим часом опинився в неяснім положенню. Справа Бесарабії багато дечого учить. Різкий перехід від принципу без-глядного самовизначення до заяв претенсій на Бесарабію зробив дуже погане вражіння на публичну опінію молдаван, а з другої сторони ми через голови Румин зверталися до Центральних Держав. Тепер треба чим скоріше начати переговори зі всіма Державами Центрального Союзу, щоб вони без нас чого небуть не рішили, та ми не опинилися перед доконаним фактом. Щодо претенсій Туреччини, які напевно будуть базуватися на Історичнім праві, так у нас, що являємся безпосередніми спадкоємцями Росії, до якої належав Крим, єсть найсвіжіші права історичні до півночної часті Чорного моря. Публичної думки в Криму легковажити не можна і треба зорганізувати остаточно заграничну пропаганду.

О. Я. ШУЛЬГІН: Німці та Турки мають апетити на Крим, перші хотіли б заложити тут свою колонію-факторію, то Ав-

стрія може в тій справі нас піддержати. З другої сторони, при майбутній мировій Конференції Антанта ніколи не згодиться на зайняття Криму Туреччиною або Німеччиною. Мусульман ніяк ігнорувати не можна. З компетентними громадськими організаціями Крима треба вийти в порозуміння. Такою в першій мірі являється "КУРУЛТАЙ", Центральна Рада загарбань не хтіла, но широка досить федерація, може всіх Чорноморських областей, все була на меті.

Треба післати якогось представника в Крим, що начав би відповідні заходи серед Кримської людности та організацій.

ПРОФЕСОР БОГАЄВСЬКИЙ: Бухарестський мир є найлутшим приміром, що німці не стремят утворити відданих собі сусідів, а до безглядної економічно-політичної переваги. Щодо України, то у них загальна ціль ослаблення славянства і, як статті в "Фосіше Цейтунг" про "Рандлендер", вказують ясно: намір у них — колонія. Без зносин з громадянством Криму, і тільки з ним, ми нічого не вдіємо.

ПАН ОРЕНЧУК: На з'їзді Австрійського цісаря з Німецьким уложено певні умови що до Польщі, можливо, що і українські справи були також обговорені, і навіть рішені. Поспіх все тільки поможе.

ПАН СУХОВЕРСЬКИЙ: Кримську справу, як всякі, рішать остаточно німці, та ми, починаючи переговори, можемо виставити чим більші домагання, а при підмозі Австрії і Болгарії все таки що-небудь виторгуємо.

ПРОФЕСОР ЕЙХЕЛЬМАН: Значіння Криму для нас ясне, но тут виходить ще справа Таврії, всі ці справи треба обговорити з Центральними Державами. Ми повинні стояти на такім становиську, що на Криму стоять до себе дві сторони: 1 — мусульмане, 2 — всі другі нації, серед котрих українці займають домінуюче становище.

Щодо публичної опінії Криму, то стати на такій точці, що власть Гетьмана, народня власть, та тільки тимчасова, а щодо уложення відносин, так не подавати терміну, а прямо предложити кримцям свого рода умову з вичисленням всіх прав Криму, щоб термін федерація чи автономія, що мають не-

певний зміст, їх не відстрашив. Для нас ходить тільки о стратегічні користі з посідання Криму.

ПРОФЕСОР ЕЙХЕЛЬМАН з Д-р ГАЛІПОМ зложать проєкт ноти до всіх правительств та зберуть матеріал до розмови на цю тему з Мумом. На суботу призначається засідання в справі мирних переговорів з Росією.

М. П. ВАСИЛЕНКО: Подає до відома ноту Руминії в справі Бесарабії. До понеділка будуть зібрані потрібні документи.

О. Я. ШУЛЬГІН: Пояснює, що покликування на заяву ген. Коанді не мають основи, так як пропозиція згоди на анексію Бесарабії і з виразним зазначенням без українських повітів, була зроблена як майбутня рекомпензата за воєнну поміч проти большевиків. Як сказалося, Руминія ніякої військової сили до розпорядження не мала, отже пропозиція осталась безпредметною.

М. П. ВАСИЛЕНКО: В справі Бесарабії буде зазначено осібне засідання.

На тім нараду закінчено.

Оригінал. Машинопис.

ЦДАВОВУ: Ф. 3766. — Оп. 1. — Спр. 132. — Арк. 6, 7 зв.

Звернення Уряду Української Держави до німецького посла фон Мума щодо антиукраїнських дій представників кайзерівських окупаційних військ у Таврійській губернії

Після 16 травня 1918 року

До пана німецького посла

д-ра Мума фон Шварценштейна

Правительство Української держави офіційно повідомлено, що комендант 52-го німецького корпусу в Бердянську Таврійської губернії видав наказ, в яким заявляє, що Таврійська губернія не належить до України, а творить осібну республіку. По такому наказу німецький комендант в Бердянську представників Української Держави не допускає до вповнювання служебних обов'язків, забороняє вивіз товарів з Таврійської губернії тощо.

В розмові з отаманом Натієвим п. корпусний комендант змінив трохи своє попереднє твердження, вказавши на се, що питання про приналежність державну відносно південної частини Таврійської губ. ще не рішене, та можливо, що часть Таврійської губ. до України не належить.

Правительство Української Держави з таким припущенням п. корпусного коменданта ніяк згодитись не може.

При зложившихся відносинах, коли види, що були в 1917 році в місяці падолисті на устрій Всеросійської Федеративної Республіки, куди повинна була ввійти і майбутня Кримська Республіка, цілковито розпалися, і тепер Правительство Української держави примушено в найбільш рішучий спосіб отстоювати на захованню в складі Української держави цілого Кримського півострова, не кажучи вже про північну частину Таврійської губ. До сего примушують зовсім очевидні і ясні міркування про стратегічну і економічну конечність. При тім ся точка погляду вповні правомірна.

Правительство Української Держави на підтвердження власне представленого має честь пояснити, що воно зовсім не посягає на які-небудь святі національні права населення на Кримськім півострові, бо цілком сумніву не підлягаючі статистичні дані вказують, що в 1897 році при всенародній переписи населення Російської імперії, а в 5-ти повітах Таврійської губ. на Кримськім півострові з числа всього населення в 556592 душ, осіб, що вказали на татарську і турецьку мову як на свою рідну, було 186081. З сеї цифри належить відрахувати 5609 караїмів і 3312 євреїв. Татарське населення, отже, включивши сюди теж маленьку горстку турецького населення, яке претендує на утворення незалежної Кримської, а іменно татарської Республіки, складає всього тільки 32% всього населення на Кримськім півострові. Рівнож по одиноким повітам се процентове відношення ніде не доходить до цифри над 33%. Т. ч. решта населення, яке українська держава обов'язана по всій справедливості і природним правам переняти після розпаду Російської Імперії під свою власть і охорону, повинна би при умові признання Музулманської

Кримської Республіки підчинити цілком явній меншості Музулманського світа на Кримським півострові, що європейською дипломатією все уважалося зовсім недопустимим.

На таке невідповідне розв'язання стільки серйозного національного питання Правительство Української держави в ніякім випадку згодитися не вправі, не ризкуючи нарушити найелементарніші засади справедливості і не відступаючи від принципів міжнародного права. Воно такої відвідчальності перед масами нетатарського населення, яке становить 2/3 всего населення, на себе взяти не може.

Що торкається північної частини Таврійської губ., то тут по тім же безсумнівним статистичним даним, населення татарське включно з турецьким становить в Бердянським повіті 0,36%, в Дніпровським — 0,28, в Мелітопольським — 0,32. Правда, сюди навіть татарські самостійники не розпростирають, здається, своїх претенсій.

З виложених фактичних даних Німецьке Правительство зволить переконатися, що заява коменданта 52-го Німецького корпусу Таврійської губ. була, очевидно, не повним освідомленням, а добросовісною помилкою, вповні до вибачення в виду того, що і в громадянстві дотепер була досить поширена мильна думка, що не тільки Кримський півострів, неначе переважно заселений татарами-музулманами, але і навіть північна часть Таврійської губ. має значне татарське населення. Все те було правдиво для даних історичних часів, але в протязі послідніх півтора Таврійська губ. на цілім своїм просторі отримала всю цивільну культуру і масу корисного населення нетатарського населення з півночі, з України і Росії.

На підставі всього представленого Правительство Української Держави має честь просити Вашу екселенцію, Пане После, зробити Вашому Правительству відповідне представлення, щоб військовій команді німецької армії в Таврійській губ. були дані належні вказівки, щоб назначувані Українські урядові власти в Таврійській губ., не виключаючи Кримського півострова, не зустрічали перепон при виповнюванні вложених на них служебних поручень, позаяк Правительство

Української Держави, при пояснених власне умовах, не може відмовитися від своїх прав на всю Таврійську губ., включаючи значить і Крим, що повинні увійти в загальний склад Української Держави.

Правительство Української Держави уважає за можливе відомити Вас о своїм намірі, що воно має ввиду відносно другої організації влади на Кримському півострові, йти широко назустріч побажанням населення сеї території, направлени до отримання політичної автономії, в якій цілком і розроблюється потрібний проект.

Голова Ради Міністрів
Завідуючий Міністерством Закордонних Справ

Копія. Машинопис.

ЦДАВОВУ: Ф. 3766. — Оп. 1. — Спр. 132. — Арк. 12-15.

Доповідь полковника Химича про політичне становище в Криму

27 травня 1918 року

Помощник

Губернского коменданта Тавриды

Генерального Штаба

полковник Химич

№ 17

мая 27 дня 1918 г.

г. Мелитополь

СЕКРЕТНО

Военному министру

Доклад

1. Политическое положение Крыма

В настоящее время в Крыму формируется Татарская власть. Курултай (татарский парламент) открыл свои действия 10 мая. Избраны министры.

Со стороны украинского населения идет агитация в целях создания Крымской республики на основах федерации с Велико-россией и образования краевой власти на общенациональных

началах. К этому же присоединяется наиболее демократически настроенное левое крыло татарского парламента, тогда как правая часть стремится к закреплению татарской власти.

В произнесенной недавно в парламенте речи Министр по внешним и военным делам Сайдамет (недавно возвратившийся из Турции) горячо доказывал, что власть татарского народа в Крыму должна опираться на авторитет германцев (германская ориентация). Что касается органов печати, то все они стоят за создание краевой власти на основах русской федерации.

Недавно в Крым приезжал из Германии министр колоний и присутствовал на общем собрании специально собранных немцев-колонистов. Общее собрание вынесло резолюцию — просить Императора Вильгельма принять колонистов Крыма под свою защиту. Такие же собрания имели место в Бердянском и других уездах, где читалась резолюция крымских колонистов. После этих собраний Министр колоний отбыл в Берлин. В связи с этим циркулируют следующие слухи: 1) Об анексии Крыма Германией (Германская колония), 2) Об анексии только прибрежной полосы южного берега и возвращения остальной части Украине, 3) Об образовании татарского государства с германским управлением и экономическими интересами.

Много мелких фактов говорят за то, что германцы имеют значительные виды так же на северную часть Тавриды, уезды Бердянский, Мелитопольский и Днепровский.

Наблюдались случаи, когда отобранное у нашего населения оружие германцы передавали колонистам-немцам.

2. Административные органы сильно разрушены

Все учреждения губернии, испытав на себе различные течения власти Временного Правительства и большевиков, в настоящее время остались без всякого руководства. Оторванные от правительственных центров и не будучи в состоянии функционировать самостоятельно, они остались не у дел и лишь изредка обслуживают местные нужды или выполняют требования германской комендатуры. Положение учреждений довольно критическое, кроме того, чиновники не получают жалования.

Исключением из этого являются железные дороги, почта и некоторые управления воинских начальников, функционирующих на основании распоряжений, получаемых из Харькова и Одессы.

Государственные банки и кредитные учреждения руководствуются еще до сих пор "советскими декретами".

Украинских денег не принимают. Исключение — железные дороги. Городские самоуправления и земства, избраны на широких социалистических началах, неудовлетворительно справляются со своими задачами. Основанием для их деятельности служат большевистские распоряжения и приказы германцев.

3. Судебная власть функционирует мало и слабо

Жестокая, кровавая расправа большевиков с местным населением оставила почти в каждой семье глубокую память. Население ожидало справедливой кары законов, но в этом случае пришлось разочароваться, ибо германцы мало заинтересованы в суровой каре большевиков, большинство из которых гуляет на свободе, вызывая страхи у населения.

Между тем украинское население Крыма ожидает от Державной Украинской власти справедливого возмездия тем, кто нанес стране и семьям величайшее горе.

4. Настроение местного населения

Под влиянием неопределенности, отсутствия защиты законных интересов, татарской агитацией, присутствие иноземных войск и отсутствие связи с родными центрами — подавленное. В некоторых уездах (Ялтинский и Феодосийский) татары проявляют враждебное отношение, нередко жестокости и кровавые эксцессы.

Защиты искать не у кого, нет ни одного представителя, облеченного законной властью. Между тем, среди населения имеется много офицеров и солдат, как инвалидов, так и здоровых, положение которых крайне тяжелое. В последний период борьбы с большевиками они всюду образовали отряды, представляющие собой единственную силу, способную сдержать разнузданность большевистских банд, и если не пострадали в значительной степени города и населенные

пункты, вместе с находившимися в них учреждениями, то только именно благодаря деятельности этих отрядов. Такого же характера охрана, но только составленная из рабочих, граждан и офицеров имела в Севастополе, где она все время сдерживала большевиков и с нетерпением поджидала украинцев, сохраняя город, склады и крепость от разграблений. Теперь эти лучшие элементы остались забытыми и брошенными с чувством горькой обиды от всего происшедшего. Имеются сведения, что германцы, очищая Севастополь от присутствия украинского элемента, понемногу выселяют его, направляя на Украину.

На основании всего изложенного полагаю следующее:

1) Назначение в Крым особого полномочного лица со званием Коменданта Крыма по делам Украины и с особым Штабом, задачами коего являются:

а) защита интересов украинцев, живущих в Крыму;

б) учет офицерского состава, врачей, чиновников и оказание им помощи;

в) ведение имущества демобилизованных частей и охрана его от хищения;

г) разрешение экономических и административных вопросов;

д) наблюдение за путями сообщения;

2) Назначение комендантов в каждый из уездов с теми же функциями.

Органы украинской власти, защищая интересы своих соотечественников, должны быть в тесной связи с Германским командованием.

Что касается судебной власти и права судить оставшихся на свободе большевиков, то, несомненно, что это должно принадлежать только Украинской Державе, ибо пострадали ее подданные.

Генерального Штаба полковник Химич.

Копія. Машинопис.

НБУ/ІР: Ф. ХІ. — Спр. 3318. — Арк. 1—4.

Лист міністра закордонних справ Української Держави
Д. Дорошенка до посла Німеччини барона фон Мума щодо
передачі Криму Україні

30 травня 1918 року

Вислати копію дня 30 травня
за №... до Представника
Австро-Угорського Уряду
Графа Форгача.

30 травня 1918 року
№ 227

Пану Представникові Цісарської Німецької Держави
Дійсному Тайному Радникові Фрайгеру
Д-ру Муму фон Шварценштейну
ВАША ЕКСЦЕЛЕНЦІЯ

Маємо честь повідомити про те, що Уряд Української Держави вважає конче потрібним, щоб Кримський півострів було включено в склад Української Держави.

Крим тісно зв'язан економічно, політично і етнографічно з життям і населенням України. Українська Держава з свого боку ніколи не зможе нормально розвиватись без злуки з Кримом. Правда, коли проголошено було III Універсалом Українську Народню Республіку, там було зазначено що до Української Держави належить тільки північна Таврія, без Криму. Але перш за все Універсал взагалі зазначив тільки головні частини Української території, маючи на увазі, що ті землі, в яких українська людність не має абсолютної більшості, приєднаються пізніше. Через те по Третьому Універсалу не зазначено було ні Холмщину, ні частин Курської, Воронежської губ., області Війська Донського, ні Бесарабщини. А між тим тоді малося на увазі, що ці землі конче перейдуть до України. Так само думали і відносно Крима. Такий спосіб встановлення кордона спершу тільки в загальних рисах, пояснюється також і тим, що тоді Українська Республіка розглядалася тільки як федеративна частина Росії. Так само і Крим, коли б він приєднався добровільно до України, мав бути теж федеративною одиницею Росії, і таким чином автори III Універсалу розуміли, що зв'язку з Кримом, цим стратегич-

ним і економічним форпостом України, Українська Держава не губить. Нині ж, коли остаточно стала Україна на шлях цілковитої політичної незалежності, зв'язок з Кримом jako федеративної одиниці не відбувшоїся всеросійської федерації може увірватися цілком. І тому тепер, коли українські війська за допомогою дружнього нам німецького війська захопили Крим в свої руки, повстало питання про приєднання Крима до Української Держави.

При тому, стоячи на принципі самовизначення, не порушувати волі населення, нарешті, розуміючи ріжні відміни в житті Крима, український уряд вважає, що приєднання Криму може відбутись на автономних підставах, відповідно до чого проект має розробитися, знаючи настрої значної більшості населення Крима, маючи на увазі інтереси тої людности і її стародавні зв'язки з Українським Урядом, не має жодного сумніву, що воля населення Криму може бути висловлена тільки за злуку з Україною.

Тим більше неприємні деякі заяви п. Командуючого Корпусом німецьких військ, що перебувають в Криму, буцімто Крим і навіть вся Таврія не належать до Української Держави.

Вважаючи на серйозність справи, Уряд України бажав би порозумітися в цій справі, щоб запобігти зазначених заяв і відповідних вчинків, котрі з'являються очевидним результатом непорозумінь з боку представників дружнього Українській Державі війська.

Прийміте, Ваша Ексцеленція, запевнення в цілковитій пошані та відданості.

Управляючий Міністерством Справ Закордонних
(підписав Дорошенко)

Директор Департаменту (підписав Лоський)

З оригіналом вірно:

Завідуючий Політичним Відділом

Копія. Машинопис.

ЦДАВОВУ: Ф. 3766. — Оп. 1. — Спр. 186. — Арк. 30—30 зв.

Доповідь в. о. Перекопського повітового старости П. Вільнера до Міністерства внутрішніх справ Української Держави про становище на півострові Червень 1918 року

Господину Директору Департамента общих дел
Министерства Внутренних дел Украинской Державы
и. об. Перекопского повітового Старосты
Петра Евгеньевича Вильнера
Доклад

В дополнение к личному докладу Господину Товарища Министра Внутренних дел, согласно распоряжению Вашего превосходительства, настоящим имею честь доложить о своей поездке на место служения в Перекопский уезд Таврической губернии. 4-го июня с. г. я прибыл в г. Джанкой, являющийся с Июля 1917 года центром уезда. В тот же день, чтобы ознакомиться с общим положением и настроением населения в городе и уезде, я посетил городскую и земскую управы, для которых мой приезд как повітового старосты от Украинской Державы явился полной неожиданностью.

Из разговора с представителями общественных учреждений выяснилось следующее: после занятия немецкими и украинскими войсками уезда вся гражданская власть в городе и уезде была передана органам местного самоуправления; председатель Уездной Земской Управы являлся в то же время по назначению губернского комиссара — уездным комиссаром, но фактически в дела административного управления уездом не вмешивался, а всем распоряжался германский комендант, к которому ежедневно с докладами являлись старшие чины милиции и без разрешения которого в уезде ничего не предпринималось. Такое положение, недоверие к татарскому парламенту "Курултай", отсутствие веры в возможность самостоятельности Крыма и полная неопределенность дальнейшей судьбы края — вызывало у населения тревогу: несомненное же тяготение к Украине проявилось в том полном удовлетворении, с каким представители населения отнеслись к моему приезду как представителя Украинской Державы, что, как казалось в то время, разрешало в положительном смысле вопрос о Крыме.

Уездный комиссар на мое предложение согласно приказа

господина Министра Внутренних Дел сдать все дела, заявил, что немедленно выезжает в Симферополь к губернскому комиссару за инструкциями по этому поводу и просил меня подождать 2—3 дня. Желая узнать общее положение вещей в Крыму, я на следующий день выехал в Симферополь, а затем в Евпаторию, чтобы совместно с Евпаторийским повитовым старостой обсудить создавшееся положение.

В это время в Симферополе уже определенно говорили о создании краевого Правительства, а 7-го июня в местных газетах появилось официальное сообщение, что генерал Сулькевич с согласия германского военного командования принял на себя всю полноту власти и приступил к формированию правительства, а вслед за этим был отдан генералом Сулькевичем как Премьер-Министром Крымского Правительства приказ всем правительственным учреждениям (копия при сем прилагается) о том, чтобы они ни в какие сношения с Правительством Украины не вступали. В германской комендатуре в Евпатории, в которую я и Евпаторийский староста обратились за разрешением послать шифрованную телеграмму в Киев в Министерство внутренних дел, нам в этом предварительно снесясь со штабом генерала Коша в Симферополе, было отказано. После этого мы решили выехать в Киев для личного доклада о создавшемся положении в Крыму.

Вильнер.

Оригінал. Машинопис.

ЦДАВОВУ: Ф. 3766. — Оп. 1. — Спр. 132. — Арк. 27—27 зв.

Доповідна в. о. Евпаторійського повітового старости Байдака до Міністерства внутрішніх справ Української Держави про становище на півострові

1 липня 1918 року

КОПИЯ

И. О. Евпаторийского
повитового старосты

1 июля 1918 года Господину директору Департамента

№ 2 Общих дел Министерства Внутренних дел

Доклад

В дополнение к личному докладу господину Товарища

Министра М. М. Вороновичу имею честь доложить следующее о своей поездке в г. Евпаторию в качестве повитового старосты. 4 июня с/г я прибыл в Евпаторию. На следующий день из доклада начальника местной милиции выяснилось, что уездный комиссар Вр. Правительства Ф. Н. Раецкий, узнав о моем приезде, выехал в Симферополь, так как уже в газетах и в городе ходили толки о самоопределении Крыма. 6-го я познакомился с Председателем уездной Земской Управы, членами и некоторыми общественными и городскими деятелями, которые высказывали свою радость, что наконец прибыл представитель власти от Украинской Державы. Почти весь состав служащих в городе и большинство интеллигенции города украинцы. Есть среди служащих несколько татар, но они отнюдь не самостийники. 7-го утром приехал из Симферополя уездный комиссар, привезший с собою распоряжение генерала Сулькевича: "Ни в какие сношения с правительством Украины не вступать и требования их не исполнять". После получения копии с означенной бумаги, с приехавшим Перекопским старостою, составил подробную шифрованную телеграмму на имя товарища Министра, где спрашивал указаний. Но оказалось, что телеграмму без разрешения Немецкого коменданта послать нельзя, комендант разрешения на посылку не дал, а рекомендовал отправиться к генералу Кошу. При этом показал приказание генерала Коша: "Всем офицерам, состоящим на службе в Украине, оставить свои должности и немедленно возвратиться в Симферополь". Относительно же чинов Министерства Внутренних Дел распоряжения не было. На следующий день, приехав в Симферополь, я отправился к генералу Сулькевичу, с которым был лично знаком по последней войне, предполагая выяснить положение вещей. Но последний был занят в заседании и меня принял товарищ Министра Внутренних дел Крымского правительства князь Горчаков (бывший Вице-губернатор Таврической губернии), который ответил, что он затрудняется что-либо определенно сказать, что обо всем происшедшем уже послана телеграмма Министру внутренних дел г. Лизогубу и

рекомендував мені їхати в Київ, так як питання про Крим, за його думкою, буде вирішено не в Сімферополі і не в Києві, а, ймовірно, в Берліні. Крім того, князь Горчаков сказав, що весь переворот зроблено без участі громадських діячів виключно німецьким командуванням і що питання про Крим, по-видимому, у них було вирішено раніше. В доказательство чого розповів, що коли було зроблено пропозиція від Української Держави г-ну(?) Криму взяти посаду губернського староости Тавричеської губернії і коли останній побажав послати телеграму в Міністерство з проханням, стосується це тільки трьох північних уездів чи всього Криму, то Сімферопольський німецький комендант, через якого йшла телеграма, сказав: "Чи має сенс посылати телеграму, я вас можу заверити, що питання йде тільки про трьох північних уездах, до Криму ж Україна не має ніякого стосунку". В той же день я виїхав в Київ.

Байдак.

Оригінал. Машинопис.

ЦДАВОВУ: Ф. 3766. — Оп. 1. — Спр. 132. — Арк. 26—26 зв.

Протокол з'їзду українців Криму

28—29 серпня 1918 року

Протокол № 1

з'їзду Українських організацій в Криму, відбувшогося 28—29 (15—16) серпня 1918 року в помешканні Сімферопольської Української Громади, Лазаревська, №8, скликаного на підставі постанови ініціативного гуртка при Сімферопольській громаді, оповістивши про з'їзд краєвий кримський уряд згідно його декларації №1 ст. 1 і німецького коменданта м. Сімферополя.

Прибули:

від м. Сімферополя

Голова Ради Громади Петро Близнюк

і Делегат ініціатор Сімферопольського громадського кооперативу Денис Мацько;

Ялти

Голова Ради Громади Павло Горянський
і товариш Голови Наталія Ярошевська.

Севастополя

член ревізійної комісії Українського клубу

Максим Муленко

голова кооперативу, він же і скарбник клубу Іван Лихонос.

Євпаторії

Товариш голови Ради Громади Павло Черевченко

Алупки

делегат Української громади Йосип Шевченко

Таврії

Член виконавчого комітету всіх організацій на Таврії Митрофан Мальцев,

який і отримав з'їзд.

Головою з'їзду обрано Івана Лихоноса, Товариша Голови Йосипа Шевченка і писарем Петра Близняка. По виборі президії з'їзду приступлено до розглядання повістки, яка була ухвалена одноголосно.

1) Доклади з міст

2) Організація центральної спілки Громад

3) Відкриття кооперативів на місцях

4) Культурно-просвітні справи

5) Вироблення зразкового проекту Статута Українських Культурно-Просвітніх громад. Після доклада з міст і детального розглядання зазначених питань з'їздом ухвалено відповідні резолюції.

Розглядали

Ухвалили

I

Видання Української газети російською мовою.

З'їзд, знаходячи необхідним видання такої газети в Криму, ухвалив набити всякі заходи, аби було знайдено засоби на здійснення цієї справи.

II

Підтримання української газети "Наш степ". Маючи на увазі безпорадне становище газети "Наш степ", з'їзд знаходе

необхідним запропонувати Українським громадам в Криму прийти з грошовою допомогою в справі видання цієї газети, а разом і літературною працею.

III

Про заснування національного хора. Подбать про заснування при кожній громаді власного хору з досвідченим диригентом, в разі потреби всі хори українських громад мають об'єднатись для публічних концертів. В разі потреби до хору можуть бути прийняті хористи на жалування.

IV

З'їзд, вважаючи за необхідність ширити національну просвіту, ухвалив, аби Українські органи на Криму улаштували б курси Українознавства, лекції і читання з лихтарем, відчиняли б "Просвіти", дитячі садки, школи, національні свята і т. и., а краєва рада у Криму, щоб завше була до послуг Українських Організацій на Криму, аби допомогти в цих національних справах.

V

Дошкільне виховання.

При першій змозі улаштувати силами громад підготовчі школи для дітей громадян, по скінченню яких діти могли вступати до першої класи середньої школи з викладовою українською мовою.

В наступному шкільному році 1918—1919 р. з'їзд визнав бажаним, аби кожна громада влаштувала курси Українознавства, української мови, письменства, історії, культури, географії, як для учнів, так і для дорослих.

VI

Про книгозбірні й читальні.

Визначаючи потрібним допомогти організаціям мати книгозбірню та поліпшити замовлення і доставку з центрів книжок і інших часописів. Доручить Краєвій Раді допомагати організаціям своїми повідомленнями про становище книжкового базару, нові видання, а головним чином взять на себе замовлення доставки книжок на кошти організації, організувати ще в центрі зразкову книгозбірню.

VII

Маючи на увазі, що Український театр був і є найвищий розвій українського духовного життя, чому повинен він стати на найвищу височінь, яка сіє будучого урожаю, культурної ниви життя, а тому слід проводити на місцях театральні справи як можна ширше.

VIII

Дитячі садки.

Прохати діячів Українських організацій звернути увагу на дитячі садки і лише, щоб давати дещо можливе українське, щоб то: пісні, ігри, а де можливо откривать свої власні садки.

IX

Кооперативні справи.

Українські організації, гуртуючись тільки на підставах культурно-просвітніх завдань, не можуть задовольнити громадян в економічних справах, а через те зібрання загального з'їзду вирішило: пропонувать усім Українським Організаціям Криму і скласти власні національні кооперативи і згуртувати їх до Кримської загальної спілки кооператорів, порадивши брати на увагу зразок статуту кооператива Сімферопольської Української громади.

В склад Ради Спілки кооперативів мусить бути представництво від Української Ради Крима.

X

При заснуванні Українських Організацій в Криму з'їзд одноголосно ухвалив прийняти на увагу статут Громади м. Сімферополя, порадивши взяти його за зразок усім Українським Організаціям в Криму.

XI

Організація Центральної спілки громад.

Заснування краевого органу Українських Організацій в Криму, виділеному з-поміж себе органу із п'яти членів і одного кандидата, дати назву "Краєва Українська Рада в Криму" з осідком в м. Сімферополі, котра і провадить в життя всі постанови з'їзду.

ХІІ

Відкриття краєвої Української Ради в Криму. Обраному складу Краєвої Ради в Криму розпочать свою діяльність з 30 серпня с/р в 3 годині дня.

Голова з'їзду
Писарь

Оригінал. Машинопис.

ЦДАВОВУ: Ф. 3766. — Оп. 1. — Спр. 132. — Арк. 43—44 зв.

Лист голови Кримського крайового уряду генерала С. Сулькевича до гетьмана П. Скоропадського про готовність вести переговори щодо умов приєднання півострова до України
26 вересня 1918 року

Ясновельможный пан гетман

Вследствие решения Совета Министров Крымского Правительства отправит в Киев Делегацию в составе: Председателя — министра Юстиции сенатора Ахматовича и членов: Управляющего Министерством Финансов, торговли и Промышленности Сенатора Никифорова, Министра народного просвещения сенатора Чарыкова, Министра путей сообщения, общественных зданий, почт и телеграфов инженер-генерал-майора Фримана и Управляющего Министерством снабжения Домброво, — сим уполномочиваю такую вести с уполномоченными Вашей светлости переговоры об урегулировании экономических и финансовых вопросов, касающихся Крыма и Украины, об условиях политического соединения Крыма с Украиной и о других вопросах, затрагивающих таким соединением и указанных в инструкции, коей я снабдил названную делегацию.

Сенатору Ахматовичу представлено право совместно с членами Делегации подписывать от имени Крымского Краевого Правительства все соглашения, договоры и иные акты, которые будут выработаны Крымским и Украинским Уполномоченными.

Пользуюсь настоящим случаем, чтобы просить Вашу

Светлость принять уверение в моем совершенном уважении.

26 сентября 1918 г.

г. Симферополь.

Подлинное за подписью Председателя Совета Министров
Крымского краевого Правительства Генерала Сулькевича.

С подлинным верно: Секретарь делегации А. Иванов

Копія. Машинопис.

ЦДАВОВУ: Ф. 3696. — Оп. 2к. — Спр. 6. — Арк. 1.

Протокол переговорів між кримською та українською де-
легаціями в Києві щодо об'єднання

10 жовтня 1918 року

Протокол № 3

совещания по вопросу о взаимоотношениях

Крыма и Украины

Київ, 10-Х-18

ПРИСУТСТВОВАЛИ:

Председатель Совета Министров Украинской Державы
Ф. А. Лизогуб

Представители Крымского Правительства:

Министр Юстиции А. М. Ахматович

Мин. Народн. Просв. Н. В. Чарыков

Мин. Пут. Сообщен. Л. Л. Фриман

Мин. Снабжения В. Л. Домброво

Управл. Мин. Финан. Д. И. Никифоров

Представители Немецких Колонистов в Крыму:

Т. Р. Рапп, А. Я. Нефф

Представители Татарского Населения: Ю. Б. Везиров,

А. Озен-башлы.

Представители Украинского Правительства:

Мин. Иностр. Дел Д. И. Дорошенко

Минист. Внутр. Дел И. А. Кистяковский.

Военный Министр А. Ф. Рогоза.

Министр Финансов А. К. Ржепецкий.

Товарищ Министра Иностр. Дел А. А. Палтов

Предст. Морского Министра Н. И. Черниловский-Сокол.

Представитель Германского Командования Принц Рейс.

СЕКРЕТАРИ: Со стороны Крымского правительства А. М. Иванов и Г. И. Эджубов. Со стороны Украинского Правительства Чинов. Особ. Поручений при Пред. Сов. Министр. М. Е. Переляни и Чинов. Особ. Поруч. при Министр. Иностр. Дел М. В. Шереметевский.

Заседание открывает Председатель Совета Министров Ф. А. Лизогуб в 4 ч. 30 мин.

Ф. А. ЛИЗОГУБ. Просит Представителей Крымского Правительства представить свое письменное изложение, о котором говорилось в предыдущем заседании.

А. М. АХМАТОВИЧ. Прежде представления своего изложения читает полномочия командированных союзом Немецких Колонистов представителя, передает Председателю копию этого полномочия.

Далее оглашает изложенное в письменной форме положение, о котором говорилось накануне.

Ф. А. ЛИЗОГУБ. Просит сделать перерыв для обсуждения выслушанного.

Перерыв.

Ф. А. ЛИЗОГУБ. Заявляет: Заслушав заявление Делегации Крыма, Представители Украинской Державы усматривают, что настоящее Краевое Правительство Крыма не считает возможным вступить в соглашение преемственно обязательное для всякого последующего Правительства Края, и посему не видит, к глубокому своему сожалению, возможности вести дальнейшие переговоры с настоящей делегацией при заявленных его условиях.

А. М. АХМАТОВИЧ. Просит в целях равноправия сторон сделать перерыв для выработки ответа на заявление.

Ф. А. ЛИЗОГУБ. Отвечает, что представители Украинского Правительства на этом считают переговоры законченными.

А. М. АХМАТОВИЧ. Просит дать возможность высказаться и не лишать его слова на основе равноправия сторон.

Ф. А. ЛИЗОГУБ. Повторяет, что делать возражения после сделанного заявления нет необходимости.

А. М. АХМАТОВИЧ. Просит дать ему возможность, несмотря на создавшееся крайне тяжелые условия переговоров, сделать ответное заявление. Если стороны обменялись доверенностями и признали их, то дальше упреков быть не может. При равноправности сторон мы имеем равное право быть ценителями Ваших полномочий. Проект соединения представлен Вами — есть проект порабощения и потому просит дать возможность ответить на письмо.

Ф. А. ЛИЗОГУБ. Указывает, что полномочия Крымской Делегации недостаточны, так как всякое правительство передает приемственную санкцию договоров. Отношение же существующего Правительства Крыма к предпарламенту и парламенту, насколько выяснилось из сделанного сегодня делегацией заявления, свидетельствует о том, что существующее Правительство Крыма не имеет полномочий заключать договоры. Этим подрываются не только Ваши полномочия, но и полномочия Вашего Правительства, и заявляет, что Украинское Правительство всегда радо видеть у себя полномочных представителей от полномочного Правительства.

А. М. АХМАТОВИЧ. Заявляет, что сказанное должно значить, что его просьба останется без уважения.

Ф. А. ЛИЗОГУБ. Отвечает, что ему необходимо посоветоваться и объявляет перерыв.

Представители Украинского Правительства удаляются на частное совещание.

Ф. А. ЛИЗОГУБ после перерыва заявляет, что на основании заявления Крымской Делегации требуется санкция договора народом, если бы это Представители Украинского Правительства слышали в первый день, то стали бы на ту же позицию, что и сейчас. Мы говорили, думая, что у Вас есть исчерпывающие полномочия, и сейчас с большим сожалением мы считаем, что никаких дальнейших официальных переговоров вести не можем. Все дальнейшее будет полемикой и частным разговором, и потому сегодняшнее заседание мы официально должны признать законченным. Если желаете, то можете продолжать это заседание как частное совещание.

А. М. АХМАТОВИЧ. Просит приступити к дальнейшей работе по чтению и подписание протоколов и для этого продлить заседание.

Ф. А. ЛИЗОГУБ. Отмечает, что протоколы Украинской Делегации короче и предлагает взять протоколы более короткие, характеризующие переговоры.

А. М. АХМАТОВИЧ. Для обсуждения предложения просит сделать перерыв.

Ф. А. ЛИЗОГУБ. Объявляет перерыв.

А. М. АХМАТОВИЧ. После перерыва просит в настоящем заседании прочесть и утвердить все протоколы, которые он должен представить своему Пр-ву.

Ф. А. ЛИЗОГУБ. Предлагает назначить особое заседание для рассмотрения и утверждения протоколов. После обсуждения назначается особое заседание для утверждения протоколов на 12 октября.

Заседание закрывается в 5 час. 50 мин.

Оригінал. Машинопис.

ЦДАВОВУ: Ф. 3766. — Оп. 1. — Спр. 132. — Арк. 50—51 зв.

Статут крайової української ради в Криму

11 листопада 1918 року

Статут

краєвої Української Ради в Криму.

Мета Ради

просвіта і піднесення культури та добробуту українського народу і взагалі оборона прав українського населення Криму. Район діяльності Ради — Кримський півострів.

2) Для досягнення цієї мети прислужують Раді ось ті способи: видання усякого роду книжок і інших видавництв та поширення їх в народі, улаштування публічних лекцій, викладів, концертів, театральних вистав і т. д.; усне поучування народу — усяких справах, улаштування національних свят, виставок, анкет; скликання з'їздів і конгресів в ріжних справах, закладання й удержування бібліотек, музеїв, читалень і

випозичалень; засновання і ведення різних шкіл і курсів, закладання і ведення бурс, захоронок, дитячих садочків, вакаційних осель і інших благородних інституцій; закладання позичково-ощадних й інших спілок та підприємств господарських, матеріальна допомога слугам науки, письменства, просвіти, мистецтва та шкільній молоді і т. п.

3) Краєва Українська Рада в Криму єсть юридична особа, що має право набувати і спродувати рухоме і нерухоме майно, так само робити позички і всякі договори, а також захищати свої інтереси через уповноважених Радою особ у всіх установах, де в цьому може виявитися потреба.

Печать

4) Рада має печать з написом: "Краєва Українська Рада в Криму".

Склад Ради і порядкування справами

5) Краєва Українська Рада складається з представників існуючих українських організацій в Криму. Вони вибирають з поміж себе малу Раду з п'ятьох членів і двох кандидатів до них.

Мала Рада керує усіма справами краєвої Ради.

Увага: в члени Малої Ради і Ревізійної комісії можуть бути обрані й члени українських організацій, що несуть членами Краєвої Ради.

6) Загальні Збори Краєвої Ради скликаються Малою Радою в разі потреби, та не менше як двічі на рік. Головою Загальні Збори обирають щоразу одного з членів Краєвої Ради.

7) Члени Малої Ради вибирають з поміж себе Голову Ради, Товариша йому, Скарбника й Секретаря, инчі обов'язки розкладають по згоді між собою. Мала Рада вибирається на півроку.

8) Мала Рада скликається на наради Головою Ради, або по заяві на папері не менш як трьох членів Малої Ради.

9) Всі справи рішаються більшістю голосів присутніх. Коли голоси поділяться на рівно, перевагу дає Голос Голови.

10) Наради можуть відбуватися в присутности не менш як трьох членів Малої Ради, рахуючи в тім числі Голову Ради або його заступника.

11) Порядкування грошима Ради приймає на себе один з

членів — скарбник, та за цілість сум і майна Ради відповідає уся Мала Рада.

12) Скарбник приймає, береже й витрачає гроши Ради по постановах Малої Ради.

Всі ж суми, що вступають на протязі року, він кладе в банк на біжучий рахунок від Ради і залишає в касі Ради стільки грошей, скільки потрібно на місячні видатки.

Увага: відбирає гроши скарбник з біжучого рахунку по чеках, які повинні бути підписані головою або особою, що його заступає і ще одним членом Малої Ради.

Засоби Ради

13) Засоби Ради складаються: а) з щорічних та разових вкладок різних українських організацій; б) з жертв різних особ і інституцій; в) з сум, добутих від упоряджених Радою публічних лекцій; читачів літературних вечорів, вистав і гулянок та 2) з процентів на капітали Краєвої Ради й прибутків з її майна.

Зміна Статута і скасування Ради

14) Зміни й додатки до цього статуту можуть робити тільки Загальні збори Краєвої Ради.

15) Краєва Рада перестає існувати тільки з постанови не менш як 2/3 членів Краєвої Ради.

16) Коли Рада перестане існувати, то після задоволення всіх і обов'язків, гроші і майно, яке лишиться, передається з постанови ліквідаційних зборів іншій установі, що має таку саму мету.

Статут цей розглянутий в засіданні з'їзду Краєвої Ради 11 листопада 1918 року і ухвалений їм.

Голова зборів Йосип Розсуда

Секретар Йосип Шевченко.

Члени: 1. Карпенко

2. П. Ярошевський

3. П. Близнюк.

4. Мацько.

З оригіналом згідно: 23 серпня 1919 року, м. Ялта.

Голова Малої Ради Павло Горянський.

Копія. Машинопис.

ЦДАВОВУ: Ф. 3696. — Оп. 3. — Спр. 50. — Арк. 5, 6.

Ухвала з'їзду українців Криму про право представляти інтереси українського населення перед УНР

11 серпня 1919 року

Ми, нижче підписані представники українських організацій в Криму, зібравшись на з'їзд в м. Севастополі 11 серпня 1919 року, ухвалили таку постанову: "Аби Краєва Українська Рада в Криму могла обстоювати права української людности перед кримською владою і провадити широку організаційну, просвітну та економічну діяльність серед українців Крима, з'їзд постановив надати виконавчому Комітету Краєвої Ради, котрий зветься Малою Радою, права Українського консульства і голову Малої Ради Павла Єрофеїча Горянського визнати Консулом Української Народної Республіки в Криму. Місцем перебування Консула є м. Ялта.

Представник м. Севастополь (підпис)

м. Євпаторії (підпис)

м. Сімферополя

Клевако

м. Алупки

Колесниченко.

Представник м. Ялти

Горянський".

Оригінал. Машинопис.

ЦДАВОВУ: Ф. 3696. — Оп. 3. — Спр. 50. — Арк. 3.

Звернення голови Ради українців Криму П. Горянського до МЗС УНР з проханням вважати її за українське представництво на півострові

25 серпня 1919 року

До Міністра Закордонних справ
Української Народної Республіки
Краєвої Української Ради в Криму
Прохання

Згідно з постановою з'їзду Українських Організацій в Криму 11 серпня сього року, Краєва Рада в Криму звертається до Міністерства Закордонних справ з уклінним проханням про надання Малій Раді прав Консульства або про заснування в Криму представництва Українського Уряду.

Таке представництво необхідно для піднесення українсь-

кої національної справи в Криму, котра з плином часу все дужче занепадає. Без коштів і достойних поводитирів українське мінське громадянство в Криму лишиться беззахисним проти обрусительних заходів російського уряду, і населення змушене буде цілком денационалізуватись. Треба також будити свідомість і підносити українську культуру серед селянства в Криму, для котрого досі Краєва Рада нічого не робила. Засоби, котрі ведуть до досягнення цієї мети, докладно з'ясовані в статуті Малої Ради, в пункті 2.

Крім того, після офіційної наради делегації Краєвої Ради з представниками Татарської Директорії (власне з директором закордонних справ) і Курултаю (парламенту) вияснилось, що керманічі татарського народу вважають бажаним і потрібним представництво Українського Уряду в Криму для спільної діяльності попліч з українцями в обороні національних прав обох народів.

Видатки на заснування культурних закладів (шкіл, курсів) на утримання представників і оплату роз'їздів нехай Міністерство буде ласкаве призначити на рік уперед по штатам, які воно визнає відповідним.

Оскільки краєвій Раді відомо, Голова Української Дипломатичної Місії на Кавказі Іван Ігнатович Красковський пильно дбає про підтримання українського національного руху в колоніях і спеціально працює в сфері Східної політики України, його Краєва Рада вважає авторитетним порадником в справі утворення Українського Представництва в Криму.

Його Краєва Рада просить бути посередником і переслати се прохання разом з докладом, статутом і інчими паперами до Міністерства.

Відповідь Міністерство, нехай, буде ласкаве, дати також через дипломатичну місію на Кавказі.

25 серпня 1919 р. Голова Ради Павло Горянський.
м. Ялта, Дворянська вул., № 10.

Оригінал. Машинопис.

ЦДАВОВУ: Ф. 3696. — Оп. 3. — Спр. 50. — Арк. 4.

Витяг з протоколу засідання Політбюро ЦК КП(б)У щодо визначення зовнішніх кордонів України і рекомендації українським представникам не порушувати питання про Крим 11 травня 1924 року

Протокол № 77

засідання Політбюро Ц.К.К.П.(б)У от 11-го мая 1924 г.

Присутствовали члены Политбюро т.т. Квиринг, Лебедь, Петровский, Чубарь, канд. ПБ т.т. Владимирский, Скрыпник, чл. ЦК т.т. Булат, Иванов А., Киркиж, Кузнецов, Клименко, Рухимович. При секретаре т. Каплане.

СЛУШАЛИ: 14. Доклад т. Полоза о работе союзной комиссии по установлению внешних границ Украины.

ПОСТАНОВИЛИ: а) При решении вопроса о внешних границах Украины, принять в основу сочетание этнографического и экономического принципов.

б) Рекомендовать нашим представителям в союзной комиссии по границам не подымать вопроса о Крыме.

Секретарь ЦК Э. Квиринг

Оригінал. Машинопис.

ЦДАГОУ: Ф. 1. — Оп. 6. — Спр. 48. — Арк. 85.

Рішення кримських властей про вселення на місце депортованих татар переселенців з Російської Федерації та України 18 серпня 1944 року

Решение от 18 августа 1944

1 оп. О заселении Ялтинского, Алуштинского, Судакского,

Старокрымского, Карасубазарского, Бахчисарайского, Балаклавского и Куйбышевского районов Крымской АССР.

(Постановлена СНККрым. АССР
и Областного комитета ВКП(б))

В целях быстрейшего освоения плодородных земель, садов и виноградников Крыма Государственный Комитет Оборона признал необходимым переселить в Крым из областей РСФСР и Украинской ССР добросовестных и трудолюбивых колхозников.

Во исполнение постановления ГКО № 6372 от 12 августа 1944 г. "О переселении колхозников в районы Крыма" СНК Крымской АССР и Областной комитет ВКП(б) постановляют:

1. Принять 17000 хозяйств с 51000 человек колхозников, переселяемых с других областей Союза, и разместить их в районах Крыма:

Ялтинский район	1000	—	3000	Ростовской
Алуштинский	2500	—	7500	Краснодарского
Судакский	2000	—	6000	Ставропольского
-"	500	—	1500	Краснодарского
Старокрымский	300	—	900	Курской
-"	1000	—	3000	Ростовской
Карасубазарский	2000	—	6000	Тамбовской
-"	700	—	2100	Курской
Бахчисарайский	1000	—	3000	Орловской
-"	1000	—	3000	Брянской
Балаклавский	2000	—	6000	Воронежской
Куйбышевский	3000	—	9000	Украинской ССР

Оригінал. Машинопис.

ДААРК: Ф. 1. — Оп. 1. — Спр. 2217. — Арк. 147 зв.

Розселення на півдні України прибулого з Болгарії російського населення

1 січня 1947 року

Сведения

О размещении прибывших крестьян русского происхождения из Болгарии по районам Украинской ССР по состоянию на 1 января 1947 года.

	Наименование района	Наименование сельсовета	Наименование колхоза	Количество семей	Количество человек
Сталинская	Буденновский	им. Седова	им. Микояна	40	173
	-"	-"	Заветы Ильича	4	17
	-"	-"	им. Куйбышева	5	23
	-"	-"	20 лет Октября	5	19
	-"	-"	20 лет Октября	6	23
	-"	Широкинский	им. Сталина	8	42
	-"	Пешинский	Прибой	5	23

	Приморский	Виноградовский	Азовский рыбак	3	17
	"-	Кировский	им. Кирова	4	12
Херсонская				101	370
	Голопристанский	Ст. Збурьевский	Заветы Ильича	7	33
	"-	Рыбальче	36 Батрак	8	33
	Белозерский	Лупарево	Путь к социализму	11	34
	"-	Арнаутка	Первое Мая	6	32
	"-	Кизий Мыс	Дружба	5	22
	"-	Софийский	Червона Зірка	3	9
	"-	Станиславский	Червона Рибалка	5	11
	"-	Александровский	І6 партсъезд	10	32
	Цюрупинский	К. Лагери	Червоний Травень	5	22
	"-	Цюрупинский	Труд рыбака	5	16
	Херсонский сельск.	Никольский	Ингулец	7	29
	Ново-Воронцовский	М. Гирлы	Заповіт Ілліча	10	34
	Бериславский	Качаровский	Червоний Жовтень	11	38
	"-	Бериславский	Вільна рибалка	5	19
Николаевская				52	195
	Тилигуло-Березанский	Краснопольский	Красное Знамя	26	100
	"-	Прогрессовский	Красное Знамя	26	78
Запорожская				19	72
	Приазовский	Батиевский	им. Коларова	5	
	"-	"-	2-я пятилетка	4	
	"-	Строгановский	Калинина	10	
Ровенская				124	499
	Вербский	Софиевский		124	499
			Всего	336	1309

Зав. Отделом по делам репатриации при Совете Министров УССР Зозуленко.

Оригінал. Машинопис.

ЦДАГОУ: Ф. 1. — Оп. 23. — Спр. 4351. — Арк. 30, 31.

ПІВДЕННИЙ ЗАХІД

Українські розселення у вказаному регіоні склалися історично. Наші предки, що мешкали на території сьогоднішньої Бесарабії, Північної Буковини, Закарпаття, входили до складу Київської Русі, її наступник у державницькому житті українського народу — Галицьке-Волинське князівство певний період охоплювало, крім вказаних територій, також землі Південної Буковини, Мараморощини і Пряшівщини. Протягом першої половини XIV ст., коли Галицько-Волинська держава прийшла до занепаду, вона остаточно втрачає названі регіони. З цього часу слов'янське населення тут підпадає під владу Молдавського князівства та Угорщини.

Незважаючи на посилену асиміляцію автохтонів, вони зуміли зберегти свою мову, національні звичаї. Скажімо, це особливо стало відчутним у Бесарабії.

Згідно з переписом 1897 року українську мову тут за рідну визнали: в Акерманському повіті 35.782 чоловіків і 35.015 жінок, Бендерському відповідно — 10.886 і 10.162, Бельцькому — 12.909 і 11.158, Ізмаїльському — 24.432 і 23.439, Орґеївському — 6.239 і 5.648, Сороцькому — 18.168 і 16.926, Хотинському — 83.206 і 80.532. Українці переважали за абсолютними показниками в Акерманському й Хотинському повітах, а також у таких містах, як Акерман, Ізмаїл (Первая всеобщая перепись населения Российской империи 1897 г. Бессарабская губерния. — М. 1905. — Т. III. — С. 70).

Коли тут було створено державний парламентський орган під назвою "Сфатул церій" (Крайова Рада), 15 грудня 1917 р. він проголосив Бесарабію "Молдавською Народною Республікою (МНР) у складі Російської федеративної демократичної республіки, утворення якої вітала Центральна Рада, що підтримувала право всіх народів Росії на автономію у федеративному зв'язку. Свої міждержавні стосунки МНР і УНР здійснювали насамперед на основі "спільної боротьби з більшовицькою анархією на фронті і в тилу". За таких умов Цент-

ральна Рада і "Сфатул церій" навіть відклали "до кращих часів" спірне питання про майбутнє придунайських земель, лівобережжя Дністра і Хотинщини, заморозивши "питання територіальних претензій один до одного до установчих зборів українських і молдавських" (Боечко В., Ганжа О., Захарчук Б. Формування державних кордонів України. — К., 1991. — С. 9—10).

Про тісне співробітництво Центральної Ради і "Сфатул церій" в листопаді—грудні 1917 р. свідчить і той факт, що перше засідання молдавського парламенту проходило 21 листопада 1917 р. в Кишиневі під охороною "національних молдавських і українських військ". Однак союзницькі дії виявилися нетривалими. Молдавський парламент, вірніше його керівництво (значна група депутатів — немолдаван не взяла участі в голосуванні), прийняв рішення про запрошення румунських військових сил для забезпечення "належного порядку" на території Бессарабії. Королівська Румунія, яка давно претендувала на територію Бессарабії і вважала її землі румунськими, а молдаван — румунами, цим негайно скористалася. За два з половиною місяці {кінець грудня 1917 р. — лютий 1918 р.) Бессарабія була зайнята румунськими військами. Таким чином, "заморожене" на певний час Центральною Радою і "Сфатул церій" українсько-молдавське територіальне питання вирішилось на користь Румунії, дії якої в Бессарабії підтримала і Антанта, і Центральні держави.

Після проголошення самостійної Української Народної Республіки її уряд, визначаючи державні кордони, звернув особливу увагу на південно-західний регіон. У попередніх умовах мирного договору з Радянською Росією зазначалося, зокрема: "Питання відносно Бесарабії вирішає Українська Народна Республіка на підставі самовизначення націй по згоді Румунії і Бесарабії після і виводу з території останньої військ Совіта Народних Комісарів" (ЦДАВОВУ: Ф. 1064 — Оп. 1. — Спр. 5. — Арк. 25 зв.).

Але 9 квітня 1918 р. була проголошена злука Бессарабії з "матір'ю — Румунією". І лише після цього акту Центральна

рада спохватилася. 12 квітня 1918 р. на засідання Малої Ради було винесено питання державних кордонів УНР з Молдавією. М. Грушевський, використовуючи свою обізнаність в проблемах етнічного розселення українців в Бессарабії, переконливо довів депутатам — членам Малої Ради, що УНР має "повне право" не визнати ухвали "Сфатул церій" і Румунії про злуку "за акт виявлення волі всіх народів, які населяють Бессарабію" (Боєчко В., Ганжа О., Захарчук Б. Вказ. праця. — С. 11).

Щоправда, ще 3 березня 1918 р., довідавшись про підготовку такого "акта злуки", від імені Уряду УНР В. Голубович послав ноту-протест Урядам Німеччини, Австро-Угорщини, Болгарії та Румунії. В ній, зокрема, говорилося, що "Українське Правительство вважає, що всяка зміна бувшої румунсько-російської границі, особливо в її північній і полудневій частинах, глибоко порушує політичні і економічні інтереси УНР" (там само. — С. 11).

І далі: "З огляду на те, що тепер значна частина Бессарабії занята румунськими військами і питання про дальшу державну приналежність Бессарабії могло бути предметом нарад на Бухарестській мировій конференції, Правительство УНР вважає обговорення і вирішення цього питання за можливе лише при участі і за згодою українського Правительства".

Необхідно зазначити, що серед депутатів "Сфатул церій" не було єдності щодо проголошення акта злуки Бессарабії з Румунією. Про це, зокрема, повідомлялося в телеграмі, яка була надіслана 10 квітня на ім'я В. Голубовича комісаром Центральної Ради з Кишинева Ямковим. В ній говорилося: "Вчора о 8-й годині вечора молдавський парламент "Сфатул церій" в присутності румунського Голови Ради міністрів Маргіпомана виніс постанову приєднання до Румунії Бессарабії як автономної провінції. Голосували за приєднання — 86, утримались — 36, проти — 3, не було на засіданні — 13. З меншостей: українська, німецька та болгарська фракції зробили заяву, що їх не уповноважено рішати такі важливі питання, а що таке питання може вирішити референдум" (там само. — С. 12).

13 квітня 1918 р. на засіданні Малої Ради було прийнято "Заяву Румунському урядові". В ній засуджувалася анексія Бесарабії Румунією, а також не визнавалося рішення "Сфатул церій" про приєднання всього краю до складу королівства. Таким чином, Центральна Рада не визнала "бесарабське питання вирішеним актом від 9 квітня". Друга частина заяви закликала румунський уряд переглянути бесарабське питання і дати можливість вільно самовизначитися "всьому бесарабському населенню". В кінці заяви уряд УНР висловлював надії, "що Румунський уряд найде в Бесарабському питанні певний ґрунт для згоди, котра могла б задовольнити обидві сторони". Заяву підписали Голова Ради Народних Міністрів В. Голубович і український міністр справ закордонних Любинський. У цілому текст заяви, на наш погляд, був досить зваженим, і свідчив про те, що Центральна Рада не втрачала надію на можливість перегляду бесарабського питання і зокрема, перерозподілу території Бесарабії між УНР і Румунією за "етнографічною ознакою" (там само. — С. 12, 13).

Однак було прогаяно час, коли саме населення просилося до України. Так, 10 січня 1918 року Селянський з'їзд Акерманського повіту постановив: "Приєднати Акерманський повіт до України як автономної частини Російської республіки, одержавши гарантію персональної автономії дрібних національностей і закріплення завойованих революцією основ, за обов'язкової соціалізації землі" (Акерманское слово. — 1918. — 12 января).

Мотиви, якими керувався з'їзд, найбільш повно виклав білорус Соколовський: "Бесарабія в культурному відношенні — нуль, у промисловому відношенні — нуль. Україна ж має свою стару культуру і відносно розвинену фабрично-заводську промисловість і є нині, безумовно, крупною політичною величиною. Крім того, Центральна Рада вже об'явила національно-персональну автономію кожної національності, що проживає на території України, тому різноплеменне населення Акерманського повіту, приєднавшись до України, збереже свою мову, побут, місцеву культуру та ін. Акерманському повітові треба йти тільки до України" (там само).

Ще образніше висловлювався делегат Молодан: "Треба швидше вирішувати це питання, щоб не було пізно. Не треба чекати, поки одружать на Румунії, краще ми самі одружимося на Україні" (там само).

Після тривалого обговорення рішення про приєднання до України було ухвалено на земських зібраннях п'яти з восьми повітів Бесарабії: Акерманському, Бендерському, Ізмаїльському, Сороцькому і Хотинському (ЦДАВОВУ: Ф. 2592. — Оп. 1. — Спр. 123. — Арк. 53 зв.).

Голова Хотинської повітової управи 1 квітня 1918 року просив "від імені населення Єдинецької волості прийти йому на допомогу й звільнити частину волості від свавілля румун, котрі розорюють населення, і зберегти таким чином цілість повіту" (там само. — Спр. 122. — Арк. 21).

У селі Бедушти Кишинівського повіту селяни Онисим Дану, Іван Гімп, Іван Гратій, Андрій Романчук, Єфросинія Прока, Георгій Дану, Іван Русеу виступили проти рішення, заявляючи, що "Сфатул церій" без відома народу продала всю Бесарабію Румунії. Завдяки цим виступам "народ остаточно розпалився, до них приєдналися і жінки. Піднявся шум і адська лайка" (там само. — Арк. 79).

На прохання священика Харитоновна "хоч Богу помолитися", йому відмовили, після чого більша частина розійшлася" (там само. — Арк. 79).

Тогочасні документи засвідчують: людність селянська, не виключаючи молдаванів і старовірів-московців, ставиться дуже прихильно до справи прилучення Хотинщини до Поділля. Українська людність всяку чутку про це зустрічає з ентузіазмом, чому є й практичні докази. По волостях скрізь виносять резолюції про прилучення: протоколи тимчасово концентруються в Хотинському товаристві "Просвіта" (там само: — Спр. 57. — Арк. 1).

Гетьманська влада П. Скоропадського, спираючись на підтримку Центральних держав, зайняла більш жорстку позицію в питанні румунської анексії Бесарабії. Не останню роль в цьому відіграв Д. Дорошенко, який очолив міністерство за-

кордонних справ. Він вважав, що уряд Української Держави повинен "настоювати на приналежності політично-автономної Бесарабії до Української Держави, до чого вона, Україна, має всі права і чого бажає величезна більшість Бесарабії" (*Дорошенко Д.* Історія України (1917-1923). — Ужгород, 1930. — Т. II. — С. 205).

11 травня 1918 р. був виданий наказ "Про заборону вивозу товарів до Румунії і Бессарабії". "Зважаючи на те, — наголошувалося у документі, — що Бесарабія анексована Румунією і що умови політично-господарських відносин ще не встановлені, вивіз за кордон всяких товарів в Румунію та Бесарабію безумовно забороняється, поки не буде врегульовано питання про долю Бесарабії, правомірність її приєднання" (*Боєчко В., Ганжа О., Захарчук Б.* Вказ. праця. — С. 13).

У ноті гетьманського уряду від 5 червня і ноті-відповіді королівського уряду від 19 червня 1918 р. було чітко окреслено позиції обох сторін щодо Бесарабії. Українська держава продовжувала не визнавати анексії і прав Румунії на Бесарабію. Королівський уряд у своїй ноті виклав на 12-ти машинописних сторінках обґрунтування, які виправдовували приєднання Бессарабії.

Листопадова революція в Німеччині привела до краху маріонеткового режиму Гетьманщини. Тим часом королівська Румунія розгорнула вздовж Дністра прикордонні військові комунікації і створила ряд митних пунктів, чим реально засвідчила перенесення свого державного кордону на правий берег Дністра. Окрім цього, після відходу в листопаді 1918 р. австро-німецьких військ з північної частини Хотинщини румуни захопили всю Північну Буковину, що була суто українською землею. 10 грудня 1918 р. румунський король ліквідував "Сфатул церій", а Бесарабія була проголошена провінцією Румунського королівства (там само. — С. 14).

Директорія, яка прийшла на зміну гетьманському режиму, вирішила не ускладнювати свої стосунки з Румунією, її керівники не висували бесарабське питання як головне при налагодженні українсько-румунських відносин і фактично згоди-

лись на існуючу реальність, сподіваючись на підтримку Румунії в утвердженні УНР. З цього приводу український дипломат Микола Василько гірко зауважив: "Бесарабія і Буковина є гонорар для Румунії" (ЦДАВОВУ: Ф. 3696. — Оп. 1. — Спр. 177. — Арк. 7).

Усе українське в межиріччі Дністра і Прута після анексії цієї території Румунією почало переслідуватися. В Бендерах, наприклад, місцевий префект навіть розпорядився конфіскувати українські газети, внаслідок насильницької румунізації з Кишинєва в липні 1918 року виїхало три тисячі осіб українського походження. На півночі, в Сороцькому і Бельцькому повітах, переважно українських, румунські солдати нав'язували місцевому населенню румунську періодику.

За гетьмана Павла Скоропадського, до речі, було утворено спеціальну комісію під головуванням Сергія Шелухина, яка на основі етнографічних принципів визначила етнічні межі, що мала допомогти утвердити кордони України. В Бесарабії розмежування українців і молдаван мало відбутися так: "Лінія від Новоселиці (нині — райцентр Чернівецької області) по старій межі з Румунією, включаючи до України весь Хотинський повіт, по лінії Атаки на Дністрі, далі по р. Дністру (Сороки, Вад-Рашков, Дубосари, Григоріанів) до г. Бендери, звідти до меж Акерманського (Білгород-Дністровського) повіту, який з Ізмаїльським повітом належить Україні" (там само. — Спр. 178. — Арк. 7 зв.).

Професор Йосип Пеленський, котрий тоді написав спеціальну записку з цього приводу, вважав, що, враховуючи значний болгарський етнос в Ізмаїльщині, "тимчасом з більшим правом могли би бути включені до України частини повітів: Сороцького та Белцького" (там само. — Арк. 2).

Та ці проекти тоді не були втілені в життя. Тим паче, невдовзі українських земель на Лівобережжі Дністра відрізається чималий шмат для утворення Молдавської Автономної Соціалістичної Радянської Республіки.

Ініціатором створення Молдавської автономії був Григорій Котовський, котрий у лютому 1924 року відправив відпо-

відну пропозицію до ЦК РКП(б). Але оскільки Бесарабія тоді була окупована Румунією, то Котовський пропонував утворити МАСРР за рахунок земель України. Намагаючись бути переконливим, він довільно розпоряджався цифрами, підкреслюючи, ніби на лівому березі Дністра компактною масою проживають не менше 500.000 — 800.000 молдован, а за твердженням румунів, мовляв, до 2.000.000.

Одразу ж слід зауважити: ці цифри були дуже завищені, майже на порядок. Але це була, треба сказати, гра. Бо вже далі в згаданому листі Котовського зазначалось чорним по білому: "Молдавская Республика может сыграть эту же роль политически, пропагандистского фактора, что и Белорусская республика по отношению к Польше и Карельская — по отношению к Финляндии. Она служила бы объектом привлечения внимания и симпатий бессарабского населения и дала бы еще больший повод претендовать на воссоединение с ней Заднепровья (Бесарабія — В. С.).

С этой точки зрения напрашивается необходимость создания именно социалистической республики, а не автономной области в пределах УССР. Объединенное Приднестровье и Заднепровье служили бы стратегическим кликом СССР по отношению к Балканам (через Добруджу) и к Центральной Европе (через Буковину и Галицию), которых СССР мог бы использовать в качестве плацдарма в военных и политических целях" (Наука і суспільство. — 1993. — № 5—6. — С. 30).

А ось слова Льва Троцького, сказані у вузькому колі в Тбілісі 11 квітня 1924 року: "Не признаем захвата и открыто об этом заявляем трудящимся всех стран, прежде всего трудящимся Бессарабии и Румынии. Это раз. А затем выжидаем. Обстановка меняется, и многие страны, которые были под боярами или меньшевиками, стали хорошими советскими странами. Эта же судьба может и должна случиться и с Бессарабией, а затем и с Румынией. Так что у нас здесь политика, я бы сказал, выжидательная, не вполне нейтральная и, во всяком случае, не очень "благожелательная" (там само).

Представники українського уряду спочатку поставилися

до цього наміру стримано. Особливо протестував Микола Скрипник. Але тоді взявся проштовхувати цю ідею заступник Голови Раднаркому УСРР Михайло Фрунзе, котрий звернувся до Сталіна із спеціальним листом.

І все вирішилося на засіданні ЦК РКП(б) 24 липня 1924 року:

"а) Считать необходимым прежде всего по политическим соображениям, выделения молдавского населения в специальную Автономную Республику и предложить ЦК РКП(б) дать соответствующие директивы украинским советским органам.

б) предложить ЦК КП(б)У сделать сообщение в Политбюро ЦК РКП(б) через месяц о ходе работ по организации Молдавской Автономной Республики.

в) Поручить т. Фрунзе наблюдение за быстреешим проведением этого вопроса" (там само).

Це й змусило представників українського уряду погодитися на розмежування своєї території. До складу МАСРР увійшло 11 районів Одеського, Балтського та Тульчинського округів — Ананьївський, Балтський, Котовський, Григоріопольський, Дубосарський, Кам'янський, Кодимський, Олексівський, Красноокнянський, Тираспільський, Рибницький, Слободзейський, у яких мешкало 540.567 осіб (за даними 1925 року).

Мусимо відзначити: дану автономію важко було назвати молдавською — молдаван у новому державному утворенні налічувалося лише 31,56 відсотка, або 172 514 осіб. Основна маса населення тут — українці, їх було 271 562, що становило 49,69 відсотка, росіяни — 6,71, євреїв — 7,94, німців — 1,88, поляків — 0,81, болгар — 1,1, інших національностей — 0,30.

Цікавий і такий факт: у першій столиці МАСРР — Балті на 17.178 осіб молдаван припадало лише 13.

Взагалі, власне молдавськими районами можна було назвати лише три — Ананьївський, Дубосарський та Григоріопольський, де ця нація становила більшість (там само. — С. 30, 31).

Та й керівництво нової республіки, як правило, мало не молдавські прізвища: перший секретар обкому партії — І. І. Ба-

деев, голова ЦВК МАСРР — Г. І. Борисов, голова РНК — О. І. Строев. Вони намагались постійно розширювати територію, аби мати штати губерньського рівня. І український уряд спершу задовольняв їхні домагання.

Ось, скажімо, що засвідчує протокол №5 засідання Центральної адміністративно-територіальної комісії при ВУЦВКу від 22 квітня 1925 року: "Визнати за доцільне та просити Президію ВУЦВКу затвердити по економічним та адміністративним умовам приєднання до складу АМСРР Сербської, Кодимської, Французької та Будейської сільрад Тульчинської округи Подільської губ., оскільки, по-перше, зазначені сільради складають одне економічне ціле з останньою частиною Крутянського (Кодимського — В. С.) району АМСРР, до якого вони раніш і належали, мають на своїй території ст. Кодиму, що являється базою всього лісового району Північно-Західної частини АМСРР та більш-менш кращій зв'язок з м. Балтою (30—40 верств), ніж до м. Тульчина (65—70 верств), а вдруге, прилучення останніх до Крутянського району знищить ту земельну черезполосицю, яка мається зараз" (ЦДАВОВУ: Ф. 1. — Оп. 2. — Спр. 3152. — Арк. 160).

Подібне рішення ухвалювалося і стосовно сіл, що входили до складу радгоспу "Коцюбинське". Але в подальшому українська влада відмовилась розширювати територію МАСРР, мотивуючи це тим, що тоді в молдавській автономії переважна більшість буде українців.

У таких межах МАСРР залишалась до літа 1940 року. Тоді, користуючись таємною домовленістю з Гітлером про поділ сфер впливу в Європі, Сталін примусив Румунію відмовитися від Бесарабії та Північної Буковини і ввів туди війська Червоної армії.

Після утворення Молдавської Радянської Соціалістичної Республіки з центром у Кишиневі Кодимський, Котовський, Балтський, Ананьївський і Красноокнянський райони відійшли до Одеської області України. Інші ж із складу колишньої МАСРР — Слободзейський, Тираспільський, Дубосарський, Рибницький, Кам'янський, Григоріопольський — залиши-

лись у складі Молдавії, і ось на такій території і витворилося Придністров'я.

Але справа в тому, що до нового молдавського державного утворення включалася територія, яка належала УРСР. Отже, мало б бути рішення Верховної Ради УРСР про передачу Придністров'я, оскільки Конституція УРСР передбачала однозначно: "Територія Української РСР не може бути змінена без згоди УРСР".

Однак подібного рішення годі шукати в архівах — його ніхто не приймав. Все вирішилося в Кремлі, хоч там спочатку планували передати Бесарабію УРСР, доручивши останній організувати за Дністром радянську владу.

Але якщо в Західній Україні більшовицьку владу встановлювали через опереткові Українські Народні Збори, то через рік від такого заходу в Кремлі відмовилися. Рішенням Політбюро ЦК ВКП(б) від 2 липня 1940 року вказану територію було включено до складу УРСР, і на ній уже з наступного дня створили органи нової влади. Зокрема, 3 липня Політбюро ЦК КП(б)У затвердило склад повітових виконавчих комітетів у Кишиневі, Хотині, Бельцах, Ізмаїлі, Орґеєві, Сороках, Акермані, Кагулі, Бендерах і Чернівцях (*Сергійчук В. Правда про "золотий вересень" 1939-го. — К., 1999. — С. 106, 107).*

4 липня 1940 року Політбюро ЦК КП(б)У затверджує склад повітових комітетів КП(б)У на новоприєднаних землях. Так, першим секретарем цього органу в Чернівцях призначається Іван Грушецький, Кишиневі — Степан Зеленчук, Сороках — Михайло Наконечний, Акермані — Костянтин Горб, Хотині — Василь Чучукало, Орґеєві — Іван Пожидаєв, Бендерах — Степан Антонюк, Кагулі — Григорій Кулигін, Ізмаїлі — Олександр Овчаренко, Бельцах — Петро Орленко (там само. — С. 107—109).

А днем раніше в Кишиневі організовується великий мітинг за участю першого секретаря ЦК КП(б)У Микити Хрущова та наркома внутрішніх справ УРСР Івана Серова, на якому проголошується: "Радянська Бесарабія торжествує!", "Це — жителі Кишинева, вільні радянські громадяни" (Комуніст. — 1940. — 4 липня).

Через два дні в цій же газеті — репортаж про зустріч письменників радянської України на чолі з Іваном Ле з молдавськими майстрами пера (там само. — 6 липня).

І жодної згадки про волю місцевого населення щодо проголошення молдавської союзної республіки. Однак 10 липня в пресі з'являється повідомлення, що у відповідь на клопотання трудящих Бесарабії, ухвалено рішення Москви щодо утворення Молдавської Радянської Соціалістичної Республіки (там само).

А 2 серпня 1940 року Верховна Рада СРСР ухвалює Закон про створення союзної МРСР з центром у Кишиневі, до складу якої включаються (вилучаючись з УРСР без попереднього узгодження з останньою, як того вимагала її Конституція) місто Тираспіль і Григоріопольський, Дубосарський, Кам'янський, Рибницький, Слободзейський і Тираспільський райони.

Верховній Раді УРСР як гаранту територіальної цілості радянської України Москва доручає лише "подати на розгляд Верховної Ради Союзу Радянських Соціалістичних Республік проект встановлення точного кордону між Українською Радянською Соціалістичною Республікою і Союзною Молдавською Радянською Соціалістичною Республікою (Известия. — 1940. — 9 серпня).

І вона згодом вносить таку пропозицію Політбюро ЦК КП(б)У, яке буде просити ЦК ВКП(б) її затвердити (ЦДАГОУ: Ф. 1. — Оп. 1. — Спр. 627. — Арк. 251—255).

Про українськість Придністров'я напередодні вилучення його зі складу УРСР свідчить, зокрема, переважна більшість тут саме українських загальноосвітніх навчальних закладів. Так, з 496 масових шкіл у цьому регіоні в 1940 році молдавських нараховувалося 136, російських — 51, єврейських — 4, а українських — 295 (ЦДАГОУ: Ф. 1. — Оп. 1. — Спр. 606. — Арк. 116).

У наступні роки у цей регіон посилено завозили спеціалістів з усього СРСР, прискорено розвиваючи тут індустрію. В результаті цього процесу відбувалося повальне зросійщення як молдаван, так і українців. Останні, як правило, були відне-

сені до російськомовного населення, вони втратили свою національну школу.

Уряд теперішньої Молдови до останнього часу робив дуже мало для задоволення духовних проблем українського населення, особливо в межиріччі Дністра і Прута. Там насаджується румунізація, в тому числі православної релігії українців.

На землях Придністров'я відкрилася українська школа в Рибниці, почала виходити українська газета "Гомін". Тут уже відбуваються українські фестивалі, що засвідчують відродження українства.

Широке українське представництво Буковини 18 жовтня 1918 року схвалило Статут Української Національної Ради та її резолюції про негайне приєднання всіх західноукраїнських земель до Української Народної Республіки. Третього листопада 1918 року Буковинське віче в Чернівцях підтримало цей історичний акт.

Тут, на Буковині, українською національною територією було проголошено місто Чернівці та політичні повіти Заставницький, Кіцманський, Вашківський і Вижницький в цілості, Чернівецький і Серетський, за винятком громад з перевагою румунського населення, а з повітів Сторожинецького, Радовецького, Сучавського й Кімполунгського ті громади, що мають перевагу українського населення (*Новосівський І. Українська державна влада на Буковині у 1918 р. // Правничий вісник. — Нью-Йорк, 1963. — Кн. 2. — С. 67*).

Шостого листопада на всіх урядових будинках у Чернівцях замаяли українські державні прапори. Але через п'ять днів румунське військо окупувало Буковину.

У березні 1919 року в Станіславі, "щоби запобігти всякій самоволі поодиноких осіб в справі буковинських українців, а з другого боку слідити за подіями на Буковині і зоорганізувати одноцільну працю задля визволення української часті Буковини з-під румунського ярма", було засновано Буковинську Раду, що складалася "з буковинських членів Української Ради і їхніх мужів довір'я" (ЦДАВОВУ: Ф. 1065. — Оп. 1. — Спр. 6. — Арк. 18).

Подаючи це до відома Високої Директорії, голова Буковинської Ради Омелян Попович і перший писар Ізидар Цурканович просили її "повідомити про се всі підчинені власти цивільні та військові з тим додатком, щоби в усіх справах, які дотикають буковинських українців, поступали виключно в порозумінню з Буковинською Радою" (там само. — Арк. 18).

Антанта жадала, аби одну частину Буковини (границя ріки Прут з Чернівцями) було одступлено Румунії, другу частину Буковини і Галичину було одступлено під вплив Антанти і в її розпорядження (там само. — Спр. 14. — Арк. 5).

З цього приводу відомий український державний і громадський діяч сенатор Сергій Шелухин ось так висловлювався на засіданні колегії делегації У.Н.Р. у Парижі 6 червня 1919 року:

"Мені попала в руки тайна переписка Сазонова з союзниками, ведена ще в 1915 році. І коли поглянути на те, що роблять аліє зараз з Галичиною і Буковиною, і порівняти з тим договором Сазонова, то ясно, що переводиться дословно все те, що в договорі сказано. Одступають Румуни Бесарабію і частину Буковини, відбудовують Велику Польщу, все постарому плану" (там само. — Арк. 6).

Не відповідає етнічним межах тут державний кордон України. За визначенням комісії Шелухина, етнічне розмежування мало пройти на Буковині через такі населені пункти: Новоселиця, Боян, Глибоке, М. Серет, Радівці, Чернівці, Сторожинець, Виків, Руську Молдавицю (там само. — Спр. 178. — Арк. 8).

Уже згаданий професор Йосип Пеленський уточнював: "На Буковині треба було обрізати на користь України вузький, а довгий язик румунський, котрий на мапі сягає майже аж до самих Черновець. Тому замість лінії Виків, Сторожинець, Чернівці, Глубока, Боян — поправлено межу ось так: Виків, Радівці, Глубяка, Боян" (там само. — Арк. 1 зв.).

Можна сказати, що певною мірою ці пропозиції були враховані 1940 року, коли відбувалося розмежування між СРСР і Румунією після передачі УРСР Північної Буковини. Щоправда, компактні молдавсько-румунські оазиси залишилися

в Україні, а українські — в Південній Буковині, що перебуває в складі Румунії.

"В просторі Буковини, — писав А. Орликовський, — де українсько-румунські етнічні території себе взаємно зазублювали, український клин на південь в сторону Кімполунга та румунський в сторону Сторожинця розтято майже по половині, вирівнюючи клинувате українсько-румунське розмежування в тому просторі, маючи в пляні взаємопереселення людности" (*Орликовський А. Найновіше територіальне оформлення України // Вісник Організації Оборони Чотирьох Свобід України. — 1957. — Ч. X. — С. 13*).

Сьогодні, коли антиукраїнські сили піднімають на щит політичне русинство в Закарпатті, особливо важливим є уважно вивчити історію розселення українців в цьому регіоні.

Слов'янську колонізацію Закарпаття частина угорських істориків, як і окремі тамтешні дослідники, прагнули віднести до XII—XVIII ст. Звертає увагу й те, що цей процес вони пов'язували виключно з доброю волею угорських королів, які нібито запросили слов'ян на цю землю.

Однак серйозні аргументи таких учених, як Ю. Венелін-Гуца, М. Лучкай, Т. Легоцький, Й. Янкович та інші, спростували цю концепцію, переконливо довели: слов'яни тут є автохтонами. Останнім часом археологічні дослідження Ф. Потушняка, К. Берняковича, Г. Смирнова, М. Смішка, В. Бідзілі, Є. Балагури та С. Пеняка повністю підтвердили цей висновок: слов'яни освоїли Закарпаття ще в першій половині I тисячоліття нашої ери, тобто задовго до приходу в ці місця угорців (*Наука і суспільство. — 1993. — № 5-6. — С. 34*).

Територія за Карпатами заселена тими самим слов'янськими групами, що перебували на Передкарпатті аж по межу гребенів Яворинських та Білих Карпат і річку Мораву, від міста Годонина аж до втоку її до Дунаю, а далі Дунаєм до його лівобічної притоки Вац, а звідси старим кордоном між Закарпатською Руссю та язигами аж до впадіння річки Ягри до Тиси, далі нею до впливу у води останньої річки Самош і нею до верхів'їв Карпат. Цю територію, заселену руссю, наз-

вано Закарпатською Руссю (Аннали Світової Федерації лемків. — Кліфтон, 1975. — Ч. 2. — С. 234).

Після відступу із Закарпаття гуннів у житті тутешніх слов'ян з'являються риси нових економічних відносин — суспільного поділу праці, цей період характеризується також зародженням майбутніх міст. Верхнє Потисся, як ще називають українське Закарпаття, ще до приходу угорців уже утворює свого роду адміністративні та політичні центри місцевих слов'ян, про які згадує угорський літопис "Геста Гунгарорум", — Ужгородський, Боржавський і Земплинський замки. Саме навколо них консолідувалися закарпатські слов'яни з племені білих хорватів, що мало багато спільних ознак з дулібами, древлянами, полянами.

Коли наприкінці IX століття угорські племена вторглися в Закарпаття, то вони, розселяючись насамперед на родючих придунайських рівнинах, витісняють звідти частину білих хорватів, що змушена була відступити на Балкани. Інші хорвати центральної частини нинішньої Угорщини, слід гадати, були асимільовані. Ті ж білі хорвати, що розселилися на Закарпатському підгір'ї (тобто Мараморощина, Закарпатська область України та Східна Словаччина), після відходу угрів на початку X ст. далі на південь продовжують свій розвиток у рамках Київської держави. На думку доктора історичних наук В. Мельника, цей факт підкріплюється тим, що хорвати жили в злагоді з полянами, древлянами, сіверянами, радимичами, в'ятичами, брали участь як союзники київського князя Олега в походах на Візантію в 907 чи 911 роках.

У X—на початку XI ст. хорвати перебували в напіввасальній залежності від великого київського князя. Близькість мови, певна етнічна спорідненість, спільні економічні, релігійні інтереси тісно зв'язували білих хорватів із східними слов'янами, а зростаюча могутність Київської Русі давала їм можливість не розчинитися серед сусідніх племен, що вже створили свої держави.

Важливим для консолідації закарпатців і населення Київської Русі було те, що зі сходу постійно через карпатські пере-

вали йшла міграція, що приносила загальноруську культуру, яка набувала поширення серед білих хорватів. До речі, під такою назвою закарпатські слов'яни востаннє згадуються 992 року (там само. — С. 35).

А дещо пізніше в угорських письмових джерелах Закарпаття одержує назву — "Руська Крайна". У зв'язку з цим погоджуємось з висновком В. Мельника, що населення Закарпаття і сучасної Східної Словаччини наприкінці X—на початку XI ст. в основному уже обрусіло, хоч, без сумніву, його основну масу становило слов'янське плем'я — білі хорвати.

Якщо судити за топонімами про етнічну межу розселення нащадків білих хорватів у Придунав'ї, то їх можна відшукати дуже багато в сучасних Угорщині, Румунії та Східній Словаччині. В колишніх Саболчській, Біхарській, Солноцькій, Сатмарській, Боршодській, Ужанській, Земплинській, Абауйській жупах дослідниками виявлено багато топонімів, пов'язаних з коренем "орос", тобто "русин". Зокрема, це село Ороска в Боршодській жупі, ще 1297 року згадується в документах село Оросоралва в жупі Колож, с. Оросоролу (1319) в жупі Мораш — Торда, село Оросі (1345) в Сатмарській жупі тощо. У зв'язку з цим аспектом пошуків відомий дослідник Закарпаття П. Яцко спеціально наголошував: "Цілий край Заліський, тобто Трансільванія, переповнений топонімічними назвами, утвореними від слів "руський" і "русь". І можемо погодитися, що все це свідчить: вихідці з русинів справді відігравали певну роль в історії Угорщини не тільки на північно-східній її околиці, а й у центральних угорських землях".

Крім топонімів, важливим джерелом для визначення південно-західної межі русинів Закарпаття до їх асиміляції є також усна народна творчість. Історичний фольклор русинів прямо вказує, скажімо, на русинську приналежність сучасного угорського міста Дебрецена. Досить довго, як наголошує В. Мельник, в етнічній "пам'яті закарпатських і східнословачьких українців жило переконання, що місцеві парубки-русини могли шукати собі "фраїрочку", а дівчата "побратима, аж до межі Дебречина".

Конкретно вказується на південно-західну межу русинів у Давнину в історичних піснях українців Східної Словаччини. Так, в одній з них згадується про той час, коли "наш край простягався аж до Дебрецена", де "всюди руське слово жило, де бував (у розумінні жив — В. С.) ай русин". Ця історична свідомість живить тверде переконання в народі і понині, що колись сучасне угорське місто Дебрецен було заселене тільки русинами і мало назву Доброчин (там само. — С. 35).

На думку багатьох дослідників, послаблення Київської Русі, її, зрештою, занепад призвели до того, що угорські феодали занапали на "Руську країну", почали витісняти русинів з придунайської рівнини в Карпати. На захопленій у русинів території угорські королі вводять свій адміністративний поділ на так звані комітати, або жупи, центрами яких стають слов'янські міста Гуменне, Ужгород, Земплин, Берегів, Руський замок (Оросвар), Пряшів, Копійці, Мукачів, Хуст та інші. Як правило, це були давні руські городища (там само. — С. 35).

Здійснюючи експансію в передгір'ї Карпат, угорські королі водночас виконували волю римського престолу — запровадження католицької віри. Передбачалося витіснити русинів передусім із Спішського, Шариського і Земплинського комітетів, забрати в них землю і населити цю відвічну русинську землю колоністами — католиками німецького, італійського, бельгійського, французького походження.

Отже, в IX—першій половині XIII ст. слов'янське Закарпаття зазнає двох експансій: спершу угро-фінських кочівників, що прийшли з Приуралля, а потім вихідців з католицьких держав. Однак страшнішою для русинського населення була третя — угорська експансія, що розпочалася після татарського нашестя. Тоді, в середині—другій половині XIII ст., знищені ордою русинські поселення, як правило, повністю заселялися угорськими колоністами. Про витіснення русинів з рівнин свідчить і народна пісня, яка вказує, що до того "русином був земледілець, русин бив ай пан. Добре жилося, поводилося нашим русинам. Але це не любилося мадярським панам, які не любили руську пісню, што несе

Попрад, слово руське видавали — гайды до Карпат" (там само. — С. 35).

Як приклад слідів історичних місцевостей, залишених не з доброї волі русинами далеко на північ від Карпатських гір, — нинішня угорська назва Ніредьхаза, що в первісному значенні мала русинське звучання — "низинна хата". Не можна відкидати і усну народну традицію, на яку вказував В. Яцко: "Наші верховинці передають з покоління в покоління переказ, що їх прадіди із Ніру переселилися в гори". Причина, скажімо, для русинів села Каларув у Соболчській жупі, спроба насильної латинізації.

Що стосується північних районів тодішньої Угорської держави, тобто власне підгірських, то вони 1242 р. від Шаришу до Мароморошу були подаровані королем Белою IV своєму зятеві — чернігівському князеві Ростиславу Михайловичу, котрий привіз із собою на Закарпаття велику кількість переселенців з Чернігівщини, Київщини та Галичини, заселяючи ними спустошені татарами землі. Після смерті Ростислава Михайловича на Закарпатську Русь почав претендувати другий зять Бели IV — галицький князь Лев Данилович. Оскільки йому було відмовлено, то 1281 року він силою захопив закарпатську територію від Вишково до Шариша, приєднавши її до своєї держави на сорок років (там само. — С. 35).

На нашу думку, це був важливий період в історію русинів Закарпаття, зокрема в усвідомленні ними своєї етнічної приналежності до українського народу.

Засоби, якими, головним чином, користувалися угорські королі для досягнення своєї мети, були два: вигнання силою з батьківської землі, або примус переходу в католицтво.

Дещо зменшується експансія угорців на русинські землі Закарпаття з приходом сюди подільського князя Федора Корятовича, що залишив глибокий слід у народній пам'яті як захисник русинського населення. З ним, до речі, сюди перейшло багато жителів Поділля. Чи не цим пояснюється поширення в Закарпатті поряд з прізвищами, що мають хорватське коріння, і прізвищ центрально-українського походження (там само. — С. 35).

Та це був просвіт лише на деякий час. Потім експансіоністський процес продовжився з новою силою в Середньому Придунав'ї. Одна частина русинів витіснялася в гірську частину, інша, що опинилася в мадярському середовищі, зливалася поступово з колоністами.

Щоправда, русини весь час продовжували чинити опір мадяризації. За даними другої половини XVIII ст., в рамках тогочасної Угорщини ще залишилося близько 400 сіл із змішаним русинсько-угорським населенням.

Не вдалося уряду Австро-Угорщини асимілювати русинів і через словакізацію в західному регіоні Карпат. Згідно з переписом 1857 року, в північних районах Спішського, Шариського і Земплінського комітетів, тобто в Пряшівській Русі, вони становили переважну більшість населення — 65 відсотків (там само. — С. 36).

Що вплинуло на такі результати? Крім тих чинників, які вже згадувалися, на наш погляд, зіграла свою роль і поява, починаючи з кінця XVI ст., українських козаків за карпатськими перевалами. Спершу загонів Северина Наливайка 1596 року в Семигородді, куди входила тоді і Мараморощина, а з 1616 — запорожців-найманців у районах Східної Словаччини.

Українські вояки виступили тоді союзниками ужанського і земплінського надзупана Юрія Другата, котрий почав війну з Габаром Бетленом, задумавши стати Семигородським (угорським) князем.

Приходи українських козаків впливали значною мірою на етнічну самосвідомість закарпатських русинів, переконували останніх у їхній спорідненості з братами з Наддніпрянщини. Чи не з таких часів, до речі, в тутешній місцевості зароджуються ось такі рядки:

*Ой, гори Карпати,
Зійдіть на долину,
Вкраїнські козаки,
Прийдіть на годину.*

Чи не з українським козацтвом пов'язували верховинці своє повернення на предковічні землі в "долину", тобто на рівнину.

Мабуть, особливо це сподівання виросло з початком визвольної війни українського народу проти польської шляхти під проводом Хмельницького, коли козацькі полки прийшли в Галичину й перейшли карпатські перевали. Зокрема, біля Гуменного й Ужгорода в листопаді 1648 року запорожці знищували маєтки магнатів Другетів. У донесенні австрійському імператорові Фердинанду від 2 грудня 1648 року зазначається, зокрема: "козаки разом з татарами палили Угорщину і пустошили все коло Унгвару" (Ужгорода — В. С.) (там само. — С. 36).

Про кровну спорідненість закарпатських русинів з українцями за гірськими перевалами на сході свідчив і духовний батько цього краю Олександр Духнович, котрий постійно намагався пробудити серед своїх земляків національну гідність. Це він у 1869 році в листі до галицького митрополита Яхимовича засвідчував: "Бо свої то за горами — не чужі, Русь єдина, мисль одна у всіх нас у душі; а жиєм тут тим же серцем і душею, з тим словом і по вірі той самої... от як нині увіренням шлем до вас, что Карпати не розлучать вічно нас".

За висновками комісії Шелухина, етнічна межа українства в Закарпатті, починаючи з найдалшого заселення в Словацьких Татрах, на схід має йти через такі населені пункти: від Шляхтової в південнім напрямі на захід від с. Великого Липника, а звідти звертає на південний схід в напрямі до Любляв (Любовні); на північний схід від Старої Любовні йде в південнім напрямі до Якуб'ян, далі — до Ходермарк (Гедеморка), а звідси на південний схід до Торисок і Подпрага, потім на північ до Ольшовиці, Штельобаха, опісля вигнутим на північ напівкругом до Сабилева і Жайківців, звідси півкруги на північ від Бартерельда (Бардієва) до Зборова, потім східним берегом р. Яруги й Топли до Пятков [Пятківців], через Волову (Валків), Брештов (Берестів), Дедатон (Дедачовці), Машкоч (Машковці), Сина (Снини) до Волошковець, Поруби, Хлівище, Хуньківці (Гоньківці), Котош, через Гуту та Онаковці до Ужгорода (Унгвар), Катергени (Коріткани), Прукша, Батан, Затон, Батич, Барьово, Ремету, Квасово, Кум-

нату, Егреш, Карачфальву, Сирму, Гилилівці, Вилатин, Вишково, Буштино, Урмезово, Ремету, Тересву, Довгополе, В. Апшу, Михову, В. Гуну, Красне, Руськово (Грельшо — Висшо) до Вишова, далі до Кирлібаби, звідки межа переходить на Буковину" (ЦДАВОВУ: Ф. 3696. — Оп. 1. — Спр. 178. — Арк. 8). Зауваження Йосипа Пеленського до цієї лінії були такими: "На Угорщині, де українські назви поперекручувано на мадярські, зроблено поправку в тій частині межі, що йде від Ужгорода до Барбово. Тому замість: Ужгород, Радвану, Дравці, Катергени, Гетьфаркт, Глубока, Комарівці, Лучша, Гаронда, Ключарки, Підгородь, Госвигів, Чоп, Батю, Мукачів на Кендеш, Лалав — поправлено: Ужгород, Катергени, Прукша, Батян, Загон, Гаронд, Барбово.

Заразом приходитьсь твердити, що якимось дивним недоглядом поза межами України оставлено українську уніятську єпархію пряшівську, котрої приналежність до української етнографічної території виказано основними студіями етнографа Гнатюка, а також Петрова, Соболевського і других.

Примітка: Поза границями лишаються також змадяризовані українці, котрих причислено до нової греко-католицької мадярської єпархії в Гайду — Дароха" (там само. — Арк. 1 зв.).

Напередодні Лютневої революції 1917 року в Росії Українське бюро в Швейцарії звернулося з меморіалом до "Невтральних і воюючих країн", у якому зазначалося, що "австрійські українці вимагають автономної провінції зі сеймом у Львові", і до неї мали б увійти північно-східні комітати Угорщини" (*Борщак І.* Карпатська Україна у міжнародній грі. — Львів, 1938. — С. 9, 10).

Коли ж на Берестейських переговорах у 1918 році делегація УНР спробувала порушити питання про українськість Закарпаття, то представник Австро-Угорщини граф Чакі відмовився в будь-якій формі дебатувати його (там само. — С. 10).

Уважне вивчення І. Борщакком тогочасних політичних і дипломатичних актів аж до кінця Першої світової війни засвідчило однозначно: провідники чехословацької державності ніколи й ніде не ставили питання про включення

Закарпаття до складу Чехословаччини. Один з них, Масарик, 3 вересня 1918 року в листі до Ллойд-Джорджа писав: "Чехія та Словаччина мусять стати вільною державою; українці, румуни та італійці мусять з'їднатися зі своїми матірними націями" (там само. — С. 16).

Немає також згадки про Закарпаття ані в декларації чехословацької незалежності, проголошеної в Парижі 18 жовтня 1918 року за підписами Масарика, Стефаніка, Бенеша, ані в актах визнання ЧСР, якими держави Антанти обмінялися з Бенешем, ані в Акті державності 28 жовтня чи в Тимчасовій листопадовій конституції 1918 року (там само. — С. 16).

Тимчасовим Основним законом Західно-Української Народної Республіки, виданим 13 листопада 1918 року, її територія мала включати українську частину "бувших австрійських коронних країв Галичини з Володимирією і Буковини та з українськими частинами бувших угорських округів (комітатів): Спиш, Шариш, Земплин, Уг, Берг, Угоча, Марамарош, — як вона означена на етнографічній карті австрійської монархії Карла барона Черніна від 1855 року" (Відродження. — 1918. — Ч. 194).

Тож не дивно, що коли восени 1918 року почала розвалюватися Австро-Угорщина, то населення Закарпаття потягнулося до матері-України. Згідно з повідомленням Худлівської дільничної влади Ужанської жупи від 28 листопада 1918 року, "українську ідею поширюють там солдати, що повертають додому, і, як говорять, там народ вважає себе тотожним з українською нацією і бажає об'єднатися з нею" (цит. за: Шляхом Жовтня. — Ужгород, 1957. — Т. 1. — С. 69, 70).

У "Заявленні подкарпатських русинів із Пістрялова" також вказувалося на прагнення бути з Великою Україною: "Заявляємо Вам, же ми би хотіли ид Вам приклучитися як ид українцям.

Ми би раді од мадьярського ярма оторватися, бо нас туй дуже гублять, топчуть. Ми не годні туй ужити, бо од нас школи наші рускі загубили, і наш язык од нас ізтерли" (там само. — С. 72, 73).

А як тільки українців спробували повернути до Угорщини,

то вони устами своїх представників на соборі Мараморощини — споконвічної української землі — 18 грудня 1918 року заявили: "Не треба нам нічого од мадьярів, най живе Україна, до України, ідемо до України" (*Троян М.* Револуційно-визвольна боротьба трудящих Закарпаття наприкінці 1918 — на початку 1919 рр./З історії західноукраїнських земель. — К., 1958. — Ч. 3. — С. 104).

Після багатьох промов, у яких делегати висловлювали бажання жити разом з усім українським народом, збори заявили, "що жадають з'їднання всіх руських земель до однієї держави (країни), а рівночасно протестують проти того, щоб руські землі були віддані Румунії, Чехам або іншій чужій країні" (там само. — С. 104).

На цьому представницькому зібранні було обрано Марамороську руську раду і ухвалено рішення про скликання в Хусті 21 січня 1919 року з'їзду представників усього Закарпаття. Сігетська Руська Рада закликала зійтися 21 січня 1919 року до Хусту, бо в "цілім світі кожний народ говорить про себе, де він хоче бути, чи з своїми людьми, чи з другими народами.

Ми самі також хочемо про наш руський народ сказати, як ми хочемо жити, бо довтепер перед світом ще сме не виповіли" (Державний архів Закарпатської області: Ф. 59. — Оп. 1. — Спр. 10. — Арк. 1).

Посли, вказувалося в зверненні, мають прийти "від усього руського народу, котрий знаходиться на Мадярщині, с вармедів (областей — В. С.) Мариморош, Угочи, Берег, Унг, Земплин, Шарош і Спиш" (там само. — Арк. 1).

Усім закарпатцям адресувалися такі слова: "Гадкуймо, аби наші потомки на нас не нарікали! Абисмо славу й честь заслужили перед руським народом і перед усім світом. Покажім, што й ми такі люде, як другі, сами будуймо свою будучність! Не даймо, аби другі нам будували!" (там само. — Арк. 1).

Звістка про цю майбутню подію одержала повсюдну підтримку в краї. Так, селянська рада села Лалово на Мукачівщині 22 грудня 1918 року заявила: "Ми ся приймаємо к вам

до України, хочемо із вами жити і сими пунктами обертаємося ко вам, як ми тяшко жиємо" (*Троян М. Революційно-визвольна боротьба трудящих Закарпаття.* — С. 105).

Тоді ж селяни Синевіра в своїй резолюції вказували: "Ми, народ Синевіра, єдиногласно із'являємо, що хочемо до України присоединитися і з ними воедино жити" (там само. — С. 105).

Народна рада Синевирської Поляни 11 січня 1919 року збрала 11 підписів під заявою, в якій були такі рядки: "Ми, русини, живущі в Карпатах, в границі Галиції, согласні приключитися или соєдинитися до руської України..." (там само. — С. 77).

Селяни Зубівки через свою руську раду зверталися до українців на сході: "Просиме вас, любі наші братя, ми ся приключаємо ко вам ид України і желаємо од вам того, што аби ви ся из нами постарали, аби ви того подали, што ми будемо од вас жадати про нас, про руський бідний народ" (там само. — С. 77, 78).

Наші селяни так кажуть, наголошується в протоколі з села Новоселиця, "ож они русини били до тепер, та й по сьому хотять бити і хотять ся соєдинити із Українов, из руским народом" (там само. — С. 80).

Подібні резолюції було ухвалено практично в усіх куточках Закарпаття, і 21 січня 1919 року до Хусту прибуло, як і передбачалося, 420 делегатів, тобто були представлені всі 420 тисяч українців Закарпаття. І устами народних депутатів було сказано все те, про що мріяло не одне покоління поневоленого чужинцями й на довгі роки відірваного від рідної землі закарпатського населення: "Іван Волощук, житель с. Нанково, пропонує з'єднатися з Україною, що одноголосне було проголошено з безмежним одушевленням і бурхливими окликами "Хай живе!". Василь Томчук, житель Хуста, пропонує, щоб русини більше до Будапешта в парламент не послали представника. Пропозиція була прийнята бурхливими окликами "Хай живе!". Михайло Філак, житель Хуста, пропонує, щоб з'єднання з Україною було висказано без усяких

умов. Предложення було прийняте" (там само. — С. 109).

На з'їзді в Хусті було обрано Руську Центральну народну Раду в Угорщині, яка послала делегацію на чолі з адвокатом Михайлом Брацайком, аби "передати рішення всенародних зборів українському уряду в Станіславі та Києві" (там само. — С. 111).

Про цей урочистий акт Уряд Західно-Української Народної Республіки засвідчив спеціальним посланням до закарпатців: "Делегація Центральної ради угорських українців під проводом четаря доктора Михайла Брацайка передала протокол національних зборів угорських українців, якого державний секретар ЗУНР прийняв до відома. По відбутих спільних нарадах справу Угорської України всесторонньо обговорено і висвітлено так, що відпала потреба виїзду делегації до Києва, тим більше, що в тих нарадах, відбутих у Державному Секретаріаті, присутні були і представники великої України" (там само. — С. 111).

Ухвала всезакарпатського з'їзду, Акт Соборності в Києві дістали схвалення в усіх куточках Закарпаття — від Рахівщини до Пряшівщини, бо скрізь там український етнос пробудився до національного життя.

І коли румунське військо вийшло з Хуста, то голова Мараморської Руської Народної Ради Михайло Брацайко звернувся до Президента Чехословаччини Масарика з проханням, аби "й Сигот як головний город Марамороша, а також й околиця Сигота аж до Раднянских полонин були прилучени до Подкарпатской Руси" (Руська нива (Ужгород). — 1920. — 22 липня).

Узагалі тутешні українці розуміли свою соборність від Попраду до Тиси (там само. — 1920. — 31 липня).

А вимагаючи пізніше окресленої національної автономії для українців Закарпаття в складі Чехословаччини, останні заявляли: "Народ руський не хоче красти ні села, ні городи, але напоминає змадяризовано-зжидовілим містам, аби вони не далася звести й не заявили проти прилучення до "Руської Країни", бо якби се сталося, то було б се гірше для них самих, без народу, на території котрого вони стоять, їм одна-

ково не прожити, вилучивши себе зі зв'язку з ним, вони не лише не зискають, а стратять. Тимчасом, зіставши при "Руській Країні", можуть зробитися осередками будучої торгівлі з багатою Україною й займатимуть перше місце в краю...

"Руська Країна" поділена на п'ять таких більших округів, які установив бувший губернатор, а тепер признаний будапештським урядом народний комісар для "Руської Країни" А. Штефан. Сі округи такі:

I. Мараморошський, до котрого належить також з бувшої уточанської столиці іригазький відділ. Головне місто — Густе.

II. Бережанський — з бувшої столиці бережанської і відділу Севлюшського столиці уточанської. Головне місто — Мукачево.

III. Ужанський — з бувшої столиці ужанської. Головне місто — Середнє.

IV. Земплинський, до котрого належать українські села з бувшої столиці Земплинської і Абауйторянської. Головне місто — Трембово.

V. Шаришський — з українських сіл бувших столиць Шариша, Спиша і Гемера. Головне місто — Бардієво.

За головне місто "Руської Країни" вибрано ще давніше Мукачево.

Пізнійше, коли устане чужа окупація угро-українських земель, має бути столицею "Руської Країни" якесь инше місто, осереднійше" (цит. за: Република (Станиславів). — 1919. — 1 мая).

З передачею Закарпаття до Чехословаччини згідно з Сен-Жерменською угодою від 10 вересня 1919 року уряд цієї країни також намагається здійснити політику асиміляції шляхом розпалювання в середовищі місцевої інтелігенції мовного питання, тобто, якою має бути мова місцевого населення: російською, країнською чи тутешньою діалектною. І хоч Чеська академія наук 4 грудня 1919 року однозначно ствердила, що закарпатська руська мова — це українська, чехословацька влада ухвалює рішення: мовляв, для місцевого населення "українська фонетика незвична, то її треба замінити етимологічним правописом". Ужгородські історики М. Болдижар,

С. Пруниця, О. Хланта, котрі працювали в архівах Праги, наводять тогочасний документ, що красномовно засвідчує причини такого рішення — це робиться насамперед для того, "щоб наблизити Підкарпатську Русь до решти республіки, відгородити стіною українське населення краю, протиставивши і Україні, і Росії".

Водночас усі закарпатці усвідомлювали себе часткою Української соборності, що символізував її для них наш національний прапор. Вручаючи закарпатським українцям синьо-жовтий прапор. У липні 1920 року, колишній редактор "Американського Руського Вістника" Михайло Ганчин сказав, що цей стяг передається для того, аби вони "ся чули русинами, котрій свою фану мають. Потолковав, що синя фарба означає небо из Всемогущим Богом, за котрого невольню нам николи забути, до котрого маємся обернути у всяких бедах й нуждах та просити благословенія трудов наших.

А жовтий цвіт, то значить землю й тяжку працю нашу, котру пожадає земля, чтобы з ней вырос красный, жовтый, золотыстый колос" (Руська нива. — 1920. — 22 липня).

9 жовтня 1938 року секретар Української Національної Оборони Закарпаття Степан Росоха заявляв: "Не дамо ані п'яді рідної землі, ані полякам, ані мадярам, ані румунам. Хочемо бути на своїй українській землі самі господарями, вповні незалежними й вільними. Хочемо, щоб Закарпаття було самостійним! Тому вимагаємо негайного створення української влади, незалежного уряду!" (*Стерчо П.* Національне відродження Карпатської України//ОУН. 1929—1954. — Париж. 1955. — С. 202).

Крайова екзекутива ОУН тоді ж звернулася з відозвою до всього населення регіону, роз'яснюючи мету боротьби: "Надходить великий час! Закарпаття мусить стати самостійною українською державою! Воно мусить стати зародком одної великої Самостійної Соборної Української Держави, від Попраду і Татрів аж до Каспійського моря і гір Кавказу!.." (там само. — С. 202).

"Стати цим зародком мусить бути для нас найбільшою

честю! Ми будемо горді, що якраз ми будемо тими, що зачнуть відбудовувати Українську Державу! Що ми поможемо нашим братам скинути московське, польське і румунське ярмо! В цій відбудові поможе нам тільки єдність народу, велика віра в свої сили й віра в те, що Бог призначив нас повести свій нарід до Волі!" (там само. — С. 203).

В умовах розвалу Чехословаччини Закарпаттю вдалося проголосити в 1938 році свою автономію, а в березні 1939 року — українську державність. Однак вона проіснувала всього один день і була жорстоко придушена хортистською Угорщиною.

Коли восени 1944 року гітлерівці відступили із Закарпаття, то в населених пунктах регіону розпочинається масовий рух за приєднання до України. В архівних фондах збереглася величезна кількість звернень подібного змісту до Сталіна та тодішнього керівника УРСР Микити Хрущова. В одному з них, зокрема, наголошувалося: "Закарпатський український народ з незапам'ятних часів поселився на південних схилах лісових Карпат і прилеглих до їхніх схилів рівнин. Протягом всієї своєї історії наш народ Закарпатської України всією душею всіма своїми почуттями прагнув до об'єднання з українським народом.

Ми звертаємося до Вас з проханням — позбавте нас, закарпатських українців, від столітніх мук. Борючись за своє існування, наш народ всією душею прагнув до одноплемінної Русі — України, за що неодноразово переслідувався...

Ми хочемо, нарешті, щоб наша рідна українська мова стала нашою державною мовою" (ЦДАГОУ: Ф. 1. — Оп. 23. — Спр. 786. — Арк. 26—28).

А жителі Рахова просили допомогти "возз'єднатися з рідною Україною, а тебе, улюблена мати — Україно, просимо — приймай нас у свої рідні материнські обійми" (там само. — Арк. 30).

Можна навести також подібні звернення і щодо приєднання до України Пряшівської Русі. В архівних фондах лежать також такі петиції від сходів багатьох сіл нинішньої Словаччини: Сабиновські Маєри (61 підпис), Годермарк (158),

Луцина (36), Якуб'яни (241), Лаїнична (126), Орябини (987), Нижній Миро-шов (40), Вишній Мирошов (19), Гутка (43), Єдлінка (26), Шома (85) та інших. Однак до голосу українців Пряшівщини не прислухалися, хоч вони всі, як писали з села Велятин, "не роздумували і хвилини й пішли за тими селами, які вирішили негайно приєднати Карпатську Україну до нашої великої визвольницької Радянської України" (там само. — Спр. 1610. — Арк. 48).

У листі до Хрущова з'їзд делегатів українських районів Пряшівщини звертався з проханням: "коли буде вирішуватися питання Закарпатської України, пам'ятати, що на Пряшівщині також живуть українці, котрі своїм національним укладом життя і культурою є єдинокровними братами закарпатських українців. Тільки тепер нам представилась єдина можливість вільно визначити свою національну приналежність. Сердечно просимо вашого покровительства» (Пряшевщина. — 1945. — 18 березня).

Наголошуючи на спільності етносу по обох схилах Карпат, українці Пряшівщини вказували, що "наш народ на півдні Карпат завжди любив ходити на ярмарки в Радоцину, в Ждиню, в Висову, в Криницю і т. д. Любив ходити туди і на відпусти. Там чув таку ж мову, як і в своїх селах, там люди жили такими ж звичаями, як і по сю сторону, там співали ті ж пісні, як і в нас" (там само).

Але не зумів вплинути і Микита Хрущов, котрий, розвинувши велику організаторську роботу як справжній соборник, залучаючи до цієї справи підлеглий йому апарат, пропонував Сталіну приєднати до майбутньої Закарпатської області українські етнічні землі Пряшівської Русі.

Зустрічаючись 21 березня 1945 року з наркомом закордонних справ СРСР В. Молотовим, президент Чехословаччини Е. Бенеш, спочатку наголосив, що "протягом 20 років питання про Карпатську Україну ніколи не вважалося ним остаточно вирішеним", а далі заявив: включення цієї області до складу Ч.С.Р. у 1919 році було здійснено "не за імогою Чехословаччини, а за пропозицією американців; Чехословаччина вва-

жала себе вимушеною включити К.У. в свої кордони... вважала себе лише довіреним в управлінні Карпатською Україною і була примушена прийняти контроль Ліги Націй" (*Мар'яна В. Э. Бенеш: последний визит в Москву (март 1945 года)*)// (Славяноведение. — 1996. — № 6. — С. 80).

Стосовно майбутньої долі Карпатської України, то Бенеш сказав, що "між ним і Сталіним було домовлено вирішити цю проблему по-дружньому після розв'язання проблеми кордонів післявоєнної Чехословаччини. Чехи, за словами Бенеша, найрозумніші люди, вони хочуть заключити договір, яким буде, передана Радянському Союзу Карпатська Україна" (там само. — С. 80, 81).

Але до укладення цього договору необхідно було визначити, де проходитиме кордон Карпатської України. Бенеш домагався "згоди радянського уряду, щоб кордони, які проходять зараз між Словаччиною і Закарпатською Україною, залишились кордонами між СРСР і Чехословаччиною після приєднання Карпатської України до Радянського Союзу" (там само. — С. 83).

Молотов погодився з цим, а підсумовуючи, зазначив, що вирішення питання таким чином " внесе задоволення в Українську Радянську Республіку й створить упевненість як Для СРСР, так і для Чехословаччини" (там само. — С. 84).

Звичайно, постала й проблема етнічних українців, що за таким розмежуванням змушені були в значній масі залишитися на території Чехословаччини. На думку Бенеша, їх можна переселити й обміняти на словаків, котрі опинилися тепер у складі УРСР. Молотов одразу ж погодився: "Тут немає жодного питання і, звичайно, можна буде домовитися про обмін населенням" (там само. — С. 81).

На думку А. Орликовського, неприєднання Пряшівщини — цієї найзахіднішої гілки української етнічної території — в 1945 році "було умотивоване політичними виглядами по відношенню до Чехії, з якою як новим сателітом СРСР, треба було Москві мати дружні взаємини, так у відношенні і до словаків, які в 1945—1946 рр. мали нестерпну ненависть

до "поневолювачів" чехів, горіли неприязню до ЧСР, просуваючи навіть ідею бути складовою частиною Советського Союзу (!!), аби лише не Чехії. Щоб не дражнити амбіцій словаків, Москва залишила при автономній Словаччині в межах ЧСР українську Пряшівщину, не висуваючи тоді навіть цієї проблеми. Словацький автономний уряд в заміну за те надав в роках 1946—1947 пряшівським українцям культурну автономію, яка, однак, є зараз менше витвором культурної-творчої праці місцевого національно-кволого населення, а радше УСССР, яка є основною підпорою культурного розвитку Пряшівщини, даючи йому свої вказівки та інструкторів" (там само. — С. 14).

Очевидно, має раціональне зерно й таке припущення А. Орликовського щодо тодішньої уваги Москви до підтримки українського етносу на території Словаччини (та й не тільки там): "Українізація Пряшівщини може мати великі наслідки в майбутньому для укладу політичних зносин між ССРСР та ЧСР. Москва дуже добре розуміє ролі Пряшівщини у все-союзній політиці та в стратегії в просторі наддунайського блоку країн. Усоборнення України через прилучення Пряшівщини до УСССР — це поширення границь ССРСР в карпатському просторі, це ще більше скріплення впливів над неспокоїною Мадярщиною, це повна контроля придунайських портів (Комарна, Парканів, Братислава, Грону та Будапешту), це здання на ласку чи неласку всієї Словаччини аж по Моравську Браму та кордонів Чехії і Австрії" (там само. — С. 14).

До речі, в 1968 році представники Лемко-Союзу в США ставили питання перед міністром закордонних справ УРСР Д. Білоколом про створення Лемківської республіки чи області в складі України за рахунок українських земель Польщі, Пряшівщини та Закарпаття (ЦДАГОУ: Ф. 1. — Оп. 25. — Спр. 108. — Арк. 46—49).

Не був здійснений проект Микити Хрущова і щодо приєднання до Закарпаття української Мараморощини (там само. — Оп. 13. — Спр. 1624. — Арк. 9).

Після виходу Радянської Армії в 1944 році на територію

нинішньої Румунії в населених пунктах, де компактно проживали українці, також розпочинається рух за возз'єднання, зокрема в селах Мараморош-Сігетського округу, який до Сен-Жерменського договору входив до Закарпатської України. Тут, як і по всьому українському Закарпаттю, обираються народні комітети. 27 січня 1945 року в Мараморош-Сігеті відбулися збори єдиного народного демократичного фронту, які висловилися за возз'єднання Мараморощини із Закарпатською Україною і Радянською Україною (ДАЗО: Ф. 4. — Оп. 1. — Спр. 112. — Арк. — 2, 3).

4 лютого 1945 року в Мараморош-Сігеті відбувся I з'їзд народних комітетів округу, на якому було представлено населення Мараморош-Сігета, власне українських сіл Бистра, Вишня Поляна, Вишня Долина, Вишня Руна, Вишова Рівна, Довге Поле, Красне, Криве, Коштіль, Крагуново, Руська Поляна, Руськово, Ремети та інші. Серед 426 делегатів було 339 українців, 47 угорців, 15 румунів, 25 посланців інших етносів.

Крім делегатів з'їзду, на ньому виступив і представник крайового комітету комуністичної партії Румунії в Північній Трансільванії Микола Кумнак, котрий заявив: "Для вас, українців Мараморощини, єдиним виходом є приєднання до вашої батьківщини — Радянської України. Комуністи Румунії підтримують ваш рух і ваше бажання возз'єднатися з тією Україною, яка для вас є матір'ю" (там само. — Спр. 111. — Арк. 2).

Перший з'їзд народних комітетів Мараморош-Сігетського округу ухвалив спеціальну петицію про возз'єднання з Радянською Україною. Її, до речі, підкріплювали 46 окремих петицій з українських сіл Мараморощини, під якими стояло майже 40 тисяч підписів (там само).

Слід додати й те, що українці Мараморощини поставили свої підписи і під Маніфестом, який прийняв Перший з'їзд народних комітетів Закарпаття 26 листопада 1944 року в Мукачеві і яким висловлювалася воля про возз'єднання з Радянською Україною. На ньому, до речі, делегація Мараморощини просила приєднати цю територію до Закарпатської України (там само. — Арк. 11).

Цілком природно у зв'язку з цим, виникає запитання: чому ж українська етнічна територія — Мараморощина — опинилася поза межами матері-України? Тим паче, що до Першої світової війни українці Мараморощини жили спільно із закарпатцями.

Очевидно, причини негативного вирішення цієї проблеми треба шукати у високих сферах кремлівських кабінетів, де — і тільки там! — вирішувалася доля навіть окремих народів. Тому й не дивно, що перший секретар ЦК КП(б)У Микита Хрущов, якому керівники Закарпатської України навесні 1945 року скаржилися на антиукраїнську поведінку уповноваженого контрольної комісії в Мараморош-Сігеті майора Захарченка, нічого не міг вдіяти. Більше того, народний комітет Мараморош-Сігетського округу змушений був перебратися через Тису... в Тячівський район Закарпаття.

А українці залишилися на румунському березі, в Угорщині, в Словаччині, що й було узаконено в червні 1945 року.

ДОКУМЕНТИ

Історична розвідка про бесарабську проблему

1918 рік

Історія Бесарабської Молдавської Республіки, її політики і взаємних відносин до Румунії. Звірячі вчинки румун в Бесарабії. Засоби, які треба вжити з боку Українського Народнього Уряду для демократичного розв'язання Бесарабського питання.

Задля того, щоб повести справедливу політику в відносинах до Румунії, щоб розв'язати по правді Українсько-Румунський конфлікт з приводу Бесарабії, необхідно ясно собі уявити всі подробиці подвійної політики Молдавської Республіки і, як основу її, розглянути весь Молдавський національний рух, його зародження, перші кроки і шляхи, якими він йшов далі. Всім Молдавським національним рухом керували в житті дві політичні національні партії, відомі під назвами: Кишинівська Молдавська партія та Одеська Молдавська Партія.

Перші національні гуртки молдаван в Кишиневі народилися коло редактора Молдавської газети "Кувинт Молдованеск", нині товариша голови "Сватул Церій", Н. П. Халіпи, який дістав освіту в Румунії і в часи свого перебування там належав до гуртка проф. Стері, котрий, по чуткам, тепер призначається на генерал-губернатора Бесарабії. Ці перші національні гуртки з Халіпою на чолі і утворили "Кишинівську молдавську Партію". Програм цієї партії виробляли кілька разів, і тільки після третьої редакції вдалося його остаточно, з політичною тонкістю, відшліфувати. Перші 2 програми були наслідком вплива з одного боку умовин часу, а з другого — матеріальної залежності партії від видатних бесарабських аграрів Горе, Херца й Стровско (остатній, як чути, передав партії 1¹/₂-м карб.) і справжніх завдань партії. Боротьба велася настільки брутально, що виявлялась в програмах і давала привод до критикування партії в пресі. Тоді аграрії, які були членами цієї партії, порішили з зовнішнього боку залишити партію й відхрестити від неї, як від буцімто занад-

то соціалістичної. Молдавська демократія знала про це і дивилася на партію з деяким підозрінням, особливо після 1-го Бесарабського Селянського з'їзду, коли ця партія спочатку викликала роз'єднання з'їзду, користуючися з фанатичности молдаван, а потім під час дискусій по аграрному питанню її спіткала цілковита недвага, було відкинено резолюцію Молдавської Партії і прийнято цілком резолюцію с-р.

Провал цієї партії на селянським з'їзді примусив Молдавських націоналістів з румунською орієнтацією звернути особисту увагу на одеський рух. Залишивши одесьцям цілковиту змогу закласти партію на самих демократичних підвалинах, майже зовсім не втручаючися в демократичні поривання солдат-молдаван, які організували цю партію, вони силкувалися лише допомогти партії з матеріального боку, але не прямо, а через земські самоврядування та інші громадські організації, — і це вдавалося їм більш навіть, ніж про це гадали проводирі.

Прикладів багато, але я наведу їден, як найбільш характеристичний. В середині червня 1917 р. цензовий член Губернської Земської Управи В. Ю. Горе клопотався перед особистим земським Губернським зібранням з приводу асігнування на потреби нікому невідомого, але начебто існувавшого молдавського літературно-артистичного гуртку 5000 кр. Демократична частина зібрання, ставлячися дуже підозріло до демократичного націоналізму Горе, стояли на асігнування не більш 1000 кр., тоді коли цензова половина зібрання вважала, що 5000 кр. занадто мало і обстоювала збільшення суми, яку прохав докладчик, до 10 000 карб. Виникли суперечки. Голова зібрання, з огляду на таку оригінальну пропозицію цензових членів, пропонував голосування провадити персонально. Врешті-решт, всі цензовики та деякі малосвідомі члени Кишинівської Молдавської Партії голосували за 10000 карб., другі — проти. Перемогли цензовики, які склали більшість. Прохали 5000, а одержали 10000.

То й не диво, бо вони дивилися на справу молдавського національного руху глибше, і бачили в ньому єдиний рятунок від усяких аграрних реформ.

Усі цензові земські самоврядування відпускали щедро кошти на молдавський національний рух. Бесарабський національний рух із офіціальних джерел отримав більш 4¼ (так у документі. — В. С.) карб., не кажучи вже про неофіціальні, а в наслідкові ніякого економічного поліпшення, крім політичної авантюри приєднання Бессарабії до Румунії.

Одеська партія численно зростала з огляду на свою демократичність і зміцнялася засобами, які всіма силами добувала Кишинівська партія. Проминув деякий час. Кишинівська партія, до якої приєдналася так звана "Петроградська група" Інкулець, Ерган та инш., постановили повести певну політику за для того, щоб зібрана вже й зорганізована демократична молдавська Одеська Партія підлягла їх впливові.

В середніх числах жовтня минулого року в Кишиневі впорядковується з'їзд молдаван-солдат, де виносять постанови щодо негайної організації "Сват. Церій", в склад якого входять від цього з'їзду 40 чоловік. Швидко організується "Сват. Церій" і Бесарабський Уряд. За справедливе національне представництво і говорити нема чого. Молдаване, маючи в Бесарабії лише відносну більшість (49 з сотими %) захоплюють в "Сват. Церій" 80 місць з 120. Про те, як виявлені національні меншости в "Сват. Церій", можна сказати от що: останніми часами "Сват. Церій" було поновлено представниками від повітових земських зібрань. В Сороках було обрано 10 чоловік молдаван і ні одного місця не лишили иншим національностям. За авторитетність серед людности "Сват. Церій" молдавські демократи навіть говорити соромляться.

Нарешті, для Кишинівської Молдавської Партії настав час дістати за своє небезпосереднє підтримування нагороду. В "Сват. Церій" обидві Молдавські Партії, і Одеська й Кишинівська, начебто для насуваючоїся опозиції Молдавському національному рухові з боку національних меньшостей, складають молдавський блок. Одеська Партія із-за відсутности зрілих політиків, не дивлячись на перевагу в кількості, передає керування в блоці лідерам Кишинівської Партії —

Інкулець, Ерган, Чегурян та інші. Починається подвійна політика — одна одверта в "Сват. Церій", а друга потайна — в кабінетах Інкулеца, Ергана та Чегуряна, що помалу отримує мимоволі справжнього "Сват. Церій" одну перемогу за другою. 1) Спершу приход до Бесарабії румун, які говорили, що вони прийшли закликані "Сват. Церій", а "Сват. Церій" офіційно такого заклика не публікував, а оголосив лише в особистій декларації міжнародній документ, що вступ Румунського війська не переслідує з боку Румунії ніяких окупаційних замірів. 2) Потім земські зібрання раптом ні з того ні з сього почали вимагати приєднання до Румунії, тоді, коли "Сват. Церій" такого питання ще не здіймав. 3) І остаточна перемога — урочисте приєднання Бесарабської демократичної республіки до Румунської монархії, з огляду нібито на анексії з боку України і навіть загрожування Бесарабської самостійності. Яка логічна послідовність. Порятунку самостійності політичної шляхом приєднання демократичної республіки до монархічної Румунії.

Така була політика "Сват. Церій", себто власне лідерів Молдавського блоку, але цікаве питання — як ставилися селяне до цієї румунофільської політики. Найбільш характеристичне відношення до цієї політики можна бачити в тім, що деякі сильні демократичним духом селянські депутати "Сват. Церій", розгледівши гаразд, куди вони попали, відокремились від молдавського блоку, утворивши селянську групу з лідером Циганко на чолі.

Всі селянські з'їзди, губернські, повітові і навіть волосні сходи завше висловлювалися проти румунської орієнтації і вимагали усунення з "Сват. Церій" і других громадських організацій сепаратистів та консерваторів і вимагали спільної праці зо всіма народами бувшої Російської імперії. Нехай румуни подадуть хоть резолюцію селянських з'їздів, де вимагалось вести спільно з Румунією політику, або де б пробивалася хоч-небудь симпатія до румун і навпаки ненависть до сходу і зокрема до України.

Приход румун з їх політикою терора зробив ще більш не-

нависною для народу політику руминофільства. Розстріли здебільшого ні в чому невинних людей, катування різками жінок, дітей та старих людей, грабування, знущання та насильства над жінками скрізь йшли поруч з миротворчою місією румунської армії, як вони говорили про свій приход в крикливих та брехливих своїх відозвах. Приклад — відозва генерала Скіки, де він має сміливість навести таку брехню, яка збила з пантелику на місцях і нас, українців. Вважаючи на відозву, в якій вони звертаються і до Української армії, у нас склалася чомусь думка, що вони прийшли з відома і згоди з Українським урядом. Окупуючи ту чи іншу частину Бессарабії, румуни держали кругом себе справжніх націоналістів з союзу землевласників, які з приходом румун почали інтенсивно провалити свою роботу. Вводилася широка система доносів і таким чином зводилися рахунки з політичними ворогами і малосвідомими селянами, так засудили на смерть земського агронома Сорокського повіту А. І. Патікова, українця, хоч він якомога уникав всяких політичних виступів та крайніх напрямків, але висловлювався в приватних розмовах проти і був винен перед землевласниками як член ревізійної Комісії, який думав чесно служити народові; тільки після настирливих прохань земства та других громадських організацій його вислали за Дністер. Останніми часами румуни почали слідкувати за українцями і особами, висловлююваними ще раніше за федерацію Бессарабії з Україною. Деяким навіть загрожувало ув'язнення, і вони почали кидати свої діла та тимчасово переховуватися. Так, наприклад, вони вперто слідкують за земським гласним Н. М. Пелепонюком. "Сват. Церій", скасувавши в особливій декларації смертну кару в межах Бессарабії, не тільки не виносив і не виносить протесту проти знущання румун, але навпаки, сам через своїх представників в особливій румунській військовій суді присуджує до кари на смерть редактора Бес. Ж., члена "Сват. Церій", за виступи в пресі і в парламенті проти румун.

За часи перебування в Сорокському повіті румун я знаю такі випадки смертної кари: в Сороках під час вступу розстрі-

ляно 3, потім недавно одночасно 17 мужч., одна жінц., в Тирново 4 ч., в Котово 3 ч., Окниця 26 ч., Надушита 8 ч., в Сболозі 3 ч., в Денжанах 4 муж. і 1 жен. та й ще збираються розстріляти 8 душ, але вони зникли. Різок вживають нечисленно — знаю, що в селі Тирново одночасно покарали різками коло 40 чол. Займаючи залізничну лінію, румуни першим ділом перевезли всі численні запаси хліба в Румунію, не дозволяючи ніякого контролю з боку продовольчих комітетів. Все більш-менш коштовне військове майно відвезли знову таки до Румунії, або во всякім разі ближче до румунського кордону. Забраного хліба з залізниць їм здалося мало, і вони через кожного окремого "сержанта" почали реквізувати дурно хліб у селян, а часом як милість платили від 40 коп. до 2 карб. за пуд. Так забрали увесь хліб Корбула і Блонь Сорокського повіту.

Врешті-решт, можна сказати, що румуни, захопивши Бесарабію, не врятували мешканців від знуцання большевиків, але своїми знуцаннями перевищили їх і тим більш зміцнили антипатію до румун.

Все ж таки їх шлях терору дав їм деякий плюс, правда не зовсім сталий в їх політиці, яку вони вели далі. Наложивши свої руки спершу на добро народне — хліб та військове знаряддя, а також і на життя кожної людини, — "Румунські бойові" жандарі, заклавши на місцях при собі парламенти з союзу землевласників, почали надалі накладувати своє вето на деякі накази з Кишинева і навіть на законопроекти "Сфатул Церій".

Конституція повітових комендантських монархій така — все, що одержується з Кишинева, розглядають в союзі і з резолюцією надсилається виконавчій владі — коменданту, який переводить резолюції в життя, оголошуючи їх в обов'язкових постановах, загрожуючи військовим судом. Союз землевласників має навіть право інтерпеляції, але не відносно коменданта, з яким вони живуть в згоді, а других властей, які зберегли владу лише на папері, і нарешті втручається в справу самої політичної незалежності Бесарабії.

Наприкінці лютого була видана "Сфат. Церій" інструкція земельним комітетам, в якій не провадилося ніякої соціалізації; але, не дивлячись на се, для союзу землевласників вона здалася занадто демократичною. І от 1-го березня атаман 3-ої румунської бригади полковник Гайку видає обов'язкову постанову, яка анулює інструкцію "Сфат. Церій". Коли ж на місця приїхали провадити її в життя особливі інструктори "Сфат. Церій", то він не побоявся навіть заборонити їм се, вирвавши офіціальний папер, яким він пропонував переводити в життя інструкцію кавалерійської бригади. Довели про це до відома "Сфат. Церій", молдавські демократи обурюються, зняли бучу, міністри теж обурюються, вживають заходів, але потай провадять свою політику.

Але ось коло шостого березня стар. ст. діється щось ще більш значне. В Більцях чергове земське зібрання вітають румуни, поставивши перед тим крут будинку свою варту, і, привітавши, запитують, чи не до вподобу Земському зібранню буде приєднання Білецького повіту до Румунії. "Хто за це приєднання?", прохають стати. Встає незначна група, так звана "Біла кістка", селяни сидять нерухомо. "Хто проти?" — всі сидять. Ніхто не протестує. "Li traaski" — "Хай живе Румунське Королівство і Білецький повіт". З гласними Миської Думи обійшлися ще простіше: влаштували бенкет і при кінці пропонують підписати петицію з побажанням приєднатися до Румунії. Після такої незвичайної пропозиції гласні один по одному почали виходити. Лишилися три чоловіка, які підписалися тут, а решта підписів зібрав румунський офіцер, який з озброєними людьми об'їздив помешкання гласних. Знову в Кишиневі виникає обурення молдавських демократів, а міністри, незважаючи на це, провадять свою політику далі.

В Сороках 9 березня розліплюється наказ румунського коменданта, який в пункті 1. забороняє, загрожуючи військовим судом, поширювати різні відомости, і навіть правдиві, відносно заходів румунської військової влади, а також відомости, які могли б піти на шкоду національній політиці. Чий. Відбирають підписи про непродаж київських та одеських

газет. 10 березня скликають нараду при участі молдавських офіцерів і влаштовується румунами бенкет в знак єднання. 11-го березня особистими запросинами, через міліцію скликається приватна нарада "добірних" земських гласних, де пробують, хто може бути за і хто проти. Представник Бесарабської влади, директор Бесарабської міліції, утворює серед сіренького складу гласних щось подібне до молдавського блоку, маючи на меті провести одноголосні резолюцію за приєднання Сорокського повіту до Румунії. Хто не поділяє їх політики і може їм перешкаджати, тих вони усувають арештом та висилкою до Білиць.

Так 11-го березня в шість годин ранку в Земській Управі заарештовано члена управи П. А. Свеклу, а в 12 ввечері послали туди ж таки по мене 9 душ салдат, але мене попередили, і я втік.

12-го березня влаштовується румунами нарада з урядовцями, яким пропонують в знак згоди з ними підняти руки. Деякі навмисно не піднімали руки, але тут були "браві румунські гусари", звірнулися до одної панночки, яка не підняла рук, і в дуже ввічливій формі питають: "ви, панночко проти Румунії". — "Ні, я не помітила, що тут було". — "А в такому разі ви теж за Румунію?" — "Так-так".

13-го березня Сорокський повіт на врочистім земським зібранні офіційно приєднався до Румунії одвертим голосуванням. В цьому зібранні брали участь всі, хто тільки хтів, крім деяких гласних, які були в опозиції, але їх місця заміщалися особами, які приїхали з повіту "по наказу військової румунської влади". Земське зібрання, яке винесло резолюцію за приєднання, було скликано в два дні, причому на порядок денний ни було занесено питання про відносини до Румунії. З огляду на це гласні не мали ніякої змоги вирішити таке значне питання на місцях. Але факт паперового приєднання відбувся. Військова музика, яка була вивезена з Білиць для святкування приєднання, грала в земській управі румунський гімн. Румуни заздалегідь знали, що візьмуть гору і влаштували на кошти земського і міського самоврядування бенкет на триста осіб, якій коштував сім тисяч карбованців. Як в

Сороках і Більцях, так і скрізь румуни, роблячи яке-небудь політичне насильство, силкувались утворити ілюзію, буцім населення радіє, але це населення, похнюпивши голову, з болем на серці дивилося на радість румун, ходивших з плякатами "Хай живе король Фердінанд", "Хай живе царство Румунське".

Що сталося в Кишиневі останніми часами, я не знаю, але, мабуть, подвійність політики і там була, то обирають делегацію задля протесту, то ідуть до Ясс і утворюють договір з румунами. На місцях одержали лише телефонограму від товариша міністра внутрішніх справ, щоб тридцятого березня відслужити по церквах та молитовних домах молебні і в знак свята приєднання всі установи на сей день зачинити. Деяка частина населення з огляду на це, а також на рух румун до Хотинського повіту, почала ліквідувати свої справи та переселятись на Україну. В декотрих місцях селяни поставилися до цього наказу дуже оригінальне. Коли в церкві піп пропонував вислухати молебень с приводу приєднання до Румунії, то вони один по одному виходили з церкви, і молебні служили в порожніх церквах, а в деяких місцях, куди вступили австрійці, селяни заборонили правити молебні.

Придивляючись до політики Бесарабського уряду і до того, як до цієї політики ставляться селяне, ми бачимо, що селянство не співчуває цьому урядові і політиці, яку він провадить. Але як же ставляться селяне до України і українські політики. Саме цікаве тут — винесена навіть при румунському терорі постановва про приєднання до України. Но бесарабські молдоване часто наїздять в своїх справах до Могілева-Подільського і, навчені гірким досвідом, пильно приглядаються до українських порядків і взаємних відносин до австрійців, і коли їх розпитувати, як їм подобається на Україні, вони кажуть: "Ось австрійці тут не чинять того, що в нас румуни. Видко, що влада тут в руках українців". Подільські селяне дурно отримують землю, а ми платимо 40—200 карб. за десятину поміщицьку, та й ще нас румуни карають за дурницю різками та розстрілами".

Копія. Машинопис.

ЦДАВОВУ: Ф. 2592. — Оп. 1. — Спр. 123. — Арк. 195—198.

Резолюція Центральної Ради щодо анексії Румунією Бесарабії

13 квітня 1918 року

**Постанова Української Центральної Ради
в справі анексії Бесарабії.**

13/IV 1918 року.

"Обговоривши справу з анексією Бесарабії руминським королівством, У.Ц. Рада заявляє:

1. Що вона не визнає рішення "Сфатул Церія" про прилучення Бесарабії до руминського королівства актом вільного виявлення волі всіх народів, що населяють територію Бесарабії, й Українська Народня Республіка вимагає здійснення вільного бажання мешканців тих частин Бесарабії, які виявили або вільно виявляють свою волю прилучитись до Української Народньої Республіки.

2. У.Ц. Рада доручає Раді Народніх Міністрів звернутися до Румунії, а також до держав почв'їрного союзу з нотою-протестом проти тої системи утисків і насильств над національностями, що населяють Бесарабію. Не вважаючи бесарабську справу за вирішену актом 9-го квітня, У.Ц. Рада доручає Раді Народніх Міністрів вжити всіх заходів, які будуть до її розпорядження, щоб у найскоршій часі було рішено долю Бесарабії в порозумінню з Українською Народньою Республікою і по свобідному вияву волі всього населення Бесарабії".

Копія, Машинопис.

ЦДАВОВУ: Ф. 2592. — Оп. 1. — Спр. 123. — Арк. 16.

Відповідь міністра закордонних справ Румунії С. Авереску на рішення Центральної Ради щодо анексії Бесарабії

1918 рік

КОПІЯ В ПЕРЕКЛАДІ

До Народнього Уряду України

Руминський уряд, одержавши від уряду України повідомлення про резолюцію Ц. Ради 13 квітня ц. р., має честь передати українському уряду таку відповідь:

1) Руминський уряд вважає своїм обов'язком зауважити, що Бесарабія не була анексована Румунією, як це стверджує українська нота, а приєдналась добровільно до своєї отчизни після резолюції, ухваленої майже одногосно в "Сфатул Церій", національній і праводавчій раді молдаванської республіки в Бесарабії.

Ця рада виникла з волі народу, і тому мала таке саме походження, як і українська Центральна Рада і послідовно мала всі суверенні права, які уповноважують її вирішати всякі справи і видавати постанови, остільки обов'язкові для народів Бесарабії, оскільки й постанови Ц. Ради обов'язкові для народів України.

У "Сфатул Церій" були представлені пропорціонально своїй численности всі народи, що мешкають в Бесарабії, і само собою, що там так само, як і в кожній праводавчій раді, меншости мусять коритись більшости. Уряд в Румунії гадає, що в демократичній республіці цього принципу ніхто не заперечить.

Треба зауважити, що "Сфатул Церій" був обраний вільними голосами в час, коли про злучення з Румунією не було й згадки.

2) Руминський уряд не знає ні про одну частину Бесарабії, де населення визнало б себе українським і висловило би бажання належати до України. Зрештою, що навіть коли б населення і визнало себе українським, то це не було би доказ, що воно і дійсно є таким: уряд Румунії певен, що ні Ц. Рада, ні уряд України не бажає підбурювати меншости різних національностей проти великої більшости руминської.

Руминський уряд вважає потрібним звернути увагу уряду України, що вона сама складається з різних національностей, які є в меншости відносно української більшости, зовсім так Бесарабія у відношенні до Румунії.

Так само є безперечним фактом, що по той бік Дністра живе численне населення руминське, відносно якого руминська Бесарабія і послідовно сьогодні Румунія могла б вимагати тих самих прав, яких вимагає Україна для українського населення Бесарабії.

3) Треба вказати, що Рада, заявляючи свої нові претензії, забула, що, підписуючи в Бересті-Литовському мир, Україна не покликала ні на які права ні до території, ні до населення Бесарабії, яку вважала за цілком окрему державу, від якої її oddіляє Дністер, одвічна границя Молдавії, а також російської провінції Бесарабії після 1812 року, і велика шкода, що сьогодні політика Народньої Республіки, здається, направлена до заборчости, якої не виправдують ні історія, ні принцип права. І дійсно, з точки погляду історичного і етнічного Бесарабія є без жадного сумніву руминська, бо належала до молдавської корони від часу утворення цього князівства в XIV віці аж до моменту захоплення царською Росією в році 1812. Це насильство не могло би бути повторено Народньою Республікою ціною всякої справедливости і права (так у документі. — В. С.).

4) Руминський уряд прохає згадати про його заяву, складену 15-го січня 1918 року генералу Коанді, прийнятому яко Руминського посла, що не тільки не має нічого проти злучення Бесарабії з Румунією, коли вона того бажає, а навіть навпаки: Україна згодна їй у тім допомагати.

На цих підставах уряд Румунії мав право вважати цю справу вирішеною остаточно правомічною резолюцією "Сфатул Церія", прийнятою 9-го квітня, резолюцією, яка й послужила основою для грамоти його величности короля Румунії і яка каже, що з того часу ті дві країни не можуть бути роз'єднані, і тепер уряд Румунії в цій справі сього погляду змінити не може.

Тому руминський уряд за прикладом уряду України, в свою чергу, вживає усіх можливих заходів, щоб справа Бесарабії вважалась за скінчену назавше.

5) З усього вищесказаного виходить, що уряд Румунії ніяк не може прийняти протесту Ц. Ради проти системи репресії і порушення прав народів, які заселяють Бесарабію.

Не може бути мови про жадні репресії, бо ні Румунія, ні Бесарабія не мали нагоди їх робити, але цілком неправдиво, що в Бесарабії були які небудь порушення прав. Це

твердження, таке ясно, на жаль не опирається ні на що важне і може походити тільки від осіб, котрі бажають увести Ц. Раду і український уряд в помилку.

Уряд Румунії був дуже щасливий можливості висловити через п. міністра закордонних справ п. Галіпові, котрий представився від імени українського уряду, бажання підтримувати як найприятніші стосунки з новою сусідньою державою, почувачи, що нова Народня Республіка зреклася системи колишньої Російської імперії нехтування прав інших народів, як що це було в її інтересах.

Дозвольте вірити, що протест Ц. Ради нічим не змінить його почувань, і що незабаром Румунія зможе встановити і підтримувати приятні стосунки, які повинні з'єднувати два сусідніх народи, котрі в майбутньому матимуть не одну спільну справу.

Міністр Закордонних Справ С. Авереску.

Машинопис.

ЦДАВОВУ: Ф. 2592. — Оп. 1. — Спр. 122. — Арк. 58, 59.

Звернення до гетьмана П. Скоропадського з проханням приєднати Бесарабію до України

10 липня 1918 року

Ясновельможний пан Гетманъ.

Великая Россійская революція открыла возможность національностямъ, населявшимъ бывшую Имперію, устроить свою жизнь такъ, какъ того желаютъ сами національности; она дала народамъ, право самоопределенія.

На основахъ указаннаго права, изъ состава бывшей Россійской Имперіи выделились національнныя Государства, въ числѣ, коихъ первое место занимаетъ Украинская Держава.

Но не все національности имели возможность выделиться въ независимыя Государства, ибо этому мешали многочисленныя причины, не дававшія уверенности въ прочной организаціи и возможности самостоятельного существованія мелкихъ Государствъ.

130

В. Смирнов
2409
Министерство
Юстиции

Исповедельный
Панъ Гетманъ.

еще не министр
8.9.98

прислано
12.11.11

Большая Российская революция открыла возможность национальностям, населявшим бывшую Имперію, устроить свою жизнь так, какъ того желаютъ сами национальности; она дала народамъ право самосредѣленія.

На основахъ указаннаго права, изъ состава бывшей Российской Имперіи выдѣлились національные Государства, въ числѣ коихъ первое мѣсто занимаетъ Украинская Держава.

Но не всѣ национальности имѣли возможность выдѣлиться въ независимыя Государства, ибо этому мѣшали многочисленные причины, не дававшія увѣренности въ прочной организаціи и возможности самостоятельнаго существованія мелкихъ Государствъ.

Такия национальности, ясно понимая эти причины и, проявляя свою политическую мудрость, рѣшили прикнудить къ бо- лѣ сильнымъ, имъ родственнымъ, национальностямъ на осно- вахъ широкой національно-персональной автономіи.

Въ нашей родной Бессарабіи, этой жемчужинѣ въ коронѣ бывшей Российской Имперіи, кучка немногочисленныхъ румынофильцевъ, воспользовавшись возникшимъ національнымъ движе- ніемъ, организовала яко-бы краевой органъ "СОАТУЛЬ ЦЕРИИ" по типу Совѣтовъ Солдатскихъ и Рабочихъ Депутатовъ и, подъ предлогомъ образованія самостоятельной Бессарабской Республики, повела населеніе Бессарабіи во власть Румыніи.

Самъ по себѣ "СОАТУЛЬ ЦЕРИИ" никакъ не можетъ быть признанъ правильно организованнымъ краевымъ органомъ, такъ какъ даже уѣзды Края не имѣли въ немъ своихъ пред- ставителей. Составъ же его членовъ былъ подобранъ по

Такія національності, ясно понимая эти причины и, проявляя свою политическую мудрость, решили примкнуть къ более сильнымъ, имъ родственнымъ національностямъ на основахъ широкой національно-персональной автономіи.

Въ нашей родной Бессарабіи, этой жемчужине въ короне бывшей Россійской Имперіи, кучка немногочисленныхъ румынофиловъ, воспользовавшись возникшимъ національнымъ движеніемъ, организовала якобы краевой органъ "Сфатуль Церій" по типу Советовъ Солдатскихъ и Рабочихъ Депутатовъ и подъ предлогомъ образования самостоятельной Бессарабской Республики, повела населеніе Бессарабіи во власть Румыніи.

Самъ по себе "Сфатуль Церій" никакъ не можетъ быть признанъ правильно организованнымъ краевымъ органомъ, такъ какъ даже уезды Края не имели въ немъ своихъ представителей. Составъ же его членовъ былъ подобранъ по определенно зоологическому принципу. Въ такомъ составъ "Сфатуль Церій" не могъ и не имель права выражать волю населенія вообще и, темъ более, решать кардинальный вопросъ о присоединеніи Края къ какой-бы то ни было Державе. Съ момента образования "Сфатуль Церія" бессарабцы поняли, что самостоятельная Бессарабская Республика существовать не можетъ и что "Сфатуль Церій" ведетъ ихъ къ чуждой и ненавистой населенію Румыніи. Обеспокоенное за свое будущее, за будущее своего богатого Края, большинство населенія Бессарабіи, тщательно обсудивъ свое положеніе, решило присоединиться къ родственной имъ Украинской Державе, которая, по ихъ мненію, можетъ защитить и гарантировать имъ светлое будущее.

Такъ решили присоединиться къ Украине, изъ восьми уездовъ Бессарабіи, — пять: Аккерманскій, Сорокскій, Хотинскій, Измаильскій и Бендерскій.

Решенія о присоединеніи къ Украинской Державъ приняты были на Земскихъ Собраніяхъ, после продолжительнаго выясненія воли всего населенія, на основаніи приговоровъ сельскихъ Обществъ.

Указанныя ршенія были вынесены еще въ декабрь мѣсяцъ 1917 г. и въ январе 1918 г., когда территорія Бессарабіи не была

занята Румынскими войсками, следовательно эти решения не были результатомъ страха, а свободного волеизъявления, продиктованнаго единственно правильно понятой ситуаціей, а потому имеютъ глубокия моральныя и матеріальныя основанія.

Съ того же времени, то-есть, съ декабря 1917 г., представители Бессарабіи хлопчуть передъ Правительствомъ Украины о реализаціи ихъ решения, но этому воспрепятствовали рядъ событій, сопровождавшихъ организацію молодой Украинской Державы, и вопросъ о Бессарабіи остается открытымъ и до настоящаго времени.

Этими обстоятельствами воспользовались Румыны и при помощи "Сфатуль Церія" наложили руку на злополучную Бессарабію.

Ссылка Румынскаго Правительства на то, что Бессарабія якобы присоединена къ Румыніи на основаніи ея населенія, выраженной въ акте "Сфатуль Церія", совершенно неосновательна, ибо "Сфатуль Церій", какъ мы выше указывали, не былъ истиннымъ выразителемъ воли народа, а подлинныя приговоры сельскихъ Обществъ совершенно определенно говорятъ о тяготеніи населенія къ Украине, а не Румыніи.

Почтительнейше доводимъ до сведѣнія Вашей Ясновельможности, что Бессарабія какъ часть бывшей Россійской Имперіи, должна принадлежать Украине по праву преемственности, какъ Государству, выделившемуся изъ состава Имперіи и примыкающему непосредственно къ Бессарабіи, съ которой Украина связана этнографически, а также общностью культурныхъ и матеріальныхъ интересовъ и принципу національнаго самоопредѣленія, признанному за основу при опредѣленіи государственныхъ границъ Брестскимъ договоромъ между Украиной и Центральными Державами. Тотъ же принципъ принять и въ мирномъ договорѣ между Румыніей и Центральными Державами. Такимъ образомъ, съ юридической и моральной точекъ, зренія совершенно ясно, что Бессарабія должна отойти къ Украинской Державѣ. Въ настоящемъ же Бессарабія стонетъ подъ гнетомъ Румынь, разоряющихъ ее безжалостно.

Принимая во вниманіе вышеизложенное, мы, истинные

представители населенія многострадальной Бессарабіи, почитательнейше просимъ Васъ, Ясновельможный Панъ Гетманъ, принять нашу горячую просьбу и дать надлежащія указанія о принятіи всехъ возможныхъ меръ для скорейшаго присоединенія Бессарабіи къ Украинской Державъ, такъ какъ при допущеніи промедленія весь урожай этого года также попадетъ въ руки Румынъ, и обездоленной Бессарабіи прідется переживать еще и голодь, что можетъ повлечь за собой возстаніе и пролитіе ни въ чемъ неповинной крови.

Полковник (підпис нерозбірливий)

Оригінал. Машинопис.

ЦДАВОВУ: Ф. 2592. — Оп. 1. — Спр. 123. — Арк. 53, 54.

Звернення Сігетської Руської Ради до населення Закарпаття про необхідність зібратися в Хусті на всенародні збори
Грудень 1918 року

ВОЗЗВАНІЄ

до руського народу

У цілім світі кождий народ говорить про себе, де він хоче бути, чи з своїми людьми, чи з другими народами.

Ми сами також хочемо про наш руський народ сказати, як ми хочемо жити, бо дотеперь перед світом щесме не виповіли.

На сесе треба нам зійтися на великі збори до Хуста в вівторок 21 января 1919.

Там мы скажемо, с ким маємо жити.

Запрошуємо на ти збори увесь руський народ. Просимо каждую сельску вать громадки раду, што на си збори повинна висилати однов дниной наперед своих послів-делегатив, котрих народ выбере. Від тисячі людей має бути 1 посол-делегат с каждого села. Як менче людей, то також дають одного посла-делегата. Всі послы-делегаты мають привести від сельскои ради посвідчиньи, што они є послами. С тими посвідчиньими мають слідуватися в понеділок рано 20 января Хусті у Юлія Бращайка.

Послы мають прийти від усего руського народу, котрий

ВОЗЗВАНІЕ до руського народу

У цѣльмъ свѣтѣ кождий народъ говорить про себе, до чѣго хоче бути, чи зъ своимъ людьми, чи зъ другими народами.

Ми сами такожъ хочемо про нашъ руський народъ скавати, якъ ми хочемо жити, бо досперь передъ свѣтомъ щесме не виновізи.

На сесе треба намъ зійтиси на

великі збори до Хуста въ вівторокъ 21. января 1919.

Тамъ ми скажемо, съ кимъ маємо жити

Запрошуємо на ти збори увсь руський народъ. Просимо каждую сельску вать громади на раду, што на си збори повинна вислати одовъ динновъ напередъ свехъ поселивъ-делегавъ, котрихъ народъ вибере Відъ тисячъ людей має бути і посоль-делегатъ съ каждого села. Якъ е менче людей, то такожъ дають одного посла-делегата. Всѣ поган-делегаты мають приести відъ сельской ради посвідчиння, што оне е послами. Съ тими посвідчиннями, мають идуватися въ понедѣлокъ рано 20 иншери у ети у Юлія Брацайка.

Песли мають прийти відъ усього народу котрий находите на Мадари вармедѣвъ Маримороши, Угочи, Берега Землянь, Шарошь и Свизьки.

Окремъ того запрошуємо на сесе раду усьохъ Русакольтъ аби на сю раду ся котрі мають дѣнку, чимъ май бѣльше делегативъ. И сельяне, котри ся мѣжутъ рати, аби прийшли съ своимъ голубо-зеленими

Аби Васъ не здержили нѣякі перепечи. Каждый на ту раду аби ся ставивъ, машина не била, то най иде пішій, аби ми. Най ся не бойтъ нѣчо, бо унесъ свѣ судавъ, што каждымъ народови вѣсно ели допомагати, до чого его серце притя

Отже теперь братья на сѣмъ кінчимъ тутъ зробимо такъ мемо жити. Гадкуйваніи нѣтомки на насъ не парѣкали! славу вѣ честь заслужили передъ руськимъ родомъ и передъ усимъ свѣтомъ. Пошто и ми такі люди, якъ другі! Самі б свою будучинисть! Не даймо, аби другі будували!

Братья, ставтеся веѣ на раду!

Сигѣтска Руська Ра

знаходиться на Мадярщині, с вармедів Мариморош, Угочі, Берг, Унг, Земплин, Шарош і Спльж.

Окрем того, запрошуємо на сесю руську раду усьох руснаков, аби на цю Раду зійшлися, котрі мають денку, чим май більше, окрем делегатив. И селяни, котри ся можуть постарати, аби прийшли с своїми голубо-жовтими фанами.

Аби Вас не здержили ніякі перепони!

Каждий на ту раду, аби ся ставив. А якби машина не йшла та най иде піший або возами. Най ся не боїть нічо, бо увесь світ присудив, што каждоми народови вільно своего ся домагати, до чого его серце притьгае.

Отже, тепер, браття, на сімі кінчимо. Што тут зробимо, так мемо жити. Гадкуймо, аби наші потомки на нас не нарікали! Абисмо славу й честь заслужили перед руським народом і перед усім світом. Покажімо, што и ми такі люде, як другі! Сами будуймо свою будучність! Не даймо, аби другі нам будували!

Браття, ставтеся всі на раду!

Сигітська Руська Рада.

Листівка.

ДАЗО: Ф. 39. — Оп. 1. — Спр. 10. — Арк. 1.

Постанова Політбюро ЦК КП(б)У про створення в Бесарабії та Північній Буковині повітових комітетів КП(б)У і повітових виконавчих комітетів 3 липня 1940 року

ПБ-3/97-оп.

3/VII-1940 г.

Об образовании в Бессарабии и Северной части Буковины уездных комитетов КП(б)У и уездных исполнительных комитетов

Постановление ЦК КП(б)У

1. В соответствии с решением ЦК ВКП(б) от 2 июля 1940 года, впредь до образования районов, образовать в Бессарабии и Северной части Буковины уездные комитеты КП(б)У и уездные исполнительные комитеты в следующих уездах: Кишиневском, Хотинском, Бельцевском, Измаилском, Оргеевском, Сорокском, Аккерманском, Кагульском, Бендерском и Черновицком.

2. Утвердить членами уездного исполнительного комитета следующих товарищей:

Кишиневский уезд — Константинов Т. А. — председатель уездного исполнительного комитета, Зеленчук С. С., Крайний Н. С., Зазанский М. З., Елушов И. М., Кириллюк К. Г., Кравченко П. Л., Сазонец Г. Х., Рыбченко М. П. — члены уездного исполнительного комитета;

Хотинский уезд — Розумий Н. Г. — председатель уездного исполнительного комитета, Чучукало В. Д., Сушко А. М., Сурженко П. И., Макаров В. Ф., Тандура И. М. и Бойко Н. М. — члены уездного исполнительного комитета;

Бельцевский уезд — Полоз П. М. — председатель уездного исполнительного комитета, Орленко П. В., Трофименко Н. А., Усов Я. Ф., Енисов Н. Е., Андрейченко А. К. и Ткаченко П. А. — члены уездного комитета;

Измаильский уезд — Михонько Н. У. — председатель уездного исполнительного комитета, Овчаренко А. М., Мальцев М. М., Лиходей П. П., Лоцман И. Ф., Медведь Г. Е. и Дьяченко Л. С. — члены уездного комитета;

Оргеевский уезд — Сологор Н. Л. — председатель уездного исполнительного комитета, Пожидаев И. И., Николаев А. Н., Бирик Г. Р., Лебедев А. Д., Бовкун А. А., Сидоренко И. И. — члены уездного исполнительного комитета;

Сорокский уезд — Орап И. Г. — председатель уездного комитета, Наконечный М. Ф., Караныш И. Г., Зубарев Г. Л., Короват Н. Н., Качуров Я. В. и Саблин К. Н. — члены уездного исполнительного комитета;

Аккерманский уезд — Кононенко Г. Ф. — председатель уездного исполнительного комитета, Горба В. Д., Моляр Б. С., Тюленев В. И., Камзист Я. Т., Витавский Я. М. и Гребениченко С. К. — члены уездного исполнительного комитета;

Кагульский уезд — Колбинев В. И. — председатель уездного исполнительного комитета, Кулыгин Г. М., Печерский Н. Н., Горбатов Т. А., Куличенко В. С., Паша Е. И. и Голяник И. М. — члены уездного исполнительного комитета;

Бендерский уезд — Томашевич Я. А. — председатель уезд-

ного исполнительного комитета, Антонюк С. И., Мокрый А. К., Носко Д. Д., Мартыновский Н. В., Артюх Т. А. и Федь С. П. — члены уездного исполнительного комитета;

Черновицкий уезд — Очеретяный В. Т. — председатель уездного исполнительного комитета, Грушецкий И. С., Ольховский Ф. М., Стеценко П. Е., Коник М. С., Никитин А. И. и Голенищев М. П. — члены уездного исполнительного комитета.

Хрущев, Бурмистенко, Коротченко, Корниец, Гречуха, Серов, Спивак.

т. Спиваку, Совнаркому УССР, Президиуму Верховного Совета УССР, учету, Крячуну.

Оригінал. Машинопис.

ЦДАГОУ: Ф. 1. — Оп. 6. — Спр. 616. — Арк. 200—202.

Постанова Політбюро ЦК КП(б)У про затвердження складу повітових комітетів КП(б)У в Бесарабії та Північній Буковині

4 липня 1940 року

П. Б.

П. Б.-3/104-оп.

4/VII-40

О составе уездных комитетов КП(б)У Советской Бессарабии
и северной части Буковины

Постановление ЦК КП(б)У

Утвердить состав уездных комитетов КП(б)У советской Бессарабии и северной части Буковины из т. т.:

Черновицкий уездный комитет КП(б)У

Грушецкий Иван Самойлович — первый секретарь, Ольховский Федор Михайлович — второй секретарь, Коник Михаил Семенович — секретарь по кадрам, Очеретяный Владимир Трофимович, Никитин Сергей Георгиевич — члены уездного комитета КП(б)У.

Кишиневский уездный комитет КП(б)У

Зеленчук Степан Спиридонович — первый секретарь, Край-

ний Николай Степанович — второй секретарь, Зазанский Михаил Захарович — секретарь по кадрам, Константинов Тихон Антонович, Бутко Андрей Харитонович, Елушов Иван Михайлович и Рыбченко Марк Петрович — члены уездного комитета КП(б)У.

Сорокский уездный комитет КП(б)У

Наконечный Михаил Федотович — первый секретарь, Караныш Иван Григорьевич — второй секретарь, Зубарев Григорий Лаврентьевич — секретарь по кадрам, Орап Иван Григорьевич, Яременко Федор Васильевич — члены уездного комитета КП(б)У.

Аккерманский уездный комитет КП(б)У

Горба Василий Дементьевич — первый секретарь, Моляр Борис Степанович — второй секретарь, Тюленев Владимир Иосифович — секретарь по кадрам, Кононенко Григорий Филиппович и Полозенко Михаил Федорович — члены уездного комитета КП(б)У.

Хотинский уездный комитет КП(б)У

Чучукало Василий Данилович — первый секретарь, Сушко Антон Михайлович — второй секретарь, Сурженко Петр Данилович — секретарь по кадрам, Розумий Никита Григорьевич и Кудельников Николай Егорович — члены уездного комитета КП(б)У.

Оргеевский уездный комитет

Пожидаев Иван Ильич — первый секретарь, Николаев Александр Николаевич — второй секретарь, Бибик Григорий Радионович — секретарь по кадрам, Сологор Никита Леонтьевич и Литвинов Александр Андреевич — члены уездного комитета КП(б)У.

Бендерский уездный комитет КП(б)У

Антонюк Степан Иванович — первый секретарь, Мокрый Андрей Кондратьевич — второй секретарь, Носко Дмитрий Демьянович — секретарь по кадрам, Томашевич Яков Антонович и Лымар Владимир Петрович — члены уездного комитета КП(б)У.

Кагульский уездный комитет КП(б)У

Кулыгин Григорий Михайлович — первый секретарь, Печерский Никита Никанорович — второй секретарь, Горбатько Трофим Андреевич — секретарь по кадрам, Колбинев Василий Иванович и Осипов Георгий Павлович — члены уездного комитета КП(б)У.

Измаильский уездный комитет КП(б)У

Овчаренко Александр Михайлович — первый секретарь, Мальцев Михаил Матвеевич — второй секретарь, Лиходей Петр Прокопьевич — секретарь по кадрам, Михонько Никита Ульянович и Бурда Максим Никитович — члены уездного комитета КП(б)У.

Бельский уездный комитет КП(б)У

Орленко Петр Васильевич — первый секретарь, Трофименко Никифор Афанасьевич — второй секретарь, Усов Яков Федорович — секретарь по кадрам, Полоз Петр Матвеевич и Мохнач Иван Семенович — члены уездного комитета КП(б)У.

Хрущев, Бурмистенко, Коротченко, Корниец, Гречуха, Серов, Спивак.

т. т. Корниец, Гречуха, Спиваку, Крячуну, учету.

Оригінал. Машинопис.

ЦДАГОУ: Ф. 1. — Оп. 6. — Спр. 617. — Арк. 19—21.

Закон СРСР про створення Молдавської РСР і включення до її складу території УРСР без погодження з її Верховною Радою

2 серпня 1940 року

Закон Союза Советских Социалистических Республик

Идя навстречу пожеланиям трудящихся Бессарабии и трудящихся Молдавской Автономной Советской Социалистической Республики о воссоединении молдавского населения Бессарабии с молдавским населением Молдавской АССР и руководствуясь советским принципом свободного развития национальностей, Верховный Совет Союза Советских Социалистических Республик постановляет:

1. Образовать Союзную Молдавскую Советскую Социалистическую Республику.

2. Включить в состав Союзной Молдавской Советской Социалистической Республики город Тирасполь и Григориопольский, Дубоссарский, Каменский, Рыбинский, Слободзейский и Тираспольский районы Молдавской Автономной Советской Социалистической Республики, город Кишинев и Бельцкий, Бендерский, Кишиневский, Кагульский, Оргеевский и Сорокский уезды Бессарабии.

3. Передать в распоряжение Союзной Молдавской Советской Социалистической Республики промышленные предприятия, расположенные на территории Бессарабии и Молдавской АССР, согласно пункту второго настоящего закона, за исключением небольшого количества предприятий, имеющих общесоюзное значение.

4. Просить Верховный Совет Украинской ССР и Верховный Совет Молдавской ССР представить на рассмотрение Верховного Совета Союза Советских Социалистических Республик проект установления точной границы между Украинской Советской Социалистической Республикой и Союзной Молдавской Советской Социалистической Республикой.

5. Провести в соответствии со ст. 34 и 35 Конституции (Основного Закона) Союза Советских Социалистических Республик выборы депутатов в Верховный Совет Союза Советских Социалистических Республик от Союзной Молдавской Советской Социалистической Республики.

6. Поручить Президиуму Верховного Совета Союза Советских Социалистических Республик назначить день выборов.

Председатель Президиума Верховного Совета СССР

М. Калинин

Секретарь Президиума Верховного Совета СССР

А. Горкин

Москва. Кремль. 2 августа 1940 г.

Известия. — 1940. — 9 августа.

Постанова Политбюро ЦК КП(б)У про утворення Чернівецької та Аккерманської областей у складі УРСР

10 серпня 1940 року

ПОЛИТБЮРО

ПБ-4/74-оп.

10/VIII-40 г.

Об образовании Черновицкой и Аккерманской областей
в составе Украины

Постановление ЦК КП(б)У

В соответствии с решением ЦК ВКП(б) от 6 августа 1940 года организовать в составе Украинской ССР:

а) Черновицкую область с центром в г. Черновцы.

В состав Черновицкой области включить северную часть Буковины и Хотинский уезд;

б) Аккерманскую область с центром в г. Аккермане.

В состав Аккерманской области включить г. Аккерман и Измаиловский уезд.

Хрущев, Бурмистенко, Корниец, Гречуха, Серов.

СНК УССР

Верховному Совету УССР

г. Чепурному

Оригінал. Машинопис.

ЦДАГОУ: Ф. 1. — Оп. 6. — Спр. 620. — Арк. 248.

Постанова Політбюро ЦК КП(б)У про затвердження кордону УРСР з МРСР

28 вересня 1940 року

Об установлении границы между Украинской ССР
и Молдавской ССР

Постановление ЦК КП(б)У.

Принять предложение Президиума Верховного Совета УССР об установлении следующей границы между Украинской ССР и Молдавской ССР (с запада на восток):

от реки Прут граница идет по территории Хотинского уезда между населенными пунктами Мамалыга и Крива, остав-

ля населенный пункт Мамалыга в составе Украинской ССР, а населенный пункт Крива в составе Молдавской ССР;

далее граница идет по направлению на населенные пункты Липканы и Кишла Замжиева, оставляя населенный пункт Липканы в составе Молдавской ССР, а населенный пункт Кишла Замжиева в составе Украинской ССР;

далее, огибая населенный пункт Кишла Замжиева, граница проходит между населенными пунктами Зелена и Медвежа, оставляя Зелена в составе Украинской ССР, а Медвежа — в составе Молдавской ССР, и далее на населенный пункт Ларга, оставляя его в составе Молдавской ССР;

далее между населенными пунктами Павловка и Котюжаны, с одной стороны, и Лукачаны, с другой стороны, оставляя последний в составе Украинской ССР, а Павловку и Котюжаны — в составе Молдавской ССР;

далее между населенными пунктами Росошаны и Гриманкоуцы, оставляя населенный пункт Росошаны в составе Украинской ССР, а Гриманкоуцы — в Молдавской ССР, и далее на населенный пункт Болбока и Мендиковцы, оставляя Болбока в составе Молдавской ССР, а Мендиковцы — в составе Украинской ССР;

далее граница проходит между населенными пунктами Гвоздовцы и Клокушна, оставляя Гвоздовцы в составе Украинской ССР, а Клокушна — в Молдавской ССР, и далее на населенный пункт Секуряны, оставляя его в составе Украинской ССР;

далее по границе Хотинского уезда до реки Днестр и далее по реке Днестр, по существующей границе Винницкой области Украинской ССР, до границы Каменского района Молдавской ССР;

далее по границе Каменского района Молдавской ССР до пересечения с рекою Вильшанка и далее на населенный пункт Нижняя Слобода, оставляя его в составе Украинской ССР;

далее на населенные пункты Кисырняк и Болган, оставляя их в составе Украинской ССР, и далее по границе того же Каменского района по направлению на населенный пункт Алексевка, оставляя его в составе Украинской ССР;

далее по границе Рыбницкого района Молдавской ССР до

населенного пункта Васильевка, оставляя его в составе Молдавской ССР, и далее граница поворачивает к северу на населенный пункт Котовцы, оставляя его в составе Украинской ССР;

далее между населенными пунктами Крутые и Плоть, оставляя населенный пункт Крутые в составе Украинской ССР, а населенный пункт Плоть — в составе Молдавской ССР;

далее на населенные пункты: Мойная, Семеновка, Бурштены, Тимков, Домница и Колбасная, оставляя — Мойная, Семеновка, Тимков и Домница в составе Украинской ССР, а Бурштены и Колбасная — в составе Молдавской ССР;

далее на населенный пункт Климентьево, оставляя его в составе Украинской ССР, и далее на населенные пункты: Кругляки, Станиславка и Семка, оставляя их в составе Украинской ССР;

далее по существующей границе Рыбницкого и Дубоссарского районов, Молдавской ССР до населенного пункта Нестерове, оставляя его в составе Украинской ССР, и далее на населенный пункт Новая Маловата, оставляя его в составе Молдавской ССР;

далее на населенный пункт Бурка, оставляя его в составе Украинской ССР, и далее по существующей границе Григориопольского района до населенного пункта Ново-Александровка, оставляя его в составе Украинской ССР;

далее на населенные пункты Савва и Новые Буторы, оставляя их в составе Украинской ССР, и далее по существующей границе Тираспольского района до населенных пунктов: Плоское, Славяно-Сербка, Олег и Гребеники, оставляя их в составе Украинской ССР;

далее по существующей границе Тираспольского района до населенного пункта Милолюбовка, оставляя его, а также населенные пункты: Ново-Красное, Ивано-Бузиновка, Степановка, Павловка, Кучурган, Трудуголок и Ивано-Николаевка — в составе Украинской ССР;

далее по существующей границе Молдавской ССР до реки Днестр и далее по реке Днестр до населенного пункта Паланка, оставляя последний в составе Молдавской ССР;

далее на населенный пункт Хан Кишло, оставляя его в составе Украинской ССР, и далее на населенный пункт Каштаны, оставляя его в составе Молдавской ССР;

далее на населенный пункт Суюндук (Джалар), оставляя его в составе Украинской ССР, и далее на населенные пункты Степановка и Волонтировка, оставляя их в составе Молдавской ССР;

далее между населенными пунктами Копчак и Александровка, оставляя Копчак в составе Молдавской ССР и Александровку в составе Украинской ССР;

далее на населенный пункт Манзырь, оставляя его в составе Украинской ССР, и далее на населенный пункт Стурдзены, оставляя его в составе Молдавской ССР;

далее граница проходит по реке Чага до населенного пункта Каприор, оставляя последний в составе Молдавской ССР, и далее на населенный пункт Петровка (Чага), оставляя его в составе Украинской ССР;

далее на населенный пункт Троицкое, оставляя его в составе Молдавской ССР, и далее на населенные пункты: Петрешты, Куруджика, Сабанеевка и Колачены, оставляя их в составе Украинской ССР;

далее по существующей границе Аккерманского уезда до стыка границ Аккерманского, Бендерского и Кагульского уездов;

далее на населенные пункты: Тараклия, Татар-Копчак, оставляя их в составе Молдавской ССР, и далее на населенный пункт Кубей, оставляя его в составе Украинской ССР;

далее по существующей границе Измаильского уезда до границы Ренийской волости; далее на населенные пункты: Куза-Вода (Хаджи-Абдул), Этулия, Чишмикиой и Джуржуолешты, оставляя их в составе Молдавской ССР, и далее граница доходит до реки Прут.

Просить ЦК ВКП(б) — утвердить.

ЦК ВКП(б)

т. Зленко.

Оригінал. Машинопис.

ЦДАГОУ: Ф. 1. — Оп. 6. — Спр. 627. — Арк. 251—255.

Справка

об административно-территориальном делении
Холмской губернии, Западной Галиции, Закарпатской
Украины и Южной Буковины

1. Холмская губерния

Из уездов, ранее входивших в Холмскую губернию, проектируется образовать в составе Украинской ССР Холмскую область с областным центром в городе Холм.

В состав области включаются следующие уезды;

1. Влодавский уезд с центром в городе Влодава, с включением в состав данного уезда крупных населенных пунктов Бялоподляского уезда: Лишна, Словатыче, Соювка, Кузовка, Ганна, Долгоброды, Голешув, Ляцк, Даньце;

крупных населенных пунктов Радзынского уезда: Пшевлонка, Занюмка, Коляно, Генсь, Яблонь, Пашенка, Кудры, Давиды, Радче, Бжозовый Конт, Рудзенец, Чебораки, Вяски;

крупных населенных пунктов Любартовского уезда: Черный Лес, Розолуче, Грабув, Каневоля, Дратув, Стара Весь, Дратув 2, Дратув 1, Рогозьно, Пясечно, Розлуце, Уцекайка, кол. Гронды. Общее количество населения по Влодавскому уезду вместе с присоединяемыми населенными пунктами других уездов составляет 131 916 человек.

2. Холмский уезд с центром в городе Холм, с включением в состав данного уезда крупных населенных пунктов Люблинского уезда: Каменка, Завадув, Вулька Белецка, Сгнила, Састшитув, Марыню, Бялка, Яшув. Общее количество населения по Холмскому уезду с присоединяемыми населенными пунктами Люблинского уезда составляет 137 585 человек.

3. Восточная часть Красноставского уезда с количеством населения 43 598 человек с центром в городе Красностав.

4. Грубешевский уезд с количеством населения 101 392 человека с центром в городе Грубешев.

5. Часть Сокальского уезда с центром в городе Белз и север-

ная часть Рава-Русского уезда с крупными населенными пунктами: Застава, Васильев, Тарпошин, Речица, Корчев, Стайе.

Общее количество населения по указанной территории Сокальского и Рава-Русского уездов составляет 43 650 человек.

6. Томашовский уезд с центром в городе Томашов с включением в состав данного уезда крупного населенного пункта Белжец и других прилегающих к нему населенных пунктов Рава-Русского уезда. Общее количество населения составляет 98 783 человека.

7. Большая часть Замостьевского уезда с количеством населения 119 783 человека с центром в городе Замостье.

8. Часть Белгорайского уезда с центром в населенном пункте Тарногруд и северная часть Ярославского уезда с крупными населенными пунктами: Гурне, Адамовка, Майдан Синявский, Цеплице, Дольне, Писковица, Рудка, Допча;

северная часть Пшевурского уезда с крупными населенными пунктами: Лежайск, Ожанна, Сажена, Пшихоедск, Старое Мисто;

северная часть Цешановского уезда;

часть территории Нисковского уезда с крупными населенными пунктами; Ульянов, Домбрувка, Глинянка, Домбровица, Вулька Белинская, Белины. Общее количество населения по всем частям данных уездов составляет 120 332 человека.

Проектируемая Холмская область будет иметь следующие основные показатели: Территория — 12 310 кв. км.

Населения — 797 039 — 100,0%

в том числе: украинцев и русских — 313 719 — 39,36%;

поляков — 363 288 — 45,5%; евреев — 93 581 — 11,74%; прочих — 26 451 — 3,33% (по данным польской переписи 1921 года и переписи Российской Империи 1897 г.).

II. Западная Галиция

Территорию Западной Галиции проектируется включить в Дрогобычскую область в составе:

1. Западная часть Ярославского уезда с центром в городе Ярослав;

город Пшевурск с прилегающими к нему крупными населенными пунктами: Горличина, Розбуж, Бурдач, Каньчуга, Жуклин, Сетез, Мироцин, Буховска, Тринецка, Ланьцуцка — Пшевурского уезда и окраинные населенные пункты в северной части этого же уезда на границе с проектируемой Холмской областью: Гродизско, Дольне, Глиговец;

часть Перемышльского уезда, прилегающая к северному берегу реки Сан. Общее количество населения по частям этих уездов составляет 153 900 человек.

2. Юго-восточная часть Ново-Сончского уезда с крупными населенными пунктами: город Ново-Сонч, Мушина, Криница-Весь, Ново-Весь, Якушева с центром в городе Ново-Сонч с общим количеством населения 18 097 человек.

3. Южная часть Грибовского уезда с крупными населенными пунктами: Камянка, Богуша, Брунары, Берест, Чарна, Миханка Нижняя с центром в городе Грибов с общим количеством населения — 14 917 человек.

4. Большая часть Горлицкого уезда с окраинными населенными пунктами в северной части уезда: Беч, Загожаны, Воля, Шалева с центром в городе Горлице;

часть Ясловского уезда с окраинными населенными пунктами в северной части уезда: Шебны, Берувка, Ковалева, Тшциница, Харклова с центром в городе Ясло. Общее количество населения по частям двух уездов составляет 65 992 человек.

5. Большая часть Кросновского уезда с окраинными населенными пунктами в северной части уезда: Корчина, Беложеги, Байды с центром в городе Кросно с общим количеством населения — 46 625 человек.

6. Большая часть Бжозовского уезда с окраинными населенными пунктами в северо-западной части уезда: Лясковец, Дольна, Глубно, Издебка, Стара Весь, Яблоница с центром в городе Бжозов с общим количеством населения 43000 человек.

7. Часть Санокского уезда с центром в городе Санок с общим количеством населения 102 167 человек.

8. Часть Лисковского уезда с центром в населенном пункте Болигруд с общим количеством населения 64 750 человек.

Присоединяемая территория к Дрогобычской области имеет следующие основные показатели:

Территория — 6156 кв. км.

Населения — 509 448

в том числе: украинцев и русских — 202 879 — 39,82%; поляков — 278 739 — 54,71%; евреев — 24 420 — 4,80%; прочих — 3410 — 0,67% (по данным польской переписи 1921 г.).

III. Закарпатская Украина

Из уездов, ранее входивших в состав Закарпатской Украины, проектируется образовать в составе Украинской ССР Закарпатскую область с областным центром в городе Ужгород.

В состав области проектируется включить следующие уезды;

1. Тиссянский уезд с центром в населенном пункте Белая Тисса с общим количеством населения в уезде — 33005 человек;
2. Вышевский уезд с центром в населенном пункте Вышево с общим количеством населения в уезде — 37 572 человека;
3. Сигетский уезд с центром в населенном пункте Сигет с общим количеством населения в уезде — 53 584 человека;
4. Торецкий уезд с центром в населенном пункте Дубово с общим количеством населения в уезде — 29 294 человека;
5. Воловский уезд с центром в населенном пункте Волово с общим количеством населения в уезде — 27 676 человека;
6. Тячевский уезд с центром в населенном пункте Тячево с общим количеством населения в уезде — 21 063 человека;
7. Должанский уезд с центром в населенном пункте Долгое с общим количеством населения в уезде — 16 866 человек;
8. Густенский уезд с центром в населенном пункте Густ с общим количеством населения в уезде — 40 791 человек;
9. Предтиссянский уезд с центром в населенном пункте Сивлюш с общим количеством населения в уезде — 39 969 человек.
10. Затиссянский уезд (часть) с центром в населенном пункте Киральгаза с общим количеством населения в уезде — 563 027 человек. (Так в оригіналі. Очевидно, завищення в 10 разів. — В. С.).
11. Горишний уезд с центром в населенном пункте Бильки

с общим количеством населения в уезде — 27 915 человек;

12. Свалявский уезд с центром в населенном пункте Свалява с общим количеством населения в уезде — 29 595 человек;

13. Латорицкий уезд с центром в населенном пункте Ракошин с общим количеством населения в уезде — 29 637 человек;

14. Мункачевский уезд с центром в населенном пункте Мункачево с общим количеством населения в уезде — 64 843 человек;

15. Березнянский уезд с центром в населенном пункте Березно-Великое с общим количеством населения в уезде — 22 803 человека;

16. Перечинский уезд с центром в населенном пункте Перечин с общим количеством населения в уезде — 20 084 человека;

17. Ужгородский уезд с центром в населенном пункте Ужгород с общим количеством населения в уезде — 49 913 человек;

18. Собранецкий уезд с центром в населенном пункте Собранцы с общим количеством населения в уезде — 28 360 человек;

19. Снинский уезд с центром в населенном пункте Снина с общим количеством населения в уезде 27 495 человек;

20. Гуменский уезд с центром в населенном пункте Гумене с общим количеством населения в уезде — 33 918 человек;

21. Стрпков с общим количеством населения в уезде — 15 132 человека;

22. Маковецкий уезд с центром в населенном пункте Зборов с общим количеством населения в уезде 23 235 человек;

23. Топлянский уезд с центром в населенном пункте Раславица с общим количеством населения — 21 593 человека;

24. Секчевский уезд с центром в населенном пункте Бардиев с общим количеством населения — 30 378 человек.

Проектируемая Закарпатская область будет иметь следующие основные показатели:

Территория — 22 174 кв. км.

Населения — 832 354 человека,

в том числе: украинцев и русских — 381 663 — 45,85%, евреев — 114 787 — 13,79%, чехов и словаков — 127 552 — 15,32%, мадьяр — 179 888 — 21,61%, прочих — 28 464 —

3,43% (данные взяты из книги "Статьи по славяноведению" под редакцией В. И. Лиманского, изд. 1906 г.)

IV. Южная Буковина

Территорию Южной Буковины проектируется включить в Черновицкую область в составе:

1. Гура-Гуморский уезд с центром в городе Гура-Гумора с общим количеством населения в уезде — 61 242 человека;

2. Кымпылунгский уезд с центром в городе Кымпылунг с общим количеством населения в уезде — 59 364 человека;

3. Радауцкий уезд с центром в городе Радауцы с общим количеством населения в уезде — 90 635 человек;

4. Серетский уезд с центром в городе Серет с общим количеством населения в уезде — 65 347 человек;

5. Сучавский уезд с центром в городе Сучава с общим количеством населения в уезде — 66 408 человек.

Территория Южной Буковины, включаемая в состав Черновицкой области, имеет следующие основные показатели:

Территория — 6692 кв. км.

Населения — 342 996 человек,

в том числе: украинцев и русских — 50 519 — 14,73%, румын — 196 265 — 57,22%, прочих — 96 212 — 28,05%.

Копія. Машинопис.

ЦДАГОУ: Ф. 1. — Оп. 23. — Спр. 1624. — Арк. 5—15.

Звернення Тимчасового Народного Комітету українців Пряшівщини до Центральної Народної Ради в Мукачевому з проханням приєднати їх до Закарпаття

29 листопада 1944 року

Центральній Народній Раді в Мукачеве.

Временный Народный Комитет пряшевских и русских украинцев из своего первого заседания засиляет Вам следующую резолюцию:

Свобода звонит над родною нашею землею. Доблесная Красная Армия освобождает Пряшевскую Украину. Столетние надежды народа начинают осуществляться. Мы, сыны

нашей родины, Пряшевской Украины, пишем эту резолюцию, чтобы осуществить наши права. Эти права ясны: При соединить нашу родину к матерной нам земле — Закарпатской Украине.

Это право нам международно обезпечено.

В §-е 10, Сен-Жерменского мирового договора, подписанного 1 сентября 1919 года, читаем следующее: "Чехословакия обязуется, что на юг од Карпат организует автономную русскую территорию, границы которой должны быть одобрены союзными державами". К чему никогда не дошло.

Американские русины лиш потому голосовали в 1918 году за приключение Подкарпатской Украины к Чехословакии, ибо "Пять членный специальный комитет", который является органом мировой конференции союзных держав, принял предложения Русской Народной Рады, которые были протоколярно приняты на совещании, состоявшемся в Скрентоне (Пенсylvания) дня 12-го ноября 1918 года. Резолюция содержала следующее важное решение: "Русины только в том случае охотны приключиться к демократической Чехословакии, если к русскому Подкарпатю будут приключены и жупы, где первоначально русины жили и живут. Именно жупы: Спиш, Шариш, Земплин, Абауй".

Ввиду того, что в сем вопросе русская комиссия не могла договориться со словаками, решили так, что ето дело отложится на позднее время. Конечно, ето была только ловушка, ибо на мировой конференции, особенно же позднее, тогдашние словацкие политики вместе с чехами все зделали, чтобы ето требование русских исполнено не было. Это было причиной и того, что первый губернатор Подкарпатской Руси Др. Жаткович был принужден дня 13-го мая 1921-го года отказаться от должности губернатора и вернуть в Америку.

Была определена временная граница, которая тянулась в дол реки Уж.

Что ответственные факторы несколько не думали исполнить требования русских, явно и из распоряжения земплинского жупана Славика с 1920-го года, в котором говорится:

"...на Словакии не есть не русских мужчин, не русских женщин... это только агитация венгров". Но все же в году 1900 статистика выказала на той территории 111.000 русских.

Влеяние чехословаков было настолько сильное, что репрезентаты нашего народа в течение республиканской ери напрасно стремились добиться своих, и мировимы договорами обезпеченых прав. И только в 1938 году, когда Чехословакия попалась в критическое положение, ибо движение не удовлетворенных меншинств достигло кульминацийную точку, правительство ЧСР начало вести переговоры со словаками в деле упорядочения и определения границ. Но течение исторических событий было столь быстро, что состоявшиеся краткие переговоры не принесли никакого результата.

Многострадальный народ Пряшевской Украины жестоко терпел под гнетом словацких властей. Был выдан лозунг: На Словенску по-Словенски. Наши школи и другия культурныя учреждения закрывались, и не могла процветать свободно культурная жизнь русинов Спиша, Шариша, Абауя и Земплина. Великая част народа была силою денационализирована. Язык переполнен словакизмами и назван словацкими властями языком словацким. Об этом, так званном "словацком" языке, вот что говорит великий чешский филолог Добровский: "Язык руснаков не можно назвать словенским языком, ибо они не словаки, но настоящие русины". Это самое утверждает много ученых, между прочими и словак Мишик. По его мнению, жители Восточной Словакии, которые по вероисповиданию восточного обряда, надо считать русскими.

Вероисповидание на этой территории есть самым важнейшим моментом этнографии. В 1919 году было на Пряшевской Украине 203.255 душ по вероисповиданию восточного обряда — но статистика узнает з этих только 93.411 за русинов. Эти числа явно доказывают огромную денационализацию нашего народа.

Доблесная Красная Армия уже освободила часть нашей многострадальной родины. Свидник, Межилаборце, Стробко, Михаловце — греются свободой. И столица нашей родины Пряшев, где действовал великий наш будитель Духнович,

где русския школы и культура, — скоро будет освобожден.

В этих исторических временах мы все верные сыны нашей родины имеем только одно желание: присоединить к свободной матери, к Закарпатской Украине, целую Пряшевскую Украину с галичской Лемковщиной. Верим, что наше желание будет Центральной Радой благосклонно принято и просим всестороннюю поддержку.

В Ужгороде, 29 ноября 1944 года.

председатель

секретарь

члены: (підписи нерозбірливі).

Оригінал. Машинопис.

ДАЗО: Ф. 4. — Оп. 1. — Спр. 11. — Арк. 1—3.

Резолюція зборів міста Сігета та його околиць про приєднання до України

19 січня 1945 року

РЕЗОЛЮЦІЯ

зборів міста Мараморош-Сигота і околиці з 19-го січня 1945 р.

Споконвіку Мараморош-Сигітська округа і Закарпатська Україна були зв'язані братніми узлами. По той і по цей бік Тиси живуть єдинокровні брати, які віками були під чужоземним гнітом. Нас пригноблювали однаково.

Народу Закарпатської України, як і нам, принесла радість, щастя і свободу наша визволителька — Червона Армія. Ми виносимо свою горячу подяку нашій визволительниці — Червоній Армії і її Верховному Головнокомандуючому Маршалу Радянського Союзу Йосіфу Віссаріоновичу Сталіну. Але радість нашого визволення не може бути повною, поки ми живемо відірвані від наших єдинокровних братів по той бік Тиси і від рідної нашої матері — Радянської України.

Ми цілком згодні з Маніфестом 1-го з'їзду Народних Комітетів Закарпатської України, схвалюємо его і просимо наших єдинокровних братів, Закарпатських Українців, прийняти нас в свою сім'ю, щоб ми разом з ними могли жити в лоні нашої матері Радянської України.

Хай живе воз'єднання Мараморош-Сигітської округи з
Закарпатською Україною!

Хай живе наша визволительниця Червона Армія та її вели-
кий полководець Маршал Сталін!

За дорученням зборів

Президія: в. р. Одовічук Іван, голова зборів.

За вірність опису Голова О.Н.К. Одовічук Іван.

Оригінал. Машинопис.

ДАЗО: Ф. 4. — Оп. 1. — Спр. 112. — Арк. 1.

Протокол засідання Ради Народного демократичного
фронту Сигета про воз'єднання з Україною

27 січня 1945 року

Протокол

записаний дня 27 січня 1945 р. з нагоди зібрання Ради
Народного Демократичного фронту в місті Сиготі

На засіданні були присутні такі громадяне: Др. Юлій Годор,
Др. Петро Мігальї, Др. Георгій Бота, Вікарій Тітус Ласло, Лупуц
Павел, Прима Василь, Одовічук Іван, Др. Селеші Тіберій, Єри-
ма Помпей, Ністор Василь, Гаваші Йосиф, Кауфман Емеріх,
Менделевич Євген, Поп Стефан, Ізраель Абрагам, Бенке Оле-
на, Шпацаї Стефан, інж. Юрій Кораді, Іван Сидор, Стефан
Берці, Ернест Фіш, Василь Штеф, Никола Банча.

На засіданню не явились: Іван Вільці, Юрій Юско, Гаврило
Геда, Іван Мойш і Йосиф Пап.

Голова зібрання Др. Юлій Годор відкриває засідання Ради
Народного Демократичного фронту і вітає гостей, які при-
сутні на зібранні.

В денному порядку стоїть оден пункт, який оголошує голова, а
саме: яке відношення має Рада Народного Демократичного
фронту відносно воз'єднання м. Сигота до Радянської України?

Ернест Фіш від імені місцевої організації Комуністичної
партії говорить, що для інтересу національностей, які живуть в
м.Сиготі і районі, необхідно воз'єднатись з Закарпатською
Україною і тим самим з Радянською Україною. Він вірить, що

проти такого бажання народів ніхто не буде заперечувати.

Адела Бенко від імені об'єднання синдикатів говорить, що думки робітників, організованих синдикатів міста, необхідно возз'єднати з Закарпатською Україною. Вона говорить далі, що тільки возз'єднання зможе забезпечити права національностей, поліпшення економічного стану, харчування та фінансів.

Др. Тиберій Селеші пропонує: тому, що з присутніх на зібранню Ради Народного Демократичного фронту ніхто не є против возз'єднання, вносить пропозицію стати на платформі возз'єднання Мараморош-Сигітської округи з Радянською Україною.

Тому, що ніхто з присутніх не є проти пропозиції про возз'єднання, Рада одноголосне схвалює стати на платформу возз'єднання з Радянською Україною.

Др. Іван Одовічук пропонує, щоби всі присутні на засіданню підписали Маніфест за возз'єднання, і просить, щоби Рада взяла участь на всенародних зборах, що відбудуться 28 січня 1945 року в 11-й годині.

Після цього зачитується список кандидатів Народного Комітету міста Сигота, якого склад буде пропонований для схвалення на зборах. Список кандидатів в НК в складі: Одовічук І., Годор Юлій, Комнаку Н., Бокотей Т., Селеші, Бенке О., Берці С., Лазарчук М., Міговк П., Фанкович Є., Медвецький А., Зейкань В., Сидорова Ів., Якубіні Н., Єріма В., Мойш І., Фіш Е., Отроба, Цибуленко І., Ізраїль Ал., Шпацаї Ст., Білас В., Ілічук А., Кравчук Г., Торонський І., Кодар Ю., Лукач О., Оргич Вас., Берінде Т., Орос Юрко і Солдатчук Ал. всіма присутніми одноголосно схвалюється.

Голова зібрання
(Др. Годор)

Секретар
(Н.Ванча)

Юрко Отроба в. р.

З оригіналом вірно:

Зав. Партархівом Закарпатського обкому партії України

С. Воробець.

Копія. Машинопис.

ДАЗО: Ф. 4. — Оп. 1. — Спр. 112. — Арк. 2, 3.

Протокол загальних зборів громадян Сігета про возз'єднання з Україною

28 січня 1945 року

Протокол загальних зборів громадян міста Мараморош-Сиготу з дня 28 січня 1945 р.

Присутні 2500 чоловік.

За дорученням національно-демократичного фронту збори відкриває тов. Кумнаку Микола, який говорить про те, що весь народ Мараморошу одностайно виявляє бажання возз'єднатися до своєї матері Радянської України, і сьогоднішні багатолюдні збори зібралися, щоб вирішити свою долю, вирішити питання про приєднання до Радянської України та обрати народну владу — Народний Комітет. Ці слова всі присутні зустрічають гучними оплесками та викриками: Хай живе возз'єднання Мараморщини з Радянською Україною! Хай живе Червона Армія! Хай живе великий Сталін — наш визволитель!

До президії збори обирають одностайно таких товаришів: Бокотей Теодор, Кумнаку Николай, Одовичук Йван, др. Годор Юлій, Берци Стефан, др. Селеші Тиберій, Якобени Йосиф, Бенки Олена, Медвецки Андрей, Лазарчук Миколай, Смул Золтан, Сидорова Иванна, Зейкан Василь, Фанкович Еміль, Фіш Ернест, Цибуленко Іван, Єрима Василій, Білас Василій, Пличук Александер, Оргич Василій.

На пропозицію групи делегатів ухвалюється рішення надіслати привітального листа Маршалу Радянського Союзу Сталіну. Листа зачитує українською мовою товариш Сидорович, мадярською — др. Шелешій, румунською — това. Кумнаку. Лист Маршалу Сталіну схвалюється бурхливими оплесками та овацією всіх присутніх, які стоячи вітають свого визволителя Маршала Сталіна (текст телеграми Маршалу Сталіну прикладається). Загальні збори ухвалюють рішення.

На порядку денному ухвалюються два питання:

1. Питання про возз'єднання з Радянською Україною.
2. Вибори Народного Комітету та передання йому всієї влади в місті.

Доповідь по першому питанню зробив др. Одовійчук Іван Ільч. Він говорить про те, що Мараморощина є відвічна земля українського народу, який на ній з перших днів історії людства живе. Говорить, що іноземці віками нищили українське населення та виганяли його з родючих земель в гори, але не могли знищити. Український народ зберіг в собі, завдяки своїй вірі, моральному духу і видержав всі натиски, так що тепер, після визволення його Червоною Армією, відкрито заявляє і хоче возз'єднатися з рідною матір'ю Радянською Україною. Возз'єднання хоче весь наш народ, і ми возз'єднаємося.

В дискусії виступили:

Священик Медвецький Андрей. Він говорить про те, що народ в степах, за Карпатами і тут є однієї крові. Ми боролись віками за єдність цього народу, за свою культуру. Поневолювачі все нам заборонили. Нашій боротьбі багато допомогла церков, де можна було ще задержати свою відвічну віру нашу і мову. Слава Сталіну за визволення. Тепер ми можемо перебрати в свої руки і переберемо владу.

Група делегатів пропонує надіслати листа керівникові уряду Української Радянської Соціалістичної Республіки М. С. Хрущову. Українською мовою читає листа тов. Отроба, мадярство — Бенке, а румунською — Зейкан.

Лист бурхливими оплесками і викликами радості однос-тайно приймається.

В дебатах виступає тов. Кота, який передає привіт від на-роду Закарпатської України.

Др. Годор говорить, що Мараморощину розірвали на куски, розірвали єдине тіло після першої імперіалістичної війни. Сен-Жерменський договір приніс нам великі і непоправимі шкоди. Наша географія повинна бути знову єдина тим, що ми возз'єд-наємося з братами по той бік Тиси, довга і вікова несправед-ливість повинна бути ліквідована.

Бенке Олена. Червона Армія нас визволила, дала нам можливість рішати нашу судьбу так, як ми хочемо. Ми, мадяри, хочемо друж-но жити з українським народом і спільно будувати наше щастя.

Надходить пропозиція закрити дискусію, що ухвалюється присутніми.

По другому питанню порядку денного надається слово товаришу Одовійчуку. Ще до приступлення до другого питання приймається резолюція до першого питання. Український текст резолюції, яка прикладається, читає тов. Лазарчук, мадярською — Шпацаї Штепан і румунською — Берці Штепан.

Товариш Одовійчук говорить про завдання, які стоять перед Народним Комітетом міста М.-Сиготу. Він пояснює на конкретних прикладах, що зробили народні комітети на Закарпатській Україні.

Народні комітети суть істинною народною властю, які є призвані здійснити народні бажання про возз'єднання Мараморошської округи з Закарпатською Україною і тим самим з Радянською Україною і великим Радянським Союзом.

Народні комітети ліквідують рештки фашистських партій та організацій та фашистські протинародні закони і фашистські податки.

Народні комітети будуть боротися за скоре відбудовання народного господарства міста і села і за населення в місті вірцевого порядку.

Народний Комітет буде боротися за поліпшення продовольственного становища міста, за оживлення торгівлі, промислу і ремесла.

Всяку приватну ініціативу Народний Комітет буде підтримувати і організувати кооперацію.

Народний Комітет буде боротися за відродження і процвітання культури всіх національностей, що живуть в нашому місті.

Народний Комітет буде боротися за поліпшення матеріального положення робітників і трудової інтелігенції.

Народний Комітет буде боротися за поліпшення охорони здоров'я населення міста.

Народний Комітет об'єднить весь народ Мараморош-Сигота в єдину дружню сім'ю під славні прапори великого Радянського Союзу.

Ось чому до Народного Комітету повинні бути обрані найкращі і провірені сини народу, які готові служити безотказно своєму народові, своїй Батьківщині.

Народний демократичний фронт вчора на своєму засіданні утвердив список кандидатів в Народний Комітет міста М.-Сигота.

Слово для оголошення списку кандидатів в члени НК надається др. Годору. Він оголошує список:

Одовійчук Іван, др. Ходор Юлій, Кумнаку Николай, Боко-тей Теодор, др. Селеші Тіберій, Бенке Олена, Берци Стефан, Лазарчук Николай, Миговк Петро, Фанкович Емил, Медвецький Андрій, Зийкан Василь, Піпаш Николай, Сидорова Іванна, Якобіні Йосиф, Єрима Василь, Мойш Іван, Фиш Ернест, Отроба Юрко, Цибуленко Федір, Израил Олодар, Шпацої Стефан, Білас Василь, Ілічук Александер, Кравчук Габор, Торонські Йван, Кодар Михайло, Лукач Отто, Оргич Василь, Беренде Тітус, Орос Георгій, Солдатчук Александер.

По прочитанню списку членів в Народний Комітет міста М. Сигота голосується. Список приймається присутніми одногласно.

Після цього голова зборів Одовійчук говорить, що програма зборів закінчена і на цьому закриває збори. Він дякує за присутність всім громадянам і оголошує збори закритими. Голова зборів просить виконати Гімн Радянського Союзу і оркестр виконав його спільно з присутніми на зборах.

Оголошується перерив до 5-ої години, після якої буде проведено великий концерт і народне гуляння.

М.-Сигот, 28 січня 1945 року.

(Кругла печать)

Голова президії зборів Одовічук Іван.

Члени президії: (Підписи)

З оригіналом вірно: Зав. Партархівом Закарпатського
обкому Компартії України

С. Воробець.

Копія. Машинопис.

ДАЗО: Ф. 4. — Оп. 1. — Спр. 112 — Арк. 4, 5.

Протокол I з'їзду народних комітетів Мараморощини про
возз'єднання з Україною

4 лютого 1945 року

Протокол

1-го з'їзду Народних Комітетів Мараморошської округи,
що відбулися дня 4-го лютого 1945 р.

З'їзд відкриває за дорученням організаційного Комітету
Іван Одовічук, який вітає гостей і в своїй промові дякує
Червоній Армії та великому Маршалові Сталіну за звільнен-
ня від довголітнього іга. (Весь з'їзд бурхливими оплесками
вітає Червону Армію і Маршала Сталіна).

Далі Одовічук говорить про завдання з'їзду — домогтися
возз'єднання Мараморощини з Радянською Україною та
обрати справді народну владу — Окружний Народний Ко-
мітет. Від імени старших делегатів сіл і міста Юрко Отроба
пропонує обрати президію у складі:

1. Одовічук Іван	м. Сигіт
2. Кумнаку Микола	м. Сигіт
3. Ляхович Андрій, священник —	с. Красне
4. Лазарчук Микола	м. Сигіт
5. Ігнатюк Олена	м. Сигіт
6. Мезой Іван	м. Сигіт
7. Отроба Юрко	м. Сигіт
8. Піпаш Александер	с. Миково
9. Лазарчук Андрій	с. Луг
10. Дрозд Петро	с. Руськово
11. Попович Мигаль	с. Руська Поляна
12. Марущак Іван, священник	с. Крива
13. Ільош Йосиф	с. Коштіль
14. Папарега Петро	с. Вишня Поляна
15. Маркіш Мигаль, староста	с. Бистра
16. Скерчук Петро	с. Крачуново
17. Лаврюк Олекса	с. В. Руна

До мандатної комісії обирається:

1. Василь Россада
2. Микола Лазарчук

3. Василь Білас
4. Кауфман
5. Микола Піпаш

До секретаріату з'їзду обрані слідуєчі товариші:

1. Клемпотюк Микола
2. Кулик Микола
3. Гаврило Путраш — священик
4. Мигок Петро
5. Кушнір Степан.

Голова зборів надає слово для доповіді про возз'єднання Мараморошського округу зі своєю матір'ю Радянською Україною Др. Івану Одовічукові (Доповідь прикладається).

По доповіді розгорнулися дебати:

Промова Руснака Альберта з с. Тячева

Сьогоднішній день 4-го лютого 1945 р. вийде в історію нашого багатострадального народу, як великий історичний день. Сьогодні делегати від усієї Мараморощини зібралися сюди на велике діло, щоб здійснити віковичну мрію нашого народу і об'єднатися з нашою матір'ю Радянською Україною. 900 літ наш нарід був відірваний від своєї матері, і тому нас експлуатували, знущалися, наші люде гибли на шибеницях, з наших ран ріками текла кров. Та ніщо не могло вбити у нас наше руське — мову, культуру, побут, віру.

Червона Армія і великий Сталін принесли нам волю. І було б злочином перед народом, перед нашими дітьми не скористатися цієї волею. Сьогодні ми на весь світ кажемо: не хочемо бути рабами! Ми хочемо жити в одній хаті з нашою матір'ю — Радянською Україною. Не може Тиса чи Карпати стати границею, бо і Карпати і Тиса є наші — українські (бурхливі оплески).

Хай живе возз'єднання Марамороша з Радянською Україною!

Хай живе наш освободитель великий Сталін! (Бурхливі оплески).

Промова Клемпотюка Миколи від комуністичної партії

Вам, делегатам першого з'їзду Мараморощини, передаю привіт від Центрального Комітету КПЗУ,; три місяці живе і

бореться наш нарід, живе і працює по-новому, дякуючи Червоній Армії, наш народ став господарем своєї землі і домігся возз'єднання Закарпатської України до своєї матері Радянської України. Ми ніколи не забували про вас — наших братів з Мараморошу. Ми завжди були і будемо з вами. Нема в світі такої сили, щоб нас роз'єднала. Ми хочемо і допоможемо Вам всіма силами возз'єднатися з Радянською Україною (оплески). Одержану свободу ми хоронимо і зберігаємо і нікому і ніколи не віддамо! Стійте і ви так твердо за свою волю! Ми побудуємо нове життя, радісне, щасливе. Ми разом будемо битися за те, щоб наша річка Тиса більше нас не роз'єднувала.

Хай живе возз'єднання Мараморощини з Радянською Україною!

Хай живе наш батько великий Сталін! (Бурхливі оплески.)

Від імені групи делегатів Іванна Сидор пропонує надіслати привітальну телеграму голові Ради Народних Комісарів УРСР товаришові Микиті Сергійовичу Хрущову. Ця пропозиція і телеграма приймаються одноголосно під бурхливі оплески всього залу (текст телеграми додається).

Промова Миколи Кумнаку (говорить румунською мовою)

Від імені Краєвого Комітету Комунистичної партії Румунії в Північній Трансильванії приношу Вам палкий братерський привіт. Ми, комунисти, боролись за те, щоб кождий нарід міг жити в кращій батьківщині. Червона Армія нас всіх визволила, дала нам волю в свої руки. Комунистична Румунія завжди відстоювала права кожної національності. Також для вас, українців Мараморощини, єдиним виходом є приєднання до вашої батьківщини Радянської України. Комунисти Румунії піддержують ваш рух і ваше бажання возз'єднатись з тією Україною, яка для вас являється матір'ю. Ваш рух і ваше Возз'єднання є дійсно правим і найдемократичнішим в світі. Бажаю вам успіху в вашій праці на благо народу.

Хай живе Червона Армія і великий Сталін!

Хай живе возз'єднання Мараморощини з Радянською Україною!

Промова Шофінець Олени з села Ремет

Днесь ми представники зібралися сюди, щоб рішити волю народу. Наш нарід був відорваний від своїх рідних братів і матері України. Довгі століття наш нарід терпів від румунських боярів, потім від малярських графів та поміщиків. Ми не мали змоги вчитись на своїй рідній мові і нашим кровавим потом користувались чужі дармоїди. В боротьбі за наші права, малярські жандарми нас закривали в темниці. Вони думали вбити в нас надію возз'єднатися з нашим рідним братом по другій стороні Карпат. Но вороги не знали, що чим більш вони нас мучать, тим більш ми ведемо боротьбу за визволення. І той час визволення затисянського народу прийшов, бо визволення принесла нам братська героїчна Червона Армія. Ми вільні, прав більш жебрати не будемо, щоб вільно і культурно жити. Ми, робочі і трудова інтелігенція, стали господарями своєї Батьківщини. Щоби більш не повторилася бувша неволя, тому ми, представники, обрані самим народом, зійшлися в Сигіт на перший з'їзд делегатів всього народу затисянської Мараморощини, щоби одногolosно возз'єднатися з Радянською Україною, де нам буде забезпечена культура, соціальна та економічна свобода.

Хай живе возз'єднання затисянської Мараморощини з Радянською Україною!

Хай живе Центральна Народна Рада Закарпатської України!

Хай живе наша визволительниця Червона Армія!

Хай живе наш батько, вчитель і Маршал Світського Союзу, геніальний полководець товариш Сталін!

Промова тов. Людвика Кота

Велику роботу ми вже проробили в Мараморошській окрузі. Вже створені Народні Комітети, які є справді народною владою. Ці комітети обрані народом, створіння влади, це ще пів діла. Нам треба побудувати прикладом наших братів з Радянської України, нове, щасливе життя. І це ми досягнемо, коли вирішимо головне питання, коли возз'єднаємось з Радянською Україною.

За прикладом Закарпатської України ми повинні розділи-

ти між людьми землю і ліси, які належали німцям, мадярам та ворогам народу, що втікли разом з німцями. Ми повинні жити в дружній сім'ї. Ми не збираємось переслідувати національні меншости — румун, маляр, євреєв, а буде вільно кождий на своїй мові вчитися, жити, творити на благо народу. Та дружну сім'ю ніхто не здолає.

Хай живе воз'єднання Мараморощини з Радянською Україною!

Слава великому Сталіну!

Від імени групи делегатів професор Павло Кушнір пропонує надіслати привітальну телеграму Народній Раді Закарпатської України. Ця пропозиція приймаєся одноголосно під оплески всього залу. (Текст телеграми прикладається).

Промова Др. Івана Чонки, голови Окружного Народного Комітету міста Тячів

Тиса — наша ріка. По один і по другий бік живуть одні і ті ж люди. І тому було б несправедливо робити Тису кордоном між нами — єдиним народом. Під час складання Сен-Жерменського договору чехи не знали, хто тут живе. Тому то наша ріка Тиса стала кордоном між нами. Ми, що залишилися в Чехословацькій Республіці, не раз домагались ревізії кордону, але це ніхто не послухав, бо ми були сиротами. Цього далі бути не може. Гуцули-воляки зі зброєю в руках відстоювали в 1919 році М.-Сигіт, домагаючись приєднання його до Радянської України. В цих боях впало 111 кращих наших синів. Коли Червона Армія звільнила нас, ми не можемо залишитись далі одірваними від нашої матері України. Історія осудила б нас, як би ми тепер не воз'єднались з Радянською Україною. До цього кличе нас кров і сльози впавших борців за воз'єднання наших братів, отців, матерей, дідів і прадідів.

Після цього святочного дня прийде праця. Ми взяли владу в свої руки і повинні побудувати нове життя, де вже не буде утиску людини людиною, де не будуть збагачуватись від нашого поту й крові чужинці, а будем працювати на себе, для свого добробуту і піднесення освіти. Ми повинні показати всьому світові нашу народну виспільність.

Хай живе великий Сталін, який дав нам свободу і можливість вільно жити і творити! (Бурні оплески.)

Промова тов. Папареги Петра — Вишівська Долина

Великі страждання і утиски зазнав наш народ. При румунах і мадярах заборонялось навіть і говорити материнською мовою. Всі наші школи були заперті, а наших людей романизували і мадяризували. Хто говорив рідною мовою, тих катували і посилали на шибеницю. Тому не дивно, що дуже багато українців не вміють материнської мови, не вміють писати і читати українською мовою. А дехто розучився і говорити українською мовою. Нас називали як завгодно: рутинами, утрорусами, боючись назвати нас іншим ім'ям, бо слово українець нагадувало велику Радянську Україну, про могутий Радянський Союз. Ми хочемо до Радянської України, ми прагнемо до неї всім серцем. Нам в цьому допоможе великий Сталін.

На многая літа великому Сталіну! (Бурні оплески).

Промова Александра Гаврич — Довге Поле

В нашому селі живуть всі українці. Але не було української школи. Діти мусіли йти до школи і вчитися на чужій їм мові. Від цього дня ми зробимо все, щоб більше не впасти в рабство. Щоб наші діти могли вчитись, могли розвиватись, а цього ми досягнемо, коли будемо разом з нашою матер'ю, з Радянською Україною.

Хай живе воз'єднання Мараморощини з Радянською країною! (Бурхливі оплески).

Промова Лаврюк Олекси з Вишави Рівної

Панували над нами Румуни, панували над нами Мадяри. Одно лихо було. Потом зароблений хліб зі своєї землі їли, а Румун каже: "як смієш по-руськи говорити, коли румунський хліб їси". Не буде цього більше! Одержану з рук Червоної Армії свободу ми будемо одстоювати всіми силами. І краще помремо ми, наші жінки, діти, ніж знов іти в чужоземне рабство. Ми сердечно дякуємо нашим товаришам і по той бік Тиси, які показали нам шлях до воз'єднання з Радянською Україною (оплески).

Від імені делегатів М.-Сигота, Руськово, Вишневої Долини та інших сіл Юрко Отроба пропонує надіслати Петіцію товаришеві Сталінові про возз'єднання Мараморощини з Радянською Україною. Цю Петіцію уважно вислуховують всі делегати і на знак згоди з нею влаштовують бурхливі овації. Після цього всі делегати власноручно підписують Петіцію тов. Сталіну. (Петіція додається).

Вибори Окружного Комітету

З'їзд одностайно обирає Окружний Народний Комітет у такому складі:

1. Одовічук Іван — юрист
2. Бокотай Теодор — службовець
3. Лазарчук Микола — селянин
4. Бенке Олена — робітниця профспілок
5. Отроба Юрко — голова Нар. Ком. м. Сигіт
6. Фанкович Еміліян — службовець фін. дирекції
7. Ігнатюк Олена — службовка лісної управи.
8. Кушнір Павло — проф. горож. школи
9. Мезей Іван — вчитель
10. Піпаш Микола — робітник, машиніст
11. Лукач Отто — інженер
12. Штернберг Александер — лікар
13. Чісар Александер — агроном
14. Піпаш Александер — голова Нар. Ком. села Миково
15. Гаврич Александер — голова Нар. Ком. села Довге Поле
16. Шофінець Федір — селянин села Ремети
17. Барна Василь — голова Нар. Ком. с. Мале Тячево — Гута
18. Дубович Михайло — голова Нар. Ком. с. Ремети
19. Лазарчук Андрій — голова Нар. Ком. с. Луг
20. Марущак Іван — священник с. Криве
21. Папарига Петро — селянин с. Вишня Поляна
22. Дрозд Петро — селянин с. Руськово
23. Попович Мигаль — селянин с. Руська Поляна
24. Ілько Юліанна Феодора — селянка с. Ремети
25. Фарасін Мигаль — селянин с. Вишня Рівна
26. Лаврюк Олекса — селянин с. Вишня Рівна

27. Ільєш Йосиф — селянин с. Коштіл
28. Скерчук Петро — селянин с. Крачуново
29. Маркіш Мигаль — с. Бистра
30. Баранюк Іван — селянин с. Листра
31. Кертес Александер — робітник залізниць м. Сигіт
32. Чурка Александер — робітник залізниць м. Сигіт
33. Кравчик Рудольф — робітник залізниць м. Сигіт
34. Пал Александер — робітник солекопальні с. Шугатаг

З'їзд одностайно ухвалює провести у всіх селах округи підписи уваленої під з'їздом Петиції до тов. Сталіна і уповноважує провести цю роботу делегатів з'їзду.

Головуючий тов. Одовічук закликає всіх делегатів з новою силою і енергією взятися до роботи, продовжуючи боротьбу за возз'єднання Мараморощини до Радянської України, які б труднощі не стояли на нашому ділі, ми своєю одностайністю їх переборемо. Не спочивати, а чесно працювати, тепер наша праця йде на самих себе, для свого народу. Почесний обов'язок членів Окружного Народного Комітету організувати нове радісне життя. Ми будемо гідними громадянами Радянського Союзу.

Президія Першого Окружного з'їзду Народних Комітетів
Марамороського округу

М.-Сигіт, 4-го лютого 1945

Одовічук Іван,
голова 1-го з'їзду, в. р.
Микола Лазарчук, в. р.
Андрій Лазарчук, в. р.
Петро Папарига, в. р.
Андрей Ляхович, в. р.
І. Марущак, в. р.
Петро Скерчук, в. р.

Олена Ігнатюк, в. р.
Іван Мезей, в. р.
Юрко Отроба, в. р.
Михайло Попович, в. р.
Александер Піпал, в. р.
Дрозд Петро, в. р.
Олекса Лаврюк, в. р.
Микола Кумнаку, в. р.

За згідність опису: Одовічук Іван,
Голова О.Н.К.

Оригінал. Машинопис.

ДАЗО: Ф. 4. — Оп. 1. — Спр. 111. — Арк. 1—7.

Телеграма голови Окружного Народного Комітету в Сігеті
І. Одовічука до голови уряду УРСР М. Хрущова з повідомлен-
ням про рішення з'їзду народних комітетів Маморонщини
возз'єднатися з Україною

4 лютого 1945 року

ТЕЛЕГРАМА

Київ.

Голові Уряду Радянської України Микиті Сергієвичу Хрущову
Дорогий Микита Сергієвич!

Віднині навіки наші єдинокровні брати Закарпатської Ук-
раїни вільні.

Ми, українці по лівий бік Тиси, радіємо їх волі і завидуємо
їх щастю.

Мараморощина від віків невід'ємна частина Закарпатської
України, що 1919 року хвилево була відірвана від свого пня —
Закарпатської України, 4 лютого 1945 на з'їзді народних
комітетів возз'єдналась знову з Закарпатською Україною та
рідною матір'ю Радянською Україною.

Тепер, коли наші брати вже радіють на волі, на наших
руках все ще ганебні ланци поневолення.

Найменший син все ще стогне в тяжкій ярмі і здається, що
велика його матір — Радянська Україна — забула про нього.

Герої добровольці, повернувши інвалідами з Вітчизняної
війни, збитковані румунськими властями, даремно шукають
правди. За що проливали вони свою кров, щоби повертати
знову в румунське ярмо і бути повік рабами?

Дорогий і рідний наш батьку! Просимо Вас здійміть з
наших рук ланци неволі, прийміть і нас в лоно рідної матері,
прискоріть наше возз'єднання, щоби і над українським
Марамором засяло сонце радості, правди і волі.

З повірення українського народу Мараморощини,
голова Окружного Народного Комітету
Іван Ільч Одовічук.

Копія. Машинопис.

ДАЗО: Ф. 4. — Оп. 1. — Спр. 111. — Арк. 11.

Доповідна записка про народний рух на Мараморощині за возз'єднання з Україною

Лютий 1945 року

Докладная записка о народном движении на

Мараморощине за воссоединение с Закарпатской Украиной

После Первого Съезда Народных Комитетов Закарпатской Украины в украинских селах по левому берегу Тиссы и среди украинского населения города Сигот началось движение за воссоединение Мараморош-Сиготского округа с Закарпатской Украиной. Движение развивалось стихийно, т. к., по существу, партийной организации, если не считать 8—10 коммунистов, вышедших из глубокого подполья после освобождения области Красной Армией, не было.

Несколько организованнее шло движение в городе. Группа украинских интеллигентов во главе с адвокатом Иваном Одавчычуком организовала Украинский Комитет, который руководил всеми мероприятиями по воссоединению в городе, и были сделаны первые попытки связаться с украинскими селами округа.

Когда слух о Первом съезде Народных Комитетов Закарпатской Украины дошел до украинских сел Мараморощины, когда украинские крестьяне узнали о Манифесте и первых декретах Народной Рады, когда им стало известно, что на правом берегу Тиссы их братья делят помещичью землю, — движение за воссоединение стало усиливаться. Различными путями доставали небольшое количество Манифестов, расклеивали их на стенах домов и в школах, в деревнях, кое-где крестьяне стали стихийно подписывать Манифест.

Началом организованного движения за воссоединение следует считать общегородской митинг населения города Сигот, состоявшийся 20 января в городском театре, в котором приняли участие свыше 2000 человек. После митинга украинское и мадьярское население города начало подписываться под Манифестом.

Румынский Национальный Комитет, который в начале движения занимал выжидательную позицию, немедленно

после митинга приступил к активной контрпропаганде. В местной типографии была отпечатана румынская "декларация" следующего содержания:

"Мы, нижеподписавшиеся, жители села округа Мараморош свободно, никем не принужденные, в полном сознании нашего долга, заявляем, что хотим решительно и бесповоротно принадлежать вечно к нашей родине Румынии, к которой мы были присоединены договором о перемирии, заключенным с Советским Союзом, Англией, Америкой и Румынией.

Хотим жить в объединенной демократической Румынии и желаем, чтобы она находилась в добрососедских отношениях с нашим великим соседом — Советским Союзом, с которым мы и сегодня вместе боремся против врагов демократии".

Эта "декларация", напечатанная без нашей цензуры тиражом в 5000 экз. через священников румынской православной церкви в течение одного дня была распространена по всему Мараморош-Сиготскому округу, и в этот же день румыны начали в массовом порядке подписывать декларацию.

Представители советского командования, поздно узнав об этой кампании румынских шовинистов, успели конфисковать только некоторую часть изданной декларации и с этого момента началась острая политическая борьба между румынскими националистами, Украинским Национальным Комитетом и сотрудничавшим с ним венгерским Национальным Комитетом. Причем румыны проводили свою борьбу главным образом нелегально как в городе, так и в деревне, используя в своей контрпропаганде весь административный аппарат. Основными лозунгами румын являются:

"Да здравствует румынский король Михаил II".

"Хотим присоединиться к нашей родине — Румынии!".

"Хотим в великую Румынию!".

"Мы всегда были румынами и желаем жить в рамках румынского государства".

Все эти лозунги вуалируются приветственными лозунгами по адресу Красной Армии, Советского Союза, товарища Сталина.

Румынские фашистские агитаторы разъезжают по украин-

ским селам, запугивают украинское и мадьярское население тем, что в ближайшие дни придут большие отряды румынских солдат и жандармов, уже вышедших из Бухареста, и жестоко расправятся со всеми теми, которые подписались под Манифестом.

Имеется большое количество случаев, когда к нашим сельским активистам являлись румынские фашисты и с оружием в руках угрожали расправой в случае, если они не прекратят своей кампании за воссоединение.

Несмотря на это, в течение нескольких дней, с 21 по 28.1, только по городу Сигот из 13 тысяч населения (из которых мадьяр 4201, румын 7209, украинцев 1338). Необходимо указать, что данные статистические цифры румынами на 12.1.45 г. значительно преуменьшено количество проживающих в городе украинцев и сознательно увеличили за их счет количество румын. По имеющимся у нас данным, количество украинцев, проживающих в городе, в действительности достигает 2000 человек, подписалось под Манифестом 7442 чел., а всего по округу при наличии 30.000 населения украинцев, подписалось 22.363 (по официальной румынской статистике в Мараморош-Сиготском округе на 12.1.45 г. украинского населения проживает 23.790) под Манифестом Первого Съезда Народных Комитетов Закарпатской Украины. На Манифесте, как правило, украинцы делали подпись: "Мы единодушно подписываемся под Манифестом, ибо Первый съезд Народных Комитетов Закарпатской Украины отразил думы и чаяния и нашего 30-тысячного украинского племени, живущего на левом берегу Тиссы".

27 января Украинский организационный Комитет проводил подготовку к созыву общегородского собрания граждан Сигота по выборам Народного Комитета города.

Учитывая положительные политические изменения в настроениях большинства мадьярского населения и желая вовлечь в движение как можно большее количество населения города, Украинский Комитет вступил в переговоры с Городским Комитетом единого народного демократического

фронта, в котором были представлены все политические партии и организации венгров, украинцев, румын и евреев. В ходе предварительных переговоров было завоевано большинство представителей политической и национальной организации, высказавшихся за воссоединение. После этого Сиготский Комитет Единого народного демократического фронта на своем заседании от 27.1.45 г. единогласно высказался за присоединение Мараморош-Сиготского округа к Советской Украине и единодушно подписал Манифест Первого съезда Народных Комитетов Закарпатской Украины (протокол прилагается). На этом же заседании был одобрен список кандидатов в Народный Комитет города Сигот и было решено созванное на следующий день общегородское собрание граждан проводить от имени Комитета Единого Народного демократического фронта.

На этом, по существу, прекратил свою деятельность выше-названный Комитет, ибо после выборов вся власть в городе перешла целиком в руки Народного Комитета, который включил в себя представителей всех слоев населения города.

28 января был всенародным городским праздником. Весь город был убран красными флагами.

Общегородское собрание 28 января прошло с исключительным подъемом. В собрании приняли участие 8,5 тыс. человек, выступило большое количество ораторов, представителей всех слоев населения и национальностей, проживающих в городе. Народный Комитет был избран при единодушном одобрении собравшихся граждан города. Собравшиеся послали приветственные телеграммы товарищу Сталину, Хрущеву и Народной Раде Закарпатской Украины, а также приняли резолюцию по вопросу воссоединения Мараморош-Сиготского округа с Советской Украиной.

Некоторые затруднения были с румынами при конструировании президиума и выборах председателя и двух заместителей Народного Комитета. Бывший примар города — румынский демократ доктор Ходор, который в предварительных переговорах изъявил согласие участвовать в нашем

движении при условии, если он не будет выдвинут на пост председателя Народного Комитета, — в последний момент выборов председателя, очевидно, получив новые указания Румынского национального комитета, потребовал для себя пост председателя Народного Комитета. Заседание было прервано и выборы председателя отложены до следующего дня. Вечером, накануне выборов председателя и президиума с большим трудом удалось ликвидировать своеобразный "правительственный кризис". Доктор Ходор согласился принять пост заместителя председателя Народного Комитета при условии, если он не должен будет работать в аппарате Народного Комитета, что нас вполне устраивало.

На следующий день 29 января был окончательно избран президиум Народного Комитета. Председателем Народного Комитета был избран местный служащий Отроба Юрко (по происхождению закарпатский украинец), первым заместителем румын доктор Ходор и вторым заместителем мадьяр Якобини (Отроба и Якобини вступили в коммунистическую партию, получили положительные характеристики большого количества товарищей). В тот же день президиум Народного Комитета принял власть от Примарии. Было создано соответствующее количество комиссий, которые принимали имущество и предприятия города, а также городскую кассу, в которой оказалось около 250.000 пенго. На первом же заседании было решено распустить румынскую полицию и вместо нее образовать народную милицию, которая в своем большинстве должна была состоять из украинцев. Начальником милиции был назначен второй заместитель председателя Народного Комитета коммунист Якобини.

Народный Комитет города до сих пор не может развернуть свою нормальную деятельность в связи с тем, что большинство аппарата составляют румыны, которые фактически саботируют распоряжения президиума Народного Комитета. Кроме того, новые власти совершенно не обладают никаким опытом.

Одновременно с выборами Народного Комитета города

шла усиленная подготовка к выборам Округного Народного Комитета. Во все украинские села были посланы группы агитаторов-украинцев, которые проводили митинги и собрания украинского населения по вопросу о воссоединении с Советской Украиной. В течение нескольких дней все украинское и часть мадьярского населения округ селах созданы местные Народные Комитеты и были избраны делегаты на Первый съезд Народных Комитетов Мараморош-Сиготского округа.

С исключительным воодушевлением в обстановке народного торжества проходили выборы сельских Народных Комитетов.

Необходимо указать, что в отличие от Закарпатской Украины, греко-католические священники в украинской части Мараморош-Сиготского округа с первого дня начала движения за воссоединение, принимают в нем самое активное участие: руководят подпиской под Манифестом, входят в состав городского и сельских Народных Комитетов, активно выступают на сельских собраниях и митингах, руководят в селе политической работой украинцев против румынских фашистов. Викарий греко-католической церкви на Мараморошине Андрей Медведский, член Народного Комитета г. Сигот, разослал всем греко-католическим священникам специальное директивное письмо, в котором он призывал всех священников включиться в работу по подготовке к Первому съезду Народных Комитетов Мараморош-Сиготского округа и принять активное участие в работе по сбору подписей под Манифестом. Православная же церковь, которая в этом округе является исключительно румынской церковью, стоит во главе националистического движения румын против воссоединения. Установлено, что румынская "декларация" рассылалась по деревням при помощи православных священников, которые руководили работой по сбору подписей румын за воссоединение Мараморош-Сигота с Румынией.

Это положение объясняется, главным образом, тем, что греко-католическая церковь в Трансильвании была всегда в

загоне и находилась примерно в таком же положении, как православная церковь в Закарпатской Украине. Греко-католическая церковь Трансильвании, как и Буковины, в политическом отношении руководилась Шептицким из Львова. Необходимо указать, греко-католическая церковь Мараморощины не была приглашена на Конгресс к Папе Римскому, который, как известно, состоялся в прошлом году.

В воскресенье, 4 февраля 1945 г., Сигот снова принял праздничный вид. Несмотря на запугивание и угрозы со стороны румынских железногвардейцев, со всех украинских и мадьярских сел в город прибыли многочисленные делегации. Некоторые из них, приближаясь к городу, строились в колонны и с красными флагами проходили по улицам города, направляясь к городскому театру, который был убран многочисленными лозунгами и флагами. На съезд прибыло 426 делегатов и 133 гостя. В числе делегатов было 222 крестьянина, 129 рабочих, 75 интеллигентов, из них 319 мужчин, 107 женщин, украинцев 339, мадьяр 47, румын 15, прочих 25.

Съезд прошел исключительно организованно и монолитно (протокол съезда прилагается). Съезд единодушно принял петицию товарищу Сталину, которую подписали все присутствующие делегаты, посланы приветственные телеграммы товарищу Хрущеву и Народной Раде Закарпатской Украины. Съезд постановил призвать весь народ Мараморощины подписать петицию товарищу Сталину.

5 февраля избранный Окружной Народный Комитет принял власть от префекта Мараморош-Сиготского округа. О.Н.К. в своем большинстве состоит из украинцев.

До окончательного решения вопроса о воссоединении Мараморощины с Закарпатской Украиной решено подчинить Народный Комитет города Сигот О.Н.К. Мараморощины. Вместо румынского районного начальника решено послать в каждый из 4-х районов Мараморощины уполномоченных О.Н.К. украинцев.

Все попытки румынских фашистов — демонстрация румынских крестьян в день съезда в Сиготе, созыв параллельного

съезда румын на то же число в городе — не увенчались успехом. Руководители румынских националистических организаций в последний момент, испугавшись возможных последствий, вынуждены были ретироваться. Но в то же время необходимо указать, что румыны обладают широко разветвленной организацией как в городе, так и деревне, которые продолжают вести усиленную агитацию против воссоединения. Причем, некоторые из румынских фашистов неплохо вооружены: имеются пистолеты, винтовки и гранаты. Единственной же вооруженной нашего движения являются пока что несколько десятков плохо вооруженных милиционеров в городе Сигот.

Во время нашей политической кампании были изданы по 3 номера газет на венгерском и румынском языках ("Народ"). Формально это беспартийные газеты, издающиеся местным журналистом, близко стоящим к нашей партии тов. Каган. Все политические статьи для этих газет писались Украинским Комитетом. Газеты изданы тиражом по 1000 экз. каждая. Изданные экземпляры прилагаются.

С началом кампании за воссоединение газета Румынского Национального Комитета вынуждена была закрыться, т.к. по заявлению самого редактора газеты "выступать против движения за воссоединение румынам не разрешит обстановка, а выступить за воссоединение румыны не могут".

Широкая кампания за воссоединение послужила мощным толчком к созданию массовой партии от организации и Союза Молодежи. Как мы выше уже указали, по существу в городе Сиготе парторганизации не было, если не считать небольшую сектантскую коммунистическую группу, вышедшую из глубокого подполья слабой и в политическом отношении отсталой, без каких бы то ни было серьезных связей с массами. Парторганизации в Сиготе не пользовались никаким авторитетом. Уже по одному тому, что добрая половина этой небольшой группы коммунистов по имеющимся непроверенным данным вела себя после ареста венгерской охранкой недостойно, выдала кое-кого из своих товарищей. Эти данные проверяются.

В течение прошедшей недели парторганизация выросла до 70 человек, главным образом, за счет украинских товарищей — активистов движения за воссоединение.

Созданный несколько дней тому назад Союз Молодежи уже насчитывает около 100 членов, и на первом митинге молодежи, проведенном 3 февраля, присутствовало свыше 1500 человек. Тут же необходимо указать, что группа румынских националистически настроенных гимназистов, пытавшаяся сорвать митинг молодежи, получила должный отпор со стороны собравшейся молодежи и вынуждена была оставить зал митинга.

Как в партии, так и в Союзе Молодежи, наряду с украинскими товарищами принято большое количество венгерских рабочих и интеллигентов. Оставшаяся в партии группа румынских товарищей, как правило, попала под политическое влияние румынских националистов и на деле способствуют их работе. Характерно, что все румынские коммунисты, посланные в село для работы по сбору подписей, не сумели получить ни одной подписи под Манифестом. Больше того, зная, что румынские крестьяне в большинстве случаев настроены против воссоединения с Советской Украиной, они, несмотря на это, приглашали представителей этих румынских сел на съезд Народных Комитетов.

Венгерское же население в целом переориентировалось на Советский Союз, главным образом, опасаясь преследования румын после присоединения Трансильвании к Румынии. Венгерские товарищи, вступившие в партию и в Союз Молодежи, работают исключительно энергично и преданно. Можно не сомневаться в том, что при правильном проведении политики Народного Комитета по отношению к венгерскому населению, он будет пользоваться полной его поддержкой.

Экономический и географический обзор Мараморош-Сиготского округа будет дан в специальной записке.

Предложения

1. Немедленно направить бригаду Народной Рады З.У. в город Сигот специально по вопросам школ, промышленности, торговли, финансовых вопросов, кооперативным, почты и телеграфа, железной дороги, милиции, народных

дружин, организации суда сроком на 10 дней для оказания помощи городскому и окружному Народным Комитетам Мараморощины.

2. Подобрать и направить на постоянную работу секретаря Окружного Комитета партии, секретаря Окружного Комитета Союза Молодежи, 2 инструкторов Окружного Комитета Партии, по несколько работников в городской и окружной Народные Комитеты.

3. Установить постоянную почтово-телеграфную связь Закарпатской Украины с почтой Мараморощины.

4. В связи с тяжелым положением с хлебом в селах Вышевского района Мараморош-Сиготского округа, предлагаю выделить в распоряжение Окружного Народного Комитета 250 тонн хлеба, а также по возможности выделить небольшое количество керосина и мыла.

5. Немедленно послать на постоянную работу начальника окружной милиции и 10—15 руководителей народных дружин с оружием.

6. Необходимо наладить ежедневную посылку газет и других периодических изданий на украинском языке для Мараморощины через Солотвинское почтовое отделение, куда с 6 февраля будут приходить почтовые представители Сигота после того, как об этом будет дано указание Мараморощинскому Окружному Народному Комитету.

7. Необходимо регулярно высылать "Вісник" Народной Рады для Городского и Окружного Народных Комитетов Мараморощины.

8. Необходимо послать для Городского и Окружного Народных Комитетов и партийных комитетов 4 пишущих машинки с украинским шрифтом, а также необходимо получить в Ужгородской государственной типографии комплекты русского и украинского шрифтов для Мараморощины.

9. Предложить Тячевскому О.Н.К. послать одного украинского наборщика для работы в сиготской типографии, т.к. тячевская типография в настоящее время бездействует.

10. Предложить Тячевскому и Раховскому округам подо-

брать по 15 служащих из числа окончившей средние школы украинской молодежи.

11. Предложить Уполномоченному Народной Рады З.У. по делам народного просвещения отправить группу товарищей в Мараморош для проведения семинара с местными учителями и выделить для округа несколько советских учебников и программ для средней школы.

12. Необходимо подобрать и послать на постоянную работу начальника железнодорожной станции Сигота, начальника депо Сигот, диспетчера и начальника железнодорожной связи станции Сигот.

13. В порядке шефства над Мараморош-Сиготским округом, необходимо предложить ОНКЗУ выделить по одному-два педагога для сиготской украинской гимназии и украинских школ в Мараморошине (в настоящее время и в течение последних 20 лет на Мараморошине нет ни одной украинской школы).

14. Необходимо подобрать и послать на постоянную работу начальника почты и телеграфа Сигота.

15. Предложить Уполномоченному Народной Рады З.У. по делам госбезопасности помочь судебным органам Мараморощины разобрать дела 50 арестованных фашистов, которые уже свыше месяца находятся в заключении в городе Сигот.

Копія. Машинопис.

ДАЗО: Ф. 4. — Оп. 1. — Спр. 115. — Арк. 8—18.

Протокол перших зборів українців Пряшівщини

1 березня 1945 року

Протокол

состановленный на 1-ом собрании делегатов украинско-населения Пряшевщины, состоявшемся дня 1-го марта 1945 г. в помещении Русского дома в Пряшеве

В 11 часов дня выступает В. В. Караман с приветствием собравшихся от имени подготовительного комитета по созову настоящего собрания. Объясняет, что цель собрания

является познакомить собравшихся с положением нашего народа в настоящее время.

Предлагает избрать двух письмоводителей, а именно: Ивана Копчака и Виктора Завацкого. Предложение принято единогласно. Письмоводители занимают места.

В. В. Караман сказал: Наш народ, как и все угнетенные славянские народы, в протяжении долгих веков всегда обращал глаза и сердце к Востоку, так как только оттуда ждал света свободы и конец своего рабства. Русская армия несколько раз покропила своей кровью наши родные Карпаты. Но, однако, по разным причинам, иной свободы мы не дождались. На этот раз солнце свободы засияло и нам: Красная Армия переступила наши родные Карпаты (аплодисменты), загнала германских врагов и их помощников, которые немилосердно истребляли все, что было нашему сердцу таким близким и дорогим. Целый наш народ за свое освобождение выражает глубокую благодарность доблестной, героической и непобедимой Красной Армии (аплодисменты), ее бойцам, командирам и Верховному Главнокомандующему, гению человечества, славному Маршалу Советского Союза Иосифу Виссарионовичу Сталину (бурные рукоплескания).

Одновременно выражаем нашу искреннюю благодарность славным партизанским отрядам (аплодисменты) и всем, кто в тяжелые времена фашистского террора помогали им в деле разгрома германских палачей в тылу фронта, на нашей земле. В знак нашей вечной благодарности павшим героям Красной Армии, партизанских отрядов и замученным друзьям — пожертвовавшим своей жизнью во имя нашего освобождения, прошу почтить их светлую память — одноминутным молчанием.

После сказанного приветствия В. В. Караман предлагает собранию избрать председателя для делового ведения сегодняшнего съезда.

Др. Гоголь Иван предлагает председателем В. В. Карамана (бурные рукоплескания). Принято единогласно.

В. В. Караман благодарит за проявленное к нему доверие и

объявляет съезд делегатов от народных комитетов, местных и окружных открытым.

Вам известна, продолжает он, Крымская конференция трех союзных держав в лице их представителей, а именно Маршала Сталина (бурные аплодисменты), президента Рузвельта и премьер-министра Черчиля.

Один из важнейших для нас решений этой конференции является то, что как народ может свободно высказываться о своей национальной принадлежности.

Я никак не стесняюсь сказать, что нет другого народа в Европе, который столько страдал за свое национальное дело, как наш народ на юге Карпат. Пережили мы много чужих государственных форм, которые смотрели на нас как на предмет своих сомнительных политических практик. Что переживал наш народ в течении долгих веков? Порабощение, издевательства и национальное угнетение. Не найдем в нашей истории страницы, которая бы нам говорила о светлых днях в нашем прошлом. Даже в моменты, когда казалось, что и для нас наступают лучшие дни, наши враги сумели обманом и подлостью захватить в свои руки судьбы нашего народа. Хрестили нас национальными именами, чтоб сын не узнал своего отца, мать свою дочку, тем менее узнал о нас остальной мир, другие народы. От сегодняшнего дня категорически заявляем перед целым миром, что не будем больше игрушкой наших исконных врагов и свою национальную жизнь обеспечим так, как учит нас наша народная традиция, история и демократический закон. Не пойдем больше ни на какие языковые анкеты и о наших национальных правах не будем торговаться с чужими. Чтобы в нашей национальной жизни не вмешивались в национальные дела наших соседей и поэтому не позволим, чтоб чужие вмешивались в наши народные дела. Чужого не требуем, но за свое национальное богатство и народные права, взятые нам насильственно, будем бороться, и с кем бы то ни было, до нашей полной победы.

Родные братья! Перед нами историческая задача: отстранить все кривды, которые были нанесены нашему народу в

прошлом. Ни одна генерация нашего народа не имела такой возможности добиться полностью свободы и всех прав, как настоящая генерация.

Права на свободу имеет только тот народ, который умеет бороться за нее. Прав для нашего народа добьемся только так, если будет у нас полное доверие друг к другу. Права и свобода народа должны быть дороже всего в жизни. Личные цели должны уступить в сторону, и кто попытается добиваться личных выгод за счет общенародных интересов, этого не смеем считать сыном народа, а самым большим его врагом.

Всего добьемся только тогда, если у нас будет сильная верховная народная организация, которая будет выступать честно, искренно и стойко в защиту народа и будет стараться устроить счастливую жизнь для всех нас и особенно для будущей генерации, которая сможет потом сказать, что были и в нашем народе стойкие и честные народные работники.

Уверю вас всех, что наше дело правое и полностью победит!

(Бурные аплодисменты).

Председатель предоставляет слово доктору Д. Ройковичу, который читает доклад. Дорогие друзья! В жизни каждого народа бывают моменты чрезвычайного значения исторической вескости, которые впоследствии служат докладом-документом зрелости народа, в зависимости от того, как справился народ и его представители с данными историческими заданиями.

Вот этот дом был свидетелем многих важных совещаний и решений, но мне кажется, что ни раз не сошлись здесь делегаты народа в таком количестве и не представляли собой так сплоченной одной волей народ, как сегодня. Видно, о важных делах собираетесь решать. О народной судьбе. А если предстоит нам так важная задача, необходимо бросить хоть взгляд на наше прошлое, чтоб не повторить их и вынести решение стойкое, неспровержимое.

В течении тысячу с лишним лет наш народ сохранял свой национальный облик. Прошли столетия сменяющихся бедст-

вий и угнетений, а народ, ютившийся на неплодородных склонах Карпат в социальных условиях, скуднее каких вряд-ли найти в Европе, народ принужденный толпой эмигрировать за границу, в Америку, чтоб обеспечить хоть ломоть хлеба для своих родных, этот народ не отказался от своей прадедной веры и национальности. История, перелистывая большей частью темные страницы нашего прошлого, несколько задается вопросом: как объяснить факт, что народец, живущий при таких тяжелых социальных условиях, под таким социальным гнетом, не уступил от своих национальных прав и сумел создать свое национальное я в неровном бою со социально более сильными врагами и недоброжелателями. Ответ и прост и сложен.

В минуты самых тяжелых испытаний, когда зачастую изменяли все... разум и маловерные единицы падали в отчаяние, народ как будто сердцем чувствовал, что там, за вершинами Карпат и дальше на северо-восток, живут родные братья, которые в решительный момент выручат его. Долго пришлось ждать. Были и проблески надежды, когда в первую мировую войну русские войска перешли за Карпаты, но, увы, остались здесь недолго. Оборванный и бедствующий народ остался на дальше на страже своих национальных прав, на страже исторических прав этнографического целого, отломком которого жил на южных склонах Карпат. И выдержал на тяжелой позиции, пока не пробил исторический час! Доблестная Красная Армия (аплодисменты), освободив Родину от захватчиков и перевалившись неудержимой силой на запад, освободила нас, орошая многоиспытывавшую землю кровью лучших сыновей русского, украинского и других народов своей великой Родины. Народ, выдержавший все удары судьбы, потерпевший огромные потери последних месяцев, этот народ — над развалинами своих хат — вверил вам, делегаты, важную задачу, вверил вам право говорить от его имени, защищать всенародные интересы твердо, не обращая внимания ни на интересы единиц, ни на замыслы разного политического оттенка группировок, соблюдая единственно интересы и будущее всего народа.

Перед лицом так ответственной задачи вы должны решать не только сердцем, но главным образом ясным разумом. При поворотах в истории прошлого зачастую, да можно сказать, почти всегда, мы руководились сердцем. Наши хладнокровно рассуждающие противники одерживали над нами победу как раз благодаря этой нашей слабости. Но чувства ли решали в нашей судьбе, когда после первой мировой войны представители нашего народа обольщенные фразами о братстве славянском сожительстве, при предоставлении нам широчайшей культурной и административной автономии, согласились включить область, населенную нашим народом, в рамки бывшей Чехословакии? И что вышло? Вместо автономии для всего народа разделили нас демаркационной линией от наших единокровных братьев на Закарпатской Украине. Вместо культурной свободы был искусственно привит нам языковый спор, вместо ясной национальной принадлежности крестили нас названиями, перенятыми у наших исконных врагов. Мы должны были быть безликими русинами, руснаками, русняками, только потому, чтобы народ не мог осознать свою национальную принадлежность к этнографическому телу своего материнского народа. Старая тактика всех наших недоброжелателей! Не ту ли тактику применило к нам и фашистское словацкое правительство, когда, отзываясь на свои лжеславянские чувства, предприняло все меры для того, чтобы не допустить нас на сцену политической жизни, в то время, когда неславянским немцам и даже мадярам разрешило организовать свои политические партии! (Восклицания: Фуй! Ганьба! Стыд!). Нам было предоставлено быть преследованными "русинами", или, в лучшем случае, превратиться в греко-католических словаков. О том, кто мы такие, можем решать только мы, а если выступаем на арену сегодняшних событий как сплоченный одной волей и желанием народ, как и сам народ, осознавали свою принадлежность к малорусской ветви восточных славян. Когда в прошлом столетии по Европе подул ветер национальных стремлений, зародившихся под влиянием французской революции, то и

наши будители Духнович, Добрянский, Попрадов и другие взялись за дело нашего духовного и культурного раскрепощения. Сначала действовали они в тесной связи с галицкими нашими сопленниками. Но когда в Галиции пангерманский шовинизм и политические претензии сделали из национальных стремлений средство для политического сепаратизма с целью разбить Россию, то наши пути с галицкими сепаратистами разошлись. По мере того как самостийничество приобретало ведущее место в национальных стремлениях на северной стороне Карпат и слово украинец стало почти тождественным с понятием сепаратизма и сопряженной с ним ненависти ко всему русскому, наш народ отклонился от названия украинец, украинский и придерживался старинного названия русский, руський.

Эта привязанность нашего народа к русскому народу и отклонение всякого рода сепаратизма довели до того, что часто были склонны принять разного рода наименования только потому, чтоб сохранить исконное влечение к единству русского и украинского народов. Скованные узким кругозором, в который нас втеснили все неблагоклонные режимы, для нас, хоть заметно, но неосознано прошел процесс дифференциации русского и украинского народов.

Только благодаря мудрой национальной политике Великого Учителя народов т. Сталина (бурные рукоплескания), стало нам вполне ущутимым наше кровное сродство с народом Великой Советской Украины при крепком братстве с народом русским. Сегодня, когда победами Красной Армии (аплодисменты) разбиты все преграды, отделяющие нас от нашего народного тела, мы с поднятой головой и сознательно провозглашаем, что мы плоть от плоти и кровь от крови с нашими братьями на Закарпатской и Советской Украине, провозглашаем, что русский язык, язык Сталина, будет нам всегда близким сердцу.

Если в прошлом наше тяготение ко всему русскому помогло нам спасти наш национальный облик в минуты тяжелых испытаний, то наша принадлежность к Великому Украин-

скому Народу откроет нам просторы, до каких нам не было суждено добиться в рабских оковах прошлых десятилетий.

В заключение позвольте остановиться на славянском вопросе. В прошлом часто злоупотреблялось этим понятием. Многие воспользовались нашей привязанностью к славянству для своих выгод, не стесняясь прижать своего слабшего славянского брата. Настоящая война, веденная на истребление славян, дала новый, благородный смысл идее славянства. Славянская идея заключается в том, что славяне должны уважать национальные права один другого.

Когда Вам, делегаты, предстоит решать о будущем нашего народа, прошу Вас учитывать все данные, которые помогут Вам вынести решение крепкое, решение за которое Вам не придется постыдиться перед судом следующих поколений (аплодисменты).

Председатель благодарит докладчика и говорит, что для того, чтоб представлять народ на всех форумах, защищать его интересы, нужна верховная организация нашего народа. Ставит вопрос: "Нужна ли нам верховная организация, которая будет говорить от имени народа и вести переговоры в его пользу?!". Торжественное единогласное "Да!" подтверждает принятие делегатами этого предложения. В. В. Караман предлагает, чтоб название организации было: "Украинская Народная Рада Пряшевщины" (аплодисменты). Ввиду того, что несколько голосов из рядов гостей возражает против названия и спрашивает, почему не "русская рада", др. Рогаль, в предоставленном ему слове объясняет дело так: Неоспорим тот факт, что мы принадлежим к малорусской ветви. Стечением исторических фактов малороссы называют себя украинцами, раз верховные культурные организации СССР и другие считают и нас украинцами, то, не взирая на развитие и на историческое-политически обоснованное отклонение нашего народа от слова украинец, мы не можем себя считать другими, чем украинцами. После этого объявления делегаты единогласно приняли название, предлагаемое председателем.

После того председатель объявляет начало выборов прези-

диума и членов рады. Предоставляют слово Ив. Рогалю, который уверен переведением выборов. Рогаль объясняет, что на вчерашнем совещании с делегациями отдельных округов согласились предложить список кандидатов. Предлагает избрать президиум в целом, при чем права голосования имеют только уполномоченные делегаты.

Председатель: ВАСИЛИЙ ВАСИЛЬЕВИЧ КАРАМАН. Делегаты принимают единогласно.

Первый заместитель председателя: ПЕТР И. БАБЕЙ (рукоплескание). Единогласно принято.

Вторым заместителем председателя: ПЕТР ИЛЬИЧ ЖИДОВСКИЙ (аплодисменты). Единогласно принято.

Главный секретарь: ДР ИВАН РОГАЛЬ-ИЛЬКИВ.

Секретарь: ДР ДИОНИСИЙ Ф. РОЙКОВИЧ.

Заместитель секретаря: АНДРЕЙ М. ЕНИК.

Казначей: ДЕЗИДЕРИЙ Я. МИЛЛИЙ.

Президиум в целом (аиблок) единогласно принято делегатами.

Гость Др. Иван Жидовский примечает, что мол в президиуме не смеют быть люди бывшие в аграрной, или куртяковской и проч. партиях.

Др. Рогаль ведет дальше избирание делегатов — членов Рады, представляемых поодиночке округи.

По списку за Межилаборцы предлагает: Др Ивана Пьещака и Ивана Прокипчака.

Последний отказывается с мотивировкой, что его не выслали с уполномочением. Тем же отказывается и Др Пьещак.

Председатель встал и пламенными словами призвал всех к работе. "Сегодня функция в УНРП, — сказал он, — является почетной, денег за это никто, правда, не получит, и останется только труд и забота! Но нельзя повторить ошибок 1918 и 1938 годов, они сегодня привели бы к несчастью и горю, им необходимо заботиться о тех, кто остались без приюта и без жизни нужных средств. Нам останется только труд и забота. Останется задача изгнать дух рабства из нашего народа. Судьба народа нам должна быть дороже всего в мире. Президиум будет информировать людей о всем подробно, не будет

работать без их согласия, без их воли, но не разрешит вмешиваться чужим в наше дело! Довольно было гнета, больше не имеет это повториться!"

По побуждению делегатов остальных округов Др Пьещак и Иван Прокипчак приняли представлять межилаборецкий округ в УНРП.

В ход избрания вмешался Сучков с неуместным предложением, да и невременным, предлагая вместо Карамана какого-нибудь председателя с титулом "Др", как это, мол, у Словацкой Нар. Рады. Проект, как неактуальный, отвергли все делегаты.

Слово просит взволнованный Др Иван Жидовский, заявляющий, что скажет несколько слов, не дольше двух минут и уйдет. Председатель соглашается. Вы знаете меня — Др Жидовский, говорил оратор, я работал здесь культурно-политически. Приобрел себе только личных неприятностей! Теперь тоже вызову только неприятельство, но должен обратиться к госп. Караману, чтоб ответил на вопрос, был ли в Будапеште в 1939 году и вел ли переговоры о присоединении Пряшевщины к Венгрии?

Бурю негодований публики против Др Жидовского, который таким способом пытался сводить личные счеты с В. В. Караманом, последний утешил тем, что заявил: "В Будапеште был и по паспорту, выданном словацкой полицией, легально, ехал в Хуст устроить личные дела. Если понадобится, готов о том говорить и объясниться у компетентных лиц. Но не перед Др Жидовским, который знал о предуготовительных работах по созданию нашей организации и был приглашен, чтоб участвовать в совместной работе, обещал кое-что и при том ходил по чужим конторам, доносил против общественных людей и против интересов народа, за что и был вознагражден".

В буре восклицаний против личных расчетов Др Жидовский успевает еще крикнуть, что: "может быть председателем Др Пьещак, или Ройкович, или др Рогаль, но только не Караман". Ввиду того, большинство публики и особенно всем делегатам стали ясными личные побуждения в этой выходке Дра Жидовского, требовали снять дело с порядка дня.

Др Рогаль продолжает вести избирание делегатов. За поодинокие округа были избраны представители в следующем порядке:

Снина: Алексей А. Молчаний, Андрей Яцош.

Стропков: Иван Гавула, Михаил Клебан.

Свидник: Андрей Кучерявый, Илья Качур.

(Против о. Качура возражал Сучков, но ввиду того, что о. Качур помогал — как священник — партизанам, был избран единогласно).

Бардеев: Иван Рогаль, Степан Чабара (избраны большинством голосов, так как были еще кандидаты: Грита, Грофик, Лещишин, Лацо и Демко).

Старая Любовня: Иосиф Худик, Иосиф Семанчик.

Собранцы: пока не избраны представители.

Михайловцы: Михаил Моисей, Петр Цап.

Гиралтовце: не избраны.

Требишов: не избраны.

Сабинов: Иван Цванцигер (26 голосами) и Теодор Семан (27 голосами).

Не избраны: Шутяк (21 гол.), и Копчак Иван (17 гол.)

Спиш. Старая Весь: Иван Вавринчик, Василий Лихвар.

Гуменне: Степан Байцура, Николай Кнап.

Пряшев: о. Борис Туркиняк, Иосиф Збиглей.

Спиш. Новая Весь: инж. Иван Суковский, Иван Михалич.

Гельница: не избраны.

Кежмарок: Д-р Николай Вескид с тем, что переселился туда из Легнавы.

Попрад: не избраны.

Левоча: Владимир Ройкович, Михаил Фляк.

Тем более окончено избрание пленума Украинской Народной Рады Пряшевщины.

Слово предоставлено Д-ру Василию Гопко, который передает приветствие Преосвященного епископа Павла Гойдича с желанием, чтоб УНРП обратила внимания на положение в церковных школах в Пряшеве, где назначаются не нашими институциями преподаватели и директора.

На приветствие отвечает председатель. Благодарит и обещает стараться о наших школах. Мы знаем, продолжал он, кто и как работал для народного дела в тяжелые для нас времена, и мы будем все это учитывать в будущем.

От имени православной церкви выступает секретарь Канчук, который требует переменить название гимназии — пропустив слова гр.-кат., а оставив только "русская гимназия". Когда он стал мотивировать это фактом, что в гимназии училось только несколько православных, их проваливали, его слова были прерваны восклицаниями негодования. Председатель отнял слово с примечанием, что недопустимо нападения одной религии на другую на общенародном форуме.

Председатель предлагает послать от имени съезда приветственные телеграммы. Текст телеграмм читает Д-р. Ройкович.

1. Маршалу Советского Союза Иосифу В. Сталину, Москва.

Делегаты украинских районов Пряшевщины, избравшие на первом своем съезде Украинскую Народную Раду Пряшевщины, шлют Вам, любимый наш товарищ Сталин, пламенный привет. Преисполненные пламенной любовью к Вам, вдохновителю славных побед доблестной Красной Армии, освободившей нас от кошмара фашистского ига, мы уверяем Вас, что готовы на все жертвы, чтобы помочь добить зверей, опустошивших нашу Родину. День нашего освобождения останется в истории и жизни нашего народа самым светлым. Верим, что недалек день, когда будет исправлена вековая несправедливость и весь Великий Украинский народ воссоединится в одно государство. Подпись: Президент Украинской Народной Рады Пряшевщины.

Принято в сопровождении бурных, несмолкаемых аплодисментов.

Следует телеграмма на имя главнокомандующего IV-го Украинского фронта: генералу армии Ивану Петрову:

Съезд делегатов населения украинских районов Пряшевщины, организованных в Украинскую Народную Раду Пряшевщины, шлет Вам и Вашим доблестным бойцам, офицерам и генералам, в героических боях освободивших нас из-под

германо-фашистского ига, сердечный братский привет и глубокую благодарность от имени украинского населения Пряшевщины. Украинский народ Пряшевщины, высоко ставя цену нашего освобождения, при памяти павших за нашу свободу героев обещает собрать все силы, чтобы помочь доблестным войскам РККА уничтожить нашего исконного врага и водрузить знамя победы над Берлином.

Наши сыны вступают и будут вступать добровольцами в РККА, чтобы искупить, хоть частично, пролитую во имя нашего освобождения братскую кровь. Подпись: Президиум УНРП.

Принято под бурные аплодисменты.

3. Председателю Совета Народных Комиссаров УССР Н. С. Хрущеву, Киев.

Съезд делегатов украинского населения Пряшевщины, избравший Украинскую Народную Раду Пряшевщины как представительницу украинской Пряшевщины, шлет Вам, любимый Никита Сергеевич, искренний привет. Под Вашим руководством Советская Украина воссоединила почти все исконно украинские земли в одно государство. Обращаемся к Вам с просьбой — когда будет решаться вопрос Закарпатской Украины — помнить, что на Пряшевщине также живут украинцы, которые своим национальным укладом жизни и культурой являются единокровными братьями Закарпатских украинцев. Только сейчас нам предоставились единственная возможность свободно определить свою национальную принадлежность. Сердечно просим Вашего покровительства. Президиум УНР Пряшевщины.

Принято под бурные аплодисменты и восклицания делегатов.

4. Народной Раде Закарпатской Украины в Ужгороде.

Съезд делегатов населения украинских районов Пряшевщины шлет единокровным братьям на Закарпатской Украине свой пламенный братский привет и просит при решении своей судьбы не забывать о нас. Сегодня мы охвачены той же радостью, как и вы, что можем свободно высказать свои мысли, свои желания. Президиум Украинской Народной Рады Пряшевщины.

Принято с огромным восторгом.

Вольные предложения: о. Илья Качур передает привет лемковских представителей из северной стороны Карпат. Представители просят навязать взаимные отношения между УНРП и Лемковским рабоче-крестьянским комитетом в Горлицах с целью согласовать наши народные стремления. Просят поддерживать интересы Лемковщины и защищать их на компетентных местах.

Председатель благодарит за приветствие, просит передать, что судьба Лемковщины на северной стороне Карпат была всегда вопросом нашего сердца. Но на компетентные места пусть обратятся братские Лемки сами, так как у нас нет пока правового обоснования говорить от их имени.

Из группы молодежи в течении собрания были слышны неуместные примечания в связи с русско-украинским вопросом, и поэтому Дезидерий Яков упрекает учеников русской гимназии и учит. семинарии в непристойном поведении.

Преподаватель А. А. Фаринич оправдывает учеников, которые не вели себя неприлично, а неуместные примечания вышли из рядов студентов университета.

Д-р Рогаль предлагает вынести резолюцию настоящего съезда. Д-р Ройкович читает текст резолюции: "Съезд делегатов населения украинских районов Пряшевщины, собравшихся дня 1-го марта 1945 г. в городе Пряшеве в помещении Русского Народного Дома, единогласно вынес следующую резолюцию:

1. Съезд делегатов населения украинских районов Пряшевщины одобряет и приветствует манифест первого съезда народных комитетов Закарпатской Украины о воссоединении с матерью, с Советской Украиной.

Этим историческим актом осуществлены наконец вековые чаяния и стремления украинского населения за Карпатами о воссоединении в одно украинское государство со своими единокровными братьями Великой Украины по ту сторону Карпат. Съезд приветствует и выражает сердечную благодарность Красной Армии и ее вождю Маршалу Советского Союза

И. В. Сталину за освобождение и предоставленное нам право свободно выразить свои национальные чувства.

2. Съезд делегатов населения украинских районов Пряшевщины как в прошлом, так и в настоящем торжественно провозглашает неоспоримым историческое национальное единство населения Пряшевщины с народом Закарпатской Украины.

3. Съезд делегатов населения украинских районов Пряшевщины в целях создания представительницы свободной воли народа свободными выборами единогласно избрал Украинскую Народную Раду Пряшевщины и президиум этой Рады.

4. Делегаты съезда полномочивают президиум Украинской Народной Рады Пряшевщины, избранный на этом съезде, непоколебимо отстаивать национальные, культурные и социальные права украинского народа Пряшевщины и единственно ему вручают ведение общих дел.

5. Президиум за свою деятельность должен сдавать отчеты Украинской Народной Раде Пряшевщины, в состав которой входят представители местных и окружных народных комитетов и особо уполномоченные делегаты.

6. Съезд дает наказ президиуму Украинской Народной Рады неоткладно решать все срочные проблемы, касающиеся национального, культурного и социального положения украинского населения Пряшевщины.

7. В случае возникновения непреодолимых препятствий съезд поручает президиуму Украинской Народной Рады Пряшевщины созвать всенародный съезд для обсуждения и решения судьбы украинского населения Пряшевщины".

Резолюция была принята единогласно, с принятым предложением Д-р Саврука внести в текст резолюции во 2-ом пункте слово "и русским народом". Следовательно 2-ой пункт резолюции должен быть следующим:

"2. Съезд делегатов населения украинских районов Пряшевщины как и в прошлом, так и в настоящем торжественно провозглашает неоспоримым историческое национальное единство населения Пряшевщины с народом Закарпатской Украины и русским народом".

Председатель В. В. Караман благодарит делегатов и гостей за присутствие на первом съезде и в 13 часов 10 минут среднеевроп. времени объявляет съезд оконченым.

Д.К.В.

Письмоводители:

Виктор Завацкий

Иван Копчак

Председатель УНРП:

В. В. Караман

Главный секретарь УНРП:

Д-р. Иван Рогаль-Илькив.

Верно: Василий В. Караман.

Копія. Машинопис.

ЦДАГОУ: Ф. 1. — Оп. 23. — Спр. 1461. — Арк. 17—24.

Доповідь голови окружної ради народних комітетів Мараморощини І. Одовійчука до Народної Ради Закарпатської України про події в Сигеті

9 квітня 1945 року

Окружний Народний Комітет
Мараморош-Сигітської округи

Число: 16-1945 дов.

Тячово, 9 квітня 1945 року

ПРЕДМЕТ: Доклад о сигітських подіях 7—9 квітня.

До Народної Ради Закарпатської України

Ужгород

Дотично подій, що відбулися в Сиготі дня 7 і 8 квітня с. р., заявляю слідує:

На переговорах, що відбулися вночі з 6 на 7 квітня з нашої сторони були присутні тов. Желізняк, шеф безпеки, я, начальник міліції, тов. Чернечка, Сріш, Бенке Олена і Оделя, Смуk і Мойт, а з сторони румунів тов. Лука і Гольдберг.

По довгих дебатах постановили, що румунська комуністична партія буде підтримувати перед рум. правительством і контрольною комісією наш погляд, щоб українські села залишилися при Закарпатській Україні. В тій цілі разом з Луком і Гольдбергом поїдуть до Букурешту і наші представники. Ще договорилися, що на другий день рано — 7 квітня — підемо разом до Захарченка і заявимо йому, що передача

пересувається на кілька днів, а на кожний випадок, пока секретар ком. Партії Желізняк і шеф безпеки не повернуть з Ужгороду, куда поїдуть по інструкції, в Сиготі не візьмесь ніякого рішення. Підкреслити належить, що під час наших нарад тов. Чернічка виявлявся зовсім десінтересованим нашою справою, бо навіть дрімав собі спокійно, на що тов. Желізняк звернув йому на це увагу, а Кавфман виявив своє обурення, що тов. Желізняк не дозволив йому взяти участь в нарадах, документуючи, що він як пере-водчик майора Захарченко має право бути присутнім. Вже на другий день тов. Лука і Гольдберг поступили нельояльно, бо не прийшли до ком. партії, де ми мали зійтись, щоби разом піти до майора Захарченка, а пішли тудя без нас. Тов. Желізняк викликав телефонічно майора Захарченка, щоби звідатись, чи ром. товариші є в нього і тоді мав з ним дуже остру розмову, в котрій майор, мабуть, сказав, що поступить з нами як з бандитами, коли будемо супротивлятись передати ромунам владу. По цій розмові Желізняк пішов до майора Захарченка, а коли повернув, повідомив мене, що всякі зміни пересрочені, пока він з шефом безпеки не повернуть з Ужгорода.

По виїзді Желізняка, тоє 7 квітня, повідомив мене мій заступник Лазарчук, що в ком. партії остро виступають против него і мене, що ми в румунських селах завели Україну і тим зворохобили населення, і не румуни, а ми відповідаємо за то, що румуни в Йовді побили і ограбили компартійців, які пішли тудя на партійну роботу, і назвали їх навіть бандитами Сталіна. Казав, що найострійше виступає проти ОНК тов. Кавфман. Коли я пішов до Чернічка, застав його в тайній нараді з Штерном, Ерисмою і Кавфманом. Чернічка і Штерн і мені говорили, що селяне з Йовду не відповідають за те, що не лише поранили компартійців і міліцію, а зірвали міст перед тим селом і навіть стріляли до червоноармійців, що поїхали тудя заарештувати ворохобників. Чернічка твердив, що румунські попи і декотрі з інтелігенції використали невдоволення румунів, що Мараморощина возз'єдналася з Карпатською та Радянською Україною, тому румунів не можна

тягнути за це до відповідальності. Цілий день в суботу 7 квітня я спостеріг якусь занадто велику активність між компартійцями і тайні переговори з Луком і Гольдбергом, а тов. Бенка Олена сповістила мене також, що щось приготовляється і що всі відсторонюються від неї, Лазарчука, Бенке Аделі і Смука тому, що вони того погляду, що пока не поверне Желізняк, не можна передавати, позаяк компартія не може поступити без інструкцій ЦК з Ужгорода, куда правно належить. В суботу вечером Лука і Гольдберг тримали в компартії довгу нараду, на яку не визвали тих чотирьох вище наведених членів, но вони були в курсі діла, бо в неділю рано 8 квітня о 7 годині тов. Бенке Аделя прийшла до мене на помешкання і сказала, щоби я пішов до компартії, бо сталося нещастя, і партія вирішує справу, не ждучи повороту Желізняка. В передпокою секретаріату застав я бувшого румунського бурмістра Д-ра Годора, що являється членом президії МНК, суддю Д-ра Дачиштена і банкового службовця Штефа, що був членом міської ради, яка нам передала владу. На мій запит, що шукають там так рано, сказали, що в другім покою засідає компартія, і вони чекають рішення. Я вступив в комнату, де велася нарада, і вмить зорієнтувався, що приготовляється пуч. Тов. Чернічка і Сріш спитали, чого я увійшов не кликаний. Комната була повна людей, між ними я спостеріг Яриму, Д-р. Шелеші, професора Робу, що день перед тим приїхав з Букурешту як член санітарної місії по приборюванню тифу, тов. Лука, коло него сидів Гроза, бувший службовець рум. поліції, а напротив него Гольдберг. Тов. Лука на протест Чернічка сказав: "лишіть, нехай в роді голови скаже, що хоче". Я сказав Лукови: "Тов. Лука, Ви поступаєте неправильно і нельояльно. Ви погодились, що будете ждати повороту Желізняка, а тепер в відсутності секретаря партії щосьто приготовляете. Так не роблять комуністи". Лука відповів: "Ми не ждемо на Желізняка, секретар є Чернічка, і партія вимагає, щоби ви сейчас передали владу румунському демократичному фронтові, бо таке рішення Москви". "Мене вибрав народ, я виконую владу в імені народу і лише народові її

здам", — сказав я і вийшов. Тов. Лука сказав за мною вслід: "Дістанете на це приказ від контрольної комісії". Коли я повернув в ОНК, помітив, що перед будовою збирається товпа румунських горожан, всі з румунським трікольором на грудях. Я визвав начальника міліції Святиню до себе і пішов з ним разом до воєнного коменданта міста майора Александровича, щоби його про все поінформувати. Майор сказав мені, що нічого не станеться, бо без його санкції не зможуть нічого зробити, і що він самий поговорить з тов. Луком і Гольдбергом, щоби ждали повороту Желізняка і інструкції з Ц.К. Коли я з майором Александровичем, лейтенантом Какановом і Святинею прибули в ОНК, тов. Лука, Гольдберг, Чернічка і Робу якраз виходили. Майор попросив їх на коротку розмову до компартії, а я з начальником міліції вернувся в ОНК, де на мене ждали тов. Сопко і Гачкайло з НРЗУ, що знаходилися в Сиготі на командировці. Ми домовилися, щоби начальник міліції вислав патрулі в місто, щоби не дозволяли населенню робити натовпи і пробували по телефоні визвати Ужгород, однак ні з НРЗУ, ні з секретаріату ЦК ніхто не зголосився.

Нарешті, дістав я зв'язок з головою ОНК з Хусту, сказав йому коротко, як стоїть справа і просив його поговорити з Ужгородом, а потім мене повідомити, коли прибуде Желізняк. В тій хвилині прибув комендант міста і попросив мене на розмову сам на сам. Коли майор Александрович, лейтенант Каканов і я перейшли в сусідню кімнату, майор сказав, що не можна нічого зробити, треба буде передати тому, що так вимагає категорично контрольна комісія, що створиться місцева демократична влада, но щоби я особисто нігде не учасував. Скоро по цім прибув знову начальник міліції з тим, що майор Захарченко звиває нас обох до себе. Тов. Бенке Олена, присутня в ОНК, переконувала мене не з'явитися в Захарченка, бо може статися, що там мене арештують. Святиня спитав її, чи його також будуть арештувати, на що тов. Бенке відповіла, що його ні. Однак ми все таки вийшли.

Коли були вже на улиці, відкрила вікно і настоювала, щоби

я вернувся назад. Під час цієї розмови мене повідомили, що Захарченко визиває мене по телефоні. Я повернув до телефону і майор Захарченко сказав мені буквально: "Ви розговорюєте з Хустом та Ужгородом, явітесь в мене з шефом міліції. Даю Вам 5 мінут". Я забрав ще з собою і Лазарчука, і всі три пішли до Захарченка. Коли прибули туди, якраз заходив до нього інженер румун Кіріла, що прибув з Букурешту перебрати солекопальні, і знаходився вже в Сиготі кілька днів. Він відкликав мене на бік і сказав довірочно, що мені щось приготується і щоби я стерігся Менделовича, якого назначив демократичний фронт шефом тайної поліції. Коли ми увійшли до кабінету Захарченка, там знаходилися: за писемним столом Захарченко, біля нього стояв Кавфман, а на фотелях сиділи Лука, Чернічка, напроти Гольдберг, за Чернічком проф. Робу. Ми три сіли на канапку, а інж. Кіріла за плечами Луки. Біля вікна стояв ще один майор, так казав Захарченко, що також з контрольної комісії. Зараз по тій прибув і майор Александрович з лейтенантом Какановом. Захарченко показав нам рукою на Луку і Чернічку і сказав, що то місцева румунська влада і треба сейчас їм передати, при найменшій спротиві дасть приказ коменданту гарнізона, щоби з нами поступив як з бандитами і тоді розпрощайся з життям, бо він не дозволить ніякого супротиву в тилу Червоної Армії, і як раз контрольна комісія з Букарешті так рішила, що Ардеал мається віддати Румунії, то треба його офіційно передати, і в цій справі в понеділок відбудеться мітінг, на котрім треба, щоби я заспокоїв українські села, щоби заховувалися тихо, без шуму, бо коли щось станеться, то "Одовічук розпрощайся з життям".

Я йому сказав, що я без секретаря партії не можу нічого рішити, коли однак Червона Армія забирає владу, ні я, ні міліція не будемо супротивлятися, бо ми не воюємо з Червоною Армією, я владу виконував не в своїм імені і не особисто для себе, а для Радянської України і в імені народа, котрий воз'єднався з Закарпатською і Рад. Україною, і мене дивує, що влада передається румунам, котрі вже два рази бунту-

ються в Мараморощині і готові кинутися на мирне українське населення, а також на мадярів з міста за то, що підписали маніфест і петіцію. В такому випадку, хто забезпечить українському населенню життя і їхнє майно перед румунами, що тепер піchnуть мститися. Майор Захарченко відповів, що він ручить, що нікому нічого не станеться за то, що працював для возз'єднання, но як найдуться против когось якісь інші справи, то, розуміється, що будуть арештувати. Треба населенню сказати, що возз'єднання було помилкою, яку тепер треба направити. Звернувшись до Святині, сказав ему, щоби міліцію передав новому Начальнику Д-ру Гроза і його заступнику Кавфману.

Святиня спитав, що буде з ним. "Ви можете зістатися, якщо Ви з відом, Вам нічого не зроблять, но коли не передасте, то і Вам скажу те саме, що Одовічуку, тоді з життям розпрощайся".

Коли я зажадав писемний приказ, Захарченко показав мені на мапу, що висіла в нього на стіні і сказав: "Ви ж видите, що та мапа друкувалася з дозволом контрольної комісії, коли би Сигот не мав припасти до Румунії, там би не надрукували Сигота. Впрочім я би міг Вам дати і писемно. На те обізвався другий майор з комісії, що писемно не дають нічого, позаяк всім відомо, що тут має бути румунська адміністрація. "Правильно", — сказав Захарченко, — тепер зговоріться з тов. Луком, що являється не лише місцевою рум. владою, а також депутатом Верховного Совета, як треба передати без шуму, бо мене Ваша теорія, що Мараморош не Ардеал, нічого не обходить, мені приказали з Букурешту, і я Вам приказую, доки будете держати цей скандал, мене просто під суд поставлять, вже в цілім Ардеалі рум. адміністрація, а тут нічого не зробиш, бо Одовічук не хоче, він хоче до Закарпатської України, тому вже кінець тому, передайте міліцію".

З цим майор Захарченко вийшов до свого помешкання. Лука і Чернічка спитали, де зійдемося, щоби обговорити подрібно плян передачі. Я відповів: "За 2 години буде тут секретар партії і тоді будемо говорити, бо Чернічка не секретар".

По дорозі я переговорив начальника міліції, щоби не передавав міліцію, пока не приїде Желізняк, бо без міліції нічого не вдієм, тим більше, що Лука і Захарченко і так казали, що українців пропустять з міліції, тому що їх забагато.

Ледви я прийшов до дому — 3 год. по моск. часу — прийшов Піпаш і сказав, що Святиня вже передав міліцію Грозови і Кавфманові. "Нехай нічого не передає до приїзду Желізняка, він найдальше в 6 годин мусить бути тут, бо голова ОНК з Хусту телефонував в 12 год., що через 2—3 години буде тут з інструкціями". Піпаш зачав говорити, що він боїться, впрочім він лише п'яте колесо в міліції і нехай Святиня робить, що хоче. Тов. Бенке, що знаходилася також там, так само вговорювала Піпаша, котрий потім сказав, що ще не передали, но Кавфман і Гроза вже там. Я післав его по начальника міліції. Святиня прийшов з Піпашом, і я повторив йому наказ, що до приходу Желізняка не передається. Нач. міліції відповів, що тов. уповноважений дав йому інструкції не супротивитися, і він поступає так. В котрій годині передали міліцію, я не знаю, бо в мене ніхто з міліції більше не з'являвся. По обіді був в мене ще Лазарчук, Отроба і Міговк. Ми пробували получитися з Хустом, щоби довідатися, де знаходиться Желізняк, но централь завше відповідала, що занято.

Стоючи біля вікна я спостерігав, що до ОНК входить нач. міліції і помічник Білас, я вийшов проти них, но вони вже зайшли в компартію. Тоді я побачив, що компартія пообривала всі написи українські з брами і зі стін і покидали на діл. Я поприкріплював знову написи і довідався від мого хлопця, що вже є нова рум. поліція і під проводом Кавфмана і Менделовіча більше як 20 поліцістів обступили дім, де була безпека, і когось шукають.

Повернувши додому з Отробою і Міговком, ми застали в мене знов Бенке Олену, що прийшла з партії і енергично вимагала, щоби я зараз перейшов до Солотвини, позаяк поліція в румунських руках, і мені дома не можна ночувати. Була год. 9 по моск. часу. Отроба і Міговк настоювали також за тим, тоді я пішов переночувати до Отроби. Через стіну від нього жили

якісь румуни, де ішла велика забава з нагоди рум. побіди. Що третє слово було "Траїще домнул майор" — "Хай живе пан майор" — і безперестанно співали "многая літа". Ми з Отробом зрозуміли, що то мова о Захарченку за то, що віддав їм Мараморощину, возз'єднану з Закарпатською та Рад. Україною.

Коли в понеділок 9 квітня о 6 годині рано Отроба пішов до мого помешкання подивитися, чи не сталося щось, вже ціле місто було в рум. прапорах і всі написи українські скинені.

Я з військовим автом переїхав до Солотвини, щоби взяти зв'яз з НРЗУ, тому що в Сиготі мені вже не давали получения.

В Солотвині від голови НРЗУ, я дістав приказ не вертати в Сигот, а переїхати до Тячева.

Голова ОКН Сигот
Іван Одовічук

Копія. Машинопис.

ДАЗО: Ф. 4. — Оп. 1. — Спр. 114. — Арк. 57—61.

Петиція українців Мараморощини до Народної Ради Закарпатської України про їхнє становище під румунською владою

25 серпня 1945 року
Народній Раді З.У. в Ужгороді

Ч. 3026/45

Петиція українського народу Мараморощини.

Український народ Мараморощини, що 4 лютого 1945 р. на з'їзді народних комітетів проголосив возз'єднання Мараморощини з Закарпатською та Радянською Україною і перебрав власть в свої руки, дня 9 квітня 1945 р. переданий був знову під румунську адміністрацію.

По коротких днях щастя і волі під рідною владою, він опинився поновно в чужім ярмі. Тяжко живеться нашому народові, нашим славним добровільцям та їх родинам під румунським пануванням. Румуни знущаються не лише над українським народом, а навіть над добровільцями-інвалідами, що тепер повернули домів з вітчизняної війни. Румунські власти відмовилися платити добровільцям та їх сім'ям допо-

могу, постановлену українською владою, посилаючи їх на-
смішливо, щоби жадали допомогу там, де воювали. Від
наших добровільців і селян відібрали землю, що була їм при-
ділена окружним народним комітетом на підставі декрету
Н.Р.З.У. В селі Крачуново, де добровільці не згодилися відда-
ти землю, претер дав приказ арештувати добровільців. Забо-
ронено видавати добровільцям дрова на паливо і матеріал на
будівлю згорілих і війною зруйнованих господарств, а румун-
ська лісова дирекція примушує О.Н.К. заплатити противар-
тість палива і будівельного матеріалу, виданого добровільцям
та селянам О.Н.Комітетом. Українські села обтяжуються
тяжкими налогами і реквізиціями на рахунок контрибуції,
хотяй що український народ Мараморощини не грабив ра-
зом з румунами Україну, а противно післав своїх синів в ряди
славетної героїчної Червоної Армії, щоби під мурами Берліна
добити фашистського звіря і принести волю всім народам
Європи, в їх ряді і українцям Мараморощини.

Ми гордимся тим, що український нарід Мараморощини
дав поверх 2000 добровільців, то значить, що на кожне укра-
їнське село Мараморощини припадає поверх 100 чоловік, а села
Руська-Поляна, Рускова і Вишня-Рівна дали по 300 добро-
вільців. Около 500 добровільців вже повернули домів інвалідами
вітчизняної війни, відзначені за хоробрість ріжними ординами,
много з них ще лежить раненими в шпиталях, або виконують
ще свої обов'язки в ріжних містах Німеччини, а багато вже не
вернеться ніколи, бо лягли в рядах непереможної Червоної
Армії за волю Європи і могутність Радянського Союзу.

Хай буде вічна слава добровільцям українського Марамороша.

Український нарід Мараморощини повік гордитись буде їх
героїчними ділами. Як несправедливо поступають румунські
власти супроти українського населення, можна вже видіти з
такого приміра: бідне українське село Ремети, що має лише 1700
душ, має дати 14 корів на рахунок контрибуції, а сусіднє багате і
втриє більше румунське село Сапенца дає лише 12 корів.

Худоби мусять давати навіть і добровільці. І коли українсь-
ке населення і добровільці говорять румунському префекту,

що не слідє брати від них скот, бо вони віддали свою кров за побіду над фашизмом, він наружливо відповідає, що руські повинні в першій мірі давати руським, а не румуни, і що Румунія не посилала їх воювати, а коли пішли добровільно нехай їм той платить допомогу, в кого воювали.

Слідє підкреслити, що в українських селах припадає одна корова на 7—11 родин, тоді як в румунських селах ще є люди, що мають по дві і більше корів, тому що в місяці лютім і березень українські села на жадання О.Н.К. радо давали скот для фронту, а румуни ховали скот по лісах і горах і виступали навіть оружно проти української влади, щоби саботувати заготівлю м'яса та продуктів для фронту.

Та український нарід Мараморощини не зупинився на тім, що дав велике число добровільців, а допоміг фронтови виконати своє боеве завдання тим, що забезпечив фронт м'ясом, продуктами і фуражом, що улаштував воєнні шпіталі, відбудував поруйновані мости і комунікації, перешив на широку лінію залізнодорожну путь між Вишною Долиною і Сиготом, вистаравши для того всі потрібні матеріяли. Приміром для цього нехай послужить лише цей факт, що український окружний народний комітет Мараморош-Сигітської округи за два місяці свого існування дав для Червоної Армії 2400.000 кг. м'яса, 5000 тонн сіна, 1000 тонн інших продуктів, устроїв 7 воєнних шпіталів з 7500 ліжками і всім необхідним для лікування ранених бойців Червоної Армії, як також табор для 18000 полонених. По 3000 людей працювало денно для виконання цих завдань.

От так помагав український нарід Мараморощини через свій окружний народний комітет рідній Червоній Армії в осягненню кінцевої побіди над лютім ворогом людства.

За все це тепер український нарід Мараморощини засуджений румунами на голодову смерть, бо українським селам не приділяють ніяких продуктів, а грабують все, що ще осталося. Наші села з Верховини, де завше був брак зерна, опинилися тепер без хліба і без можливости заробітку. Майже всюди панує голодовий тиф, що немилосердно косить українське населення, голе, голодне і босе. Нізвідки ніякої помочі, бо румунська

влада, окрім жандармів, що по давньому тиснуть і оббирають населення, не має нічого для українців, тому що просили возз'єднання з Закарпатською та Радянською Україною. Навіть Лукрецій Петрашкану, міністер юстиції, що недавно відвідав Сигот, в своїй промові назвав публично всіх тих, що працювали за возз'єднання, зрадниками і уголовними преступниками. В наших селах жандарми приказали познимати навіть червоні прапори. Дім голови окружного народного комітету розбито і ограблено, а сад спустошено кіньми румунських граничарів, бо, мовляв, він зрадник румунської держави. Українських службовців, що ще там залишилися, пропущено з служби і поставлено під надзір сігуранції як чужинців. Села і українська гімназія в Сиготі, відкрита О.Н.К., зісталися без учителів.

Теперішня румунська демократія, що змінила лише одяг, а не змінила своєї вдачі, поступає так само інтелелянтно супроти українського народу, як то робили румунські націоналісти через 23 роки свого панування над Басарабією, Буковиною, Мараморощиною. Вони так само ненавидять і гноблять українців, як їх попередники. І вони не називають нас Українцями, а "рутенями", щоб відрізнити нас від великого українського народу.

Серед таких обставин, залишені самі на себе, українці Мараморощини стоять перед цілковитою своєю загибеллю.

Український нарід Мараморощини веде завзяту, нерівну боротьбу за своє возз'єднання з Закарпатською та Радянською Україною.

Ті, що залишилися дома, денно протестують перед румунськими властями та перед союзною контрольною комісією проти всіх знасилств, а члени О.Н.К., що по заняттю Сигота румунами перейшли на Закарпатську Україну, не пропускають ні одної нагоди, щоб не підняти свій голос в обороні українського народу Мараморощини. Всюди і при кожній нагоді просять вони возз'єднання Мараморощини з Радянською Україною. Залишившись під Румунією, Мараморощина змусить погибати, тому що всі комунікаційні шляхи з Мараморощини до Румунії ведуть через Закарпатську Україну.

Но справа Мараморощини не є лише справою українців

Мараморощини, а справою цілого українського народу, а з осібна і передовсім справою Закарпатської України.

Верховина З.У. опинилася без залізнодорожного получения з рештою краю. Дорога з Станіславава, Ясіня і Рахова до Ужгорода веде через Сигот. Села Луг, Бичків і Тячово переділені Тисою на дві часті. Землі і ліси всіх приграничних сіл лежать на румунським боці. Сигот є одиноким більшим містом і торговельним центром цілої Верховини.

В тюрмах Сигота в протязі тисячолітнього поневолення нашого народу в тяжких муках віддавали своє життя багато борців за славянську ідею, за возз'єднання закарпатських слав'ян з слав'янами по той бік Карпат. Коваючи на шибеницях, їх зір звернений був до священої Москви і золотоверхого Київа.

Сигот назавше залишиться в історії нашого народу городом наших стремлінь і нашого мартіризму за волю, за возз'єднання, за краще життя.

Невинна кров всіх тих борців зве нас тепер до діла, бо ганьба буде для нас всіх, коли в сучасну пору, як наша рідна, непереможна Червона Армія покрилася небувалою ще славою визволити цілу Європу, частина українського народу залишиться і надалі в чужім ярмі. Всі Українці, всюди суцї, від нині повік мають жити в єдиній українській радянській державі, в сім'ї щасливих народів могутнього Радянського Союзу.

Тому український нарід Мараморощини звертається в цій рішаючій хвилі до цілого українського народу і до всіх братних слав'янських народів, простягає до них свої опухлі руки, на яких все ще видно ланци чужої неволі, просить їх з глибоки зболілої своєї душі, допомогти єму визволитись з під чужого ярма і возз'єднатися з своїми єдинокровними братами Закарпатської та Радянської України.

Український нарід Мараморощини дня 4 лютого 1945 р. возз'єднався з Закарпатською та Радянською Україною. Народна Рада в імені народу Закарпатської України принесла Мараморощину в свій склад і обіцяла нам допомогти і нас боронити.

В нашім великім нещастю і безхіднім положенню, ми, ук-

раїнці Мараморощини, просимо Народну Раду Закарпатської України, Центральний Комітет Ком. Партії З.У. та Ц.К. Ради Профспілок З.У. прилучити свій голос до нашого голосу, заступитися за нас перед Верховною Радою і всюди, на всіх своїх з'їздах і маніфестаціях по всіх селах і містах явно і рішуче просити возз'єднання Мараморощини з Закарпатською Україною, щоби наша Верховна З.У. не погибала без залізнодорожного сполучення, а ми, українці Мараморощини, щоби не гнули наші спини в тяжкیم чужім ярмі.

Хай живе возз'єднання Мараморощини з Закарпатською та Радянською Україною.

Хай живе Н.Р.З.У., Ц.К.З.У. та Ц.К.Р.П.З.У.

Хай живе український нарід і всі братні народи Радянського Союзу.

Хай живе непереможна Червона Армія, що і нас визволить з-під чужого ярма.

Хай живе наш покровитель і голова України тов. Микита Сергієвич Хрущов.

Слава рідному нашому батькови і великому вчителю, генераліссімусу Сталіну.

За дорученням українського народу Мараморощини голова О.Н.К. Одовічук Іван.

В прилозі:

1) Протокол з 20 липня 1945 українського демократичного союзу Мараморощини, котрим стверджується пропущення з служби українських службовців, зірвання радянського прапору в Вишнійш Рівні рум. інженером Команом і другі знасильства над українським народом.

2) Петиція добровольців села Криве.

3) "- Руська Поляна.

4) "- Рускова.

5) "- Руська Поляна.

6) "- громадян села Криве.

Оригінал. Машинопис.

ДАЗО: Ф. 4. — Оп. 1. — Спр. 114. — Арк. 76—78.

Лист секретаря ЦК КП України І. Назаренка до секретаря ЦК КПРС П. Поспелова з проханням дозволити дублювати рідною мовою для переважаючого на Ізмайльщині українського населення окремі районні газети і довідка про національний склад жителів області

Червень 1953 року

ЦК КПСС

товарищу Поспелову П. Н.

В ряде районов Измаильской области компактной массой проживает значительное количество украинского населения: в Староказацком районе украинцев насчитывается 27.814 чел., в Лиманском — 25.369 чел., Саратовском — 22.127 чел., Килийском — 21.214 чел., Татарбунарском — 19.245 чел., Тузовском — 18.962 чел., Суворовском — 16.872 чел. и Арцизском — 12.079 чел.

В связи с этим ЦК КП Украины просит Вас, товарищ Поспелов, разрешить организовать дублирование на украинском языке восьми районных газет: "Советское Приднестровье" (Староказацкое), "Лиманская правда" (Лиман), "Советское знамя" (Сарата), "Коммунистическое знамя" (Килия), "Знамя Советов" (Татарбунары), "Советская правда" (Тузлы), "Сталинец" (Суворов) и "Вперед к коммунизму" (Арциз), для чего увеличить разовые тиражи этих газет на 1.000 экземпляров каждую и ввести в штаты редакций газет дополнительно по одному литературному работнику-переводчику.

Секретарь ЦК КП Украины Назаренко

" " июня 1953 года

СЕКРЕТНО

СПРАВКА

о национальном составе населения Измаильской области по состоянию на 1.XII.1952 года

№ п/п	Название городов, районов	русских	украинцев	бол-гар	мол-даван	гауз	других	все-го
1.	Измаил	15523	12275	3596	2473	74	2131	36072
2.	Килия	14215	21214	1691	12157	1026	309	50612
3.	Вилково	4402	3098	34	504	-	211	8249
4.	Рени	4668	6767	2154	11177	1637	567	26970

5. Болград	5050	4865	33515	1361	10804	3861	59456
6. Б. -Днестровский	10913	9660	200	724	8	2172	23677
7. Лиман	2342	25369	216	385	-	239	28551
8. Тарутино	3252	4448	11707	2730	2341	272	24750
9. Тузлы	2906	18962	2	1437	-	28	23335
10. Суворово	10827	16872	11295	18676	2144	88	59902
11. Староказачье	3120	27814	162	7756	11	110	38973
12. Татарбунары	2783	19245	3730	4588	31	166	30543
13. Сарата	6497	22127	11336	4218	8	178	44364
14. Арциз	13411	12079	11981	4704	147	409	42731
15. Ново-Ивановка	791	1871	35424	129	5600	235	44050
16. Бородино	7596	6852	5793	6614	560	195	27610
ВСЕГО:	108296	213518	132836	79633	24391	11171	569845

Зав. отд. пропаганды и агитации ОК КП Украины

(П. Козырев)

11.VI.53 г.

2-вр

Оригінал. Машинопис.

ЦДАГОУ: Ф. 1. — Оп. 24. — Спр. 2976. — Арк. 85, 86.

Супровідний лист міністра закордонних справ УРСР Д. Білоколосо до звернення керівників Лемкосоюзу щодо створення в складі України Лемківської республіки за рахунок території Польщі, Чехословаччини та Радянського Союзу

12 квітня 1968 року

ЦК КП України

11 жовтня 1967 року під час перебування в Нью-Йорку на XII сесії Генеральної Асамблеї ООН я мав бесіду з представниками "Лемкосоюзу", яка відбулася за ініціативою керівництва цієї організації.

Як з'ясувалося, керівники "Лемкосоюзу" продовжують наполягати на ідеї об'єднання лемківських земель, нині розташованих в межах територій УРСР, ЧССР та ПНР, і створення на цій основі лемківської республіки чи хоча б автономної області в складі Радянського Союзу. В ході бесіди їм було виразно заявлено про наше негативне ставлення до цих задумів, показано їх безпідставність та нереальність.

В січні ц. р. керівництво "Лемкосоюзу" надіслало на мое ім'я листа з проською запросити на Україну офіціальну делегацію "Лемкосоюзу". Цілком очевидно, що керівництво "Лемкосоюзу" хотіло б скористатись офіціальним запрошенням для постановки "проблем Лемківщини" перед керівними органами УРСР.

У зв'язку з викладеним, на думку МЗС УРСР, необхідно:

1. Через Представництво УРСР при ООН в тактовній, але недвозначній і рішучій формі ще раз заявити керівництву "Лемкосоюзу" про неприйнятність їх ідей щодо "Лемківської республіки" чи автономної області, про практичну і юридичну неспроможність таких задумів.

2. Повідомити керівництво "Лемкосоюзу" про можливість запрошення групи якоїсь, обмеженої за числом, відповідно до наших можливостей, членів "Лемкосоюзу" на Україну по громадській лінії — через Товариство культурних зв'язків з українцями за кордоном, як це усталено на Україні. При цьому дати зрозуміти в делікатній формі про неприйнятність ідеї офіційного запрошення делегації, а отже — і неможливість відвідання державних чи партійних органів на офіційній основі.

3. Необхідно, проте, враховуючи прагнення основної маси членів "Лемкосоюзу", всіляко зміцнювати контакти з "Лемкосоюзом", мавши метою посилення нашого впливу на членів численної організації. Українське товариство дружби і культурного зв'язку з зарубіжними країнами та Товариство культурних зв'язків з українцями за кордоном мають вжити заходів до посилення постачання "Лемкосоюзу" літературою та іншими матеріалами про УРСР, особливо статтями про життя і успіхи в комуністичному будівництві трудящих західних областей України для опублікування в газеті "Лемкосоюзу" — "Карпатська Русь". Ці матеріали повинні підводити читача до думки про недоцільність і непрактичність сепаратистських аспектів "лемківського питання", про спільність долі лемків і українського народу.

4. Представництву УРСР вивчити питання про можливість

посилення роботи з основною масою членів "Лемкосоюзу" і подати з цього приводу практичні пропозиції.

5. В разі позитивного розв'язання питання про відвідання групою членів "Лемкосоюзу" України необхідно про це поставити до відома — через відповідні канали — "Общество карпато-русских канадцев", яке займає тверду лояльну позицію щодо УРСР і знаходиться в опозиційних стосунках з "Лемкосоюзом", в цьому разі було б бажаним так само позитивно розв'язати питання про відвідання України членами цього канадського товариства — теж, звичайно, на громадській, неофіційній основі.

ДОДАТОК: згадане на 2 сторінках.

Міністр закордонних справ Української РСР Д. Білоколог

Копія

В Министерство Закордонних Справ СРСР
Украины в Києві

Шановний Міністр Дмитрій Захарович Білоколог!

Под час Вашого перебування на 22-ой Сесии Ассамблеи Объединенных Наций, мы, представители народно-культурно-просвітительной прогрессивной организации Лемко-Союза, и редакторы, писатели газеты "Карпатска Русь", официального органа Лемко-Союза, — мали велику нагоду, случайность зустрітисся з Вами лице-в-лице! Мы мали нагоду за каждый раз утиснути Вашу руку, привітатисся з Вами як с Міністром великой держав — СРСР Украины. То первый раз случилось, што мы, представители нашей организации, могли витати и потішитисся своим Міністром. Перше, далеко в истории, не лем што министра у нас не было, но тоже нас не признавали яко народ, яко держава, а головне никто з нас не знал ничего, што то ест таке счастье народа и держав, яке то счастье мы могли видіти недавно на фильм, нам показано в будові СРСР Миссии в Нью-Йорку.

Для того, шановний министр Дмитрий Захарович, мы усмілилися к Вам и к Вашому Правительству написати тот листок, який передаем Вам через довіреного чоловіка, члена Лемко-Союза, читателя газеты "Карпатска Русь", бывшего на

многы рази редактора наших карпаторусских изданий в Америкі, теперішнього руководителя Ліги Америкыских Украинцов — Михаила Логойду, который в найблизших днях посіт Ваш край, Вашу столицу — город Киев.

В субботу, 16-го декабря (грудня) 1967 года наше головне правление Лемко-Союза, разом з редактором газети Стефаном Михайловичем Кичура, мали совмістне спеціальне засідание, на котром мы рішили попросити Вас о приглашение нашей офіциальной делегации к Вам, для того, чтобы Вы могли выслухати всьо то, што представители нашей организации и ей редактор хотіли бы Вам сказати.

За старанием Лемко-Союза в Америкі и Канаді была организована вся наша старша емиграция и ей потомкы. Теперь в организацию наплывають новы прогрессивны силы молодых людей, котры только што прибыли в Америку из социалистичных стран. В нашей организации сут членами не лем лемкы, но всі славянскы прогрессивны люде. И штобы наша организация и ей газета могли проквітати, мы хочемо зо всіх сил навязати тісну связь с Матерью Русью-Украином, штобы тота мати, наша родна мати, выслухала нас и отчула всьо то, што нас радує и што нас болит. Наразі наше членство найбільше занепокоєне судьбом родного краю Лемковщїны.

Приймийте наш сердечный привіт и передайте всім Вашым другим министрам в правительстві, як тоже передайте поздравление Юрию Збанацкому, писателю, которого мы познали тут, в Америкі, и усвоили його як родного писателя.

За Головне Правление Лемко-Союза:
Теодор Иванович Горощак, Предсідатель
За редакцию газети "Карпатска Русь"
Стефан Михайлович Кичура, редактор

Копія вірна: Овсюк.

Машинопис.

ЦДАГОУ: Ф. 1. — Оп. 25. — Спр. 108. — Арк. 46—49.

ЗАХІД

Розселення наших предків на захід простежується з незапам'ятних часів. На думку М. Грушевського, "початкова східно-слов'янська колонізація опанувала була басейн Буга і Сяна і подекуди наближалася навіть до Висли; та поворотний рух польської колонізації сперся з нею на вододілах Вепра і Сяна ще в початках, коли ся українська колонізація була досить рідка як на своїй периферії, і вже тоді — дуже рано, заявили мішані території по Вислокам і між Вепром та Вислою. Протягом віків потім польські елементи припливали сюди, а українські відпливали, а до того й історичні обставини неустанно ослабляли тут українські елементи на користь польських, і вкінці тільки неужиточна гірська країна зісталася міцно в українських руках" (*Грушевський М. Історія України-Руси.* — К., 1991 — Т. I. — С. 219).

Українство зміцнилося в цьому регіоні, коли Володимир Великий завдав поразки польському князеві Мечиславу біля Вісли, змусивши того повернути Київській Русі п'ять міст (Іоакимовий літопис під 990 р.). Вдова останнього — Ода, прибувши до Риму, просила в папи Іоанна XV захисту, називаючи при цьому кордон з Київською Руссю, який "тягнеться до Кракова" (*Лонгинов А. Русский вопрос о Холмщине в историческом освещении.* — СПб., 1912. — С. 12).

Щоб спростувати заяви польських істориків, котрі визнавали оригінальність листа вдови Мечислава до римського папи, але не допускали того, що кордони Київської Русі в X ст. доходили до Кракова, цей автор переглянув величезну кількість історичних актів Середньовіччя, в яких знайшов підтвердження словам Оди. Зокрема, в указі короля Владислава III від 1442 року село Вансов Краківського повіту переводиться "з права польського, руського ("Ruthenico"), всякого іншого на право тевтонське, котре відоме як Магдебурзьке" (там само. — С. 13).

І якщо через чотири з половиною століття — після значних потуг польської експансії від Вісли на східне слов'янство —

біля Кракова, насильно змінюють руське ("Ruthenico") право, то можна уявити, як міцно були вкорінені предки сьогоднішніх українців у цьому регіоні.

Ось чому і в такій фундаментальній польській праці, як "Polonia", А. Лонгинов знайшов твердження, що "південно-західна Русь починалася неподалік від Кракова" (там само. — С. 14).

Та й самі польські правителі й законодавці тоді не вважали Краківщину коронною Польщею, оскільки до складу Мало-польщі Краківська земля ввійшла разом із Сандомирською наприкінці XII ст. (там само).

А канонік Красінський (помер 1612 р.), описуючи кордони Русі, також веде їх з-під Кракова, згадуючи між іншими руськими округами і Люблинщину (*Грушевський М.* Історія України-Руси. — Т. I. — С. 218).

Українська територія в давнину, стверджує С. Зеркаль, "була заселена українським народом аж до горішньої течії Висли, до м. Освенціма, звідси до джерел р. Пиліци і Пиліцею аж до втоку до р. Висли" (*Аннали Світової Федерації лемків.* — Ч. 2. — С. 232).

У війні з польським королем Болеславом (996—1025) київський князь Ярослав Володимирович (1017—1054) втратив частину нашої території на користь свого противника. На захід від Вісли та її притоки Раби ця територія в польській літературі дістала назву Чорна Хорватія, а весь регіон на схід від неї — Біла Хорватія (там само. — С. 234).

За часів Володимира Великого до Київської держави належало і Підляшшя. Церковні парафії, що творилися на цій привіслянській території, підпорядковувалися Турівській дієцезії.

На глибоке переконання А. Лонгинова, відомі історичні документи засвідчують однозначно: в XI—XII ст. етнічний "лядсько-руський" кордон, як і пізніше, проходив уздовж ріки Вепр. Зокрема, він наводить слова літописця, що 1235 року "Конрад Мазовецький, переправившись через Вепр, побіг до ляхів" (*Лонгинов А.* Вказ. праця. — С. 17).

У період існування Галицько-Волинського князівства як держави українського народу до її складу входили Лемків-

щина, Надсяння, Холмщина і Підляшшя. Саме тут, у Дорогочині папський легат Оніс коронував у 1253 році Данила Галицького на короля всієї Русі.

До речі, італійський літопис, як каже М. Кордуба, "виразно зазначає, що держава Данила Романовича сягала аж по Нарев, а оселі Сураж і Нарев належали їй за литовської доби до Більська" (Кордуба М. Північно-Західна Україна. — Відень, 1917. — С. 22).

Історик Червоної Русі Д. Зубрицький вважав, наприклад, що "Русь, яка належала Галицько-Волинському князівству, або Людомерія, простягалася аж до кордонів пруських й обіймала собою все, що складало недавно воеводство Сандомирське, Люблинське, Підляське й Августовське" (Цит. за: Четыркин Ф. Латинская пропаганда на Волыни до Люблинской унии// Окрема відбитка. — Без дати і місця. — С. 64).

Якщо ж розглядати західний кордон Галицько-Волинського князівства в цілому, то, на думку І. Гватя, в XIII—першій половині XIV ст. він проходив в основному тією ж лінією, яка пізніше відмежовувала Руське і Підляське воеводства від сусідніх польських воеводств. У напрямі з півночі на південь по боці Галицько-Волинської Русі залишилися міста: Дорогочин, Межиріч, Верещин, Красностав, Туробин, Щебрешин, Ряшів, Тичин, Березів, Коросоно (Гватя І. Історія Північної Лемківщини до вигнання лемків //Лемківщина. Земля, люди, історія, культура. — Нью-Йорк-Париж-Сідней-Торонто. — 1988. — Част. 1. — С. 159).

Коли йдеться про найзахідніші регіони українського розселення, то особливу увагу слід звернути на етнічний склад червенських міст, який академіком Борисом Грековим однозначно характеризувався як український. Цей всесвітньо-відомий учений наголошував, що місцеве населення вказаного регіону не прийшло, а автохтонне, і "абсолютно ні з чого не видно, щоб раніше від українців там жили поляки" (Греков Б. Київська Русь. — К., 1956. — С. 458).

Східнослов'янський етнічний характер червенських міст, які були західною частиною племінної території дулібів, український історик Ярослав Ісаєвич вважає однією з основних причин включення цієї території до Київської Русі. Саме це і спричинило

невдачу польських феодалів укріпитися на данній території. Більше того, під час нетривалого перебування Червенських міст під контролем Польщі (1018-1031 рр.) Болеслав I кілька разів випускав для місцевого населення захоплених районів монети з кириличними написами (*Ісаєвич Я.* Червенські гради // Волинь (Луцьк) — 1991. — Ч. 1. — С. 19).

На доказ того, що українство було сильним і в західних околицях Люблина ще в першій половині XV ст., А. Лонгинов посилається на три документи: по-перше, на грамоту Владислава Ягайла від 1426 року про введення німецького права в с. Ліпенники (між Люблином і Красноставом) — "в землі руській", по-друге, на його ж грамоту від 1429 року про переведення жителів села Плонки (між Туробином і Красноставом) — "в землі руській" — з "права руського на німецьке" і, по-третє, на передачу землі в селах Яцєві і Бялці "священнику руському і церкві". До речі, відомо, що в Погості біля Люблина місцеве православне населення мало свою парафіяльну церкву. Православний Спасо-Преображенський храм з XIV ст. стояв у передмісті Люблина — "на гостинці руському" (*Лонгинов А.* Вказ. праця. — С. 20).

Те, що руська (українська) людність компактно населяла правий берег Вісли, засвідчується, на думку А. Лонгинова, і "відбитками свого вічового укладу, звичаїв податних (волівщина) і юридичних, так званого в актах XV-го і XVI століть Волинського права, і релігійних обрядів" (*Лонгинов А.* Вказ. праця. — С. 21).

Зрештою, поселення предків українців відомі з історичних документів не тільки на правому березі Вісли, а й на лівому. Зокрема, давні хроніки засвідчують, що коли 1283 року волинські князі переправилися через цю річку по льоду вище Сандомира "воювати землю лядську", то виявили, що місто в повному розумінні польське, а от поза його стінами ще в давнину поселились русини. І саме їм з тих часів належала в передмісті Сандомира церква св. Якова, в якій правилося за греко-слов'янським звичаєм. У ній руська людність молилася й ховала мертвих за своїм обрядом. Саме тут, у церкві св. Якова був тимчасово похований полеглий у битві під Завихостовом 1205

року галицько-волинський князь Роман Мстиславович. У стінах цієї православної святині 1211 року поховали дочку белзького князя Всеволода Мстиславовича Олену, дружину польського короля Казимира Справедливого (там само. — С. 24).

У XIV ст. литовсько-український князь Ягайло Ольгердович учинив кордон з поляками по Білу Воду, тобто по Віслу (там само. — С. 22, 23).

Тож не дивно, що на одній з карт французького інженера Левасера Боплана (сер. XVII ст.) західноукраїнські землі означаються середньою течією Вісли, на яких виділяються Белзьке, Волинське, Люблинське й Руське воєводства (*Люта Т. Україна на старожитних мапах//Пам'ятки України. — 1996. — Ч. 2. — С. 57, 62*).

На пізнішій карті (1696) Юстуса Данкертса західний кордон України тягнеться в північному напрямку від Дуклі, захоплюючи Надсяння й Холмщину, проходить неподалік Люблина, сягаючи Славатичів (там само. — С. 63).

З падінням Галицько-Волинської держави й підпорядкування частини українських земель польським королям розпочинається активний наступ католицької церкви на схід. Із заснуванням у 1375 році Галицької латинської митрополії та латинських єпископств у Перемишлі, Холмі і Володимирі-Волинському Авіньонською буллою папи Григорія XI православні церкви західної Люблинщини поступово охоплюються мережею римо-католицьких костелів.

Досить своєрідно виправдовують у Польщі експансію на схід окремі науковці. Так, сучасний польський історик Антоній Чубинський вважає, що після падіння Київської Русі і набігу монголо-татарської орди на теренах наших предків "панувала свого роду анархія. Були то території слабо заселені й на нижчому рівні цивілізації, ніж Польща. Крім Великого князівства Литовського, бракувало там потужних організмів державних" (*Czubinski A. Walka o granice wschodnie Polski w latach 1918—1921. — Opole, 1993. — S. 14*). А відтак, мовляв, "у тій ситуації Казимир Великий розпочав боротьбу з Литвою за опанування і земель руських... У результаті в 1340—1349

роках поляки опанували Львів, Галич, Брест і Холм, пересуваючи східний кордон держави за лінію Бугу. В наступних роках захоплено частину Волині і Поділля. Натомість уступлено експансії німецькій у Сілезії і в Помор'ї" (ibid. — S. 14).

З цього приводу М. Грушевський зазначав: "Польська народність, польська мова, польська культура мала перевагу, почавши від XIV в., бо тут була Польська держава, а перевага Руси перед тим тривала коротко і мала всякого рода перерви. Католицизм зовсім був агресивним, де стрічався з православною людністю, і тягнув за собою невідмінно польонізацію, а православна віра переважно не виходила за границі оборони, та й то часто дуже слабої. Колонізаційні змагання тягли українську людність на схід і полудень від дуже давніх часів (уже в XI в.), а її займала невелика, але все не безслідна кольонізація польська та німецька. Підтримувана за польських часів, і навіть ще перед ними, ся німецька кольонізація (часами досить значна) в результаті зміцняла тільки польські елементи, бо сі німці-католики польщились раніше чи пізніше. Коли зважимо се все, прийдемо до переконання, що на сій польсько-українській границі Русь мусіла понести за той довгий ряд віків великі страти на користь польської народності.

І ми дійсно знайдемо в історичних джерелах цілий ряд фактів і натяків на такі страти. Привілегійовані громади міські й сільські відтісняють тубильну людність на другий план і винародовлюють костели, збудовані наново або "перероблені" з православних церков, перетягають її на католицтво, закриванне православних церков, тягне за собою католиченне і польщенне і т. д." (Грушевський М. Історія України-Руси. — Т. I. — С. 215, 216).

І в першу чергу зазнавали агресивної колонізації католицизму українські землі, які межували з польською етнографічною територією.

"Поляки перетягували на латинство, — пише Петро Олійник, — цілі села й громади. За кількасот років вони загарбали отак цілі повіти і області. А ми мали звязані руки й замкнені уста; ми не могли про це ні голосно говорити, ні писати, а

вже найменше мали ми змоги й сили боронитися й відпирати цей напір" (*Олійник П.* Як польщили Надсяння. За о. Р. Прислопським. — Краків, 1941. — С. 12).

М. Грушевський наводить такі приклади: "Православна церква св. Духа була в Казимирі над Вислою і за нею в сусідньому Цмельові. Люблин ще в XVI—XVIII ст. був одним з визначних вогнищ православ'я й уважався питоменим руським містом" (*Грушевський М.* Історія України-Руси. Т. I. — С. 217).

У Перемишлі, як стверджує польський історик Ян Длугош під 1412 роком, "кафедральну церкву, прекрасно збудовано за грецьким зразком і керовану руським духовенством, король Владислав Ягайло наказав освятити за латинським обрядом, а попередньо викинути з неї останки руських покійників і церковну утвар" (Цит. за Лонгинов А. Русский вопрос о Холмщине в Холмщине в историческом освещении. — С. 22).

Правдивість розповіді Я. Длугоша, наголошує А. Лонгинов, засвідчена надрукованим А. Прохаскою оголошенням католицького єпископа Матвія у тому ж році про те, що Владислав, король польський, доручив йому і його каноникам належну схизматикам Перемишльську церкву, де зберігалися тоді дві руські хоругви з XI ст., "вирвати з їх пасті", на виконання чого він зобов'язує настоятелів церков в м. Ярославі і в усьому Ярославському окрузі виплачувати десятину Перемишльській капітулі (там само. — С. 22).

З метою швидкого навернення православних у римську віру, князь Генріх Бородатий передав у відання Любушського єпископа, котрого настановили над руською людністю, і місто Казимир біля самої Вісли з 14 селами і землею (там само. — С. 22).

"Під впливом польського елемента, — пише В. Геринович, — вивірованого в ліпші і численійші середники агресії, подається українська етнографічна границя взад, поволи, але постійно до сходу. Агресивний рух польський, закроєний на більшу скалю, вооружений новітною на той час зброєю, починається з хвилию, коли упадає українська державність. Від чотирнайцятого століття можемо завважити плановий і

кріпкий похід польськості, який потягає за собою даліше і скорше пересунення української етнографічної лінії до сходу. Побіч походу лінійного і дуже скорого, бачимо кидане політичних, економічних, культурних і релігійних островів в чистий ще український організм. Сим маневром витворюються на задах української етнографічної лінії огнища, які опасують чимраз більше круги, загрожують саму лінію, шматкують її суцільність та прискішують відворот українських меж від западу. От тим-то штучно інстрадованим загалом польськості належить приписати те скоре темпо, з яким ішла наша лінія взад, чужа вперед. Ось такими політичними розсадними островами стають з першу Люблин, Желехів, Дрогочин, Білгорай, даліше Замостє, Парчів, Любартив, Луків, Томашів, Грубешів, Холм, Красностав, Біла й інші" (Укр. слово. — 1971. — 9 жовтня).

"Цілою сіттю, — продовжує він, — покрила польська політична думка западні українські території, а тим островам, які стали передними сторожами польськості, довелось відіграти велику роль. Чи не першу струну грає тут релігія. Католицтво було все важним моментом — середником в історії українсько-польської борби. Воно стає тараном походу польськості на схід; караваном напору на українську лінію; середником великої політичної думки. З нагоди скорого та безоглядного ширення католицтва, так виражається каштелянша Катерина Ваповська — Переміняємо всі руські церкви в нашій землі в костели римської віри.

Акція, яка мала за собою попертя усіх чинників державних, а була звернена проти лінії, якої обсада не мала ніяких прав ні опори — не могло нічого остоятись. Погасають тому поволи на западних українських окраїнах національні остої, упадають брацтва, зникають школи і церкви, по-польськи починаються вести книги, польщитись давний боярин, а не маючи опори рядових, паде, під час коли лінія етнографічна пересуває ся до сходу" (там само).

Прихід війська Богдана Хмельницького в Забужжя був схвально зустрінутий місцевою українською людністю.

Наприклад, 2 листопада 1648 року козакам з полку Мартина Небаби допомагали брати місто Флоріанів-Наріль озброєні селяни з Крупця, Жиравців, Брусна, Верхрати і Мазилова, а 3 листопада передова козацька сторожа ввійшла до Томашова, що зовсім не пробував боронитися (*Кордуба М. Богдан Хмельницький у Белзчині й Холмщині. — Краків, 1941. — С. 10-12*).

Тож не випадково гетьман Богдан Хмельницький заявляв у лютому 1649 року під час зустрічі з польськими комісарами: "За границю на війну не підю! Шаблі на турків і татар не підніму! Досить маю на Україні, Подоллю і Волині. Тепер у князівстві моім — по Львів, Холм і Галич. А ставши над Віслою, скажу дальшим ляхам: сидіть і мовчіть, ляхи..." (*Воссоединение Украины с Россией. — М., 1954. — Т. II. — С. 118*).

Через сім років гетьман пояснював московському послу Василю Кікіну, що історичне розмежування між українцями і поляками має бути таким, "як за давніх князів руських". При цьому останньому роз'яснювалося, що "від початку кордон у великих князів руських з польськими королями був по саму Віслу і угорський кордон" (*Документи Богдана Хмельницького. — К., 1961. — С. 502*).

Таку ж позицію зайняв Богдан Хмельницький і в переговорах із шведами на початку 1657 року, їхнього посла Лілієнкрону гетьман три дні не приймав у Чигирині, мотивуючи тим, що козацький уряд ніколи не пристане на співробітництво зі шведами, якщо король Карл X не погодиться на те, щоб український кордон пролягав аж до Вісли.

Академік Михайло Грушевський звертав увагу на той факт, що в "Україні, під час розбудження національної свідомости в середині XVII в., "руську" землю означали під Краків та по Люблин. Хмельницький рахував на поміч православної Русі по Люблин, по Краків, "ляхів" відгрожувавсь загнати за Віслу, що тут має означати етнографічну польську границю. В проєктах розділу Польщі 1657 р. Вісла знову виступає як границя Русі і православя, теж і в умові Дорошенка з Турцією (до Вісли і Німана): очевидно се був погляд загальний, прийнятий, що Русь і православє сягають до Вісли" (*Грушевський М. Історія України-Руси. — Т. I. — С. 218*).

При цьому М. Грушевський цитує актові матеріали 1657 року: "...городи по Вислу ріку і в которих жили руські люди благочестиві і церкви були" і 1672: "Руський народ розділився нині в різні країни людей... і з другої сторони від ріки Висли, і з третьої сторони від Німана, і з четвертої сторони від Сівська і Путивля".

Але після смерті Богдана Хмельницького, коли московський уряд зумів розколоти Військо Запорозьке, козацькій старшині в умовах Руїни вже було не до проблеми західних кордонів Української держави — вона гинула і на самій Наддніпрянщині, розірвана на шматки заздрісними й агресивними сусідами. За таких обставин рік у рік на західних рубежах погіршувалося становище українського етносу, посилювалася його полонізація, а відтак етнічна межа українського розселення на заході поволі відсувалася на схід.

Цей процес посилювався, бо 1717 року з'явився проект на "знищенє Русі", в якому автор намагався усистематизувати полонізаційну акцію геноциду українців.

У першому параграфі "Проект" доручає польському урядові жити приязно з російськими царями, щоб відтягнути їх від втручання в українські справи й таким чином мати повністю вільні руки для полонізації українських земель.

Другим завданням стоїть завдавати наругу, образи й матеріальні шкоди тій українській шляхті, котра все ще тримається православного обряду, і таким чином змусити навіть найзавзятіших перейти на латинство.

У такий же спосіб мали зазнавати утисків заможні українські міщани — їх треба було довести до повної економічної руйнації.

Особлива ж увага приділялась уніатським священикам — усі кари, які на них упадуть, "Проект" радить виконувати публічно.

Крім того, звертається увага на освічених селян, котрі не піддаються латинізації. А тому передбачається "скасувати всі церковні школи й заборонити українським мужицьким дітям добирати будь-яку науку" (*Кордуба М. Північно-Західна Україна. — Відень, 1917. — С. 18*).

І полонізаційний процес упродовж двох наступних сто-

літь, зазначав Петро Олійник, "ішов тією старою, втертою, добре промощеною й випробуваною дорогою. Нищили законно й незаконно всіма можливими засобами українське духовенство, інтелігенцію, Церкву і, просто кажучи, — крали душі, перетягали греко-католиків на латинський обряд, а нез'єдинених на римо-католицизм. Це була найзвичайніша дорога польщення українців, збільшування числа поляків в Україні й більшування польського стану посідання. Тому поляки виступали проти освіти української молоді, проти українського університету, проти освіти духовенства, проти шкіл і української Церкви. Якщо могли, то забороняли ставити нові церкви, а старі валили й нищили. Очернювали духовенство, обряд, українську мову, для них не було нічого святого, нічого Божого, нічого недоторкального в українців. Робили це не лишень люди світські, але й духовенство, а навіть єпископи" (*Олійник П.* Як польщили Посяння. — С. 11).

Переповідаючи майже невідому брошуру о. Романа Прислопського, де йдеться про процес полонізації лише одного села Бахірець, автор розкриває трагічну картину нищення українства в Надсянні, що було характерним і для Лемківщини, Холмщини та Підляшшя. Однак напередодні першої світової війни українськість, скажімо, Холмщини ще була досить потужною. Так, за переписом 1909 року етнічний склад населення (проц.) тут характеризувався такими цифрами (*Народна воля.* — 1918. — Ч. 44):

Повіт	Українців	Поляків	Євреїв
1. Холм	48,16	28,56	10,84
2. Костянтинів	70,82	14, 20	14,94
3. Біла	60,48	15,69	23,35
4. Влодава	64,97	14,80	15,52
5. Грубешів	57,31	25,91	16,22
6. Томашів	46,71	41,07	12,22
7. Замостє	29,01	52,36	18,03
8. Білгорай	38,56	49,00	11,43

На далеку українську західність на період першої світової війни вказували лише назви населених пунктів там, де

урядова статистика вже не бачила українців: Грушів, Чабаї, Острівець Руський, Руська Воля, Руське Седло, Приточно, Руський Стік, Творичів.

Але вони, як і поодинокі церкви, залишилися вже на той час у глибокому тилу польської колонізації. "В повільнім поході на схід, — зазначав В. Геринович, — втиснувся польський елемент далеко часом в глибину десятків миль. Із колишньої української країни осталися лише сліди, з-над Вісли мусив український народ відступити по Вепр, а за часів і далі до сходу, вузшими і ширшими заливами через згадану річку... ". За висновками Степана Рудницького (1916 р.), західна межа українського етносу на той час вже пролягала ще далі на схід — від Лежайська над Сяном на Білгорай, Щебжешин, Замосте, Красностав, далі Вепром до Коцка, звідти на Радзінь, Луків, Сідлець до Дорогочина над Бугом.

Правда, В. Геринович вважав, що російська статистика могла допустити перебільшення щодо українців. Тим паче, що на захід від цієї лінії він особисто зустрічав значну кількість автохтонів з числа українців. До речі, там нерідко траплялося, що батьки розмовляли українською мовою, а діти вже — польською. Що впливало на це? Умови навколишнього життя, коли через безземелля українські юнаки подавалися до міст, а там, насамперед, промисловість перебувала у руках поляків.

Вкорінення польського елемента в українському етнографічному тілі прискорилося за Першої світової війни. За три роки її, особливо за кілька місяців 1915, етнічна межа українців пересунулася набагато далі, ніж за цілі століття змагань між двома народами.

На рішучий наказ російської влади змушені були українці аж від Сяну залишати свої домівки перед наступом австрійського війська й подаватися вглиб Росії.

Евакуацію українців Забужжя генерал-хорунжий М. Галів оцінював так: "Це все — хресний шлях біженців, знак великокняжого безголів'я і п'яної, мабуть, необачності і жорстокості" (Цит. за: Кравець М. Проблема Холмщини й Підляшшя напере-

додні й під час Першої світової війни // Україна-Польща. Історична спадщина і суспільна свідомість. — К., 1993. — С. 184).

Виселення на час бойових дій українського населення на заході від Бугу обернулося тим, що наш етнос не зміг відродитися хоча б у попередніх кількостях на цих землях. Особливо це стосувалося повітів Янівського, Білгорайського, Томашівського, Грубешівського, Любартівського, Володавського, Радзинського, Луківського, Більського, Сідлецького, Костянтинівського.

На окупованій Австро-Угорщиною території українців, звичайно, залишилося за таких умов мало. Статистика присутнього населення за віросповіданням станом на 15 листопада 1916 року засвідчила: православних у Білгорайському повіті рахувалося 5984 особи, Холмському — 5750, Грубешівському — 5886, Красноставському — 1259, Любартівському — 5750, Люблинському — 434, Опочнівському — 482, Пьотрківському — 1409, Радомському — 140, Сандомирському — 73, Томашівському — 4079, Замостянському — 1336 (ЦДАВОВУ: Ф. 4405. — Оп. 1. — Спр. 151. — Арк. 1—1 зв.).

Це правда, писали українці-холмщаци, полонені табору Зальцведель у Німеччині, що значна частина наших земляків, "завдяки репресіям російського уряду під час "возсоєдінення", перейшла під час толеранційного маніфесту 17 квітня 1905 р. на католицьку віру, але се не значить, що вони мусять бути поляками. Як не є поляками італійці, еспанці, португальці, чехи й інші католики" (Вістник Союзу Визволення України. — 1917. — Ч. 151. — С. 333).

Але, як тільки Росія почала розвалюватися після Лютневої і революції 1917 року, переселенці із західних окраїн української і етнічної території потягнулися додому. Так, біженці з Холмської губернії, котрі проживали в Самарі, 14 травня 1917 року на своїх зборах поставили у зверненні до Тимчасового уряду такі вимоги:

"1) Чтобы Холмщина й Подлясье как исконные русские земли были выделены из состава Земель Царства Польского и присоединены к родной нам Украине.

2) О предоставлении места нашим представителям в ликвидационной комиссии по делам Царства Польского и в Учредительном Собрании.

3) Об оказании нам помощи после войны для восстановления хозяйства и возмещения понесенных нами убытков.

4) О предоставлении в Холмщине земель коренному населению Холмщины без различия вероисповеданий в таком порядке, в каком установит Учредительное Собрание.

Мы, беженцы Холмской Губернии, в настоящее время разбросаны по всей Великой России, в настоящий момент нет никакой возможности каждому из нас высказывать свое искреннее желание за присоединение Холмской губернии и Подляшья к Украине.

Председатель собрания Николай Антонюк" і 498 підписів горожан і селян Холмської губернії (ЦДАВОВУ: Ф. 1115. — Оп. 1. — Спр. 12. — Арк. 13).

Аналогічні вимоги ставили й ті українці Холмщини, що залишилися на своїх землях: "1917 року, травня 16 дня. Ми, нижчепідписавшіся: селяни Холмської губернії, Грубешівського повіту, волости Ярославець, села Лушева, зібравшись сього числа і міркували про те, що усі з оголошення Росії вільною, дбають про себе: Фінляндія домагається автономії, Польща так само оголошується автономною. Ми, холмщани, були в минулому під владою Польщі, але зберегли свою віру, мову і звичаї. Не хочачи знову підпасти під владу поляків, хочемо жити одним життям з вільним багатомільйоновим руським народом. Наша земля, полита потом і кров'ю наших дідів і прадідів, є земля руська; отже, через се не повинно бути, щоб земля Холмська перейшла до поляків, які самі називають нас русинами..." (там само. — Арк. 16).

На таких позиціях були і біженці з села Молодятина (44 підписи), що тимчасово мешкали в селі Лісне-Матюнино Кузоватівської волості Сенгилейського повіту Симбірської губернії, "соскучившись на чужині по рідному краю і по своїх звичаях" (там само. — Арк. 17).

Під уже означеними пунктами підписалися також вихідці з

Волі Верещинської Володавського повіту (66 осіб), 177 холмщаків, котрі перебували в Новочеркаську, та 200 — в Судбищі Тульської губернії, 29 солдатів з 2-го артилерійського дивізіону (там само. — Арк. 17).

Під уже означеними пунктами підписалися також вихідці з Волі Верещинської Влодавського повіту (66 осіб), 177 холмщаків, котрі перебували в Новочеркаську, та 200 — в Судбищі Тульської губернії, 29 солдатів з 2-го артилерійського дивізіону (там само. — Арк. 18, 20, 26 зв., 27).

На Всенародному з'їзді Холмщини, що відбувся 7—12 вересня 1917 року в Києві, було чітко підкреслено, що холмщани — це частина українського народу, а їхній край має належати Україні, а не Польщі.

Однак не всі історичні західноукраїнські території ввійшли до складу УНР. У переліку земель, затвердженому 6 березня 1918 року Малою Центральною Радою, згадується лише Підляшшя з центром у Бересті (там само: Ф. 1064. — Оп. 1. — Спр. 9. — Арк. 12—12 зв.). Холмщина, за додатковим таємним договором між Австро-Угорщиною та Україною, мала відійти невдовзі до останньої.

Але тут піднялися поляки. Протести поляків проти майбутнього прилучення Холмщини до України на підставі того, що тут, мовляв, абсолютну більшість становить їхнє населення, приховували зворотний бік медалі. "Так, се правда, — писав М. Сисак у перемишльській "Українській робітничій газеті", — хто прийде до Замостя і почує всюди польську мову, побачить польські школи, які позакладали австрійські власті, після сего поверхового вигляду — запитає, яким правом домагають українці сеї землі, коли їх тут нема? І то навіть українські соціалісти сего вимагають! Тим часом сей найбільше сполучений повіт в Холмщині — приглянувшись йому ближче, інакше виглядає. Границею між Україною та Польщею має бути ріка Вепр після договору в Бересті. Я беру ряд сіл і присілків, що тягнуться при одній дорозі від західної границі Замостенського повіту, яку становить ріка Вепр, а не до східної, щоб показати національні відносини по селах.

До Центральної Української Ради.

Президіум Всесоюзного Делегатського З'їзду, відбувшогося у Києві 25-27 серпня с.р. в кількості 282 делегатів від розпоромненого по цілій Росії населення Холмищин, виповняючи постанови з'їзду, почитає за велику честь и святий свій обов'язок довести до відома Центральної Української Ради резолюції з'їзду по національному самовизнанню Холмищан і просити Центральну Українську Раду ужити всіх заходів до здійснення їх в житті на національне відродження і користь української людности Холмищини.

30 серпня 1917р

м. Київ.

Голова з'їзду А. Павлик

Товариши Голови: А. Павлик

Слово з'їзду
Голова

О.В. Монарєвський

Секретар Н. Шкатула

Село Злоец, перед війною 60 родин українських, 47 польських, з українських родин осталося під час війни 13, а решта виїхала з військом до Росії, поляки остали; Вулька Злоецька, перед війною більшість українська — всі виїхали до Росії; Заруде: 22 родини українські, 20 польські, 17 родин укр. виїхало, поляки остали; село Білобереги, що числило около 30 родин перед війною — з того 14 родин укр., а 24 родини польські, вчисляючи сюди і кілька родин німецьких колоністів, виїхало укр. родин 10, польських 2; село Сідлицька: около 300 родин укр., а тільки 2 польські — майже всі українці виїхали. Село Високе: нумерів около 26 — з того тільки 3 українські. Село Сітанець, по більшій частині німецька колонія — є тільки 3 родини українські. Присілок Цьолкі: перед війною 3/4 українці, а 1/4 поляки, тепер стало тільки 5 родин укр. — решта виїхала. Горишів Польський: перед війною около 100 родин українських, 13 польських, всі українці виїхали" (Українська робітничка газета. — 1918. — Ч. 12).

Важливим для нас є і таке свідчення М. Сисака: "Розпитуючи людей, можна довідатись, що перед 70—80 роками всі тут говорили українською мовою, але з часом під впливом з одної сторони церкви, в якій працювали московські попи, і школи російської — затрачувались чиста мова українська — а робився жаргон укр.-російський. З другої сторони, велика праця польських ксьондзів і домашня наука польської мови — потаємно або одверто провадження серед латинників випхала українську мову з дому" (там само).

Як бачимо, переважну більшість тутешнього населення перед війною становили саме українці. Але коли в 1915 році почався відступ царської армії, було пущено чутку, що австрійці й німці будуть вішати православних, а тому всі українці почали тікати вглиб Росії. Поляки ж (як католики) залишались в своїх домівках. І коли в селах Холмщини після відходу російського війська залишилась маса порожніх українських хат, то австрійські власті почали заселяти їх поляками з інших місцевостей. Перепис населення австрійська урядова статистика робила вже після цього. Ось звідки такі високі цифри

польського етнічного елементу на Холмщині в 1918 році (Вістник Холмського губернського староства. — 1918. — Ч. 14).

Не всі ті українці, які хотіли повернутися в свої рідні місця, мали змогу це зробити: власті пускали лише тих, хто приймав католицизм.

Щодо православного українського населення Холмщини і Шдлярська, яке зоставалось у своїх рідних оселях упродовж усієї війни, то воно почувало себе дуже прикро, не маючи жодного задоволення своїх потреб. За весь час до Берестейської угоди 1918 серед українського населення Холмщини працювали тільки уніатські священики з Галичини. Разом з тим через відсутність православного духовенства значно поширювалася католицька пропаганда, яка в цих місцях завжди мала наслідком рішучу денационалізацію українського населення, тобто його колонізацію. Коли ж після Берестейського миру на Холмщину почало повертатись її евакуйоване населення, релігійне питання на Холмщині переросло в проблему громадського та національного значення (ЦДАВОВУ: Ф. 1064. — Оп. 1. — Спр. — 6. — Арк. 220).

Після трирічного поневіряння по чужих землях холмщани гадали, що повертаються на свою землю. Але, приїхавши, зрозуміли, що опинилися вже на чужині. Селяни з Ярославця, Дяконова, Підгіреть та інших сіл Грубешівського повіту, котрі почали добиватися навчання своїх дітей українською мовою, одержали від польських властей відмову. Коли ж почали вчити своїх дітей по хатах, з'явилися польські жандарми, які заарештовували вчителів-українців, звинувачуючи їх в агітації, в шпигунстві, зраді "крулевству". В тюрмах опинилися всі вчителі, які приїхали на Холмщину з місцевими біженцями. В Грубешові, зокрема, були ув'язнені Тарасюк, Дудко, Терещенко, Любарський, Юрчик — всього 15 осіб. Крім них, схоплено також велику кількість заручників з погрозою: якщо "гайдамаки" вб'ють польського легіоніста, то розстріляють десять українських хлопців. Ніхто з українців не був певен, що завтра його не схоплять як закладника... Настало пекло, а не життя (Вістник Холмського губернського староства. — 1918. — Ч. 14).

Ось штрих до подій 1918 року — на прикладі села Ярославець Грубешівського повіту: "Літом цього року почали повертати в наше село вигнанці-українці, з ними повернув до нас і наш учитель Михайло Терещенко. Почали ми клопотати, аби дозволено було відкрити нам українську школу, але дозволу ніде не добилися.

24 листопада вриваються в наше село польські легіоністи — наймити графа Політилла, щоб втихомирити "бунтовщиків". Вони зараз арештували вчителя Терещенка і трьох селян: Василя Кулика, Михайла Кулика і Юрка Марчука. Арештованих легіоністи відвезли з с. Ярославцях, і вони двічі ходили до в'їта з проханнями.

...Роблено також дознання по всім правилам польської "культури"... й то так усердно, що позаздрила б їм і бувша польська охранка.

При арешті вчителя і селян було потрушено й обшукано помешкання. Знайдені українські книжки легіоністи порвали й потоптали ногами. Селянам заборонено не тільки говорити по-українським "хлопською мовою", а заборонено навіть думати (!) про Україну...

Ще не відомо, чи буде тут Польща на нашій українській Холмщині, а ми вже засмакували польської свободи. Нехай Бог оборонить нас і дітей наших од такої свободи.

Дивно якось робиться на світі: Українське правительство дозволяє відкривати польські школи на Україні, а ми, українці, не можемо ні одної школи мати на своїй землі в південній Холмщині.

Чому український уряд не подбає, щоб й ми, українці, як не в Польщі, то хоч в українській Холмщині, окупованій поляками, користувалися такими ж правами, як поляки на Україні" (там само).

Треба сказати, що український уряд намагався зробити все можливе, аби Холмщина прилучалася до національного життя. Особливо багатьох зусиль докладав Холмський губерніяльний староста Скоропис-Йолтуховський, котрий у драматичні для України часи заявляв 17 листопада 1918 року:

"Чим би не скінчилася боротьба в Центральній Україні, як би до неї не відноситись, тут, на польсько-українському пограниччю, робота мусить вестись і надалі в напрямі зміцнення українських державно-національних позицій. Щодо Холмщини, стою на попередньому становищі — Холмщина мусить бути українською" (ЦДАВОВУ: Ф. 1064. — Оп. 1. — Спр. 56. — Арк. 10).

Посол Української Держави в Австро-Угорщині Вячеслав Липинський в липні 1918 року висловлювався з цього приводу так, "Наша західня границя, з огляду на всякі можливі ще переміни на сході, мусить бути забезпечена з боку національного і географічного. Спираючись на Карпати і маючи всі дані для розвитку нашої національної і державної ідеї в Галичині, ми всі свої сили зможемо обернути на боротьбу (а вона буде ще дуже тяжка) зі сходом. Коли ж за Збручем ми будем мати огнище такої українсько-польської боротьби (після прилучення всієї Галичини до Польщі), якої ще досі не було, то при нашій національній хиткості й істеричности — се пряма дорога до "царя восточного православного". Отже, повторюю, від поділу Галичини і сотворення в Австрії Українського коронного краю не можна відступати нізащо" (там само: Ф. 3766. — Оп. 3. — Спр. 1. — Арк. 73—73 зв.).

Коли в пресі з'явилися повідомлення про можливе приєднання північних повітів Волині до Люблинського генерал-губернаторства й встановлення польської влади в південній Холмщині, то цим занепокоїлись в Міністерстві закордонних справ Української Держави.

З приводу позиції Австро-Угорщини в цьому питанні уряд Скоропадського доручив її в'яснити своєму посольству у Відні. На запит радника Я. Токаржевського-Карашевича у серпні 1918 року барон фон Флоттов заявив:

"1) Що сполучення південних повітів Холмщини, себто Грубешівського, Красноставського та Томашівського було зроблено не тепер, а вже майже п'ять місяців назад. Щодо заяви польського міністра закордонних справ кн. Радзівілла в державній Раді у Варшаві, то вона не має ніякого значення,

приймавши під увагу, що протести, які протестував вже представник Австро-Угорщини у Варшаві бар. Угрон де Абранфальва. При цім звернув мою увагу на те, що нігде на Холмщині цивільної польської адміністрації та польських державних установ ще нема.

2) Що північні повіти Волині до цієї пори не знаходяться під управлінням Люблинського генерал-губернатора, і що ці звістки треба вважати як газетну видумку" (там само. — Арк. 107, 108).

Однак ця заява не могла бути заспокоєнням. "В сій справі, крім мотивів принципіального характеру, — писав В. Липинський до Д. Дорошенка, — єсть ще один надзвичайно важний момент. Наша мовчазна згода тепер на віддання Холмщини — се база, на якій остаточно в нашу некористь вирішиться справа на майбутнім міжнароднім конгресі. Отже, наша (зокрема Ваша і моя) позиція в сій справі мусить бути, в разі ультимативних кроків Австрії, дуже виразна, тверда і рішуча.

Протест наш (крім, розуміється, нот і інших писаних протестів) я уявляю собі, або: а) в відмові з нашого боку ратифікувати мир з Австрією, з огляду на одностороннє порушення цього миру з боку Австрії, або ж б) коли Холмщина буде прилучена до Польщі насильно, то, думаю, треба б відкликати з Відня наше посольство" (там само: — Арк. 126 зв.).

Зрештою, В. Липинський додав: "Коли б на дальші уступки на заході згодились інші чинники в нашій державі, то, мабуть, не останеться нічого іншого як податися в одставку. Я все тієї думки, що доля України вирішується на її західній, а не східній границі..." (там само. — Арк. 127).

Розмежування з поляками, проведене за згодою Центральних держав у Бересті, не вирішувало всієї проблеми по-справедливому. Про це вже тоді писали українці: "Берестейським миром 1918 року призначено до України західні землі — Холмщини і Підляшшя з корінним українським населенням, яке і східний обряд ділить від поляків. Цим учинено справедливість українському не в цілості, бо і поза зазначеною границею мировим договором мешкає український народ, і історія лучить нас ще з дальшими кусками землі.

Ми є певні приналежності Холмщини й Підляшшя до України, що і потверджують вісти з Києва, та не треба забувати, що і поза начеркненою границею живе український народ, який очікує від нас допомоги і ратунку. Там вже українці в більшій часті окатоличені і через польську церковну агітацію потроха відчужені від нас, та много ще і українців східного обряду. В пов. Соколово мешкають ще вони гуртом, а на північ сьгає густо заселена українська полоса аж майже по Білосток.

Вже час і пора переконати усіх, що Українцями є не лише православні і гр.- католики, але й що римо-католики є рівно ж Українці. Усі без винятку статистики зачислять р.-католиків до поляків, і на статистиці годі опиратися. Вона нас зводить. Підіть між народ, поговоріть з ним, а переконаєтесь рішучо, що він, хотя й окатоличений, все ж таки українського духа ще не затратив. Українська мова лунає і між дітворою, і між старшими, українські пісні та звичаї вповні задержалися. Українська будова хатів зі стріхою з чотирьох сторін задержалася, і ця будова є рівно ж певним доказом, що тут мешкає український народ, і цю будову зауважите всюди аж по Вислу.

Дальше вже хати лише з дахом з двох сторін, причілки рубані, дошками. Це безперечно доводить про наші права аж по Вислу до єї коліна під Варшавою" (Мир (Бересть). — 1918. — 8 жовтня).

Окремо слід сказати про спробу українців закріпити свою природню етнічну межу державним кордоном на заході під час розвалу Австро-Угорської імперії. Ще 19 жовтня 1918 року Українська Національна Рада у Львові проголосила його "граничною лінією Сяну з влученням Лемківщини" (Діло (Львів). — 1918. — 22 жовтня). І вже 22 листопада 1918 року делегати 22 лемківських населених пунктів після нарад у Вислоку під проводом о. Пантелеймона Шпильки заснують Сяніцький Комісаріат Української Народної Республіки з осідком у Команчі (Бучацький В. Декілька фактів з історії Лемківщини 1918—1920 рр. // Правничий вісник. — Нью-Йорк, 1963. — Кн. 2. — С. 111).

Місцеві жителі, як зазначалося в одній з чисельних заяв,

домагаються "втілення Лемківщини до прочої української часті та разом рішучо протестують проти ворожого наміру влучення її під чуже пановане... Ціла Лемківщина звертається до українських народних оборонців в Галичині і до Української Держави взяти їх в рішучу оборону перед ворожими анексійними затіями" (Українське слово (Львів). — 1918. — 27 жовтня).

Енергійно протестуючи водночас проти затії так званої "Карпато-руської ради", де верховодили "самі рянї зажерливі мадярони і їх прихвосні, галицькі кацапи, що в своїм імени, а не в імени Лемківського українського народу - прилучити нас до Чехословацької держави, щоби тим способом створити "противовес" словацькому стремлінню відсепароватися від чехів", лемки заявляли: "Як тяжким для закарпатських руснаків був мадярський гнет, як для лемків ненависним є польське ярмо, так небажаною є для сего народу і сполука з чехо-словаками. Серцем і душею є лемки звернені до великого Українського народу і його влади".

Уповноважений делегат Тимко Перейма при цьому заявляв: "Народ Лемківщини щиро бажає з'єдинитися з Великою Україною, а це своє бажання висказав він на 2-тисячнім народнім вічу в Гладишові пов. Горлиці дня 16.XI.1918. устами відпоручників всіх українських громад повітів Сянч, Горлиці, Грибів, Ясло і Коросно, як також громад із Закарпаття" (цит. за: Республіка (Станіславів). — 1919. — 6 марта).

Так звану Команецьку Республіку полякам вдалося перемогти лише в другій половині лютого 1919 року переважачими силами військових з'єднань (там само: — С. 111).

Через брак українського війська недовго — з 3 до 12 листопада 1918 року — протрималася українська влада в Перемішлі (Енциклопедія Українознавства. — Париж-Нью-Йорк, 1970. — Т. 6. — С. 2007). А на теренах Західної Лемківщини москвофільським елементам наприкінці листопада 1918 року, з огляду на відсутність допомоги від армії щойно проголошеної Західно-Української Народної Республіки, вдалося спрямувати самостійницький українських рух, що виник з

початку місяця, зовсім в іншому напрямку. Головною метою опанованої москвофілами "Русской Ради", що представляла населення Горлицького, Грибівського, Новосандецького та Ясельського повітів, відтепер стає прилучення Лемківської Республіки до Чехословаччини, але ця акція закінчилася провалом, а її провідники потрапили згодом під суд польської окупаційної влади (*Бучацький В.* Вказ. праця. — С. 112).

Безпосередній учасник подій 1918 року Яким Ярема вважав, що там, "де срібнолентий Сян пливе — отам і першопочатки нашої невдачі... Найважливішою задачею нашої стратегії в перші дні листопада повинно було бути створення міцного кордону більш-менш по лінії, яку означає ріка Сян. Усі зусилля мусили б бути спрямовані на Перемишль, Ярослав, Сянік. Уперед треба було забезпечити за собою ці найдалі на захід висунені стратегічні пункти. Львів мав другорядне значення до хвилі безпеки лінії Сяну" (*Ярема Я.* Над Сяном. — Львів. 1997. — С. 9).

Та в тому то й справа, продовжує цей автор, "що в нас заготовленого плану не було; повстання не мало теж одного начального проводу. Події розвивалися самочинно й не зливалися в одну планову цілість; кожна закутина чи повіт уважали себе окремими й самостійними у своїх межах, і навіть на гадку їм не приходило, що їхній успіх залежний від успіху всієї країни. Поодинокі повіти, опановуючи свої "столичні" містечка, вважали діло в себе покінченим і в почутті неабиякого тріумфу і чекали радісних звісток про здобуття Львова, Перемишля і т. д." (там само. — С. 9).

Зрештою, "у краю очі всіх були звернені на Львів. Що діється в Перемишлі, над Сяном, мало хто цікавився. Загальне переконання було, що справа наша залежить від вислідів боротьби за Львів. А наслідок того такий, що ми слухний час прогаяли, й лінію і Сяну майже без бою втратили. Тим долю Східної Галичини вже в перші листопадові дні якби втрачено" (там само. — С. 10).

26 лютого 1919 року на переговорах з представниками Антанти українська делегація запропонувала за лінію роз-

межування між поляками й українцями ріку Сян. Ця демаркаційна лінія була висунута як умова перемир'я і польській делегації того ж дня. Поляки від себе виставили таку ж лінію по Збручу, а опісля ніби поступилися задля компромісу, зажадали розмежуватися по лінії гора Попадя—Калуш—Галич—Рогатин—Перемишляни—Буськ—Берестечко. Зрозуміло, що це не могло задовольнити українську сторону, відтак переговори закінчилися безуспішно.

Наступного дня коаліційна комісія поїхала до Ходорова, де мала можливість дізнатися про погляд на цю справу Головного Отамана Симона Петлюри. Він "поставив домагання, щоб Антанта, полагаджуючи польсько-український спір, мала на увазі те, що тільки рішення, вдовольняюче українську суспільність, може стати основою ладу та нормальних відносин на сході Європи" (цит. за: Республіка (Станіславів). — 1919. — 4 марта).

28 лютого від імені Антанти французький генерал Бартелемі заявив українцям: "Ми — себто представники держав Антанти, а саме: Англії, Америки, Франції й Італії — розглянули совісно і основно справу, яку отсе рішаємо. Від обох сторін жадаємо жертв, та жертв тільки тимчасових, до часу рішення мирової конференції. Ваше воєнне положення нині добре, та завтра воно може змінитися на вашу некористь. між Чехами і Поляками заключено вже перемир'є, через Чехію поляки могтимуть довозити амуніцію для себе; на днях буде заключене перемир'є між німцями і поляками, большевики ще не заняли ніяку частину польської території і ніщо не приневолює поляків посилати зараз свої війська проти большевиків. Все те знають поляки і в тій свідомості їх надія і сила. Коли ви не приймете нашого предлошення, возьмете відповідальність за той крок перед цілою Антантою. Будете мати тут війну з поляками, яким прийде з підмогою знаменито зоружена і хоробра армія Галера, зложена з 6 дивізій, про якої хоробрість ми особисто могли переконатися у Франції. З другої сторони йдуть на вас большевики, що взяли Київ і значну часть вашої території, та стоять в брамах ваших.

Коли ж ви приймете наше пропозиція, ми постараємось о признання вашої суверенности. Факт, що з вами говоримо і вам ставимо своє пропозиція вже є до певної міри признанням: не предкладається нічого тому, що не існує. Далі ви при нашій допомозі поборите большевиків, відберете у них забрану тепер свою землю і не станете перед мировою конференцією з порожніми руками. А наше рішення буде важне і для висліду переговорів Директорії з послами Антанти в Одесі, бо наші повновласти куди більші як одеських послів. Ми подбаємо, щоб ваших представників допущено на мировий конгрес. Пішлемо до вас свою місію, яка постійно у вас перебувала би і здавала би нашим державам справу про ваші домагання і потреби. Поручимо, щоби були навязані дипломатичні зносини між державами Антанти і вашою державою. Тямте пословицю: помагайте собі, а небо вам поможе; те небо — се держави коаліції. Ваше рішення буде початком нового життя і вашого народного щастя. Не будете мати більше тої нагоди, що нині. Се святочна і велика година. У ваших руках доля вашого народу" (цит. за: Република (Станиславів). — 1919. — 6 марта).

Після цього українській і польській делегаціям було вручено ухвалу коаліційної місії з означенням демаркаційної лінії, що тягнулася від кордону Галичини вздовж Західного Бугу до впадіння в нього Язениці і далі по адміністративній межі між Жовківським і Кам'янсько-Струмилівським повітами, потім кордоном між Кам'янським і Львівським, Перемишлянським і Львівським, Бібрським і Перемишлянським і від Миколаєва східним кордоном Дрогобицького й Турківського округів. До карти прикладалися проекти договорів про перемир'я, обміну полоненими, тимчасове влаштування правних відносин в обох областях тощо. Окремою постановою передбачалося доставку українцям з Борислава за окрему плату стільки нафтопродуктів, що принесла б їм стільки доходів, як у січні 1919.

Відповідь представники Антанти хотіли одержати до восьмої ранку 5 березня.

2 березня Рада державних секретарів Західної області УНР після заслухання звіту делегації без обговорення вирішила відмовити пропозиції Антанти. Протестувати проти поведінки місії Антанти у Львові, її пропозиції не можуть бути прийняті та "що в обороні своєї землі мусить Західня Область нашої держави продовжати свою війну проти Польщі..." (цит. за: Республіка (Станіславів). — 1919. — 6 марта).

"Хай розсудить нас залізо і кров! — під таким заголовком появляється після цього звернення командувача УГА М. Омеляновича-Павленка і начштабу В. Курмановича: "На третій день переговорів запропоновано нам остаточно демаркаційну лінію, яка являється образою наших найсвятіших почувань, бо на основі цієї лінії Камінка Струмилова, Львів, Дрогобич та від тих місцевостей на захід великі простори української території мали би остати далі в руках поляків аж до остаточного вирішення на мировім конгресі. Рівно ж до рішення мирового конгресу заборонено поділ землі великої польської власности, через що утруднено було би переведення земельної реформи" (цит. за: Республіка (Станіславів). — 1919. — 6 марта).

Так, з самого початку свого існування Польща відмовилася визнати кордони УНР і в міру можливості просувала свої на схід. І хоч межі Польської держави були встановлені в грудні 1919 р. на міжнародній конференції у Спа за принципом: національна держава на національній території, однак у керівництві Речі Посполитої перемогли екстремістські елементи, які намагалися відновити Польщу "від можа до можа", тобто в тому числі і за рахунок українських земель.

Скориставшись з критичного становища УНР, у квітні 1920 р. у Варшаві були підписані конвенції між Петлюрою та Пілсудським, які передбачали, що в обмін на військову допомогу та визнання уряду Директорії до Польщі повинна була відійти Східна Галичина та західні повіти Волині по річці Збруч і Горинь.

За таких умов лише наслідки радянсько-польської війни, що розпочалася 25 квітня 1920 р., могли визначити подальшу

можливість існування українських земель в єдиній державі. Польські та українські війська протягом кількох тижнів захопили значну частину Правобережної України і 6 травня зайняли Київ. Однак, подальше їх просування було зупинено. Польський уряд не приховував територіальних зазіхань щодо України. Відразу ж після окупації Ю. Пілсудський віддав наказ про передачу Володимир-Волинського, Ковельського, Дубнівського, Рівенського, Острозького, Кременецького повітів під управління уряду Польщі.

Так, Пілсудський допомагав українцям усунути більшовиків з України і утвердити самостійну українську державу. Але, як визнають польські історики, "Пілсудський прагнув послабити Росію, відриваючи від неї Україну. Одночасно боявся, щоб не постала сильна українська держава. Мала то бути диверсія проти Росії і не більше" (Czubynski A. Op. — cit. — S. 171).

Можливо, були в цьому й інші мотиви польських політиків, зокрема, бажання зберегти власну державність через підтримку такої української держави, яка служила б буфером до Росії. В одному з своїх листів провідний діяч польського державного відродження Роман Дмовський ще в серпні 1917 року писав: "Аби бути сильними зовні, треба нам досить далеко на схід посуватися, але для збереження сили внутрішньої не можна посуватися задалеко, бо ми втратимо польський характер держави. З того погляду північний схід (Литва, Білорусь) є для нас безпечнішим від південного сходу (Україна). На мою думку, найкраще для нас було б мати губ. Ковенську, Віленську, Гродненську, більшу частину Мінської і Волині, зрештою і два повіти Поділля (плоскировський і кам'янецький)" (ibid. — S. 43, 44).

Те ж саме повторив він і на Паризькій конференції 3 березня 1919 року (ibid. — S. 44).

Після контрнаступу Червоної армії уряд Польщі звернувся до країн Антанти з проханням про допомогу. Функції посередника взяла на себе Англія. 12 липня 1920 р. міністр закордонних справ лорд Керзон надіслав до Москви телеграму, в якій пропонував умови перемир'я. В ній, серед інших пропозицій "передбачалася лінія кордону між Польщею та Ра-

дянською Україною, яка повинна була проходити через Гродно-Немирів—Брест-Литовський—Дорогуск—Устилуг—Грубешів—Крилов — західніше Рава-Руської — східніше Перемишля до Карпат. Пізніше вона отримала назву "лінії Керзона" (Боєчко В., Ганджа О., Захарчук Б. Формування державних кордонів України. — К., 1991. — С. 9).

Переконані у наступальній могутності Червоної Армії московські більшовики відкинули посередництво Англії. Вони заявили, що мирні переговори з Польщею можливі тільки за умови, коли остання сама звернеться з проханням про перемир'я. Уповноваженому з польських справ Уншліхту, котрий перебував на Західному фронті, Ленін дає ось таку таємну директиву: "Ми заявляємо дуже урочисто, що забезпечуємо польським "робітникам і селянам кордон східніше того, який дає Керзон і Антанта" (Волкогонов Д. Семь вождей. — М., 1996. — Т. 1. — С. 93).

(До речі, коментуючи цей цинічний документ, Д. Волкогонов наголошує, що "Ленін готовий був піти на нові територіальні поступки за рахунок Росії, щоб завоювати підтримку польських "робітників і селян" (там само. — С. 93).

А те, що Ленін торгував у цьому випадкові українськими землями, на яких наш народ проголосив уже визнану світом незалежну Українську Народну Республіку, російський демократ Д. Волкогонов не обмовився й словом).

Наприкінці липня 1920 року польський уряд таки змушений був звернутися до Москви з такою пропозицією. Мирні переговори почалися в Мінську. В них брала участь і делегація УСРР. Але в цей час стратегічна обстановка на фронтах різко змінилася. Польський уряд зміг перегрупувати свої сили і не тільки зупинив наступ Червоної армії, але й за допомогою українського вояцтва завдав їй низку нищівних ударів. Переговори припинилися. Та у Польщі не було сил для продовження війни. Міжнародне становище складалося також не на її користь. Переговори були відновлені у Ризі. 12 жовтня були заключені попередні умови мирного договору, а 18 жовтня припинилися військові дії. Використовуючи успіх контр-наступу, Польща зуміла продиктувати свої умови миру. Згідно з

Ризьким миром від 18 березня 1921 року в межах Польщі залишилося понад 162 тис. кв. км українських земель з населенням понад 11 млн. чоловік (Боечко В., Ганджа О., Захарчук Б. Формування державних кордонів України. — С. 9).

Наш народ з цим не мирився. Протестували і зарубіжні українські організації. Так, Робітнича Рада у Відні 24 березня 1923 року заявляла: "Віроломна Антанта в страху перед новим походом революції признала Польщі кордони Рижського мира, хоча у Версальському договорі сама вирішила, що польська держава має повстати лиш в неоспоримих своїх етнографічних межах, хоча так в договорах в Спа, Севрі та інших вирішувала, що Східна Галичина не знаходиться в межах суверенної Польщі.

Антанта, яка торгує націями, вломила віроломно усі свої попередні постанови і, не додержуючи навіть даного собою зобов'язання вислухати представників української нації, виконала поспішно самосуд над 10 мільйонами українського населення. Таким вирішенням держави Антанти, роздираючи і шматуючи живий організм великої української нації, дали ще один доказ ненаситної жадоби імперіалістичної захланности, а підсичуючи глибоку ненависть одних націй проти других, творять вічно тліюче джерело нових непокоїв та зародок великих воєн, які видніють на горизонті Європи" (ЦДАВОВУ: Ф. 4. — Оп. 1. — Спр. 615. — Арк. 36, 37).

Не мовчали і українці Холмщини та Підляшшя. На своєму Надзвичайному з'їзді в травні 1927 року вони заявляли про права автохтонного етносу в цьому регіоні (Селянський шлях. — 1927. — 4 червня).

У неймовірних важких умовах, коли українство, його віра й церковні храми постійно переслідувалися й нищилися, без підтримки УСРР — звідти могли тільки агітувати за соціалістичний шлях у майбутньому — українці Польщі продовжували боротися за виживання. Зрештою можемо погодитися, що перед другою світовою війною їм ще вдалося затриматися компактною етнічною масою не лише в Підляшші, Холмщині й Надсянні, а й за Сяном.

Після "золотого вересня" 1939 року, коли українські терени Закерзоння опинилися під владою гітлерівської Німеччини, сюди прибуло чимало галичан і волинян, котрі тікали з більшовицького "раю". "Сотні емігрантів з Галичини, Волині, частинно з Буковини і Закарпаття, — писала газета "Голос Підкарпаття, — влились оживчою струєю в холмські й підляські села та містечка, розбуджуючи їх покликом до власної української правди. Поклик не остався без відгомону. Підляштя, віками шарпане супротивними силами, то царською Москвою, то шляхетською Польщею, залякуване, баламучене, вивожуване, а то й катоване смертельно, дихнуло знову свободніше, розкрило ширше груди, щоб зачерпнути свіжого подиху" (Голос Підкарпаття (Львів). — 1942. — 27 вересня).

Очолуваний у роки Другої світової професором Володимиром Кубійовичем Український Центральний Комітет приділяв велику увагу відродженню українства Закерзоння. Нарада в справі Холмщини і Підляштя, яку 2 жовтня 1942 року він відкрив, насамперед з'ясувала історію відродження цих регіонів після переходу під німецьку владу та занепад після відпливу галицьких українців, починаючи з літа 1941. Відтак Провідник УЦК тоді наголошував: "Холмщина і Підляштя має всеукраїнське значіння, там потерпіли ми не більші втрати з території. На терені Холмщини добре виробити методи оборони окраїн, які не мають у нас досить активного елемента. Стан південної Холмщини добрий, лиш Підляштя zagrożене. До Білої необхідно кинути яких 50 галичан. На Підляшті немає місцевих людей, які повели би працю, — можна хіба підвиховати молоде покоління. Необхідна виміна галичан з підляшанами... Згодом треба знайти деяку кількість священиків, які працювали б над калакутами" (Національний архів Канади — NAC: MG 31. — D 203. — Vol. 17. — File 24).

За розпорядженням німецької окупаційної армії влітку 1943 року частину української людності переселено з південної частини Замоїщини на схід. 3 липня були виселені Рахані, Городиславовичі — село, Городиславовичі-колонія, Семниця, Михалів, Тарнаватка, Гута Тарнавацька, Вепрове

Озеро, Верехані, Тимін, Сумин, Підгуття, Гатчиська, Анто-
нівка, Заборечне, Ксенжостани, Звартівок, Вожучин — всьо-
го 582 родини. Наступний етап переселення охопив Лащівку,
Майдан Гірний, Недежів, Руду Волоську, Типин, Юстинівку,
Підгірці, Переволоку, Перевірськ, Руду Залізну, Перевірськ-
Марухняк, Перевірськ-колонію, Ярчів, Ярчів-колонію, Вер-
ещицю, Верещицю-колонію, Городок, Завади, Коргині, Юрів,
Савбадію — 806 родиню Крім того, для створення своєрід-
ного буферного поясу між поселеннями німецьких колоніс-
тів було передбачено переселити 1200 українських родин з
Грубешівського повіту, що виривало їх з батьківської землі
(*ibid*).

Можливість з'єднання майже всіх західноукраїнських
земель з матір'ю-Україною з'явилися після підписання пакту
Молотова-Рібентропа, за яким до СРСР відходила територія
Польщі по Сян—Віслу—Нарев. На цю лінію і вийшла Чер-
вона армія після 17 вересня 1939 року. Але після підписання
28 вересня між СРСР і Німеччиною "Договору про дружбу і
кордони" радянські війська повернулися на лінію Керзона,
встановлену ще 1920 року: Гродно—Ялівську—Немирів—
Берестя—Дорогуськ—Устилут—Грубешів—Крилов—західні-
ше Рава-Руської—Перемишль. Тобто українські землі на
крайньому заході потрапили під окупацію нового агресора.

Треба зазначити, що в 1939 році гітлерівці планували ство-
рення західної української держави за рахунок міжвоєнної
Речі Посполитої. Зокрема, міністр закордонних справ Тре-
тього рейху Ріббентроп у 1939 році опрацював два варіанти,
які зачіпали долю українців Польщі:

1. Здійснити четвертий поділ Польщі, за якою Німеччина
зрікається на користь СРСР усіх земель на схід від лінії Нар-
ва—Вісла—Сян.

2. Розчленувати рештки Польщі, аби до Литви відійшов
Віленський край, а західні українські землі стали б незалеж-
ною державою, якщо на це погодиться СРСР (*Капустянський М.*
Військова підготовка ОУН//ОУН. 1929—1954. — Париж,
1955. — С. 13).

Ще одна нагода приєднання західноукраїнського регіону до України траплялася 1944 року у зв'язку з переходом Червоною армією державного кордону. Тодішній керівник УРСР Микита Хрущов пропонував створити окрему Холмську область у складі України, про що свідчить знайдений автором невідомий досі архівний документ (ЦДАГОУ: Ф. 1. — Оп. 23. — Спр. 711. — Арк. 6, 7).

За приєднання до України виступали широкі кола українського громадянства не тільки Холмщини, а й Підляшшя, Надсяння і Лемківщини. В архівних фондах збереглася велика кількість звернень українців цих регіонів до Хрущова та Сталіна з проханням приєднати їхні землі до України.

Однак замість цього між урядами УРСР і Польщі 9 вересня 1944 року було підписано угоду про взаємне переселення українців з Польщі до Радянської України, а поляків і євреїв — із Західної України до Польщі. Кордон, до речі, між УРСР та Польщею був дещо змінений за рахунок відступу від лінії Керзона як на захід (Сокаль), так і на схід (Перемишль).

Проте більшість українців, котрі проживали в районах на схід від річки Сян, вважали перехід цього регіону до Польщі тимчасовим. При цьому, як повідомляв начальник 7 відділу Політуправління 1-го Українського фронту підполковник Дубровицький у донесенні на ім'я Микити Хрущова, вони нерідко посилалися на заяву останнього, зроблену на сесії Верховної Ради УРСР 1 березня 1944 року, про те, що "землі Холмщини, Грубешова, Ярославла і т. д. український народ розглядає як свої споконвічні" (там само. — Спр. 1475. — Арк. 12).

Так, населення Галучкова, в якому налічувалося 116 Українських господарств, заявило уповноваженим по переселенню: "Ми не бажаємо не тільки їхати, але й слухати, нам нікуди їхати, у нас Україна тут" (там само. — Арк. 6, 7).

Староста села Симушова (в 1939—1941 році голова сільради) так відгукнувся на пропозицію переселитися в межі Радянської України: "Якщо у Вас кордон на сході, то у нас кордоном є Сян" (там само. — Арк. 242).

Коли в селі Гломча представники влади спробували вико-

ристати для агітації за переселення 150-ти українських сімей місцевого священика, той на своє звернення почув від парафіян таку відповідь: "Ви можете їхати, а в нас батьківщина тут, і їхати ми не збираємось, наш український кордон має бути до Криниці" (там само. — Спр. 1470. — Арк. 243) — тобто в крайньому населеному пункті в передгір'ях Татр, поблизу Кракова.

Оскільки добровольців на переселення було небагато, польська і радянська влади вдалися до брутального тиску, а затим і терору, що викликало обурення й глибокий сум серед українців.

Про настрої українського населення свідчить, зокрема, звернення лемків, передане урядові СРСР через уповноваженого по евакуації в Горлицях: "...Наші умисли і очі звернені на схід, на руський народ, і ми надіялися звідтіль визволення. Коли Червона Армія начала наступати на германців, ми утишилися, у нас в Карпатах зачали організовувати отдели партизанов, наши люди зачали виступати і доповняти їх, але за то немало погибло наших із рук германських.

Ми жили потайки партизанів, доносили їм відомості, хотя нам за те грозила смерть од германців. Коли Червона Армія перейшла нашу землю, до нас прибули воєнні старшини для набору людей до Червоної Армії. Ми не чекали на примус, але дали охотно добровольців, й значне число. Наші добровольці були в перших рядах на фронті, єсть убиті, єсть ранені і каліки і єсть відзначені за відвагу.

Ми думали, що знайдемося разом з нашою руською землею в границях Совітського Союзу, і що Совітський Союз зробить з нашої Лемковщини Красну Швейцарію, і ми заживемо свободним життям на нашій землі.

Яке розчарування, коли ми довідалися, що Совітський Союз продав чи дарував нашу землю полякам, а нам предложив охотне переселення. Часть народа переселилася, а друга часть, котра більше свою рідну землю любить, користуватись з того не хоче, позосталась на своїй землі, хоч і знає, що земля та гориста і мало родюча, але наша руська і вистарчальна на наше удержання, бо що сказав би Вам серб або чорногорець, якби йому предложили:

"Серб, покинь свою землю і твої гори і переселись на Україну на чорнозем". Знаєм, що не згодився, а що сказав би швейцар, а що сказав би ескімос з далекої Гренландії.

Ми кривдилися СРСР, ми ніде не виступали протів і відносились як найлучше і до Червоної Армії і споживали чим могли, споживали военні відділи, давали контингент м'яса, збіжжя, картошки і роботу, а СРСР продав нашу землю полякам, тож коли спродав землю, то спродав нас, людей, бо ми живем не на місяці, тільки на землі, і з місяця не сходим на землю, і на тій землі хочемо і дальше жити і переселятися не міркуємо...

Але власті стосують до нас примусове переселення, при допомозі війська викидають безборонних з хати, конфіскують послідне невелике майно. Поляки кажуть, що вони русин не виселяють, що вправди на війську мундир польський, але ж під мундиром не польська особа криється. Хто не хоче охотно йти, то, кажуть, підеш примусово, але мусите записатись як охотно. Ми заявили, що ми люди, не худоба і не африканці чорні, бо й тими не торгують, щоби з нами в такий спосіб поступати. Ми нічого СРСР ані полякам не винні, щоби нас стосувати і принудительно змушено викидати з нашої землі.

Ми першими до тих часів невольно будем зносити це і дальше, але хочем терпіти на нашій землі, бо вона єсть наша, руська.

"Якщо СРСР не хоче нашу землю, то і не хоче нас, і зоставте нас, коли ми Вам не потрібні!.." (там само. — Спр. 172. — Арк. 153—153 зв.).

Але відчайдушні звернення не допомогли: сталінська машина терору в супрязі з польськими шовіністами діяла безжально. В 1944—1946 роках до Радянської України примусово в страшних умовах було виселено 482 тисячі українців (там само. — Спр. 4356. — Арк. 34).

Ті, що залишилися, продовжували підтримувати відділи Української Повстанської Армії, котрі ставали в оборону своїх братів. І тоді у Варшаві в 1947 році задумали нелюдську акцію, підтриману в червоній Москві, — операцію "Вісла", яка

передбачала поголовне виселення українців на німецькі землі, що відходили до Польщі. Відтак українські населені пункти Лемківщини, Надсяння, Холмщини, Підляшшя залишилися без українців. Їх було насильно вигнано з рідної землі.

Такий поворот з вирішенням проблем українського етносу на західних рубежах боляче відгукнувся не тільки в свідомості нашого населення Закарпаття, а й серед громадян УРСР. Скажімо, професор Львівського педагогічного інституту М. С. Думка висловився в ті дні так: "Настрій наш, галичан-українців, сильно підупав. Зникають наші сподівання на возз'єднання всіх українських земель, хай навіть у формі великої української радянської республіки. Всі українці кажуть, що Радянський Союз війну програв, а виграла її Польща. Знову розривається українська земля на частини: до Польщі відходять Лемківщина, Перемишль, Ярослав та інші..." (там само. — Спр. 1449. — Арк. 14 зв.).

Так воно і трапилося...

У додаток до цього в 1951 році СРСР передав Польщі ділянку території Дрогобицької області, до складу якої входили Нижньо-Устриківський, 3 сільради — Стрілківського і 4 — Хирівського районів. В обмін на це УРСР одержала таку ж кількість землі (48 тисяч гектарів) Люблинського воєводства; вона була включена до складу Львівської області як Забузький район (*Козловський І.* Встановлення українсько-польського кордону. 1941—1951 рр. — Львів, 1998. — С. 186—188).

За підрахунками А. Орликовського, на користь Польщі в Закарпатті втрачено близько 22 тисяч квадратних кілометрів української етнічної території, на якій проживало 1.320 тисяч населення, в тому числі до 757 тисяч українського (*Орликовський А.* Вказ. праця. — С. 12).

Із втратою нашого Посяння, Холмщини та Лемківщини, писав далі він, "ми втратили прастарі українські землі, які в княжій добі належали Київській Русі, опісля Галицько-Волинському королівству із історичними городами, як: Холм, Угруськ, Дорогочин та Бузі, Щекарів, Богинь, Червень, Ярослав, Перемишль, Переворськ, Любачів, Сянік та інші" (там само. — С. 13).

ДОКУМЕНТИ

Телеграма члена Уряду УНР М. Любинського до представника Центральної Ради на Холмщині та Підляшші О. Скоропис-Йолтуховського про антиукраїнські дії поляків

2 квітня 1918 року

Телеграма з Києва до Берестя Скорописові

Міністерство Закордонних Справ одержало такі відомости:

В округах Замостє, Томашів, Білгорай — аж до Холму відбувається тепер страшна і завзята агітація й терор поляків, підпираних австр. властями.

Коменданти і всі власти зложені з найбільших польських шовіністів, котрі без уваги на свою присягу навіть тайні прикази подають до відома польським цивільним агітаторам, котрі се визискують: як тільки приходять які прикази про арештовання й ревізії, власти інформують зараз обтяжених, і вони щезають.

Все без успіху відбуваються такі речі.

Поляки мають тайну військову (підпольну) організацію; в кождім окрузі є така організація, вона крилася в явній організації "Рієспич" (котру розв'язано 15/III.18), але при ревізії нічого не знайдено..., бо польські власти наперед повідомили про се винних.

Та організація, здається, головний центр має в Варшаві, але сить по цілій Польщі, Холмщині й Підлясю. Мимо розв'язання "Пехура" орг. далі існує, видає тайні "Комунікати", печатані або в Варшаві, або в Любліні.

Другий небезпечний чинник, то "Бюра вербункове" для поль. легіонів, які доси в Холмщині й на Підлясю урядують. В них є заняті по 2—3 легіоністи, що рівночасно з членами й організаторами "Пехура" та його тайної організації. Вони займаються і політичною організацією та кольпортацією тайної підбурюючої преси. Вони на Австрійським жолді.

Вони по селах (скрізь є Пехур з тайним органом, уружений в австрійські нові гвінтовки) скликають збори мужиків,

де агітатори, визуті з усякої моралі, здібні до морду й підпапу, страшать мужиків, що Українці відберуть землю католикам і уніятам та дадуть православним. Рівночасно уряджують вони і явні збори, дозволені австр. властями, бо польські шовіністи головно з Галичини є там австр. урядниками); на тих зборах агітують так само безоглядно і аргументують так: "Якби се було неправда, що ми говоримо вам, то австрійські власти замкнули б нас". Мужики вірять їм тим більше, що навіть ув'язнених агітаторів випускають поляки-урядники на свободу.

Та агітація довела вже до того, що по селах "Пехур" з оружем в руці виступають проти австрійської жандармерії (Чехи з Німцями — дуже ворожі Українцям), котра не має смилости виступити енергічно проти агітаторів, бо знає, що власти є за агітаторами. Збори тим агітаторам дозволяються, хоч оповіщений стан облоги. Всяки розпорядки висших властей остають на папері. Країна терпить під терором, з'організованим докладно. З наших нема там ні одного священика, нема ніякого протиділання тій агітації поляків, що рабують церкви до останка.

В многих місцях польські комітети парцелюють велику посілість інтензивно між польських мужиків спроваджених (також з західної Галичини — такі кольонії творять і тепер) та займають також опущені українськими втікачами хати і землі, з чого не можуть зайняти, палять і нищать до тла, і власти дивляться на се прихильно. Потому ті спроваджені польські мужики, підписують петиції, що хочуть до Польщі, хоч сидять на українських грунтах.

Скрізь на гвалт основуються польські школи з учительством, спровадженим з Галичини (найбільші шовіністи), без огляду на кваліфікації "Пехура" та інших організацій. Вони тероризують українських дітей в нелюдський спосіб, тягнучи їх до підпису петицій і т. д. Де родичи дітей протестують проти того, там грозять прогнанем дітей зі школи.

Кольонії польські повстають і там, де доси не було ні одного поляка.

Українські селяни страшно пригноблені, бо власти нелюдьсько переслідують: в кождім селі, де є хоч би один зайшлий Поляк, він є вїйтом і робить усякі пакости, а власти на всяке донесене тягнуть десятками миль на часті переслухання, чим руйнують господарства українських мужиків, також величезними грошовими карами роблять се. Селяни не мають ніде священників, ні інтелігентів своїх, а церкви зграбовані з вини місцевих польських властей, котрі нарочно заборонили замикати церкви, щоб їх зрабувати і збещестити. Наш елемент зтоптаний там до найвисшого степеня.

1) Як не усунеться відтам польських урядників, то ніякої зміни мимо розпорядків висших властей не буде.

2) Треба в кождім повіті при кожній власти зараз дати одного мужа довірен. українця з певним кругом діланья.

3) Українських священників.

4) Українських учителів.

5) Летючих агітаторів.

Інакше населення зовсім під тим терором сполонізується. Вже тепер скрізь населення боїться говорити по-українськи, і треба довгого знакомства, щоб відважилися говорити по-українськи.

Просимо Вас прийняти ці вістки до уваги в своїй роботі
М. Любинський.

Оригінал. Машинопис.

ЦДАВОВУ: Ф. 2592. — Оп. 1. — Спр. 38. — Арк. 1, 2.

Лист посла Української Держави у Відні В. Липинського до міністерства закордонних справ Австро-Угорської імперії про виділення українських земель в один коронний край, як і було передбачено в Бересті

24 липня 1918 року
КОПІЯ

Посольство Української Держави у Відні
Його Ексцеленції пану Міністра Двора
і Справ Закордонних

Вельмишановний пане Міністре, Ваша Ексцеленціє!

Посольство Української Держави у Відні одержало од свого Правительства з Києва повідомлення, що Ц. і К. правительство Австро-Угорської монархії анулювало дане їм при заключенні в Бересті-Литовським зобов'язання, яким Ц. і К. Правительство в цілі скріплення близької приязні та живих взаємних зносин між обома державами зобов'язалось:

предложити найпізніше 20 липня с.р. законопроект про виділення від Королівства Галичини областей східної Галичини з переважаючим українським населенням і злучення їх з Буковиною в один суцільний коронний край та настояти всіма доступними йому по конституції средствами, щоб се предложення одержало силу закона.

Факт цей був підтверджений Вашою ексцеленцією особисто дня 24 липня с. р. З огляду на вище сказане, ні в чім не порушуючи горячого бажання Української Держави жити в як Найбільше приятельських і в як тісніших зносинах з Австро-Угорською Монархією, я, нижчепідписаний, Посланник Української Держави у Відні, складаю від імені мого Правительства на руки Вашої Ексцеленції протест проти анулювання зобов'язання, взятого на себе Ц. і К. Правительства з власної і доброї волі, виключно в замірах скріплення приязні між обома Державами.

Знаючи, що в даному разі заміри Ц. і К. Правительством були збудовані на основі замірів, які Його Цісарське і Королівсько-Апостольське Величество висловили при обнятію правління і підтвердили в своїй престольній промові, як також в маніфесті до народів Австрії з дня 12 лютого 1918 р., і тому, непохітно вірячи, що на крок анулювання сего зобов'язання Ц. і К. Правительство мусіло рішитись з причин зовсім інших, а тільки не тому, щоб порушити дружні відносини між Австро-Угорщиною і Україною, Правительство Української Держави через моє посередництво висловлює тверду надію, що його бажання, аби Берестейський мир був якнайшвидче ратифікований в Австро-Угорській Монархії і щоб були допущені Українські адміністративні власті в зайнятій Ц. і К. військами частині Холмської землі — буде сповнено і що тим буде дана реальна підстава для дальшого приятельського співжиття обох Держав і народів.

Остаюсь з виразами моєї великої пошани та глибокої поваги Вашій Ексцеленції, Вельмишановний Пане Міністре.

Щиро відданий Вячеслав Липинський.

Відень, дня 24 липня 1918 р.

З оригіналом згідно:

Посол Української Держави у Відні

Вячеслав Липинський.

Машинопис.

ЦДАВОВУ: Ф. 3766. — Оп. 1. — Спр. 107. — Арк. 11—11 зв.

Наказ Головної команди військ УНР про сформування управління повітових начальників для Волині, Холмщини, Берестейщини та Підляшшя

5 січня 1919 року

КОПІЯ

Наказ

Головної Команди Військ Української Народньої Республіки
від 5 січня 1919 року під ч. 1.

Зважаючи на те, що в сучасний мент Республіканське Військо посовується на Захід і визволяє землі Волині та Холмщини, наказую негайно:

1) Зформувати для повітів Холмського (з Влодавським), Замостського (з частинами Томашевського і Грубішевського), Більського, Володимиро-Волинського, Ковельського, Брестського, Кобринського Управління повітових військових начальників по існуючому штату Ч. 48.

2) Формування вказаних управлінь покласти на Начальника Київської Місцевої Бригади.

3) Персональний склад для вищезгаданих управлінь призначати розпорядженням Начальника Головного Штабу в порозумінні з Начальником Київської Місцевої бригади.

4) На кожне утворюєме Управління військового Начальника відпустити аванс в кількості 10.000 карб. для покупки самого необхідного майна та улаштування помешкання.

5) Головним Інтендантському та Інженерному Управлінням прийняти всі заходи за для негайного постачання вказаних Управлінь всім необхідним майном.

6) Сформовані Управління повітових військових начальників, доки вони не зможуть відправитись на свої місця по умовах військово-політичним, залишити при Управліннях існуючих військових начальників прикордонної смуги.

Підписав: Головний Отаман Петлюра.
Начальник Штабу отаман Осецький

З оригіналом згідно:

Начальник Муштрової частини Управління Київської
Місцевої Бригади (підпис нерозбірливий).

Машинопис.

ЦДАВОВУ: Ф. 1075. — Оп. 1. — Спр. 12. — Арк. 60.

Телеграма Волинського губернського комісара Сумневича
до Уряду УНР про окупацію поляками Ковеля

7 лютого 1919 року

ТЕЛЕГРАМА

З Житомира № 531

Принята 7/II 1919

Ковельський повіткомісар Луцкевич телеграфує дві крапки виторок четвертого лютого третій годині дня силами півтора ста кінного приблизно стільки піхоти поляки заняли Ковель крапка Міліціонери що знаходилися різних частинах міста поляками обеззброєні крапка Годину перед тим німці провокаційно оточили було помешкання міліції зробивши трус забрали гранати та частину набоїв крапка Останній потяг німецький відійшов Ковеля коло шостої вечора крапка Я з секретарем земської управи вибрався Ковеля через село Будище п'ятій вечора крапка Послідніми днями зв'язок організацією міліції та військової конспіративного характеру самооборони відчувалася гостра потреба коштах крапка Тарновський як бувший мировий посередник передать мені двадцять тисяч одержаних ним яко ковельським повітовим комісаром рішуче відмовився крапка

Губкомісар Сумневич

Оригінал. Рукопис.

ЦДАВОВУ: Ф. 1092. — Оп. 2. — Спр. 11. — Арк. 8—8 зв.

Російський текст таємного додаткового протоколу між СРСР і Німеччиною про розподіл сфер впливу в Європі, згідно з яким передбачалося передати Радянському Союзу українські землі Закарпаття — Надсяння, Холмщину й Підляшшя

23 серпня 1939 року

Секретный дополнительный протокол

При подписании договора между Германией й Союзом Советских Социалистических Республик нижеподписавшиеся уполномоченные обеих сторон обсудили строго в конфиденциальном порядке вопрос о разграничении сфер обоюдных интересов в Восточной Европе. Это обсуждение привело к нижеследующему результату:

1. В случае территориального переустройства областей, входящих в состав Прибалтийских государств (Финляндия, Эстония, Латвия, Литва), северная граница Литвы одновременно является границей сфер интересов Германии и СССР. При этом интересы Литвы по отношению Виленской области признаются обоими сторонами.

2. В случае территориально-политического переустройства областей, входящих в состав Польского государства, граница сфер интересов Германии и СССР будет приблизительно проходить по линии рек Нарева, Вислы и Сана.

Вопрос, является ли в обоюдных интересах желательным сохранение независимого Польского Государства и каковы будут границы этого государства, может быть окончательно выяснено только в течении дальнейшего политического развития.

Во всяком случае оба правительства будут решать этот вопрос в порядке дружественного обоюдного согласия.

3. Касательно юго-востока Европы с советской стороны подчеркивается интерес СССР к Бессарабии. С германской стороны заявляется о ее полной политической незаинтересованности в этих областях.

4. Этот протокол будет сохраняться обоими сторонами в строгом секрете.

По уполномочию Правительства СССР В. Молотов
За Правительство Германии И. Риббентроп
Москва, 23 августа 1939 года.

Фотокопія російського оригіналу.

Фляйшхауер И. Пакт. Гитлер, Сталин и инициатива германской дипломатии. 1938—1939. — М., 1991. — С. 330.

Звернення українців Лемківщини до Ради Народних Комісарів СРСР з проханням включити їхній край до складу Радянського Союзу

29 вересня 1939 року

В

Совет Народных Комиссаров СССР

в Москве.

В то время, когда при помощи доблестной Рабоче-Крестьянской Красной Армии включаются в состав Советского Союза все западно русские земли — Белая Русь и Западная Украина (Волынь и Червонная Русь) — область, называемая Лемковщиной и простирающаяся между реками Сяном и Попрадом на северных скатах карпатских гор осталась, к сожалению, под чужим владычеством.

Лемки испоконвека западнорусское (украинское) племя, всегда отчаянно и самотверджено боролись под режимом Австрии и Польши с социальным порабощением польскими панамы и за отстаивание своего национального лица. После развала Австро-Венгрии была создана "Лемковская Русская Народная Республика" с целью включения ее в состав Советского Союза, чему помешали лишь польско-украинская война и насилие Польши; в настоящее время, кроме организованных по всем селам Лемковщины рабоче-крестьянских комитетов, в Америке действует особое общество "Лемко-Союз", которое ставит себе такую же цель.

В дни, когда решается судьба русских западных окраин,

В

Совет Народных Комиссаров С С С Р

в М о с к в е .

В то время, когда при помощи доблестной Рабоче-Крестьянской Красной Армии включаются в состав Советского Союза все западно русские земли - Белая Русь и Западная Украина /Вольная Червоная Русь/ - область, называемая Лемковщиной и простирающаяся между реками Сяном и Попрадом на северных скатах карпатских гор осталась, к сожалению, под чужим владычеством.

Лемки, испоконвека западнорусское /украинское/ племя, всегда отчаянно и самоотверженно боролись под режимом Австрии и Польши с социальным порабощением польскими паннами и за отделение своего национального лица. После развала Австро-Венгрии была создана "Лемковская Русская Народная Республика" с целью включения ее в состав Советского Союза, чему помешали лишь польско-украинская война и насилие Польши; в настоящее время в Лемковщине организованных по всем селам Лемковщины рабочих-крестьянских комитетов, в Америке действует особое общество "Лемко-Советское" которое ставит себе такую же цель.

В дни, когда решается судьба русских западных окраин, представители Лемковщины, крестьяне и рабочие, вместе со своей трудовой интеллигенцией единогласно выносят решение присоединиться к С С С Р и просят Совет Народных Комиссаров СССР изменить линию между СССР и Германией таким образом, чтобы вся вышеназванная область между Попрадом и Сяном навсегда вошла в состав Союза Советских Социалистических Республик.

Настоящее прошение с приложением соответствующей карты

представители Лемковщины, крестьяне и рабочие, вместе со своей трудовой интеллигенцией единогласно выносят решение присоединиться к СССР и просят Совет Народных Комиссаров СССР изменить линию-границу между СССР и Германией таким образом, чтобы вся вышеназванная область между Попрадом и Сяном навсегда вошла в состав Союза Советских Социалистических Республик.

Настоящее прошение с приложением соответствующей карты и некоторых брошюр, касающихся Лемковщины, препровождаем посредством областного комиссара тов. Мищенко во Львове в Совет Народных Комиссаров СССР.

Львов, 29-ое сентября 1939 г.

Подписи делегатов:

Илья Василец

Иван Мизерак

Иван Ткач

Василий Гуреш

Михаил Юрковский

Иван Ромцьо

Юлиан Юрчакевич.

Машинопис.

ГДА СБУ: Ф. 16. — Оп. 32 (1951 р.). — Спр. 33. — Арк. 105—105 зв.

Донесення М. Меркулова Голові НКВС СРСР Л. Берії про бажання українців Лемківщини увійти до складу Радянського Союзу і пропозиція щодо доцільності відправлення окремих з них на терени цього краю для здійснення оперативної роботи
2 жовтня 1939 року

СОВЕРШЕННО СЕКРЕТНО
МОСКВА НКВД СССР
тов. БЕРИЯ Л. П.

На запад от реки Сян, вдоль Карпатских гор, до реки Попряд простирается область называемая Лемковщиной, в

которой живут лемки, западно-русское украинское племя. Воинственный народ, сохранившей свою самобытную культуру, говорящий на украинском языке с некоторыми особенностями.

Лемки в прошлом боролись с австрийским и польским правительствами за сохранение своей национальной культуры.

После развала Австро-Венгрии была создана "Лемковская Русская Народная Республика", раздавленная затем поляками.

Сегодня ко мне явились два львовских гражданина, ЮРЧАКЕВИЧ и РОМЦЬО, выходцы из Лемковщины. Они заявили, что несколько дней назад к ним нелегально перешли из Лемковщины несколько крестьян, которые от имени населения Лемковщины просили принять меры к включению этой области в состав Советского Союза.

ЮРЧАКЕВИЧ и РОМЦЬО принесли копию заявления об этом на имя Совета Народных Комиссаров Союза ССР, поданное ими Председателю Временного Правления Львовской области тов. МИЩЕНКО. Заявление писали и составляли здесь во Львове ЮРЧАКЕВИЧ и РОМЦЬО, а подписали, кроме них, также и перебежчики.

Перешедшие границу крестьяне были направлены временным управлением в уездный город Львовского воеводства Бобрка, где им будет предоставлена работа.

ЮРЧАКЕВИЧ и РОМЦЬО нами проверяются.

Полагаю целесообразным некоторых из числа перешедших границу направить для соответствующей работы закордон в Лемковщину.

Прошу Ваших указаний.

(МЕРКУЛОВ)

№00103

"2" октября 1939 г.

г. Львов.

Машинопис.

ГДА СБУ: Ф. 16. — Оп. 32 (1951 р.). — Спр. 33. — Арк. 90, 91.

Постанова тимчасового більшовицького управління по Львівському воеводству про приєднання окремих сіл тих повітів Надсяння, що відійшли до німецької зони окупації
9 жовтня 1939 року

ПОСТАНОВА

Тимчасового Управління по Львівському Воевідстві
від 9/X 1939 р.

Про приєднання сіл бувших повітів Ярославського, Березовського, Санокського, які відійшли до Німеччини за договором про кордони.

В зв'язку з тим, що частина повітів Ярославського, Березівського, Санокського з повітовими центрами відійшли по договору про кордони до Німеччини, Тимчасове Управління по Львівському Воевідстві постановляє:

1). Села бывшего Ярославського повіту прилучити до Любачівського повіту.

2). Села бывшего Березівського повіту прилучити до Добромільського повіту.

3). Села бывшего Санокського повіту прилучити до Ліського повіту.

4). Зобов'язати Тимчасові Управління Любачівського, Добромільського і Ліського повітів негайно організувати селянські Комітети розгорнути широку організаційну і агітаційну роботу по підготовці до виборів депутатів на Народні Збори Західної України.

Тимчасове Управління по Львівському Воеводстві
Мацко, Козирев, Єременко, Краснов.

Оригінал. Машинопис.

ЦДДАУЛ: Ф. 358. — Оп. 1. — Спр. 10. — Арк. 1.

Лист секретаря ЦК КП(б)У М. Хрущова Й. Сталіну про утворення Холмської області в складі УРСР 20 липня 1944 року

ЦК ВКП(б)

товарищу Сталіну Й. В.

Войска 1-го Українського и 1-го Белорусского фронтів виш-

ли на нашу государственную границу и в ряде мест продвинулись значительно западнее Государственной границы.

За пределами государственной границы 1941 года оставалась большая территория, заселенная украинцами. Исторически эти земли примикали к Украине, и часть этих земель в прошлом входили в состав Русского государства.

Поэтому я считаю необходимым в тех районах, которые имеют большинство украинского и русского населения, после освобождения организовать наше, советское управление с тем, чтобы позже, когда это будет выгодно, объявить официально о вхождении этих районов в состав Советского Союза с присоединением к Советской Украине.

К Советской Украине следует присоединить следующие районы: Холм, Грубешев, Замостье, Томашев, Ярослав и некоторые другие пункты, примыкающие к вышеуказанным районам. Из этих районов можно будет создать в составе УССР Холмскую область с областным центром в г. Холм.

После включения этих районов в состав Советского Союза выпрямится государственная граница, не будет нависать над Львовом большой выступ из района Сокаль.

Если Вы одобрите мои предложения, то я немедленно вызову нужных людей к себе, в штаб фронта, и приступлю к формированию Холмской области и к освоению районов, которые войдут в эту область.

Если Вы согласны с этим предложением, я пришлю карту Холмской области и проект Государственной границы.

20/VII-44

подпись:

Н. Хрущев

№ 1/54

Копія. Машинопис.

ЦДАГОУ: Ф. 1. — Оп. 23. — Спр. 711. — Арк. 6, 7.

Звернення жителів села Дутрива на Холмщині до секретаря ЦК КП(б)У М. Хрущова з проханням приєднати їх до України

1 серпня 1944 року

Перевод с украинского

Дутров, дня 1 августа, 1944 года. Секретарю ЦК КП(б)У
товарищу Хрущеву, в Киеве
Граждан села Дутрова,
Грубешевского уезда,
Холмской земли.

ПРОШЕНИЕ

Этим очень просим Верховный Совет Советской Украины
о присоединении нашей территории, Холмской земли, в одно
целое с Украинской землей.

Просьбу свою мотивируем, как следует: проживая до 1939
года, мы прожили самый тяжелый гнет польских панов, в
дополнение к чему в году 1943 и 1944 сожгли на Холмщине
около 193 сел и убили ужасным образом около 19000 человек,
а также и дальше продолжают свой варварский террор.

Очень просим рассмотреть наше скромное прошение,
проследить дело на месте о всех злодеяниях польских панов и в
самое короткое время присоединить нас к Советской Украине.

Граждане: 85 подписей.

Копія. Машинопис.

ЦДАГОУ: Ф. 1. — Оп. 23. — Спр. 790. — Арк. 6.

Лист жителів села Радостова на Холмщині до секретаря ЦК
КП(б)У М. Хрущова з проханням приєднати до України

1 серпня 1944 року

Перевод с украинского

В ЦК КП(б)У, в Киеве тов. Хрущеву

Граждане села Радостова, волости Потуржин,
уезда Грубешевского.

ПРОШЕНИЕ

Мы, нижеподписавшиеся украинцы-холмяне, жители села
Радостова, волости Потуржин, уезда Грубешевского, в числе 380
человек вносим прошение в деле присоединения нас, украинцев,
до Украинской Советской Социалистической Республики.

К нам доходят вести о том, что вся Холмщина, вместе с ее
украинским населением, будет присоединена к самостоятель-

ной Польше. О жизни в польском государстве мы уже знаем, ибо жили мы под Польшей от 1918 и до 1939 года, пока Красная Армия не освободила нас от польско-панского ярма. Всем общеизвестно насильное ополячивание украинского населения, нечеловеческие мучения украинской молодежи в тюрьмах за коммунистические убеждения. И целиком правильным был гнев нашей молодежи, которая в 1939 году, надев красные повязки, вместе с Красной Армией разоружала польское фашистское войско. Несчастье постигло нас в том, что граница между СССР и Германией была установлена по реке Буг и тем самым мы оказались под немецкой оккупацией. Во время немецкой оккупации поляки оговаривали нас перед немецкими властями, что мы, украинцы — коммунисты и помогали Красной Армии разоружать польское войско, за что немцы жестоко мучили нас и грабили наши села.

Всего этого полякам было мало, так как весной текущего года они собрались большими бандами и жестоким, варварским способом мучили украинское население, а села жгли с целью выгнать нас за Буг. В результате этого бандитского польского террора замучено тысячи людей, остались тысячи вдов и сирот без крыши над головой.

Еще теперь, когда Красная Армия прогнала немецкого оккупанта, поляки грозят, что теперь украинцы узнают жизнь под Польшей. Уже сейчас их милиция с национальными польскими повязками терроризируют и арестовывает украинское население.

На основании вышеизложенного, просим присоединить нас к УССР, так как мы верим, что только великая партия Ленина-Сталина обеспечит нам хозяйственную и культурную жизнь, что только советская социалистическая власть обеспечит нам будущее.

89 подписей.

Радостов, дня 1 августа 1944 г.

Копія. Машинопис.

ЦДАГОУ: Ф. 1. — Оп. 23. — Спр. 790. — Арк. 12—12 зв.

Звернення жителів села Довгобичева на Холмщині до керівництва УРСР з проханням приєднати до України

1 серпня 1944 року

Перевод с украинского

В Верховный Совет Украинской Социалистической
Советской Республики, в Киеве

Секретарю ЦК КП(б)У

тов. Хрущеву

Граждане села Долгобичева уезда Грубышев
Холмской области

Мы, нижеподписавшиеся граждане села Долгобичева, просим Верховный Совет о присоединении нашего села к Советской Украине.

Просьбу свою мотивируем следующим:

Наше село издавна заселено исключительно украинцами — малый процент поляков был элементом населения. С 1919 года, когда восстала Польша, поляки начали колонизировать наши украинские земли, в том числе наше село. В Польше нам не было жизни — нас преследовали, мы были угнетены политически и экономически. Во время немецкой оккупации поляки открыто стали нападать на наши села и убивать наших людей, жечь наши хозяйства. Эти убийства продолжались и теперь. С приходом на наши земли Красной Армии мы надеялись, что польским издевательствам и убийствам наступит конец, но они не прекратились. Поляки официально с оружием в руках врываются в наши села, объявляя людям нашим, чтобы они выбирались за реку Буг.

Находим такое положение ненормальным и просим взять нас под свою опеку и то чем скорее, ибо всякое промедление со стороны власти стоит нам больших жертв.

330 подписей.

Долгобичев, 1.VIII. 1944г.

Копія. Машинопис.

ЦДАГОУ: Ф. 1. — Оп. 23. — Спр. 790. — Арк. 14.

Лист жителів села Потуржина на Холмщині до Голови Раднаркому УРСР М. Хрущова з проханням приєднати до України
31 липня 1944 року

Председателю Совета Народных Комиссаров УССР
тов. Никите Сергеевичу Хрущеву
От граждан села Потуржин,
Грубешевского уезда Холмской области.

ПРОШЕНИЕ

Мы, граждане села Потуржин вышеуказанного уезда Холмской области, просим присоединить все земли, заселенные в большинстве украинцами, так называемую Холмщину, которая лежит на Запад от Западного Буга, — к УССР.

Нашу просьбу мотивируем следующим: все вышеуказанные земли принадлежали до 1939 года к бывшей Польше. Польское капиталистическое правительство старалось всякими возможными средствами угнетать украинское население Холмщины, утверждая, что все холмщаки являются агентами Коминтерна. После уничтожения немцами польской державы на наши земли вошла Красная Армия, которую так долго ждало население Холмщины. Однако, случилось совсем противоположное к тому, что все мы думали. Красная Армия отошла на Западный Буг, а мы остались под хозяйничанием капиталистической Германии.

Началось снова угнетение. Поляки, которые завязали дружбу с немцами, начали всех украинцев, которые взялись за работу с приходом Красной Армии в 1939 году, отдавать как агентов Коминтерна в руки немцев. Таким образом, погибло много наших людей в немецких тюрьмах. Но полякам было и этого мало. Польское националистическое движение довело до того, что начали в массовом порядке жечь украинские села, убивать украинское население, говоря, что украинское население Холмщины выгонят за Буг. Наше село так же сожгли и уничтожили 22 невинных человека, в том числе сожгли живьем — 6, среди них: Иван Радомьяк, Евдокия Хитрая, Евдокия Шутовская и другие. И теперь, когда Красная Армия освободила нас от немецких грабителей, имеются случаи, ясно говорящие о националистической ненависти поляков к украинскому населению, так, например, погиб

Дмитро Борис — убитый польским вооруженным населением.

На основании всего вышесказанного просим Вас еще раз присоединить наши земли (так называемую Холмщину) к Украинской Советской Социалистической Республики.

Потуржин, дня 31 июля 1944 г.

Вышеуказанное подтверждается собственноручными подписями.

647 подписей.

Верно:

Машинопис.

ЦДАГОУ: Ф. 1. — Оп. 23. — Спр. 790. — Арк. 10, 11.

Лист жителів села Жабчи на Холмщині до М. Хрущова з проханням приєднати до України

30 липня 1944 року

Перевод с украинского

Председателю Совета Народных Комиссаров УССР

Секретарю ЦК КП(б)У тов. Хрущеву Н. С.

От крестьян села Жабча Грубышевского уезда на Холмщине

ПРОШЕНИЕ

Мы, крестьяне села Жабча, сотни лет проживающие на своих родных землях Холмщины, сохранили свой украинский язык, культуру, обычаи, хотя были 22 года под Польшей и под немецкими оккупантами. Теперь дождались освобождения от своих братьев — советской Красной Армии.

Узнав от старших офицеров Красной Армии о том, что по реке Буг должна быть польская республика, мы всем селом просим присоединить нас к Украинской ССР, ибо мы с поляками жить не хотим. Во-первых, они за 22 года своего господства уничтожили наши украинские школы, народные дома, кооперативы, не давали учиться в средних школах нашим детям, не допускали нас к работе в учреждениях, преследовали за свой родной язык, тюрьмы были заполнены нашими братьями за эти 22 года. Теперь в 1944 году при немецких

захватчиках, польские националисты оружием уничтожили наше и много других сел, убили сотни людей из нашей волости (детей, старых женщин и мужчин). После такого отношения к украинскому народу, со стороны поляков, — мы не можем жить вместе, и просим правительство УССР, если можно, присоединить нас к УССР.

Комиссия по организации прощения.

285 подписей.

дня 30.VII. 1944 г.

Верно:

Машинопис.

ЦДАГОУ: Ф. 1. — Оп. 23. — Спр. 790. — Арк. 9.

Лист жителів села Ласкавого на Холмщині до ЦК КП(б)У з проханням приєднати до України

1944 рік

Перевод с украинского
В ЦК КП(б) Украины
Крестьян села Ласковое, Грубешевского уезда
Холмской области

ПРОСЬБА

Мы, нижеподписавшиеся крестьяне села Ласковое, просим ЦК КП(б)У о присоединении нас к великой Украине, мотивируя свою просьбу следующим: во время Польши мы, украинцы, были преследованы польской властью, были угнетены и экономически, и морально. Наши приобретения культурные были разрушены, а тюрьмы были переполнены заключенными — украинцами под предлогами коммунистов и большевизма.

С приходом немецкой власти поляки начали убивать отдельных людей, а в месяце марте 1944 года начали на территории Холмщины акцию поголовного уничтожения украинцев бандитским образом: нападали на украинские села, поджигали и убивали украинцев.

В нашем селе Ласковом из числа 444 душ убито 200 человек и сожжено 102 хаты со всеми хозяйственными постройками.
40 подписей.

Машинопис. ЦДАГОУ:

ЦДАГОУ: Ф. 1. — Оп. 23. — Спр. 790. — Арк. 7.

Рішення Політбюро ЦК КП(6)У і Раднаркому УРСР про організацію переселення із Закерзоння українського населення і польського — з УРСР

19 вересня 1944 року

Особая папка

О реализации соглашения между правительством Украинской ССР и Польским Комитетом Национального Освобождения по эвакуации украинского населения с территории Польши и польских граждан с территории УССР
Постановление СНК УССР и ЦК КП(6)У

В целях реализации состоявшегося соглашения между правительством Украинской ССР и Польским Комитетом Национального Освобождения по эвакуации украинского населения с территории Польши и польских граждан с территории УССР, Совет Народных комиссаров УССР и ЦК КП(6)У постановляют:

1. Утвердить Главным Уполномоченным правительства Украинской ССР т. Подгорного Н. В.

Заместителями Главного Уполномоченного правительства Украинской ССР тт. Кальненко Т. С. и Ромащенко М. А.

2. Утвердить Главным Представителем правительства Украинской ССР в Луцке т. Цоколь А. А.

Заместителями Главного Представителя правительства Украинской ССР в Луцке тт. Гребченко И. К. и Могила А. О.

3. Утвердить инструкцию по проведению эвакуации.

4. Утвердить районных уполномоченных и их заместителей, районных представителей и их заместителей.

5. Организовать при СНК УССР на период эвакуации Управление, а при облисполкомах западных областей УССР

отделы по эвакуации и расселению украинского и польского населения.

Начальником Управления утвердить зам. наркома Госконтроля УССР т. Иванова по совместительству. Управлению Делами СНК УССР выделить 8 комнат для размещения аппарата Управления.

6. Поручить тт. Коротченко, Кириченко, Старченко рассмотреть и утвердить:

а) штаты Главного Уполномоченного, Главного Представителя, районных уполномоченных и районных представителей;

б) штаты Главного Управления по эвакуации при СНК УССР и отделов по эвакуации при облисполкомах.

7. Обязать наркома внутренних дел УССР т. Рясного обеспечить надлежащую охрану эвакуируемых и лиц, занимающихся эвакуацией.

8. Наркому внутренних дел УССР т. Рясному совместно с Главным Уполномоченным и Главным Представителем определить маршруты следования эвакуируемых и организовать работу контрольно-пропускных пунктов.

9. Обязать облисполкомы и обкомы КП(б)У западных областей обеспечить полный учет, прием и сохранность имущества и строений, оставляемых эвакуируемыми гражданами, для чего выделить в городах, районах и селах, из которых будет проводиться эвакуация, ответственных лиц, на которых возложить сохранение оставляемого имущества.

10. Наркомзему и Наркомхозу УССР к 10 октября с. н. представить СНК УССР и ЦК КП(б)У на утверждение план расселения прибывающего с территории Польши населения.

11. Уполномоченному Наркомата Заготовок СССР при СНК УССР т. Калашникову обеспечить приемку сдаваемой сельскохозяйственной продукции гражданам, эвакуированным из Польши.

12. Тов. Старченко и тов. Бутенко разработать и представить к 10 октября с. г. Совнаркому УССР и ЦК КП(б)У мероприятия по землеобеспечению эвакуированных граждан из Польши.

13. Обязать облисполкомы и обкомы КП(б)У западных областей принять и разместить в городах эвакуированных из Польши рабочих, ремесленников, врачей, художников, ученых, служащих и других городских жителей, оказав им помощь в трудоустройстве.

14. Обязать обкомы, горкомы и райкомы КП(б)У выделить в расселяемые пункты коммунистов — агитаторов для проведения массово-политической работы среди прибывших граждан с территории Польши.

15. Обязать Главного Уполномоченного т. Подгорного и Главного Представителя т. Цоколь совместно с наркомом финансов УССР т. Сахновским разработать и представить к 1.X.1944 года на утверждение Совнаркома УССР смету расходов по содержанию аппаратов Главного и районных уполномоченных и Главного и районных представителей по эвакуации украинского населения с территории Польши и польских граждан с территории УССР.

До утверждения сметы обязать народного комиссара финансов УССР т. Сахновского за счет республиканского бюджета финансировать авансом Главного Уполномоченного правительства УССР и Главного Представителя на неотложные нужды по их заявкам.

16. Выделить 10 исправных легковых и 4 грузовых автомашин с водителями для Главного Уполномоченного и районных уполномоченных, а также для Главного Представителя и районных представителей.

Поручить т. Коротченко мобилизовать указанное количество машин в наркоматах и центральных организациях УССР.

Укрнефтеснабу (т. Завадский) обеспечить машины необходимым количеством горючего из фондов УССР.

17. Обязать Управление Гражданского Воздушного Флота (т. Гребнев) выделить в распоряжение Главного Уполномоченного в гор. Люблине один самолет У-2 и для Главного Представителя в Луцке один самолет У-2.

18. Обязать начальника Украинского штаба партизанского

движения т. Строкач выделить для Главного Представителя и Главного Уполномоченного по одной рации с радистами-шифровальщиками.

19. Обязать Уполнаркомсвязи СССР при СНК УССР т. Садовниченко обеспечить необходимую телефонную связь районных представителей с Главным Представителем.

20. Выделить в распоряжение Главного Уполномоченного 5 машинисток с машинками й Главному Представителю 3 маши-нистки с машинками.

21. Обязать секретарей обкомов, секретарей райкомов КП(б)У, председателей облисполкомов й райисполкомов обеспечить служебными й жилыми помещениями Главного Представителя, районных представителей й их аппараты, а также Главного Уполномоченного Польского Комитета Национального Освобождения й районных уполномоченных й их аппараты в местах размещения.

За: Хрущев (19/IX-44), Корниец, Гречуха, А. Кириченко.

Оригінал. Машинопис.

ЦДАГОУ: Ф. 1. — Оп. 16. — Спр. 27. — Арк. 163—167.

ПІВНІЧНИЙ ЗАХІД

Визнаючи північно-західні кордони Української Народної Республіки на мирних переговорах в Бересті в лютому 1918 року, з політичних мотивів залишено поза ними Північне Підляшшя — територію між Західним Бугом і Наревом на захід від лінії Сарнаки—Мельники—Високо-Литовськ—Кам'янець-Литовський—Пружани.

А цей регіон, де український етнос на той час мав компактне суцільне розселення, означувався, зокрема, містом Дорогочином, у якому князь Данило Галицький 1253 року коронувався на короля Русі.

З інших українських населених пунктів у межиріччі Західного Бугу і Нарева необхідно вказати передусім на Більськ, заснований Ярославом Мудрим.

Підляшшя входило до складу Київської Русі за часів Володимира Великого, тобто з X століття. З того часу воно пов'язане з історією нашого народу, будучи найвіддаленішою частиною східного слов'янства.

Коли впала Галицько-Волинська держава, то Північне Підляшшя, перебуваючи тривалий час у складі Великого князівства Литовського, зберігало свою українську самобутність. І лише підпорядкування з 1569 року Польському королівству призводить до різких змін у житті тутешнього українського етносу. Особливо негативний вплив мала полонізація.

Втім, утиски, яких зазнавали українці Північного Підляшшя під час польського, пруського, а потім і російського панування, не могло стримати розвою українства. Але все те, що протягом багатьох століть берегли тутешні українці, пішло за вогнем у вирі Першої світової війни, коли царський уряд насильно вивозив їх углиб Росії, посилаючись на можливі бойові дії в цьому регіоні.

У подібному становищі опинилася й інша українська етнічна територія, розташована на північному заході, — Берестейщина, пов'язана з Підляшшям спільною історією.

Які б грози не зачіпали цей український масив, тут наші предки та їхні діти й онуки жили справжнім українством. Коли їх пробували переконувати в приналежності до когось з сусідів, вони наводили безліч доказів на користь української приналежності Берестейщини.

Наукові дослідження однозначно спростовують спроби нав'язати концепцію походження берестейців від ятвягів. Представники корінного етносу Берестейщини заявляють з цього приводу ось так: "Нам нема чого шукати своїх предків у далекому лісовому племені литовців. Ми маємо своїх. Це — дуліби-бужани-волиняни, споконвічні слов'яни-хлібороби, їх прадавня спадщина — наш старовинний поліський діалект української мови. Дали вони нам у спадок і свою державу — відому в тогочасній Європі сильну і незалежну Волинь-Воладимирію. Але монголо-татарське ярмо знекровлювало її. Рік при році літопис скупю відмічав біду за бідою: "Прийдоша татарове і зділаша землю пуну". Й таких непрошених навал було десятки. Цим користуються чужинці. З заходу вторгаються поляки, з півночі — литовці, з півдня — угорці. 1341 року литовські князі остаточно захоплюють Бересть, 1379 року на місто нападають, грабують і палять тевтонські рицарі. З того часу Берестійська земля відривається від єдинокровної Волині" (Тисяча років стремління Берестійщини до єдності з Україною. — Брест, 1990. — С. 5).

Згідно з переписом 1897 року українську назвало рідною така кількість мешканців Берестейщини: у Брестському повіті 70.838 чоловіків і 69.723 жінок, Більському — 31.800 і 32.456, Кобринському — 73.981 і 72.808, що засвідчило тут їхню абсолютну перевагу (Первая всеобщая перепись населения Российской империи 1897 г. Гродненская область. — М., 1904. — Т. 11. — С. 102).

І сьогодні, коли в Білорусі, всупереч давноусталеним науковим висновкам, в тому числі й видатного білоруського вченого Я. Карського, питання етнічної приналежності автохтонного населення цього краю продовжує дискутуватися ідеологами державної влади, місцеві українці заявляють: "За-

гальновизнана межа розселення цих народів (українців і білорусів — В. С.) у Брестській області проходить по ріці Ясельді до впадіння її в ріку Прип'ять, потім по ріці Прип'ять до впадіння у неї ріки Горинь, і далі по ріці Прип'ять з різними за величиною відхиленнями від цієї лінії у східному та північному напрямках по всій її довжині.

На південь і на захід від цієї лінії, тобто в Малоритському, Брестському, Жабинківському, Кобринському, Березівському, Дрогичинському, Іванівському, Кам'янецькому, Пинському і Столинському районах повністю, а також в Пружанському, Іваневіцькому, Ляховицькому, Ганцевіцькому і Лунинецькому районах частково проживає корінне українське населення. За приблизним підрахунком його чисельність складає близько 1,0 мільйона чоловік" (*Козловський М.* Ще раз спитаймо себе: хто ж ми такі насправді?// Голос Берестейщини. — 1994. — Ч. 1).

До речі, такий саме український склад населення цього регіону був підставою того, що за умовами Берестейської угоди в 1918 році вказаний регіон включався до складу України. Від Пружан кордон мав іти до Вигонівського озера. Ця лінія в основному відповідає етнічному розселенню українців на тутешніх теренах ще з сивої давнини.

Територію Берестейщини ще з 8 століття заселяли східнослов'янські племена волинян (бужан) на заході та древлян на сході (*Кухаренко Ю.* Полесье и его место в процессе этногенеза славян // Полесье. — М., 1968. — С. 44).

Ця земля була включена до складу Київської Русі — могутньої східнослов'янської держави, а потім її наступниці — Галицько-Волинського князівства.

Приналежність Берестейщини в той час до України обстоювали такі авторитетні історики, як Б. Греков (*История СССР.* — М., 1948. — С. 487) та М. Державін (*Происхождение русского народа, великорусского, украинского, белорусского.* — М., 1944. — С. 114).

Необхідно зазначити, що Берестейщина підтримала повстання Богдана Хмельницького в 1648 році. Зокрема народні

виступи проти польської шляхти сталися в Бересті та Пинську, ці міста перейшли до рук повстанців (*Козловський М. Вказ. праця*). З 1648 року існував Туровський козацький полк, який згодом перетворився в Турово-Пинський (*Сергійчук В. Армія Богдана Хмельницького. — К., 1996. — С. 39, 40*).

І тоді Україна не відмовлялася від цієї території. Як наголошував І. Крип'якевич, договір з шведським королем Карлом X, підписаний 16 жовтня 1657 року в Корсуні, в третьому пункті зазначав: "Його Королівська милість має признати і проголосити границі і межі володінь Запорозького Війська не тільки до ріки Вісли, але і до границь Прус, і обіцює спільними військами добувати держави і замки та віддавати їх в руки Запорозького Війська, так само в Литві воєводство Берестейське і Новгородське аж до ріки Березини" (Діло. — 1918. — 6 січня).

З етнічною приналежністю Берестейщини до України погоджувалася і радянська Росія в 1918 році. Голова її делегації на переговорах з Україною про розмежування — Християн Раковський 22 липня 1918 року повідомляв до Москви: "Украинской территорией считаем Холмщину, Брестский и Кобринский уезды Гродненской (губернии — В. С.), отошедшие Украине по Брест-Литовскому договору" (ЦДАВОВУ: Ф. 3766. — Оп. 2. — Спр. 44. — Арк. 3 зв.).

Початково й самі білоруси окреслювали свою етнічну територію без Берестейщини й Підляшшя. Скажімо, в меморіалі представників білоруського народу, опублікованому в Лозанні 27 червня 1916 року, вказувалося: "Південний кордон Білорусі проходить на північ від Бреста-Литовського, вздовж боліт Прип'яті аж до Чернігова" (Вольная Беларусь (Минск). — 1917. — 29 вересня). У проекті платформи білорусів-автономістів політична і національно-територіальна автономія Білорусі передбачалася також тільки в складі північної частини Гродненщини" (там само. — 1917. — 11 вересня). Не згадувалося про Берестейщину і в поправках історика Д. Соболевського (там само. — 1917. — 19 жовтня).

І навіть в "Уставній Грамоті Ради Білоруської Народної

Республіки", виданій 24 лютого 1918 року, серед білоруської частини Гродненщини не називається Берестейщина (ЦДАВОВУ: Ф. 2592. — Оп. 1. — Спр. 62. — Арк. 18).

Але коли дійшло до переговорів про розмежування між Українською Народною Республікою і Білоруською Народною Республікою в квітні 1918 року, то делегація наших сусідів почала висувати претензії на Берестейщину. Зокрема, під час четвертої зустрічі, 22 квітня 1918 року, голова білоруської делегації С. Рак-Михайловський зробив ось таку заяву: "Лінія границі, проведена нами на однім із засідань, носила характер чисто приватних наших вступних переговорів, при чім при наміченню мінімальної границі ми повинні замітити, що Гродненщина з Брестом, Дрогичином, Більськом, Кобрином і Пружанамі всіма Білорусинами вважається за білоруську територію. Взагалі, оскільки нам є звісна думка громадянських Білоруських кол, полуднева границя Білорусії йде загальною по границі Мінщини і Гродненщини, хиба лиш за виключенням невеликого полудневого кутка Берестейського повіту" (там само. — Арк. 34).

Разом з тим, підкреслив тоді С. Рак-Михайловський, "для Білорусії як рівнож і для України, принципіально значення має усталення нормальних етнографічних границь Білорусії на сході і на півночі, і тому важно і необхідно, щоби Україна всіма засобами допомгла зі свого боку активній участі нашої делегації в Курську. Ми ж зі свого боку постараємося ускорити закінчення переговорів відносно своєї границі з Україною" (там само. — Арк. 34).

До речі, цю важливу проблему для них білоруси ставили перед українцями і в майбутньому. Так, у газеті "Белорусское эхо", що виходила в Києві, 30 травня 1918 року А. Гвоздь писав: "На переговорах про мир, що відбуваються нині між Україною і Великоросією, договірним сторонам необхідно буде, між іншим, встановити одне надзвичайно важливе положення: де кінчається на заході українсько-великоруський кордон".

Однак спершу на Берестейщині відбувалося досить швид-

ко відродження українського життя. Місцеві власті підпорядковувалися безпосередньо Києву. В Бересті в 1918 році організуються спеціальні курси для перепідготовки вчителів-українців: цікавою щодо цього є інформація в берестейській газеті "Рідне слово" від 7 січня 1919 року: "Чуть не на кожному кроці на стінках домів та парканів (не тільки на афішах) бачиш оголошення на українській, єврейській та на російській мові, що закривають собою колишні німецькі. Рано о восьмій бачиш, як школярі йдуть покvapно на науку до школи. Вже функціонує правильно українська державна вища початкова школа (прогімназія), функціонує й приватна єврейська прогімназія, а з 10 січня має розпочатись навчання ще в одній приватній єврейській прогімназії. Ще в місті багато німецького війська, але вся влада місцева знаходиться в руках української адміністрації. Потроху починають йти в рух українські гривні..."

Та, як відомо, Українська держава не змогла утвердитися в 1917—1920 роках, і Берестейщина відійшла до Польщі, яка намагалася асимілювати автохтонне населення.

Стосовно польського перепису 1921 року, то селяни писали до польської влади, що його дані "не відповідають дійсності, бо записували нас, не питаючись навіть, за кого ми себе вважали. Ніхто з нас не почуває себе білорусом, мова білоруська для нас чужа, натомість всі ми українці" (Голос Берестейщини. — 1996. — Ч. 3).

До слова, в 1926 році заявили про бажання навчати дітей українською мовою такі села Берестейщини:

Берестейський повіт: Вигулки, Плоска, Задвірці Нові, Скорбичи, Курниця Велика, Неплі, Черні, Березівка, Камениця Жировицька, Закіє, Заболотте, Хмелево, Деменичі, Ясинівка, Косичі Великі, Косичі Малі, Кошилово, Бушмичі, Кунаховичі, Копили, Омеленець, Вілька Підгорецька, Дем'яничі, Старий Двір, Малинівка, Подлесе, Омелінка, Олешковичи, Чернавчичи, Блювиничі, Щостаково — всього 34.

Дерогичинський повіт: Олесієвичі, Сиче, Кублики, Вілька, Липники, Пікачі, Мізовці, Лясковичі, Сичівка, Кулаки, Стрільно,

Віри, Іменин, Улиця, Дядовичі, Зачеря, Попина, Верхусте, Гірка, Пансевічі, Літовськ, Глина, Заплесе, Язьвіни, Лосинці, Белінек, Ялоч, Огдемер, Семеновишна, Староселе, Симоновичі, Зарічка, Осівці, Вілька Попівська, Лежитковичі, Шгаси, Воловця — всього 37.

Кобринський повіт: Грушова, Городець, Кордуб, Лищійовичі, Багди, Баліщизна, Площа, Бачки, Сехновичі Малі, Сехновичі Великі, Грицевичі, Семеновичі, Стеброво, Мищиці, Здітово, Гайтюхи, Щедлинки, Жабінка, Курнічі, Галиково, Жабіночка, Абрамовичі, Доропієвичі, Єжики, Філіповичі, Шолухи, Дзягле, Федьковичі, Онисковичі, Блоти, Корочи, Іменін, Козіще, Хомовичі — всього 39.

Столинський повіт — Літинськ, Біла, Столин, Жедень — усього 4.

Перелічені села — це тільки ті, українські громади яких надіслали копії своїх звернень до польської влади Українському Клубові. До листопада 1926 року таких копій надійшло 480, в яких засвідчувалося бажання навчати рідною мовою в українських школах на Берестейщині 21.542 дитини (Голос Берестейщини. — 1996. — Ч. 3).

Перепис від 9 грудня 1931 року засвідчив, на Берестейщині (на неї припадало 31.200 кв. км) мешкало понад мільйон жителів (*Кубійович В.* Українська людність в Польщі в світлі перепису з дня 9.XII.1931//Вістник (Львів). — 1933. — Т. III. — С. 575).

Але й тоді ще північно-західні українські землі не відтворили повністю своєї людності, зменшення якої пояснюється масовими вивезеннями царською Росією православних на схід під час Першої світової війни. Незважаючи на повернення значної маси людей та доволі сильний природний приріст за 1921—1931 роки, загальна кількість населення була меншою на десять відсотків у порівнянні з 1914 роком (там само. — С. 582).

До честі тодішніх комуністів Берестейщини, а також ЦК КПЗБ, треба сказати, що вони реалістично оцінили національну ситуацію в Поліському воеводстві. В теоретичному

органі ЦК КПЗБ "Бальшавік", зокрема вказувалося: "Вьявіла-ся, што некалькі з гэтых району у большості сваей не беларускія, а украінскія, і партыя павінна кідаць там лозунгі не беларускай школы і т. д., а украінскай" (Цит. за: Тысяча років стремління Берестейщини до єдності з Україною. — С. 9).

Комуністи, до речі, стали в україномовних районах на чолі хат-читалень легального товариства "Просвіта на Поліссі". Ці осередки української культури передплачували книги й пресу з Радянської України, а також зі Львова. Вони працювали в 56 селах Брестського й 44 Кобринського повітів (там само).

Користуючись правом особистої недоторканості, депутати до польського сейму від Української соціал-демократичної партії А. Пашук, Й. Скрипа, Т. Приступа, Я. Войтюк збирають на свої зустрічі тисячі трудящих Берестейщини, ініціюючи на них створення легальної організації "Селянський союз", що згодо переростає в потужне Українське селянсько-робітничє об'єднання "Сельроб", центральне керівництво котрого перебувало у Львові. На Берестейщині гуртки цієї української організації діяли в 35 селах і містечках Брестського, в 25 — Кобринського, в 22 -Дорогочинського, в ряді сіл Пинського й Столинського повітів. У 109 осередках "Сельробу", що були в 1928 році зареєстровані в Поліському воєводстві, нараховувалося понад 2 тисячі активних членів, навколо яких лише за даними поліції групувалося 50 тисяч співчувачючих. Цей факт красномовно засвідчував, що спроби відгородити Берестейщину від України не увінчалися успіхом (там само).

Коли в 1939 році в результаті зговору Сталіна і Гітлера до Радянського Союзу відійшла Берестейщина, то тодішній керівник УРСР Микита Хрущов запропонував господареві Кремля включити її до складу України.

Однак Сталін, побачивши привезений Хрущовим проект розмежування між УРСР і БРСР по етнічному кордону північніше Берестя, грізно запитав: "Петлюри уже нет, Скоропадского — нет, Винниченко — нет, так кто же это составлял? "

Після цього росіянин Хрущов, злякавшись, що його мо-

жуть звинуватити в українському буржуазному націоналізмі, не став наполягати на прийнятті варіанту кордону, який врахував би інтереси українців (Пономаренко П. Как Сталин земли делил//Литературная газета. — 1992. — 9 грудня).

За висловом А. Орликовського, українські терени на Поліссі, Берестейщині та Мозирщині були "формально здані на повну білорусифікацію" (Орликовский А. Вказ. праця. — С. 14).

За цим кроком автор цілком справедливо бачить виграш "російської імперської політики, що коштом українського Полісся, яке штучно приділено білорусам, взяла собі білоруську Смоленщину, обмосковлюючи її людність та зв'язуючи господарсько вповні із центральною Росією.

Говорячи політично-стратегічними аргументами, Росія забрала собі смоленську браму та частину білоруського Подвиння з такими вузлами, як: Великі Луки, Невель, Рославль та за те дала білорусам повну магістраллю Прип'ять—Буг з містами: Пинськом, Берестям, Мозиром, Кобрином, Давидгородком, Лунінцем.

Україну позбавлено першорядної ваги природнього водного шляху Дніпро—Висла, який лучив Чорне море з Балтійським, та тим самим Україну з Польщею, Німеччиною та Литвою, а, крім того, стратегічні позиції України на поліських болотах пересунено на північну Волинь під рогачки самого Києва, по Овруч, Сарни, Володаву.

А мовою цифр це значить, що з біля 30—35.000 кв. км українського Полісся з мільйонним населенням Україні залишилося не більше 10.000 кв. км простору із не більше 100—200.000 людністю.

В порівнянні до інших наших областей це давало б втрату розміром більшої української області" (там само. — Ч. XII. — С. 10).

Можна погодитися в цілому й з таким висновком А. Орликовського: "З усіх пограничних втрат України, поліський простір зазнав найбільшого ушкодження. Це велика територіяльна втрата для України не лише з стратегічного, а й економічного боку, в обличчі якої усякі мовні пересунення навіть в

нашу некористь на російському чи другому відтинку бліднуть" (там само. — С. 10).

Спроби відродження українського національного життя в цьому регіоні після прилучення його вольовим сталінським рішенням до БРСР в 1939 році, зустріли опір нової влади. Вчителів української мови, літератури та історії називали не інакше як петлюрівськими недобитками. А таких тільки в Берестейському, Кобринському та Пинському повітах виявилось близько двохсот, де школи працювали по-українськи.

Нова влада ставить за своє завдання білорусити українські школи. Завідуючий Кобринським повітовим відділом освіти Гоберман, наприклад, організовує "викорчовування петлюрівських недобитків", присилаючи в українські школи випускників з Мінська. За свідченням І. Хмілья, "одну школу Кобринського повіту приїжджали білорусити з залогою НКВД проти волі цілої громади, мотивуючи, що для українських шкіл нема підручників... Селяни, батьки дітей, у відповідь кидають, "Дозвольте, а ми самі принесемо на плечах підручники з Києва!" (Хміль І. Українське Полісся. — Чикаго, 1976. — С. 173).

Цей автор стверджує, що були цілі українські села, які писали петиції до Москви з проханням приєднати їх до УРСР (там само. — С. 173).

Однак у відповідь — арешти національне свідомих українців. Так, у ніч з 17 на 18 червня 1941 року НКВС арештувало 30 учителів-українців тільки в Берестейському та Кобринському повітах (там само. — С. 175).

На території довоєнної майже повністю україномовної Брестської області в 1940 році відкрили 747 білоруських шкіл. Проте 58 шкіл тоді таки залишилися українськими. Зрозуміло, що це були школи, які місцеве населення утворило всупереч офіційній владі (Тисяча років стремління Берестійщини до єдності з Україною. — С. 11).

Сталінські циркуляри про білорусизацію Берестейщини, масові арешти інтелігенції не могли знищити дух українства. Він особливо яскраво виявився за часів діяльності Організації Українських Націоналістів. Найбільш національно свідо-

мими були Кобринщина і Дорогочинщина. Активність ОУН в Кобрині, зокрема, була широко відома. Викриті НКВС і кинуті до Берестейської в'язниці Григор Шварко (с. Богото), Леонтій Кватерук (м. Кобрин), Василь Пархотик (с. Здишів), Бойтик (с. Дивин), Юліан Шумінський (с. Жабинка) витримали всі знущання, а після звільнення їх німцями з цієї катівні продовжили свою патріотичну діяльність.

На Берестейщині тоді ж починають утворюватися українські комітети. Відомо, зокрема, що в Бересті таким комітетом керували Олександр Гнатів (голова), Іван Микита (заступник) та Володимир Криницький (секретар). Членами комітету були Іван Кобилко, Василь Яців, Петро Шалупчук. Такі ж комітети виникають і в інших містах етнічної української території: Кобрині, Янові, Дорогочині. До Кобринського комітету входили Йосип Сацевич (голова), Петро Рафалович (заступник), Ярослав Жилавий (секретар), Василь Пархотик, Леонтій Кватерук, Володимир Магер та Дмитро Рафалович — члени.

Треба враховувати те, що на початок війни між Гітлером і Сталіним українське населення цього регіону значною мірою зденаціоналізувалось, оскільки в умовах Польщі воно мало вільний доступ лише до польської школи, а в 1939—41 роках навчання здійснювалося переважно російською і білоруською мовами. Тоді тут нараховувалося 799 білоруських шкіл, 77 — російських, 56 — польських, 21 — єврейських і 30 — українських (Голос Берестейщини. — 1995. — Ч. 2).

Більше українських шкіл з'явилося тільки за німецької окупації. І хоча в них заборонялося викладати географію та історію України, ці навчальні заклади (всього — 161) дієво сприяли зростанню національної свідомості української молоді. Національний рух поволі набирив сили. Передусім, він проявився у діяльності ОУН-УПА в роки гітлерівської окупації.

Про приналежність Берестейщини до української автономної території в роки другої світової війни засвідчує і маршова пісня Української Повстанської Армії під назвою "Кобринячка":

З-понад Прип'яті та Бугу,
З-понад Ясельди й Піни —
Поліщук у сорок другім
Встав на захист Вітчизни.
Проти тих, що не питавши,
Йшли від хліба визволять! —
І брунатних, і червоних,
Встав як лицар загадковий
Мужньо з крісом у весь ріст!
Геть, брунатні і червоні,
З рідних наших сіл і міст!
Ми тут батьківці від віку
Болім, борів і полів! —
І не хочемо опіки
Ні ляхів, ні москалів!
Так вперед, вперед до злуки!
Всі у лави, як один! —
Любосвітові онуки
Із тризубом золотим...
Хай живе нам Україна —
Пісні й волі сторона!
Від Гайнівки по Дон синій
А з Кубані — по Дунай!

(Хміль І. Вказ. праця. — С. 221).

Не дивлячись на те, писав 1942 року Єфрем Скрипнюк, що "ворог справляв тут кроваві оргії, нищив нас морально і фізично, ми завжди були одні й ті самі, ми завжди почували себе рідними братами тих, що живуть на срібних Карпатах, над синім Доном та широким Дніпром. Ми були складовою народу, якому ім'я — українці. Ми являлись завжди одною спільнотою, одним народом, який, перебуваючи довгі віки під чужим пануванням, все-таки затримав ті прикмети, які нас, українців, відрізняють від усіх інших народів. Ми затримали одну мову, одні звичаї, одну ж і ту саму релігію, бо у всіх нас тече одна й та сама українська кров, і всі ми діти однієї матері-України" (Пінська газета. — 1942. — 15 липня).

Незважаючи на німецький, а з 1944 року терор НКВС, українство Берестейщини підтримувало боївки УПА. А їх присутність тут у свою чергу підтримувало українське населення, — воно навіть ставило питання про відкриття українських шкіл у "Савецькій Беларусі".

Українці Берестейщини по-справжньому відчули на собі "щастя визволення", яке принесли "брати зі сходу". Уже цитований І. Хміль писав з цього приводу: "І ось ця справдішня московська голота силою свого лаптя прийшла на нашу освячену кров'ю, сльозами і потом дідів наших і прадідів землю, грабує, напасить, насилує, вивозить усе, та ще й матюкає за твоє добро, називає тебе: ворогом народу, кулаком, бандитом, гадом, сволоччю, нацистом — коли сам з нацистів нацист! Більший в десять разів за Гітлера! Чи не сатанізм оце московський з'явивсь у чубатій будьоновці з червоною зорею?" (Хміль І. Вказ. праця. — С. 175).

Утім, з утвердженням радянської влади в повоєнні часи, українцям знову запропонували "перелицюватися" в білорусів. Хто з цим не погоджувався, зазнавав репресій. Так, директора Ботчинської сільської школи Кобринського району Луку Волосюка у 1945 році заарештували тільки за те, що обстоював навчання українською мовою.

Українське життя на радянській частині Берестейщини фактично згасло. Мовою постійного спілкування корінного населення Берестейщини, як відомо, є берестейсько-пинський діалект української мови. На підтвердження цього члени правління Українського громадсько-культурного об'єднання Берестейської області заявляють: "Скажіть, хто в нас говорить: будає хадзіць, будає рабіць, вядзеш, біці, вада, галава, малако, йон, яна, яно? У нас говорять: буде ходити, буде робити, ходитиме, робитиме, ведеш, бути, вода, голова, молоко, він, вона, воно. А які в нас народні пісні, що передаються з покоління в покоління? Українські. Так хто ж ми є? До якого народу належимо, якщо наша мова, походження (історія), культура українські? Відповідь на це питання може бути тільки одна — ми належимо до українського народу!" (Голос Берестейщини. — 1994. — Ч. 1).

Це визнали й самі білоруси. Так, видатний білоруський кри-

тик, письменник та публіцист Сергій Полуян 1909 року писав про підляських українців, "што яны сыны братняй нам Украіны".

Інший відомий білоруський учений — професор Карський 1903 року писав про українців і білорусів у регіоні Підляшшя та Берестейщини: "Полудневу границу білорусів проводимо так: річкою Нарев по Більському повіту Гродненської губ. до Біловезької Пуці, далі вона перетинає останню по р. Нареву і до м. Шерешова, а звідти на північ од м. Пружан на схід до р. Ясельди до Картуз-Берези; звідти, захоплюючи Стригів майже рівнобіжне до варшавсько-московського шосе скеровується до р. Шари, потім по останній переходить до Мінської губ. Тут по р. Шарі білоруська границя йде приблизно по р. Бобрику в полуднево-східному напрямі до м. Лунино недалеко від стан. Лунинець, захоплюючи в білоруську область с. Хотиничі, Мальковичі, Дятловичі" (*Карский Я. Беларусь. — Варшава, 1903. — Т. 1. — С. 10, 11*).

Приблизно так визначає українсько-білоруську етнічну межу і чех Нідерле.

А видатний російський академік Шахматов зазначив, що підляська говірка української мови поширюється на Берестейський, частини Більського, Кобринського і Пружанського повітів, тобто на історичні Підляшшя і Берестейщину.

Надзвичайно важливим для нас є і спостереження про українську людність Берестейщини, які 1918 року занотував 70-річний священник Никанор Котович, уродженець Кобринського повіту. Порівнюючи мову, звичаї, пісні, обряди, психіку і навіть схожість населення Берестейщини і Волині, він, зокрема, також вказує на однакові імена: Гриць, Остап, Пилип, Ничипор, Хома, Данило, Тарас, Пантелій, Улас, Хведір, Палажка, Опраска, Катерина, Оксеня, Огапа, Хведора, Юхимка, Ганна, Христина, Явдося, Мелаха, Наталка, Олена; і прізвища: Коляда, Тур, Гук, Шевчук, Кравчук, Степанюк, Вакулук, Рогачук, Мигура, Бич, Сиротюк, Ярощук, Стасюк, Дубина, Манишка, Козлюк і багато інших.

Цікавим є повідомлення священника Котовича про те, що на той час у багатьох церквах Берестейщини ще зберігалася велика кількість древніх документів з підписами: "Єпископ Володимірський і Берестейський". Значить, цим стверджу-

ється багатовіковий зв'язок південних повітів Гродненської губернії (тобто Берестейщини) з Україною. Більше того, саме київські митрополити благословляли особисто в цьому регіоні будівництво православних церков, а посвяти в духовний стан відбувалися виключно в Києві, Володимирі-Волинському і Почаєві, а не в Москві, Петрограді, Гродно чи Вільно.

До речі, богослужбні книги в храми Берестейщини надходили з друкарень Києва, Почаєва, а також Львова і Перемишля.

Зрештою, щоліта маси селянства Брестського, Кобринського, Більського і південної частини Пружанського повітів ходили на богомілья не до Москви, Вільно, Гродно, Мінська, а виключно в Київ, Почаїв і Холм, тобто в Україну, як і предки.

На закінчення Никанор Котович вказував: "Родная мать Україна должна принять в свое лоно своих младших детей, защищать их и не дать им погибнуть. Это прямой ее долг, священная ее обязанность" (ЦДАВОВУ: Ф. 2607. — Оп. 1. — Спр. 43. — Арк. 20).

Та цього Українській державі не вдалося зробити. Вона й сама тоді не змогла вистояти.

Отож, як зазначалося вище, нелегко тепер українцям Берестейщини на прабатьківській землі...

Якби сьогодні передові діячі білоруської культури ставилися так до українців, як і в часи спільної неволі, то умови національного життя останніх у Білорусі, зокрема, на Берестейщині, де їх проживає близько мільйона, були б набагато сприятливішими.

Нинішні провідники українців Берестейщини пишуть: "Нам кажуть: "То було ваше добровільне входження до Радянської Білорусії". Але ж факти, яких уже не знає молодь, говорять про інше. Ось тільки один з них: група депутатів від Берестейщини на Народних Зборах Західної Білорусі в Білостоку, виконуючи доручення своїх виборців, хотіла поставити питання про передачу наших україномовних повітів Поліського воєводства до України, та їм заявили: "Нельзя!" І вони, знаючи про розмах репресій у країні, замовкли. Хто ж продовжував добиватися справедливості, поплатився засланням

у сибірські концтабори" (Тисяча років стремління Берестейщини до єдності з Україною. — С. 1).

Але, незважаючи на спротив тамтешніх шовіністів з владних структур Білорусі, українці Берестейщини продовжують боротися за свої права автохтонного народу на батьківській землі. Вони — в рідній хаті:

*Гета хата — вїйта Гната —
І весела і багата!
Є хороші молодиці, —
А дівчата — чарівниці!
Всіх чарують, кого знають,
Батька свого поважають!
Бо він, дедьо, варт поваги,
Він не знає в біді страху.
Вуса довгі, як в Гетьмана,
Шапка смушком переткана!
А дівчата, як на диво —
Чорноокі, чорнобриві...
Оно глянуть, серце в п'яти!
Та нас, хлопці, не злякати,
Бо ми хлопці, дедю, биті —
Є з Дивина, й Малорити.
З Тереспоя, Верхолісся, —
Із Підляшшя і Полісся!
Дяка щира за дар Божий, —
А найбільше — Україні*

(Хміль І. Вказ. праця. — С. 131),

Краща ситуація склалася для українців Північного Підляшшя. Передусім їх обійшов акт масового геноциду польською владою українців, котрих виселяли 1947 року на німецькі землі під час сумнозвісної акції "Вісла". Незважаючи на спроби польських властей бачити в Північному Підляшші українців як білорусів, наші співвітчизники не втратили своїх національних ознак. Сьогодні вони продовжують розбудовувати українське культурне життя, тим паче, що в місцевих органах влади мають підтримку, оскільки багатьох з них обрано депутатами.

ДОКУМЕНТИ

Присяга представників влади Пинщини українській державі Богдана Хмельницького

20 червня 1657 року

Присяга їх милості панів обивателів Пинських,
віддана гетьманові Богдану Хмельницькому, р. 1657

В ім'я найсвятішої трійці, отця, сина і духа святого. Амінь.

Великі війни попусаються до держави з двояким наслідком: або щоб по малім кровопролиттю принести спокій на довгі людські (віки), або для повного знищення і викорінення, на випадок, коли завзявшись не схаменуться. Такого попушення дізнало і кн. Литовське, і через вороже бушування різних військ ледве вирятувалось з повного і жалісного знищення — мабуть даючи заплату за гріхи свої. Повітові Пинському теж не мала частина тої кари мусіла дістатися в тім пожарі... Але за порадою висланих з-поміж себе шановних людей, щоб утекти видимої і близької вже божої кари, таку намовили ми приязнь з й. м. п. гетьманом запорозьким і всим військом, котру ми заприсягаємо в таких словах:

Ми, урядники Пинського повіту — Лукаш Єльський, маршалок, і Адам Спитек Джеський, стольник, — як вислани посли іменем своїм і всієї братії повіту нашого, присягаємось богові в трійці єдиному, найсвятішій діві і всім святим, згідно з обрядом і вірою нашою, через апостолів нам переданою і визнаною:

Все, в чому ми іменем всієї братії і за її дорученням договорилися з й. м. п. гетьманом військ запорозьких в справі вічної і нерозривної приязні, — те ми самі і ті, іменем котрих ми це постановляємо, все дотримаємо в усіх належних до тої приязні кондиціях і пунктах, і потомки наші будуть обов'язані дотримувати силою присяги, тепер нами даної.

Обіцяємо, що не будемо ніколи думати про якусь зраду і

розірвання зв'язку нашого з Військом Запорозьким, як і потайки не підійматимемо на нього сторонніх неприятелів, ані фракцій ніяких не будемо чинити на його шкоду. Навпаки на усяких неприятелів того війська ми повинні стати, не вимовляючись ніякою близькістю й своятцтвом — хоч би то були й найближчі нам люди. Іменем своєї братії зобов'язуємось своєчасно давати знати про всякі неприявні наміри, які будуть відомі на нашій пограничі, остерігати про все, що могло б занестись на шкоду України і всього війська і в нічому не ухибити приятельській вірності.

Одностайно з військом нашим Запорозьким ми і потомки наші будемо боронити віру православну грецьку так само як і римську, свободи і границі наші спільні, коли який-небудь неприятель мав би на них наступати.

Старшинства, гідності і начальства, як земські, так і військові, мають залежати від й. м. п. гетьмана запорозького, і з рук його одержуватись, з тим одначе, що для всіх урядів, які заміщались здавна вибором, зістається вибір вільний усім обивателям Пинського повіту, а після вибору має проситись конфірмація у й. м. Уряду, і власті військові будуть належати тільки до нього, і коли буде в тім потреба, ми чекатимемо наказу від нього або від того, кого він схоче настановити над нашими військовими урядами, і без його відомості ніхто не може проголошувати війни, ані не може нападати на які-небудь краї без його дозволу.

Через нього ж, (будучи) при Війську Запорозькому, ми маємо признавати себе в вічному підданстві цареві й. м., і в нічому не допомагати його неприятелям, ні радою, ні якими-небудь підмогами, явними чи потайними.

Узагалі, наскільки й. м. п. гетьман заховав нас при давніх, наданих від королів польських правах, прерогативах, вільностях, судах і зверхностях, ні в чому не порушуючи їх ваги, і відібрав тільки королівщини, належні до Пинського староста, недавно роздані, і не порушив навіть ленних і довічних надань, наданих здавна, тільки поставив умову, що до живоття по смерті особи, яка має на нього право, мають бути

прилучені до Пинського староства, то і ми, і нащадки наші будемо заховувати до п. гетьмана теперішнього і наступного, і до всього Війська Запорозького таку саму вірну приязнь і зичливість, як до попередніх панів наших — в щасті і нещасті обопільно, на вічні часи, не піддаючись на лукаві чужі намови. Навпаки, коли б ми (довідалися) про когось у сусідстві, в краях Польських чи Литовських, що вони уперто не хочуть горнутись до приязні й сполучення з й. м. п. гетьманом і всім Військом Запорозьким, ми обіцяємо відводити їх від тієї упертості нашою намовою, і взагалі пильнувати всього, що належить до обопільної приязні.

І всім ми повинні залежати тільки від й. м. п. гетьмана запорозького — теперішнього і наступного, і не присвоювати собі ніяких урядів без його волі: не видумувати собі соймиків для нарад, не збирати хоругов без окремого сповіщення й. м. п. гетьмана — хіба в наглому і гарячому випадку.

Унію і інші чужі віри, обом сторонам неприязні й противні, ми повинні викорінювати одностайно з усією братією, не даючи місця і припади в своїм повіті такій заразі душ християнських. Але коли б хтось з духовних перепросив належного київського митрополита і одержав від нього свідоцтво покути за відступство і за нього гаряче прохало духовенство, такий має право на панську увагу й. м. п. гетьмана.

Нарешті, всі взагалі обов'язки приязні, хоч би й не названі тут, ми зобов'язані виконувати вічно.

Так допоможи нам, боже і невинна мука Христова.

А по виконанню присяги їх м. п. п. послі — й. м. п. Лукаш Єльський, маршалок, і п. Адам Спитек — Бжевський, стольник Пинського повіту, з тими братами, що при них, для ґрунтовнішого скріплення підписалися при печаттях своїми власними руками, обіцяючи, що те ж саме без одволоки зроблять усі їх м. обивателі пинські.

Діялось у Чигрині 20 червня 1657 р.

Липинський В. Україна на переломі. — Київ—Відень, 1920. — Т. III. — С. 11, 12.

Протоколи переговорів української та білоруської делегацій щодо визначення державних кордонів

19—22 квітня 1918 року

ПРОТОКІЛ I

засідання представників уряду Української Народньої Республіки з представниками уряду Білоруської Народньої Республіки в справах усталення державних границь
дня 19 квітня 1918 року

ПРИСУТНІ:

від українського уряду: А. В. Ліхнякевич, голова комісії
М. С. Свідерський

Т. В. Петрівський, члени

від Білоруського уряду: О. І. Цвікевич, голова делегації
С. О. Рак-Михайловський, член.

Засідання відчинив п. А. В. Ліхнякевич промовою, в якій від імені уряду Української Народньої Республіки привітав Білоруську делегацію. В своїй промові п. Ліхнякевич підкреслив особливе значіння того факту, що представники білоруського народу, після оголошення незалежності Білорусії перш за все звернулись до України і тим показали своє братнє почуття до українського народу як провідця в будуванню демократично-національної держави. Білоруський народ не помилився в своїм почутті, а може й надіях; український народ оцінить братнє відношення свого сусіда.

Йому відповідає голова Білоруської делегації п. Цвікевич. Дякуючи за привітання він висловив надію, що український народ, який став на чолі руху національного і державного відродження, буде розуміти бажання і потреби білоруського народу і обидва народи в короткий час дійдуть до державно-братньої спільности. Між Білорусією і Україною ніколи не було ворожнечі, не повинно бути її і тепер. Ми надіємося, що представники українського уряду цілком згодяться з установленням меж на основі етнографічного розселення обох народів, що повинно служити підвалиною для мирного сожителства. Далі п. Цвікевич запропонував слідуєчі засідання:

1. Принцип, якого будуть обі сторони придержуватись при усталенню державних меж.

2. Мапи, якими сторони в своїх працях будуть користуватися.

3. Кінцеві точки державної межі на заході і сході.

Зазначений порядок прийнято.

1). Зав'язалась довга дискусія, в який брали участь всі присутні. П. Цвікевич пропонує придержуватись принципу ет-нографічного, як основного. Його підтримує п. Рак-Михайловський. П. Петрівський каже, що сам принцип етнографічний є неvistарчаючий і настоює, щоб взяти під увагу і принцип географічний та економічний.

П. Ліхнякевич годиться зі словами п. Петрівського. П. Свідерський радить прийняти принцип етнографічний як основний, а принцип економічний і географічний прийняти як додатковий, на що по дискусії сторони згодились.

2). П. Цвікевич предкладає дві мапи: мапу академіка Карського вид. з року 1917 і мапу проф. Рудницького і питаєця представників від українського уряду, якої мапи вони будуть придержуватись. П. Ліхнякевич предкладає мапу німецьку проф. Шефера вид. 1917 р., однак зазначає, що представники від українського уряду будуть користуватись і іншими мапами. П. Петрівський радить, щоб поза мапами користуватись всякими даними статистичними та економічними, п. Ліхнякевич радить взяти мапу нейтральну. П. Рак-Михайловський годить ся на це і каже що такою мапою буде географічна мапа. За основу однак не можна брати мап жадних сторін, а можна лише ними користуватись. П. Петрівський додає, що на географічній мапі етнографічні границі можуть бути доповнені всякими етнографічними і статистичними даними.

П. Свідерський каже, що принципово проти мапи акад. Карського нічого мати не можна, але звертає увагу що мапа Карського не може лічитися одним фундаментом в етнографічному розгляданню розселення білорусів, бо мапа є виданням картографічними, лише зазначуючим, де взагалі

розселений білоруський нарід, як нація, не беручи під увагу чи він є в абсолютній більшості, чи ні.

П. Рак-Михайловський відповідає, що на етнографічній мапі академ. Карського року 1917 відзначені межі розселення білоруського народу, в яких він має чисельну перевагу. В других наших мапах відзначено в відсотках число білорусів по-за межами, які подає акад. Карський.

П. Цвікевич і п. Рак-Михайловський заявляють, що конче треба зазначити, якими мапами сторони будуть користуватися. Білоруська делегація зазначає, що вона буде користуватись, як основою, картою академіка Карського року 1917.

Українська Делегація заявляє, що вона не подає жадної мапи як основу.

Позачергова заява Білоруської Делегації:

Отсим маємо честь прохати Вас повідомить нас, як мається справа з питанням о посилці радіо про оголошення незалежності Білоруської Народньої Республіки. Задержка посилки означеного радіо ставить вас, делегацію по ділам внішніх переговорів, в питанні усталення державної Українсько-Білоруської границі в трудне становище.

П. Ліхнякевич заявляє, що відповідь буде дана завтра, 20/IV.

3). П. Цвікевич каже ,що миру, з 3/III, заключеного між центральними державами та Московщиною, Рада Білоруської Народньої Республіки не признала. Зовсім справедливим буде, щоб на заході поведено так границю, як собі бажають сусідні народи, а не як ухвалено між Україною та Німеччиною.

П. Ліхнякевич відповідає: в Бересті були представники білорусинів, то чому вони не протестували. Коли ж вони там не виступили, то за них виступав Совіт Народніх Комісарів. Тепер границь на заході до Вигоновського озера змінювати не можна; се вже носить характер міжнародній.

П. Цвікевич заявляє, що Білорусини не могли протестувати проти визначених в Бресті границь, бо їх там, властиво, як сторони не було. Українсько-Білоруська границя, яка проведена до Вигоновського озера, не обов'язкова для Білорусії тому, що вона була визначена без участі представників Бі-

лорусії. Тепер, коли проголошена незалежність Білорусії, ми лічим необхідним установити цілу границю між Україною та Білорусією там, де ті два народи зі собою сусідують.

П. Рак-Михайловський на підставі договору Московщини з Німеччиною і приймаючи під увагу лінію, проведену договором між Україною а Німеччиною являлись би Пружани, але і вона для його не обовязкова. На заяву п. Ліхнякевича, що Білорусини не були заступлені в Брестю, відповідає, що се не їх вина, бо Білоруська Рада післала було свою делегацію, однак на станції в Барановичах німці, по отриманню телеграм із Берестя, відповіли, що там такої делегації не ждуть і тому та делегація не буде пропущена.

П. Петрівський каже: західний пункт змінюватись не може, тому що в Брестю загально правного погляду могли заключити мир лише держави, а за них представники їх Урядів. Під час Берестейських переговорів суверенна Білоруська Республіка не існувала, а вона з'явилась доперва 24 березія 1918 року і тому правомочною стороною за Білорусинів у той час являлась ще Російська держава. Через це західний пункт "Вигоновське озеро", як зв'язаний міжнародньо-правним узлом, мусить бути вже фундаментом, від якого треба провадить дальшу роботу. Тому що питання визначення західної точки викликало занадто великі суперечки, голова Білоруської Делегації поставив пропозицію відложити засідання на завтра, 20/IV, на годину 10 ранку і зачати від обговорення з східньої точки. На се присутні згодились; засідання зачинено о годині 4 дня.

З оригіналом згідно

За діловода

ПРОТОКІЛ II

засідання представників від Українського уряду з представниками від Білоруського уряду в справі усталення державних границь, дня 20 квітня 1918 р.

ПРИСУТНІ:

від Українського уряду: А. В. Ліхнякевич, голова комісії

М. О. Свідерський

Т. В. Петрівський, члени

від Білоруського уряду: О. І. Цвікевич, голова делегації
С. О. Рак-Михайловський, член.

Головує п. О. І. Цвікевич.

Голова відкриває засідання о год. 1 дня. Сторони переглянули і затвердили протокіл засідання з дня 19-го квітня 1918 року. На порядку деннім питання про кінцеві точки державної межі на сході і заході.

Позачергова відповідь голови укр. дел. п. Ліхнякевича на заяву голови біл. дел., внесену на вчорайшій засіданні в справі радіо: п. Ліхнякевич каже, що він звернувся до представника Міністерства Закордонних Справ і просив радіо вислати. Представник Міністерства відповів, що закінчується передача радіостанції до Міністерства Пошти і Телеграфу. Тому не знати, чи радіо буде можна сьогодні вислати. Точна відповідь в тій справі буде подана завтра.

Сторони приступили до обговорювання кінцевої точки на сході, п. Ліхнякевич подає яко вихідну точку на сході м. Мглин і питає Білоруську делегацію, яку вихідну точку на сході вони визначають. П. Рак-Михайловський відповідає, що такою точкою є сутоки річки Судость з Десною коло м. Гремяч, тому що лівобережні десенці із давна лічать праводесенців із за їх мови "Литвинами", а се є ніщо инше, як Білорусини за їх "дзенканне". Від тих суток межа на захід може йти чи то на полудневий захід, чи то прямо на захід. Район Мглина, який після наукових даних є чисто білоруський, ніяк не можна для білоруської делегації лічить за вихідну точку.

П. Свідерський доводить, що околиця Мглина на схід навіть на основі карти акад. Карського вид. 1903 р. більше українська, ніж білоруська, бо українці є там в більшості. На це вказує теж і говір тої людности.

П. Рак-Михайловський каже, що на говорі не можна покладатись, бо це річ не певна, в чю користь справа випала б. Там говір мішаний, значно більш білоруський ніж український. Людність в північних повітах Чернігівщини є білоруська.

Сторони подають приблизно намічені ними границі державні між Україною та Білорусією. Виявляється, що межі, які зазначили обі сторони, дуже різняться між собою. Зав'язується довга дискусія.

П. Рак-Михайловський каже, що межі, проведені Українською делегацією, весь час йдуть по території Білорусії. Нагадує про з'їзд російських федералістів року 1903, на якому був присутній і п. М. Грушевський, і тоді просторинь на південь від Припеті була означена яко пуста полоса, яка, на думку федералістів, могла би бути межею між Україною та Білорусією. Крім того, покликується на карту укр. проф. Рудницького, який провадить границю лиш по Припеть. Взагалі ж для вирівнювання границь мусять бути уступки і компесати з обох сторін, без чого сторони ніяк до згоди не дійдуть.

П. Петрівський доводить, що навіть по діалектологічній мапі московської академії наук зазначена межа української посілоти на північ од Припеті. Про се свідчить і німецька мапа проф. Шефера. За межею Бересть-Вігоновське озеро по Берестейському договору залишилось до білорусинів багато простору з чисто українською людністю. Тому, на його думку, межа українсько-білоруська безперечно повинна йти за Припетю на північ — се принципіально і то в повній згоді з етнеграфічними підставами.

П. Цвікевич каже, що Гомельщина, Речіччина та Мозирщина є без сумніву заселені білорусинами. Можна б було ще говорити про те, щоб північно-східна частина території Чернігівщини була відпущена Білорусю-Україні, наколи б Україна зі свого боку відступила без виімку всю територію Припеті від вливу її в Дніпро по ріку Уж, далі по прямій лінії на Володаву. Територія Припеті, що належить етнографічно до Білорусії, з огляду економічного є для неї питанням життя і смерти. Від імени делегації Української робить заяву п. Ліхнякевич, що лінія залізнична Пинськ—Гомель мусить бути українською, а то зі взглядів географічних. Звісна кожному річ, що ні Польща, ні Москівщина ніколи не зречуться своїх імперіалістичних експанзій на Білорусь. На коли б Україна

знала, що її сусідом навечно буде Білорусь, ми може сказали б що инше.

Від імені Білоруської делегації відповів п. Цвікевич: нічого вічного на світі немає. Однак держава Білоруська існувати буде. Коли б того не було, то острах і аргументи п. Ліхнякевича було б оправдані. На случай такого сумніву можна погодиться компромісово, а саме, що Україна годиться на пропоновану границю, одночасно Білорусь дозволяє Україні користуватися, зі взглядів стратегичних, залізницею. Пінськ—Гомель до заключення загального миру. Про те треба б заключити окремих договір, або зробить оговорку в договорі про межі.

П. Ліхнякевич відповідає що це все буде не вигідне і для самих білорусинів. Білорусини не мають чого боятися, щоб Україна їх винародовлювала. На Україні узаконена персонально-національна автономія, яка забезпечує всім народам вільний розвій. Одначе вирішати економічного питання Українська комісія не має права, бо вона дістала уповноваження лиш на переведення границь між обома республіками, однак вона є певна, що в торговельнім договорі, який може бути пізнійш заключений, Білорусь могла би забезпечити собі всякі вигоди економічні.

П. Рак-Михайловський зазначає, що межа проведена Українською делегацією, йде по території Білорусі. Тому нами визначена границя по Десні і далі на захід по спірній території, хоч в деяких місцях намічена нами межа проходить і по етнографічній нашій межі і навіть викидає декотрі частини Білорусі. Коли уступимо одні другим, то легко дійдемо до порозуміння. Однак з економічного боку ми ніяк не можемо

згодитися на відступлення басейна Припеті, яким по праву користуючись, ми змогли б хутко міцну державу збудувати. Зі стратегичного боку ми могли б дозволити часово користуватися Україні залізницею Брест—Брянск, але виключення з Білорусі басейна Припеті, Речиці, Гомеля і інших пунктів можуть загубить молоду Білоруську республіку.

П. Свідерський є проти того, аби Україна мала якийсь протекторат над смугою земель, котрі лежать по обидва боки

Припеті, а Білорусь ту смугу економічно експльоатовала. То викликає необхідність встановлення двох меж: одної на півночі, другої на півдні. Повстає питання про утворення нової великої країни, яка буде з одного боку адміністративно-стратегічно під владою України, а з другого боку фінансово-економічно залежного від Білорусі. Підіймає таке питання, здається йому, делегація Українська не уповноважена. Вона уповноважена лиш до усталення одної постійної межі.

Діскусії по цьому питанню велись довгий час, однак сторони нічого конкретного не вирішили. Засідання було зачинено і призначено слідуєче на 21 квітня о 10 годині ранку.

Голова Ліхнякевич

Голова Білоруської

Члени Свідерський

делегатії Цвікевич

Петрівський

ПРОТОКІЛ III

засідання представників від українського уряду з представниками білоруського уряду в справі усталення границь дня 21 квітня 1918 року 12 год. дня

ПРИСУТНІ

від українського уряду: А. В. Ліхнякевич, голова комісії

М. О. Свідерський, член

Т. В. Петрівський, член

від білоруського уряду: О. І. Цвікевич, голова делегації

С. О. Рак-Михайловський, член

Головує п. А. В. Ліхнякевич.

П. Ліхнякевич ставить питання білоруській делегації, яку конкретну границю вона подає.

П. Цвікевич відповідає, що зовсім природним видавалося б, щоб перше висказалися представники українського Правительства. Для них се легче, бо вони технічно знаходяться в більше вигіднім положенню. Білоруська делегація до сего часу не може добитися прямого проводу з Минськом і подати остаточний погляд Народнього Секретаріату Білоруської Народньої Республіки на поставлене питання.

П. Ліхнякевич настоює однак на своїм і додає, що на вчорайшому засіданню білоруська делегація обіцяла подати

максімум своїх бажань відносно державних границь.

П. Рак-Михайловський згадує, що про межі вже сторони багато говорили, однак до сього часу ніяк не могли зговоритись і зрозуміло, бо справа дуже важна, за яку треба брати відповідальність на себе. Завтра має приїхати третій член білоруської делегації, який привезе з Мінська вже конкретні дані. Тому, щоб не гаяти часу, пропонує залишити обговорення меж, а скінчить зі вчорашнім протоколом. Непокоїть однак його справа з радіо. Білоруській делегації невідомо досі, як відноситься Українська Народна Республіка до проголошення незалежності Білоруської Народньої Республіки. До сього часу про се ми не чули ще ні слова.

П. Цвікевич додає: В попереднім засіданню ми зазначили таку границю, на яку ви, очевидно, згодитись не хочете. Вказуєте нам на національно-персональну автономію. Однак принцип національно-персональної автономії, як непохитне право національних меншостей, в Білорусії також установлений Радою Республіки, як і на Україні. Ми находимося в рівних умовах. Одначе се не вирішує питання. Очевидно, спір о границях може бути конкретно вирішений, коли ми ясно установимо наші економічні взаємини в спірних місцях. Треба сторонам приступити до праці вже з конкретними умовами, проектами торговельних договорів. З тим однак треба поспішитись, бо ми до сего часу не можемо поставити питання практично.

П. Ліхнякевич каже, що український уряд совсім не лукавить. Правда, досі ще Українська Народня Республіка офіційально не визнала незалежності Білорусії, але уряд принципово незалежність Білорусії визнає; самий договір про державні границі являється скритим актом такого визнання. Офіційного визнання однак так швидко зробити не можна. Мусить бути порозуміння з іншими державами і, перш за все, з нашими теперішніми союзниками. Білоруська делегація може бути певною, що Україна жадає добра Білорусії і хотіла бачить на заході свого сусіда якнайсильнішого і якнайскорше зовсім незалежного. Однак чому Білоруська делегація

відкладає так важну для неї справу усталення державних границь. Коли білоруська делегація має повноважність вирішати це питання, то в її власнім інтересі вирішити його як найскоріше.

П. Цвікевич відповідає, що повноважність маємо, однак до вирішення так важного питання мусимо підходити обережно, кожному відомо є, як важне питання і як велика відповідальність за його вирішення.

П. Рак-Михайловський не вважає сьогодні потрібним даліше говорити про питання о відносинах Української Народної Республіки про признання незалежності Білоруської Республіки, бо тепер із уст представника Української Народної Республіки ми почули офіційні слова признання, приймає це до відома і просить слова п. Ліхнякевича зазначити в протоколі.

П. Ліхнякевич пропонує 5-ти хвилову перерву, щоб обговорить в делегаціях ту пропозицію.

5-ти хвилова перерва ухвалюється. Засідання зачинається. По відкриттю засідання п. Ліхнякевич ставить білоруській делегації два питання:

1). Чи представники від білоруського уряду визнають принципово, що вихідною точкою на заході є озеро Вигоновське.

2). Чи визнає білоруська делегація принципово, що лінія Пинськ-Гомель буде відступлена Україні.

Коли представники від білоруського уряду визнають ті два питання, то українська комісія виготовить на вівторок проект договору.

Представники білоруської делегації просили, щоб їм дати можливість обговорить ті питання. На це сторони згодилися і засідання відложено на 22 квітня о год. 10 ранку.

Засідання закрито о 2 годині дня.

Голова Ліхнякевич
Члени Свідерський
Петрівський

Голова Білоруської
делегації Цвікевич

ПРОТОКІЛ IV

засідання представників українського уряду з представниками від білоруського уряду в справі усталення державних границь дня 22 квітня 1918 року год 1.15 дня.

ПРИСУТНІ:

від українського уряду: А. В. Ліхнякевич, голова комісії

М. О. Свідерський, член

Т. В. Петрівський, член

від білоруського уряду: С. О. Рак-Михайловський, член делегації

Е. М. Ладнов, консультант, член Ради Білоруської Республіки.

Головує п. С. О. Рак-Михайловський.

Голова одкриває засідання і заявляє від імені білоруської делегації, що на вчорашню заяву п. Голови української комісії од повід й поки що дати не може. В їх делегації обговорюється ця справа і незабаром одповідь буде дана. Рівнож обговорюється проект договору. Тепер їх делегація є в неповнім складі (один член і один консультант), то вони не є уповноважені вести переговори. Для сьогоднішнього засідання вони уповноважені зробіть українській комісії слідуочу заяву:

"Лінія границі, проведена нами на однім із засідань, носила характер чисто приватних наших вступних переговорів, при чім при наміченню мінімальної границі ми повинні замітити, що Гродненщина з Брестом, Дрогичином, Більськом, Кобрином і Пружанами всіма білорусинами уважається за білоруську територію. Взагалі, оскільки нам є звісна думка громадянських Білоруських кол, полуднева границя Білорусії йде загально по границі Мінщини і Гродненщини, хиба лиш за виключенням невеликого полудневого кутка Берестейського повіту. Разом з чим в переговорах о границі для Білорусії, як рівнож і для України прінціпіяльне значіння має усталення нормальних етнографичних границь Білорусії на сході і півночі, і тому важно і необхідно, щоби Україна всіма засобами помогла зі свого боку активній участі нашої делегації в Курську. Ми ж зі свого боку постараємося всіма засобами ускорити закінчення переговорів відносно своєї границі з Україною".

Українська комісія прийняла заяву до відома. Голова закрив засідання о год. 1.45 дня і призначив слідуюче на завтра 23 квітня 1918 р. о годині 10 ранку.

Голова Ліхнякевич
Члени Свідерський
Петрівський

Голова Білоруської
делегатції Цвікевич

Оригінал. Машинопис.

ЦДАВОВУ: Ф. 2592. — Оп. 1. — Спр. 62. — Арк. 34, 35.

Доповідна записка керівників Пинського земства міністру внутрішніх справ Української Держави про становище в повіті 1918 рік

Господину Міністру Внутренних дел

Все бумаги и циркуляры из Министерства Внутренних Дел на имя Пинской уездной Земской Управы почему-то адресуются в гор. Пинск, в то время, когда Пинская Уездная Земская Управа еще и до сего времени находится в м. Столинь Пинского уезда, куда она с занятием гор. Пинска немцами в 1915 году эвакуировалась.

Несмотря на то, что Пинский уезд по договору Украинского Правительства с центральными державами причислены к территории Украинской Народной Республики, немцы, однако, не разрешают выезд в Пинск всем уездным учреждениям, в том числе и Земской Управе. Все эти учреждения разсеяны частью в пределах своего уезда, а частью в смежных уездах, что в высшей степени вредно отражается на их деятельности, направленной к установлению права законности и порядка и улучшению благосостояния местного населения.

Об изложенном Уездная Управа считает своим долгом, доложить Вам, Господин Министр, на зависящее распоряжение.

Председатель Управы (підпис нерозбірливий)
Секретарь (підпис нерозбірливий)

Оригінал. Машинопис.

ЦДАВОВУ: Ф. 3766. — Оп. 1. — Спр. 186. — Арк. 2.

Доповідна записка священника Никанора Котовича міністру народної освіти Української Держави щодо українськості Берестейщини

28 травня 1918 року

Его Высокопревосходительству Господину Министру
народного просвещения
Гродненской губернии, Кобринского уезда, священника
Никанора Котовича

Докладная записка

Имею честь всепочтительнейше доложить Вашему Высокопревосходительству нижеследующее.

Я сам уроженец южной части Гродненской губернии, прожил в ней более 70 лет и поэтому знаю ее превосходно во всех отношениях: этнографическом, историческом и экономическом, и только по приказу военных властей и по случаю занятия ее неприятелем в 1915 году я вынужден был уехать оттуда.

В этой Гродненской губернии имеется девять (9) уездов, а именно: Гродненский, Сокольский, Белостокский, Волковысский, Слонимский, Пружанский, Бельский, Брестский и Кобринский. Первые пять уездов, т. е. Гродненский, Сокольский, Белостокский, Волковысский, Слонимский и северная часть Пружанского уезда, как населенные белоруссами, литовцами и поляками, не могут поэтому служить объектом моего исследования и доклада. Но что касается остальных уездов Гродненской губернии, как-то Брестского, Кобринского, Бельского и южной половины Пружанского уезда, смежных с Волынской губернией и Холмщиной, то все они населены сплошным украинским населением, говорящем украинским языком, у которого все обычаи, песни, обряды, вся психика и даже внешний тип или облик, затем такие общеупотребительные имена, как, напр., Гриць, Остап, Пилип, Ничипор, Хома, Данило, Тарас, Пантелей, Улас, Хведор и женские: Палажка, Опраска, Катерына, Оксеня, Огапа, Хведора, Юхымка, Ганна, Хрыстына, Явдося, Мелаха, Наталка, Оленя, и фамилии: Коляда, Тур, Гук, Шевченко, Кравчук, Степанюк,

Вакулюк, Рогачук, Мыгура, Быч, Сыротюк, Ярошук, Стасюк, Дубина, Манишка, Козлюк и множество других признаков ясно доказывают ту непреложную истину, что все населения всех этих 3¹/₂ уездов, достигающее ныне, в общем, цифры почти миллион, есть чисто украинское, в среде которого нет ни единого даже белоруса, а поляки, в большинстве помещики, вкраплены оазисами в таком ничтожном количестве между здешними украинцами, что, напр., на 200.000 слишком православных украинцев Кобринского уезда приходится не более 10.000 поляков. А между тем, последние желают господствовать над первыми, о чем сказано будет ниже. Такое же точно % соотношение существует и в других уездах: Брестском, Пружанском и Бельском, за исключением небольшого угла, при слиянии р. Нарева с Западным Бугом, где имеется несколько сплошных польских поселений.

Но, кроме такого состава населения в этих уездах, есть еще высокоавторитетные научные данные, с неотразимой силой подтверждающие принадлежность всех этих уездов к Украине.

Вот эти капитальные издания, которые я сам видел в Публичной библиотеке в Петрограде и которые, я думаю, должны быть и в Киеве, в университетской и других библиотеках, а также в духовной академии: во 1-х, этнографический атлас Западной России-Риттила, изданный в 1860-х годах, великолепное, роскошное издание, в котором самым точным образом показаны этнографические границы всех решительно народностей, населяющих западный край, как-то украинцев, а по терминологии атласа, "малороссов", белоруссов, поляков, литовцев, жмудяков, латышей, немцев, евреев, татар, причем весь юг Гродненской губернии, т. е. вышесказанные 3¹/₂ уезда: Брестский, Кобринский, Бельский и южная часть Пружанского, показаны на этой карте или атласе населенными исключительно "малороссами" или украинцами, с самою ничтожною примесью польского элемента, что вполне соответствует действительности, а самая крайняя северная граница этого племени, т. е. украинского, опирается о речку Нарев и идет далее на восток между

гор. Пружаны и с. Сельцем и доходит до Огинского канала у озера Выгоновского. Затем она врезалась в пределы Минской губернии и направляется к гор. Мозырю, на р. Припяти, включая весь Пинский и Мозырский уезды, по составу преобладающего в нем населения, тоже в пределах Украины. А с западной стороны этнографическая граница украинского племени показана на сем атласе от р. Нарева до р. Западного Буга, пересекая последнюю вблизи заштатного ныне города Дрогичина, где в 1253 году короновался знаменитый русский князь Данила Романович Галицкий, и, затем, входит в пределы Холмщины. В данном случае этот атлас имеет громаднейшее значение в том отношении, что он составлялся несколько лет целой группой ученых специалистов, большею частью филологов, которые несколько лет путешествовали тогда по всему западному краю, изучая на месте все населяющие его народности, и, наконец, труды свои увековечили изданием сего прекрасного, а потому редкого и дорогостоящего атласа, устраняющего всякие споры и сомнения. А побудительной причиной к такому детальному изучению западного края и составлению сего этнографического атласа послужило то обстоятельство, что тогда, в момент смуты 1863 года, поляки уверяли и правительство, и русское общество, что в западном крае нет ни одного даже русского, а исключительно лишь одни поляки, что этот край чисто польский, но труды сих ученых ниспровергли эту неправду и во всем блеске выяснили ту непреложную истину, что тут есть и другие национальности, и что весь юг Гродненской губернии и все Полесье заселены почти исключительно православными украинцами или "малороссами".

Эту последнюю истину подтверждают еще исследования и других ученых людей, как-то: во 2-х, лекциях по истории западной России Михаила Осиповича Кояловича, уроженца Гродненской губернии, ученого историка, этнографа и бывшего профессора Петроградской духовной академии, давно умершего, в которых, т. е. "лекциях", он положительно признавал все вышесказанные уезды Гродненской и Минской

губерний украинскими, и определял цифру населения их в 600.000 человек. И эта книга должна быть в Киевской академии.

В 3-х, памятники народного творчества в западной России, в которых помещены целые серии украинских простонародных песен, списанных народными учителями еще в 1860-х годах, со слов крестьян вышесказанных уездов: Брестского, Кобринского, Бельского и Пружанского.

В 4-х, памятные книги Гродненской губернии с 1880 по 1900 годы, издававшихся Гродненским губернским статистическим комитетом, в которых, на основании официальных данных подтверждается тот же факт полнейшего преобладания украинцев, или, по выражению Статист. Комитет, "малороссов", в вышесказанных уездах Гродненской губернии.

В 5-х, ученые труды профессора и этнографа Карского, тоже лично на месте изучавшего народности Гродненской губернии.

В 6-х, недавно изданные 40 огромных томов "Актов Виленской археографической комиссии", тоже имеющие важное значение в данном случае.

Но, кроме вышесказанных данных, существует еще в наших церквах множество древних письменных документов с неизменными надписями на них: "Епископ Володимірській и Берестейській", значит, устанавливающих тот важный исторический факт, что даже с самых древних времен все вышесказанные южные уезды Гродненской губернии, в церковно-административном отношении, были подчинены Владимиро-Берестейскому епископу, кафедра которого существует с 992 года, значит, не в Гродно и Вильно, как теперь, а в Украине.

Эти уезды с Волынью целые века составляли одно нераздельное целое. Мало того: все наши предки: деды, прадеды и т. д. принимали посвящение в священный сан опять-таки не в Москве или Петрограде, а также не в Гродно или Вильно, исключительно только в Киеве, Владимире-Волынском, но чаще всего в Почаеве, значит, в той же Украине. Затем, в случае надобности, я могу представить непреложные документы в подтверждение того факта, что сами киевские митрополи-

ты лично благословляли в этих уездах постройки православных церквей. Я прочел тысячи древних письменных документов, хранившихся до войны в наших местах, и между ними не нашел ни одного, устанавливающего духовную связь этих уездов с Москвою, Петроградом, Вильною или Минском — центром Белоруссии, а только с Киевом, Владимиром-Волынским, Львовом, а также Почаевом, значит, опять-таки, с Украиною. Даже все наши старинные богослужебные книги печатались и разсылались по всем церквам нашим исключительно из Киева, Почаева и даже Львова и Перемышля, которые были тогдашними центрами умственной жизни. Эти древние Евангелия и др. книги с датами: Киев, Львов, Почаев и Перемышль до сих пор хранятся в архивах наших церквей, ибо потом приказано было, для усиления синодальных средств, выписывать новые книги из Москвы или Петрограда.

Затем каждое лето массы наших крестьян Брестского, Кобринского, Бельского и половины Пружанского уездов ходят на богомолье, но не в Москву, Минск, Вильну и Гродно, а исключительно только в Киев, Почаев, а в последние два десятилетия отчасти и в Холм, значит, опять-таки на Украину. И такие пилигримства их продолжаются целые столетия, по примеру их отцов, дедов и прадедов. Значит, даже в простом народе, вовсе не знающем своей родной украинской истории, для чего принимались все меры и средства со стороны прежней школы и администрации, исключительно великорусской, все-таки до сих пор еще живет непреодолимое, хоть и смутное, влечение к своей родной матери Украины. Я уже не говорю о том, первостепенной важности факте, что свод христовой веры пришел в нашу страну из Киева. Киеву и Украине мы всем обязаны, а окружающим нас с разных сторон: Белоруссии, Польши и Литвы — ровно ничем, кроме гнета, насилия и бесправия. Поэтому мы несказанно радуемся теперешнему воскрешению Украины и благодарим Бога, сподобившего нас хоть на закате дней нашей жизни дожить до такого счастливого времени.

Только от Украины мы ждем своего спасения, иначе мы,

одинокие и предоставленные самим себе и окруженные столькими врагами, неприменно погибнем.

И вот, чтобы навсегда порвать эту духовную и административную связь между нашей местностью и Украиной, чтобы заставить украинцев южной части Гродненской губернии совершенно забыть про свою исконную отчизну, состоялось в 1840-х годах такого рода мудрое административное расположение — все три украинские уезда южной части Гродненской губернии, а именно, Брестский, Кобринский, Бельский и часть Пружанского насильственно отторгнуть от Украины и раскассировать их по разным другим епархиям, совершенно чуждым и по языку и духу своего населения местным жителям, т. е. украинцам. И таким образом, чуть ли не каждое десятилетие нас перекидали, точно мячики, из одной епархии в другую, сначала в Минскую или Белорусскую, потом в Литовскую, а, наконец, в Гродненскую епархию. Прodelьвали с нашими украинскими уездами всевозможные манипуляции, как трудно даже и перечислить, с единственной целью, путем такого смешения и разделения убить в нашем народе всякое национальное самосознание. И, действительно, убили в такой степени, что теперь разве только один из ста здешних украинцев имеет песни по-украински и т. д., как выше было сказано. В народных училищах всех типов и наименований запрещено было даже упоминать слово "Украина". А поскольку единственным сознательным элементом и проводником украинской идеи в среду народа являлось местное исконное духовенство, которое даже в своих семьях и в сношениях между собой употребляло исключительно украинский язык, то за то его систематически и в неопикуемой степени всячески гнали, преследовали и целых 50 лет вытесняли его все бывшие тут архиереи, все родом великороссы, и замещали его всевозможными выходцами из Великороссии, всевозможными авантюристами, скандалистами, отпетыми пьяницами, искателями всяких приключений, всевозможными неучами, невеждами, изгнанниками из духовно-учебных заведений, и само собой разумеется, больше всего

своими земляками и родственниками, вызванными или с берегов Оки, Волги, Камы, Ветлуги, Сухони, Вычегды и т. д., и т. д., которые все под громким названием "обрусителей и просветителей западного края", стремились сюда с исключительной целью наживы и обогащения и открыто смеялись над языком и обычаями нашего народа и старались дискредитировать все украинское.

Я не стану описывать здесь тяжелых минувших исторических судеб сего несчастного народа, живущего в сих уездах, ибо они каждому известны из истории.

В настоящее же время, когда возникла и проводится в жизнь новая теория "самоопределения" народностей, этому украинскому народу, живущему в Брестском, Кобринском, Бельском и части Пружанского уезда, грозит новая и величайшая опасность, которая состоит в том, что самоопределяющаяся Польша с одной стороны (западной), Литва с другой (северной), а Белоруссия с третьей, т. е. северо-восточной стороны публично, открыто на всех почти собраниях и съездах, в лице своих представителей, предъявляют каждая свои странные претензии на включение сих чисто украинских уездов в состав своих территорий. Это тем более странно, что ни один даже украинец Бельского, Брестского и Кобринского уездов, не понимая ни единого даже слова по-литовски, равным образом и каждый литовец не понимает ни единого даже слова по-украински. А между тем, лучшая во всех отношениях половина Брестского уезда и весь богатейший Бельский уезд и с частью Пружанского со знаменитою Беловежской Пущей и со всем тамошним чисто украинским населением уже включены в состав Литвы, ничего не понимающей по-украински. Какое же это самоопределение народностей? Это тем более странно, что во всех этих уездах нет даже на показ ни единого литовца, а если в основу такого "самоопределения" или включения Бельского и половины Брестского уездов принято или положено усвоенное им название "литовских, напр., Брест-Литовск, Высоко-Литовск и Камень-Литовск, то из этого еще не следует, что Китай-город,

находящийся в Москве, должен принадлежать Китаю и включен в состав его, или что находящиеся в Бессарабии местечки Бородино и Тарутино должны быть в составе Московской губернии и т. д., и т. д. А что касается местностей под названием "Татарка", "Татарское", то их пропасть во всех этих уездах, но опять-таки такие наименования, как "Татарский", "Литовский" не дают ни малейшего права или основания татарам и литовцам считать все эти местности им принадлежащими, во 1-х потому, что во всех этих уездах Брестском, Кобринском, Бельском и части Пружанского нет ни одного даже татарина, как нет и литовца, что может подтвердить и Гродненский губер. Статистический комитет, во 2-ых, потому что есть эти наименования или клички, вроде "литовский" или "татарский" служат лишь указанием или напоминанием того, до каких мест доходили войной эти народы, в былые времена: в 3-х, такие названия, вводящие многих в заблуждение, ни в каком случае не могут служить этнографическим признаком или аргументом; и в 4-ых, наконец, таких названий, вроде Брест-Литовский или Каменец-Литовский, вовсе не знает ни истории, ни древняя летопись, в которых теперешний Брест-Литовский неизменно зовется "Береть" и еще "Беретье", а Высоко-Литовск и Каменец-Литовск, с его знаменитым "столбом" или башнею, построенною русским князем Васильком и его мастером Хитрово, даже все местные крестьяне украинцы, от первого даже до последнего человека, зовут не иначе, как только "Береть", "Высокое" и "Каменец", без всякой прибавки "Литовский", значит, совершенно согласно с древнейшим летописным названием. И на всех древних письменных документах, коих тысячи, все местные епископы подписывались не иначе, как: "Епископ Володимирский и Берестейский, без всякой прибавки "Литовский".

Вышесказанным стремлением поляков, литовцев и белорусов, видимо направленным к поглощению и уничтожению украинского народа, обитающего во всех сих уездах Брестском, Кобринском, Бельском, Пружанском, а также в Пинском, Ковельском и Мозырском уездах, в высшей степени благоприятствуют три

нижеследующих важных фактора, а именно: во 1-ых, организованность поляков и литовцев; во 2-ых, разбросанность в настоящее время по всей России и Сибири всех местных жителей украинцев в качестве беженцев, вследствие чего никакой голос их не может быть услышан, и в 3-их, слабо развитое национальное самосознание, о чем сказано было выше, и которое, мы уверены, пробудит в них новая украинская школа, хорошо учитывающая в свою пользу все сии обстоятельства, все они изо всех сил стараются, даже при помощи папы и дипломатии, прибрать все сии уезды во свои руки, включить их в свои владения, и не затем, конечно, чтобы облагодетельствовать и созидать счастье сего народа, а чтобы всячески угнетать и эксплуатировать его, как это и было в прежние времена польского владычества. Но это ни в каком случае не может быть допустимо. Родная мать Украины должна принять в свое лоно своих младших детей, защитить их, и не дать им погибнуть. Это прямой ее долг, священная ее обязанность. Нужно теперь же прямо и открыто заявить всем претендентам на чужое достояние, что сии уезды, с безусловно преобладающим в них коренным украинским населением, составляют неотъемлемую часть Украины. Такое включение их в состав Украины не только удовлетворит моральное чувство справедливости и пламенные желания местных украинских патриотов, но принесет самой Украине неисчисленную пользу в том отношении, что ей достанутся обширнейшие земельные пространства, богатые лесом, в котором она так нуждается, а также торфом и пастбищами для развития бесчисленных стад скота и сбыта его на внешние и внутренние рынки.

Крупчицкой церкви
священник Никанор Котович

г. Речица,
Минской губ.
28 мая 1918 года
Руднянская ул. № 3

Оригінал. Рукопис.

ЦДАВОВУ: Ф. 2607.- Оп. 1. — Спр. 43. — Арк. 12—20.

Лист Холмського губернського комісара УНР О. Скорописа-Йолтуховського до Ради Міністрів України з проханням терміново допомогти збройною силою у зв'язку з польською агресією

10 січня 1919 року

Українська Народня Республіка

М. В. С.

Холмський
губерніяльний комісар
10 січня 1919 р.
№ 64 м. Бересть.

Негайне!

До Хвальної Ради Міністрів Української
Народної Республіки у Києві.

Тільки що був у мене представник німецької генеральної команди, щоб повідомити мене про нове становище.

На ультиматум поляків передати їм Бересть німці, після дводневних переговорів, згодні уступити з своїх "нейтральних позицій" за Бугом, які вони, по умові з поляками держали як нейтральну зону на 18—20 кілометрів від Берестя, і з завтрашнього дня підпускають поляків вже на 5—6 кілометрів до міста.

Розуміється, що за пару днів, коли поляки підвезуть більше війська, вони знов поставлять новий ультиматум про передачу їм Берестя. У мене військова сила складається з 32 чоловік. Цього було досить, щоб вигнати поляків за Буг у Домачеві, де вони заарештували були мого повітового комісара, хоч їх там було в четверо більше. Але перед Берестем, оскільки знаю, вони згромаджують сили, які доводиться рахувати на тисячі.

Я лишаюся тут доти (і по можності удержуватиму адміністративний апарат), аж поки не одержу від Хвальної Ради Міністрів ясного наказу, що маю здати Бересть полякам, чи просто залишити його, поки не підійдуть військові відділи Української Армії.

З свого боку я розпочав вже фактичну, без спеціальних оголошень про це, мобілізацію. Звертаю увагу Хвальної Ради

Міністрів на те, що це потягає за собою для змобілізованих людей тяжкі наслідки. Поляки в переговорах з німцями офіційно заявили їм, що ніякої Української Держави немає і проти нас вони виступають під покришкою боротьби "з большевизмом". В Домачеві вони нашого учителя розстріляли.

Отже, моя мобілізація має лише тоді політичне оправдання, і моя совість як людини і громадянина буде лиш тоді спокійною, коли я знаю, що я роблю частину планоїрної праці для урятовання нашої землі, а не розпочинаю непродуманої авантюри, в якій не один накладе зовсім намарне головою.

Я мушу мати певність, що я роблю не лиш благородне, але й розумне діло.

Тому прошу негайно повідомити мене, чиї, які сили двинуті вже на те, щоб забрати з польських рук Володимир-Вол., чи мають ті сили наказ перейти за Буг на Холм—Володаву—Білу—тоді я спокійно виконуватиму свій обов'язок по організації хоч невеличкої збройної сили тут далі, або, коли сил для успішних операцій на Холмщині мало, сказати мені припинити мобілізацію, бо при повній відсутності залізничного рухомого складу, при відсутності коней, возів, харчів і т. д. скільки-небудь серйозної збройної сили я зорганізувати все одно не зможу.

Губерніальний Комісар О. Скоропис-Йолтуховський
Діловод Войтюк

Оригінал. Машинопис.

ЦДАВОВУ: Ф. 3696. — Оп. 1. — Спр. 56. — Арк. 16—16 зв.

Постанова Політбюро ЦК КП(б)У про затвердження кордону між УРСР і БРСР

27 листопада 1939 року

Политбюро

27/XI-39

ПБ-14/863-оп

О разграничении областей между УССР и БССР

Постановление ЦК КП(б)У

1. Провести разграничение областей между УССР и БССР

и установить следующую линию границ между Волынской и Ровенской областями УССР и Брестской и Пинской — БССР (с запада на восток);

по границе Любомльского и Ковельского уездов УССР с Брестским уездом БССР до границы с Кобринским уездом БССР;

далее по южной границе Кобринского уезда до поворота ее к югу, откуда линия границы проходит на северо-восток до населенного пункта Леликово, оставляя Леликово с принадлежащими ему землями в составе Кобринского уезда БССР;

далее от населенного пункта Леликово на восток до стыка границ трех уездов: Кобринского, Дрогичинского — БССР и Камень-Каширского УССР, относя населенные пункты Мукашин и Борки с их землями в состав Камень-Каширского уезда УССР;

далее по северному берегу озера Скорень на восток к населенному пункту Горыничи, относя его к Ровенской области УССР, по реке Струмень, по южному берегу озера Сосно и далее по направлению к населенным пунктам Пара и Трушево, относя населенные пункты Пара и Трушево в состав Пинской области БССР;

далее линия границ проходит в юго-восточном направлении через населенный пункт Деревная, оставляя его в составе Пинской области БССР, на населенные пункты Городище и Смородск, отходящие к Ровенской области УССР, и далее на юго-восток до границы Полесской области БССР на реке Ствига, относя населенные пункты Жаден, Перебродье, Дроздино, Познань, Будки с их землями в состав Ровенской области УССР.

2. Просить ЦК ВКП(б) — утвердить.

Хрущев, Бурмистенко, Коротченко, Корниец, Гречуха.

Оригінал. Машинопис.

ЦДАГОУ: Ф. 1. — Оп. 6. — Спр. 569. — Арк. 56, 57.

Лист групи українців Берестейщини з протестом щодо збірорущення

10 липня 1990 року

Не надо навязывать насильно

Читатели, следящие за публикациями в районной газете на тему языковой проблематики, не могли не заметить одного обстоятельства: те из авторов, которые наиболее усердно ратуют за "возрождение" белорусского языка и скорейшее его внедрение в нашу повседневную жизнь, делают вид, будто не знают, что в нашем районе коренное население на белорусском языке никогда не говорило.

Самые активные сторонники "белорусизации" — это мигранты из восточных областей Белоруссии, "восточники", как называет их местное население, прибывшие в Западную Белоруссию после воссоединения в 1939 году или присланные на работу в западные области, в том числе и в наш район. Поэтому, само собой разумеется, наивным было бы ожидать от них объективного подхода к рассматриваемым ниже вопросам. И как бы они не относились к местным традициям, языку, культуре, этнической самобытности населения нашего района, все это им в конце концов абсолютно безразлично и чуждо, и в силу этого направленность их взглядов заранее predetermined. Но вот как оказалась в их рядах наша уважаемая землячка, наиболее активно выступающая за тотальную белорусизацию, Н. Матяш — это понять трудно. Среди них она явно смотрится белой вороной, так как выросла на Березовщине и не может не знать, что не от матери с отцом впервые услышала она белорусский язык, а только пойдя в школу, как и все мы, живущие здесь. И не белорусский поэтому является родным ей, как и всем нам, коренным жителям Березовщины, в чем настойчиво пытается убедить она нас на страницах газеты, а тот местный диалект (брестско-пинский диалект УКРАИНСКОГО языка, как называют его ученые), который все мы впитали с пеленок с молоком МАТЕРИ.

И этот факт, что коренное население нашего района не является белорусскоязычным и, подчеркнем, никогда им не

было (также как и на остальной территории юго-западной части Брестской области), является ключевым в вопросе так называемого "возрождения" белорусского языка. Если бы такой подход был присущ только отдельным гражданам, то это было бы еще полбеды. Но ведь такую политику закрывания глаз на реальное положение вещей избрало не только руководство республики, но и руководство области, а также и нашего района, судя по опубликованному в "Маяке коммунизма" проекту программы "Родная мова".

Факт существования украинскоязычного населения в Брестской области до сих пор официально властями не признается: то есть, мы есть, но в то же время нас как бы и нет. Этаким рецидив застойных времен — неудобное явление объявляется несуществующим, и все в упор его не видят и не замечают. Конечно, совсем игнорировать наш украинскоязычный диалект они не могут. Но самое большое, на что они согласны пойти — это признать наш диалект белорусскоязычным. Но такой подход не только не решает эти вопросы, а еще больше запутывает и отдаляет от истины, так как сходства с белорусским языком у нашего диалекта не больше, чем, скажем, с польским. Ведь если бы официально был признан тот факт, что юго-запад Брестской области является небелорусскоязычным, а в Законе о языках это особо оговорено с тем, чтобы его действие не распространялось на наш регион, то это был бы как раз тот минимум мероприятий, который удовлетворил бы всех. Но следовать логике здравого смысла — это "не для нас". И законодатели, к сожалению, решили иным путем, не считаясь с подлинными потребностями коренного населения.

Напомним об интересных результатах Всеобщей переписи населения России в 1897 году, которые вообще приводят к сомнению в вопросе нашей национальной принадлежности. Посудите сами. В Брестском уезде в то время преобладали украинцы, белоруссов же оказалось только чуть больше одного процента, а по переписи 1979 года — аж 84 процента. О чем это говорит? Правильно, о том, что на бумаге украинцы

постепенно превращались в белоруссов, пока процентное соотношение не поменялось местами.

Десятилетиями предписывалось народу, как ему мыслить. Теперь кое-кто хотел бы предписывать народу, как ему говорить. А то, насколько чужд навязываемый нам, жителям Брестчины, язык, показывает социологический опрос на предприятиях г. Бреста. На вопрос: "Желали бы Вы изучать белорусский язык?" положительно ответили только 7 процентов, в отношении польского — более 30. Комментарии, как говорится, излишни. Можно не сомневаться, что эти 7 процентов состоят не из местного населения, а из мигрантов.

Читая призывы к "адраджэнню", так и хочется сказать: да полноте, уважаемые! Неужели вы так увлеклись разыгрыванием сказки, что и сами поверили в нее?.. Кстати, возникает вопрос, почему так настойчиво, с таким упрямством нежелание "восточников" говорить на своем языке упорно ставится в вину нам, не имеющим к нему никакого отношения, а не жителям тех областей БССР, где этот язык является для них действительно родным? Не настолько же они наивны, чтобы не замечать всю нелепость этих укоров и обвинений. А все банально просто! Эти звучащие постоянным рефреном упреки и обвинения нам, жителям Березовщины, — не случайные оговорки и даже не недомыслие, а специально применяемый прием психологического давления с целью склонить нас к вольному или невольному чувству вины за собой, чтобы легче было ими потом манипулировать.

А что касается судьбы белорусского языка, то напрасно эти товарищи поднимают панику. Они думают, что без их помощи, а также без вмешательства властей белорусский язык прикажет долго жить. Напрасные опасения. Язык народа — это его духовная сущность, и насколько он соответствует его потребностям, решает время и сам народ. Поэтому и его возникновение и его отмирание не зависит от чьей-то прихоти или приказа.

Если же обратиться к проекту районной программы "Родная мова", то она, как и Закон "О языках в Белорусской ССР",

ничего, кроме сожаления, не вызывает. В основе и того, и другого — игнорирование реального положения языковой ситуации, интересов людей, их традиций и сложившихся исторических реалий.

К. СИРИСЬКО, С. РАХУБА, П. САМУТА,
П. КАРПОВИЧ, Ю. ЗАРУБИН, В. БОРУШКО,
В. ДЕМЧУК, Г. ОТВОДНИКОВ,
члены бригады Березовского ХРСУ.

Газета "Маяк коммунизма" (Березівка). — 1990. — 10 липня.

Лист жителя м. Белозерська М. Омелюсика на підтримку протесту щодо насильного збілорущення Берестейщини

21 липня 1990 року

Возрождение или дань моде?

Прочитал письмо группы рабочих ХРСУ и в основном согласен с высказанными в нем мыслями. В моем паспорте указана национальность "белорус", я неплохо знаю этот язык и даже люблю белорусскую художественную литературу, однако украинский язык, который я не учил в школе, мне ближе белорусского.

Я себя считаю коренным жителем Брестчины: родился, вырос и живу здесь постоянно, то я и, думаю, все коренные жители района могут считаться белоруссами довольно условно, по административному делению.

Все мы как-то стыдливо молчали, когда нас обвиняли в незнании "родного" языка. Молчал и я, хоть никогда не был согласен с теми, кто упорно доказывает, что белорусский язык для нас является родным. Да, у нас есть родной язык, но это не белорусский. И мы почему-то не только стыдимся, что ли, разговаривать на нем, но и редко упоминаем о "деревенском" нашем полесском диалекте.

Теперь вот планируется издавать "районку" на белорусском языке. Считаю, что ставить вопрос об этом можно только после проведения опроса общественного мнения. Возможно, целесообразно будет выпускать газету двуязычную.

Вообще-то опубликованная программа "Родная мова" шибко напминает казенный циркуляр, коих немало писано во все времена. Только не хватает "об исполнении доложить". Так что хочется всем, кто ратует за насильное "возрождение" у нас белорусского языка, посоветовать поглубже заглянуть в историю, спросить у своих матерей и отцов, за какой язык, послушать наши песни... А то ведь несильные действия народ всегда отвергал.

Н. Омелюсик, г. Белоозерск.

Газета "Маяк коммунизма". — 1990. — 21 липня.

Лист В. Гарбачовой з м. Белоозерська на підтримку протестів щодо насильного збілорущення Берестейщини

2 серпня 1990 року

Не повторять ошибок

Я и сейчас помню, как не хотели жители Дрогичинского района, где я родилась и жила, отдавать своих детей в белорусскую школу, где их заставляли разговаривать на непривычном для местного населения языке. "Родная беларуская мова" в результате приказного внедрения не стала и за десятилетия родной для тех, кто кончал белорусскую школу на нашем Полесье.

В свое время мне приходилось много ездить по Брестской области. Видя во мне "начальство", местные жители обращались ко мне на русском языке с сильным акцентом. Но когда я отвечала на своем украинско-белорусском, то глаза у них теплели, люди как бы расковывались: "Вытэ на нашый мовы умнитэ". На нашый! На нашем языке говорят в Брестском, Жабинковском, Малоритском, Дрогичинском, Ивановском, Пинском районах.

И я, и дочка свободно говорим на белорусском языке, он мне нравится. Но я против насильного обелорусения коренного населения Брестского Полесья. Это уже было — не прижилось. Не надо повторять ошибки прошлого.

Стыдно признаться, но мы ведь не знаем истории и

культуры своего края, нашей республики. Горько, что дети и внуки могут забыть и потерять наш язык и песни. ...И я согласна с Н. Омелюсиком, что выпуск "районки" на белорусском языке только оттолкнет подписчиков.

У нас, местных коренных жителей, спросить-то следует, хотим мы, чтобы дети забыли язык предков? Я, может быть, резко выражаюсь, но наболело: если ограничиться разговорами на кухне, будем пассивны, то в ближайшем будущем окончательно потеряем уникальный свой язык, забудем красивые песни, которые молодые уже не знают.

Надо сделать самим выбор: хотим ли мы повального облорусивания (для очередного 100-процентного выполнения мероприятия)? Для этого нужен совет с народом.

В. Гарбачева, г. Белоозерск.

Газета "Маяк коммунизма". — 1990. — 2 сепня.

ПВНІЧ

Від Пинська межа розселення українців іде в основному по Прип'яті через Мозир до Юревичів, звідти суходолом на схід, уздовж українських поселень Заталля, Хойники, Брагин, Ручайку до Лоева по Дніпру. До речі, свідченням приналежності цього регіону до українського етносу є те, що в часи Хмельниччини тут діяли козацькі територіальні полки — Мозирський, Брагинський і Річицький, які підпорядковувалися Війську Запорозькому.

І пізніше козацькі твердині на Дніпрі, включаючи навіть Старий Бихів, відмовлялися переходити в підпорядкування московського царя, внаслідок чого останній постійно вимагав від новообраних українських гетьманів, щоб вони відреклися від цих регіонів, які раніше прилучалися до Української держави.

Тож не випадково в 1918 році, коли була проголошена самостійна Українська Народна Республіка, центральні держави, визнавши її, погодилися, аби ці території, з огляду на місцеві настрої, були включені до складу УНР.

14 червня 1918 року на прийомі в гетьмана Павла Скоропадського побувала делегація з міста Гомеля від різних управлінських та громадських інституцій та організацій на чолі з І. П. Максимовим, її члени розповіли про важке становище міста та повіту і наміри населення щодо "об'єднання з рідним українським народом". При цьому зазначалося, що це — "делегація від маленької частки України з проханням про захист та оборону".

Гетьман відповів, що за умови Берестейського договору Гомель прилучено до Української держави, і висловив сподівання, що справедливе бажання жителів міста справдиться.

Для розв'язання окремих питань гетьман відіслав гомельських делегатів до голови української делегації на переговорах з Радянською Росією С. Шелухина (Відродження. — 1918. — Ч. 63).

У 1918 році українська влада утримувала за свій кошт біженців і військовополонених у Гомелі, Лунинці, Калинковичах, чим опікувався Чернігівський губернський комісар (ЦДАВОВУ: Ф. 1092. — Оп. 2. — Спр. 300. — Арк. 15).

Але у зв'язку з відступом німців і фактично їхніми домовленостями з більшовиками 18 грудня 1918 року в Гомелі створюються можливості для організації військово-революційного комітету, після чого всі українські офіційні установи змушені були виїхати з міста (там само. — Арк. 16).

Про бажання населення південних регіонів нинішньої Білорусі бути з Україною засвідчує і той факт, що преосвящений Діонісій надіслав у жовтні 1918 року до Міністерства ісповідань Української Держави прохання, аби до складу Всеукраїнського церковного собору ввійшли і представники Гомельського, Мозирського, Річицького і Пінського повітів у такій кількості від кожного: священник — 1, псаломщик — 2, мирянин — 1 (Відродження. — 1918. — Ч. 162).

Важливо вказати і на такий момент: коли 14 серпня 1918 року Рада Міністрів Української Держави приєднала Гомельський повіт до Чернігівської губернії, а повіти Речицький, Пінський і Мозирський виділила в особливий Поліський з центром в Мозирі (ЦДАВОВУ: Ф. 1064. — Оп. 1. — Спр. 11. — Арк. 29), то після цього об'єднана нарада Поліського комітету РКП спільно з Гомельським районним обговорювала питання про виділення Гомельщини зі складу Білорусі. Ухваленою резолюцією вказувалося, що "з точки зору місцевих інтересів бажано приєднання Гомеля до Чернігова" (Державний архів Санкт-Петербурга: Ф. 75. — Оп. 4. — Спр. 4. — Арк. 10).

Очевидно, пов'язуючи майбутню долю свого краю саме з Україною, в роботі II з'їзду КП(б)У в жовтні 1918 року брали участь делегати від Гомельщини (ЦДАГОУ: Ф. 1. — Оп. 1. — Спр. 1. — Арк. 9 зв.).

Але більшовицька інтервенція в подальшому відторгнула Гомельщину від України. Цей район насильно був включений до складу Радянської Росії. До складу БСРР Гомельський

і Речицький повіти були передані тільки у січні 1927 року, коли польські власті розгромили на своїй території Білоруську громаду, звинувативши її керівників у державній зраді — одержанні значних сум грошей від Комінтерну (Вісті ВУЦВК. — 1927. — 20 січня).

Стояло питання і щодо Стародубщини, яка завжди входила до Чернігівщини. Після створення козацької держави тут діяв Стародубський полк. Як свідчить "Генеральная перечневая табель малороссійских й слободских полков" 1742 року, в Стародубському козацькому полку "великороссійських чинов й всякого звання людей" нараховувалося 212 осіб, а "малороссійского" — 20 480, у тому числі отаманів і рядових козаків — 13 025 (НБУ//ІР: Ф. 1. — Спр. 57 938. — Арк. 1). Ці дані красномовно свідчать про те, що Стародубщина етнічно завжди була українською.

Інша справа, що Російська імперія робила все, аби викоринити тут дух українства. Зокрема, підтасовувалися дані переписів — українців записували до інших націй, що спричиняло абсурдні наслідки. Так, у 1897 році українців тут нарахували 778 осіб, тоді як у 1926-му їх налічувалося вже 123 940 (хоча ще й не сягнуло рівня 1859 року — 268 290 осіб,— таку кількість зареєстровано у "Списку населенных мест Черниговской губернии по данным 1859 г."). А як розуміти зменшення кількості білорусів з 149 033 в 1897 році до 14 784 осіб у 1926-му? На думку Тимоша Олесюка, "всі ці цілком неймовірні цифрово-статистичні хитання виразно стверджують нову політичну московську тенденцію територіального відосіблення українців від білорусів та вказують знову ж таки на перехідний, мішаний характер території" (Олесюк Т. Північні кордони Української Народньої Республіки // Табор. — 1930. — Ч. 14. — С. 86, 87).

Якою була об'єктивна картина щодо української людності на Стародубщині в 1917—1918 роках, свідчить велика кількість звернень до Києва з проханням прийняття населення цього регіону до складу Української держави. Вже в грудні 1917 року Новозибківська повітова управа зверталася до

Центральної Ради: "Ввиду ясно и определенно выраженной воли почти всего населения Новозыбковского уезда о присоединении к Украине, Но-возыбковское Уездное Земское собрание, являясь выразителем мнений населения всего уезда, санкционирует эту волю отдельных волостей, города и посадов и постановление по этому вопросу уполномочивает Управу срочно сообщить Черниговскому Губернскому комиссару, Украинской и Белорусской Радам, а также и остальным Земским Управам четырех Северных уездов Черниговской губернии; уполномочить управу немедленно организовать комиссию для производства выборов в Украинское Учредительное Собрание в указанном Законе (порядке) составе...

Вместе с сим Земская Управа просит Центральную Раду, в видах плодотворности и успешности работы, все свои распоряжения присылать на русском языке, так как население Новозыбковского уезда украинским языком не владеет и плохо его понимает" (ЦДАВОВУ: Ф. 1115. — Оп. 1. — Спр. 47. — Арк. 46).

Останне уточнення пов'язувалося з тим, що за сотні років зросійщеницької діяльності імперії, відсутності рідної школи, місцеве населення в оточенні російського і білоруського етносів позбулося своєї прадавньої мови.

Таке становище склалося, власне, і в інших північних повітах Чернігівщини. Однак, незважаючи на це, люд гаряче прагнув до з'єднання з рідним народом. Скажімо, 15 грудня 1917 року земське зібрання Мглинського повіту ухвалило рішення про включення його території до складу Української Народної Республіки (Черниговский край. — 1917. — 18 грудня).

Ось ще один документ:

"В Украинскую мирную делегацию

Мы, нижеподписавшиеся, представители четырех северных уездов Черниговской губернии (Суражского, Мглинского, Стародубского и Новгород-Сиверского) сим удостоверяем следующее:

Вопрос о принадлежности северных уездов Черниговской

губернии к Украине, вследствие первоначального соглашения Украинских властей с представителями Временного Российского Правительства (министрами Церетели и Терещенко), имевшего место в июле 1917 года, — был передан на обсуждение надлежащих земских и городских самоуправлений этих уездов, как только таковые были сконструированы на оснований нового земельного положения (демократические самоуправления). Мы удостоверяем, что все земские собрания уездные (и губернское Черниговское), а также волостные земства и городские думы, обсуждавшие вопрос этот в декабре 1917 г. и в период января—марта 1918 года, неизменно и единогласно или подавляющим большинством высказались за безусловное присоединение к Украине, с которой эта местность связана исконной исторической связью.

Подлинные постановления земств и городов или копии таковых только потому не можем представить тотчас, что мы физически лишены общения с этими учреждениями, которые большей частью захвачены большевистской властью.

Кроме того, настоящим подтверждаю: что крестьянский съезд, бывший в Сураже в январе, высказался за присоединение Суражского уезда к Украине".

Під документом стоять підписи губернських та земських чиновників, громадських діячів північних повітів Чернігівщини.

Проте більшовики гадали інакше. Про їхні методи щодо насильницького відокремлення українців від матірніх теренів розповідає ось цей, приміром, документ — телеграма, надіслана із Стародуба на ім'я Голови Української Мирної делегації С. Шелухина:

"Граждане Мглинского уезда Черниговской губернии, прорвавшиеся через военную зону Клинцы—Стародуб, доводят до Вашего Сведения, что все местные большевистские Советы Мглинского уезда получили следующую телеграмму двоеточие кавычки Всем Советам рабочих крестьянских депутатов всем комитетам партии социалистов революционеров коммунистов большевиков Черниговской губернии Мглин из Смоленска № 2/101 от 5/6 1918 года телеграмма

Областной Совет рабочих Солдатских Крестьянских депутатов предлагает Вам срочно безотлагательно немедленно по получении телеграммы устроить митинги собрания сходки крестьян рабочих граждан для выполнения резолюции присоединения Вашей местности к Советской республике точка Германцы ссылаются на желание населения быть в кабале у Скоропадских точка Посилайте подлинные резолюции Киев нашей делегации копии Совету Народных Комиссаров и Смоленск Облискомзапу точка Резолюции должны быть за печатями и подписями точка На помощь Вам посылаем сегодня экстренным порядком экспедицию ответственных деятелей агитаторов пропагандистов лекторов партийных работников во главе руководителей точка О ходе дела каждые четыре часа телеграфируйте точка Действуйте товарищи точка Областной совет Областной комитет левых эсеров точка Передайте срочно телеграфне высылайте курьеров волостные Советы и районные комитеты 4006 Председатель Облискомзапа Иванов Секретарь Марголин Кавычка точка По получении этой телеграммы и прибытию поездов с агитаторами местные советы повсеместно собирают волостные сходки собрания и окружив их отрядами красногвардейцев с пулеметами ружьями револьверами бомбами под угрозой немедленного расстрела граждан заставляют сходки подписывать приговоры об отложении от Украины и присоединении к Великороссии стобы переслать эти приговоры Киев Раковскому как выражение воли кавычки самоопределяющегося кавычки населения точка Самоопределение происходит под диким насилием вооруженных банд буквально терроризовавших население точка Настаиваем на непризнании этих насильственных приговоров точка Настоячиво просим включить весь Мглинский уезд (в) состав Украины как уезд изстари и донныне принадлежащий Украине.

Граждане Крестьяне Мглинского уезда" (НБУ//IP: Ф. XI. — Спр. 2475. — Арк. 7).

Що відбувалося далі, довідуємося з листа Голови Української делегації на переговорах з Радянською Росією в 1918

році Сергія Шелухина: "В Мглині посадили в тюрму 150 українців за те, що вони заявили про своє бажання бути при Україні..." (ЦДАВОВУ: Ф. 3766. — Оп. 3. — Спр. 7. — Арк. 3).

Не бажаючи розмежовуватися за етнічною ознакою, московська делегація і слухати не хотіла про кордон, запропонований українцями: від Святського адміністративною межею Чернігівської губернії на північний схід до Красного Рогу, а далі на Семенець до Трубчевська, потім річкою Нерусою через Буду — Погощ до Старої Гути і далі до межі з Курською губернією біля Амона.

Але людність Стародубщини не поривала зв'язків з Україною.

30 жовтня 1918 року до командира Запорізького полку Болбочана звернувся з листом Стародубський повітовий староста. Глибоко сумуючи у зв'язку з тяжкими втратами і висловлюючи від імені мешканців Стародуба вдячність тим, хто пролив свою кров за інтереси українського народу, староста передавав для сімей полеглих 3500 карбованців.

У відповідь отаман Болбочана видав наказ, у якому, зокрема, говорилося: "Славетні старшини і козаки! Мені дуже приємно оголосити всьому заgonу про увагу, довір'я і заботливість населення міста Стародуба. Нам дорога грошова допомога, а ще дорожча увага людности. Ця увага є для нас новий істочник моральної та духовної сили для боротьби з лютим ворогом Неньки-України і всієї людности.

Від імені заgonу щиро дякую мешканцям Стародуба за увагу і допомогу і маю тверду надію, що поручений мені загин напружить всі сили, аби оправдати ту щирю увагу, яку нам виявляють" (Відродження. — 1918. — Ч. 178).

Зрештою, зірвавши переговори з Україною, Радянська Росія силою зброї відторгнула собі Стародубщину. Допомогло їй в цьому Політбюро ЦК КП(б)У, яке в квітні 1919 року ухвалило рішення про недоцільність постановки питання щодо прилучення цього регіону до України (ЦДАГОУ: Ф. 1. — Оп. 6. — Спр. 1. — Арк. 96).

ДОКУМЕНТИ

Газетна публікація про рішення Новозибківського земства щодо приєднання до України

21 грудня 1917 року

Присоединение Новозыбковского уезда к Украине

Происходившее на днях в Новозыбкове уездное земское собрание, между прочим, заслушало доклад гласного Чернолуцкого по вопросу присоединения уезда к Украине. Из доклада выяснилось, что Украинская Центральная Рада и Великая Белорусская Рада почти одновременно постановили считать территорию уезда принадлежащею к Украине и Белоруссии. Вопрос этот был передан управой на разрешение волостей и посадов, которые все, за исключением Семеновской волости, высказались за присоединение к Украине. Разрешению земского собрания подлежал вопрос об окончательном принятии по этому поводу резолюции. Последняя была предложена от имени управы, правых соц. рев., гласного Белякова-Бельского, большевиков и соц.-рев. интернационалистов. После ряда речей была принята резолюция, предложенная управой, следующего содержания:

"В виду ясно и определенно выраженной воли почти всего населения Новозыбковского уезда о присоединении к Украине, Новозыбковское уездное земское собрание, являясь выразителем мнений населения всего уезда, санкционирует эту волю отдельных волостей, города и посадов и постановление по этому вопросу уполномачивает управу срочно сообщить Черниговскому губ. комиссару, Украинской и Белорусской Радам, а также и отдельным земским управам четырех северных уездов Черниговской губернии".

Почти одинаковое количество голосов с управским проектом резолюции получила резолюция, предложенная гласным Беляковым-Бельским, который вставил в нее условие полного соблюдения Радой третьего Универсала. Резолюция правых с.-р. и вместе с.-р. интернационалистов и большеви-

ков были собранием отвергнуты и не получили даже простого большинства. Последние, конечно, не упустили случая назвать в проекте резолюции Раду контрреволюционной и призвать на борьбу с ней советы рабочих, солдатских и крест. депутатов... Но собрание не вняло их призыву и уполномочило управу немедленно организовать комиссию для производства выборов в Украинское Учредит. Собрание в указанном в законе составе.

Черниговский край. — 1917. — 21 грудня.

Доповідна записка делегатів спілок торгово-промисловців, фабрикантів і заводчиків та домовласників Гомеля до Голови Української Делегації С. Шелухина про бажання приєднатися до України

15 червня 1918 року

Председателю Украинской Мирной делегации
Генеральному судье С. П. Шелухину

Делегатов от Гомельских Союзов: торгово-промышленников,
фабрикантов и заводчиков и домовладельцев
Докладная записка

Являясь представителем от 3-х Союзов, включающих в себя почти все население г. Гомеля, и возобновляя ходатайство о присоединении Гомеля к Украинской Державе, докладываем, что все почти население города уже в письменной форме путем посылки телеграмм и протоколов выразило желание присоединиться к Украине, а именно:

1) Торгово-Промышленным Союзом еще 24 марта составлен протокол о присоединении, копия коего при сем прилагается.

2) Тем же Союзом фабрикантов и промышленников посланы были, каждым в отдельности, телеграммы г. Министру Внутренних Дел.

3) Тем же Союзом совместно с Союзом фабрикантов и домовладельцев послана на днях телеграмма на имя г. Председателя Совета Министров с тем же ходатайством о присоединении.

4) Особое постановление Союза домовладельцев передано через ПОВИТОВОГО старосту г. Товарищу Министру Внутренних Дел.

5) Постановление рабочих мастерских Полесских железных дорог (участвовало свыше 6000 рабочих) и особое постановление Союза Торгово-Промышленников передано в Министерство Иностранных дел.

6) Делегацией от Православных приходов Гомельских Церквей, всех Правительственных учреждений, Родительских комитетов и Педагогических Советов вчера, 14 июня, передана Ясновельможному пану Гетману докладная записка с таким же ходатайством о присоединении к Украинской Державе.

Ныне же, по приезде в Киев, нам стало известно, что против присоединения к Украине высказались только представители Гомельского городского самоуправления в лице делегатов гг. Калиновского и Гинзбурга, но необходимо принять во внимание, во 1-х, что на такое заявление городская Дума их не уполномочивала, а во 2-х, каков состав этой Думы и Управы и какова их деятельность, можно судить из тех же документов, кои представлены гомельским повитовым старостой и Министерством Внутренних дел и на каковые последовало уже распоряжение со стороны последнего — изъять из состава Городского Самоуправления негодных и неработоспособных лиц, заменить людьми, знающими городское хозяйство.

Кроме 18 гласных, ушедших вместе с большевистскими бандами при оккупации г. Гомеля, кроме бывшего Городского головы Боборыкина, ушедшего в отставку, ныне в силу последнего распоряжения Министерства Внутренних Дел, Председатель Городской Думы Богданов выселен из пределов Гомеля и Украинской Державы. Несомненно, со стороны Гомельского повитового старосты последует в скором времени ряд подобных распоряжений.

Таким образом, Городское Самоуправление нынешнего состава отнюдь не может считаться представителем Гомеля,

и голос его, как противоречащий голосу всего населения Гомеля, не может иметь значения в вопросе о присоединении к Украинской Державе.

Председатель Гомельского Союза Домовладельцев
Статский Советник (підпис)

Т/председателя торг. пром. Союза (підпис нерозбірливий)

Делегат торгово-пром. Союза (підпис нерозбірливий)

15 июня 1918 года

Оригінал. Машинопис.

ЦДАВОВУ: Ф. 2607. — Оп. 1. — Спр. 43. — Арк. 3—3 зв.

Доповідна записка братів Землянських про необхідність пропагандистської роботи в Ігуменському і Речицькому повітах у зв'язку з прагненням їх жителів приєднатися до України
11 липня 1918 року

Докладная записка

Являясь коренными земельными собственниками Игуменского и Речицкого уездов, мы имели постоянную деловую связь почти со всеми уездами Минской губернии.

Последнее обстоятельство способствовало нашей осведомленности об условиях жизни различных групп населения, его потребностях, а также о его политическом кругозоре.

Наблюдения показали, что Минская губерния очень тесно связана и особенно экономически с Украиной — настолько тесно, что теперь, когда эта связь порвана, население очутилось в ужасных экономических условиях, грозящих гибелью краю, если связь с Украиной не будет восстановлена. В данный момент мы настолько информированы о настоящем положении вещей, что, сознавая всю катастрофичность последних, как представители различных групп населения губернии, настроение которого в смысле тяготения к Украине нам известно, честь имеем доложить о нижеследующем:

1. В губернии только две ориентации: а) большая часть населения (крестьяне, часть городского и землевладельцы — русские) всецело на стороне присоединения не только Мин-

ской губернии, но и всей Белоруссии к Украине, товарообмен с которой искони способствовал благосостоянию края. По естественным удобным и дешевым водным путям (рр. Днепр, Припять, Березина, Друть и др.), особенно из Минской губернии, экспортировались на Украину: сено, разнородные лесные материалы, дрова, древесные продукты: смола, скипидар, деготь, пик и пр., спирт, молочные продукты, фрукты, медь, воск, картофель, крахмал, выкормленный бардою на многочисленных винокуренных заводах скот и прочее.

Взамен Украина давала всегда сахар и хлеб, что было особенно важно для некоторых уездов малохлебородных, как Игуменский, Бобруйский и Борисовский.

б) Остальная незначительная часть населения, так называемая шляхта и земельные собственники — поляки, обнаруживают естественное тяготение к Польше, хотя есть данные предполагать, что и этот элемент — как меньшинство — окажется в солидарности с большинством во избежание ломки хозяйства и потрясений чисто экономических.

2. Все уезды губернии заняты немецкими войсками и фактически вся власть принадлежит немецкому командованию.

3. Великороссийской большевистской власти, ее советов, комитетов в губернии нигде нет.

4. Внутренний распорядок находится в руках городских самоуправлений и земств.

5. Немецкими властями охранено право собственности на землю, никаких разделов земли вообще не производилось и хозяйства оставались в руках собственников.

6. Особенно важно то обстоятельство, что не только здравомыслящую часть населения, но и широкие круги, отрезвившиеся уже от утопического, нелепого и жестокого большевистского учения, страшит мысль о присоединении некоторых частей края к Великороссии, раздираемой ныне самой жестокой анархией.

Революция выдвинула на первый план принцип самоопределения народов и вполне естественно стремление и белоруссов к сепарации и созданию собственного незави-

симого государства. Но это было на первых порах. Теперь большинство населения края, особенно пограничных с Украиной местностей, сознает, что край бедный хлебородно и земель с населением далеко политически незрелым, представляет собой объект сомнительного свойства для создания самостоятельного государства, которое без поддержки соседей — особенно тесно экономически с краем связанной Украины — было бы обречено на кратковременное существование.

Представляя все изложенное на Ваше благоусмотрение, честь имеем заявить, что мы работаем и намерены продолжать нашу работу в смысле присоединения всей Минской губернии к Украине. Присовокупляем при этом, что для того, чтобы заручиться окончательным расположением и закрепить симпатии населения края — необходимо возобновить товарообмен в объеме, который признает Правительство Украинской Державы возможным, и дать такие продукты, как сахар и хлеб, в которых население края сильнейшим образом нуждается.

О последнем обстоятельстве мы заявляем потому, что нам на местах во время агитационной работы в смысле присоединения края к Украине, приходится сталкиваться с недовольством населения, особенно городского, тем, что с Украины невозможно получать для Белоруссии хлеб и сахар, и слышать нарекания, что для Германии хлеб и сахар есть, а для соседнего, родственного народа нет.

В заключение имеем честь доложить намеченный нами план агитационной деятельности.

1. Широкое и систематически периодическое распространение среди населения воззваний в известном уже смысле.
2. Издание газеты с известной политической платформой.
3. Получение приговоров и постановлений сельских обществ, городских самоуправлений и земств в смысле присоединения края к Украине.
4. Распространение среди населения украинской литературы. В целях установления связи, для получения указаний и разъяснений мы, нижеподписавшиеся, и прибыли в столицу Украины с твердым и искренним убеждением, что встретим

здесь сочувствие и получим ценный совет для нашей дальнейшей деятельности.

Бывший Заведующий формированием отряда Гетмана
Скоропадского
Прапорщик Александр Михайлович Землянский.
Максим Михайлович Землянский
(11.07.1918) Владимир Михайлович Землянский

Оригінал. Машинопис.

ЦДАВОВУ: Ф. 3766. — Оп. 1. — Спр. 186. — Арк. 75, 76.

Протокол загальних зборів членів Гомельської торгово-промислової спілки про приєднання до України

24 березня 1918 року

КОПИЯ

Протокол заседания Общего Собрания членов
Гомельского районного Торгово-промышленного Союза
24/11 марта 1918 г.

Явилось многолюдное число членов Союза. Председателем Собрания единогласно избран М. Т. Кириченко, а секретарем Г. Е. Захарин.

1) Заслушали доклад Председателя Кириченко о результатах поездки его с другими членами Городского Самоуправления и Земства в Киев относительно продовольствия и присоединения Гомеля и его уезда к Украине. По выслушании доклада Собрание всеми голосами против одного, при 16 воздержавшихся от голосования, по вопросу об Украине и текущем моменте выразило полное пожелание присоединиться к Украине, так как Гомельский уезд тяготел и тяготеет к Югу, о чем довести до сведения Городской Думы и Земства.

Председатель М. Т. Кириченко
Секретарь Собрания Г. Е. Захарин

С подлинным верно: председатель собрания

М. Т. Кириченко (подпись)

Машинопис.

ЦДАВОВУ: Ф. 2607. — Оп. 1. — Спр. 43. — Арк. 9.

Доповідна записка заступника голови Гомельської повітової земської управи М. Кириченка голові української делегації С. Шелухину про приєднання Гомельщини та містечка Чичерська до України

15 червня 1918 року

Господину Председателю Украинской Мирной Конференции

С. П. Шелухину

Заместителя Председателя Гомельской Уездной Земской Управы и члена Правления Союза Кредитных Товариществ

М. Т. Кириченко

Докладная записка

В десятых числах марта месяца с/г мною и другими представителями делегации было установлено, что ходатайства отдельных волостей уезда о присоединении к Украине Гомеля с уездом, поданные в Раду до нашествия большевиков, последними были уничтожены при погромах в Киеве.

Тогда же нами было возбуждено ходатайство о взятии уезда в охрану Украиной, что и состоялось по постановлению Совета Министров 13 марта. Ныне же в №1 газеты "Белорусское эхо" сообщается, что население уезда тяготеет к Белоруссии.

Я как представитель уезда и избранник народа утверждаю, что ни на собраниях крестьянских, ни в Земском Собрании не высказывалось пожелание о присоединении к Белоруссии и что с тех пор, как власть в Великороссии перешла к большевикам, все мыслили и мыслят о присоединении к Украине. В первых числах мая с/г Земское Собрание поручило Управе выходить во все деловые сношения с Украинскими властями, войти во Всеукраинский Союз Земств, наладить сношения с Черниговским Губернским Земством и, боясь, чтобы на мирной конференции не пристягнули Гомельского уезда к Белоруссии или Советской Республике, Земское Собрание в этих целях и вынесло постановление о самоопределении, о чем и довело до Вашего сведения, не возражая против существующего Украинского порядка в уезде.

Кроме сего, перед Земским Собранием возбудили две волости ходатайства из Рогачевского уезда о присоединении к

Гомельскому уезду с просьбой ввести их в территорию Украины, и Земское собрание удовлетворило их просьбу, из чего явствуют, что Собрание мыслит себя на территории Украины.

Кооперативные объединения все вошли членами в подобные объединения Украины, и ни один из членов не мыслит о Белоруссии, а также и не мыслит о присоединении края к Великодержавии.

На основании изложенного я как представитель Земства и Союза Кредитных Товариществ ходатайствую о причислении Гомельского уезда в его целом, с новыми двумя волостями от Рогачевского уезда, присоединенными к Гомельскому уезду, и пограничного местечка на р. Соже Чечерск к Украинской Державе, с тем, чтобы граница на Северо-Востоке Украинской Державы, как естественная, шла по реке Чечоре, впадающей в Сож. В случае упорства представителей Белоруссии и Великодержавии я покорнейше прошу дать нам недельный срок для Созыва Земского Собрания и окончательного вынесения постановления о присоединении к Украине.

М. Т. Кириченко

15 июня 1918 года.

Оригінал. Машинопис.

ЦДАВОВУ: Ф. 2607. — Оп. 1. — Спр. 43. — Арк. 10—10 зв.

Копія телеграми представників Гомельського повіту та міста Чечерська до Голови Української Делегації С. Шелухина про бажання приєднатися до України

23 червня 1918 року

Київ Гомеля 3963 97 24 21 42

Вх № 632

Шелухину

Местное земство и союз земельных собственников и все население Чечерска Могилевской губернии просит настаивать в мирной конференции о включении местечка в территорию державной Украины. Мотивы необходимости присоединения вместе с Гомельским уездом изложены докладной за-

писке поданой конференции 15 июня представителем Гомельского земства. Дополнительные ходатайства переданы через повитового старосту Гомеля.

Представитель Гомельского земства
и украинского объединения Кириченко
Чечерский мещанский староста
и уполномоченный земств Повзнер
Главноуправляющий именем Чечерск
графини Чернышовой-Безобразовой Онацкий
Председатель сельскохозяйственного о-ва Поляков
Председатель ссудо-сберегательного Т-ва
и гласный земской управы Д. С. Лурье.

Г. П. К. № 187.

23-VI-18.

3 оригіналом згідно:

За секретаря канц. Укр. Мир. Делегації
(підпис нерозбірливий)

Машинопис.

НБУ//ПР: Ф. XI. — Спр. 2471. — Арк. 1—1 зв.

ЗМІСТ

Вступ.....	3
Схід.....	28
Південний Схід.....	142
Південь.....	201
Південний Захід.....	299
Захід.....	426
Північний Захід.....	483
Північ.....	532

СКАНУВАННЯ
ANDRIYDM

Технічний редактор
Надія Логунова.

Комп'ютерна верстка
Миколи Сергійчука.

Підписано до друку 20.11.2008. Формат 84x108/32.
Гарнітура Мінйон. Друк офсетний. Папір офсетний №1.
Умов. друк. арк. 46,37. Обл. вид. арк. 27,6.
Наклад 2000. Зам. 8-1623. Ціна договірна.

Оригінал-макет виготовлено в ПП Сергійчук М. І., 07300,
м. Вишгород Київської області, вул. Грушевського, 1, пом. 31.
Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи до Державного ре-
єстру видавців, виготівників і розповсюджувачів видавничої продукції —
серія ДК №2448 від 24.03.2006 р.

Віддруковано в ЗАТ “Віпол”, 03151, м. Київ, вул. Волинська, 60.
Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи до Державного
реєстру видавців, виготівників і розповсюджувачів видавничої продукції —
серія ДК № 752 від 27.12.2001 р.